

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2023

№ 3 (124)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 1 від 28 вересня 2023 р.)*

Дніпро
2023

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах

(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛУС (Mindaugas BILUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

Офіційно 7

ПРАВА ЛЮДИНИ, ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Іван Богатирьов
Віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції 8

Євген Курінний
Перспективи створення військової поліції в Україні 13

Андрій Кучук, Оксана Легка
Міжнародне право: сутнісний аспект 20

Лариса Марценюк
Важливість збереження економічної безпеки
українських залізниць в умовах реформування та відновлення 26

Ірина Дрок
Кадровий резерв забезпечення реінтеграції
та управління деокупованою територією 33

Дарія Лазарева, Олексій Кессарійський
Особливості проведення процесуальних дій перед внесенням
відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань
в розрізі проблемних аспектів сучасності 38

Цагик Оганісян
Правові стандарти у сфері захисту прав дітей
в умовах збройного конфлікту в Україні 44

Віктор Олійник
Діяльність судів в умовах воєнного стану 51

Олександр Передерій
Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення
прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану 57

Євген Єдаменко
Проблематика запобігання та протидії домашньому насильству
в Україні в умовах воєнного стану 63

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Катерина Катеринчук, Віктор Базов
Обмеження прав та свобод людини і громадянина 68

Юрій Кириченко, Ігор Шулежко
Право на невтручання в особисте і сімейне життя: деякі питання щодо його
конституційного регулювання в Україні та європейських державах 75

Борис Логвиненко
Напрями підвищення ефективності інституційного механізму
забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні 80

Елеонора Скиба Філософські основи нового підходу до роботи поліцейських офіцерів громади	85
Віктор Кириченко, Юлія Соколенко Історія становлення та розвитку конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні	92
Ростислав Молчанов Актуальні питання законодавчого врегулювання забезпечення права людини на мирні зібрання	99
Каміль Примаков Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку нормативно-правового регулювання державної політики у сфері національної безпеки	104
Лілія Сердюк Основний Закон Української держави і суспільства як найважливіша юридична гарантія законності і правопорядку	110
Юлія Олійник Доктринальні підходи до визначення поняття право на професійну правничу допомогу	118
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
Василь Костицький, Денис Стрижеус Правонаступність інституційного забезпечення захисту цивільних прав	123
Ганна Блінова, Вадим Чалик Механізм адміністративно-правового регулювання використання інноваційних технологій у соціальній сфері	130
Станіслав Васильєв, Георгій Фінін Правове регулювання отримання дозволу для археологічних досліджень в Україні	139
Олександр Музичук Напрямки вдосконалення діяльності публічних службовців в Україні	145
Сергій Лукаш, Ірина Пуріга До характеристики елементів соціального захисту державних службовців	152
Оксана Панасюк, Роман Кобко Стан правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності	157
Кристина Резворович, Даніела Голубєва Анатомічні матеріали людини: цивільно-правовий аспект	161
Андрій Собакар, Тетяна Дженчако Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень на транспорті	167
Василь Стратонов, Володимир Рибалко Дисциплінарна відповідальність суддів за пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»	173
Ірина Тищенко Практика надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства міграційною службою України	180

Костянтин Фомічов

Адміністративно-правовий аналіз суб'єктного складу формування державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю 185

Артем Плахотний

Проблемні питання щодо відмежування понять «застосування», «активне застосування» та «використання» вогнепальної зброї в законі про Національну поліцію 191

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Андрій Богатирьов

Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану 196

Євген Лєгеца

Правове регулювання діяльності Національної поліції України щодо протидії насильству в сім'ї 202

Катерина Буряк

Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері 209

Дмитро Колодчин

Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн 216

Моніка Порвіш (Monika Porwisz)

Протидія економічній злочинності в Польщі з кримінологічної та емпіричної перспективи 221

Михайло Фіалка

Документ, що містить державну таємницю, як предмет кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці 225

Ассоль Шульженко

Кримінологічні особливості та мотиви осіб, які вчиняють пенітенціарний рецидив 231

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Ірина Басиста

Окремі проблеми, що виникають при вирішенні питання про стягнення процесуальних витрат у зв'язку із закриттям кримінального провадження з підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності 238

Микола Єфімов

Організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) 245

Євген Лук'янчиков, Інна Тецька

Проблемні питання допустимості доказів при визначенні або зміні підслідності 251

Тарас Воліков

Теоретичні концепції розробки окремих криміналістичних методик 258

Дарія Лазарева, Дмитро Карцигін Особливості інституту відводу (самовідводу) у кримінальному процесі	266
---	-----

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Віталій Грибан, Володимир Мельніков Наслідки впливу пандемії на якість освіти	271
---	-----

Юрій Волков Інноваційні технології в системі вогневої підготовки: сучасні аспекти та можливості поліцейських	276
---	-----

Володимир Тимофєєв, Данило Зайцев, Анастасія Буддакова Деякі психологічні аспекти, що впливають на поліцейських у ситуаціях із активним застосуванням вогнепальної зброї	283
---	-----

ТРИБУНА АСПРАНТА

Гідаят Азімов Основні завдання та функції забезпечення системи державного резерву	287
---	-----

Олексій Литвиненко Законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк як змістовний елемент їх правового статусу	293
--	-----

Інна Медяник Зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій	298
--	-----

Василь Пулик Підстави криміналізації поведінки, пов'язаної зі спробами протиправної корекції здійснення правосуддя (ст. 376 КК України)	305
--	-----

Олег Солоха Проблеми оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання ухвал суду у цивільних справах: прикладний аспект	312
---	-----

Олена Телень Мета і завдання діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням	319
--	-----

Павло Ткаченко Кримінологічна характеристика злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями	325
--	-----

Ірина Циб Стан дослідження поняття «наруга» у кримінально-правовій доктрині України	334
--	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рецензії	341
Персоналії	349
Пам'яті вчених	353
Довідка про авторів	354

ОФІЦІЙНО

Наказом МВС України від 8 серпня 2023 року № 1144 ос ректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ призначено полковника поліції **МОРГУНОВА Олександра Анатолійовича**.

Новопризначеного ректора представила колективу університету 9 серпня 2023 р. державний секретар МВС України І. Ящук у присутності голови Дніпропетровської обласної ради М. Лукашука, заступника голови Дніпропетровської обласної військової адміністрації І. Грицай, Дніпровського міського голови Б. Філатова, начальника Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області А. Щадила та начальника Центрального територіального управління Національної гвардії України В. Гордійчука.

Моргунов О. А., 1976 року народження. У 2002 р. закінчив Національний університет внутрішніх справ (нині – Харківський національний університет внутрішніх справ), у якому працював на посадах викладача, завідувача кафедри спеціальної фізичної підготовки, декана факультету, першого проректора.

У 2013 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Адміністративно-спортивне право як підгалузь адміністративного права України», у 2020 р. – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук – «Публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні» (спеціальність – 12.00.07). У 2014 р. присвоєно вчене звання доцента, 2022 р. – професора. У 2015 р. присвоєно звання «Заслужений тренер України».

Напрями наукових досліджень: публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту; сучасні питання фізичної підготовки та фізичного виховання курсантів та студентів ЗВО зі специфічними умовами навчання; удосконалення тактико-спеціальної, вогневої, фізичної та психологічної підготовки фахівців сектору безпеки і оборони України; наукові засади формування готовності правоохоронця до діяльності в екстремальних умовах охорони публічного порядку.

Автор понад 100 наукових праць, серед яких: монографія; 2 навчальні посібники; 12 навчально-методичних рекомендацій; 36 фахових статей (з яких 6, опублікованих у виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах «Scopus» та «Web of Science»); 49 статей і тез доповідей з наукової або професійної тематики.

Колектив науковців та викладачів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ щиро бажає новому очільнику закладу плідної праці та успіхів у справі фахової підготовки правоохоронців і правників за нинішніх найскладніших умов викликів українському народові, в ім'я утвердження демократії, прав людини та зміцнення правопорядку.

ПРАВА ЛЮДИНИ, ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 343.211/3

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-8-13

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Державний університет «Житомирська
політехніка», м. Житомир, Україна)

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖЕРТВИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

У статті розглянуто питання, пов'язані з віктимологічною особливістю жертви вимушеної міграції. Визначено проблеми, які детермінують у зв'язку з цим вимушену міграцію, вчинення кримінального правопорушення і, як наслідок, появу жертви вимушеної міграції. Сформульовано авторське визначення жертви вимушеної міграції – це особа, українець або іноземець, якій внаслідок війни або збройного конфлікту була заподіяна шкода, включно з втратою житла, роботи, з тілесними ушкодженнями, емоційними та психологічними стражданнями, із суттєвим порушенням їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності, військовослужбовців збройних сил держави агресора. Доведено, що віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції впливають на характер і типовий ступінь суспільної небезпечності посягання і недостатньо враховуються під час встановлення індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності під час винесення судового рішення щодо вчиненого злочинцем кримінального правопорушення.

Ключові слова: віктимологія, віктимність, війна, збройний конфлікт, жертва, іноземець, міграція, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Варто наголосити, що на початку ХХІ ст. зусиллями вітчизняних і закордонних вчених створюється цілісна парадигма кримінологічної теорії вчення про жертву злочину — віктимологія (від лат. *victima* – і грец. *logos* – вчення). Оскільки кримінологічна віктимологія, як галузь знань про злочинність, розглядає жертву кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), ми в цій статті розглянемо питання, які пов'язані з віктимологічною особливістю жертви вимушеної міграції.

Незважаючи на всі зусилля норм міжнародного гуманітарного права та дії міжнародних організацій, які робляться заради миру, спокою і нормального життя людей, тягар людських страждань, смерті і руйнацій, жертв вимушеної міграції неминуче приносить війна. Не обійшла вона і Україну. Отже, російсько-українська війна, збройні конфлікти у світі є жорстокою реальністю ХХІ століття. І найголовніше, що всі ці процеси продовжують зростати.

Оскільки визнані державами договори і конвенції, навіть урочисто ратифіковані, не можуть урятувати життя, попередити жорстокість чи оберігати власність невинних людей, все це створює передумови вимушеного переселення людей в інші країни або в межах власних країн.

Як вважаю, цілком логічним є питання, яке варто поставити на порядок денний кримінально-правового та кримінологічного блоку – це дослідження віктимологічних особливостей жертви вимушеної міграції, в тому числі і іноземця. У зв'язку з цим

© І. Богатирьов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

особливо актуальними та практично затребуваними є наукові праці, присвячені дослідженню віктимологічної профілактики.

Оскільки кримінологічна наука напрацювала достатньо знання про особу злочинця та її поведінку, вітчизняні кримінологи мають доповнити ці знання особою, яка вчиняє злочини в умовах російсько-української війни. Водночас кримінологічний інструментарій дослідження злочинності в умовах російсько-української війни повинен показати її віктимологічний бік, оскільки про жертву вимушеної міграції саме в цих умовах пишуть і говорять дуже мало, більше про злочинців збройних сил р.ф., військовополонених, колаборантів.

За даними виконаного нами дослідження, жертви вимушеної міграції стикаються з труднощами у процесі працевлаштування, облаштування житла, придбання елементарних предметів побуту для нормального проживання. Вони значною мірою втратили колишні економічні, професійні і, навіть, родинні зв'язки та опинилися перед необхідністю формування нового соціального статусу – іноземця, завдяки якому спроможні увійти до нових соціальних груп.

Отже, масовий характер вимушеної міграції характеризується не тільки великою кількістю соціально-психологічних, економічних проблем, вона також охоплює і віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції, якій властиві агресивність, відчуття тривоги і розгубленості, втрати почуття впевненості, нервово психічної напруженості, що нерідко призводить до девіантної поведінки особистості і негативно позначається на результатах адаптації.

Отже, треба визнати, що кримінологічна наука має невідкладно поставити на порядок денний питання про віктимологічну особливість жертви вимушеної міграції і запропонувати адекватне їй вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення наукових, навчальних, навчально-методичних та інших видань показало, що проблема жертви вимушеної міграції з позиції віктимологічної кримінології взагалі не була предметом дослідження вітчизняних вчених. На цей час проблематикою жертви кримінального правопорушення досить активно та продуктивно займаються такі учені, як: А. Богатирьов, І. Богатирьов, В. Василевич, В. Веселуха, Б. Головкіна, О. Гумін, О. Джуца, О. Колб Є. Моїсєєв, Р. Магаррі, Є. Назимко, О. Лукашевич, В. Сенаторов, Д. Тичина, Т. Тіточка, В. Христенко, В. Туляков, С. Уокліт, Л. Франк, Дж. Шелі тощо.

Водночас з урахуванням сьогоденних соціально-політичних, воєнних реалій, збройних конфліктів, що відбуваються у світі, розробка проблем дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції є актуальною і такою, що має теоретико-прикладне значення. Більше того, на доктринальному рівні проблема віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції не була предметом наукових досліджень, що знижує рівень кримінологічної віктимології, а тому її розробка є очевидною.

Зважаючи на це, **метою** цієї наукової статті є обґрунтування необхідності дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції як одного з чинників російсько-української війни та збройних конфліктів у світі. А головне завдання – розробка аргументованих заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію та блокування причин і умов вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців, жертв вимушеної міграції.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати сукупність правопорушень, де жертвою є особа вимушеної міграції, її умовно можна поділити на ті, в яких жертва є особа – українець, яка під час війни вимушена була переміститися в більш безпечне місце і іноземець, або громадянин без громадянства, який перебував на території України і став жертвою. До речі, за нашим дослідженням мільйони людей зараз мають статус вимушених переселенців або біженців, що свідчить про мотиви їх переміщення – вони вимушені залишати свої домівки, щоб зберегти власне життя та життя рідних, уникнути насилля з боку окупантів, які віроломно вдерлися на нашу землю [1, с. 151–152].

У зв'язку з цим постає логічне питання поставити на порядок денний кримінологічної науки дослідження проблеми віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції. Результати вивчення цієї проблеми показують, що під жертвою злочину необхідно розуміти особу (фізичну чи юридичну), якій унаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа) або істотно порушено

її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку [2, с. 122].

Розкриваючи поняття та зміст віктимологічної проблематики, вітчизняний вчений В. Туляков зазначає, що гуманізація політичної свідомості в Україні припускає реальний поворот системи кримінальної юстиції до проблеми потерпілих від злочинів, оскільки сьогодні завдання якраз і полягає в поглибленому й детальному дослідженні й розробці основ теорії кримінальної віктимології, у формуванні системи наукових знань про жертву злочину з метою оптимізації соціального контролю над злочинністю, гуманізації кримінальної політики й узгодження українського національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами в галузі захисту прав жертв злочинів [3, с. 122].

Закордонні дослідники Р. Магаррі та С. Уокліт у книзі «Кримінологія війни» показали роль кримінології у вивченні війни та збройних конфліктів. Зокрема, вони ґрунтовно розкрили такі компоненти вимушеної міграції: 1) криміногенних наслідків війни як для цивільного населення, так і для військовослужбовців; 2) кримінологічний аналіз воєнних злочинів; 3) кримінологічне обґрунтування покарання воєнних злочинців; 4) кримінологічне обґрунтування криміналізації воєнних злочинів, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; 5) кримінологічний аналіз як законних державних збройних сил, так і різних комбінацій організованих злочинних груп, терористів та найманців, чий незаконні методи ведення війни можуть містити масові напади на цивільне населення, у тому числі етнічні чистки, геноцид, тероризм; 6) дослідження тероризму та розроблення ефективних стратегій припинення тероризму державами, у тому числі шляхом злиття військових та поліцейських методів; 7) вивчення «поствоєнного синдрому» ветеранів війни як криміногенного фактора [4].

На жаль, в цій книзі вчені не піддали аналізу проблем дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції. Отже, саме тому в нашій науковій статті наголошено на знання про жертв злочинів в умовах російсько-української війни та збройних конфліктів у світі. До речі, засновник класичної школи кримінального права Чезаре Бекарія називав злочинами всі діяння, спрямовані проти суспільного блага. На перше місце він ставив порушення, що спричиняють шкоду суспільству, а на останнє – найдрібніші порушення прав приватної особи. Оскільки гарантія безпеки приватних осіб є першочерговим завданням будь-якої законно створеної асоціації, то порушення невід'ємного права кожного громадянина на безпеку не може не спричинитися до суворого покарання, передбаченого законом [5, с. 93].

Отже, злочин і покарання вченим розглядалися в об'єктивному плані. При цьому ні особою злочинця перед вчиненням злочину, ні поведінкою його майбутньої жертви не цікавилися, і на них не звертали увагу, тільки в суді і то поверхово. Як встановлено під час нашого дослідження слова Чезаре Бекарія про жертву злочину стали пророчими, оскільки фактично кожен, хто став потерпілим від вимушеної міграції під час війни або збройного конфлікту – є жертвою.

Міжнародно-правове поняття жертви злочину прямо стосується Декларації «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». І зводиться до такого: жертви – це особи, яким індивідуально або колективно була заподіяна шкода, включаючи з тілесними ушкодженнями або моральною шкодою, емоційним стражданням, матеріальною шкодою або суттєвим порушенням їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності, порушення наявних законів держави [6].

Водночас поглиблене вивчення цієї Декларації показало, що термін «жертва» у відповідних випадках містить у собі близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано збитків під час спроби надати допомогу жертві, що перебуває у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації (щоб особа стала жертвою становища) [6].

На нашу думку, основні положення вищенаведеної декларації прямо стосуються предмета нашого дослідження, оскільки в цій Декларації, стосуються всіх осіб без будь-яких відмін, незалежно від раси, кольору шкіри статі, віку, мови, віровизнання, національності політичних чи інших поглядів, культурних переконань чи практики, майнового чи родинного становища, етнічного або соціального походження, вимушеної міграції тощо.

На жаль, за нашим дослідженням жертва вимушеної міграції не завжди отримує з боку правосуддя справедливого поведження. Більше того, відсутність механізму

компенсації завданих збитків вчиненого щодо неї кримінального правопорушення вимагає від національного законодавства забезпечити жертвам вимушеної міграції можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних або неофіційних процедур. Серед таких процедур варто виділити:

– надання в судовому порядку жертвам кримінального правопорушення інформації щодо можливості своєчасно отримати компенсацію завданих збитків з боку злочинця;

– участь жертв вимушеної міграції на всіх етапах кримінального провадження, особливо коли зачіпаються їхні особисті інтереси та надання їм правової допомоги протягом всього судового процесу;

– саме російсько-українська війна та збройні конфлікти створили практику надання жертвам вимушеної міграції справедливую реституцію. Така реституція повинна містити повернення власності або виплату за спричинені збитки чи шкоду, відшкодування витрат, викликаних вентимізацією, надання послуг та поневолення у правах;

– отримання жертвами вимушеної міграції соціальної, матеріальної, медичної та психологічної допомоги від місцевих органів влади та об'єднаних територіальних громад.

На думку вітчизняних вчених В. Кердивар, В. Христенко, а з нею ми погоджуємося, про те, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7, с. 124].

Отже, жертва вимушеної міграції в кримінологічній віктимології залишається найбільш трагічною фігурою, оскільки вона страдає від війни та збройних конфліктів, які містять у собі горе, смерть, втрату близьких і рідних. На жаль, шкода, яка спричиняється війною або збройним конфліктом, інколи безповоротна, наприклад, внаслідок убивства людини, з іншого – держава, в особі її вповноважених органів, яка немов би гарантує захист прав та законних інтересів, починаючи з фізичних осіб і закінчуючи власними інтересами, розглядає жертву від злочину лише як фігуранта справи, стосовно якого треба здійснити певні процесуальні дії, необхідні для руху кримінального провадження та застосування до винної особи кримінальної відповідальності [8, с. 202].

Як наслідок – жертва вимушеної міграції не має інформації про ті умови, в яких буде утримуватись злочинець під час відбування покарання, що може призвести до утворення у постраждалого від злочину перекрученого уявлення про ці умови й, врешті-решт, до розчарування в правосудді загалом. Водночас широке інформування про вимоги режиму в місцях позбавлення волі, крім морального задоволення жертва, могла б мати й вплив на запобігання вчинення злочинів іншими особами [9, с. 31].

Висновки. Виконане нами дослідження про віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції дозволяє констатувати таке:

1) жертва вимушеної міграції – це особа, українець або іноземець, якій внаслідок війни або збройного конфлікту була заподіяна шкода, включно з втратою житла, роботи, тілесними ушкодженнями, емоційними та психологічними стражданнями, із суттєвими порушеннями їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності військовослужбовців збройних сил держави агресора;

2) віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції впливають на характер і типовий ступінь суспільної небезпечності посягання і недостатньо враховуються під час встановлення індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності під час винесення судового рішення щодо вчиненого злочинцем кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога. монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АДЕФ-УКРАЇНА», 2023. 244 с.
2. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підруч. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
3. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монографія. Одесса : Юрид. лит-ра, 2000. 336 с.
4. McGarry R., Walklate S. A Criminology of war? Bristol: Bristol univ. press, 2019. 176 p.

5. Бекарія Ч. Про злочини і покарання. Стелс, 1995. 304 с.
6. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. *Права людини в Україні*. URL: <https://khrpg.org/1080460475> (дата звернення: 03.07.2023).
7. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту : монографія. Харків : Нац. ун-т цивільного захисту, 2021. 144 с.
8. Сенаторов М. В. Поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 202–210.
9. Мукшменко А. П., Яковець І. С. Захист прав потерпілого при виконанні кримінальних покарань. Київ : Паливола А. В., 2007. 180 с.

Надійшла до редакції 04.08.2023

References

1. Bohatyrov, I. H. (2023) Rosiisko-ukrainska viina: pohliad kryminoloha [The Russian-Ukrainian war: the view of a criminologist] : monohrafiia. Kyiv : TOV «Vydavnychi dim «ADEF-UKRAINA», 244 s. [in Ukr.].
2. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. V. Chernieia ; za nauk. red d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : FOP Maslakov, 612 p. [in Ukr.].
3. Tuliakov, V. A. (2000) Viktimolohiia (sotsyalnyie i kryminologicheskiye problemy) : monohrafiia. Odessa : Yurid. lit-ra, 336 p. [in russ.].
4. McGarry, R., Walklate S. (2019) A Criminology of war? Bristol: Bristol univ. press., 176 p.
5. Bekariia, Ch. (1995) Pro zlochyny i pokarannia [About crimes and punishments]. Stels, 304 p. [in Ukr.].
6. Deklaratsiia osnovnykh pryntsyviv pravosuddia dlia zhertzv zlochyniv ta zlovzhyvannia vladoiu [Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power]. *Prava liudyny v Ukraini*. URL : <https://khrpg.org/1080460475> (access date: 03.07. 2023). [in Ukr.].
7. Kerdyvar, V. V., Khrystenko, V. Ye. (2021) Syndrom zhertvy u vnutrishno peremishchenykh osib iz zony lokalnoho voiennoho konfliktu [Victim syndrome in internally displaced persons from the zone of local military conflict] : monohrafiia. Kharkiv, 143 p. [in Ukr.].
8. Senatorov, M. V. (2003) Poniattia poterpiloho vid zlochynu v kryminalnomu pravi [The concept of a victim of a crime in criminal law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1 (32), pp. 202–210. [in Ukr.].
9. Mukshymenko, A. P., Yakovets, I. S. (2007) Zakhyst prav poterpiloho pry vykonanni kryminalnykh pokaran [Protection of the rights of the victim during execution of criminal punishments]. Kyiv : Palyvoda A. V. 180 h. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov. Victimological features of victims of forced migration. The Russian-Ukrainian war, armed conflicts in the world are a cruel reality of the XXI century. Despite all the efforts of the norms of international humanitarian law and the actions of international organizations, which are done for the sake of peace, tranquility and normal life of people, the burden of human suffering, death and destruction, victims of forced migration is inevitably brought by war. And the most important thing is that all these processes continue to grow.

It has been proven that the treaties and conventions recognized by the states, even solemnly ratified, cannot save lives, prevent cruelty or protect the property of innocent people, all these factors create prerequisites for the forced resettlement of people to other countries or within their own countries.

Therefore, it is quite logical that the issue that should be put on the agenda of the criminal-legal and criminological block is the study of the victimological features of the victim of forced migration, including a foreigner. In this regard, scientific works dedicated to the study of victimological prevention are especially relevant and practically in demand.

Criminological science has developed sufficient knowledge about the identity of the criminal and his behavior, domestic criminologists should supplement this knowledge with a person who commits crimes in the conditions of the Russian-Ukrainian war. At the same time, the criminological toolkit for the study of crime in the conditions of the Russian-Ukrainian war should show its victimological side, since few researches were written and spoken about the victim of forced migration in these conditions, more about criminals of the armed forces of the Russian Federation, prisoners of war, collaborators.

According to the research conducted by us, victims of forced migration face difficulties in the process of finding employment, arranging housing, and purchasing basic household items for normal living. To a large extent, they lost their former economic, professional and even family ties and found themselves faced with the need to form a new social status – a foreigner, thanks to which they are able to join new social groups.

Therefore, the mass nature of forced migration is characterized not only by a large number of socio-psychological and economic problems, it also includes the victimological features of the victim of forced migration, which is characterized by aggressiveness, feelings of anxiety and confusion, loss of a sense of confidence, nervous and mental tension, which often leads to deviant personality behavior and

negatively affects the results of adaptation.

Our study of the victimological characteristics of victims of forced migration allowed us to formulate the following conclusions: 1) a victim of forced migration is a person, a Ukrainian or a foreigner, who has been harmed as a result of war or armed conflict, including loss of housing, jobs, physical injuries, emotional and psychological suffering, a significant violation of their basic rights as a result of the action or inaction of military personnel of the armed forces of the aggressor state; 2) the victimological features of the victim of forced migration affect the nature and typical degree of social danger of the offense, and are not sufficiently taken into account when establishing the individualization and differentiation of criminal responsibility when issuing a court decision regarding the criminal offense committed by the criminal.

Keywords: *victimology, victimhood, war, armed conflict, victim, foreigner, migration, criminal offense.*

УДК 342.95+351.742

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-13-20

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття стосується актуальної проблеми – перспектив створення військової поліції в Україні. Розглянуто питання військової дисципліни, повноважень Військової служби правопорядку та можливості створення на її базі Військової поліції у складі Збройних Сил України. Проаналізовано попередні спроби вирішення цієї проблеми в нашій державі. Здійснено загальну характеристику чинних у світі двох моделей організації військових правоохоронних структур – військової поліції та жандармерії. Запропоновано зупинитись на варіанті Служби осавулів (жандармерії) та наведено аргументацію доцільності його запровадження в нинішніх умовах війни в Україні.

Ключові слова: *військова дисципліна, збройні сили, військові правоохоронні органи, сили оборони, досудове розслідування, військова поліція, жандармерія.*

Постановка проблеми. Кожна соціальна організація починаючи від певного суспільно-політичного утворення і завершуючи конкретним трудовим колективом, під час свого функціонування має керуватись комплексом сталих правил-положень, що містяться у нормах права, моралі, звичаїв, традицій. Одним із основних елементів зазначеного комплексу є дисципліна.

Дисципліна (лат.: вчення, виховання, розпорядок): певний обов'язковий порядок поведінки членів трудового колективу, громадян, діяльності організації, що відповідає нормам права й моралі суспільства або вимогам певної організації. У суспільстві завжди є загальнообов'язкова дисципліна і спеціальна дисципліна, обов'язкова лише для членів певної організації (трудова, військова, партійна тощо) [1]. Дотримання вимог дисципліни є загальним правилом як для пересічного громадянина, так і конкретним обов'язком для репрезентанта відповідної організації (колективу), за порушення якого він може нести дисциплінарну відповідальність.

Загалом дисциплінарний: той, що стосується дисципліни; дисциплінарний проступок – проступок, стягнення за який накладається у порядку службової підлеглості; дисциплінарний статут – офіційне положення, що визначає основи військової дисципліни; дисциплінарний батальйон – особлива військова частина, в якій відбувають покарання засуджені військовослужбовці; дисциплінарний арешт – міра дисциплінарного стягнення [1].

© С. Курінний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

Військова дисципліна – один із найважливіших різновидів спеціальної дисципліни, бо вона стосується правил поведінки людей з різноманітною смертоносною зброєю. В умовах широкомасштабної війни, роль військової дисципліни зростає у рази, бо вона стосується сотень тисяч громадян-військовослужбовців, які вже з частішою періодичністю застосовують своє озброєння.

Під час проходження служби військові повинні неухильно дотримуватись вимог Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (далі Статут), який затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. Відповідно до ст. 1 Статуту військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України.

Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби (ст. 4 Статуту).

Відповідно до ст. 5 Статуту за стан військової дисципліни у з'єднанні, військовій частині (підрозділі), закладі та установі відповідає командир. Інтереси захисту Вітчизни зобов'язують командира постійно підтримувати військову дисципліну, вимагати її додержання від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення.

Окрім дисциплінарних проступків, військовослужбовці скоюють інші порушення закону, розгляд яких лежить поза компетенцією відповідних командирів, а здійснюється за активною участі Військової служби правопорядку, функціонування якої відбувається відповідно до положень Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III.

Відповідно до ст. 3 згаданого Закону основними завданнями Служби правопорядку є: виявлення причин, передумов і обставин кримінальних та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби); запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України; участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; захист майна Збройних Сил України від розкрадання та інших кримінально протиправних посягань; забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів; участь у гарнізонних заходах; виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті; забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні; сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків; участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах.

У разі ухвалення рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку додатково покладаються завдання щодо: участі у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України; організації збору, супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених; поводження з військовополоненими в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах; охорони військових об'єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації; відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах;

контролю за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів Збройних Сил України.

Забороняється покладати на Службу правопорядку завдання, не передбачені цим Законом. Жодні виняткові обставини або накази чи розпорядження посадових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності військовослужбовців Служби правопорядку.

За період розширеної воєнної агресії РФ, яка триває з 24 лютого 2022 року, у діяльності Військової служби правопорядку накопичився певний досвід як позитивного, так й негативного плану, на підставі вивчення якого Головне управління військової юстиції Міністерства оборони України активізувало свою участь у розробці законопроекту про військову поліцію України. Військову поліцію планується створити на базі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. До неї перейдуть окремі повноваження з оперативно-розшукової діяльності та досудових розслідувань воєнних злочинів у зоні бойових дій.

Метою створення військової поліції називається підтримання дисципліни серед військовослужбовців ЗСУ, Міноборони та Державної служби спеціального транспорту (ДССТ). Серед основних завдань: правоохоронна діяльність із запобігання, виявлення, припинення воєнних злочинів згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України та військових статутів; оперативно-розшукова діяльність; спеціальна превенція у ЗСУ та ДССТ; забезпечення правопорядку, військової дисципліни у ЗСУ та ДССТ; захист прав військовослужбовців; захист державного майна; виконання покарань.

На базі комітету парламенту України з правоохоронної діяльності функціонує робоча група, завданнями якої є створення робочої моделі військової юстиції, частиною якої стане Військова поліція. На цей час законопроект у стадії узгодження. Передбачається досягнення сумісності військової поліції з відповідними структурами держав-членів НАТО [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Досі питання доцільності створення військової поліції в умовах воєнного стану в Україні у наукових роботах вітчизняних науковців-адміністративістів фактично не розглядалися. Однак нагальність вирішення зазначеного суспільного запиту є очевидною та потребує всебічного вирішення. Теоретичною основою у цьому напрямі творчого пошуку повинні стати праці таких визнаних представників науки українського адміністративного права, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Гаращук, Р. Калюжний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Настюк, О. Харитонova та ін.

Накопичена з часу свого заснування у 2002 року, а також в умовах агресії РФ практика функціонування Військової служби правопорядку в Україні спонукає до об'єктивного аналізу та відповідних висновків, спрямованих на усунення наявних недоліків та помилок, тому розгляд питання перспективи створення в Україні Військової поліції є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. З початком активного збройного вторгнення РФ у лютому 2022 року в Україні введено правовий режим воєнного стану та оголошено загальну мобілізацію, відповідно, чисельність Збройних Сил України та інших військових формувань суттєво збільшилась, через що стрімко збільшилася і кількість правопорушень та злочинів, вчинених військовослужбовцями.

За даними Офісу Генерального прокурора України, впродовж року кількість зареєстрованих військових злочинів, що були скоєні військовослужбовцями, зросла з 3037 у 2021 році до 13 766 у 2022 році.

Треба зазначити, що такий показник військових злочинів не об'єктивний, оскільки не охоплює великий прошарок прихованих (латентних) злочинів, що не відображаються у показниках кримінально-правової статистики через такі фактори, як замкнутість та автономність військової сфери, слабка доступність до неї з боку громадськості, високий рівень корпоративності й сталі традиції військовослужбовців.

Злочини військовослужбовців у бойових частинах суттєво відрізняються від злочинності у внутрішніх округах (у бойових частинах переважають злочини, пов'язані з непокорюю, у внутрішніх округах – короткострокове самовільне залишення військової частини або місця служби); також змінюється характер вчинення злочинів з необережності (інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, причини й умови). Військові злочини воєнного часу в зоні проведення бойових дій мають низку особливостей. Війна й бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, серед іншого і криміногенні.

Практика протидії військовим правопорушенням має свої особливості, оскільки особа правопорушника відрізняється від звичайного правопорушника, а механізм протиправної поведінки військовослужбовця є специфічним у зв'язку з особливими функціональними завданнями, що стоять перед ним, умовами перебування, оточенням, впливом зовнішніх чинників.

Як свідчить статистика, більше 50 відсотків слідчих ДБР, які розслідують військові злочини – це ті, що взагалі не працювали в правоохоронних органах. На практиці вони не навчені елементарному, не знають спеціального військового законодавства, правил і звичаїв військових правовідносин. І головне – вчити їх в ДБР цьому просто нікому. Відповідно, найпростішим шляхом досягнення результату розслідування кримінального провадження для слідчих ДБР є визнання вини підозрюваним та погоджене зі стороною обвинувачення покарання [3].

Досвід понад півторарічної діяльності Військової служби правопорядку (далі ВСП) в умовах широкомасштабної агресії РФ свідчить про істотні проблеми у роботі цієї важливої військової інституції. Зокрема, до головних не вирішених питань організації цієї Служби насамперед треба віднести: законодавчу функціональну обмеженість ВСП (відсутність повноважень здійснення дізнання, оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства); недостатню чисельність особового складу, а також нестачу кваліфікованих кадрових резервів (особливо у разі надання можливості здійснювати ОРД); неналежний рівень взаємодії з органами досудового слідства (ДБР, Нацполіції та ін.), представники яких фактично не спроможні реалізовувати свої повноваження у фронтних умовах; відсутність повноцінного нагляду за дотриманням законності військовослужбовцями ВСП; брак дієвих запобіжників від неправомірного втручання у діяльність ВСП з боку військового керівництва різних управлінських рівнів ЗСУ. В умовах гарячої фази війни вказані недоліки в організації та функціонуванні ВСП потребують свого невідкладного та ефективного вирішення. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є створення Військової поліції (далі ВП).

Перед тим, як перейти до розгляду варіантів вирішення цього питання, треба зазначити, що ВП є в більшості європейських країн, а також у США та Канаді. Зокрема, Військова поліція США налічує понад 30 тисяч осіб при загальній чисельності американської армії в 1 млн осіб (3 % від чисельності армії). Служба підтримує дисципліну серед військовослужбовців, веде розслідування військових злочинів, а також бере участь у проведенні антитерористичних заходів.

Чисельність особового складу Військової поліції в Німеччині становить приблизно 4,5 тис. осіб при чисельності армії в 325 тисяч осіб (1,4 % від чисельності армії). Вона охороняє військові об'єкти, органи управління, забезпечує безпеку транспортних перевезень і підтримує дисципліну у військових формуваннях. У Великій Британії чисельність військово-поліцейських підрозділів перевищує 5 тисяч осіб при загальній чисельності армії 195 тисяч осіб (2,5 % від чисельності армії). Там вона має назву Поліція Міноборони і гарантує безпеку військовослужбовців, охорону озброєння, військової техніки і майна на військових об'єктах.

Цікаво влаштована Військова поліція Швейцарії. Вона комплектується з поліцейських, які проходять строкову військову службу. Функції у неї ті ж самі, що й у поліції загалом – вона має право затримати людину на 12 годин, а далі суд має ухвалити рішення щодо подальшого утримання під вартою. Але дисциплінарні стягнення, до яких належить і короткострокове взяття під варту, накладаються командирами військових підрозділів. Та варто зауважити, що у Швейцарії працюють військові суди та військова прокуратура і всі злочини, здійснені військовослужбовцями, підлягають їхній юрисдикції. Також у Швейцарії діє Військовий кодекс.

Ідея створення ВП в Україні далеко не нова і триває вже не одне десятиліття. Ще у лютому 2008 року рішенням РНБО було ініційовано перетворення ВСП у ВП із покладенням на цей орган завдань з попередження, виявлення та досудового розслідування військових злочинів. Однак далі декларацій тоді справа не просунулась. У січні 2015 року у Верховній Раді зареєстрували проект закону «Про Військову поліцію» за номером 1805, однак документ так і не був включений до порядку денного Ради. Законопроект забракували на рівні комітетів як такий, що розбалансовує слідчі органи в державі.

Однак від самої ідеї не відмовились. У червні 2015 року постановою Верховної Ради було затверджено План законодавчого забезпечення реформ в Україні, яким передбачено надання ВСП повноважень щодо здійснення досудового розслідування

кримінальних правопорушень та ведення оперативно-розшукової діяльності (щоправда, лише спільно з Національною поліцією), а також створення на її основі ВП. Більше того, у червні 2016 року Стратегічним оборонним бюлетенем і в березні 2017 року Державною програмою розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року (обидва документи затверджуються указом Президента) було передбачено реформування ВСП у ВП з наданням їй повноважень на здійснення досудового розслідування злочинів та ведення оперативно-розшукових справ. Щоправда, на цьому і зупинилися.

Після зміни влади в країні це питання знову порушили. У листопаді 2019 року Президент Володимир Зеленський у межах переходу Збройних Сил України на стандарти НАТО доручив керівництву Міноборони до 31 грудня 2019 року створити сучасний ефективний правоохоронний орган – ВП. Тодішня ідея переформатування ВСП у ВП також передбачала наділення новоствореного органу повноваженнями здійснювати досудове слідство.

Якщо говорити про стандарти НАТО, то ВП повинно бути повноцінним правоохоронним органом, який матиме весь необхідний інструментарій для боротьби з військовими злочинами та забезпечення правопорядку у військовому відомстві. Тобто ВП повинна розслідувати злочини, вчинені як військовослужбовцями, так і щодо них. Також у передбачених законом випадках забезпечувати виконання кримінальних покарань та застосування адміністративних стягнень у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті.

З огляду на нинішні функції ВСП, новостворена ВП також повинна залишити за собою обов'язки щодо протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах ЗСУ та в системі Міноборони. Діяльність ВП повинна поширюватися на всі військові формування, а не лише на Збройні Сили України. Її ж діяльність може спрямовуватися і координуватися міністром оборони. Принциповий момент полягає в тому, що ВП повинна комплектуватися військовослужбовцями, а її слідчі підрозділи – військовослужбовцями, що мають вищу юридичну освіту та військові офіцерські звання.

Однак є низка обставин, які змушують законодавців ламати голови. Зокрема, на думку М. Хавронюка, ст. 17 Конституції України чітко визначає, що військові формування, на відміну від поліцейських органів, не можуть бути використані для обмеження прав і свобод людини. Виходить, що права військовослужбовців не можуть обмежуватись іншими військовослужбовцями, а лише особами, які виконують поліцейські функції.

Тобто якщо ВП хочуть надати слідчі функції, вона не може складатися з військовослужбовців – це мають бути або держслужбовці, або інші фахівці з відповідною підготовкою. А це, багато в чому, підриває саму ідею військового слідчого органу. Хоча приклад Швейцарії показує, що можливий і такий варіант [4]. Під час вирішення проблеми створення ВП в умовах воєнного стану в Україні, необхідно враховувати причини неуспіху попередніх подібних спроб, а також ті можливі нові обставини, які можуть стати на перешкоді цьому.

На нашу думку, головною причиною невдачі формування ВП до цього часу є безальтернативна прихильність до моделі ВП у складі ЗСУ. Як свідчить вітчизняний та закордонний досвід, у подібній конструкції є як переваги, так і недоліки. До перших можна віднести: здійснення правоохоронних повноважень військовослужбовцями, переважній більшості з яких знайома специфіка служби у ЗСУ та в інших військових формуваннях; накопичення достатнього досвіду функціонування ВСП з 2002 року (насамперед щодо протидії дисциплінарним та адміністративним проступкам); наявність відповідної інфраструктури та підрозділів для відбування покарання військовослужбовцями (гауптвахти, дисциплінарний батальйон тощо). До недоліків зазначеної вище моделі можна віднести: виконання непрофільної для ЗСУ правоохоронної функції (насамперед досудового розслідування); фактична відсутність резерву кадрів слідчих та оперативних працівників, а також навчальних закладів для їх підготовки в системі МО України; потенційні складнощі з визначенням кримінальної юрисдикції ВП; об'єктивна закритість військових частин (особливо у воєнний час), що фактично унеможливує здійснення належного нагляду за діяльністю правоохоронної інституції у межах ЗСУ; висока ймовірність зловживань з боку військового керівництва у сприянні уникненню від відповідальності «потрібних колег-військовослужбовців».

Друга модель передбачає функціонування такого правоохоронного органу військового формування – як жандармерія, що підпорядковується цивільним правоохоронним органам [5].

На сьогодні українські законотворці розглядають варіант реформ через створення ВП на базі ВСП, дуже схожий на військову жандармерію. Військова жандармерія – це сили безпеки, які мають як військові, так і цивільні характеристики. Зазвичай вони наділені правоохоронними повноваженнями, аналогічно до цивільної поліції, водночас мають підготовку зі спеціальної військової тактики.

Жандармерії доволі часто виконують конкретні тематичні функції безпеки, поєднуючи проблеми внутрішньої та національної безпеки, наприклад: серйозні форми організованої злочинності, тероризм, транснаціональну злочинність, прикордонний контроль чи міжнародні миротворчі операції. Часто мають додаткову функцію національної оборони, яку вони беруть на себе під час війни чи у відповідь на конкретні загрози.

Наприклад, функції військової поліції у Франції (країні, яка є однією з фундаторів Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції в статусі військової установи (FIEP)) виконує Національна жандармерія, яка має подвійне підпорядкування: міністру оборони Франції (як складова збройних сил) та міністру внутрішніх справ (як складова системи поліції). Тому Національна жандармерія вирішує завдання в інтересах збройних сил, а також виконує значний обсяг поліцейських і адміністративних функцій в інтересах всієї держави. Отже, її діяльність має міжвідомчий характер, крім того – Міністерство юстиції здійснює координацію діяльності цього правоохоронного органу.

В Італії є корпус карабінерів – специфічне воєнізоване формування, що наділене великим спектром поліцейських повноважень. Під час вирішення військових завдань карабінери підпорядковуються Міністерству оборони, під час вирішення завдань поліцейського характеру – Міністерству внутрішніх справ Італії. Закон дозволяє мати в складі корпусу карабінерів слідчі та оперативні підрозділи.

Запозичення у вітчизняний правовий простір унікальних позитивних практик іноземних країн повинно відбуватися з урахуванням автентичності національної правової системи та відповідати реальним умовам сьогодення. В Україні вже функціонує силова структура «жандармського типу» – Національна гвардія України, побудована за принципами Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції в статусі військової установи (FIEP) [6].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, Національна гвардія України (далі НГУ) є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

НГУ бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Також відповідно до ч. 3 ст. 6-1 зазначеного Закону з введенням воєнного стану НГУ для виконання завдань з оборони держави приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням і підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв.

Стосовно певного несприйняття терміна «жандармерія» (насамперед представниками старших поколінь українців), його можна замінити на «Службу осавулів» або на інший похідний від слова «осавул» термін (військовий осавул пильнував за дотриманням козаками порядку в Січі, а під час воєнних дій у військових таборах стежив за виконанням судових рішень кошового отамана і військової ради, провадив дізнання щодо злочинів, які були вчинені на території Січі... [7]).

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що належний рівень військової дисципліни у вітчизняних структурах оборони (насамперед ЗСУ) забезпечують підрозділи ВСП, застосовуючи при цьому засоби дисциплінарних стягнень та адміністративного примусу. Наявний порядок протидії скоєнню злочинів, пов'язаних з українськими військовослужбовцями, є недосконалим та потребує свого реформування (особливо цей факт став очевидним після широкомасштабного нападу РФ на нашу державу).

Вирішуючи цю проблему, перспективу створення ВП на базі вже функціонуючої

ВСП у складі ЗСУ, з огляду на наявні недоліки та потенційні ризики, не можна вважати оптимальним кроком. Інша модель військового правоохоронного органу у вигляді Служби осавулів (жандармерії), що має гнучке дуалістичне підпорядкування МО та МВС, зважаючи на реалії українського сьогодення, є більш прийнятним варіантом. Основними аргументами такого підходу є: повне та комплексне використання відповідних потенціалів згаданих вище силових інститутів оборонного та правоохоронного спрямування (з боку МО це ВСП, МВС – НГУ, слідчі та оперативні співробітники); висока ймовірність більш якісного правоохоронного супроводження функціонування усіх структур оборонного призначення – Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; відсутність монопольного керування з боку окремого силового відомства новою правоохоронною інституцією, що сприятиме зменшенню виникнення випадків неправомірного тиску на керівництво нової військової правоохоронної інституції; передбачений законодавством дуалістичний статус дає змогу у післявоєнний період не скорочувати значну частину особового складу згаданої правоохоронної структури, а переспрямувати її діяльність на виконання переважно поліцейських функцій мирного часу; ймовірність законодавчого закріплення повноважень Мін'юсту України щодо координації діяльності нового військового правоохоронного органу (практика чинної французької республіки), що сприятиме посиленню здійснення відповідного цивільного контролю.

Створення нової правоохоронної структури – «Служби осавулів» (аналог жандармерії), можна вважати лише першим кроком щодо поновлення системи військової юстиції, яку не так давно фактично було ліквідовано в Україні за результатами недалекоглядних «реформаторських ініціатив».

Список використаних джерел

1. Дисципліна. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C4%E8%F1%F6%E8%EF%EB%B3%ED%E0>.
2. В Україні планують створити військову поліцію – Міноборони. *Інтерфакс-Україна*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/929991.html>.
3. Проблемні питання відповідальності військовослужбовців. *Центр оборонних стратегій*. 2023. URL: <file:///D:/Users/10/User/Downloads/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-viyskovosluzhbovcziv.pdf>.
4. Рудомський Р. Військова поліція в Україні: навіщо вона потрібна і чому її досі немає. 2021. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/viyskova-politsiya-v-ukraini-chomu-ii-dosi-nemaie-i-dlya-chogo-vona-potribna-202102241288632>.
5. Самофалов М., Марценюк О. Військова поліція чи жандармерія? Частина перша. *Українська правда*. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/17/7413761/>.
6. Самофалов М., Марценюк О. Військова поліція чи жандармерія? Частина друга. *Українська правда*. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/17/7415968>.
7. Козацьке самоврядування. URL: https://pidru4niki.com/1081080654913/pravo/kozatske_samovryaduvannya.

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Dystyplina [Discipline]. *Slovyk inshomovnykh sliv*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C4%E8%F1%F6%E8%EF%EB%B3%ED%E0>. [in Ukr.].
2. V Ukraini planuiut stvoryty viiskovu politsiiu – Minoborony [Ukraine is planning to create a military police – the Ministry of Defense]. *Interfaks-Ukraina*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/929991.html>. [in Ukr.].
3. Problemni pytannia vidpovidalnosti viiskovosluzhbvtziv [Problematic issues of responsibility of military personnel]. *Tsentr oboronnykh stratehii*. 2023. URL: <file:///D:/Users/10/User/Downloads/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-viyskovosluzhbovcziv.pdf> [in Ukr.].
4. Rudomskyi, R. (2021) Viiskova politsiia v Ukraini: navishcho vona potribna i chomu yii dosi nemaie [Military police in Ukraine: why it is needed and why it still does not exist]. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/viyskova-politsiya-v-ukraini-chomu-ii-dosi-nemaie-i-dlya-chogo-vona-potribna-202102241288632>. [in Ukr.].
5. Samofalov, M., Martseniuk, O. (2023) Viiskova politsiia chy zhandarmeriia [Military police or gendarmerie]? Chastyna persha. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/17/7413761/>. [in Ukr.].
6. Samofalov, M., Martseniuk, O. (2023) Viiskova politsiia chy zhandarmeriia [Military police or gendarmerie]? Chastyna druga. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/17/7415968>. [in Ukr.].
7. Kozatske samovriaduvannya [Cossack self-government]. URL: https://pidru4niki.com/1081080654913/pravo/kozatske_samovryaduvannya. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyy. Prospects for the establishment of the Military Police in Ukraine. The article deals with urgent matter, namely, the prospects for the establishment of the Military Police in Ukraine. The issues of military discipline, the powers of the Military Law and Order Service and the possibility of creating a Military Police as part of the Armed Forces of Ukraine on its base were considered. Previous attempts to solve this problem in our country have been analyzed. A general description of the two models of the organization of military law enforcement structures available in the world – the Military Police and the Gendarmerie – was carried out.

The author has emphasized that the perspective of creating the Military Police on the basis of the already functioning Military Law and Order Service as part of the Armed Forces, given the existing shortcomings and potential risks, cannot be considered an optimal step. Another model of a military law enforcement body in the form of the Osavul Service (gendarmerie), which has a flexible dualistic subordination of the Ministry of Defense and the Ministry of Internal Affairs, taking into account the realities of today's Ukraine, is a more acceptable option. The main arguments of this approach are as follows: full and comprehensive use of the relevant potentials of the above-mentioned power institutes of the defense and law enforcement direction (on the part of the Ministry of Defense, this is the VSP, the Ministry of Internal Affairs – NGU, investigative and operative employees); a high probability of better law enforcement support of the functioning of all defense structures – the State Border Guard Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine, the State Special Transport Service and other military formations built according to the laws of Ukraine; lack of monopoly control by a separate law enforcement agency over the new law enforcement institution, which will contribute to reducing cases of undue pressure on the leadership of the new military law enforcement institution; the dualistic status stipulated by the legislation allows not to reduce a significant part of the personnel of the aforementioned law enforcement structure in the post-war period, but to redirect its activities to the performance of mainly peacetime police functions; the possibility of legislative consolidation of the powers of the Ministry of Justice of Ukraine regarding the coordination of the activities of the new military law enforcement body (the practice of the current French Republic), which will contribute to the strengthening of the corresponding civilian control.

Keywords: *military discipline, armed forces, military law enforcement agencies, defense forces, pretrial investigation, military police, gendarmerie.*

УДК 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-20-26

Андрій КУЧУК[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Сумський
державний
педагогічний
університет імені
А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна)

Оксана ЛЕГКА[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Університет
митної справи
та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: СУТНІСНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю висвітлення тих положень, які визначають сутнісний аспект міжнародного права та які потребують детального і системного вивчення. Вказано, що питання визначення природи міжнародного права передбачає вивчення таких положень: суверенітет та рівність держав; джерела міжнародного права; суб'єкти міжнародного права; інструментальний аспект (міжнародне право має на меті регулювання поведінки держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, що досягається через встановлення принципів і норм, які визначають допустиму поведінку та встановлюють обов'язки і права суб'єктів); вирішення міжнародних спорів; динамічний характер міжнародного права. Акцентовано, що чітке розуміння означених аспектів є основою сприйняття міжнародного права і його сутності.

© А. Кучук, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>
kucshuk@ukr.net

© О. Легка, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6405-9085>
ok.legka@gmail.com

Зроблено висновок, що є низка положень, врахування яких є основою пізнання сутності міжнародного права, дозволяє зрозуміти природу міжнародного права. У межах соціальної дійсності в Україні особливої уваги потребує питання вивчення договірної природи міжнародного права, принципу суверенної рівності держав, міжнародної відповідальності. Розуміння цих положень є підґрунтям адекватного сприйняття окремих аспектів сутності міжнародного права.

Ключові слова: джерела міжнародного права, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, міжнародне право, міжнародна відповідальність, суб'єкти міжнародного права, суверенітет.

Постановка проблеми. З початку збройної агресії проти України сусідньою державою у 2014 році у вітчизняному правничому дискурсі актуалізувалось питання міжнародного права, зокрема його сутності, дієвості, механізмів застосування, відповідальності держав за порушення норм міжнародного права тощо. Ще більшої актуальності означена проблематика набула з початку повномасштабного російського вторгнення, зокрема в контексті міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, міжнародної відповідальності держави-агресорки та її вищих посадових осіб.

Водночас варто вказати, що вказана вище проблематика міжнародно-правової сфери безпосередньо пов'язана з тематикою, визначеною нами у назві статті.

До цього треба додати, що частина тем з міжнародного права (йдеться про відповідну навчальну дисципліну) і до сьогодні викладається у навчальній правничій літературі через призму догматичних положень, сформованих у межах радянської юриспруденції (згадаємо, зокрема, тему імплементації норм міжнародного права), що призводить до спотвореного сприйняття сутності та значення міжнародного права.

Наголосимо також, що українська національна система права виходить з принципу дружнього ставлення до міжнародного права (згадаємо, що останнім часом до означеного принципу звернувся і орган конституційної юстиції; йдеться про рішення у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій від 8 вересня 2016 року [9]).

Зважаючи на означене, можна констатувати, що проблематика сутнісного аспекту міжнародного права повинна бути складовою вітчизняної правничої доктрини та потребує системного дослідження, що і визначає актуальність вибраної нами теми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Відразу треба вказати, що це дослідження є своєрідним продовженням публікацій одного з співавторів [3–4]. Згадаємо також висвітлення принципів права (зокрема в міжнародному аспекті), що дозволяє розкрити сутність міжнародного права [5].

Загалом варто вказати, що тематика розуміння міжнародного права, його природи була предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як М. Антонович, М. Баймуратов, В. Буткевич, А. Гетьман, В. Костицький, О. Кучик, Н. Лехник, А. Мацко, С. Перепьолкін, В. Полотай, Л. Рибинська, О. Тарасов, Л. Філяніна, І. Яковюк тощо.

Виокремимо дослідження одностороннього зобов'язання держави через призму міжнародного права, виконане Н. Лехник. Основні положення і висновки вказаної науковиці дозволяють краще зрозуміти природу міжнародного права [6]. Не можна не погодитись з висновком авторки щодо того, що «основна сутність одностороннього акта полягає в тому, що він є результатом волевиявлення однієї держави, яким держава бере на себе певні зобов'язання. І тому він за своєю природою суттєво відрізняється від міжнародно-правових договорів, які передбачають узгодження волі кількох держав» [6, с. 62–63].

Згадаємо і дисертаційне дослідження філософсько-правових аспектів становлення міжнародного права, в якого автором зосереджено увагу на генезі ідеї міжнародного права, проаналізовано основні теорії міжнародного права, «простежено зв'язок міжнародного права з обумовлюючими його виникнення соціальними і культурними особливостями міжнародного співтовариства, зокрема з особливим становищем і соціокультурною визначеністю особи в міжнародному праві» [11, с. 16].

Додамо, що, безумовно, використання Ю. Чайковським історичного підходу до висвітлення проблематики становлення і розвитку міжнародного права має важливе значення для з'ясування зокрема й сутнісних аспектів досліджуваного нами явища. У цьому аспекті наведемо висновок вказаного автора, який підтверджує актуальність вибраного нами напрямку гносеології: «Історія XX століття містить фундаментальний виклик міжнародному праву. Разом з тим процес глобалізації створює нові проблеми у розвитку міжнародного права, які можуть бути розв'язані лише у подальшому поступі»

людства» [11, с. 13].

Методологічне значення для досягнення мети цього дослідження мають і висновки, зроблені В. Репецьким у дослідженні соціального значення міжнародного права [8].

Метою статті є висвітлення тих положень, які визначають сутнісний аспект міжнародного права та які потребують детального і системного вивчення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової правничої літератури дозволяє з'ясувати, що сутнісний аспект міжнародного права містить такі положення.

Міжнародне право розглядається як комплексна і розгалужена галузь права, що регулює відносини між суверенними державами та іншими міжнародними акторами. Загалом міжнародне право відіграє важливу роль у підтриманні стабільності, миру та співпраці між державами, регулюючи їхні відносини та забезпечуючи засади справедливості та правопорядок у міжнародних відносинах.

Природа міжнародного права ґрунтується на врахуванні таких аспектів.

По-перше, це суверенітет та рівність держав. Зокрема, міжнародне право визнає суверенітет держав як основоположний принцип. Кожна держава має право на свою територіальну цілісність, політичну незалежність та рівність у відносинах з іншими державами. Зазначимо, що саме це положення багатьма дослідниками визнається як стримуючий фактор розвитку міжнародного права.

По-друге, це джерела міжнародного права. Серед основних джерел міжнародного права виокремлюють договори (що дозволяє правникам йменувати міжнародне право договірним правом), звичаї, загальні принципи права тощо. Договори містять угоди між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

По-третє, це суб'єкти міжнародного права. Основними суб'єктами міжнародного права є суверенні держави. Однак не можна не вказати і на те, що важливу роль відіграють міжнародні організації та інші неурядові суб'єкти, які можуть бути визнані за певних обставин суб'єктами міжнародного права.

По-четверте, це інструментальний аспект. Міжнародне право має на меті регулювання поведінки держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, що досягається через встановлення принципів і норм, які визначають допустиму поведінку та встановлюють обов'язки і права суб'єктів. Додамо, що міжнародне право містить низку загальних принципів, таких як принцип невтручання, принцип добросусідства та інші, які являють собою фундаментальні основи розуміння та застосування міжнародних відносин.

Водночас у контексті предмета нашого дослідження вкажемо на те, що особливою уваги потребує природа самих норм міжнародного права, яка виходить з особливостей предмета правового регулювання та мети, точніше тих інтересів, що відображаються у змісті цих норм.

По-п'яте, це вирішення спорів. Міжнародне право надає механізми для вирішення спорів між державами та іншими суб'єктами, якими (механізмами) можуть бути дипломатичні переговори, медіація, арбітраж чи судовий процес у Міжнародному суді Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних судах (наприклад, Європейському суді з прав людини).

Водночас варто вказати на те, що не завжди означені механізми є дієвими (порівняно з відповідними національними механізмами, якщо йдеться про спори у межах національної системи права).

По-шосте, це динамічний характер. Сучасний світ характеризується глибокою взаємозалежністю між державами, і це вимагає постійного адаптування міжнародного права до нових викликів та реалій. Глобалізація, транснаціональні проблеми, кібербезпека та зміни в геополітичних умовах створюють нові виклики для міжнародного права.

Чітке розуміння означених аспектів є основою сприйняття міжнародного права і його сутності. Водночас у межах цієї роботи неможливо висвітлити усі наведені складові, однак, ми зосередимо увагу на окремих з них, вказавши ті положення, які потребують детального, комплексного пізнання.

Значна частина українців у перші дні й тижні лютого 2022 року очікувала від міжнародних інституцій швидких та ефективних дій, спрямованих на відновлення територіальної цілісності України, захисту цивільного населення та притягнення вищих посадових осіб російської держави до відповідальності, згадаємо, зокрема, численні звернення українців, петиції до міжнародних організацій щодо «закриття» неба над Україною [1]. Водночас природа міжнародного права дещо інша. Наведений приклад

вказує на доцільність розгляду договірної природи міжнародного права, суверенітет держав, механізми міжнародно-правової відповідальності.

Тож вкажемо на договірну природу міжнародного права. Договірна природа міжнародного права передбачає, що міжнародні відносини регулюються на основі укладених договорів. Це положення є одним із фундаментальних у міжнародному праві, визначаючи спосіб взаємодії суб'єктів міжнародних відносин у глобальному контексті.

Розкриваючи зміст договірної природи міжнародного права, вкажемо на те, що держави можуть встановлювати права і обов'язки на підставі договорів, які можуть бути як багатосторонніми, так і двосторонніми. Ці договори можуть стосуватися різноманітних аспектів міжнародних відносин, таких як торгівля, охорона довкілля, права людини, конфлікти, морський та повітряний простори тощо. На підставі договорів виникають зобов'язання, права та передбачається відповідальність учасників цього договору. Загалом договірна природа міжнародного права відображає динаміку відносин між державами, забезпечуючи засіб для вирішення конфліктів та спільного визначення стандартів поведінки в глобальному співтоваристві.

При цьому держави мають право визначати свою власну політику та приймати рішення про участь у договорах. Вони можуть вільно обирати, які зобов'язання приймати на себе. В разі порушення договірних зобов'язань можуть застосовуватися санкції та інші заходи відповідальності. Наприклад, положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не застосовуються до російської держави з моменту, коли вона перестала бути стороною цієї Конвенції (щодо порушень прав людини, допущених після цієї обставини).

Так само, оскільки Україна не є учасницею Організації Північноатлантичного договору, то положення цього договору не застосовуються щодо нашої держави.

Вкажемо також на такий аспект розуміння природи міжнародного права, як міжнародно-правова відповідальність. Однак ми обмежимо обсяг цього питання, зосередивши увагу на можливих проблемах притягнення посадових осіб держави, що веде загарбницьку війну, до міжнародної відповідальності. При цьому наголосимо, що питання міжнародно-правової відповідальності є саме собою доволі складним. Цілком слушно Р. Морозюк відзначає, що «у практиці міжнародних відносин держав нерідким є явище «ухилення» від міжнародно-правової відповідальності за вчинення міжнародних правопорушень» [7, с. 249]. Хоча із запропонованим вказаним автором засобом вирішення цієї проблеми ми погоджуємось лише частково. Зокрема, Р. Морозюк відзначає, що «питання міжнародно-правової відповідальності потребує вирішення шляхом прийняття нових міжнародних актів, які регламентуватимуть міжнародно-правову відповідальність за вчинення правопорушень, і внесення змін до чинних міжнародно-правових актів» [7, с. 249], оскільки йдеться про притягнення до відповідальності суб'єкта міжнародного права, який порушив існуючі договірні зобов'язання, то питання реальності відповідальності не вирішити прийняттям інших договорів чи внесенням змін у існуючі; проблема має вирішуватись комплексно.

Зазначимо, що загарбницька війна порушує міжнародний мир та безпеку. Такі дії можуть класифікуватися як злочини проти миру, а також як акт агресії відповідно до ст. 39 Статуту Організації Об'єднаних Націй [10]. Якщо під час загарбницької війни починають вчинятися масові порушення прав людини, такі як масові вбивства, насильство, етнічна чистка тощо, це може розглядатися як злочини проти людяності. Відповідні посадові особи можуть бути притягнуті до міжнародної кримінальної відповідальності.

Якщо під час загарбницької війни порушуються правила війни, наприклад, шляхом використання забороненої зброї, нападів на цивільних тощо, це може бути класифіковано як воєнні злочини. Такі правопорушення також можуть спричинити міжнародну відповідальність.

Загарбницька війна може порушити принципи суверенітету та територіальної цілісності інших держав, що є підставою для звинувачень у порушенні міжнародного права та притягнення до відповідальності.

Загалом притягнення посадових осіб держави до міжнародної відповідальності за загарбницьку війну базується на положеннях міжнародного права, таких як збереження миру, захист прав людини та суверенітет держав. При цьому відзначимо ті проблеми, що можуть виникати під час притягнення винних осіб до міжнародно-правової відповідальності.

По-перше, вкажемо на можливі проблеми встановлення конкретної посадової

особи. Визначення конкретних осіб, які несуть відповідальність за загарбницьку війну, може бути складним завданням. Встановлення їх прямої участі в ухваленні рішень та вчиненні конкретних дій може вимагати доказів, що може бути важко зібрати.

По-друге, вкажемо на проблеми збирання доказів. Збирання доказів про порушення міжнародного права може бути ускладнене через відсутність доступу до інформації у зоні конфлікту чи окупації або через намагання держави-агресора протидіяти розслідуванню та доступу до даних. У цьому контексті варто згадати ті труднощі, що виникали під час розслідування збиття Росією Boeing 777 (рейс МН 17). Лише через більше як вісім років: «17 листопада 2022 року, окружний суд міста Гаага виніс вирок у цій справі визнав винними й засудив до довічного позбавлення волі трьох осіб, які були посібниками в збитті літака Boeing-777 Малайзійських авіаліній, що 17 липня 2014 року здійснював рейс МН17 із Амстердама до Куала-Лумпура» [2].

По-третє, це юрисдикційна проблема. Деякі держави можуть намагатися захистити своїх посадовців від притягнення до міжнародної відповідальності, оскаржуючи юрисдикцію міжнародних судів або інституцій.

По-четверте, це політичний аспект та співпраця. Для ефективного притягнення до міжнародної відповідальності потрібна співпраця багатьох держав, міжнародних організацій та судів. Відсутність такої співпраці може ускладнити процес встановлення відповідальності. Питання міжнародної відповідальності може стати предметом політичних домовленостей або тиску. Деякі держави можуть намагатися використовувати свої впливові позиції для уникнення притягнення до відповідальності своїх посадовців. Притягнення до міжнародної відповідальності може вимагати рішучої політичної волі з боку міжнародних гравців, оскільки воно може викликати напруженість у відносинах між державами.

По-п'яте, це довготривалість процесу. Міжнародні процеси зазвичай є тривалими. Довготривалість розгляду справи та можливість втрати інтересу або зміни політичних обставин можуть вплинути на можливість притягнення до відповідальності.

Означені проблеми вказують, що процес притягнення посадових осіб до міжнародної відповідальності за загарбницьку війну може бути важким та складним завданням, вимагаючи низки заходів правового, політичного та міжнародного характеру.

Додамо, що охарактеризовані нами аспекти проблематики тісно пов'язані із суверенітетом, який обмежує можливість втручання суб'єктів міжнародного права у справи будь-якої держави.

Висновки. Отже, є низка положень, врахування яких є основою пізнання сутності міжнародного права, дозволяє зрозуміти природу міжнародного права. У межах соціальної дійсності в Україні особливої уваги потребує питання вивчення договірної природи міжнародного права, принципу суверенної рівності держав, міжнародної відповідальності. Розуміння цих положень є підґрунтям адекватного сприйняття окремих аспектів сутності міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Баланчук І. Петиція до НАТО про закриття неба над Україною зібрала мільйон голосів. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/4/7328068/>.
2. Заява МЗС України щодо оголошення перших вироків особам, винним у збитті літака Малайзійських авіаліній рейсу МН17. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodologoloshennya-pershiv-virokiv-osobam-vinnim-u-zbitti-litaka-malajzijskih-avialinij-rejsu-mn17>.
3. Кучук А. М. Джерела права: міжнародний і теоретико-правовий аспекти. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 14. С. 23–30.
4. Кучук А. М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти) правовий дискурс. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 9. С. 14–20.
5. Кучук А. М., Перепьолкін С. М. Принципи права як категорія внутрішньодержавного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 22–26.
6. Лехник Н. Л. Міжнародно-правова природа одностороннього зобов'язання держави. *Наукові записки НаУКМА*. 2004. Т. 26. С. 60–63.
7. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 249–251.
8. Репецький В. Соціальна цінність міжнародного права. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 169–174.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та

релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>.

10. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

11. Чайковський Ю. В. Становлення міжнародного права: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2009. 18 с.

Надійшла до редакції 22.08.2023

References

1. Balanchuk I. Petytsiia do NATO pro zakryttia neba nad Ukrainoiu zibrala milion holosiv [A petition to NATO to close the sky over Ukraine has gathered a million votes]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/4/7328068/>. [in Ukr.].

2. Zaiava MZS Ukrainy shchodo oholoshennia pershykh vyrokiv osobam, vynnym u zbytti litaka Malaiziiskyykh avialinii reisu MN17 [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine regarding the announcement of the first sentences for the persons responsible for the downing of Malaysia Airlines flight MH17]. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-ogoloshennya-pershih-virokiv-osobam-vinnim-u-zbitti-litaka-malajzijskih-avialinij-rejsu-mn17>. [in Ukr.].

3. Kuchuk, A. M. (2016) Dzherela prava: mizhnarodnyi i teoretyko-pravovyi aspekty [Sources of law: international and theoretical-legal aspects]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. № 14, pp. 23–30. [in Ukr.].

4. Kuchuk, A. M. (2015) Zabezpechennia realizatsii norm prava (natsionalnyi i mizhnarodnyi aspekty) pravovyi dyskurs [Ensuring the implementation of legal norms (national and international aspects) legal discourse]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. № 9, pp. 14–20. [in Ukr.].

5. Kuchuk, A. M., Perepolkin, S. M. (2015) Pryntsypy prava yak katehoriia vntrishnodержavnogo y mizhnarodnoho prava [Principles of law as a category of domestic and international law]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. Ch. 3. S. 22–26. [in Ukr.].

6. Lekhnyk, N. L. (2004) Mizhnarodno-pravova pryroda odnostonnoho zoboviazannia derzhavy [The international legal nature of a unilateral state obligation]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 26, pp. 60–63. [in Ukr.].

7. Moroziuk, R. (2017) Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Responsibility of states in international law]. *Pidpryemnytsvo, hospodarstvo i pravo*. № 11, pp. 249–251. [in Ukr.].

8. Repetskyi, V. (2012) Sotsialna tsinnist mizhnarodnoho prava [Social value of international law]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni vidnosyny*. Issue 30, pp. 169–174. [in Ukr.].

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Uprovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny piatoi statti 21 Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, тсерамоній та протсесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the fifth part of Article 21 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" (the case of early notification of public religious services, religious rites, ceremonies and processions) dated September 8, 2016 No. 6-рп/2016]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> [in Ukr.].

10. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukr.].

11. Chaikovskiy, Yu. V. (2009) Stanovlennia mizhnarodnoho prava: filosofsko-pravove doslidzhennia [Formation of international law: a philosophical and legal study] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Odessa, 18 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kuchuk, Oksana Lehka. International law: essential aspect. The urgency of the study is determined by the necessity to cover those provisions that condition the essential aspect of international law and require a detailed and systematic study. It is indicated that the issue of determining the nature of international law involves the study of the following provisions: sovereignty and equality of states; sources of international law; subjects of international law; instrumental aspect (international law aims to regulate the behavior of states and other subjects of international relations, which is achieved through the establishment of principles and norms setting permissible behavior and establishing the duties and rights of subjects); solution of international disputes; and dynamic nature of international law. It is emphasized that a clear understanding of the specified aspects is the basis of the perception of international law and its essence.

It is noted that the contractual nature of international law presupposes that international relations are regulated on the basis of concluded treaties. This provision is one of the fundamental ones in

international law, conditioning the way of interaction of subjects of international relations in the global context. On the basis of contracts, obligations, rights and responsibilities of the participants of this contract are assumed. In general, the contractual nature of international law reflects the dynamics of relations between states, providing a means to resolve conflicts and jointly define standards of behavior in the global community. States have the right to determine their own policies and to decide whether to participate in treaties. They can freely choose which obligations to take on.

Bringing state officials to international responsibility may have the following challenges: problems of establishing a specific official; problems of gathering evidence; jurisdictional problem; political aspect and cooperation; duration of the process. It is summarized that there are a number of provisions, the consideration of which is the basis of the international law essence cognition, allows to understand the nature of international law. Within the framework of social reality in Ukraine, the issue of studying the contractual nature of international law, the principle of sovereign equality of states, and international responsibility requires special attention. Understanding of these provisions is the basis for an adequate perception of certain aspects of the international law essence.

Keywords: *sources of international law, European Court of Human Rights, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, international law, international responsibility, subjects of international law, sovereignty.*

УДК 656.072:330.36

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-26-33

Лариса МАРЦЕНЮК[©]

доктор економічних наук, професор
(Український державний університет науки
і технологій, м. Дніпро, Україна)

ВАЖЛИВІСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗАЛІЗНИЦЬ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

Окреслено основні напрями реформування АТ «Укрзалізниця». Наголошено, що в умовах реформування та відновлення необхідно дбати про всі, без винятку, складові економічної безпеки залізниць. Пріоритетними напрямками розвитку залізничного транспорту України в умовах євроінтеграції визначено вертикальну інтеграцію, розділення пасажирських та вантажних перевезень та інфраструктури, розвиток мультимодальних перевезень, побудову вантажних ХАБів, запровадження цифрових технологій у сфері вантажних перевезень.

Ключові слова: *економічна безпека, залізничний транспорт, Укрзалізниця, євроінтеграція, реформування.*

Постановка проблеми. Інтеграція АТ «Укрзалізниця» в загальноєвропейську транспортну систему є важливим та непростим процесом, який зумовлює залучення багатьох видів ресурсів, в тому числі фінансових. Зважаючи на руйнування інфраструктури (майже 12 тисяч об'єктів) та зниження обсягів перевезень, що відбулися внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну, керівництво Укрзалізниці запровадило низку ефективних управлінських рішень. Серед них – і оптимізація штату, і сприяння розвитку концесії на залізничному транспорті, і презентація Плану відновлення залізниць як вітчизняним інвесторам, так і іноземним.

Серед важливих кроків підвищення ліквідності залізничного підприємства можна виділити реструктуризацію єврооблігацій на суму майже 900 млн доларів. Цим рішенням виплату основного боргу відтерміновано на 2 роки. Також згідно з українським законодавством, було списано борги Укрзалізниці російським банкам [1].

Внаслідок цих дій рейтинг Укрзалізниці на міжнародній арені був підвищений міжнародним рейтинговим агентством S&P Global Ratings до рівня CCC+, що є максимально можливим позитивним результатом у поточних умовах воєнного часу [2].

© Л. Марценюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>

Researcher ID: N-3917-2019

rwinform1@ukr.net

Героїчний настрій всіх залізничників спеціальною премією відзначили в Європі, які, незважаючи на небезпеку, брали участь в евакуації населення (а це більше чотирьох мільйонів осіб), перевезенні вантажів, що курсували в нештатному режимі, бо, крім запланованих заздалегідь вантажів, залізницям довелося взяти на себе перевезення вантажів, що були переорієнтовані з інших видів транспорту, а також залізничники щоденно займалися та займаються відновленням пошкодженої інфраструктури, незважаючи на небезпеку, тому що зупинити залізницю в країні означає крах [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням економічної безпеки залізничних підприємств присвячено немало наукових досліджень вчених. Тож у своїй роботі Ж. С. Костюк слушно зауважує, що саме дотримання правил економічної безпеки сприятиме потужному ефективному розвитку підприємства [4].

Науковці у статті [5] акцентують на сталому розвитку суспільства та на необхідності дотримання зеленого курсу в усьому, в тому числі і в розвитку транспорту, включно із залізничним.

У дослідженні [6] наведено напрями формування потенційних можливостей Укрзалізниці в межах дотримання економічної безпеки підприємства, зауважено, що незважаючи на велику кількість загроз та слабкостей, залізничний транспорт має всі передумови для того, аби стати номером першим серед перевізників України.

Науковцями з Харкова [7] доведено доцільність провадження дієвої антикризової політики на залізничному транспорті. Відзначено фрагментарну активізацію процесів антикризового управління на залізничному транспорті, зокрема за рахунок створення Антикризового штабу з відновлення сталого функціонування АТ «Укрзалізниця».

Метою статті є окреслення важливості збереження економічної безпеки українських залізниць в умовах реформування та відновлення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статистичних даних, що доступні в мережі «Інтернет», російський ворог завдав руйнувань транспортній інфраструктурі нашої країни майже на сорок мільярдів доларів. Пошкоджені або зруйновані більше трьохсот мостів і мостових переправ, майже 25 тис. км доріг, припинено функціонування десятків залізничних вокзалів.

Водночас залізниця працює цілодобово, забезпечуючи передачу вагонів залізницею через залізничні стики, в середньому 1910 вагонів на добу (при цьому потенціал залізниць вдвічі більший). Неповна завантаженість пояснюється неспроможністю організувати перевезення на повну потужність через обмежену пропускну здатність європейської залізничної мережі. У статті [8] ми вже описували цю проблему та надавали рекомендації щодо вирішення цього питання. На жаль, поки що ситуація не змінилася, тому що різні габарити вагонів та ширина колії значно обмежують швидкість перетину кордону, а швидко вирішити цю проблему не вдається внаслідок відсутності достатньої кількості інвестицій.

У червні 2022 року Міністерство інфраструктури України вжило на непопулярні заходи, піднявши інфраструктурний тариф на вантажні перевезення залізницею на 70 %. Цьому передувало різке зниження обсягів перевезень вантажів (до війни значну частину вантажопотоку переорієнтував на себе автомобільний транспорт) та значне руйнування транспортної інфраструктури (внаслідок обстрілів).

Щодо структури перевезень вантажів у 2022 році, то вона була типовою, порівняно з минулими роками – залізничники так само перевозили руду, метали, зерно [9].

Зрозуміло, що після першого шоку 24 лютого 2022 року обсяги вантажних перевезень різко впали, в середньому в першому півріччі 2022 року обсяги перевезень становили приблизно 8 млн т/міс., а вже ближче до кінця року зросли до 10 млн т/міс. Всього за 2022 рік було перевезено 150 млн т, при цьому у внутрішньому сполученні перевезено 76 млн т вантажів, відправлено на експорт майже 60 млн т, отримано імпортованих вантажів в розмірі 12 млн т, транзитом прослідували більше 2 млн т вантажів [10].

Виконати такі обсяги перевезень вдалося завдяки швидкому реагуванню залізничників на руйнування та оперативне відновлення пошкодженої інфраструктури. Тож за минулий рік залізничники відновили третину мостів, пошкоджених ворогом, а також половину пошкоджених колій [11].

Водночас, незважаючи на мобілізацію усіх видів ресурсів та намагання не допустити зривів перевезень пасажирів та вантажів, АТ «Укрзалізниця» отримала десять мільярдів гривень чистого збитку за вантажні перевезення у 2022 році та отримала місце в десятці в антирейтингу найзбитковіших компаній України. Щодо поточного, 2023 року,

то менеджмент залізничної компанії не тішить себе надіями на отримання прибутку, адже зрозуміло, що в поточних умовах це неможливо. Фінансовий план відомства на 2023 рік передбачає збитки приблизно у 20 млрд грн. І хоча керівництво залізничної компанії запланувало капітальні інвестиції у розмірі 50 млрд грн, поки що невідомо, чи будуть доступні ці кошти підприємству [12].

Керівництво Укрзалізниці запроваджує розвиток вантажних перевезень, адже саме цей вид перевезень є прибутковим, саме завдяки вантажним перевезенням в усі часи субсидювалися пасажирські перевезення, що є недопустимим, адже потрібно було знайти ефективну модель організації і вантажних, і пасажирських перевезень, аби отримувати прибуток від обох видів діяльності.

Серед амбітних планів менеджменту залізничного відомства – стрімкий розвиток контрейлерних перевезень, бо вони мають безліч переваг, починаючи від економії пального та робочого часу залізничників до збільшення швидкості доставки вантажів та дотримання ритмічності відправок. Тому вже в березні 2023 року зроблено експериментальний рейс за маршрутом Київ-Ліски-Чоп. Було використано контрейлерну платформу філії Укрзалізниці – «Центру транспортного сервісу «Ліски» [13].

У подальшому заплановано виконувати контрейлерні перевезення в складі інтермодальних поїздів, які курсуватимуть як всередині нашої країни, так і за кордоном [14].

Зрозуміло, що інфраструктура та рухомий склад сучасних залізниць потребують комплексного оновлення та модернізації. Тільки після масштабного оновлення можливе повноцінне функціонування української залізниці як всередині країни, так і на міжнародній арені. На сьогодні збитки залізниць оцінюються приблизно в сорок мільярдів доларів і отримати їх можна лише за умови фінансування іноземних партнерів. Кошти потрібні на комплексну модернізацію – починаючи від ширини колії (тобто перехід на Європейську колію) до розширення спектра послуг. За словами експертів, реформа транспортної інфраструктури може коштувати до 130 млрд доларів (тобто приблизно п'ять мільярдів за кілометр) [15].

Долучитися до відновлення залізниці керівництво відомства пропонує представникам бізнесу, більшою мірою через побудову вантажних ХАБів, на базі яких можна буде організувати обробку вантажів різної номенклатури.

Зараз триває процедура удосконалення вантажної вертикалі з виділенням бізнес-одиниць: «УЗ Карго» – це вертикаль вантажних перевезень з низкою операторів, що працюють за найвищими світовими стандартами; ЦТС «Ліски» – інтермодальний оператор Укрзалізниці; «Термінальний оператор» надаватиме послуги обробки вантажів у 21 регіональному підрозділі; «Карго Польща» – повноцінний оператор на європейському ринку, що організуватиме перевезення між Україною та європейськими країнами, оперуючи рухомим складом різної ширини колії – 1435 мм і 1520 мм, при цьому повністю забезпечуючи логістичний процес [16].

Враховуючи той факт, що вантажопотік до країн Європейського Союзу зростає (наприклад, Укрзалізниця в червні 2023 року збільшила обсяги перевезення вантажів на третину у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року), поява польського оператора в складі Укрзалізниці є доволі слушним моментом. Стратегія розвитку вантажних перевезень Укрзалізниці передбачає надання послуг вантажовідправникові та вантажоодержувачу «від дверей до дверей» [17].

В умовах діджиталізації Укрзалізниця активно впроваджує цифрові послуги. Так, заплановано створення спеціальної ІТ-системи для вантажовідправників. Як обіцяють представники залізничного відомства, ця система запрацює вже в кінці 2023 року [18].

Також важливо адаптувати національну українську законодавчу базу до нормативних актів ЄС, є потреба в імplementації декількох Директив та Регламентів, що стосуються роботи залізничного транспорту, ключові серед яких це: Директива про безпеку на залізничному транспорті (2004/49/ЄС) та Директива про правила встановлення тарифів на інфраструктуру та розподілення пропускну здатності (2001/14/ЄС) [19].

Щодо мінімізації юридичних ризиків є ґрунтовне дослідження науковців ДДУВС, в якому наголошено на необхідності забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання [20].

Щодо фінансової підтримки, то тут фіксуємо позитивні кроки від наших іноземних партнерів. Так, Європейській Союз інвестує в розбудову залізничної інфраструктури України. Ці кошти надаються в рамках фінансового інструменту Connecting Europe Facility (CEF – це фонд Європейського Союзу, створений у 2014 році

для інвестицій у транспортні, енергетичні, цифрові та телекомунікаційні проекти. Зокрема, це основний інструмент для фінансування розвитку Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) для розвитку прикордонних переходів з Республікою Польща, Румунією, Словацькою Республікою та Угорщиною. Зокрема, кошти будуть спрямовані на розбудову пунктів пропуску з Республікою Польща Ягодин – Дорогуськ та Мостиська II – Медика. Також передбачена розбудова пункту пропуску Чоп – Черна над Тисою/Захонь, який єднає Україну зі Словацькою Республікою та Угорщиною. Тут з'явиться інтермодальний термінал та прилеглу інфраструктуру на станції Чоп. Крім того, буде здійснено реконструкцію станційних колій 1435 мм на станціях Вадул-Сірет та Глибока-Буковинська [21].

На початку 2023 року Укрзалізниця запровадила інтермодальний сервіс, який об'єднує перевезення контейнерних, контрейлерних поїздів та поїздів комбінованого транспорту на базі рухомого складу філії «Центр транспортного сервісу «Ліски». Розглядається можливість організації таких перевезень до Польщі, Румунії, Австрії та Туреччини. Також є підтримка в цьому контексті з боку німецької логістичної компанії Global asset and logistics company (VTG GmbH) та французької машинобудівної компанії Alstom, а також з представниками PKP Cargo, EP Logistics та Словенськими залізницями [22].

Європейський банк реконструкції та розвитку в межах проєкту «Надзвичайна підтримка української залізниці» надасть кредит у сумі 200 мільйонів євро на відновлення інфраструктури терміном на 15 років [23].

Ще один фінансовий партнер Укрзалізниці – Європейський інвестиційний банк – надав грант ЄС у розмірі 6,7 млн євро на модернізацію інфраструктури [24].

На відбудову критичної інфраструктури АТ «Укрзалізниця» отримає і від Світового банку немалі кошти – 25 млн доларів.

Це не єдина суттєва підтримка від США. Зокрема, 16 травня 2023 року Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) надало залізничному відомству 105 дизель-генераторів на суму 2,7 млн доларів [25].

За сприяння Міністерства транспорту Великої Британії Укрзалізниця отримала безоплатно від британської залізничної компанії Network Rail Infrastructure Limited модульні мостові прольоти, опорні конструкції, інструменти, землерийну техніку та техніку для навантаження й розвантаження вантажів.

П'ять нових екскаваторів фірми JCB отримала філія «Центр з будівництва та ремонту інженерних споруд», що займається відновленням інфраструктури на деокупованих територіях України. Одну одиницю техніки для навантаження та розвантаження вантажів передано філії «Центр транспортного сервісу «Ліски». Крім того, контейнери, в яких перевозився вантаж, в межах пакету допомоги також передаються Укрзалізниці для подальшого використання, зокрема для міжнародних перевезень.

Передача нових екскаваторів JCB та техніки для навантаження й розвантаження вантажів є заключною частиною пакету допомоги від Великої Британії. Всього Укрзалізниця вже отримала суттєву допомогу від уряду Великої Британії в особі компанії Network Rail на суму майже 10 млн фунтів стерлінгів [26].

У найближчих планах Укрзалізниці – закупівля 120 цистерн для Євроколії та 80 інтермодальних платформ.

Також важливим кроком на шляху відновлення залізниць є той факт, що в червні 2023 року Укрзалізниця підписала принципи довгострокового сталого економічного відновлення України – Ukraine Business Compact 2023. Серед цих принципів можна виокремити такі: інвестувати та працювати стало; діяти відповідально та посилювати відповідальну ділову практику відповідно до міжнародних стандартів; впроваджувати найкращі практики корпоративного управління та працювати над визначенням сфер; дотримуватися всіх законодавчих та нормативних актів щодо санкцій [27].

Також усі стейкхолдери залізниць в очікуванні Законопроєкту «Про залізничний транспорт», який перебуває на фінальній стадії доопрацювання та незабаром буде представлений для обговорення з бізнесом та громадськістю.

Важливими є три головні напрями реформування – інфраструктури, пасажирської та вантажної вертикалі.

У результаті запланованих рішень очікується виведення залізничного підприємства на безбитковий рівень роботи. Заплановано суттєво підвищити обсяги прибуткових вантажних перевезень, запровадження нових продуктів на ринку вантажних перевезень, а саме розвиток контейнерних та контрейлерних перевезень. Крім того, в

секторі пасажирських перевезень заплановано ряд ключових моментів – від впровадження нових послуг до розробки дієвого механізму повернення компенсацій залізницям за перевезення пільгових категорій населення [28].

Щодо відновлення залізничної інфраструктури, то в бюджеті 2023 року створений спеціальний фонд відновлення, в якому передбачено майже 36 млрд гривень на те, щоб фінансувати усі необхідні роботи, що пов'язані із будівництвом, реконструкцією, реставрацією, капітальним ремонтом.

Також на допомогу прийшли європейські партнери – Укрзалізниця підписала договір про співробітництво з компанією Saarlöhle на суму в понад 37 млн євро та з німецькою компанією Deutsche Bahn, яка обіцяє довгострокову допомогу [29].

Висновки. У процесі реформування та відновлення залізничного транспорту України важливим моментом є уникнення загроз економічній безпеці залізниць. Кожні із семи складових економічної безпеки, а саме: фінансові, кадрові, технологічні, правові, інформаційні, екологічні та силові повинні бути під ретельною увагою та контролем з боку як керівництва залізничного відомства, так і відповідних структур, бо залучення різних ресурсів із зовнішніх та внутрішніх джерел підвищують ризики настання різноманітних негараздів, насамперед це стосується економічної безпеки залізниць.

Список використаних джерел

1. Укрзалізниця узгодила реструктуризацію єврооблігацій на суму \$895 млн. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-35/589869/.
2. Міжнародне рейтингове агентство S&P підвищило рейтинг Укрзалізниці. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601718/.
3. Укрзалізниця отримала Європейську залізничну премію 2023. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-28/593226/.
4. Костюк Ж. С. Функціональні складові економічної безпеки підприємств залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsionalni-skladovi-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstv-zaloznichnogo-transportu>.
5. Верстюк А., Крихітина Ю. Публічна політика Європейського зеленого курсу в повоєнному відновленні залізничної інфраструктури України. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія : Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 3. С. 52–62.
6. Марценюк Л. В. Формування потенційних можливостей Укрзалізниці в межах дотримання економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 271–277.
7. Кірдіна О. Г., Українська Л. О. Антикризисне управління розвитком залізничного транспорту в умовах глобальної турбулентності. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2021/2022. № 76–77. С. 24–32.
8. Martseniuk L., Furfaro R., Kovalenko-Marchenkova Ye. Directions of integration of railway transport of Ukraine into the European railway network. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 96–109.
9. Ринок вантажних перевезень у 2022 році. URL : <https://trademaster.ua/articles/313620>.
10. Вантажоперевезення Укрзалізниці від початку масових бойових дій виросли майже на чверть, — Олександр Камишін. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-30/592720/
11. Оперативна відбудова зруйнованої інфраструктури у 2022 дозволила швидко відновити залізничне сполучення в 6 областях. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-26/593707/.
12. Тарифи на перевезення не підвищуватимуть. Укрзалізниця відзвітувала про отримані та заплановані мільярдні збитки. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/ukrзалізниця-pidbila-pidsumki-2022-roku-ta-rozprova-pro-plani-na-2023-zbitki-syagayut-milyardiv-50300155.html>.
13. Укрзалізниця впроваджує новий комбінований інтермодальний сервіс з метою інтеграції в європейську систему перевезень. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-22/596048/.
14. Укрзалізниця тестує можливості контейнерних перевезень з майбутнім їх включенням в інтермодальну систему. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601538/.
15. Не приватизація, а ефективні інституції – як міжнародні експерти пропонують відновлювати транспорт України. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/01/03/ne-pryvatyzacziya-a-efektyvni-instytucziyi-yak-mizhnarodni-eksperty-proponuyut-vidnovlyuvaty-transport-ukrayiny/>.
16. Укрзалізниця запропонує бізнесу по всій Україні вантажні хаби. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-8/611252/.
17. Укрзалізниця виходить на європейський ринок: зареєстровано оператора Ukrainian Railways Cargo Poland. URL: https://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/615632/.
18. Укрзалізниця розробляє індивідуальні продукти та IT-рішення для

вантажовідправників, – Вячеслав Єршомін. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-3/613463/.

19. Зубко Г. Навіщо «Укрзалізниці» офіс євроінтеграції. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697636/>.

20. Марценюк Л. В., Наливайко Л. Р. Мінімізація юридичних ризиків суб'єктів господарювання як важливий аспект національної безпеки України. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. 2021. № 2. С. 11–18.

21. ЄС виділить Укрзалізниці кошти для реалізації євроінтеграційних проєктів. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-3/613039/.

22. Укрзалізниці та німецька логістична компанія VTG домовилися про розвиток інтермодального сполучення між Україною та країнами Європи. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-13/607802/.

23. Укрзалізниці отримає від ЄБРР 200 млн євро фінансування. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-7/611478/.

24. ЄІВ та Укрзалізниці підписали грантову угоду ЄС у розмірі 6.7 млн євро для задоволення нагальних потреб залізничного транспорту в Україні. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-9/610434/.

25. Укрзалізниці отримає 25 млн доларів США від Світового банку. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-11/609271/.

26. Укрзалізниці отримала від британських колег сучасну техніку, конструкції для відновлення мостів та інших інженерних споруд. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601520/.

27. Укрзалізниці підписала принципи довгострокового сталого економічного відновлення України. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-6/612008/.

28. Укрзалізниці планує придбати 120 цистерн для євроколії. URL: <https://www.railinsider.com.ua/ukrzaliznytsya-planuye-prydbaty-120-czystern-dlya-yevrokoliyi/>

29. Залізниці у часи війни: як перейти від поїздки з муками до подорожей з комфортом. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/zaliznytsya-u-chasi-viyni-yak-pereyti-vid-pojzdky-z-mukami-do-podorozhey-z-komfortom-12094302.html>.

Надійшла до редакції 20.07.2023

References

1. Ukrzaliznytsya uzgodyla restrukturyzatsiyu yevrooblihasiy na sumu \$895 mln [Ukrzaliznytsia agreed on the restructuring of Eurobonds in the amount of \$895 million]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-35/589869/. [in Ukr.].

2. Mizhnarodne reytnhove ahentstvo S&P pidvyshchylo reytnh Ukrzaliznytsi [The international rating agency S&P raised the rating of Ukrzaliznytsia]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601718/. [in Ukr.].

3. Ukrzaliznytsya otrymala Yevropeys'ku zaliznychnu premiyu 2023 [Ukrzaliznytsia received the European Railway Award 2023]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-28/593226/. [in Ukr.].

4. Kostyuk, Zh. S. (2013) Funktsional'ni skladovi ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv zaliznychnoho transportu [Functional components of the economic safety of railway transport enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. Vol. 42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsionalni-skladovi-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstv-zaliznychnogo-transportu>. [in Ukr.].

5. Verstyuk, A., Krykhtina, Yu. (2023) Publichna polityka Yevropeys'koho zelenoho kursu v povoyennomu vidnovlenni zaliznychnoyi infrastruktury Ukrayiny [Public policy of the European Green Course in the post-war reconstruction of the railway infrastructure of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Vinnyts'koyi akademiyi bezpererвної osvity. Seriya : Ekolohiya. Publichne upravlinnya ta administruvannya*. Vol. 3, pp. 52–62. [in Ukr.].

6. Martseniuk, L. V. (2022) Formuvannya potentsiynykh mozhlyvostey Ukrzaliznytsi v mezhakh dotrymannya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Formation of potential opportunities of Ukrzaliznytsia within the limits of compliance with the economic security of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav*. No 3, pp. 271–277. [in Ukr.].

7. Kirdina, O. H., Ukrayins'ka, L. O. (2021/2022) Antykryzove upravlinnya rozvytkom zaliznychnoho transportu v umovakh hlobal'noyi turbulentsnosti [Anti-crisis management of the development of railway transport in conditions of global turbulence]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. Vol. 76–77, pp. 24–32.

8. Martseniuk, L., Furfaro, R., Kovalenko-Marchenkova, Ye (2022) Directions of integration of railway transport of Ukraine into the European railway network. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 2, pp. 96–109.

9. Rynok vantazhnykh perevezhen' u 2022 rotsi [The freight transportation market in 2022]. URL: <https://trademaster.ua/articles/313620>. [in Ukr.].

10. Vantazhoperevezennya Ukrzaliznytsi vid pochatku masovykh boyovykh diy vyrosly mayzhe

na chvert', — Oleksandr Kamyshin [Freight transportation of Ukrzaliznytsia has increased by almost a quarter since the beginning of mass hostilities, Oleksandr Kamyshin]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-30/592720/. [in Ukr.].

11. Operativna vidbudova zruynovanoi infrastruktury u 2022 dozvolyla shvydko vidnovyty zaliznychne spoluchennya v 6 oblastiakh [Prompt reconstruction of the destroyed infrastructure in 2022 made it possible to quickly restore railway connections in 6 regions]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-26/593707/. [in Ukr.].

12. Taryfy na perevezennya ne pidvyshchuvatymut'. Ukrzaliznytsya vidzvivuala pro otrymani ta zaplanovani mil'yardni zbytky [Transportation tariffs will not be increased. Ukrzaliznytsia reported on received and planned billion losses]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/ukrzaliznytsya-pidbila-pidsumki-2022-roku-ta-rozpovila-pro-plani-na-2023-zbitki-syagayut-milyardiv-50300155.html>. [in Ukr.].

13. Ukrzaliznytsya vprovadzhuye novyy kombinovany intermodal'nyy servis z metoyu intehratsiyi v yevropeys'ku systemu perevezen' [Ukrzaliznytsia is introducing a new combined intermodal service with the aim of integration into the European transportation system]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-22/596048/ [in Ukr.].

14. Ukrzaliznytsya testuye mozhlivosti kontreylemykh perevezen' z maybutnim yikh vkluchennyam v intermodal'nu systemu [Ukrzaliznytsia is testing the possibilities of counter-trailer transportation with their future inclusion in the intermodal system]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601538/. [in Ukr.].

15. Ne pryvatyzatsiya, a efektyvni instytutsiyi – yak mizhnarodni eksperty proponuyut' vidnovlyuvaty transport Ukrayiny [Not privatization, but effective institutions – how international experts suggest restoring transport in Ukraine]. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/01/03/ne-pryvatyzatsiya-a-efektyvni-instytutsiyi-yak-mizhnarodni-eksperty-proponuyut-vidnovlyuvaty-transport-ukrayiny/> [in Ukr.].

16. Ukrzaliznytsya zaproponuye biznesu po vsiy Ukraini vantazhni khaby [Ukrzaliznytsia will offer cargo hubs to businesses throughout Ukraine]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-8/611252/. [in Ukr.].

17. Ukrzaliznytsya vykhodyt' na yevropeys'kyy rynek: zareyestrovano operatora Ukrainian Railways Cargo Poland [Ukrzaliznytsia enters the European market: the operator Ukrainian Railways Cargo Poland is registered]. URL: https://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/615632/. [in Ukr.].

18. Ukrzaliznytsya rozroblyaye individual'ni produkty ta IT-rishennya dlya vantazhovidpravnykiv, – Vyacheslav Yer'omin [Ukrzaliznytsia develops individual products and IT solutions for shippers, — Vyacheslav Eryomin]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-3/613463/. [in Ukr.].

19. Zubko H. Navishcho "Ukrzaliznytsi" ofis yevrointehratsiyi [Why does "Ukrzaliznytsia" have a European integration office]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697636/> [in Ukr.].

20. Martseniuk, L. V., Nalyvayko, L. R. (2021) Minimizatsiya yurydychnykh ryzykiv sub"yektiv hospodaryuvannya yak vazhlyvyi aspekt natsional'noyi bezpeky Ukrainy [Minimization of legal risks of business entities as an important aspect of national security of Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurysprudentsiya*. No. 2, pp. 11–18. [in Ukr.].

21. YeES vydilyt' Ukrzaliznytsi koshty dlya realizatsiyi yevrointehratsiyynykh proyektiv [The EU will allocate funds to Ukrzaliznytsia for the implementation of European integration projects]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-3/613039/. [in Ukr.].

22. Ukrzaliznytsya ta nimets'ka lohystychna kompaniya VTG domovylysya pro rozvytok intermodal'noho spoluchennya mizh Ukrainoyu ta krayinamy Yevropy [Ukrzaliznytsia and the German logistics company VTG agreed on the development of intermodal connections between Ukraine and European countries]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-13/607802/. [in Ukr.].

23. Ukrzaliznytsya otrymaye vid YE BRR 200 mln yevro finansuvannya [Ukrzaliznytsia will receive EUR 200 million in financing from the EBRD]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-7/611478/. [in Ukr.].

24. YEIB ta Ukrzaliznytsya pidpysaly hrantovu uhodu YES u rozmiri 6.7 mln yevro dlya zadovolennya nahal'nykh potreb zaliznychnoho transportu v Ukraini [The EIB and Ukrzaliznytsia signed an EU grant agreement in the amount of 6.7 million euros to meet the urgent needs of railway transport in Ukraine]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-9/610434/. [in Ukr.].

25. Ukrzaliznytsya otrymaye 25 mln dolariv SSHA vid Svitovoho banku [Ukrzaliznytsia will receive 25 million US dollars from the World Bank]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-11/609271/. [in Ukr.].

26. Ukrzaliznytsya otrymala vid brytans'kykh koleh suchasnu tekhniku, konstruktsiyi dlya vidnovlennya mostiv ta inshykh inzhenernykh sporud [Ukrzaliznytsia received from British colleagues modern equipment, structures for the restoration of bridges and other engineering structures]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-17/601520/. [in Ukr.].

27. Ukrzaliznytsya pidpysala pryntsyipy dovhostrokovoho staloho ekonomichnoho vidnovlennya Ukrainy [Ukrzaliznytsia signed the principles of long-term sustainable economic recovery of Ukraine]. URL: https://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/page-6/612008/. [in Ukr.].

28. Ukrzaliznytsya planuye prydbaty 120 tsystem dlya yevrokoliyi [Ukrzaliznytsia plans to purchase 120 tanks for Eurorail]. URL: <https://www.railinsider.com.ua/ukrzaliznytsya-planuye-prydbaty->

120-czytern-dlya-yevrokoliyi/. [in Ukr.].

29. Zaliznytsya u chasy viyny: yak pereyty vid poyizdki z mukamy do podorozhey z komfortom [Railways in times of war: how to go from traveling with pain to traveling with comfort]. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/zaliznytsya-u-chasi-viyni-yak-pereyti-vid-pojizdki-z-mukami-do-podorozhey-z-komfortom-12094302.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk. The importance of maintaining the economic security of Ukrainian Railways in the conditions of reform and reconstruction. The article outlines that the integration of JSC "Ukrzaliznytsia" into the pan-European transport system is an important and difficult process that requires the involvement of many types of resources, including financial ones. Taking into account the destruction of the infrastructure (almost 12 thousand objects) and the decrease in the volume of transportation, which occurred as a result of the full-scale invasion of Russia into Ukraine, the management of Ukrzaliznytsia introduced a number of effective management solutions. Among them are the optimization of the state, and the promotion of the development of the railway transport concession, and the presentation of the Railway Restoration Plan to both domestic and foreign investors.

The management of Ukrzaliznytsia is introducing the development of freight transportation, because it is precisely this type of transportation that is profitable, thanks to freight transportation, passenger transportation has always been subsidized, which is unacceptable, because it was necessary to find an effective model for the organization of both cargo and passenger transportation in order to make a profit from both types activity. Among the ambitious plans of the management of the railway department is the rapid development of rail transport, because they have many advantages, starting from saving fuel and working time of railway workers to increasing the speed of cargo delivery and observing the rhythm of shipments. Ways to bring the railway enterprise to a break-even level of operation are given. The main directions of reforming JSC "Ukrzaliznytsia" are outlined. It was emphasized that in the conditions of reform and recovery, it is necessary to take care of all, without exception, components of the economic security of railways. Vertical integration, separation of passenger and freight transport and infrastructure, development of multimodal transport, construction of freight transport hubs, introduction of digital technologies in the field of freight transport are defined as priority directions for the development of railway transport in Ukraine under the conditions of European integration.

Keywords: economic security, railway transport, Ukrzaliznytsia, European integration, reform.

UDC 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-33-37

Iryna DROK®

PhD in Law, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

STAFF RESERVE FOR ENSURING REINTEGRATION AND ADMINISTRATION OF THE DE-OCCUPIED TERRITORY

Ірина Дрок. КАДРОВИЙ РЕЗЕРВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕОКУПОВАНОЮ ТЕРИТОРІЄЮ. Визначено науково-обґрунтовані засади формування кадрового резерву для забезпечення процесу реінтеграції та управління деокупованою територією. З'ясовано понятійний апарат дослідження. Виділено основні види реінтеграційних заходів на деокупованих територіях у сфері кадрової політики: створення Координаційного центру з реінтеграції деокупованих територій; запровадження цільових програм підготовки кадрового потенціалу для забезпечення процесу реінтеграції та управління деокупованою територією; створення резерву кадрового потенціалу для забезпечення процесу реінтеграції та управління деокупованою територією.

Обґрунтовано необхідність створення Координаційного центру з реінтеграції деокупованих територій та його територіальних підрозділів у складі Національного агентства України з питань державної служби, а також визначені його пріоритетні завдання. Наголошено, що цільові програми підготовки кадрового потенціалу для забезпечення процесу реінтеграції та

© I. Drok, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9722-2376>

nldppd@dduvs.in.ua

управління деокупованою територією мають бути загальнодержавними, однак розроблятися для кожного деокупованого регіону окремо залежно від його потреб та особливостей.

Проаналізовано чинний Порядок реалізації експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України. Запропоновано визначення резерву кадрового потенціалу для забезпечення процесу реінтеграції та управління деокупованою територією, як електронної інформаційної системи, призначеної для зберігання, захисту та обробки інформації про осіб, які можуть бути залучені до роботи в державних органах на деокупованих територіях під час їх реінтеграції.

Визначеним законодавством координаційним органам запропоновано вирішити конкретні завдання щодо формування резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях, а також застосування пріоритетних заходів реалізації цього напрямку кадрової політики.

Ключові слова: *адміністрування, управління, реінтеграція, деокупована територія, Координаційний центр, кадри, Резерв кадрового потенціалу, професіонал.*

Relevance of the study. The professional formation of the staff reserve is the key to an effective staff policy, which is a central part of a successful national policy as a whole. Also, the relevance of the study is due to the insufficient experience of domestic government officials in the reintegration of de-occupied territories and staff management of public enterprises, institutions and organizations in them, solving problems related to the lack of personnel and the need to organize work in various areas of public administration at the expense of human resources that meet safety and qualification standards.

Issues of work organization in the de-occupied territories, including those related to public agencies staffing, are at the stage of resolution. An example is the discussion of the draft framework law "On organizational and legal measures for the formation of security environment", the draft of the Security Environment Strategy, etc. A single concept has not yet been developed and implemented. The making of a state agencies employees reserve to work in the de-occupied territories of Ukraine, approved by Resolution No. 524 of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 23, 2023, is also experimental. It is these facts that allow Ukrainian experts to develop their proposals for improving the process of staff management of public agencies in the de-occupied territories, to substantiate their own positions regarding the system of organization and optimization of this process.

Recent publications review. The research subject on the territory of Ukraine has repeatedly been matters dealing with various areas of staff policy. Among experts in the field of labor law who studied problems of forming a civil service staff reserve, we single out the following: A. Andrushko, I. Grekov, N. Neumyvachenko, V. Pastukhov, O. Pashkov, V. Prokopenko, V. Prokudin, O. Protsevsky and others.

Among scholars in administrative law who studied human resources policy issues in internal affairs bodies, we single out works by V. Averyanov, S. Alekseyev, H. Atamanchuk, A. Alyokhin, O. Bandurka, K. Buhaichuk, M. Zhyvka, V. Ivakha, Z. Kisil', M. Kovaliv, N. Nyzhnyk, O. Obolenskyi, V. Sokurenko, M. Yakymchuk and others.

In their research paper M. Hurkovskiy and S. Yesimov directly emphasize the direct connection between an effective staff policy in the National Police and the formation of a high-quality personnel. In particular, they have emphasized the need to make a police personnel reserve by forming a staff reserve for promotion to management positions, organizing additional professional training; organizing and carrying out, on behalf of the chief executive, verification of the completeness of information on income, expenses, property and obligations of a property nature, submitted by police officers [2]. We also previously emphasized the influence of the staff reserve formation factor on human resources decision-making, in particular in the National Police [3].

At the same time, the chosen topic of this article was not the research subject of Ukrainian scholars, although it requires appropriate scientific and legal study and justification.

The research paper's objective. Not being limited to the issue of the making staff reserve only for the National Police agencies, taking into account the current needs for developing forms and methods of cration personnel potential for state bodies in the de-occupied territories, we propose to consider the purpose of our scientific article to be the definition of scientifically based principles for the formation of a staff reserve to ensure the process of reintegration and administration of de-occupied territory.

Discussion. For a complete understanding the research subject, let us define the content of the conceptual apparatus that will be applied in the context. The analysis of current legislation and today realities allow us to conclude that the de-occupied territories are parts of the territory

of Ukraine that are freed from the general control established illegally by armed formations and the occupying administration of a foreign state: the land territory and its internal waters within the boundaries of certain districts, cities, towns; internal sea waters adjacent to the land territory of Ukraine; the subsoil under the territories of Ukraine and the airspace above such territories.

We also suggest that reintegration measures in the de-occupied territories should be understood as a system of measures in the legal, social, educational, informational, humanitarian and other areas, which are applied by public authorities of Ukraine in the de-occupied territories to increase and strengthen the level of trust, guaranteeing rights and legitimate interests of Ukrainian citizens, which suffered as a result of the temporary occupation, as well as to ensure the sustainable socio-political, humanitarian and economic development of Ukraine according to the defined principles of internal and foreign policy, the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization. That is, public authorities play a key role during the implementation of reintegration measures in the de-occupied territories, which once again confirms the relevance of the chosen research direction.

In addition, the content of the mechanism of reintegration of the de-occupied territories is of great importance. That is, a set of measures that ensure the restoration of the legal regime of Ukraine in the de-occupied territories, the introduction of the national idea and the strengthening of the authority of Ukraine, the inclusion of the community of the de-occupied territories in the state, legal, social, educational, information, humanitarian and other systems of Ukraine.

The main types of reintegration measures in the de-occupied territories in the field of staff policy are considered to be the following:

- establishment of the Coordination Center for the reintegration of de-occupied territories;
- introduction of targeted training programs for personnel potential to ensure the process of reintegration and management of the de-occupied territory;
- creation of a staff potential reserve to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory.

In view of the fact that the mechanism of reintegration of the de-occupied territories is determined by the actors of ensuring such reintegration in accordance with the powers granted to them by the legislation of Ukraine, and is determined by the specific situation in the state and outside its borders, the key central actors of ensuring reintegration measures in the de-occupied territories in staff policy should be: the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine; National Agency of Ukraine on Civil Service; Coordination Center for Reintegration of De-occupied Territories and its territorial subdivisions.

Let us note that Ukraine does not have such an entity as the Coordinating Center for the Reintegration of De-occupied Territories. However, we believe that the establishment of such a body should become an important management decision in current conditions, since today, as an experiment, the formation of a staff reserve in the de-occupied territories is being handled by the National Agency of Ukraine on Civil Service, which also performs a range of other tasks and functions to ensure the making and implementation state policy in the field of civil service, implementation of functional management of civil service in a body of state power, another state body, its apparatus (secretariat) [4]. We see the urgency of establishing an additional body (for example, as part of the National Agency of Ukraine on Civil Service) in the need to form and ensure the implementation of reintegration measures in the de-occupied territories, ensure systematicity and efficiency in their implementation.

The coordination center for the reintegration of the de-occupied territories must be a state institution and belong to the sphere of management of the Ministry for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine. Tasks of the Coordinating Center for the reintegration of de-occupied territories are proposed to include:

- implementation of the mechanism of reintegration of de-occupied territories;
- coordination of entities' activities providing reintegration measures in the de-occupied territories;
- establishment and management in the prescribed manner of a staff potential reserve to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory;
- organization of targeted training programs for staff potential to ensure the process of reintegration and management of the de-occupied territory.

The coordination center for the reintegration of de-occupied territories should consist

of a central body and territorial units in separate regions of Ukraine, where their functioning is necessary.

The introduction of targeted programs for staff potential training to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory is a constituent part of the reintegration of the de-occupied territories of Ukraine. Such programs should be nationwide, however, the specifics of the region for which staff are being trained affects the content of such programs, i.e. they are developed for each de-occupied region separately depending on its needs and peculiarities.

The target program of staff potential training to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory is a set of interrelated tasks and measures aimed at increasing and strengthening the level of trust, guaranteeing rights and legitimate interests of Ukrainian citizens who suffered from the temporary occupation, as well as ensuring sustainable socio-political, humanitarian and economic development of Ukraine according to the defined principles of internal and foreign policy, the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization.

Targeted programs for staff potential training to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory must be carried out using the funds of the State Budget of Ukraine and agreed upon according to the terms of execution, the composition of executors, and logistic support.

The staff potential reserve to ensure the process of reintegration and management of the de-occupied territory should be, in our opinion, an electronic information system designed for the storage, protection and processing of information about persons who may be involved in work in public authorities in the de-occupied territories during their reintegration.

The current Procedure for the implementation of the experimental project on the creation of a public servants reserve work in the de-occupied territories of Ukraine does not define the concept we mentioned [1], but the purpose of its establishment is to ensure the support of district, oblast military administrations, military administrations of settlements, other public authorities that are established or renewed their operation in the de-occupied territories, with human resources for the practical implementation of tasks and functions of the state in these territories [1]. The electronic format of such a reserve is also emphasized [1].

Today, the reserve is being formed from persons who expressed their will to work in public authorities in the de-occupied territories in civil service positions [1]. In our opinion, to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory, personal and professional information should be inserted into the reserve in order to effectively use, if necessary, human resources during the reintegration of the de-occupied territories. We believe that the categories of register users should be, first of all, policemen, judges, prosecutors, medical workers, workers of educational and cultural institutions. However, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 23, 2023 No. 524 [1] emphasizes management positions for public authorities and local self-government bodies.

Regarding the urgent need for the high-quality formation of a staff potential reserve to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory, we suggest that the coordinating bodies determined by the legislation solve the following tasks:

- to determine the priority and perspective needs of personnel for state bodies for each de-occupational region in terms of their activity profiles;
- to form urgently an electronic format of a public authorities staff reserve to work in the de-occupied territories of Ukraine;
- during the formation of the reserve to take into account the requirements of the legislation, which are put forward to each of the positions of public authorities, as well as the peculiarities of the region in which the person will serve;
- to analyze the quality of the formed personnel reserve;
- to start urgently professional training, retraining and advanced training of the personnel who are part of the reserve, with the participation of higher educational institutions on the territory of Ukraine, and to carry out such measures periodically;
- to organize internships for specialists who are part of the public authorities staff reserve to work in the de-occupied territories of Ukraine;
- to carry out periodical attestation of civil servants in the de-occupied territories;
- to introduce a clear record of public authorities staff for work in the de-occupied territories of Ukraine and form related forms of statistical reporting, as well as personal files of civil servants;

– to optimally combine principles of staffing of state bodies in the de-occupied territories of Ukraine and their apparatus through the promotion of civil servants and the selection of managers and specialists of enterprises, institutions, and organizations for public service;

– to manage civil service staff in the de-occupied territories of Ukraine by forecasting the development of their structures.

Conclusions. Although the research and practical solution to the problem of providing staff potential of public authorities in the de-occupied territories of Ukraine is currently being carried out quite actively, there is still space for further exploration. Issues related to an integrated approach to ensuring the sustainable development of staff policy in the de-occupied territories, regarding the aspects of security and stability, improving the methodology for assessing risks and threats, implementing specific personnel decisions in certain sectors in order to ensure effective reintegration and management of the de-occupied territories need a scientific and practical solution, as well as determining the limits of appropriate decentralization of such territories, taking into account national security needs, the development of adaptive management, mechanisms of public-private partnership and international cooperation in national stability areas, etc.

References

1. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України : постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2023 № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

2. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Кадрова робота в органах Національної поліції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. С. 19-27.*

3. Дрок І. С. Кадрова політика Національної поліції України в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2022. Вип. 70. С. 318–323.*

4. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 500. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

Submitted 08.09.2023

1. Pro realizatsiyu eksperymental'noho proektu shchodo stvorenniya rezervu pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv dlya roboty na deokupovanykh terytoriyakh Ukrayiny : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 23.05.2023 № 524 [On the implementation of an experimental project on the creation of a reserve of employees of state bodies to work in the de-occupied territories of Ukraine : resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 23, 2023 No. 524]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text> (access date: 12.09.2023). [in Ukr.].

2. Hurkovsk'yy, M.P., Yesimov S. S. (2023) Kadrova robota v orhanakh Natsional'noyi politsiyi [Staff management in the National Police agencies]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 1, pp. 19-27.* [in Ukr.].

3. Drok, I. S. (2022) Kadrova polityka Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny v umovakh viyny [Staff policy of the National Police of Ukraine in wartime]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo».* Issue 70, pp. 318–323. [in Ukr.].

4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Natsional'ne ahent'stvo Ukrayiny z pytan' derzhavnoyi sluzhby : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.10.2014 № 500 [On the approval of the Regulations on the National Agency of Ukraine on Civil Service Issues: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 1, 2014 No. 500]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text> (access date: 12.09.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

The article deals with definition of the scientifically based principles of the formation of a staff reserve to ensure the process of reintegration and administration of the de-occupied territory.

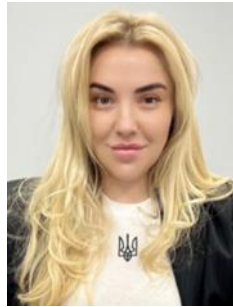
The need to establish a Coordination Center for the reintegration of de-occupied territories and its territorial subdivisions within the National Agency of Ukraine on Civil Service has been substantiated, and its priority tasks have also determined.

Coordinating bodies determined by the legislation have been proposed to solve specific tasks regarding the formation of public authorities' staff reserve for work in the de-occupied territories, as well as the use of priority measures for the implementation of this direction of human resources policy.

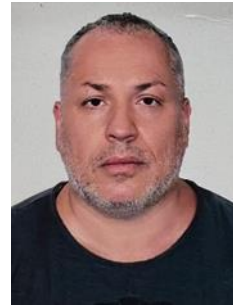
Keywords: *administration, management, reintegration, de-occupied territory, Coordination Center, human resources, staff potential reserve, professional.*

UDC 343.102

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-38-44

Dariia LAZAREVA[©]
PhD in Law,
Associate Professor
(Economic Security
Bureau of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

Oleksii KESSARIISKIY[©]
Postgraduate
(Kharkiv National
University
of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF CONDUCTING PROCEDURAL ACTIONS BEFORE ENTERING DATA INTO THE UNIFIED REGISTER OF PRE-TRIAL INVESTIGATIONS IN TERMS OF PROBLEMATIC ASPECTS OF THE MODERN TIME

Дарія Лазарева, Олексій Кессарійський. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ДО ВНЕСЕННЯ ДАНИХ ДО ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ В РОЗРІЗІ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ СУЧАСНОСТІ. У науковій статті розглядається проведення процесуальних дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з точки зору проблемних аспектів сучасності. Автор звертає увагу на оновлені положення про початок досудового розслідування, зокрема використання Єдиного реєстру досудових розслідувань протягом усього часу його проведення. Враховуючи те, що чинним процесуальним законодавством досі не врегульовано окремі позиції щодо ведення реєстру та його організації, можливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей, це свідчить про необхідність трансформації ряду положень, які стосуються початку досудового розслідування.

Вирішення цього питання є важливим для слідчої практики. У статті розкриваються проблемні аспекти практичної діяльності, які можуть бути вирішені шляхом проведення певних досліджень відомостей Єдиного реєстру досудових розслідувань з метою організації діяльності органів досудового розслідування та спрямування їх на виконання завдань кримінального процесу.

Автор зазначає, що ЄРДР є досить корисним в організації досудового розслідування, адже завдяки йому контролюється перебіг кримінальних проваджень та їх рух у системі органів досудового розслідування. Також доцільно зазначити, що створення та системне вдосконалення ЄДПР є важливим кроком на шляху співвідношення українського кримінального процесу та міжнародного законодавства, яке передбачає формування відповідних баз даних для спрощення діяльності правоохоронних органів та вдосконалення їх якості. Слід зазначити, що в судовій практиці зафіксовано визначальне значення Єдиного реєстру досудових розслідувань як бази для обліку та збереження відомостей про кримінальні правопорушення.

Ключові слова: Єдиний реєстр досудових розслідувань, процесуальні дії, огляд місця події, початок досудового розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Relevance of the study. In the context of Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as CPC of Ukraine), it may be stated that there are certain updates to the provisions regarding initiating a pre-trial investigation, particularly, the use of the Unified Register of Pre-trial Investigations (hereinafter referred to as URPTI) throughout its conduct. Taking into account the fact that current procedural legislation has not yet regulated certain positions regarding keeping records in the register and its organization, as well as the ability to conduct certain investigative (search) actions before entering information, this argues for the need to transform a number of provisions that relate to the beginning of a pre-trial investigation. Resolving this issue is important for investigative practice.

Recent publications review. In criminal procedural literature, the issue of initiating a pre-trial investigation has been studied by multiple scholars and practitioners among which a

© D. Lazareva, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>

lazareva_d@ukr.net

© O. Kessariiskiy, 2023

kaf-kpke_f6@univd.edu.ua

few names should be mentioned: Yu. Alenin, Yu. Hroshevyi, L. Loboiko, O. Tatarov, V. Farynnyk, V. Shepitko, etc. Despite this, the regulations of procedural actions that should be performed by an investigator at the stage of pre-trial investigation remain unclear, underdeveloped, and requires further research and studies.

The research paper's objective is to examine the peculiarities of conducting procedural actions before entering data into the URPTI in terms of problematic aspects of the modern time.

Discussion. According to the mandatory provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the stage of criminal proceedings, pre-trial investigation, begins from the moment of entering data into the Unified Register of Pre-trial Investigations. Regulations regarding the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance are approved by the Prosecutor General's Office of Ukraine upon mutual approval with the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the government body that monitors compliance with tax legislation. In accordance with the Regulation regarding the Unified Register of Pre-Trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance No. 298 dated 30.06.2020 "the register is an electronic database created with the help of an automated system, according to which the collection, storage, protection, logging, search, and compilation of data are carried out, as specified in clause 1 of chapter 2 of the ... section [Regulation], which are used to generate reports, as well as provide information about the data entered into the Register, in compliance with the requirements of criminal procedural legislation and legislation regulating the issue of personal data protection and access to information with limited access" [1]. From the above given annotation of the concept of the register, it is possible to formulate the statement that an automated system is also used in the work of pre-trial investigation bodies for the purpose of accumulating and processing data, namely information about committing a certain criminal offense. This system functions in a similar way to the court's automated document management system, where a judge, trial terms and other essential criteria are also autonomously appointed. It should be noted that the URPTI is quite a useful tool in the organization of pre-trial investigation, as it assists in controlling the circulation of criminal proceedings and their movement in the system of pre-trial investigation bodies. It is also worth noting that the creation and continuous improvement of the URPTI is an important step towards the correlation of the Ukrainian criminal process and international legislation, which provide for the formation of relevant databases to simplify and improve the quality of the work of law enforcement agencies. It's important to mention that the key value of the Unified Register of Pretrial Investigations as a database for recording and preserving data on criminal offenses is recorded in judicial practice, in particular, in the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court, it is established that the issue of registering criminal offenses and regulation of other features of systematization are contained in a specialized normative legal act, i.e. Regulation about the procedure for maintaining the Unified Register of Pre-trial Investigations [2, pp. 198-203]. The maintenance of the register is coordinated with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which in many aspects are mandatory and must be followed by authorized officials who have access to the automated system. URPTI is maintained with the purpose of implementing a number of tasks of the criminal process, as well as with the purpose of ensuring:

- prompt and timely registration of criminal offenses (proceedings) and keeping record of decisions made during the pre-trial investigation, recording of personal data of persons who have committed a criminal offense. The results of court proceedings are also entered in the register;

- the register also plays an important role in the statistical arrangement of available information, in particular the analysis of the state and structure of the quantitative ratio of criminal offenses committed throughout the entire territory of the state or area-based by certain administrative-territorial units, etc.;

- the register is an important resource for ensuring the information and analytical activities of law enforcement agencies [3].

Going back to the judicial practice of the Supreme Court, which formulated a number of provisions on the basic foundations of the functioning of the register, it should be noted that the entry of information about a criminal offense into the URPTI is a procedural action and is carried out in accordance with the current criminal procedural provisions. Part 1 of Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine defines which decisions, actions, or inaction of the investigator or prosecutor in pre-trial proceedings may lead to a complaint being lodged [4]. Taking into account the fact that the stage of pre-trial proceedings begins from the moment of entering information into the URPTI, there is a certain disagreement regarding the wording of the above mentioned concept, because it does not provide for the right to appeal at this stage the

actions of the investigator or prosecutor regarding the entry of information into the URPTI. According to the second part of this article, complaints about other decisions, actions or inaction of the investigator or prosecutor are not considered during the pre-trial investigation and may be taken into consideration during the preparatory proceedings in court in accordance with the rules of articles 314-316 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [4]. Thus, complaints about decisions, actions, or inaction of the investigator or prosecutor, which cannot be appealed in accordance with the first part of Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine during the pre-trial investigation, may be considered during preparatory proceedings in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine [4]. This is also stated in the codified procedural law in the provisions related to the entry of data into the register and the possibility of appealing the decisions, actions or inaction of authorized officials.

The Regulation contains information about the data entered into the Register, particularly about the date and time of receiving the report, the commission of a criminal offense; the sources from which information regarding the commission of a specific offense came from or the data of the person who reported it; a brief summary of the circumstances (factual allegations), taking into account all the key features of the committed socially dangerous act; legal qualification (according to the Regulation, it is preliminary, since criminal procedural legislation does not provide for a ban on changing the qualification of a criminal offense in the future). The Register also requires a big amount of data of various variability, which must be determined for a particular kind of criminal offense. In order to correctly mark all the elements of the elements of criminal offence that is being registered, it is obligatory, based on the legal qualification, to take into account all the features. The automated system is arranged in such a way that it automatically makes a record of the time of entering information into the URPTI and assigns a number of the criminal proceedings with a certain coding, meaning that among many markings for various criminal offenses, the URPTI also contains a coding system [5].

In accordance with the current provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular Part 6 of Art. 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine "the investigator, the inquirer shall immediately notify the head of the prosecutor's office in writing about the initiation of the pre-trial investigation, the grounds for the initiation of the pre-trial investigation and other information", provided for in Part 5 of Art. 214 of the CPC of Ukraine, which we outlined above [4]. Also, the analyzed norm provides for the possibility of entering information into the URPTI by the prosecutor, who is obliged to transfer the available materials in compliance with the rules of investigation to the relevant body of pre-trial investigation no later than the next day after the entry of the data, concurrently authorizing the conduct of a pre-trial investigation.

The most important characteristic of the criminal procedural norm provided for in Article 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is that it prohibits the conduct of pre-trial investigation prior entering the information into the register or without such entry. Accordingly, conducting a pre-trial investigation without entering the data into the register is not allowed and entails accountability as provided for by current legislation.

It should be emphasized that the legislator deems it logical to conduct an inspection of the scene of the event before entering information into the URPTI, and to enter information immediately after the completion of such inspection. In case signs of a criminal offense were detected on a sea or river vessel located outside of Ukraine, a pre-trial investigation is launched immediately; information about the investigation is entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations at the earliest opportunity. An investigator, prosecutor, any other official authorized to accept and register statements and reports on criminal offenses is obliged to accept and register such a statement or report. Refusal to accept and register a report or statement of a criminal offense is not allowed. We draw your attention to the fact that the criminal procedural legislation prohibits the refusal to accept a statement about the commission of a criminal offense from a person or legal entity, but this does not mean that the information will be entered into the URPTI immediately, within 24 hours. In accordance with the Procedure for keeping uniform records of statements and reports about criminal offenses and other events in police bodies (subdivisions), approved by order No. 100 dated 08.02.2019, certain filtering mechanisms are provided for, which enable managers to distribute statements and reports about criminal offenses that have been received by corresponding territorial police body [6]. This mechanism enables a more efficient implementation of identification of events in which the elements of a criminal offense is traced. Mechanisms for filtering statements and messages are quite effective, however, in our opinion, the issue of entering information into the URPTI, i.e. starting a pre-trial investigation provided there is a criminal offence, remains relevant. Opponents of this position

might point out that in order to determine the elements of a criminal offense, it is necessary to find and establish a number of mandatory constituents, and this is difficult to do at the stage of solving the issue before entering information into the URPTI. We propose to expand the investigator's toolkit in this matter in order to be able to resolve the issue of entering information into the register at the stage of registering the application in the unified accounting journal. We argue for this based on the fact that recently the vast majority of applications received by the territorial police bodies are entered into the register, which has impact on the workload of each investigator and, accordingly, the quality of their work [7, pp. 51-55].

However, legal precedents provide an opposite position on this issue, because according to the Case law analysis of processing complaints against the decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies or the prosecutor during a pre-trial investigation, which contain the legal positions of higher judicial authorities, in particular the Higher Specialized Court of Ukraine for consideration of civil cases and criminal cases in letter No. 9-49/0/4-17 dated 12.01.2017 "... if it is clear from the person's application that he raises before the pre-trial investigation body the issue of the commission of a criminal offense, initiating his performance of the actions specified by the CPC, then even if the results of the analysis of the information provided by the person indicate the absence of signs of the elements of the crime, such information must be entered into the URPTI with subsequent closing of the criminal proceedings in accordance with Art. 284 of the CPC", etc. [3]. Thus, from this position of the judicial authorities, we can derive a well-argued premise that despite the existence of certain filtering mechanisms it's the authorized persons that enter information into the register, because this is the position of the legislator and judicial practice today. There is an equally common practice where applicants, after receiving a refusal to enter information into the register, refer to the appropriate court with the aim of issuing a decision in which the judge will oblige an authorized official of a specific territorial police body to enter information about the commission of a criminal offense into the URPTI. Moreover, this mechanism is quite effective for applicants, since an authorized official of a specific body, having received a court decision to enter information from the applicant or by mail, is not allowed to refuse to do so. In accordance with the current criminal legislation, failure to comply with a court's decision constitutes an independent component of the criminal offense provided for in Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CCU) "deliberate failure to execute a sentence, decision, resolution, court resolution that has taken legal effect, or obstruction of their execution." In addition, this norm also provides for failure to comply with a court's decision by an official in Part 2 of Article 382 of the CCU, which indicates the specialization of this norm in relation to officials [8].

In connection with the active full-scale military aggression, from February 24, 2022, a number of amendments were introduced to the CPC of Ukraine, which regulate the conduct of pre-trial investigations under martial law conditions, in particular, the codified criminal procedural law was supplemented by key norms: Articles 615-616.

Amendments introduced to the CPC of Ukraine were made in view of the existence of a socio-political turmoil, during which compliance with legal order plays an important role, for which effective legal mechanisms are created by the legislator, based on certain objective circumstances and taking into account the relevant limits. In view of the introduction of martial law from February 24, 2022, the legislator made changes to Section IX-1 "Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law" of the CPC of Ukraine, which should ensure effective criminal prosecution of persons who have committed a criminal offense, taking into account unfavorable situation in society and the state as a whole [4]. Concurrently, along with the introduction of changes, there is a tendency to narrow the procedural guarantees of the defense side and, accordingly, to expand the procedural possibilities of the prosecution side. However, it should be noted that the expansion of the prosecution's procedural capabilities does not always have negative consequences, granting certain freedom of actions in regard of using certain procedural tools can significantly improve the quality of the pre-trial investigation.

Despite this, some researchers focus on the fact that the freedom of action of the prosecuting party may entail unlawful restriction of the rights and freedoms of a person who is subject to criminal prosecution under martial law. From this follows the logical statement that in the conditions of martial law, the active participation of the defender is necessary in order to prevent cases of arbitrary violation of the rights and freedoms of the suspect. Also, the probability of violation of the rights and freedoms of a person suspected of committing a criminal offense can be linked even to the moment of the start of the pre-trial investigation. Thuswise, in accordance with Clause 1, Part 1, Art. 615 of CPC of Ukraine "there is no technical possibility

of access to the Unified Register of Pre-Trial Investigations – the decision to initiate a pre-trial investigation is made by the inquirer, investigator, or prosecutor, about which a corresponding resolution is issued, which must contain the information provided for in part five of Article 214 of this Code. In urgent cases, an inspection of the scene of the incident may be conducted before the inquirer, investigator, or prosecutor issues a decision on the initiation of a pre-trial investigation (the decision is taken immediately after the inspection is completed). Information which is subject to be entered into the Unified Register of Pre-Trial Investigations is entered into it at the earliest opportunity, and procedural actions during criminal proceedings are recorded in relevant procedural documents, as well as with the help of technical means of recording criminal proceedings, except in cases where recording with the use of technical means is impossible for technical reasons. In case it is impossible to draw up procedural documents about the progress and results of investigative (search) actions or other procedural actions, recording is carried out by available technical means with the subsequent drawing up of a corresponding protocol no later than seventy-two hours after the completion of such investigative (search) actions or relevant procedural actions" [4]. Purely theoretically, it is not possible to start a pre-trial investigation without entering information into the URPTI, however, in the conditions of martial law, the legislator slightly simplified a number of provisions related to maintaining the register. Significantly, before the resolution on the initiation of the pre-trial investigation is made, it is allowed to conduct an inspection of the scene of the incident, similarly as if the pre-trial investigation was initiated upon submitting information. Despite this, even in the conditions of martial law, it is still required to comply with the deadlines for entering information into the URPTI, although a specific deadline for this has not been determined, there is an indication to complete it urgently, within the shortest period of time possible [9, p. 25].

As we have already mentioned earlier, a significant number of problematic aspects related to the efficiency of the pre-trial investigation would be resolved if the legislator expanded the list of procedural tools to be used before entering information into the register. Thus giving the opportunity to the investigator, inquirer or prosecutor to start a pre-trial investigation according to the resolution, the legislator still defines only one investigative (search) action that can be carried out before entering information into the URPTI – an inspection [10, pp. 241-246; 11, pp. 246-256].

We are convinced that such autocratic position negatively affects the efficiency of the pre-trial investigation and, correspondingly, the implementation of the tasks of the criminal procedure, including the protection of the individual, society and the state from criminally unlawful infringement. Today, it is still commonplace to aim for quantitative rather than qualitative work of law enforcement agencies. Meanwhile, URPTI as a statistical data processing system displays thousands of criminal proceedings, which investigators, due to the lack of time, do not have the opportunity to examine fully, quickly, and without bias. It should be noted that the problem does not lie in the lack of proper qualification or expertise of the investigators, but rather in a considerable workload. This is precisely reflected by the URPTI, because it contains data on the number of registered criminal proceedings against all pre-trial investigation bodies of territorial divisions of the National Police on the territory of Ukraine. We are of the opinion that the subject of sociological research should be the quantitative distribution of the workload among these subdivisions and the assessment of the possibility of a qualitative investigation under the conditions of having a certain number of criminal proceedings for a certain investigative body of the National Police of Ukraine.

Conclusions. In accordance with the mandatory provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the stage of the criminal procedure, a pre-trial investigation begins from the moment of entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations. The given system functions similarly to the court's automated document management system, where a judge, trial terms and other mandatory parameters are also autonomously appointed. It should be noted that the URPTI is quite a useful tool in the organization of pre-trial investigation, because it enables the control over the circulation of criminal proceedings and their movement in the system of pre-trial investigation bodies.

Taking into consideration the introduction of martial law throughout the territory of Ukraine, amendments were made to the CPC of Ukraine in view of the existence of an acute socio-political turmoil, during which compliance with legal order is of great importance, for which effective legal mechanisms are created, which are formed by the legislator, based on certain objective circumstances and taking into account corresponding limits. However, a significant number of problematic aspects related to the efficiency of the pre-trial investigation

would be resolved if the legislator expanded the list of procedural tools to be used before entering information into the register. By providing an opportunity for an investigator, inquirer or prosecutor to start a pre-trial investigation according to the resolution, the legislator still defines only one investigative (search) action that can be carried out before entering information into the URPTI – an inspection. We are convinced that such autocratic position negatively affects the efficiency of the pre-trial investigation and, correspondingly, the implementation of the tasks of the criminal procedure, including the protection of the individual, society and the state from criminally unlawful infringement. Today, it is still commonplace to aim for quantitative rather than qualitative work of law enforcement agencies. Meanwhile, URPTI as a statistical data processing system displays thousands of criminal proceedings, which investigators, due to the lack of time, do not have the opportunity to examine fully, quickly, and without bias.

References

1. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК 2012 року. *Юридичний часопис Національної Академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.
3. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212> (дата звернення: 01.04.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 05.02.2023 №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
5. Сухов Ю. Особливості досудового розслідування: в умовах воєнного стану: про що варто знати. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015971 (дата звернення: 01.04.2023).
6. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ від 08 лютого 2019 року №100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
7. Аленін Ю. П., Аркуша Л. І., Гловюк І. В. та ін. Досудове розслідування: навчально-методичний посібник. Одеса : Нац. ун-т «ОЮА», 2020. 141 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України в редакції від 27.01.2023 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
9. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2018. 39 с.
10. Патюк С., Щербак І. Проблемні питання початку досудового розслідування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 241-246.
11. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ВПП Промінь, 2012. 640 с.

Submitted 31.07.2023

1. Polozhennya pro Yedynyy reyestr dosudovykh rozsliduvan', poryadok yoho formuvannya ta vedennya [Regulations on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and administration] : zatv. nakazom ofisu Heneral'noho prokurora vid 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].
2. Alenin, Yu. P. (2013) Pochatok dosudovoho rozsliduvannya za KPK 2012 roku [The beginning of the pre-trial investigation under the Criminal Procedure Code of 2012]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi Akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 198–203. [in Ukr.].
3. Uzahal'nennya pro praktyku roz'hlyadu skarg na rishennya, diyi abo bezdiyal'nist' orhaniv dosudovoho rozsliduvannya chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Summary of the practice of considering complaints against decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies or prosecutors during pre-trial investigation]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212> (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 05.02.2023 №4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of February 5, 2023 No. 4651-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].
5. Sukhov, Yu. Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannya: v umovakh voyennoho stanu: pro shcho varto znaty [Peculiarities of pre-trial investigation: under martial law: what you should know]. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015971 (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].
6. Poryadok vedennya yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politsiyi zayav i povidomlen' pro kryminal'ni pravoporushennya ta inshi podiyi, zatverdzhenny nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 08 lyutoho 2019 roku №100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].
7. Alenin, Yu. P., Arkusha, L. I., Hlovyuk, I. V. et al. (2020) Dosudove rozsliduvannya:

navchal'no-metodychnyy posibnyk. Odesa : Nats. Un-t "OYuA", 141 p. [in Ukr.].

8. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy []: Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 27.01.2023 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 01.04.2023). [in Ukr.].

9. Stolitnyy, A. V. (2018) Elektronne kryminal'ne provadzhennya na dosudovomu rozsliduvanni [Electronic criminal proceedings on pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 39 p. [in Ukr.].

10. Patyuk, S., Shcherbak, I. (2021) Problemni pytannya pochatku dosudovoho rozsliduvannya v Ukraini [Problematic issues of starting a pre-trial investigation in Ukraine]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 241-246. [in Ukr.].

11. Tatarov, O. Yu. (2012) Dosudove provadzhennya v kryminal'nomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiyini zasady (za materialamy MVS) [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles (based on the materials of the Ministry of Internal Affairs)] : monohrafiya. Donets'k : VPP Promin'. 640 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The scientific article examines the conduct of procedural actions before entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations in terms of problematic aspects of modern time. The author draws attention to the updated provisions for the initiation of a pre-trial investigation, in particular, the use of the Unified Register of Pre-trial Investigations throughout its conduct.

Taking into account the fact that current procedural legislation has not yet regulated certain positions regarding keeping records in the register and its organization, as well as the ability to conduct certain investigative (search) actions before entering information, this argues for the need to transform a number of provisions that relate to the beginning of a pre-trial investigation. Resolving this issue is important for investigative practice. The article reveals problematic aspects of practical activity that can be solved by conducting certain studies with the information contained in the Unified Register of Pretrial Investigations in order to organize the activities of pretrial investigation bodies and direct them towards the implementation of the tasks of the criminal process.

Keywords: *Unified register of pre-trial investigations, procedural actions, inspection of the scene of the incident, initiation of pre-trial investigation, investigative (search) actions.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-44-51

Цагік ОГАНІСЯН[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

В умовах війни особливої уваги потребують діти, які є найбільш вразливою групою і стають головними жертвами воєнних дій. Діти, які опиняються в епіцентрі збройних конфліктів, стикаються з безпосередньою загрозою для свого життя та здоров'я, психологічним травмами та обмеженням доступу до освіти та засобів проживання. Особливо гостро ці проблеми відчуваються в Україні, яка зазнала агресії з боку російської федерації на своїй території. Кількість дітей, постраждалих внаслідок збройної агресії, залишається високою, що ставить перед українським урядом серйозні завдання забезпечення їхньої безпеки, освіти та соціальної адаптації. Досягнення позитивних результатів в цій сфері потребує впровадження комплексних заходів з покращення доступу до якісної медичної допомоги, освіти та соціальної підтримки для дітей, постраждалих від конфлікту. Це передбачає створення спеціальних центрів реабілітації, психологічної підтримки та соціальної адаптації для забезпечення повноцінного розвитку для кожної дитини, постраждалої від воєнного конфлікту.

Ключові слова: *права дитини, правовий захист, безпека, агресія, захист прав дитини.*

Постановка проблеми. Діти є особливо вразливою категорією населення, віковою групою, якій найбільше загрожує бідність та соціальна ізоляція. Також вони є основним суб'єктом та об'єктом системної дискримінації, яка особливо загострюється в

© Ц. Оганісян, 2023

k_zpd@dduvs.in.ua

умовах збройного конфлікту. В умовах збройного конфлікту діти страждають абсолютно непропорційно, і їхні страждання є багатограними. Як наголошено у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р.), зважаючи на вплив збройних конфліктів на дітей і його довгострокові наслідки, права дітей потребують особливого захисту, і всі країни повинні прагнути до того, щоб становище дітей безперервно поліпшувалося, без будь-яких відмінностей, щоб вони розвивалися та отримували освіту в умовах миру та безпеки.

Збройні конфлікти негативно впливають на загальне функціонування сімей та спеціально на забезпечення базових потреб дітей, їх фізичний та психологічний розвиток. За даними, оприлюдненими Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй з питань дітей (ЮНІСЕФ), протягом останнього десятиліття внаслідок збройних конфліктів загинули приблизно 2 мільйони дітей, 6 мільйонів залишилися без житла, 12 мільйонів отримали поранення або стали інвалідами, а щонайменше 300 000 дітей були змушені брати участь у збройних конфліктах у ролі солдатів. Ці показники є тривожним сигналом гострої потреби в ефективних заходах захисту прав дітей у контексті збройних конфліктів.

Збройна агресія росії на території України набула особливо загостреного характеру у зв'язку з вторгненням 24 лютого 2022 року. Становище дітей у цьому контексті стало ще більш тяжким, оскільки вони стали особливо вразливою групою населення, яка піддається різноманітним формам насильства та загрозам. Розуміння масштабів проблеми та необхідність системного підходу до захисту прав дітей є критичними для забезпечення безпеки та добробуту молодого покоління в умовах збройних конфліктів.

За даними Генеральної прокуратури України, в Україні внаслідок збройної агресії російської федерації постраждали понад 1600 дітей, і ця кількість постійно збільшується. Тож станом на 20 серпня 2023 року, за офіційними даними, загинуло 503 дитини та понад 1115 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Наведені дані не є остаточними, оскільки встановлюються в районах активних бойових дій, тимчасово окупованих і звільнених територіях. Найбільше дітей постраждало у Донецькій області – 485, Харківській – 299, Київській – 129 (116), Херсонській – 121, Запорізькій – 99, Миколаївській – 97, Дніпропетровській – 98, Чернігівській – 71, Луганській – 67.

Постійні бомбардування та обстріли, здійснені Збройними силами російської федерації в українських містах та селах, супроводжуються серйозними наслідками для освітньої інфраструктури країни. Згідно зі звітом, 1570 навчальних закладів отримали пошкодження, з них 111 були повністю зруйновані [1].

Ці високі показники демонструють необхідність негайного та ефективного захисту прав та інтересів дітей, які є однією з найбільш уразливих груп населення під час збройних конфліктів.

У контексті інституційного забезпечення безпеки дітей та захисту їх прав, виникає необхідність в усуненні прогалин у правовому захисті прав дитини. Зокрема, треба забезпечити належне впровадження принципу «ставлення до дітей як до суб'єктів прав» замість традиційного підходу, що розглядає дітей як об'єкт впливу. Необхідно забезпечити консолідацію національного законодавства з міжнародними стандартами щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів, уникнувши так званої «декларативності» законодавчих норм, а також недоліків у відповідності інституційних практик до міжнародних стандартів захисту прав дитини [2, с. 8]. Організація відповідальних захисних механізмів та підтримка стабільної освітньої системи стануть вирішальними кроками у забезпеченні дітей максимально можливим захистом та підтримкою під час збройних конфліктів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання захисту прав дитини досліджено більш детально, як з погляду захисту різних суб'єктів під час збройних конфліктів, так і з погляду виявлення порушень прав дітей у збройних конфліктах та протидії використанню дітей у військових конфліктах (І. Васильківська, К. Свиначський, М. Стаффанчук, Б. Циммерманн, М. Чеховська). Питання захисту прав дітей-солдатів досліджувалися в працях лише кількох науковців (К. Барстад, В. Захарія, Л. Корбут, Ф. Кріль, К. Ніконов, Н. Петрова, Д. Платтнер, Дж. Стефан, С. Цокур, І. Чайка).

Метою статті є виявлення особливостей забезпечення окремих прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стаття 19 Конвенції про права дитини 1989 року

встановлює загальне правило, згідно з яким держави-члени повинні вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів для захисту дітей від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, знущань або жорстокого поводження, а також експлуатації, включно із сексуальним насильством, з боку батьків, законних опікунів або будь-яких інших осіб, які здійснюють піклування про дитину [3].

Стаття 38 Конвенції передбачає «зобов'язання дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються в разі збройного конфлікту і стосуються дітей, і забезпечувати «виконання цих норм» і «вживати всіх можливих заходів» для захисту та піклування про дітей, які стали жертвами збройних конфліктів [4]. Ця норма відповідає стандартам міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевським конвенціям 1949 року та Додатковим протоколам до них 1977 року, які встановлюють права цивільного населення, зокрема дітей, що перебувають під захистом у випадку збройних конфліктів.

Отже, згідно зі статтею 24 Четвертої Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни, сторони конфлікту зобов'язані забезпечувати, щоб діти-сироти віком до 15 років або діти, розлучені із сім'єю внаслідок війни, не залишалися без піклування, а також сприяти їх освіті незалежно від умов [4]. Крім того, важливо поважати права осіб, які перебувають під захистом, і забезпечувати їм належну повагу до їх честі, сімейних прав, релігійних переконань та обрядів, звичаїв і традицій, захищаючи їх від будь-яких форм насильства чи дискримінації. Особлива увага має надаватися контролю або безпеці цих осіб, зокрема в умовах збройного конфлікту. Пункт 2 статті 77 Додаткового протоколу I 1977 року дублює пункт 3 статті 38 Конвенції. Пункт 3 статті 4 Додаткового протоколу II 1977 року передбачає забезпечення необхідного догляду та допомоги дітям під час неміжнародних збройних конфліктів, зокрема освіти, релігійне та моральне виховання, возз'єднання розділених сімей; крім того, було наголошено, що дітей віком до 15 років не можна призвати до збройних сил чи збройних формувань, а також змушувати брати участь у бойових діях.

Україна активно бере участь у всіх наведених вище міжнародних угодах.

Щодо агресії російської федерації проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» було затверджено закони України, включно із Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, який встановив воєнний стан на території України з 24 лютого 2022 року о 05:30 на строк до 30 днів [5]. Пізніше Указом Президента від 14 березня 2022 року № 133/2022 та Указом Президента від 18 квітня 2022 року № 2022/259 цей термін було продовжено.

Відповідно до частини другої статті 64 Конституції України, в умовах воєнного стану можуть бути встановлені обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії таких обмежень. Проте деякі права та свободи, визначені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–57 та іншими, не можуть бути обмежені. Аналогічні норми містить частина 2 статті 20 Закону України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правову систему воєнного стану», яка визначає зміст правової системи воєнного стану, процедуру введення та скасування такого стану, а також гарантії прав людини та законних інтересів громадян і юридичних осіб [6].

Відповідно до статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.02.2001 № 2402-III, кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість і захист [7]. Крім того, Концепція Загальнодержавного соціального плану до 2021 року «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» визначає пріоритет у забезпеченні захисту прав та інтересів дітей у військових умовах, що включає запобігання участі дітей у військових діях та збройних конфліктах, забезпечення захисту прав дітей у районах воєнних дій чи збройного конфлікту, а також життя комплексних заходів для поліпшення загального життя та суспільства дітей, що є жертвами військових дій чи збройних конфліктів, а також створення умов для психологічної реабілітації.

Стаття 30 Закону України «Про охорону дитинства» відповідає міжнародним нормам і забороняє участь дітей у воєнних діях та збройних конфліктах, включно з вербуванням, фінансуванням, матеріальним забезпеченням, підготовкою дітей для використання у збройних та інших конфліктах. Дії, спрямовані на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, використання дітей у бойових діях та збройних конфліктах, залучення або залучення дітей до воєнізованих чи збройних формувань, які не передбачені законодавством України, підпадають під відповідальність

згідно зі статтею 304 Кримінального кодексу України «Участь неповнолітніх у злочинній діяльності».

Застосування російськими військовими в Україні заборонених касетних боеприпасів, невибіркові обстріли житлових районів, руйнування цивільної інфраструктури та обмеження доступу до ліків, численні вбивства, зґвалтування, викрадання дітей, страти мирних жителів – це яскраві докази порушення норм міжнародного гуманітарного права та військових злочинів. Згідно із законодавством України, такі дії вважаються злочинами та підлягають відповідальності.

Зокрема, відповідно до частини першої статті 438 Кримінального кодексу України, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вивезення цивільного населення на примусові роботи, пограбування національних цінностей на окупованій території, використання засобів війни, що заборонені міжнародним правом, тягнуть за собою серйозні правові наслідки.

Крім того, однією з головних проблем є переміщення дітей, які залишилися без піклування батьків через вторгнення російської федерації на територію України. На сьогодні ситуація ускладнюється, оскільки інформація про необхідність усиновлення дітей широко поширюється в засобах масової інформації, але Міністерство соціальної політики України вказує на ризики, пов'язані з цим процесом, такі як шахрайство, порушення прав дітей та поширення недостовірної інформації, і наголошує на важливості збереження процедур, що регулюють усиновлення.

Водночас 22 березня 2022 року до постанови КМУ № 349 «Внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дитини в умовах надзвичайного або воєнного стану» внесено відповідні зміни [9]. Зокрема, у Положенні про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою № 564 [10], та у Положенні про прийомні будинки, затверджене постановою КМУ від 26 квітня 2002 р. № 565, встановлено, що під час надзвичайного стану, воєнного стану, діти, які перебувають під опікою батьків, можуть бути тимчасово влаштовані до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, з урахуванням встановленої максимальної кількості дітей у сім'ї [11].

Ці дитячі будинки та прийомні сім'ї діють відповідно до цих змін. Також постановою [9] було доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності щодо захисту прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної з опікою», з особливим акцентом на влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах надзвичайного або воєнного стану, включно з дітьми-сиротами та дітьми, розлученими із сім'єю, з метою забезпечення їхнього належного захисту [12].

Отже, умови воєнного стану передбачають тимчасове влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, відповідно до законодавства України.

Згідно зі статтею 19 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, кожна дитина має право на освіту. Приєднання України до Декларації безпечних шкіл у 2019 році вказує на важливість забезпечення безперервності освіти в умовах військового конфлікту та закликає всі сторони збройного конфлікту дотримуватися норм міжнародного права, яке передбачає захист закладів освіти від нападів та недопущення їх використання військовими силами.

Для забезпечення безпеки в школах та недопущення порушень права на освіту Україна затвердила план заходів з реалізації, який містить заходи щодо моніторингу та захисту закладів освіти від можливих нападів, а також механізми відшкодування збитків, завданих цими нападами, згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898.

У зв'язку з введенням в Україні воєнного стану та для забезпечення безпеки всіх учасників освітнього процесу Міністерство освіти і науки України (МОН) 25 лютого 2022 року вислало листа до обласних та Київської міської державної адміністрацій. У цьому листі було рекомендовано керівникам наукових підрозділів, а також керівникам професійно-технічних та вищих навчальних закладів тимчасово призупинити навчальний процес у всіх навчальних закладах та оголосити двотижневу відпустку [14].

Додатково, МОН України випустило лист від 7 березня 2022 року під номером №1/3378-22. У цьому листі розглядалося застосування законодавства про працю у сфері освіти і науки в умовах правового режиму воєнного стану. Зазначалося, що в разі

неможливості працівників з об'єктивних причин (небезпека, перешкоди в русі тощо) дістатися до місця роботи, вони можуть виконувати свої обов'язки дистанційно, включно з використанням доступних засобів зв'язку. Рекомендовано видати наказ про впровадження дистанційного режиму роботи в навчальних закладах та науково-дослідних установах [15]. Крім того, Міністерство освіти і культури України від 28 березня 2022 року видало наказ № 274 «Про деякі питання організації прийому до закладів загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні». Серед іншого, необхідно забезпечити та організувати прийом до навчальних закладів здобувачів загальної середньої освіти, які вимушено змінили місце навчання та/або проживання (перебування), а також проживання (перебування) в Україні чи за кордоном; учням навчальні заклади можуть запропонувати ту форму здобуття загальної середньої освіти, яка є для них найбільш безпечною [16].

Додатково Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX вніс зміни до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану.

Тож відповідно до окремих законів учні, працівники освітніх установ, науково-дослідних установ, включно з тими, що перебувають на території, де було оголошено воєнний, надзвичайний чи надзвичайний стан відповідно до законодавства, можуть бути в спеціальних умовах під час цього періоду. Для тих, хто змушений змінити місце проживання, залишити місце роботи або навчання, організація гарантує проведення навчального процесу в дистанційній формі або в іншій, найбільш безпечній формі для учасників; забезпечення місця роботи, середнього доходу, додаткових виплат, які передбачені законодавством; місце проживання (наприклад, інтернат, гуртожиток) та забезпечення харчування (в разі потреби). Тож у період воєнного стану дітям надали можливість здобувати освіту, особливо дистанційну, в безпечних умовах. Такий підхід активно впроваджується в навчальних закладах України. Однак наразі велика кількість дітей не має доступу до Інтернету (через пошкоджені лінії електропередач чи навантаження на мережу, що порушує зв'язок) або технології для забезпечення дистанційного навчання, оскільки тисячі сімей українських дітей змушені залишити своє постійне місце проживання, виїхати за кордон або залишитися на окупованих територіях. Як наслідок, діти опиняються в ситуації, коли вони не можуть вчитися, а тому не можуть реалізувати своє право на освіту.

Тому хоча держава формально на законодавчому рівні дотримується вимоги про захист дітей від насильства, на практиці неможливо захистити дітей від злочинів, вчинених державою-агресором всупереч нормам міжнародного права. Україна змушена звертатися до Міжнародного кримінального суду, Міжнародного суду ООН та інших міжнародних організацій, щоб притягнути до відповідальності винних у грубих порушеннях прав людини, особливо дітей.

У березні 2022 року Міжнародний суд ООН розпочав слухання у Гаазі справи про геноцид Україна проти російської федерації відповідно до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Крім того, 38 країн оскаржили вторгнення росії в Україну до Міжнародного кримінального суду, юрисдикція якого стосується геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів і злочину агресії.

Однак, оскільки ні Україна, ні російська федерація не є сторонами Римського статуту Міжнародного кримінального суду, за індивідуальною заявою України до розслідування можуть бути залучені лише особи, причетні до злочинів, передбачених міжнародним гуманітарним правом, а особи, які вчинили такі злочини, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. Обвинувачений самостійно, разом з іншими або через інших, вчиняє злочин, наказує, підбурює або заохочує до вчинення такого правопорушення; щоб сприяти вчиненню такого правопорушення, вони допомагають, підбурюють або іншим чином підбурюють або намагаються вчинити такий злочин, у тому числі за вчинення такого правопорушення.

Ще у 2020 році Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду визнав юрисдикцію Міжнародного кримінального суду розглядати по суті справи про військові злочини України.

Взявши до уваги заяви країн світу, головний прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан оголосив про початок розслідування можливих військових злочинів, скоєних росією в Україні останніми роками: «Після попереднього аналізу ситуації в Україні є достатні підстави вважати, що вони могли вчинити правопорушення,

які підпадають під юрисдикцію наших судів. Конкретні випадки, які можуть розглядатися як такі, визначені та ляжуть в основу розслідування» [18].

Висновки. Зважаючи на викладене вище, можна зробити такі висновки. По-перше, державам, як основним відповідальним суб'єктам за життя та безпеку свого населення, необхідно зміцнювати координацію та співпрацю щодо вирішення потреб дітей та молоді під час збройних конфліктів та у післяконфліктному періоді. Для ефективного захисту прав дітей важливо не лише відповідати вимогам міжнародного гуманітарного права, але й дотримуватися загальноприйнятих норм міжнародного права щодо захисту цивільного населення від наслідків військових дій. По-друге, сторони збройного конфлікту мають безумовно дотримуватися своїх зобов'язань з метою забезпечення захисту всіх груп населення, зокрема дітей, від будь-яких форм насильства, експлуатації та дискримінації. Гарантування безпеки, освіти та адекватного соціального забезпечення для дітей, постраждалих від воєнного конфлікту, вимагає від усіх сторін конфлікту спільних зусиль та прагнення до миру та гуманітарних цінностей. Дотримання цих принципів сприятиме поліпшенню якості життя дітей та сприятиме будівництву миру та стабільності у світі.

Список використаних джерел

1. Ювенальні прокурори: В Україні внаслідок збройної агресії РФ загинуло 219 дітей. *Офіс Генпрокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-219-ditei-zaginuli-v-ukrayini-cerez-zbroynu-agresiyu-uf-2>.
2. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6–14. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.1>.
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
8. Як правильно допомогти дитині – роз'яснення Мінсоцполітики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21549.html>.
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей під час дії надзвичайного або воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF>.
10. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.
11. Про затвердження Положення про усиновлювальну сім'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.
12. Питання захисту прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>.
13. Заохочення та захист усіх прав людини, громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, включаючи право на розвиток. Право на освіту в надзвичайних ситуаціях : доповідь спеціального доповідача з питань права на освіту Вернора Муньоса, А/HRC/8/10, 20 травня 2008 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/135/35/PDF/G0813535.pdf?OpenElement>.
14. МОН: Усім навчальним закладам рекомендовано припинити навчальний процес та оголосити канікули на два тижні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-priviniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>.
15. Про практику застосування законодавства про працю у сфері освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану : лист МОН України від 07.03.2022 № 1/3378-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-praktiku-zastosuvannya-trudovogo-zakonodavstva-u-galuzi-osviti-i-nauki-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu>.
16. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : наказ МОН України від 28.03.2022 № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>.
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного, надзвичайного чи надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20>.

18. Турченко О. Г. Україна проти Росії: правовий фронт. Весняні юридичні читання – 2022. *Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та правознавства* : матеріали Всеукраїнської науково-практ. інтернет-конф. (м. Вінниця, 28 квітня 2022 р.) Вінниця : ДонПУ імені Василя Стуса, 2022. С. 158–161.

Надійшла до редакції 07.09.2023

References

1. Yuvenalni prokurory: V Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii rf zahynulo 219 ditei [Juvenile prosecutors: 219 children died in Ukraine as a result of the armed aggression of the russian federation]. Ofis Henprokurora. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-219-ditei-zaginuli-v-ukrayini-cerez-zbroinu-agresiyu-rf-2>. [in Ukr.].

2. Turchenko, O. H. (2019) Pravo dytyny na bezpeku pid chas zbroinoho konfliktu [The child's right to safety during armed conflict]. *Politychne zhyttia*. № 2, pp. 6–14. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.1>. [in Ukr.].

3. Konventsia pro prava dytyny vid 20.11.1989 r. [Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. [in Ukr.].

4. Konventsia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. [Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154. [in Ukr.].

5. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>. [in Ukr.].

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>. [in Ukr.].

7. Pro okhoronu dytynstva [About the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 r. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. [in Ukr.].

8. Yak pravylno dopomohy dytyni – roziasnennia Minsotspolityky [How to properly help a child – explanation of the Ministry of Social Policy]. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21549.html>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo zakhystu prav ditei pid chas dii nadzvychainoho abo voiennoho stanu [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the protection of children's rights during a state of emergency or martial law] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 bereznia 2022 r. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF>. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [On the approval of the Regulation on a family-type orphanage] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2022 r. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro usnovliuvalnu simiu [On the approval of the Regulation on the adoptive family] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2022 r. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>. [in Ukr.].

12. Pytannia zakhystu prav dytyny [The issue of child rights protection] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 veresnia 2008 r. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>. [in Ukr.].

13. Zaokhochennia ta zakhyst usikh prav liudyny, hromadianskykh, politychnykh, ekonomichnykh, sotsialnykh i kulturnykh prav, vkluchaiuchy pravo na rozvytok. Pravo na osvitu v nadzvychainykh sytuatsiiakh [Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. The right to education in emergency situations] : dopovid spetsialnoho dopovidacha z pytan prava na osvitu Vernora Munosa, A/HRC/8/10, 20 travnia 2008 r. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/135/35/PDF/G0813535.pdf?OpenElement>. [in Ukr.].

14. MON: Usim navchalnym zakladam rekomendovano prypynty navchalnyi protses ta oholosyty kanikuly na dva tyzhni [MES: All educational institutions are recommended to stop the educational process and announce a vacation for two weeks]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-privpiniti-osvitnij-proces-ta-ogolosit-kanikuly-na-dva-tizhni>. [in Ukr.].

15. Pro praktyku zastosuvannia zakonodavstva pro pratsiu u sferi osvity i nauky pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [On the practice of applying legislation on labor in the field of education and science during the legal regime of martial law] : lyst MON Ukrainy vid 07.03.2022 № 1/3378-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-praktyku-zastosuvannya-trudovogo-zakonodavstva-u-galuzi-osviti-i-nauki-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>. [in Ukr.].

16. Pro deiaki pytannia orhanizatsii zdobuttia zahalnoi serednoi osvity ta osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [On some issues of the organization of general secondary education and the educational process in the conditions of martial law in Ukraine] : nakaz MON Ukrainy vid 28.03.2022 № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttia-zagalnoi-serednoi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>. [in Ukr.].

17. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho, nadzvychainoho chy nadzvychainoho stanu [On making changes to some laws of Ukraine

regarding state guarantees in conditions of war, state of emergency or state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20>. [in Ukr.].

18. Turchenko, O. H. (2022) Ukraina proty Rosii: pravovyi front [Ukraine vs. Russia: the legal front]. *Vesniani yurydychni chytannia – 2022. Suchasni problemy zakonodavstva, praktyky yoho zastosuvannia ta pravoznavstva Spring legal readings – 2022. : materialy Vseukrainskoi naukovo-prakt. internet-konf. (m. Vimytsia, 28 kvit. 2022 r.)*. Vinnytsia : DonNU imeni Vasylia Stusa, pp. 158–161. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tsagik Oganisian. Legal standards in the sphere of protection of children's rights in the conditions of armed conflict in Ukraine. Ensuring the peaceful coexistence of people and preserving peace and well-being is the main task of any country. Countries around the world spend a lot of energy and resources on creating and operating international organizations whose purpose is to prevent armed conflicts, the consequences of which are massive violations of human rights, especially the rights of children. The activities of many international organizations are specifically aimed at ensuring the security of their member states. This again emphasizes the importance of ensuring the right to safety of persons, especially children, who belong to a particularly vulnerable group in need of protection.

Children's rights are violated during armed conflicts. The article examines the effects of armed aggression on the lives of children. It reveals the specifics of ensuring certain rights of children in the conditions of the armed conflict in Ukraine. The number of children who suffered in Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation was analyzed and attention was focused on the issues of guaranteeing children's right to safety, legislative provision of children's right to education, and problematic aspects that arise in the process of implementing this. Right. The peculiarities of placement in family-type children's homes and foster homes for children who were deprived of parental care as a result of the invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine were studied.

It was concluded that children and adolescents of the state, as the primary responsible party, are connected with the life and safety of the population. Therefore, there is a need for greater coordination and interaction regarding the needs of children and adolescents during armed conflicts and in post-conflict situations. All parties to an armed conflict must unconditionally fulfill their obligations to protect civilians in general and children in particular by international humanitarian law and prevailing norms of international law.

Keywords: children's rights, legal protection, security, aggression, protection of children's rights.

УДК 342.565

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-51-57

Віктор ОЛІЙНИК[©]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд,
м. Дніпро, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ СУДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено специфіку та новітні тенденції організації діяльності суду в умовах воєнного стану в Україні на основі розуміння організаційно-функціональних засад та передумови щодо необхідності змін і розвитку національної судової системи на сучасному етапі. Безперечним позитивним фактором зміни організації роботи судів в Україні в умовах воєнного стану є активізація законотворчої роботи у сфері забезпечення правозастосування діяльності судів.

Реформа організації роботи судів повинна передбачати: ґрунтуватися на підвищенні ролі органів судової влади, Вищої ради суддів України та всієї судової влади, а також виходити з об'єктивних потреб удосконалення законодавчого регулювання функціонування судової влади та суддівського самоврядування. Висновки статті свідчать про те, що організаційна структура судової влади та діяльність судів в умовах воєнного стану, яка ґрунтується та функціонує на конкретних пріоритетах захисту прав і свобод особи, може відображати один із стратегічних напрямів України щодо розбудови громадянського суспільства та утвердження верховенства права.

Ключові слова: організація, судові органи, діяльність ДСА, Вища рада правосуддя, воєнний стан, територіальна підсудність, фінансування судів.

© В. Олійник, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

inbox@adm.dp.court.gov.ua

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування судових органів України безпосередньо пов'язаний із перенаправленням напрямку їх удосконалення, відповідно до ідеології реформ в Україні в контексті реформування системи правосуддя та системи прав людини і законодавства. Такий комплексний підхід до визначення цілей і завдань організації системи правосуддя в умовах воєнного стану та її організаційної структури дає змогу визначити напрями майбутньої судової реформи в системі захисту громадян, осіб без громадянства, держави тощо, пов'язані із судочинством та здійсненням справедливою й ефективним правосуддя в демократичній правовій державі, встановленій державою, оскільки судові органи створюються для здійснення правосуддя незалежно від різних верств населення, юридичних осіб тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної теорії судової влади, судоустрою зробили докторські дисертації І. Марочкіна, Л. Москвич, П. Каркач та навчальні посібники з організації органів судової та виконавчої влади, створені на основі їх докторських дисертацій. У монографії А. А. Стрижака «Судова адміністрація в Україні: теоретичні основи та правові норми» містяться елементи міркувань щодо адміністративно-управлінських рішень, які ухвалюються вищими судовими органами, органами, що входять до складу судової влади. Автор впевнений, що зазначені «...акти є односторонніми юридично обов'язковими проявами волі суб'єктів державного управління у сфері правосуддя, які видаються в рамках права та призводять до встановлення, зміни чи припинення конкретних правових актів. відносини щодо організації та забезпечення діяльності судової влади».

У цих та інших роботах аналізуються різноманітні питання щодо інституційного, організаційного та функціонального потенціалу судових органів [6]. У пропонованій статті зроблено спробу висвітлити раніше не вирішені частини загальної проблеми та актуальні чинники будь-якої організаційної структури судової ланки судової влади в цілому шляхом: вивчення наявної теоретичної та нормативної бази; запровадження розроблених правових норм для вдосконалення законодавства та забезпечення його стабільності шляхом організації побудови судової діяльності в складний для України час; визначення специфіки діяльності юристів у різних правових системах із ключовими факторами правотворчої, правозастосовчої та правозахисної діяльності сучасної держави; за міжнародними стандартами вважається неможливим поєднання судової практики з будь-якою іншою діяльністю судді на його розсуд.

Мета статті: дослідити проблеми організації діяльності судів під час воєнного стану в Україні та розвитку організаційної структури національної судової системи судової влади в Україні на цьому етапі з урахуванням специфіки функціонування судів як органів, що здійснюють справедливість.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану всі сфери життя України зазнають кардинальних змін. В особливий режим роботи введено всі державні установи, включно із судовою.

Ст. 55 Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. В умовах воєнного стану відповідно до ст. 64 Конституції України право на звернення до суду не може бути обмежене, тому перед законодавцем та органами суддівського самоврядування стоїть важливе завдання – забезпечення ефективного здійснення правосуддя з урахуванням нових реалій життя в Україні [1].

З цією метою Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення зміни до частини 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ, який набрав чинності 3 березня 2022 року.

Верховна Рада України постановила викласти цю частину в такій редакції:

«У разі неможливості здійснення судом правосуддя з об'єктивних причин під час воєнного чи надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, воєнними діями, заходами по боротьбі з тероризмом чи іншими надзвичайними обставинами територіальна підсудність суду здійснюється судом за територіальною підсудністю суду. Судові справи можуть бути змінені, розглянуті в такому суді згідно з рішенням Вищої ради правосуддя, прийнятим за поданням Голови Верховного Суду, шляхом направлення його до територіально найближчого суду, який не може здійснювати провадження, правосуддя або до іншого призначеного суду. Якщо Вища рада юстиції не може здійснювати такі повноваження, вона здійснює їх за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення також є підставою для передачі всіх справ, які перебувають у провадженні суду, територіальна підсудність якого змінюється».

Верховний Суд України видав низку розпоряджень і постанов, якими вніс зміни до територіальної підсудності судам воєнного стану окремих судів Запорізької, Донецької, Київської, Луганської, Херсонської, Харківської, Житомирської, Миколаївської, Сумської та Чернігівської областей.

15 березня набув чинності Закон України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення стабільного функціонування судової влади у разі відсутності Високого представника Ради правосуддя в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя». Розділ XII «Прикінцеві та перехідні положення» доповнено пунктами 55 і 56. Відповідно до цього Закону тимчасово встановлено, що у разі введення воєнного стану кількість суддів у суді (крім Верховного Суду) визначається: Державною судовою адміністрацією України з урахуванням судового навантаження та граничних обсягів видатків; Служба судової охорони підпорядковується та контролюється Державною судовою адміністрацією України; Голова Служби судової охорони та його заступники призначаються на посади без зайняття посади конкурсу та звільняються з посад Головою Державної судової адміністрації України.

Під час воєнного стану Голова Верховного Суду призначає на цю посаду без попереднього конкурсу та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації, розглядає повідомлення суддів про втручання в їх діяльність, ухвалює рішення про відрядження суддів до іншого суду тієї ж інстанції та спеціалізації, а у разі дострокового припинення відрядження посадових повноважень судді звертається до прокуратури та правоохоронних органів з проханням надати інформацію про розкриття та розслідування злочинів, вчинених проти суду, суддів, правоохоронних органів, членів їх сімей, працівників судового апарату, злочини проти здійснення правосуддя, вчинені суддями, працівниками судового апарату, а також має низку інших додаткових прав. Секретаріат Вищої ради правосуддя здійснює організаційне, інформаційне, довідкове та інше забезпечення діяльності Голови Верховного Суду або особи, яка виконує його повноваження. Закон також передбачає, що перерозподіл бюджетних видатків між судами, за винятком Верховного Суду, відбувається без згоди Вищої ради правосуддя.

Під час війни діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України була тимчасово припинена.

Окрім законодавчого врегулювання діяльності суддів у складних і небезпечних умовах, які нині склалися в нашій державі, варто звернути увагу на активну діяльність Ради суддів України, яка є вищим органом суддівського самоврядування в країні в період між з'їздами суддів України.

2 березня Рада суддів України опублікувала рекомендації, які ще більше поліпшили роботу судів. Зокрема, рекомендується:

- «визначення умов роботи суду виходячи з реальної ситуації в регіоні. Конкретне рішення приймається на зборах суддів (за можливості, в тому числі з використанням будь-яких засобів дистанційного зв'язку). У разі неможливості скликати і провести засідання відповідні рішення приймає голова суду або особа, яка виконує його обов'язки. На регіональному рівні створено оперативні штаби для координації діяльності органів юстиції та правоохоронних органів у певному регіоні (на рівні військового управління в регіонах, голів апеляційних судів), щоб при розгляді питання, організовуючи діяльність суддів на місцях, погоджувати рішення з оперативним штабом;
- нетермінові питання розглядаються тільки за письмовою згодою учасників;
- зосередження виключно на провадженні невідкладних судових проваджень (затримання, продовження попереднього ув'язнення);
- призначення особи, відповідальної за забезпечення актуального обліку апарату та суддів з урахуванням встановленої форми роботи суду, надання щоденного звіту про фактичне місцезнаходження суддів та працівників суду, визначення причин відсутності на роботі або з причини неможливості вийти на роботу;
- до закінчення воєнного стану уникати видання наказів про звільнення або звільнення із суду за порушення трудової дисципліни, прогули;
- по можливості відкладати розгляд справ та враховувати об'єктивну неможливість присутності учасників судового засідання, у тому числі через збройну агресію, а також виважено підходити до встановлення різноманітних строків та їх продовження, принаймні, до закінчення воєнного стану;
- можливість суддям та працівникам суду здійснювати свої повноваження

дистанційно, а у разі неможливості подавати заяви про відпустку за власний рахунок; – якщо можливо, розглядати питання за допомогою відеоконференції».

Голова Ради суддів України Богдан Моніч прокоментував запровадження нового функціоналу підсистеми відеоконференцзв'язку, яка дозволяє здійснювати автоматичну трансляцію судових засідань на YouTube, судовий канал інтернет-порталу «Судова влада України» [2].

Як зазначають у ДСНС, 11 березня 2022 року в державному підприємстві «Центр судових послуг» впроваджено новий функціонал підсистеми відеоконференцзв'язку, який стосується онлайн-трансляції судових засідань та передбачає суттєве спрощення процедури.

Як зазначила Л. Москвич, ДДА України рекомендує судам використовувати функціонал планових конференцій, доступний у підсистемі відеоконференцзв'язку, для організації трансляції судових засідань, що мають важливе суспільне значення [5].

У судах на підставі рекомендацій Ради суддів України оперативно видано накази про запровадження особливого режиму роботи. Наприклад, аналогічною ухвалою від 28 лютого 2022 року 5-й апеляційний адміністративний суд м. Одеси встановив, що керівник апарату суду за наявності технічної можливості встановив дистанційний режим роботи або гнучкий робочий час, працівникам апарату та учасникам справи було рекомендовано утриматися від явки до суду та реалізувати свої процесуальні права та обов'язки за допомогою засобів електронного зв'язку, зазначених в ухвалі та розміщених на вебсайті суду.

Як зазначив П. Васильєв, від 13 березня 2022 року затверджено наказ Голови Верховного Суду, який містить рекомендації для судів першої та апеляційної інстанції у разі арешту мирової та/або суду чи прямої загрози його арешту. Зокрема, суддям рекомендовано евакуюватись у разі реальної загрози, вилучивши судові справи, принаймні найпрестижніші. Якщо це неможливо, судді повинні забезпечити безпечне зберігання матеріалів слідства, наприклад, у сейфах на території суду. Документи, що становлять державну таємницю, підлягають негайному знищенню з офіційним посвідченням цього факту. Портативні носії інформації, на яких містяться копії судових справ, особисті та облікові дані, підлягають якнайшвидшому знищенню. Зберігання та утилізація трудових книжок суддів і працівників апарату юстиції також мають бути забезпечені, а в разі потреби вони мають бути передані особі під підпис. Щодо суддівських мантий, значків і печаток, то їх вирішено по змозі зняти. Охорона цих атрибутів покладається на судового керуючого та керівника апарату суду. У разі неможливості вивезення пломб їх знищують [3].

У Верховному Суді в умовах воєнного стану запроваджено особливий режим роботи та вжито відповідних організаційних заходів. Тож тимчасово зупинено розгляд справ у відкритих засіданнях за участю учасників судового процесу до виникнення обставин, які в умовах військової агресії проти України становлять загрозу життю, здоров'ю та безпеці гостей, суддів. Прийом вхідної кореспонденції, що доставляється АТ «Укрпошта», буде здійснюватися, по змозі, в порядку «першим прибув».

Для зручності громадян з 16 березня Верховний Суд запровадив додаткові контакти, що дозволяють надавати інформацію про звернення через телеграм-канали. Таку ж додаткову можливість оскарження надала і Вища рада юстиції, вказавши офіційну електронну адресу на офіційному вебсайті (до речі, зараз ВРП закрита у зв'язку з звільненням її членів за власним бажанням).

В умовах інформаційної війни між рф та Україною на порядок денний постало питання конфіденційності публічної інформації про діяльність суддів та судових установ, яке актуалізувалося із введенням воєнного стану, а саме 25 березня 2022 року відбулося позачергове засідання Ради суддів України, на якому вирішено:

усі суди України, Державна судова адміністрація України (далі – ДСА) та інші судові установи тимчасово відкладуть до закінчення дії воєнного стану в Україні надання відповідей на всі запити на публічну інформацію, які надійшли з моменту введення воєнного стану в Україні. У разі надходження запитів на будь-яку публічну інформацію щодо діяльності судів та органів юстиції необхідно негайно надіслати копію запиту до Служби безпеки України для проведення ретельної перевірки осіб, які збирають таку інформацію.

Причому треба зазначити, що суди в Україні не відступають від потреб Української держави в складних умовах широкомасштабної війни. Зокрема, кошти, внесені підозрюваними під заставу, Антикорупційний суд регулярно переказує на потреби Збройних Сил, матеріально забезпечуючи нашу армію [7, с. 170]. 25 березня 2022 року судді

6-го апеляційного суду зібрали понад п'ятдесят тисяч гривень та закупили ліки, які направили до військових батальйонів Київської області та пунктів швидкої допомоги. Також на офіційному сайті суду є інформація про те, що судді 6-го апеляційного адміністративного суду збирали кошти на лікування поранених українських військових у госпіталі у Вінницькій області. Зранку 21 березня на ліки вдалося зібрати 155 тис. грн.

Як ми вже зазначали, право громадян на судовий захист, відповідно до Основного закону України, не може бути обмежене в період дії воєнного стану на території нашої держави. І воєнний стан не може негативно вплинути на оплату праці суддів і працівників суду в умовах воєнного стану в Україні.

Тож законодавець вніс деякі зміни до нормативно-правових актів, зокрема в частині забезпечення здійснення правосуддя, що наразі неможливо здійснити в нинішньому форматі.

15 березня 2022 року Верховна Рада ухвалила проєкт закону України «Про внесення змін до пп. 4-1 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. Передбачено, що у разі відсутності повноправного члена Вищої ради правосуддя перерозподіл видатків між розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня в межах загального обсягу бюджетних призначень за відповідною бюджетною програмою, окремо від загальних та спеціальних видатків, від державного бюджетних коштів, здійснюється Державною судовою адміністрацією України без погодження з ВАСУ.

Актуальним залишається і питання оплати праці суддів, про що ми можемо дізнатися з постанови Ради суддів України від 14 березня 2022 року № 10 «Окремі рекомендації щодо організації роботи суддів під час воєнного стану». У п. 2 цього рішення вказано, що суддівська винагорода становить посадовий оклад та надбавки, визначені ч. 2 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», виплачується за умови виконання однієї з умов: «Суддя згідно із заявою підлягає автоматизованому розподілу справ та здійснює свої повноваження за місцем роботи» або дистанційно; «суддя перебуває у відрадянності, оплачуваній відпустці тощо; звільнення судді від виконання обов'язків здійснення правосуддя у зв'язку з призовом на військову службу під час мобілізації за особливим строком із збереженням місця роботи, займаної посади та середнього заробітку за час проходження військової служби (відповідно до ст. 119, частина третя ст. 119 КЗпП України); у робочий час суддя виконує обов'язки, пов'язані з участю в національному русі опору; суддя не здійснює правосуддя з незалежних від нього причин (закінчення строку повноважень, тимчасове припинення роботи суду, тимчасове припинення здійснення правосуддя тощо)».

Також ДСА пояснила порядок виплати заробітної плати працівникам судового апарату, які припинили свою діяльність внаслідок активних бойових дій: «У судах, які припинили здійснювати правосуддя та підсудність яких змінено, ДДА України рекомендувала працівникам судового апарату написати заяви про звільнення. У разі необхідності для окремих працівників можуть бути створені дистанційні умови праці для виконання ними окремих необхідних функцій, пов'язаних із передачею справ, обслуговуванням приміщень тощо [4].

Також важливим питанням є виплата суддівської заробітної плати суддям та працівникам судів, які через війну в Україні вимушені залишити місце постійного проживання. Положення щодо особливостей трудових відносин із суддями, які вимушено залишили місце проживання та перебувають в інших містах чи за кордоном, детально описано в однойменному Рішенні Ради суддів України № 10: керівництву суду рекомендовано визначити поважні причини залишення місця проживання та поточного місця проживання, оскільки дистанційна робота (яка наразі є основною) допускається лише для суддів, які перебувають на території України. Ці відомості також важливі для визначення доцільності надання відпустки. У разі невнесення судом рішення про тимчасове призупинення роботи суду або рішення про дистанційну роботу таким суддям рекомендується надати за їх бажанням відпустку без збереження заробітної плати з одночасним попередженням про прибуття на місце роботи якнайшвидше.

Щодо участі суддів у владних структурах під час воєнного стану, то відповідно до вищевказаного Рішення РСУ від 14 березня 2022 року участь судді у добровільному утворенні територіальної громади не є порушенням умов співіснування. Проте, укладаючи відповідний договір, суддя повинен пам'ятати, що основним його обов'язком є здійснення правосуддя, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України, що є його прямим обов'язком.

Також варто зазначити, що 3 березня 2022 року ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнено частиною 7, згідно з якою: у разі неможливості здійснення судами правосуддя з об'єктивних причин під час воєнного чи надзвичайного стану – суди, які перебувають у воєнному або надзвичайному стані, не можуть здійснювати правосуддя, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, антитерористичними заходами чи іншими надзвичайними обставинами, територіальна підсудність справ, які перебувають у провадженні цього суду, може бути змінена рішенням Вищої ради юстиції, виданим за поданням Голови суду Верховного Суду, надіславши його до найближчого за територією суду, який не може здійснювати правосуддя, або до іншого визначеного суду. Якщо Вища рада юстиції не може здійснювати такі повноваження, вона здійснює їх за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення також є підставою для передачі всіх справ, які перебувають у провадженні суду, територіальна підсудність якого змінюється.

Висновки. Тому в такий складний для всієї України час Верховний Суд, Рада суддів України, Державна судова адміністрація та інші органи судової влади об'єднали свої зусилля, щоб створити всі необхідні умови для виконання своїх обов'язків. Безпосередні службові обов'язки суддів і працівників судового апарату спрямовані на забезпечення максимально ефективного правосуддя, щоб права і свободи людини і громадянина не порушувалися навіть у воєнний час.

Незважаючи на нинішню ситуацію в нашій державі, законодавець не обходить увагою питання оплати праці суддів. Заслужує на увагу і плідна робота органів суддівського самоврядування, які, незважаючи на війну, об'єднали всі свої зусилля для якісного та швидкого ухвалення рішень та розв'язання нагальних питань щодо забезпечення діяльності суддів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Голова Ради суддів України Богдан Моніч прокоментував ситуацію навколо ОАСК. URL: <https://court.gov.ua/press/news/972134>.
3. Васильєв П. С. Територіальна підсудність справ під час воєнного стану на території України у 2022 році. URL: https://protocol.ua/ua/teritorialna_pidsudnist_sprav_pid_chas_voennogo_stanu_na_teritorii_ukraini_u_2022_rotsi_1/.
4. Роз'яснення щодо виплати зарплати працівникам апаратів судів. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/>.
5. Москвич Л., Вільчик Т. Б., Каркач П. М., Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посіб. : у 2 ч. / за ред. Л. М. Москвич. Харків : Право, 2016. 364 с.
6. Nalyvaiko L, Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4 (48). P. 413-419.
7. Nalyvaiko I, Minakova Ye. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). P. 167-173.

Надійшла до редакції 05.09.2023

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
2. Holova Rady suddiv Ukrainy Bohdan Monich prokomentuvav sytuatsiyu navkolo OASK [The Chairman of the Council of Judges of Ukraine, Bohdan Monich, commented on the situation surrounding the OASK]. URL: <https://court.gov.ua/press/news/972134>. [in Ukr.].
3. Vasyliiev. P. S. Terytorialna pidsudnist sprav pid chas voiennoho stanu na terytorii Ukrainy u 2022 rotsi [Territorial jurisdiction of cases during martial law on the territory of Ukraine in 2022]. URL: https://protocol.ua/ua/teritorialna_pidsudnist_sprav_pid_chas_voennogo_stanu_na_teritorii_ukraini_u_2022_rotsi_1/. [in Ukr.].
4. Roziasnennia shchodo vyplaty zarplaty pratsivnykam aparativ sudiv [Clarification regarding the payment of salaries to court staff]. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/>. [in Ukr.].
5. Moskvych, L., Vilchych, T. B., Karkach, P. M., Lapkin, A. V. (2016) Orhanizatsiya sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv [Organization of judicial and law enforcement bodies] : navch. posib. : u 2 ch. / za red. L. M. Moskvych. Kharkiv : Pravo, 364 p. [in Ukr.].
6. Nalyvaiko L, Chepik-Trehubenko O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 4 (48), pp. 413-419.
7. Nalyvaiko I, Minakova Ye. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 7 (51), pp. 167-173.

ABSTRACT

Viktor Oliynyk. Activities of courts under martial law. The article deals with studying the specifics and latest trends in organizing court activities under martial law in Ukraine based on an understanding of the organizational and functional principles. Processes in the Ukrainian state should be directly addressed to diverse and functionally oriented state institutions, that is, courts and other institutions of the judicial power of Ukraine. The article presents a dynamic manifestation of trends in organizing the activities of the Ukrainian state, where the justice system, following the current legislation, is presented as a self-governing institution of the entire national legal system.

The study of prerequisites for the need for changes and development of the national judicial system at the current stage is compared. An indisputable positive factor in changing the organization of the work of courts in Ukraine under martial law is the intensification of law-making work in ensuring law enforcement of court activities. At the same time, it should be noted that legislative initiatives regarding such a vital legal institution require a balanced approach, theoretical justification, and compliance with standards, including international ones. Thus, the systematic construction of the organization of the work of the judiciary and the implementation of its activities, based on the priority of protecting the rights and freedoms of the man and the citizen, reflects the strategic line of Ukraine aimed at the formation of a modern civil society and the rule of law. This, in turn, requires further improvement of the legal framework of courts as an effective law enforcement system in Ukraine. Legislative regulation of the organization of court work needs improvement. Still, its vectors should be determined based on practical and scientific conclusions regarding the practicality and content of such reform.

The reform of the organization of the work of the courts should include, among other things, increasing the role of the judicial authorities, the Supreme Council of Judges of Ukraine, and the entire judiciary, as well as be based on the objective needs of improving the legislative regulation of the functioning of the judiciary and judicial self-government. The conclusions of the article indicate that the organizational structure of the judiciary and the activities of courts under martial law, which is based and functions on specific priorities for the protection of individual rights and freedoms, may reflect one of Ukraine's strategic directions aimed at creating a modern civil society and the rule of law. The main emphasis of the article is on further improving the legislative foundations of the judicial system and the judiciary as an effective judicial body of the judicial system of Ukraine.

Keywords: organization, judicial bodies, activities of the State Security Service, the Supreme Council of Justice, martial law, territorial jurisdiction, financing of courts.

УДК 342.84

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-57-63

Олександр ПЕРЕДЕРІЙ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна)

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті охарактеризовано повноваження органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. В умовах воєнного стану необхідне системне наукове осмислення ефективності реалізації повноважень органами місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Органи місцевого самоврядування найближчі до індивідуальних проблем і потреб осіб, які перемістились в приймаючу громаду, мають відповідні ресурси та засоби вирішення їх проблем. В умовах високого навантаження на органи місцевого самоврядування низка повноважень щодо захисту внутрішньо переміщених осіб потребують удосконалення та переосмислення.

Визначено, що правовий режим воєнного стану обумовлює розширення можливостей органів місцевого самоврядування впливати на становище осіб, які постраждали від війни. Нормативно-правове закріплення повноважень органів місцевого самоврядування є належним, проте органи місцевого самоврядування не активно використовують свої можливості. Доцільно залучати громадські організації, що представляють інтереси ВПО до підготовки і реалізації місцевих політик і програм.

Ключові слова: права і свободи, внутрішньо переміщені особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інтеграція, воєнний стан.

© О. Передерій, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

perederii@karazin.ua

Постановка проблеми. У системі інституційного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб особливе місце посідають органи місцевого самоврядування. Їх можливості та відповідальність перед громадою суттєво розширені та удосконалені в процесі децентралізації влади, отож саме органи місцевого самоврядування мають найвищий потенціал щодо захисту внутрішньо переміщених осіб та вирішення їх проблем. Органи місцевого самоврядування найближчі до індивідуальних проблем і потреб осіб, які перемістились в приймаючу громаду, мають відповідні ресурси та засоби вирішення їх проблем.

Але правовий режим воєнного стану посилює відповідальність органів місцевого самоврядування у сфері протидії безпековим загрозам; обумовлює потребу працювати одночасно з різними категоріями осіб, які постраждали від війни; долати наслідки російської воєнної агресії; підтримувати Збройні Сили України; ефективно взаємодіяти з військовими адміністраціями та військовим командуванням. В умовах високого навантаження на органи місцевого самоврядування низка повноважень щодо захисту внутрішньо переміщених осіб потребують удосконалення та переосмислення. Потребують системної уваги дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти інституційного забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб розкривали у своїх працях такі вчені, як: Н. Анісімов, М. Баглай, А. Георгіца, Ю. Дмитрієв, І. Жаровська, В. Лазарєв, Є. Лібанова, В. Потапова, П. Рабінович, Г. Христова, В. Шаповал, Т. Юдіна тощо. Окремі аспекти реалізації повноважень органів місцевого самоврядування щодо інтеграції, а також забезпечення окремих прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб проводили О. Бочковий, Н. Ісаєва, А. Коршун, Є. Мінакова, Л. Наливайко тощо. Проте в умовах воєнного стану необхідне системне наукове осмислення ефективності реалізації повноважень органами місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Метою статті є комплексна характеристика повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Держава повинна визнавати, формувати, дотримуватися та реалізовувати захист внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), належним чином забезпечувати їхнє фінансування, яке передбачене законодавством, відкритий та рівний доступ до інформації про державні пільги та гарантії, механізми їх реалізації, доступ до реалізації права на отримання всіх пільг та гарантій, прозорість та підзвітність діяльності органів державної влади, їх посадових осіб у сфері соціального забезпечення цієї категорії осіб [1, с. 50]. Нині в Україні система органів, які прямо чи опосередковано наділені повноваженнями з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні або беруть у ньому участь, налічує велику кількість державних органів та органів місцевого самоврядування. Спостерігається велике розосередження повноважень між різними органами виконавчої влади щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб [2, с. 82].

Найактивнішими безпосередніми суб'єктами забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є місцеві органи публічної влади, оскільки вони є найближчими до внутрішньо переміщених осіб та їх потреб [3, с. 33; 14]. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування в межах повноважень повинні вирішувати питання, зокрема щодо вирішення першочергових потреб внутрішньо переміщених осіб у житлі, медичних послугах, освіті, пенсійному та соціальному забезпеченні, працевлаштуванні; оформленні документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її соціальний статус; відновленні втрачених документів; наданні гуманітарної та благодійної допомоги; сприянні возз'єднанню сімей внутрішньо переміщених осіб; забезпеченні харчуванням; наданні в тимчасове користування житлового приміщення або соціального житла, придатного для проживання тощо [4, с. 38]. Ефективність реалізації ними політики у сфері забезпечення прав та інтересів ВПО залежить від якісного нормативно-правового закріплення повноважень органів публічної влади; рівня їх інституційної спроможності та професіоналізму; наявних ресурсів та засобів; належної комунікації безпосередньо з ВПО.

Відповідно до ч. 9 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. органи місцевого самоврядування

наділені повноваженнями: 1) *у сфері забезпечення житлом ВПО*: інформують місцеві державні адміністрації про можливі місця і умови для тимчасового проживання/перебування ВПО, про стан інфраструктури, довкілля в таких місцях; надають у тимчасове безоплатне користування ВПО з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання; забезпечують надання житла дитячим будинкам сімейного типу, які вимушено або самостійно залишили місце проживання; 2) *у сфері забезпечення права на отримання земельної ділянки*: вирішують питання щодо набуття ВПО за місцем їх фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель комунальної власності; 3) *щодо сприяння їх переміщенню та повернення*: сприяють за клопотанням ВПО у переміщенні її рухомого майна для повернення на залишене місце проживання; 4) *у сфері забезпечення доступу ВПО до необхідних послуг та соціального захисту*: забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про ВПО; забезпечують влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади комунальної форми власності; забезпечують соціальний захист ВПО, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, сімей, в яких виховуються такі діти, соціальне супроводження таких сімей і дітей; забезпечують зарахування внутрішньо переміщених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їх обліку як внутрішньо переміщених осіб; здійснюють у повному обсязі повноваження органу опіки та піклування стосовно зареєстрованих на їх території внутрішньо переміщених дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; ухвалюють рішення про забезпечення функціонування внутрішньо переміщених прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, до яких діти влаштовані згідно з рішеннями районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських чи районних у містах рад тих адміністративно-територіальних одиниць, з яких здійснюється внутрішнє переміщення; організують роботу з виявлення дітей, переміщених без супроводження батьків, інших законних представників, здійснюють заходи щодо встановлення особи дитини, пошуку її батьків, влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням потреб дитини [5]. Перелік вказаних повноважень не є вичерпним та обумовлюється законодавством про місцеве самоврядування та широкою дискрецією муніципальних органів. Правовий режим воєнного стану обумовлює розширення можливостей органів місцевого самоврядування впливати на становище осіб, які постраждали від війни.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень забезпечують додержання прав громадських об'єднань, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, а також можуть залучати їх до процесу формування і реалізації політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб [5]. Територіальна громада, інститути громадянського суспільства мають право оцінювати якість та ефективність діяльності органів місцевого самоврядування, коригувати її у встановленому законом чи статутом територіальної громади порядку. Невиконання положень чинного законодавства чи бездіяльність органів місцевого самоврядування може бути оскаржена в судовому порядку.

Законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють, є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері. Органи місцевого самоврядування керуються у своїй діяльності постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» та затвердженим нею Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»; розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1364-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньо-строкових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року»; постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо

переміщених осіб»; постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 784 «Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» тощо. Важливим підзаконним локальним нормативно-правовим актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО [6, с. 10]. Нормативно-правове закріплення повноважень органів місцевого самоврядування є належним, проте органи місцевого самоврядування не активно використовують свої можливості. Доцільно залучати громадські організації, що представляють інтереси ВПО, до підготовки і реалізації місцевих політик і програм.

Формування муніципальної політики щодо забезпечення ВПО повинно здійснюватися на основі вивчення їх намірів щодо інтеграції у приймаючій громаді.

Після завершення воєнних дій і звільнення окупованих територій ВПО не зможуть повернутись до місць постійного проживання в короткостроковій перспективі через потребу гуманітарного розмінування та відновлення інфраструктури. Демографічна статистика демонструє, що приймаючі громади повинні бути готовими до інтеграції ВПО і на постійне, і довгострокове, і на короткострокове проживання. Інтеграція та реінтеграція ВПО може відбуватися на трьох рівнях із залученням різних сторін. Але найефективнішою є і залишається саме той підхід, який здійснюватиметься завдяки спільним зусиллям органів місцевого самоврядування, органів державної влади й інститутів громадянського суспільства [7, с. 254]. Доцільно збирати та використовувати гендерно дезагреговану статистику вимушено переміщених в громаду осіб.

Особлива, індивідуалізована увага муніципальної влади має бути зосереджена на таких категоріях осіб: 1) ВПО, які перемістилися після 24 лютого 2022 р.; 2) ВПО, які переміщувалися з 2014 р. до повномасштабного вторгнення; 3) ВПО, які зазнали повторного переміщення через подібні обставини; 4) особи, які на законних підставах представляють ВПО, піклуються про них. Підходи, що можуть бути застосовані органами місцевого самоврядування до забезпечення прав і свобод ВПО, повинні базуватися саме на специфіці правового статусу й фактичного становища таких осіб. Не варто залишати без особливої уваги й ті категорії осіб, на яких вимушене переміщення чинить прямий і непрямий вплив, а саме: 1) осіб, які приймають у себе ВПО чи допомагають ВПО особисто; 2) волонтерів, представників неурядових і благодійних організацій, які надають допомогу ВПО; 3) представників державних закладів, установ та організацій, які надають послуги й підтримку ВПО (заклади освіти та культури, медичні заклади, система безоплатної допомоги тощо); 4) представників приймаючої громади тощо. Для таких осіб важливою є організаційна, інституційна, освітня, психологічна та інша нематеріальна підтримка [8, с. 129]. Застосування позитивних дій з метою забезпечення прав і свобод ВПО на муніципальному рівні є виправданим з огляду на пріоритетні проблеми, зумовлені воєнним станом.

Тож особливого значення в процесі забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах правового режиму воєнного стану набувають такі права людини, як: рівність конституційних прав і свобод, право на життя, право на недоторканість, забезпечення безпеки шляхом реалізації права на інформацію, право на соціальний захист та право на житло (як членів територіальної громади, так і внутрішньо переміщених осіб), які забезпечуються цілою низкою правових та організаційних заходів, що провадяться органами місцевого самоврядування з метою реалізації передбачених законодавством повноважень [9, с. 30]. В умовах воєнного стану важливо враховувати, що повернення ВПО до місць постійного проживання не відбудеться швидко, тому планування місцевої політики щодо ВПО повинно базуватися на питаннях їх інтеграції на середньострокову та довгострокову перспективу.

Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [10]. Реалізація ВПО політичних прав на місцевому рівні є передумовою їх включення в політичні процеси, забезпечення їх політичного представництва.

Участь ВПО у місцевих виборах – це важливий крок подальшої інтеграції зазначених категорій виборців у територіальні громади, де вони фактично проживають і на перспективу братимуть активну участь у житті громад через формування органів місцевого самоврядування не тільки за формальним критерієм реєстрації місця проживання. Система захисту ВПО, забезпечення де-юре і де-факто принципів рівності й

недискримінації у їх правовому статусі, разом з іншими громадянами держави, конституційних та інших гарантій державою, соціалізація ВПО, реалізація їх права і здатності впливати на суспільно-політичне життя через виборчий процес є своєрідними індикаторами соціальної, демократичної і правової держави, успішних реформ, імплементації міжнародних і європейських правових стандартів [11, с. 25; 12]. Інтеграцію ВПО до участі у здійсненні місцевого самоврядування важливо здійснювати через форми партисипативної демократії. Вони не потребують високого рівня організації і великих економічних затрат, можуть проводитись оперативно. Їх перевагою є доступність для ВПО, як наслідок – встановлення зворотного зв'язку з ВПО.

В умовах воєнного стану та подолання наслідків воєнної агресії російської федерації актуалізується та загострюється питання професіоналізму і професіоналізації органів місцевого самоврядування, зокрема в аспекті забезпечення прав і свобод ВПО. Важливим є підвищення рівня знань та формування досвіду вирішення поточних проблем застосування законодавства в умовах воєнного стану, посилення відповідальності й мотивації муніципальних службовців, зміцнення їхніх морально-етичних і патріотичних переконань. Необхідно забезпечити отримання спеціальних знань із питань підтримки ВПО та осіб, які постраждали від бойових дій, безпосередньо у громаді [8, с. 131; 13]. З метою посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення інтеграції ВПО необхідною є: 1) координація діяльності між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, що забезпечують реалізацію, охорону і захист прав і свобод ВПО в Україні; 2) облік ВПО та їх потреб, удосконалення загальнодержавного реєстру даних для допомоги у розміщенні, працевлаштуванні та навчанні ВПО; 3) ресурсне забезпечення реалізації статусу ВПО, що включає укладення меморандумів з національними та міжнародними організаціями щодо сприяння соціальної підтримки осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення бойових дій [7, с. 248]. Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування є запорукою якісного забезпечення ними прав та інтересів ВПО.

Висновки. Правовий режим воєнного стану обумовлює розширення можливостей органів місцевого самоврядування впливати на становище осіб, які постраждали від війни. Нормативно-правове закріплення повноважень органів місцевого самоврядування є належним, проте органи місцевого самоврядування не активно використовують свої можливості. Доцільно залучати громадські організації, що представляють інтереси ВПО до підготовки і реалізації місцевих політик і програм.

Ефективність реалізації органами місцевого самоврядування політики у сфері забезпечення прав та інтересів ВПО залежить від якісного нормативно-правового закріплення повноважень органів публічної влади; рівня їх інституційної спроможності та професіоналізму; наявних ресурсів та засобів; належної комунікації безпосередньо з ВПО. Формування муніципальної політики щодо забезпечення ВПО повинно здійснюватися на основі вивчення їх намірів щодо інтеграції у приймаючій громаді.

Список використаних джерел

1. Сіньова Л. М. Окремі аспекти захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Сучасні виклики для міграційної політики: правові, освітні та історичні аспекти* : матеріали науково-практ. круглого столу (Суми, 24 червня 2023 р.) / ред. кол.: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. Суми : Сумський державний університет, 2023. 70 с.
2. Лішик О. П. Інституційне забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 80–84.
3. Мінакова Є. В. Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 12 (26). С. 33.
4. Проценко Т. О. Державні органи влади та органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохоронна діяльність*. 2016. № 3(33). С. 33–42.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст.1.
6. Кошляк Н. Е. Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 7–13.
7. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти.

Наукові інновації та передові технології. 2023. № 12 (26). С. 245–255.

8. Кошляк Н. Е. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Нове українське право. 2022. № 4. С. 125–132.*

9. Рижук Ю. М. Забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах воєнного стану. *Київський часопис права. 2023. № (4). С. 25–30.*

10. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.*

11. Камінська Н. В. Проблеми реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. № 3 (12). С. 20–34.*

12. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. С. 59–63.*

13. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 7 (51). С. 167–173.*

14. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 4. (48). P. 413–419.*

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Sinova, L. M. (2023) Okremi aspekty zakhystu prav vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. [Certain aspects of the protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine]. *Suchasni vyklyky dlia mihratsiinoi polityky: pravovi, osvichni ta istorychni aspekty : materialy naukovo-prakt. kruhloho stolu (Sumy, 24 chervnia 2023 r.) / red. kolehiia: V. M. Zavhorodnia, A. M. Kulish ta in. Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet, 70 p. [in Ukr.]*

2. Lishyk, O. P. (2019) Instytutsiine zabezpechennia realizatsii prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Institutional support for the realization of the rights and freedoms of internally displaced persons]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Derzhavne upravlinnia. Vol. 30 (69). № 1, pp. 80–84. [in Ukr.]*

3. Minakova, Ye. V. (2023) Instytutsiina systema zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh voiennoho stanu: teoretychni ta pravovi aspekty [The institutional system of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons under martial law: theoretical and legal aspects]. *Nauka i tekhnika shodni. № 12 (26), pp. 33. [in Ukr.]*

4. Protsenko, T. O. (2016) Derzhavni orhany vlady ta orhany mistsevoho samovriaduvannia yak subiekty zabezpechennia prav ta svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [State authorities and local self-government bodies as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine]. *Nauka i pravoohoronna diialnist. № 3(33), pp. 33–42. [in Ukr.]*

5. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 1. St.1. [in Ukr.]*

6. Koshliak N. E. Kharakterystyka pravovoho rehuliuвання diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Characteristics of the legal regulation of the activities of local self-government bodies in ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine]. *Kyivskiy chasopys prava. 2023. № 3, pp. 7–13. [in Ukr.]*

7. Minakova, Ye. V. (2023) Instytutsiina spromozhnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib u pryimaiuchii hromadi: pravovi ta praktychni aspekty [Institutional capacity of local self-government bodies regarding the integration of internally displaced persons in the host community: legal and practical aspects]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. № 12 (26), pp. 245–255. [in Ukr.]*

8. Koshliak, N. E. (2022) Teoretyko-prykładni aspekty zabezpechennia orhanamy mistsevoho samovriaduvannia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Theoretical and practical aspects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons by local self-government bodies]. *Nove ukrainske pravo. № 4, pp. 125–132. [in Ukr.]*

9. Ryzhuk, Yu. M. (2023) Zabezpechennia orhanamy mistsevoho samovriaduvannia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu [Provision of human rights by local self-government bodies under martial law]. *Kyivskiy chasopys prava. № (4), pp. 25–30. [in Ukr.]*

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.]*

11. Kaminska, N. V. (2023) Problemy realizatsii i zakhystu vyborchykh prav vnutrishno peremishchenykh osib [Problems of implementing and protecting electoral rights of internally displaced persons]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal. № 3 (12), pp. 20–34. [in Ukr.]*

12. Nalyvaiko, L., Chepik-Tregubenko, O. (2018) Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 2, pp. 59–63.*

13. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 7 (51), pp. 167–173.

14. Nalyvaiko, L., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 4. (48), pp. 413–419.

ABSTRACT

Oleksandr Perederii. Authority of local government bodies in the field of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons under martial law. The article describes the powers of local self-government bodies in the field of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons under martial law.

In the conditions of martial law, a systematic scientific understanding of the effectiveness of the exercise of powers by local self-government bodies in ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons is necessary. Local self-government bodies are closest to the individual problems and needs of persons who have moved to the host community, possess the appropriate resources and means of solving their problems. In conditions of high burden on local self-government bodies, a number of powers regarding the protection of internally displaced persons need improvement and rethinking.

It was determined that the legal regime of martial law conditions the expansion of the opportunities of local self-government bodies to influence the situation of persons affected by the war. Regulatory and legal consolidation of the powers of local self-government bodies is appropriate, but local self-government bodies do not actively use their opportunities. It is appropriate to involve public organizations representing the interests of IDPs in the preparation and implementation of local policies and programs.

The effectiveness of local self-government bodies' implementation of policies in the field of ensuring the rights and interests of IDPs depends on the quality regulatory and legal consolidation of the powers of public authorities; the level of their institutional capacity and professionalism; available resources and means; proper communication directly with IDPs.

Territorial community, institutions of civil society have the right to assess the quality and efficiency of the activities of local self-government bodies, to correct it in accordance with the procedure established by law or the statute of the territorial community. The formation of the municipal policy for the provision of IDPs should be based on the study of their intentions regarding integration in the host community. Strengthening the institutional capacity of local self-government bodies is a guarantee of their quality provision of the rights and interests of IDPs.

Keywords: *rights and freedoms, internally displaced persons, state authorities, local self-government bodies, integration, martial law.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-63-67

Євген ЄДАМЕНКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено проблематику запобігання та протидії домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз наявних наукових досліджень та норм законодавства, що регулюють механізм запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на сьогодні. Встановлено, що, незважаючи на достатній стан забезпеченості правового регулювання, статистика випадків вчинення домашнього насильства щороку зростає, зокрема і через війну в Україні. Визначено, що для ефективного запобігання та протидії домашньому насильству, потерпіла особа повинна здійснити своє право на захист, тобто звернутися до відповідних органів за юридичною допомогою.

Охарактеризовано бар'єри, які виникли внаслідок війни та є на шляху у потерпілих від домашнього насильства. Установлено, що протидія домашньому насильству вимагає комплексного підходу від уповноважених посадових осіб центральних органів виконавчої влади, а також необхідно залучати громадські організації та неприбуткові організації, здійснювати посилену превентивну роботу та освіту населення щодо наслідків насильства.

Ключові слова: *протидія домашньому насильству, захист прав, воєнний стан, проблематика насильства, заходи протидії, гендерно обумовлене насильство.*

© Є. Єдаменко, 2023

k_zpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Проблематика насильства в сім'ї це одна з найпоширеніших форм порушення прав людини у суспільстві і до сьогодні. Немає жодної країни, яка б не стикалася з цією проблемою. Та, незважаючи на те, що проблема домашнього насильства і для українського суспільства завжди була актуальною та поширеною, війна та її наслідки, стали фактором, що тільки погіршило та ускладнило ситуацію. Тому для ефективної протидії домашньому насильству необхідним є вивчення та аналіз цього негативного соціального явища, зокрема в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика питань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців різних галузей знань, таких як соціологія, психологія, адміністративне та кримінальне право тощо. Проте питання, які стосуються проблематики, що досліджується в межах нашої статті, зокрема запобігання та профілактика вчинення домашнього насильства, переважно регулюються сферою адміністративного законодавства. В цьому напрямі займалися вивченням та дослідженням такі вчені: І. Басиста, М. Репан, В. Горбова, Р. Миронюк, К. Гусева, І. Дроздова, Л. Сукмановська, А. Запорожцев, К. Довгунь, О. Ковальова, О. Коломоєць, А. Лабунь, Н. Лесько, О. Мусієнко, Л. Островська, Т. Стоянова, О. Ткаленко, О. Черевач, О. Степаненко та ін. Проте українське суспільство, а з ним і законодавство постійно зазнає змін, що викликані повномасштабним вторгненням РФ в Україну, що триває вже другий рік, а тому потребує нового моніторингу, обґрунтувань та аналізу проблематики на сьогодні, підтверджує актуальність проблеми.

Метою статті є аналіз проблематики запобігання та протидії домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна агресія РФ на території України вплинула на всі сфери життя як українського народу загалом, так і кожного громадянина окремо. Багато людей водночас зіткнулися з безпорадністю та розгубленістю, втратою контролю та відчуттям постійної небезпеки. Окрім того, війна, як і будь-яка екстремальна ситуація, лише загострила проблеми людей і не зупинила вчинення правопорушень, які були поширеними в державі раніше. Домашнє насильство є одним із таких явищ, що в період військової агресії лише загострюється, водночас може залишатися невидимим або мати неналежний рівень реагування з боку суспільства внаслідок багатьох причин. Проблема домашнього насильства не нова. Вона існує та набула нових рис в умовах повномасштабного російського вторгнення [1].

Фахівці та експерти зазначають, що домашнє насильство є злочином, що згубно впливає не тільки на ментальне здоров'я жертв, а й на фізичний стан їх організму. Статистика випадків домашнього насильства вказує, що ця проблематика є поширеною.

За офіційними даними Національної поліції України, у 2022 році надійшло 244 381 звернення щодо фактів домашнього насильства, у 2021 році – 144 394, у 2020 році 208 748 і 2019 році – 141 814.

Також за інформацією Національної поліції України, у 2022 році зареєстровано 2080 кримінальних проваджень, у 2021 році – 2500 [6].

Крім того, міністр внутрішніх справ України визначив вчинення домашнього насильства як одне з найбільш актуальних правопорушень, що вчиняється під час дії воєнного стану, а тому виділив профілактику вчинення домашнього насильства як пріоритетну діяльність Національної поліції України на 2023 рік.

З вищевикладеного можемо зазначити, що для аналізу та висвітлення проблематики домашнього насильства в Україні в умовах воєнного стану, необхідним є з'ясування сутності домашнього насильства та власне особливостей вчинення та запобігання домашньому насильству під час війни.

Поняття домашнього насильства визначене чинним законодавством, зокрема Законом України від 07.12.2017 «Про запобігання та протидію домашньому насильству». У ст. 1 Закону зазначено, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Щодо заходів та протидії домашньому насильству на державному рівні, то вони закріплені у багатьох положеннях нормативно-правових актів. Зокрема, механізм, програми та заходи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на сьогодні регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України, Указом Президента України від 21 вересня 2020 року № 398 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства», постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 року № 145 «Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» та Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544.

Відкритим питанням для України протягом тривалого часу була ратифікація Стамбульської конвенції, що стала першим документом, який юридично зобов'язав посилити правову базу для боротьби з насиллям щодо жінок. Україна, як одна з країн-авторок Стамбульської Конвенції, підписала її 07 листопада 2011 року, і тільки 21 червня 2022 року Стамбульська конвенція була ратифікована Україною, що означає для України зміну її законодавства та наближення вступу до Європейського Союзу [4].

Аналізуючи проблематику домашнього насильства в Україні, хочемо зазначити, що незважаючи на достатній стан нормативно-правового забезпечення, статистика випадків вчинення домашнього насильства вказує на збільшення кількості звернень потерпілих. Тому вважаємо, що всі уповноважені органи повинні і надалі зосереджувати свій фокус діяльності на зменшенні проявів домашнього насильства. Крім того, для ефективного попередження домашнього насильства в умовах війни, необхідне оперативне та результативне реагування на випадки домашнього насильства, а також визначення безпосередніх чинників, що впливають чи сприяють вчиненню та виникненню такого явища у суспільстві.

Для ефективного запобігання домашньому насильству, яке вже сталося, насамперед, потерпіла особа повинна здійснити своє право на захист. Це право є дає потерпілій особі певні можливості та повноваження відповідно до норм закону. Проте однією з проблем виявлення та належного реагування на випадки домашнього насильства в Україні є його латентність. Потерпілі не звертаються із заявою до органів поліції, зокрема і через обставини, що виникли внаслідок війни.

Тож науковець Н. Мілорадова у своєму дослідженні зазначає, що однією з проблем у запобіганні домашнього насильства є той факт, що потерпілі від домашнього насильства не звертаються по юридичну допомогу через бар'єри, зумовлені війною. Серед таких перепон розглянуто такі:

- самостійне нівелювання постраждалою цієї проблеми тобто зараз «не на часі»;
- необхідність вирішення інших нагальних проблем: безпека, житло, робота, діти, нове місце проживання, нове оточення тощо;
- перебування постраждалої у тимчасовій окупації або в зоні ведення бойових дій (не має доступу до базових послуг, які надають на підконтрольній Україні території);
- виїзд за межі держави в іншомовне середовище;
- відсутність знань мови та особливостей реагування в країні на випадки домашнього насильства;
- зниження швидкості реагування працівників поліції на випадки домашнього насильства у зв'язку із залученням працівників до охорони громадського порядку, особливо в районах, наближених до зони бойових дій тощо. Тобто в умовах військової агресії безпекова ситуація в Україні залежить в тому числі і від області та віддаленості від зони активних бойових дій. Як свідчать фахівці, чим ближче відповідна область до зони бойових дій, тим менше зафіксовано в судах справ, пов'язаних із домашнім насильством. Зазначені чинники впливають на кількість звернень постраждалих від домашнього насильства до правоохоронних органів [7].

Ще однією проблематикою є те, що традиційно домашнє насильство «зачіпає» більш вразливі групи населення, такі як діти, люди похилого віку, жінки, що займаються вихованням малолітньої дитини та фінансово залежні від кривдника.

Саме тому однією з особливостей права на захист від домашнього насильства є те, що його реалізація може здійснюватися не лише за зверненням самої постраждалої

особи, а також за ініціативою інших суб'єктів. Згідно з частиною 4 статті 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», терміновий заборонний припис може бути виданий як за заявою постраждалої особи, так і за ініціативою працівника уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України після оцінки ризиків [3, с. 119].

Крім того, виклик до органів поліції може здійснити не тільки потерпіла особа, а й будь-хто, хто став свідком правопорушення. Проте це не єдиний захід в системі запобігання домашньому насильству. Є ціла ланка з органів та організацій, що здійснюють діяльність в цьому напрямі.

Висновки. Отже, під час війни захист потерпілих від домашнього насильства в Україні набув ще більшого значення. Боротьба з домашнім насильством вимагає комплексного підходу. Необхідно створити ефективні системи підтримки постраждалих, залучати громадські та неприбуткові організації, посилити профілактичні заходи та проводити просвітницьку роботу з населенням щодо наслідків насильства. Важливо також запровадити жорсткі законодавчі заходи та забезпечити ефективну систему правосуддя для покарання кривдників.

Список використаних джерел

1. Мілорадова Н. Е., Доценко В. В. Особливості прояву домашнього насильства під час війни. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 194–199.
2. Мінка Т. П. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* 35.1. 2019. С. 98–101.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Tex> (дата звернення: 15.06.2023).
4. Як Стамбульська конвенція наближає Україну до ЄС? URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/21/yak-stambulska-konvencziya-nablyzhaye-ukrayinu-do-yes> (дата звернення: 15.06.2023).
5. Leheza Y., Pisotska K., Dubenko O., Dakhno O., Sotskyi A. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*. 2023. S. 342–363. DOI: 389 [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15).
6. Звіт про результати роботи Національної поліції України у 2020, 2021, 2022 році. *Офіційний вебпортал Національної поліції України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/riczni-zviti> (дата звернення: 15.06.2023).
7. Мілорадова Н. Е. Домашнє насильство під час війни: фактори збільшення та особливості звернення постраждалих. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 берез. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 207–208.
8. Pisotska K. Forms and methods of administrative activity of juvenile prevention units of the national police of ukraine. *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense*. Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. S. 318–351. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-15>.
9. Малиновська Т. М., Володіна О. О. Профілактика вчинення домашнього насильства до осіб похилого віку. *Право та Безпека*. 2020. № 2. С. 81–85.

Надійшла до редакції 17.07.2023

References

1. Miloradova, N. E., Dotsenko, V. V. (2023) Osoblyvosti proiavu domashnoho nasylystva pid chas viiny [Features of the manifestation of domestic violence during the war] *Habitus*. Issue 47, pp. 194–199. [in Ukr.].
2. Minka, T. P. (2019) Rozmezhuвання administratyvnoi ta kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia domashnoho nasylystva [Separation of administrative and criminal responsibility for committing domestic violence]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* 35.1, pp. 98–101. [in Ukr.].
3. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylystvu [On preventing and countering domestic violence] : Zakon Ukrayiny vid 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Tex> (access date: 15.06.2023). [in Ukr.].
4. Yak Stambulska konvencziia nablyzhaie Ukrainu do YeS [How the Istanbul Convention brings Ukraine closer to the EU]? URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/21/yak-stambulska-konvencziya-nablyzhaye-ukrayinu-do-yes>. (access date: 15.06.2023). [in Ukr.].
5. Leheza, Y., Pisotska, K., Dubenko, O., Dakhno, O., Sotskyi, A. (2023) The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*, pp. 342–363. DOI: 389 [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15).
6. Zvit pro rezultaty roboty Natsionalnoi politsii Ukrainy u 2020, 2021, 2022 rotsi [Report on the results of the work of the National Police of Ukraine in 2020, 2021, 2022]. Ofitsiyniy vebportal Natsionalnoi

politsii Ukrainy. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/riczni-zviti> (access date: 15.06.2023) [in Ukr.].

7. Miloradova, N. E. (2023) Domashnie nasylstvo pid chas viiny: faktory zbilshennia ta osoblyvosti zvernennia postrazhdalykh [Domestic violence during the war: factors of increase and characteristics of victims' appeal]. *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Vinnytsia, 24 berez. 2023 r. Vinnytsia : KhNUVS, pp. 207–208. [in Ukr.].

8. Pisotska, K. (2023) Forms and methods of administrative activity of juvenile prevention units of the national police of Ukraine. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense. Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», pp. 318–351. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-15>

9. Malynovska, T. M., Volodina, O. O. (2020) Profilaktyka vchynennia domashnoho nasylstva do osib pokhyloho viku [Prevention of domestic violence against the elderly]. *Pravo ta Bezpeka*. KhNUVS. № 2 (77), pp. 81–85. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Yedamenko. Problems of preventing and combating domestic violence in Ukraine under martial law. The article covers the issue of preventing and countering domestic violence in Ukraine under martial law. An analysis of available scientific research and legal norms regulating the mechanism of prevention and countermeasures against domestic violence and gender-based violence was carried out today.

It has been established that despite the sufficient state of legal regulation, the statistics of cases of domestic violence are increasing every year, in particular due to the war in Ukraine. It was determined that in order to effectively prevent and counter domestic violence, the victim must exercise his right to protection, that is, contact the relevant authorities for legal assistance.

The following barriers that arose as a result of the war and are in the way of victims of domestic violence are characterized: the victim's independent leveling of this problem, that is, now is "not the time"; the need to solve other urgent problems: security, housing, work, children, a new place of residence, a new environment, etc.; location of the victim in a temporary occupation or in a zone of hostilities (does not have access to basic services provided in the territory controlled by Ukraine); travel abroad to a foreign language environment; lack of knowledge of the language and features of response in the country to cases of domestic violence; decrease in the speed of response of police officers to cases of domestic violence in connection with the involvement of officers in the protection of public order, especially in areas close to the combat zone, etc.

It has been established that combating domestic violence requires a comprehensive approach from authorized officials of central executive bodies, and it is also necessary to involve public organizations and non-profit organizations, to carry out enhanced preventive work and education of the population regarding the consequences of violence.

Keywords: *combating domestic violence, protection of rights, martial law, problems of violence, countermeasures, gender-based violence.*

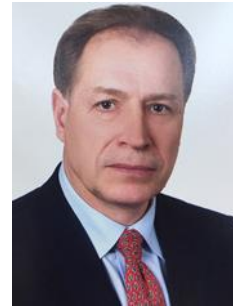
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-68-74

**Катерина
КАТЕРИНЧУК**[©]
доктор юридичних
наук, доцент
(Державний
університет
«Житомирська
політехніка»,
м. Житомир,
Україна)

Віктор БАЗОВ[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Національний
університет
біоресурсів і природо-
користування
України, м. Київ,
Україна)

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Досліджено інститут обмеження прав та свобод людини і громадянина. З'ясовано неузгодженості понятійного апарату, що використовується у внутрішньо державному та міжнародному праві. Констатовано, що в теорії деякі науковці отожднюють терміни «правові обмеження», «обмеження прав та свобод людини і громадянина», «обмеження реалізації прав та свобод людини і громадянина». Авторами акцентовано на особливостях, що притаманні інституту обмеження прав та свобод людини і громадянина. Проаналізовано рішення Конституційного Суду України у справах, що стосуються обмежень прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права людини, свободи людини, Конституція України, національне законодавство, обмеження прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Із ухваленням Декларації про Державний суверенітет та проголошення акта незалежності України 1991 р. – Україна стала на шлях розвитку демократичного суспільства. Підтвердженням цього є ухвалення Конституції України 1996 р., в якій у Розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплено особисті права людини. У контексті невід'ємного права людини на життя і здоров'я та інші права й свободи (ч. 1 ст. 3 та ст. 27 Конституції України), що обумовлені природним правом людини, визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2, с. 12]. Отже, на конституційному рівні закріплено комплекс прав та свобод людини та громадянина, однак не всі права та свободи є абсолютними, тому за деяких умов (підстав) можуть бути обмеженими. Особливої уваги потребують питання, пов'язані з обмеженням прав та свобод людини і громадянина в нинішніх умовах – воєнної агресії росії проти України. На цей час вважається актуальним – заміна військового обов'язку на альтернативну (невійськову) службу, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина (ст. 35 Конституції України). Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» визначає, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень» [4]. Однак іншим Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не здійснено законодавче регулювання права громадян на альтернативну (невійськову) службу саме під час воєнного стану [6].

© К. Катеринчук, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>
kkaterinchuk@gmail.com

© В. Базов, 2023
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7065-008X>
dr.bazovvp@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Обмеження прав та свобод людини і громадянина досліджували Н. Безсмертна, Ю. Ірха, Н. Кушакова, Л. Летнянчин, О. Осинська, С. Рабінович, Н. Савінова, І. Савенкова, М. Савчин, А. Самотуга, Б. Сидорець, О. Скрипнюк, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, В. Філатов, С. Шевчук та інші вчені, які зробили великий внесок у дослідження цієї проблематики.

Метою статті є дослідження актуальних питань, пов'язаних з обмеженням прав та свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Україна – це суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава. Конституція України, визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України). Права людини – це правова категорія, «динамічний феномен. Сучасний їх розвиток багато в чому обумовлений глобалізаційними процесами, які впливають на них, вони, зокрема, набувають нових форм, змісту» [3, с. 9]. Саме тому положеннями Конституції України (ст. 3) на державу покладаються обов'язки – відповідати за свою діяльність перед людиною, утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Зважаючи на це положення, можна визначити, що основоположною метою нашої держави є забезпечення та розвиток прав та свобод людини і громадянина, що проголошені у Конституції України та інших нормативно-правових актах. Однак деякі конституційно визначені права та свободи, що мають найвищу юридичну силу, не є абсолютними – їх реалізація може обмежуватися законом.

Термін «обмеження» має декілька визначень (полісемія), це може призвести до неточного розуміння, тому його використання може ускладнити комунікацію; невірною розуміння та трактування. Тлумачні словники визначають цей термін, як: «Установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами» [17]; «правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін.» [16].

«Обмеження» як юридичне поняття у нормативно-правових актах визначено, як стан, що фіксується у медичному сертифікаті, якого необхідно дотримуватися під час користування правами, що надані відповідним свідоцтвом [5]. Термін «обмеження» є занадто великим за обсягом, тому для його використання в юриспруденції потрібно конкретизувати (деталізувати) його для правильного розуміння та використання. Наприклад, термін «обмеження» у статті 51 Кримінального кодексу України зустрічається у двох видах покарань – службові обмеження для військовослужбовців (п. 6) та обмеження волі (п. 9), тож в юриспруденції це поняття не може існувати поодиноким. Саме тому використовується наступна термінологія – обмеження прав та свобод людини і громадянина в юридичній літературі її іноді заміняють на «правові обмеження» [19, с. 163], «правомірне обмеження прав і свобод людини і громадянина» [14], «обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина» [15]. Щодо зазначеної вище термінології, то не потрібно її ототожнювати, по-перше, «термін «обмеження прав» є ширшою категорією, ніж «правові обмеження» («правообмеження»), бо, на відміну правообмеження, вони не можуть існувати без юридичної норми, з якої вони випливають»; по-друге, потрібно розмежовувати обмеження прав від обмеження їх реалізації. Обмеження реалізації прав та свобод людини і громадянина передбачає законодавче встановлення вимог (особливостей, характеристик та ін.) для отримання певного обсягу та змісту прав. Наприклад, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» стаття 69 передбачає певні вимоги до кандидатів на посаду судді [7]. Хоча аналіз положень Конституції України дає змогу стверджувати, що така думка є хибною, бо в ст. 39 йдеться про «обмеження щодо *реалізації права* збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування може встановлюватися судом відповідно до закону...», можна стверджувати, що законодавець не достатньо розрізняє цю термінологію. Отже, «правові обмеження» («правообмеження»), «обмеження прав та свобод людини і громадянина» та «обмеження реалізації прав та свобод людини і громадянина» – різні правові категорії, які не тотожні.

«На рівні міжнародно-правових актів, так само, наявне використання різної термінології. У Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права застосовується термін «обмеження», в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права – «відступ від своїх зобов'язань», в Американській конвенції про права людини – «призупинення гарантій», в Європейській конвенції про

захист прав людини та основних свобод – «обмеження» і «відступ від своїх зобов'язань» [3, с. 40].

Законодавчо на визначено «обмеження прав та свобод людини і громадянина» чи іншої вищезазначеної термінології. Спеціальна література визначає «обмеження прав людини – діяльність державних чи міжнародних органів із встановлення меж реалізації людських прав індивідів або інших суб'єктів суспільства [1, с. 102].

Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, що становить велику кількість взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини [3]. Отже, інститут «обмеження прав та свобод людини і громадянина» є міжгалузевим, тобто складається з норм права різних галузей, що регулюють суспільні відносини певного виду, які взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємоузгоджені.

«Обмеження відіграють величезну роль у здобутті особистістю справжньої свободи. Обмежуючи певною мірою свободу кожного індивіда, закон забезпечує йому безперешкодне використання своїх прав, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Свобода кожної людини поширюється лише до тієї межі, від якої починається свобода інших людей. Прагнучи встановити ці межі, закон сприяє тому, щоб у спільному житті людей запанував порядок, оснований на свободі» [19].

Проаналізувавши чинне національне законодавство, пропонуємо визначити основні ознаки обмеження прав та свобод людини і громадянина:

1. «Обмеження прав та свобод людини і громадянина» як правовий інститут містять у собі виключно негативні засоби (заборони, обов'язки, ліміти, міра покарання та інше) і не передбачають позитивних – дозволи, пільги, заохочення та інше.

2. Законодавче врегулювання. Права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України (п. 1 ст. 92 Конституції України). Основні положення щодо обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні визначено насамперед у Конституції України, а також у законах України: «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану» та інших нормативно-правових актах. Права та свободи людини і громадянина, що не можуть бути обмежені в жодних випадках, передбачені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–59, 60–63 Конституції України. Отже, обмеження прав та свобод людини і громадянина не можуть бути неконституційними, тобто такими, що суперечать положенням Конституції України. У рішенні Конституційного Суду України визначено, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [9].

Існують і виключні випадки обмеження прав та свобод людини і громадянина – це обмеження щодо реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування може встановлюватися судом [10]; та обмеження прав та свобод людини у випадку її засудження за вчинення кримінального правопорушення, що встановлюються вироком суду (ч. 2 ст. 63 Конституції України). Адже покарання, відповідно до статті 50 Кримінального кодексу України є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

3. Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і вилученням тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права, а також шляхом встановлення спеціального порядку реалізації такого права [19].

4. Обмеження прав та свобод людини і громадянина повинні мати чітко визначені «кордони», тобто обмежується їх тривалість – строки дії. Конституція України ст. 64 визначає таке положення: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть

встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень». Хоча деякі автори зазначають, що правові обмеження можуть мати тимчасовий та постійний характер [15]. «Поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» в контексті частини першої статті 64 Конституції України треба розуміти як непередбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм, якими нівелюється свобода об'єднання у політичні партії в порядку, визначеному відповідним законом, і які фактично перешкоджають створенню об'єднань громадян. Тому необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів), визнаючи таку практику допустимою, якщо додаткове унормування процесу створення політичних партій спеціальним законодавством ставить на меті не звужити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав» [11].

5. Обмеження прав та свобод людини і громадянина потребують контролю відповідних органів. Права та свободи людини і громадянина гарантовані як національними нормативно-правовими актами, так і ратифікованими Україною міжнародними договорами. Саме вони забезпечують та реалізують захист прав та свобод людини і громадянина, передбачають систему органів, обов'язком яких є допомога у реалізації і захисті прав та свобод людини і громадянина.

6. Обмеження прав та свобод людини і громадянина повинні бути офіційно визначеними, тобто відповідний нормативно-правовий акт передбачає та конкретизує, які права та свободи людини і громадянина та якою мірою можуть обмежуватися.

7. Застосовуються у виключних (об'єктивних) випадках (наприклад, загроза життю нації; в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 2 ст. 34, ст. 36, 39 Конституції України); моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 1 ст. 35 Конституції України). «Встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним» [14]; «соціально виправданим і адекватним» [12].

8. Обмеження прав та свобод людини і громадянина – це зменшення чи звуження обсягу прав, свобод, а не їх повна ліквідація чи скасування. «Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена» [13].

9. Обмеження прав та свобод людини і громадянина не можуть стосуватися певної групи (категорії) осіб. «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ч. 1 ст. 24 Конституції України).

Висновки. Обмеження прав та свобод людини і громадянина як правовий інститут у світлі сучасних подій є особливо актуальним. На цей час, проаналізувавши теоретичні дослідження, внутрішньодержавне та міжнародне право, можна констатувати, що деякі положення потребують уточнень та роз'яснень для забезпечення прав і свобод людини та безпеки суспільства. Вказані нами особливості обмежень прав та свобод людини і громадянина є достатньо умовними, бо ґрунтуються виключно на національному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / уклад.: В. Л. Бабка, М. М. Шумило ; за ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.

2. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
3. Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42–46.
4. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 19.12.1991. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 15. Ст. 188.
5. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993. *Відомості Верховної Ради*. 1993. № 44. Ст. 416.
7. Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні вимоги до медичної сертифікації штурманів, бортінженерів, бортоператорів та бортоператорів» : наказ Державіаслужби України від 27.12.2018 № 1374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0074-19/ed20181227#n26>
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01.06.2016 № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-16>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19.04.2001 № 4-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v004p710-01/find?text=%EE%E1%EC%E5%E6%E5%ED%ED>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12.06.2007 № 2-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-07>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 6.10.2010 № 21-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19.10.2009 № 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v026p710-09>.
15. Савенкова І. С. Правомірне обмеження прав і свобод людини в міжнародному праві. 2015. С. 229–233. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20626/1.pdf>.
16. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>.
17. Словник UA: портал української мови та культури. URL: <https://slovnky.ua/index.php?swrd=%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%B%D0%BD%D1%8F>.
18. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 5. С. 536.
19. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5037/vnulpurn201683759.pdf>.

Надійшла до редакції 31.07.2023

References

1. Velyka ukrainska entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu «Iurydychni nauky» [Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of "Legal Sciences"] / uklad.: Babka V. L., Shumylo M. M.; za red. d-ra ist. nauk, prof. Kyrydon A. M. Kyiv : Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychnе vydavnytstvo», 2017. 152 p. [in Ukr.].
2. Katerynchuk, K. V. (2018) Zlochyny proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky [Crimes against personal health: problems of criminal legal theory and practice] : monohrafiia. Kyiv : FOP Maslakov, 408 p. [in Ukr.].
3. Mernyk, A. M., Kuzmina, V. O., Burlakov, B. M. (2020) Obmezhennia prav i svobod liudyny v suchasnykh umovakh: teoretychnyi i praktychnyi aspekty [Limitation of human rights and freedoms in modern conditions: theoretical and practical aspects]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2, pp. 42–46. [in Ukr.].
4. Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu [On alternative (non-military) service] : Zakon Ukrainy vid 19.12.1911. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1992. № 15, art. 188.
5. Osnovy mizhnarodno-pravovykh standartiv prav liudyny [Basics of international legal standards of human rights] : navch.-metod. posibnyk / za red. zaviduvacha kafedry mizhnarodnoho ta yevropeiskoho prava O. V. Bihniaka. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. 168 p. [in Ukr.].
6. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrainy vid 21.10.1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1993. № 44. St. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Aviatsiinykh pravyl Ukrainy «Zahalni vymohy do medychnoi sertyfikatsii shturmaniv, bortinzheneriv, bortradystiv ta bortoperatoriv» [On the approval of the Aviation Rules of Ukraine "General requirements for the medical certification of navigators, flight engineers, flight attendants and flight operators"] : nakaz Derzhaviasluzhby Ukrainy vid 27.12.2018 № 1374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0074-19/ed20181227#n26>. [in Ukr.].
8. Pro sudoustrii i status suddiv [On judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2016. № 31, art. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n612>. [in Ukr.].
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny pershoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro psykhiatrychnu dopomohu» (sprava pro sudovy kontrol za hospitalizatsiieiu nediiiezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) vid 01.06.2016 r. № 2-rp/2016 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the third sentence of the first part of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Assistance" (the case of judicial control over the hospitalization of incapacitated persons in a psychiatric institution) dated 01.06.2016 No. 2-rp/2016]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-16>. [in Ukr.].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny pershoi statti 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia) vid 19.04.2001 r. № 4-rp/2001 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of the first part of Article 39 of the Constitution of Ukraine on advance notification of executive power bodies or local self-government bodies on the holding of meetings, rallies, marches and demonstrations (the case regarding advance notification of peaceful assemblies) dated 04/19/2001 No. 4-rp/2001]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v004p710-01/find?text=%EE%E1%EC%E5%E6%E5%ED%ED>. [in Ukr.].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 70 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny pershoi statti 10, punktu 3 chastyny druhoi, chastyn piatoi, shstoi statti 11, statti 15, chastyny pershoi statti 17, statti 24, punktu 3 rozdil VI «Zakliuchni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» (sprava pro utvorennia politychnykh partii v Ukraini) vid 12.06.2007 r. № 2-rp/2007 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 70 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of the first part of Article 10, paragraph 3 of the second part, the fifth and sixth parts of Article 11, Article 15, the first part of Article 17, Article 24, paragraph 3 of Chapter VI "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine" (Case on the Formation of Political Parties in Ukraine) dated June 12, 2007 No. 2-rp/2007]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-07>. [in Ukr.].
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen zakoniv Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydii koruptsii», «Pro vidpovidalnist yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh pravoporushen», «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia» (sprava pro koruptsiini

pravoporushennia ta vvedennia v diiu antykoruptsiinykh zakoniv) vid 6.10.2010 r. № 21-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the laws of Ukraine "On the principles of preventing and countering corruption", "On the responsibility of legal entities for committing corruption offenses", "On introducing changes to some legislative acts of Ukraine regarding responsibility for corruption offenses" (case on corruption offenses and the implementation of anti-corruption laws) dated October 6, 2010 No. 21-rp/2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>. [in Ukr.].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 92, punktu 6 rozdil X «Perekhidni polozhennia» Zemelnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro postiine korystuvannya zemelnymy diliankami) vid 22.09.2005 r. № 5-rp/2005 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 people's deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 92, Clause 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on permanent use of land plots) dated 09/22/2005 No. 5-rp/2005]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05>. [in Ukr.].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniamy Prezidenta Ukrainy ta 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen zakoniv Ukrainy «Pro vybory Prezidenta Ukrainy», «Pro Derzhavnyi reiestr vyborstiv», «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezidenta Ukrainy» ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy (sprava pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezidenta Ukrainy) vid 19.10.2009 № 26-rp/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of the President of Ukraine and 48 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the laws of Ukraine "On the Election of the President of Ukraine", "On the State Register of Voters", "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine" on the elections of the President of Ukraine" and the Code of Administrative Procedure of Ukraine (the case of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the elections of the President of Ukraine) dated 10.19.2009 No. 26-rp/2009]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v026p710-09>. [in Ukr.].

15. Savenkova, I. Ye. (2015) Pravomirne obmezhenia prav i svobod liudyny v mizhnarodnomu pravi [Legitimate restriction of human rights and freedoms in international law]. Pp. 229–233. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20626/.pdf> [in Ukr.].

16. Slinko, T. M. Pravovi pidstavy obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna [Legal grounds for restricting the exercise of human and citizen rights and freedoms]. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf> [in Ukr.].

17. Slovnyk UA: portal ukrainskoi movy ta kultury [The UA dictionary is a portal of the Ukrainian language and culture]. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> [in Ukr.].

18. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970-1980. Vol. 5, p. 536. [in Ukr.].

19. Fihel, Yu. O. (2016) Teoretychni aspekty obmezhenia prav liudyny [Theoretical aspects of the limitation of human rights]. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5037/vnulpurn201683759.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kateryna Katerynychuk, Viktor Bazov. Limitation of human and citizen rights and freedoms.

The institution of restriction of human and citizen rights and freedoms has been studied. At the constitutional level, a complex of rights and freedoms, which are a necessary component of the legal state and civil society, is enshrined. However, not all rights and freedoms of a person and a citizen are absolute, so they may be limited under certain conditions (grounds).

The inconsistencies of the conceptual apparatus used in domestic and international law have been clarified, namely "restriction", "restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen", "legitimate restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen", "restriction of the realization of the rights and freedoms of a person and of a citizen", "waiver from one's obligations", "suspension of guarantees". It was found that in theory some scientists equate these terms, which can lead to inaccurate understanding, so their use can complicate communication; incorrect understanding and interpretation. The authors focused attention on the features inherent in the institution of restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen. The decisions of the Constitutional Court of Ukraine in cases related to restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen have been analyzed.

Therefore, the limitation of the rights and freedoms of a person and a citizen as a legal institution in the light of modern events is particularly relevant. At present, analyzing theoretical studies, national and international legislation, it can be stated that some provisions require clarification and clarification to ensure human rights and freedoms and the safety of society. The signs of restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen listed by us are quite conditional, because they are based exclusively on national legislation.

Keywords: *human rights, human freedoms, the Constitution of Ukraine, national legislation, restrictions on human rights and freedoms.*

УДК 329 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-75-79

Юрій КИРИЧЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національний університет “Запорізька політехніка”, м. Запоріжжя, Україна)

Ігор ШУЛЕЖКО[©]
магістр права
(м. Запоріжжя, Україна)

ПРАВО НА НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЙОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

У статті досліджено зміст положень ст. 32 Конституції України та відповідних норм конституцій європейських держав, у яких закріплено право на невтручання в особисте і сімейне життя. Враховуючи багатоаспектність цього права в умовах розвитку різних сфер діяльності людини, деякі питання окресленої проблематики залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового осмислення. Обґрунтовано необхідність викладення зазначеної норми відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини з метою усунення суперечностей між положеннями міжнародно-правових актів у сфері прав людини і національним законодавством України.

Ключові слова: конституція, особисте життя, сімейне життя, право на невтручання в особисте і сімейне життя, інформація.

Постановка проблеми. Особливе місце серед конституційних прав і свобод людини і громадянина посідає право на невтручання в особисте і сімейне життя, яке закріплене в ст. 32 Конституції України і надає людині можливість відчувати себе незалежною від інших людей. При цьому кожна людина має право окреслювати межу між собою та іншими, якої не можна перетинати всупереч її бажанням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Деякими питаннями конституційного регулювання права на невтручання в особисте і сімейне життя займалися такі вчені, як: Л. Ємчук, Т. Заворотченко, А. Колодій, Г. Лановенко, А. Олійник, В. Погорілко, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, А. Самодін, В. Серьогін, В. Сивухін та інші науковці.

Водночас, враховуючи багатоаспектність цього права в умовах розвитку різних сфер діяльності людини, деякі питання окресленої проблематики залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового осмислення.

Метою статті є аналіз положень Основного закону України та конституцій європейських держав, в яких закріплено право на невтручання в особисте і сімейне життя, та формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 32 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Серед конституційних прав і свобод людини і громадянина особливе місце посідає право на невтручання в особисте і сімейне життя, яке А. В. Самодін визначає як законодавчо закріплену та формально визначену можливість людини самостійно визначати: обсяг задокументованих або в інший спосіб зафіксованих відомостей, які належать до її сімейної, інтимної, духовної, ділової та соціальної сфер життя, а також коло об'єктів, що є носіями таких відомостей та можуть бути з них отримані; підстави, умови та межі доступу і використання сторонніми особами

© Ю. Кириченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© І. Шулежко, 2023

marfavalerkovna0508@gmail.com

відомостей, які вона відносить до сфери свого особистого життя; випадки, що, на її думку, обмежують зазначене право; форми відшкодування та розмір шкоди, яка, на її думку, була завдана збиранням, зберіганням або поширенням у будь-який спосіб відомостей про особисте життя, якщо це вплинуло на характер соціальних зв'язків, спричинило моральну або матеріальну шкоду чи обмежило або може обмежити можливість реалізації інших суб'єктивних прав; форму і зміст реалізації своїх прав та законних інтересів у суспільних чи правових відносинах, що прямо або опосередковано пов'язані з недоторканністю особистого життя [1, с. 152–153]. При цьому складність забезпечення вказаного права особи зумовлена тим, що, з одного боку, приватне життя – це фундаментальне право особи, яке визнане в низці міжнародних актів та сприймається як право на усамітнення та неpubлічний спосіб життя, з іншого – постає питання щодо законності його обмеження стосовно державних інтересів [2, с. 221].

Право на невтручання в особисте і сімейне життя знайшло своє відображення у важливих міжнародно-правових актах з прав людини, які містять лише основні принципи приватного життя людини, залишаючи можливість національним законодавчим органам самостійно формулювати правові норми в цій сфері і визначати важелі правового впливу за їх недотримання. Більш того, це право на конституційному рівні закріпили переважна більшість європейських держав. Аналіз змісту положень конституцій цих держав засвідчив, що більшість з них розділяють право на невтручання в особисте і сімейне життя та на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, одночасно доповнюючи конституційну норму заборонаю збирання інформації про приватне життя людини. При цьому варто звернути увагу на те, що в європейських державах конституційне регулювання досліджуваного права здійснюється по-різному. Наприклад, у конституціях Азербайджану, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Греції, Іспанії, Північної Македонії, Румунії, Туреччини, Хорватії як охоронний добробут виділяють недоторканність особистого і сімейного життя; у конституціях Андорри, Бельгії, Естонії, Молдови, Монако, Португалії, Словаччини, Чехії, Чорногорії, Швейцарії захищається приватне і сімейне життя; у конституціях Литви та Польщі – приватне, особисте і сімейне життя; у Конституції Албанії – приватне і особисте життя; у конституціях Грузії та Угорщини – тільки особисте життя, а в конституціях Латвії, Нідерландів, Словенії та Фінляндії – тільки приватне життя. Наприклад, у ч. 1 ст. 10 Конституції Нідерландів наголошено, що «кожна особа має право на недоторканість приватного життя» [3].

Конституція України в ч. 1 ст. 32 закріпила положення, згідно з яким ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [4]. З огляду на зміст цього положення треба наголосити, що воно сформульовано так, що це ймовірніше кореспондуючий обов'язок оточення утриматися від його порушення, а не право людини. І тому більш доречним буде замість «ніхто не може зазнавати втручання» застосувати словосполучення «кожному гарантується право на невтручання», що не викличе подвійного тлумачення та забезпечить його захист та реалізацію.

Аналіз юридичної літератури засвідчив, що серед учених немає єдиного підходу щодо розуміння терміна «особисте життя», який є досить поширеним і використовується для позначення різноманітних відносин, що виникають між людьми. За висловлюваннями П. Рабіновича і М. Хавронюка, особисте життя містить у собі право встановлювати, підтримувати та розвивати зв'язки з іншими людьми, тому воно виходить як за межі інтимного життя, так і за межі роботи, інших ділових інтересів [5, с. 173–174], а на думку Л. Ємчука, поняття «особисте життя» характеризує сферу фізичного та духовного існування людини, підконтрольну їй самій і таку, що відносно вільна від зовнішнього керівного впливу, хоча і може потребувати нормативно-правового забезпечення. Учений вважає, що вказаним поняттям охоплюється не тільки внутрішній світ конкретної людини, а й її взаємини з оточенням, що не віднесені до сфери сімейного життя [6, с. 9]. Водночас І. Стадник та Е. Писарева пропонують під особистим життям розуміти власну поведінку людини та її поведінку у відносинах з іншими людьми поза межами виробничої і громадської діяльності, здійснення публічних функцій, що саморегулюється внутрішніми моральними настановами і не контролюється суспільством і державою [7, с. 66].

Також треба звернути увагу на те, що є й інша позиція, згідно з якою замість терміна «особисте життя» потрібно вживати термін «приватне життя». Зокрема, за ствердженням Г. Лановенко, правом на невтручання у приватне і сімейне життя

охороняється не сама людина, а певна специфічна сфера її життєдіяльності, тому до позначення цієї сфери найбільш адекватно підходить саме термін «приватний» [8, с. 112]. Водночас В. Серьогін виокремлює два основні підходи щодо визначення поняття «приватне життя». Перший полягає у переліченні елементів його змісту, а другий – у прагненні не перелічувати всі елементи приватного життя, а виокремити його найбільш суттєву, констатуючу ознаку чи декілька таких ознак [9, с. 179, 185]. А згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови терміни означають: 1) особистий – який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй; персональний, власний. Який безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язаний з нею. Який виражає індивідуальні особливості, нахили якої-небудь особи; 2) приватний – який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який утримується коштом однієї або кількох осіб. Пов'язаний з індивідуальним господарюванням. Який займається індивідуальним господарюванням, володіє чим-небудь індивідуально [10, с. 685, 926]. Тобто за своїм змістом термін «приватний» є більш прийнятним для позначення цієї сфери життя людини, ніж термін «особистий», більше охоплює своєрідне автономне середовище життя людини, природні особисті інтереси, спосіб їх реалізації тощо. Тому вважаємо за доцільне в ч. 1 ст. 32 Конституції України замість терміна «особистий» вживати термін «приватний».

У ч. 2 ст. 32 Конституції України проголошено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [4]. Проаналізувавши це положення, Конституційний Суд України зазначив, що вітчизняним законодавцем не повністю визначено режим збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу, що свідчить про наявність нагальної потреби в чіткій законодавчій регламентації, яка б встановлювала мету та процедуру збору конфіденційної інформації [11].

Аналогічне положення про заборону збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу на конституційному рівні також закріпили й деякі європейські держави, зокрема Азербайджан, Албанія, Вірменія, Литва, Польща, Сербія та Словенія. Наприклад, у п. III ст. 32 Конституції Азербайджану зазначено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення відомостей про чие-небудь особисте життя без його згоди [12], а в ч. 3 ст. 22 Конституції Литви проголошено, що інформація про приватне життя особи може збиратися лише на підставі вмотивованого рішення суду та тільки відповідно до закону [13].

Варто також відзначити, що в цьому положенні не встановлено коло суб'єктів, які збирають інформацію про осіб, і які в разі неправомірного втручання в їх особисте або сімейне життя повинні нести юридичну відповідальність. І тому підтримуючи позицію А. Іщенко та М. Гуренка про те, що недержавні установи та приватні особи, які збирають та нагромаджують інформацію про особу, фактично не несуть жодної юридичної відповідальності не тільки за подібні дії, але й за її використання та поширення, вважаємо за необхідне доповнити цю частину переліком суб'єктів, кому забороняється без згоди особи здійснювати названі дії і позначити їх терміном «будь-кому» [14, с. 150].

Зі змісту положень ч. 3 ст. 32 Конституції України випливає, що кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не становлять державної або іншої таємниці. А зазначені органи та організації зобов'язані безперешкодно та безоплатно надати йому таку можливість.

Схоже за своїм змістом положення закріплено в конституціях Албанії, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Північної Македонії, Молдови, Польщі, Румунії, Сербії, Словенії, Чорногорії та Португалії. При цьому треба наголосити, що в більшості з них таким суб'єктом може бути кожна людина, яка позначається тільки безособовим терміном «кожен». І тому треба погодитись з В. Сивухіним, який пропонує «закріпити право громадянина на ознайомлення з відомостями про себе, як право людини (ч. 3 ст. 32 Конституції України), що дасть змогу розширити коло суб'єктів аналізуємого права» [15, с. 11].

Досліджуючи положення ч. 4 ст. 32 Конституції України, згідно з яким кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації, вважаємо за необхідне

виключити його з тексту ст. 32 Конституції України, адже воно дублює ч. 1 ст. 55 та ст. 56 Основного закону України [4].

Висновки. Отже, з метою усунення суперечностей між положеннями міжнародно-правових актів у сфері прав людини і національним законодавством України пропонуємо положення ст. 32 Конституції України викласти відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Список використаних джерел

1. Самодін А. В. Невтручання у приватне життя як засада кримінального провадження. *Юридична наука*. 2015. №5. С. 148-155.
2. Бабаєва О., Іорданова О., Лагутіна К. Право на невторчання у приватне та сімейне життя: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 220-227.
3. Конституція Королівства Нідерландів від 17 лютого 1983 р. URL: <http://www.worldconstitutions/archive>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
6. Ємчук Л. В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2015. 22 с.
7. Стадник І. М., Писарева Е. А. Конституційне право на особисте життя як об'єкт захисту. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 31. 2021. С. 62-67.
8. Лановенко Г. Приватне життя людини як об'єкт правової охорони. *Право України*, 2005. № 12. С. 112-116.
9. Сєрьогін В. О. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків: Видавництво ФІНН, 2010. 608 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
11. Рішення Конституційного Суду України від 30.10.1997 №5-зп у справі 18/203-97 (справа К. Г. Устименка). *Вісник Конституційного Суду України*. 1997. № 4.
12. Конституція Азербайджанської Республіки від 12 листопада 1995 р. у редакції від 29 серпня 2002 р. URL: <http://tjintel.narod/CISLegislation>.
13. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: <http://www.3Lrs.Lt/home/constitution>.
14. Іщенко А. В., Гуренко М. М. Реєстрація даних про особу та права людини. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ України*. 2002. №1. С. 146-150.
15. Сивухін В. С. Конституційне право людини і громадянина на невторчання в їх особисте і сімейне життя та його забезпечення органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 18 с.

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Samodin, A. V. (2015) Nevtruchannya u pryvatne zhyttya yak zasada kryminal'noho provadzhennya [Non-interference in private life as a basis for criminal proceedings]. *Yurydychna nauka*. № 5, pp. 148-155. [in Ukr.].
2. Babayeva, O., Iordanova, O., Lahutina, K. (2021) Pravo na nevtruchannya u pryvatne ta simeyne zhyttya: praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [The right to non-interference in private and family life: practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 220-227. [in Ukr.].
3. Konstytutsiya Korolivstva Niderlandiv vid 17 lyutoho 1983 r. [Constitution of the Kingdom of the Netherlands of February 17, 1983]. URL: <http://www.worldconstitutions/archive>. [in Ukr.].
4. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
5. Rabinovych, P. M., Khavronyuk, M. I. (2004) Prava lyudyny i hromadyanyna [Human and citizen rights]: navch. posib. Kyiv: Atika, 464 p. [in Ukr.].
6. Yemchuk, L. V. (2015) Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya osobystoho ta simeynoho zhyttya lyudyny i hromadyanyna [Constitutional and legal regulation of the personal and family life of the man and the citizen] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Uzhhorod nats. un-t. Uzhhorod, 22 p. [in Ukr.].
7. Stadnyk, I. M., Pysaryeva, E. A. (2021) Konstytutsiyne pravo na osobyste zhyttya yak ob'yekt zakhystu [Constitutional right to personal life as an object of protection]. *Naukovi zapysky L'viv's'koho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna*. Issue 31, pp. 62-67. [in Ukr.].

8. Lanovenko, H. (2005) Pryvatne zhyttya lyudyny yak ob"yekt pravovoyi okhorony [Human privacy as an object of legal protection]. *Pravo Ukrainy*, № 12, pp. 112-116. [in Ukr.].
9. Ser'ohin, V. O. (2010) Pravo na nedotorkanist' pryvatnoho zhyttya u konstytutsiyno-pravoviy teorii ta praktytsi [The right to inviolability of private life in constitutional and legal theory and practice]: monohrafiya. Kharkiv: Vydavnytstvo FINN, 608 p. [in Ukr.].
10. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin': VTF "Perun", 2001. 1440 p. [in Ukr.].
11. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 30.10.1997 №5-zp u spravi 18/203-97 (sprava K. H. Ustymenka) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated October 30, 1997 No. 5-zp in case 18/203-97 (case of K. G. Ustymenko)]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy*. 1997. № 4. [in Ukr.].
12. Konstytutsiya Azerbaydzhans'koyi Respubliki vid 12 lystopada 1995 r. u redaktsiyi vid 29 serpnia 2002 r. [Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995 as amended on August 29, 2002]. URL: <http://tjintel.narod.CISLegislation>. [in Ukr.].
13. Konstytutsiya Lytovs'koyi Respubliki vid 25 zhovtnya 1992 r. [Constitution of the Republic of Lithuania dated October 25, 1992]. URL: <http://www.3Lrs.Lt/home/constitution>. [in Ukr.].
14. Ishchenko, A. V., Hurenko, M. M. (2002) Reyestratsiya danykh pro osobu ta prava lyudyny [Registration of personal data and human rights]. *Naukovyy visnyk natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav Ukrainy*. №1, pp. 146-150. [in Ukr.].
15. Syvukhin, V. S. (2007) Konstytutsiyne pravo lyudyny i hromadyannya na nevruchannya v yikh osobyste i simeyne zhyttya ta yoho zabezpechennya orhanamy vnutrishnikh sprav [The constitutional right of a person and a citizen to non-interference in their personal and family life and its provision by internal affairs bodies] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.02 / Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Kyrychenko, Ihor Shulezhko. The right to non-interference in personal and family life: some questions regarding its constitutional regulation in Ukraine and European countries. The article examines the constitutional practice of regulatory of the right to non-interference in private and family life in Ukraine, enshrined in Art. 32 of the Constitution of Ukraine, and the corresponding norms of the constitutions of European states. There is a well-founded need to set out the specified norm in accordance with international standards in the field of human rights.

It is noted that the right to non-interference in personal and family life occupies a special place among all the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, which gives him the opportunity to feel independent from other people. Each person has the right to draw a line between himself and others, which cannot be crossed against his wishes.

It is noted that the right to non-interference in personal and family life is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and other international human rights documents, as well as in the constitutions of most European states.

It has been established that the basic laws of European states regulate this right in different ways. Thus, in the constitutions of Azerbaijan, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Armenia, Greece, Spain, North Macedonia, Romania, Turkey, Croatia, the inviolability of personal and family life is singled out as a protected good; the constitutions of Andorra, Belgium, Estonia, Moldova, Monaco, Portugal, Slovakia, the Czech Republic, Montenegro and Switzerland protect private and family life; in the constitutions of Lithuania and Poland – private, personal and family life; in the Constitution of Albania – private and personal life; in the constitutions of Georgia and Hungary – only private life, and in the constitutions of Latvia, the Netherlands, Slovenia and Finland – only private life.

It is emphasized that in the theory of human rights there is no unity among scientists regarding the understanding of the term "personal life", which is quite common and is used to denote various relationships that arise between people.

The provisions of Art. 32 of the Constitution of Ukraine to be laid out in accordance with international standards in the field of human rights to eliminate contradictions between the provisions of international legal acts and the national legislation of Ukraine.

Keywords: *constitution, personal life, family life, right to non-interference in personal and family life.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-80-84

Борис ЛОГВИНЕНКО[®]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У статті виокремлено й проаналізовано перспективні напрями підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. До основних проблем, пов'язаних із належним забезпеченням прав і свобод людини в умовах воєнного стану, віднесено: а) загрози для безпеки внутрішньо переміщених осіб; б) погіршення умов проживання, зокрема в пунктах тимчасового перебування; в) відсутність належної можливості для реалізації законних прав і свобод; г) складність легалізації правового статусу й доступу до адміністративних послуг; д) дискримінація і сегрегація в нових місцях перебування; е) погіршений стан психічного і фізичного здоров'я внутрішньо переміщених осіб.

Зроблено висновок, що ефективність механізму захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні визначається здатністю цього механізму забезпечити дієвий захист відповідних благ від порушень, а також своєчасне відновлення порушених прав з компенсацією завданих збитків.

Ключові слова: інституційний механізм, ефективність, внутрішньо-переміщені особи, права і свободи, воєнний стан, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, гарантії, напрями.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб властива не лише Україні. Уряди багатьох держав світу стикаються з необхідністю захисту й допомоги частині населення, яка внаслідок дії загрозливих чинників вимушена змінити місце свого проживання без виїзду за межі країни. Для України проблема забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виникла у зв'язку з анексією російською федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 році, окупацією частини Донецької та Луганської областей, а також істотно загострилася після повномасштабної військової агресії, розпочатої 24 лютого 2022 року.

За таких умов від ефективності інституційного механізму залежить повнота і всебічність забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Важливо зазначити, що на функціонування державних і недержавних інституцій в умовах воєнного стану впливає низка чинників, що створюють проблеми і перешкоди для забезпечення прав і свобод людини. До таких нами віднесено: а) загрози для безпеки внутрішньо переміщених осіб; б) погіршення умов проживання, зокрема в пунктах тимчасового перебування; в) відсутність належної можливості для реалізації законних прав і свобод; г) складність легалізації правового статусу й доступу до адміністративних послуг; д) дискримінація і сегрегація в нових місцях перебування; е) погіршений стан психічного і фізичного здоров'я внутрішньо переміщених осіб.

Підвищення ефективності діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є складним завданням, вирішити яке можна завдяки взаємодії державних і недержавних інституцій, а також застосуванню комплексного підходу. Саме цим і зумовлено актуальність зазначеного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження проблемних питань інституційного механізму захисту прав і свобод людини не є новими у галузі права. У різноманітних аспектах їх розглядали: А. Ананченко, І. Басова, Д. Гавриченко, В. Гапоненко, І. Грицай, О. Кравчук, Ю. Кривицький, Л. Лепех, Л. Наливайко, М. Попадинець, О. Соколов, В. Явір та багато інших фахівців. Однак

© Б. Логвиненко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1894-4889>

bryntyr@gmail.com

зростання кількості внутрішньо переміщених осіб у сукупності з триваючою дією режиму воєнного стану зумовлюють потребу у визначенні перспектив удосконалення механізму захисту прав і свобод цієї частини населення України.

Мета статті полягає у виокремленні й аналізі перспективних напрямів підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що науковцями по-різному тлумачиться сутність і зміст інституційного механізму. Одне з найбільш вдалих визначень інституційного механізму, на нашу думку, належить О. Федорчак. Вчена визначає такий механізм як складне утворення, що, з одного боку, характеризується набором певних правил та норм, а з іншого – діяльністю організацій, що реалізують ці правила і норми на практиці [1, с. 56]. Спираючись на наведений підхід, пропонуємо зосередитись на напрямках підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, зважаючи на нормативно-правову та організаційну складові відповідного механізму.

Водночас Н. Блюк слушно відмічає, що поняття «внутрішньо переміщена особа» почало застосовуватись в юриспруденції лише в останнє десятиліття ХХ століття, коли виникла нагальна необхідність міжнародної реакції на важливу проблему захисту прав переміщених осіб. У 1998 році за дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини були ухвалені Керівні принципи з питань внутрішньо переміщених осіб, які врегулювали вимушене переміщення осіб усередині країни [2, с. 144].

Отже, за нормативно-правовим напрямом підвищення ефективності забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні можливе внаслідок удосконалення їх правового статусу. Зі свого боку, правовий статус пов'язаний із наявністю дієвого законодавства у досліджуваній сфері.

Нагадаємо, що згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3]. З визначення випливає, що внутрішньо переміщеною особою може бути не лише громадянин України, а й іноземець чи апатрид, які на законних підставах перебували в нашій державі.

Крім того, підстави для вимушеного внутрішнього переміщення таких осіб також не можуть обмежуватись поданим вище визначенням. Зокрема, Л. Наливайко та А. Орешкова відносять до таких причин: 1) побоювання стати жертвою переслідувань, неможливість повною мірою користуватися гарантованими законодавством України захистом у місці свого постійного проживання; 2) наявність загрози для свого життя або членів своєї сім'ї, безпеки чи свободи; 3) відчуття на собі або членах своєї сім'ї наслідків насильства в ситуаціях збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини; 4) зовнішню агресію; 5) іноземну окупацію; 6) громадянську війну; 7) збройні зіткнення на етнічній, релігійній, мовній чи іншій основі, що порушують громадський порядок у місці його постійного проживання; 8) надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру [4, с. 38].

Про важливість і складність правового статусу внутрішньо переміщених осіб свідчить те, що на відміну від біженців вони не перетинають кордонів інших держав. Отже, забезпечення їхніх прав та свобод переважно покладається на національні органи публічної адміністрації, а не на уряди закордонних держав чи міжнародні організації. І тут варто говорити не лише про підстави для внутрішнього переміщення, а й про перелік прав і свобод, які мають гарантуватися державою.

Тож Т. Цимбалістий та А. Блащак вказують на те, що основними актами, які регулюють досліджувану проблему, є Керівні принципи з питання переміщення осіб всередині країни, сформовані Представником Генерального секретаря ООН, та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Фахівці наголошують, що забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є однією з важливих проблем сьогодення, бо в таких осіб часто виникають труднощі, пов'язані із соціальними виплатами, соціальними послугами, відновленням документів, отриманням субсидій,

працевлаштуванням, наданням житла [5, с. 129]. погоджуючись з наведеним, потрібно зважати також на те, що титульний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» повинен кореспондуватися з іншими актами національного законодавства. Тільки в такому разі можна говорити про дієвість правових норм.

Наприклад, це стосується права на охорону здоров'я. У ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», серед іншого, закріплено право внутрішньо переміщеної особи на надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я [3]. Зі свого боку, в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. № 2168-VIII встановлено, що в межах програми медичних гарантій держава гарантує громадянам, іноземцям, особам без громадянства, які постійно проживають на території України, та особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, повну оплату за рахунок коштів Державного бюджету України необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, пов'язаних з наданням: 1) екстреної медичної допомоги; 2) первинної медичної допомоги; 3) спеціалізованої медичної допомоги; 4) паліативної медичної допомоги; 5) реабілітації у сфері охорони здоров'я; 6) медичної допомоги дітям до 16 років; 7) медичної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами [6]. З наведених положень можна побачити, що внутрішньо переміщені особи не виокремлені до окремої категорії в частині державного забезпечення медичною допомогою за програмами медичних гарантій.

Отже, за нормативно-правовим напрямом підвищення ефективності інституційного механізму захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб треба враховувати: а) відкритий список прав і свобод, що гарантуються державою; б) внесення змін і доповнень до національного законодавства з метою уніфікації положень щодо статусу внутрішньо переміщених осіб; в) чітке закріплення владних повноважень органів публічної адміністрації у частині гарантування й забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Переходячи до організаційного напрямку підвищення ефективності досліджуваного механізму, потрібно наголосити, що саме через діяльність державних і недержавних інституцій може гарантуватися і фактично відбуватися реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. В. Гапоненко наголошує на тому, що в Україні відсутні спеціалізовані інституції, до головних завдань яких належить захист прав в умовах військово-політичного конфлікту. Водночас науковиця зазначає, що у складі Кабінету Міністрів України функціонують міністерства, які здійснюють свої повноваження відповідно до профілю діяльності. Наприклад, Міністерство освіти і науки України вживає заходи для спрощення процедури переведення громадян з окупованих територій до інших закладів освіти, Міністерство охорони здоров'я України – відповідає за охорону здоров'я такої категорії населення, забезпечуючи доступ до медичної допомоги [7, с. 11].

Ми не поділяємо зазначену позицію, бо авторка не говорить про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції). При цьому згідно з Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376, саме воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України, а також прилеглих до неї територій, дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, інформаційного суверенітету України [10], у сфері захисту прав примусово переміщених (депортованих) осіб, зокрема захисту прав осіб, депортованих за національною ознакою [8]. Разом із викладеним, можна погодитись із тим, що діяльність публічної адміністрації на всіх рівнях організації публічної влади (вищому, центральному і місцевому) передбачає забезпечення цими органами, в межах наданих їм повноважень, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Ще одним важливим суб'єктом тут треба вважати інститут Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, статус якого закріплений відповідним Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. № 740. Таким Уповноваженим є посадова особа Мінреінтеграції, основним завданням якого є участь у формуванні та реалізації державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово

окупованій російською федерацією території України внаслідок збройного конфлікту або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання [9].

Загалом за організаційним напрямом підвищення ефективності інституційного механізму захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб доцільно передбачити: а) систематизацію й вироблення державної стратегії для інтеграції в нових умовах внутрішньо переміщених осіб; б) чіткий розподіл повноважень між суб'єктами владних повноважень щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; в) залучення потужностей недержавних інституцій для належного забезпечення прав і свобод таких осіб; г) поступове збільшення ролі недержавних інституцій (органів місцевого самоврядування) для забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у повоєнний час.

Висновки. Отже, ефективність механізму захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні визначається здатністю цього механізму забезпечити дієвий захист відповідних благ від порушень, а також своєчасне відновлення порушених прав з компенсацією завданих збитків. Саму ж ефективність механізму можна оцінити за різними показниками, такими як наявність відповідних інституцій, дієвість законодавства, доступність допомоги і швидкість реагування на випадки порушення прав і свобод тощо. Напрями підвищення ефективності механізму можна формально поділити на нормативно-правовий та організаційний. Ефективний захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є невід'ємною умовою становлення сталої демократії в Україні, де зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини та їх гарантії.

Подальші дослідження будуть зосереджені на розкритті інституційного забезпечення окремих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Список використаних джерел

1. Федорчак О. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 53–63. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.50.2017.150595>.
2. Блок Н. В. Термінологія та понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 142–147. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.21>.
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. (дата звернення: 13.09.2023).
4. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 3–39.
5. Цимбалістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 126–130. DOI: 10.35774/app2019.04.126.
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>. (дата звернення: 13.09.2023).
7. Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово-політичного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 10–15. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.4.2.
8. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 13.09.2023).
9. Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF/print> (дата звернення: 15.09.2023).
10. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. Т. 1. С. 60–65.

Надійшла до редакції 06.09.2023

References

1. Fedorchak, O. (2017) Instytutsiinyi mekhanizm derzhavnoho upravlinnia [Institutional mechanism of public administration]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. Vol. 1 (50). Part 1, pp. 53–63. [in Ukr.].
2. Blok, N. V. (2022) Terminolohiia ta poniatiina kharakterystyka vnutrishno peremishchenykh osib [Terminology and conceptual characteristics of internally displaced persons]. *Pravo i suspilstvo*. № 3, pp. 142–147 [in Ukr.].
3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. [in Ukr.].

4. Nalyvaiko, L. R., Orieshkova, A. F. (2018) Vnutrishno peremishcheni osoby: vyznachennia poniattia [Internally displaced persons: definition of a concept]. *Pravo i suspilstvo*. № 1, pp. 3–39. [in Ukr.].

5. Tymbalystyi, T., Blashchak, A. (2019) Pravovy status vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Legal status of internally displaced persons in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4 (20), pp. 126–130. [in Ukr.].

6. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naseleння [On state financial guarantees of medical care for the population] : Zakon Ukrainy vid 19.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>. [in Ukr.].

7. Haponenko, V. A. (2019) Instytutsiini mekhanizmy zakhystu prav liudyny v umovakh viiskovo-politychnoho konfliktu [Institutional mechanisms for the human rights protection in conditions of military and political conflict]. *Politychne zhyttia*. № 4, pp. 10–15. [in Ukr.].

8. Deiaki pytannia Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii [Some issues of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.06.2016 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

9. Deiaki pytannia zakhystu prav deportovanykh ta vnutrishno peremishchenykh osib [Some issues of protection of the rights of deported and internally displaced persons] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.06.2022 № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF/print>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Borys Lohvynenko. Directions for improving the efficiency of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. The article is devoted to the identification and analysis of promising areas for improving the efficiency of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. The main problems related to the proper provision of human rights and freedoms under martial law include: a) threats to the security of internally displaced persons; b) deterioration of living conditions, in particular in temporary accommodation centers; c) lack of proper opportunities to exercise legal rights and freedoms; d) difficulties in legalizing legal status and access to administrative services; e) discrimination and segregation in new places of residence; f) deterioration of the mental and physical health of internally displaced persons.

In the regulatory and legal area of enhancing the effectiveness of the institutional mechanism for protecting the rights and freedoms of internally displaced persons, it is proposed to take into account: a) an open list of rights and freedoms guaranteed by the State; b) amendments and additions to national legislation with a view to unifying the provisions on the status of internally displaced persons; c) clear consolidation of the powers of public administration bodies in terms of guaranteeing and ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. In the organizational direction, the following is proposed: a) systematization and development of the State strategy for integration of internally displaced persons in the new conditions; b) clear division of powers between the subjects of power to ensure the rights and freedoms of internally displaced persons; c) involvement of the capacities of non-state institutions to ensure the rights and freedoms of such persons; d) gradual increase of the role of non-state institutions (local self-government bodies) to ensure the rights and freedoms of internally displaced persons in the post-war period.

It is concluded that the effectiveness of the mechanism for protecting the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine is determined by the ability of this mechanism to ensure effective protection of the relevant benefits from violations, as well as timely restoration of violated rights with compensation for damages.

Keywords: *institutional mechanism, efficiency, internally displaced persons, rights and freedoms, martial law, public administration, guarantees, directions.*

УДК 351.741

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-85-92

Eleonora SKYBA ©

Doctor of Philosophy, Professor
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF A NEW APPROACH TO THE WORK OF COMMUNITY POLICE OFFICERS

Елеонора Скиба. ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ НОВОГО ПІДХОДУ ДО РОБОТИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ. Філософія нового підходу до професійної діяльності офіцера поліції посприяла формуванню концепції суспільство – орієнтованої поліції, що зосереджена на нових вимогах: офіцери поліції та мешканці громади співпрацюють разом над створенням принципів нового підходу до сучасного способу вирішування проблем територіальної спільноти щодо створення безпечного середовища. Зусилля сучасного поліцейського офіцера громади має зосередитись не тільки і не стільки на викликах щодо вже здійснених злочинах, скільки на попередженні правопорушень. Поліцейські офіцери громади мають опосередковано впливати на підвищення загального рівня правосвідомості через спілкування із можливими правопорушниками як виховна робота, спілкування із мешканцями громади щодо страху перед злочинністю, встановлювати партнерські відносини, спрямовувати спільні зусилля на підвищення рівня якості життя цієї громади та середовища взагалі. Філософія ця заснована на вірі, що задля досягання цих цілей поліція має розробити та запропонувати населенню новий тип відносин, який ґрунтується на розширенні ролі самого населення у вирішенні місцевих справ. Поліцейські відділки мають дозволити пересічним громадянам на свій розсуд встановлювати соціальні пріоритети та надавати певну владу щодо залучання їх зусиль на покращення якості життя у на території їх проживання. Запровадження у практичну площину такої філософії переміщує увагу та зусилля поліцейських відділків з відповідей на дзвінки громадян щодо здійснених правопорушень у сторону адресної уваги на вирішення суспільно важливіших питань цієї спільноти та підвищення загального рівня правової культури та в результаті підвищення рівня правосвідомості.

Поліцейська діяльність в світі сучасних вимог має вирішувати завдання важливість для безпечного середовища яких постійно зростає. Для розуміння сенсу та соціального призначення професійної діяльності поліцейських офіцерів громади вони мають розуміти глибинне філософське обґрунтування цих нових вимог та розглядати проблему громадської безпеки проблем як таку, що посідає чимале місце серед суспільних цінностей, що є фундаментально важливих для виживання людини у сучасному світі. Поінформованість представників поліції із найкращими світовими здобутками у цій сфері допомагає збагачувати світосприйняття світу, розвиває навички критичного мислення, спонукає бачити внутрішню логіку розвитку подій та привчає прогнозувати наслідки тих чи інших інноваційних ініціатив.

Ключові слова: орієнтована на громаду поліція, соціальна безпека, соціальна цінність, соціальна місія поліції, громадське поліціювання.

Relevance of the study. The police in the modern world have to solve many problems, and they all occupy an equally honorable place among the values important for human survival in the modern world. The awareness of police representatives with the best world achievements in this field helps to enrich the world perception of the world, develops critical thinking skills, prompts to see the internal logic of the development of events and teaches to predict the consequences of certain innovative initiatives that the police should offer to society.

Recent publications review. The main trends of the study of this relatively new approach to the organization of the modern type of police, which organizes its strategy on the basis of partnership with the local community, despite a certain level of coverage, still has many gaps. Among Ukrainian researchers, attention should be paid to the works of V. Bratkovskiy, V. Vysotskiy, R. Grankivskiy, N. Didyk, D. Yosifovych, K. Kostovska, L. Sukmanovska, Yu. Khatniuk, O. Khytroi, who analyze the conceptual foundations of the new approach.

© E. Skyba, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3357-0830>

k_fp@dpuvs.in.ua

V. Kononets studies the peculiarities of reforming units in the National Police bodies under the "Community Police Officer" project. T. Slipchenko examines partnership as a European experience. V. Melnyk examines the peculiarities of the implementation of this approach in rural areas. Summarizing the experience, it should be noted that the philosophical foundations of the partnership strategy, which is what this study is aimed at, have not been sufficiently studied.

The research paper's objective is to analyze the strategy of community policing from the point of new philosophical approach to the organization structure; to determine the internal essence of partnership as the fundamental instrument of putting into the practice the strategy of community policing.

Discussion. The concept of community-oriented policing, which introduces security in the community, is spreading all over the world and already has a sufficient history in the world. The essence of its social mission is that police representatives, in order to find new innovative methods of interaction with the local population, direct their efforts to establishing interaction with citizens. In Ukraine, the question of the effectiveness of crime prevention with the help of police officers is relevant and not yet sufficiently well studied in terms of the impact on the safety of public order. Programs that are well established and work successfully in specific communities have validation, but successful strategies can be copied and transferred to other territorial communities only after taking into account the problems, structure and organization and personnel of each individual community [1].

In their study "International Perspectives on Community Policing and Crime Prevention", Dilip K. Das and Stephen P. Laub provide a diverse and wide-ranging analysis of the challenges facing modern policing. Researchers have collected evidence about the huge variety of police activities for the protection of public order and the means and forms of crime prevention in different countries of the world. An analysis of the state of community-oriented police is provided, both in countries where this type of police has been operating for a long time, and in countries that are in the process of transition from colonial status to independence. The experience of countries associated with major political and social changes and which should transfer the experience of other countries to modern democratic requirements, but taking into account their specificities, is interesting. The chapters in this study provide insight into policing and crime prevention in a variety of specific settings. They points that the new approach is based on the recognition of the need to involve the public in crime prevention via a new type of police-community relationship, and which ties all these different efforts together [2].

The authors of this study have very deep knowledge in the theoretical plane and rich experience in the practical application of the acquired knowledge. Steven P. Laub is a professor and director of criminal justice programs at Bowling Green State University. He is the author of four editions of *Crime Prevention: Approaches, Practice and Evaluation*, *Juvenile Justice*, three editions (with John Whitehead) and *Victimology: An Introduction* (with William Dorner), as well as numerous articles. Dr. Lab served as Visiting Professor at Kiel University in the United Kingdom during the Fifth International Symposium of Police Chiefs in The Hague. Dilip K. Das works as a professor at the State University of New York (Plattsburgh). The author of several books and numerous articles, Dr. Das has been organizing annual symposia since 1994 as founder/president of the International Police Chiefs Symposium (IPES). He was also a co-author of a book highlighting the activities and relevance of the symposiums. Dilip K. Das is also known as the editor-in-chief of the journal "Police Practice and Research: An International Journal", which is the official publication of IPES. Steven Lab noted that the research presented is the result of a three-day conference sponsored by the International Symposium of Police Chiefs in June 1998 in The Hague. The purpose of this symposium was to bring together scholars and practitioners from around the world to discuss community policing and crime prevention. Symposium participants provided basic information on the experience of combating criminal offenses, taking into account the experience and specifics of police work in their countries, and held discussions on the state of preventive innovative initiatives.

The result was a very informative look at the diversity of policing, community policing, and experiences of forms and methods of crime prevention in different countries around the world. The proposed presentations of police work should testify to the diversity of the most innovative methods and forms of work, as well as the huge variety of challenges that modern police must overcome. It was made a very important observation in this sense that despite the use of the same terms in different countries; their actual application is very different compared to some countries. It has been pointed out that, for example, it can even be argued that in some countries, such as China, public policy has historically been the norm of its kind and that many

of the new initiatives, due to certain specificities in this area, lead to a departure from participation in the affairs of the local community. The experiences shared by representatives of the police of different countries and collected in this important research prompt us to a critical analysis and a comprehensive reflection on the opportunities and challenges faced by the modern police in the issue of crime prevention and to understand that even similar problems in each individual country have their own specific solutions depending on personnel and social changes within individual countries [2].

The team of authors working at the Medical National Academy of Sciences, as a result of a careful analysis of modern challenges and future projects, presented their vision of what the police should develop in order to timely and reasonably respond to the demands of society, which is in a state of constant social, cultural and economic changes. Research findings were proposed and presented in *Proactive Policing: Impact on Crime and Communities*. The study *Proactive Policing: Effects on Crime and Communities* aims to examine proactive policing as a proposed strategic approach used by police agencies to prevent crime that has not yet been critically reviewed in the US. Such an approach was developed in response to a crisis of confidence in the police that began to emerge in the 1960s in this country due to the worsening of social relations, the increase in the level of crime and a certain public uncertainty about the effectiveness of already familiar and outdated approaches to the work of police stations. As a response to some social skepticism, innovative policing methods began to emerge from the 1980s and 1990s, and a new police policy began to take shape, which aimed to develop and implement a more proactive approach. In this sense, the declared term "preventive policing" should serve to define all new police strategies, one of the objectives of which is to prevent or reduce the level of crime and social unrest and which are not an active threat from the point of view of urgent attention primarily to solving crimes, which constantly continue to happen. Preventive police work differs from the everyday work of police officers in the need to act preemptively depending on specific situations. The innovative component of the modern approach to the work of the police, on the other hand, belongs to the strategic decision of the police to engage in preventive police actions through the creation of certain programs with the aim of reducing the level of crimes. Today, innovative strategies with a proactive focus are widely used in the United States of America in policing. They act as programs that are purposefully combined with one single goal and do not have the character of isolation. Such programs are used by certain police units and introduce ideas that are crucial to modern police work [3].

The modern strategy of proactive policing aims to analyze evidence, data and discuss methodological gaps in such areas as: the impact of various innovative forms of active police work on the level of crime; the possibility of using such active forms in a means that leads to any discrimination; it is possible to use them only in a legal way; research reaction to such innovative forms of work of the territorial community. The study provides an opportunity for a comprehensive assessment of preventive police activity, which should include not only and not so much its impact on crime prevention, but also its broad social significance for the community and society as a whole. Pointing to the peculiarities of proactive work, the study indicates that such work is focused on preventive activities through the mobilization of human resources and the initiative of police personnel, aimed at expanding efforts that can reduce the level of crime through various projects. This contrast with the usual standard of work, which is to attract and mobilize resources after an offense has been committed, should focus efforts on doing crime prevention work. Now the very strategy of police work has changed, which is understood as a combination of many aspects of activity such as law and law enforcement, analysis of the appropriate response of society, racial and gender differences and possible challenges due to these factors, a deep understanding of the meaning of the concept of crime and social unrest and various types of violence [3].

Authors Linda S. Miller, Karen M. Hess, and Christine H. Ortmann focused their attention on *Community Policing: Partnerships for Problem Solving*, which has gone through eight editions, focusing on solving problems of interaction and partnership between the public and the police. The work is a practical and up-to-date guide to the introduction of effective cooperation between the police and society. After introducing the history of culture and philosophy as a socially important movement of community policing practice, which deeply influenced the formation of modern police strategies, the authors focused special attention on recommendations for the application of practical strategies and basic skills that should help to find and apply effective solutions to a wide range of problems in the work their police stations and when working together in their communities.

The study pays special attention to the new challenge in the work of the police with the public, which should build, shape and consolidate various kinds of partnerships between the community and the police, which will be aimed at increasing the level of trust and, as a result, will increase the level of the general legal culture and strengthen mutual understanding in order to achieve a common good for community [4].

Linda S. Miller is the former executive director of the Upper Midwest Police Institute (UMCPI) and a former sergeant with the Bloomington, Minnesota Police Department. She knows all the challenges facing the police first hand, because she has a lot of practical experience in this matter. Having worked in the department for twenty-two years, she was a patrol chief, a misdemeanor prevention officer, a patrol officer and a police dispatcher. Sergeant Miller was a member of the Minnesota Association of Police Officers and Policewomen, the International Police Association, the Midwest Gang Investigators Association, the International Association of Policewomen, and the Minnesota Association of Policewomen, and she was a member of the People's Delegation of Women in Law Enforcement in the Soviet Union in 1990. She often speaks to public groups and works as an experienced instructor who has something to say about the specifics of building new strategic projects. Karen Mathison Hess, Ph.D., has written extensively on law enforcement issues and has earned a reputation as an accomplished educator in the field due to the consistent teaching style that she builds upon for each study guide. Dr. Mathison is the co-author of several publications, including: Law Enforcement Management and Supervision, Juvenile Justice, and others. As the authors of this study themselves indicate, many of the known strengths of Dr. Mathieson's practical presentation, as well as her research insights, remain distinctive features of this analysis.

Kristin H. Ortmann holds an M.A. in Chief Justice from the University of Cincinnati and has spent more than twenty years researching various aspects of the judiciary. She has co-authored numerous educational publications, served as a reserve officer for the Rosemount, Minnesota Police Department, and is a member of the Academy of Criminal Justice, the American Society of Criminology, and others.

In *Reinventing Policing: Crime Prevention, Community and Public Safety*, co-authored by William R. Kelly, Daniel P. Mears, and Madalena Almans, it is noted that modern policing is facing a crisis; a situation arose that led to the understanding of the need for immediate reformation. The main problem today is that many proposed strategies work only as a response to partial changes. Despite the discussion of the need to change the strategy itself due to insufficient number of initiatives, the fundamental problem is being ignored. Policing relies heavily on a reactive approach that does not focus on a systematic and comprehensive approach to crime prevention. Researchers warn that in most cases, the police act as a response to an already committed offense and work on calls from the emergency service or direct their actions to targeted patrols or protection of already reported crime scenes. That is, a large part of the police's work is to eliminate the causes and prevent crime. In addition, it is necessary to have a certain institution that has a crime prevention strategy as a priority goal in its activities and should ensure efforts so that police representatives contribute to putting into the practice this goal [5].

Kelly and Mears propose a new strategy that should place the responsibility for real crime prevention on the police and other governmental and non-governmental agencies and organizations. They consider how, from the very beginning, historically, crime prevention has not been the primary goal of policing and has not affected policing. One of the reasons is a structural flaw. The field of police activity was considered to focus on tracking and focusing on the fight against various causes of crime. Therefore, in the end, modern police cannot demonstrate any institutionalized commitment or systematic approach to crime prevention strategy. The standard approach of yesteryear is designed in such a way as to eventually experience burnout and accept failure as the result of all activity.

The new invention of the strategy of police activity studies and analyzes this problem. And as a response to these challenges, the authors offer their solutions. First, they propose to make a significant number of reforms in the current practice of police activity. Secondly, they require rethinking the structure, personnel and directions of practical activities of police representatives, which should affect the attitude and understanding of public safety as a public value. Researchers believe that despite the fact that this change is significantly related to the solution of certain problems, it is the only effective means to influence the reduction of the crime rate and increase the level of legal awareness by establishing a high level of public trust in the actions of the police. The proposed outcome of thorough research into gaps in police work reveals moral and systemic failures, systematizes research findings, analyzes successes, and

suggests a path to real reforms and social justice through specific strategic plans. Such research is of great value, because it meets the requirements of the current situation. Kelly and Mears use their years of experience studying the criminal justice system to address the key question of how to improve modern policing. The authors emphasize the need to focus on crime prevention and public safety, which will turn new perspectives into practical implementation of more fair and effective police work in the future. The proposed strategy contributes to the improvement of the work of the police in social and legal projects of the future. In *The Reinvention of Policing*, authors Kelly and Mears offer an actionable, constructive account of the crises and challenges in the work and existing standards of modern policing. Such a critical vision is feasible using the broad context of research on the failure of the police as a system to reduce or eliminate crime. Such careful analysis allowed the authors to propose a clear and convincing path to a new modern model of police activity, which ensures the protection of public safety not only through direct police actions, but also through cooperation with the community through forms and means of crime prevention. Such strategic changes are an example of proposing and preparing transformative reforms in police activity [5].

As we can see the philosophy of the Community Policing approach is centered on the concept that police officers and people work together to create a innovative approach to opportunities to solve the problems of today's community, which have direct and indirect links to crime itself, the fear of crime, the quality of life and the environment in general. This philosophy is based on the belief that in order to achieve these goals, the police must develop and offer a new type of relationship to the population, which is based on the expansion of the role of the population itself in solving local affairs. Police officers should allow ordinary citizens the discretion to set social priorities and provide some authority to engage their efforts to improve the quality of life in their area of residence. The implementation of such a philosophy in the practical plane shifts the attention and efforts of police officers from responding to calls from citizens regarding offenses to the direction of focused attention on solving more socially important issues of this community.

The problem statement is to build a democratic Ukraine of European standard and it should not be based solely on discussing the problems but it requires radical changes in the legal field, where a person, person's and freedoms must become a priority [6].

This approach requires that police at the police stations shift the focus of their work from law enforcement and combating already committed crimes to preventive work functions. The police should perform much broader functions creating conditions that will lead through indirect actions to the reduction of public fear of crime, help to establish and maintain order in society as a value of this community. Such measures will ensure that harmony and social welfare will be the goal of policing and, in turn, will lead to a reduction in crime and eventually replace arrests as the main focus of police work. Experience shows that the approach based on the principles of Community Policing reduces public fear of crime, increases citizens' sense of security, safety and trust in the police, which affects the level of legal awareness and legal culture. Such a philosophy has a formative influence on such aspects of the work of police stations as the distribution of powers, the development of creative thinking and attitude to the case, the ability to cooperate on the basis of trust and respect, the expansion of professional functions, involvement in community affairs, the recognition of common socially important values, the ability to listen to needs and community problems [7].

The Ukrainian Helsinki Union for Human Rights (UHSPL) made the report "Implementation of "Community Policing in conditions of war and martial law". This is the largest association of human rights organizations in Ukraine, uniting 27 human rights non-governmental organizations. The work of the Union contributes to the development of a humane society based on respect for human life, dignity and harmonious relations between people, the state and nature through making a platform for cooperation between members of the Union and other participants of the human rights movement [8].

As indicated in the preface to the report, the conditions of martial law in Ukraine contributed to the search and improvement of solutions regarding the implementation of the approach of cooperation and partnership between the police and citizens. The proposed innovative approach still needs additional solutions, analysis and improvement, paying attention to the specific features of each territorial community. The need to implement the project of the national safe community concept determines the relevance of the process of training specialists. The relevance of this topic implies the need to establish feedback between the police and the community. The overall mission of this approach is community safety. When studying the

innovative model of law enforcement activity, it is noted that the main specific feature is the rejection of the traditional professional model of law enforcement activity, and the orientation of activities to meet the needs of the local community in order to prevent new offenses [8].

The term "Community policing" does not have an established translation into Ukrainian. The translation should focus on the meaning of the concepts "community" – community, society and "policing" – police, law enforcement activity. The shortest cognitive definition of this terminology is community-oriented law enforcement. Broader and more relevant to the content is the definition that it is a law enforcement activity focused on the needs of the local community. This approach works as the implementation of constant interaction between the police and the population. It is aimed not so much at responding to an already committed crime, but at directing the efforts of both the community and the police to prevent crime.

The basis of the innovative approach is based on partnership relations between the community and police officers, where their cooperation itself is noted as a value of society, and partnership relations between police authorities and the community act as a policy tool for the prevention of crimes in society [9].

The Law "On the National Police" contains norms that establish the principles of the "Community policing" approach at the legislative level.

One of the components of the police reform is taking into consideration the public opinion when evaluating the work of the police. These requires enshrined in Part 3 of Art. 11 of the Law. The principle of police interaction with state and local authorities of self-government is regulated by Art. 5 of the Law, according to which "the police in the course of their activities interact with law enforcement agencies and other bodies state power, as well as local self-government bodies in accordance with the law and other regulatory legal acts." The means and forms of implementation of the main provisions of "Community policing" coincide and are based on the requirements of Section II of the Law of Ukraine "On the National Police", which is devoted to the principles of police activity, among which are fundamentally important for the implementation of the "Community policing" approach, namely: openness and transparency (Article 9) and interaction with the population on the basis of partnership (Article 11), the formation, development and further strengthening of which is the basis of an innovative approach to the problem of crime prevention in the territorial environment, the formation of trust and legal culture [10].

Today, the police propose, apply and analyze from the point of view of effectiveness new forms of implementation of the innovative approach. For example, they put into practice the new practice such new forms of cooperation as "Neighborhood Watch" (Odesa region), initiatives on the work of dialogue/consultative groups in the community (Odesa region) can be introduced at the initiative of a police officer into practical activity. According to the results of studies of the state of financial and organizational opportunities, the local community can support the work of community police officers with involving local businesses and authorities in such support to organize the work of police local office, etc [11].

Such kind of support can also be, for example, the creation of an information platform "We are in the district", which informs the population about possible and planned events, conducts preventive conversations to prevent new illegal actions. The public formation "Safe Life" helps the police in ensuring public order (the city of Dnipro). For the sake of increasing the level of security and protection of public order, it can also be the installation of video surveillance cameras in the yards of residential buildings, on children's playgrounds, in small courtyard squares (the city of Dnipro). Police representatives of various cities tell the residents of their community how not to become a victim of various types of fraudsters (the city of Nikopol) and so on. We can all clearly see that the work of community police officers had have an effective impact on the consolidation of society during wartime, and in a certain way it contributed to the strengthening of civil society from the first days of a full-scale war. Community police officers are actively involved in the evacuation of the civilian population, in receiving humanitarian aid for the victims. They take care of the issues of internally displaced persons, work with people to prevent the collaboration, go to the places of shelling by the Russian occupiers, guard the places of shelling and conduct outreach work to prevent injury to the population and provide the safety [12].

In the autumn of 2022, the next stage of project implementation started in Ukraine, within the framework of which the training of community police officers took place in their work, taking into account the challenges of martial law. When discussing the issues how the communities of Dnipropetrovsk Oblast can join the project, the participants of the information session organized

by the Regional Office of "U-LEAD with Europe" in Dnipropetrovsk Oblast together with representatives of the Main Directorate of the National Police in Dnipropetrovsk Oblast said that communities in our region were among the first to take practical steps to create a safe environment for their residents. The purpose of the event was to establish communication and partnership between representatives of the police and communities. The main task of such a meeting is to introduce certain actions regarding the exchange of opinions regarding the "Community Police Officer" project, to discuss the problem and analyze successful practices.

Nowadays on the territory of Dnipropetrovsk region there are 46 territorial communities, where more than 900 thousand residents live, more than 90 community police officers work. The level of public trust in the current community police officers is increasing, because the community police officer is a reflection of the police reform at a new level. According to the results of the implementation of this idea, society should obtain a new level of public safety, raise the indicator of police interaction with the community to a new partnership level. It is especially important for the successful implementation of the new approach that the community provides the community police officer with premises under the police station, which is equipped with the necessary instruments. Provision of official housing for a community officer is not just a whim or a comfort, but an effective tool for establishing partnership, cooperation and mutual understanding, the officer himself becomes a resident of this territorial community through such means. Therefore, community police officers not only respond promptly to community challenges, but more importantly, actively form partnerships with residents, involving them in important joint matters. Thus, in addition, the police officer is supposed to report on his activities to the community every three months at the general meeting of the community [12].

Conclusions. Summing up, we consider it necessary to note that the policy of Community Policing is based on the principles of understanding and partnership between law enforcement agencies and citizens of this community. Interaction between officers of the community and its residents should ensure, through various innovative means and forms, the most favorable mode of communication between law enforcement officers and residents of the territorial community. Trust as one of the effective tools for increasing the level of environmental security is formed thanks to many factors, not least of which is the partnership between the parties of any project. The introduction of the philosophy of partnership into the practical sphere has its positive consequences, because it is known that the organization of work based on the principles of mutual assistance, trust and respect for the values of each of the parties has results due to purposeful activity, due to persistence in achieving the goal. Partnership as a fundamental value for the implementation of the Community Policing policy in practical activity operates according to its mechanism as an "agreement", where the parties – project participants, agreeing on common goals and tasks, cooperate to achieve their common needs. Cooperation between police officers and residents of territorial communities should step by step increase the level of safety of the public environment, prevent crime, and establish the safety as the fundamental value of community and the legal state. It is resulted into establishing public relations based on the principles of integrity and respect for human rights.

References

1. Kappeler V., Gaines L, Schaefer B. Community Policing. A Contemporary Perspective. Routledge. 2020. 638 p.
2. Lab S., Das D. International perspectives on community policing and crime prevention. Pearson. 2002. 276 p.
3. Proactive Policing: Effects on Crime and Communities. The National Academies Press. Washington. 2018. 408 p.
4. Miller L., Hess K., Orthmann K. Community Policing: Partnerships for Problem Solving. 8th Edition. 2017. 528 p.
5. Kelly W., Mears D. The Reinvention of Policing: Crime prevention, Community, and Public Safety. 2023. 300 p.
6. Skyba, E. K, Polischuk, M. G. (2019). Legal Component of the Concept of Provision of public services. *Baltic Journal of Economic Studies*. 5 (n.1), 194-201. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-1-194-200>.
7. Cooper D. Treating Safety as a Value. *Professional Safety*. 2001. 46(2):17-21 https://www.researchgate.net/publication/312602989_Treating_Safety_as_a_Value.
8. Implementation of "Community Policing" in conditions of war and martial law <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vprovadzhenia-Community-Policing-v-umovakh-viyuny-ta-voiennoho-stanu.pdf>. звернення 01.06.
9. Kappeler V., Gaines L, Schaefer B. Community Policing. A Contemporary Perspective.

Routledge. 2020. 638 p

10. Pro Natsionalnu politsiyu [On National Police] : Zakon Ukrainy vid 02 lyp. 2015 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (in Ukr.).

11. Neighborhood watch. Tools for increasing trust to the policy. URL: <https://ngonetwork.org.ua/susidska-varta> (access date: 20.06.2023).

12. Project "Community police officer in Dnipropetrovsk region. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromady-dnipropetrovskoj-oblasti-zaprosuyut-do-projektu-politsejskyj-ofitser-hromady>. (access date: 20.06.2023).

Submitted 05.07.2023

ABSTRACT

The new approach proposed to the work of a community police officer aims to introduce cooperation between the police and the people of community in order to create a safe social and cultural environment through various direct and indirect forms of influence on the level of legal culture. As it is generally recognized and prove, this approach of community police officer practice is built on the principles of constant communication, cooperation and trust between representatives of law enforcement agencies and community residents, which ensures crime prevention through increased legal awareness indicators and respect for the legal guidelines of society. Given the innovative approach to policing and the means and level of interaction, both residents and community officers must work together to build a safe environment.

Keywords: *community-oriented policing, social safety, social value, social mission of the police, community policing.*

УДК 342.7 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-92-98

**Віктор
КИРИЧЕНКО**[©]
кандидат
історичних наук,
доцент

**Юлія
СОКОЛЕНКО**[©]
викладач

*(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)*

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано в історичному аспекті генезис правового регулювання обов'язків людини і громадянина на різних етапах розвитку української державності, яка має багатовікову історію. Доведено, що в період боротьби за конституційне визнання національної ідентичності українців та їх право на самовизначення і створення власної Української козацької держави вже в XVII ст. виникла низка правових актів державно-конституційного характеру, в яких була здійснена спроба визначити права і обов'язки гетьмана і старшини та узагальнити суспільно-політичний устрій козащини.

Ключові слова: *Конституція, конституційні обов'язки, становлення, розвиток, обов'язки людини і громадянина.*

Постановка проблеми. Права, свободи та обов'язки є невід'ємним, органічним складовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина і являють

© В. Кириченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3697-0493>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Ю. Соколенко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2965-6890>

sokolenkoulia20@gmail.com

собою досить складне та багатоаспектне суспільне явище. Тобто обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та не порушення прав і свобод людини і громадянина. При цьому мислителі різних поколінь неодноразово наголошували, що без обов'язків людство не може розумно організувати своє життя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стало конституційне законодавство України та наукові праці вітчизняних учених з вибраної проблематики, зокрема О. Білоскурської, І. Бойка, С. Головатого, Ю. Кириченка, Л. Летнянчина, М. Панфьорової, А. Слюсаренко, Б. Тищик, М. Томенка, В. Федоренка, П. Шляхтуна та ін.

Водночас треба наголосити, що на сьогодні в Україні не виконано значних наукових досліджень щодо історії становлення та розвитку конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні. І тому необхідно не тільки проаналізувати в історичному аспекті генезис правового регулювання обов'язків людини і громадянина на різних етапах розвитку української державності, а й звернути особливу увагу на сучасний прояв дисбалансу в конституційному закріпленні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, що на практиці часто призводить до негативних наслідків, таких як зловживання правами і свободами, всюдозволеність, беззаконня, індивідуальний егоїзм тощо. Такий підхід дає змогу під час вивчення минулого краще розуміти сучасне та прогнозувати майбутнє. А також свідчить про актуальність цієї праці та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є звернення до історичних і конституційних першоджерел обов'язків людини і громадянина, що має суттєве не лише теоретико-пізнавальне, а й практичне значення, особливо під час удосконалення норм Конституції України та модернізації концепції прав людини у напрямі реалізації принципу збалансованості прав та обов'язків людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. У період боротьби за конституційне визнання національної ідентичності українців та їх право на самовизначення і створення власної Української козацької держави виникла низка правових актів державно-конституційного характеру – Зборівська угода (1649); Білоцерківський договір (1651); Березневі статті (1654) та Батуринські (1663), Московські (1665), Глухівські (1669), Конотопські (1672), Переяславські (1674), Коломацькі (1687) й інші гетьманські статті, в яких були пункти щодо обов'язків, зокрема встановлення заборони російським воєводам втручатися у збір податків з населення та звільнення дворів реєстрових козаків від військових постойів і перекладання військових повинностей (постої, харчування, надання амуніції тощо) на простих міщан і селян [1, с. 107].

Спільною рисою зазначених документів був пункт про підтвердження «давніх прав, даних від великих князів литовських і королів польських». У всіх українсько-російських договорах наголошувалося, що українські козаки і шляхта залишаються при своїх вольностях, правах і привілеях, а також гарантувалися окремі станові права духовенству і міщанам. На практиці це означало, що в Україні продовжать діяти гетьманська адміністрація та козацькі суди, які у своїй роботі керуватимуться «малоросійськими правами», під якими розумілися норми Литовського Статуту, магдебурзького права та актів гетьманської влади. Тобто у цих правових актах була здійснена спроба визначити права і обов'язки гетьмана і старшини на майбутнє, узагальнити суспільно-політичний устрій козащини, який склався на ґрунті соборності, звичаєвого права і військової демократії наших пращурів [2, с. 19].

Важливе значення в історії національного державотворення має документ «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорізького», в основу якого покладено угоду між генеральним писарем Війська Запорізького в еміграції П. С. Орликом (1672–1742) та старшинами і козацтвом, який мав офіційну назву «Домовленості та постановлення щодо прав і вольностей військових між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і генеральною старшиною, а рівно ж і самим Військом Запорізьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п'ятого дня в Бендерах».

Незважаючи на те, що в цьому політико-правовому документі обов'язки прямо не регламентувалися, вони мали дещо завуальований характер і впливали з XI параграфа, за яким «встановлюється і оголошується непорушним, що вдови козаків, їхні дружини та

діти-сироти, козацькі господарства і (господарства) жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягуватимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків» [3, с. 33]. Отож була здійснена спроба вивести на конституційний рівень регулювання обов'язків козаків і простолюдинів, до яких, хоча і не прямо, текст цього документа відносив відбування загальних повинностей і сплату податків. Однак «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького» з відомих історичних подій так ніколи й не набув статусу чинного юридичного акта, проте він започаткував формування української традиції конституціоналізму.

У подальшому у вітчизняній історичній та юридичній літературі цей документ отримав назву «Конституція Пилипа Орлика», яку деякі дослідники вважають «першою демократичною конституцією в Україні та Європі» та яка «... майже на 70 років випередила Декларацію про незалежність США (1776 р.), майже на 80 років – конституцію США (1787 р.), французьку Декларацію прав людини і громадянина (1789 р.), конституції Польщі і Франції (1791 р.)» [4, с. 17], а «у часовому вимірі українській документ випереджає американський (Декларація про незалежність США 1776 р. – авт.) більш як на півстоліття» [5, с. 510]. Але на думку П. Шляхтуна, яку ми підтримуємо, некоректно вважати її «першою українською конституцією», «першою у світі конституцією», подавати як попередника ухвалені в 1787 р. Конституції США – першого в історії чинного основного закону держави [6, с. 220]. Як слушно зауважив С. Головатий, за українським документом конституційної природи 1710 року усталився статус лише правничої пам'ятки, а не чинного права. І далі вчений наголошує, що «натомість творча праця наших славних інтелектуалів минулого вручила нам до рук правничу пам'ятку такої найвищої проби, що вона, як слугувала тоді і потому, так і має слугувати й надалі всім прийдешнім нащадкам козацької нації, виконуючи роль благодатного ґрунту для розвитку української конституційної традиції» [5, с. 518, 520].

Водночас треба зазначити, що серед українських учених і досьогодні немає одностайної думки щодо досліджуваного питання і тому «трактування Конституції Пилипа Орлика як першої у світі конституції є результатом вітчизняної політико-правової «міфології», що «насправді цей документ конституцією держави не був і об'єктивно не міг бути; ті, хто намагаються його відповідно трактувати, не враховують юридичну природу конституції як основного закону держави, як продукт певного суспільно-політичного розвитку» [7, с. 4]; «у розумінні європейського конституціоналізму Конституція 1710 р. не була конституцією, тому що тоді ще не було повноцінної української держави» тощо.

Отже, історико-правовий аналіз зазначених українських конституційних документів порівняно з Конституціями Франції 1795 р. і 1848 р., Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р., які закріплювали широке коло як прав і свобод, так і обов'язків людини і громадянина, свідчить про суттєве відставання української конституційної теорії та практики у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Досить плідною виявилася конституційна практика у 1917–1922 рр. Тільки в 1917–1918 рр. виникла велика кількість конституційно-правових актів, які передбачали різні варіанти організації державної влади в Україні, до яких насамперед треба віднести Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р.

Серед цих актів особливе місце посідає Конституція Української Народної Республіки, яка була затверджена в останній день існування Української Центральної Ради (29 квітня 1918 р.), та яка так і не набула чинності та залишилась як важливий історико-правовий документ доби Української держави 1917–1918 рр. Однак у межах досліджуваної тематики для нас важливим залишається те, що у ст. 11 розділу II «Права громадян України» Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. було визначено, що «ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [3, с. 79]. Незважаючи на те, що Конституція прямо не вказувала жодного обов'язку, але в ст. 44 було зазначено, що «без ухвали Всенародних Зборів не можуть збиратися ніякі податки», а в ст. 45 – «громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних Зборів» [3, с. 82]. Отже, в

дорадянський період регламентування обов'язків громадян УНР, які в самій Конституції були закріплені в обмеженій кількості, мали б регулюватися окремими конституційними законами і тим самим вони суттєво поступалися передовим зразкам європейського конституціоналізму.

За добу радянської державності в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), які базувались на марксистсько-ленінській доктрині та законодавчо закріплювали пануючу в юриспруденції ідею пріоритету держави над особою, бо в той час вважалося, що саме держава визначає обсяг прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Особливо це виявилось в першій Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), яка була ухвалена III Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 10 березня 1919 р., а ухвалена в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом Рад 14 березня 1919 р. Велику роль у її становленні відіграла Конституція Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 10 липня 1918 р., оскільки більшість її норм було відтворено у тексті Конституції УСРР 1919 р. та яка діяла на українських землях до березня 1919 р., а також положення декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України, виданого в січні 1919 р., які ґрунтувалися на концептуальних засадах марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. При цьому особистість знову пригнічувалась, а в суспільстві пропагувалися ідеї про необхідність подолання індивідуалізму, а на практиці здійснювались заходи щодо розчинення особистості в державі, а індивідуальних інтересів – у класових. На противагу індивідуалізму пропонувався абсолютний колективізм, внаслідок чого людина втрачала право на самобутність та автономію. Крім того, комплекс конституційних прав громадян пов'язувався з їх обов'язками.

У розділі III «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатуємого народу України» Конституції УСРР 1919 р., у ст. 28 зазначено, що «У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх громадян Республіки працю і проголошує гасло: «непрацюючий не їсть», а в ч. 1 ст. 29 встановлено, що «з метою всебічної охорони здобутків Великої Робітничо-Селянської Революції – У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність». При цьому у ч. 2 цієї статті наголошується, що «почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків» [3, с. 132–133]. Тож положення норм Конституції УСРР 1919 р. закріплювали політичний режим диктатури пролетаріату та особливості правового статусу громадян УСРР, який полягав у класовому характері покладення обов'язків.

Не змінився класовий характер конституційного регулювання обов'язків громадян УСРР і за другою Конституцією УСРР, яка була ухвалена XI Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 15 травня 1929 р. У цій Конституції, як і в попередній конституції, у ст. 14 також закріплювалось, що «Українська соціалістична радянська республіка визнає працю за обов'язок для всіх громадян Республіки», а в ст. 15 – з метою захисту здобутків пролетарської революції встановлювався обов'язок оборони соціалістичної Батьківщини і загальна військова повинність. При цьому почесне право захищати революцію зі зброєю в руках і надалі надавалося лише трудящим, а на нетрудові елементи покладалося виконання інших обов'язків, тобто жодних змін у конституційному регулюванні обов'язків громадян між Конституцією 1919 р. і Конституцією 1929 р. не відбулося.

Третя Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) була затверджена XIV надзвичайним Всеукраїнським з'їздом рад 30 січня 1937 р., яка увійшла в історію Радянської України як «найдемократичніша у світі» і повністю повторювала основні положення Конституції СРСР 1936 р., яку ще називали «Сталінська». Важливим у новому Основному законі, порівняно з двома попередніми конституціями, є розширення кола як прав і свобод, так і обов'язків громадян, а також те, що в ньому послідовно проводився принцип органічного взаємозв'язку прав та обов'язків. Крім того, на конституційному рівні фіксувалось панування принципів: «Хто не працює, той не їсть», «Від кожного – за здібностями, кожному – за працею». До речі, треба зазначити, що в Конституції УРСР 1937 р. було закріплено право на працю, тимчасом як у попередніх конституціях це був лише обов'язок. Усі обов'язки визнавалися за всіма громадянами УРСР і одержали більш широке регламентування, а саме: додержуватися Конституції УРСР і виконувати закони, дотримуватись дисципліни праці, чесно ставитися до

громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття, берегти і зміцнювати суспільну соціалістичну власність як священну і недоторканну основу радянського ладу. Служба в робітничо-селянській Червоній Армії визнавалася почесним обов'язком, а захист Батьківщини – священним обов'язком кожного громадянина УРСР і одночасно встановлювалось, що зрада Батьківщини (порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди військовій могутності держави, шпигунство) карається за всією суворістю закону як найтяжкий злочин [8, с. 232].

Отже, в умовах тоталітарного режиму та масових репресій, права і свободи громадян мали формальний характер, тобто були декларативними, а не реальними. Людина як особистість у реальності не становила інтересу для держави, вона не була «найвищою цінністю», а лише засобом досягнення мети в інтересах держави, нехтуючи при цьому природними правами і свободами. Водночас радянська влада розглядала права і свободи людини не як природні та невід'ємні, а як «даровані» державою. І тому радянська правова доктрина допускала, що порушення або невиконання обов'язків мало наслідком повну або часткову втрату прав і свобод людини і громадянина [9, с. 272].

Четверту Конституцію УРСР (остання серед Конституцій радянської доби) було ухвалено позачерговою VII сесією Верховної Ради УРСР 9-го скликання 20 квітня 1978 р., яка базувалась на Конституції СРСР 1977 р. та була відомою в радянській правовій науці як «конституція розвиненого соціалізму і загальнонародної держави». До речі, якщо в главі X «Основні права та обов'язки громадян» Конституції СРСР обов'язком громадян було присвячено 4 статті, то в главі 7 «Основні права, свободи та обов'язки громадян СРСР» Конституції СРСР 1977 р. уже – 11 статей. Закріплення у главі 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР» Конституції 1978 р. широкого кола прав і свобод громадян призвело не тільки до розширення кола обов'язків громадян, що було нетрадиційним на той час для конституцій більшості держав світу, а й до наповнення їх новим якісним змістом, а також ця Конституція встановила принцип згідно якому – здійснення прав і свобод є невіддільним від виконання громадянином своїх обов'язків (ч. 1 ст. 57). Тим самим положення цієї норми мало основне значення для правильного розуміння всієї системи співвідношення прав, свобод та обов'язків радянських громадян.

Крім того, Основний закон розвивав і деталізував раніше встановлені попередніми конституціями зміст низки обов'язків громадян, а саме: додержуватися Конституції СРСР, Конституції Української РСР і радянських законів, поважати правила соціалістичного співжиття, з гідністю нести високе звання радянського громадянина (ч. 2 ст. 57); сумлінно працювати в обраній галузі суспільно корисної діяльності, додержуватися трудової дисципліни (ст. 58); берегти і зміцнювати соціалістичну власність, боротися з розкраданням і марнотратством державного та громадянського майна, дбайливо ставитись до народного добра (ч. 1 ст. 59). Водночас у Конституції виникла і низка нових обов'язків, таких як оберігати інтереси Радянської держави, сприяти зміцненню її могутності й авторитету (ч. 1 ст. 59); поважати національну гідність інших громадян, зміцнювати дружбу націй і народностей Радянської багатонаціональної держави (ст. 62); поважати права і законні інтереси інших осіб, бути непримиренним до антигромадських вчинків, всемірно сприяти охороні громадського порядку (ст. 63); піклуватися про виховання дітей, готувати їх до суспільно корисної праці, рости гідними членами соціалістичного суспільства (ст. 64); берегти природу, охороняти її багатства (ст. 65); турбуватися про збереження історичних пам'яток та інших культурних цінностей (ст. 66); сприяти розвитку дружби і співробітництва з народами інших країн, підтриманню і зміцненню загального миру (ст. 67). Також у тексті Конституції УРСР 1978 р. виникла ст. 58, в якій говорилося про те, що «поважання особи, охорона прав і свобод громадян – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб», і введено категорію «обов'язок громадян» (ст. 57–67).

Отже, Конституція УРСР 1978 р. не лише закріпила широке коло обов'язків громадян, що було об'єктивно зумовлено реаліями суспільного життя та відповідало самій природі соціалістичної держави, а й мала на меті врегулювати практично всі сфери приватного життя людини і громадянина, а також поставити інтереси держави вище за інтереси особи. Але як слушно зазначила О. В. Білоскурська, обов'язки громадян в радянських конституціях були спрямовані на гуманізацію суспільства та на повагу до особи. Особливо це проявилось в закріпленні обов'язку поважати права і свободи, честь і гідність інших осіб, поважати національну гідність громадян [10, с. 246].

У червні 1995 р. Конституція УРСР 1978 р. фактично була замінена

Конституційним договором між Президентом України та Верховною Радою України, а формально вона втратила чинність 28 червня 1996 р. у зв'язку з ухваленням Конституції України 1996 р.

Висновки. Отже, позитивним і дуже важливим є те, що обов'язки громадян (у тому числі й ті, які були притаманні конституціям різних держав світу) знайшли своє широке закріплення в українських конституціях і конституційно оформилися в цілісну систему. Водночас треба наголосити, що незважаючи на те, що на кожному новому етапі розвитку конституціоналізму в Україні змінювався обсяг і зміст обов'язків людини і громадянина, але між ними зберігалась спадкоємність. Одночасно в радянських конституціях формально декларувалися обов'язки держави, держаних органів, їх посадових і службових осіб, які були сформульовані як цілі, завдання та основні напрями діяльності держави.

Після розпаду СРСР і утворення на його території країн СНД і Балтії Україна останньою серед них ухвалила свою Конституцію (1996 р.) і тому в українського законодавця була змога врахувати досвід конституційного закріплення обов'язків людини і громадянина у цих державах, а також досвід нових країн Центральної і Східної Європи після розпаду так званого соціалістичного табору, але, на нашу думку, цього не відбулося.

Незважаючи на те що Конституція України, як і більшість конституцій європейських держав, декларує розвиток громадянського суспільства і правової держави, вона й досі не стала дійсно Основним законом Українського народу, залишаючись при цьому модернізованим знаряддям впливу держави на громадянське суспільство. А це означає, що реальність конституційних норм залежить не тільки (а може й не стільки) від того, як вони сформульовані, а й від здатності суспільства вимагати їх дотримання на практиці [11, с. 154].

Список використаних джерел

1. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 106–111.
2. Конституція незалежної України : навч. посібник / за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка, В. О. Євдокимова. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 428 с.
3. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ : Товариство «Знання» України, 1993. 192 с.
4. Бойко І. Й. Конституція України 1710 р. та її місце в багатомісячній історії національного державотворення. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2020. № 4. С. 16–25.
5. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
6. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
7. 300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика. *Проблеми становлення і розвитку українського державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (Львів, 14 травня 2010 р.). Львів, 2010.
8. Історія української Конституції. Київ, 1997.
9. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / до 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. Київ : Ліра-К, 2016. 616 с.
10. Білоскурська О. В. Історія становлення конституційних обов'язків в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Вип. 19. С. 242–247.
11. Основи демократії : навч. посібник / за заг. ред. А. Колодія. Київ : Вид-во «Ай Бі», 2002. 684 с.

Надійшла до редакції 05.09.2023

References

1. Panfyorova, M. A. (2020) Prava lyudyny v Ukraini: istoryko-teoretychnyi vymir [Human rights in Ukraine: historical and theoretical dimension]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4, pp. 106–111. [in Ukr.].
2. Konstytutsiya nezaleznoyi Ukrayiny [Constitution of independent Ukraine] : navch. posibnyk / za red. V. F. Pohorilka, Yu. S. Shemshuchenka, V. O. Yevdokymova. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrayiny, 2000. 428 p. [in Ukr.].
3. Sliusarenko, A. H., Tomenko, M. V. (1993) Istorya ukrainskoyi konstytutsiyi [The history of the Ukrainian constitution]. Kyiv : Tovarystvo «Znannia» Ukrainy, 192 p. [in Ukr.].
4. Boiko, I. Yo. (2020) Konstytutsiya Ukrainy 1710 r. ta yii mistse v bahatovikovii istorii natsionalnoho derzhavotvorennia [The Constitution of Ukraine of 1710 and its place in the centuries-old history of national statehood]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Kyiv., № 4. S. 16–25. [in Ukr.].
5. Holovaty, S. (2016) Pro lyudski prava [About human rights]. *Lektsiyi*. Kyiv : DUKh i LITERA, 760 p. [in Ukr.].

6. Shlyakhtun, P. P. (2005) *Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv* [Constitutional law: dictionary of terms]. Kyiv : Lybid, 568 p. [in Ukr.].
7. 300 rokiv Konstytutsii hetmana Ukrainy Pylypa Orlyka. Problemy stanovlennia i rozvytku ukrainskoho derzhavotvorennia [300 years of the Constitution of Hetman of Ukraine Pylyp Orlyk. Problems of formation and development of Ukrainian state formation] : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (Lviv, 14 travnia 2010 r.). Lviv, 2010. [in Ukr.].
8. Istoriiia ukrainskoi Konstytutsii [History of the Ukrainian Constitution]. Kyiv, 1997. [in Ukr.].
9. Fedorenko, V. L. (2016) *Konstytutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine] : pidruchnyk / do 20-yi richnytsi Konstytutsii Ukrainy ta 25-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. Kyiv : Lira-K, 616 p. [in Ukr.].
10. Biloskurska, O. V. (2003) *Istoriya stanovlennia konstytutsiinykh обов'язkiv v Ukraini* [History of formation of constitutional duties in Ukraine]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Issue 19, pp. 242–247. [in Ukr.].
11. *Osnovy demokratiyi* [Fundamentals of democracy] : navch. posibnyk / za zah. red. A. Kolodiya. Kyiv : Vyd-vo «Ai Bi», 2002. 684 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktor Kyrychenko, Yuliia Sokolenko. History of the establishment and development of the constitutional duties of a man and a citizen in Ukraine. The article analyzes the genesis of the legal regulation of the duties of a person and a citizen at various stages of the development of Ukrainian statehood, which has a centuries-old history, from a historical perspective. It has been proven that during the struggle for the constitutional recognition of the national identity of Ukrainians and their right to self-determination and the creation of their own Ukrainian Cossack state, already in the 17th century, a number of legal acts of a state-constitutional nature appeared, in which an attempt was made to define the rights and duties of the hetman and the foreman and to generalize the socio-political system of the Cossacks.

It is noted that the "Pacts and Constitution of Laws and Freedoms of the Zaporizhzhya Army" (1710), which was called the "Pylyp Orlyk Constitution" in the domestic historical and legal literature, and in which an attempt was made to bring to constitutional the level of regulation of duties and commoners. Unfortunately, this document from known historical events never acquired the status of a valid legal act, but it initiated the formation of the Ukrainian tradition of constitutionalism. At the same time, the significant lag behind Ukrainian constitutional theory and practice in the field of human and citizen rights, freedoms, and responsibilities was emphasized.

The results of the historical and legal analysis of the constitutional and legal acts of 1917-1922 indicate that they provided for various options for the organization of state power in Ukraine, which primarily include the Third and Fourth Universals of the Ukrainian Central Rada dated November 7 (20) 1917 and dated January 9 (22), 1918, the Constitution of the Ukrainian People's Republic dated April 29, 1918, and others. But in these acts, the duties of citizens were fixed in a limited number and thus they were significantly inferior to the advanced models of European constitutionalism.

It is noted that during the days of Soviet statehood, four constitutions were adopted in Ukraine (1919, 1929, 1937, 1978), which were based on the Marxist-Leninist doctrine and legally enshrined the idea of the priority of the state over the individual prevailing in jurisprudence, because at that time it was believed that it is the state that determines the scope of rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of the USSR of 1919, it was established that it established the political regime of the dictatorship of the proletariat and the peculiarity of the legal status of citizens, which consisted in the class nature of the assignment of duties.

So, it is a positive thing that the duties of citizens found their consolidation in the Ukrainian constitutions and were constitutionally formalized into a coherent system. At the same time, after the collapse of the former USSR and the adoption of the Constitution of Ukraine (1996), the domestic legislator did not take into account the experience of constitutionally enshrining the duties of a person and a citizen in foreign countries.

Keywords: *constitution, constitutional duties, formation, development, duties of a person and a citizen.*

УДК 432.729

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-99-103

Ростислав МОЛЧАНОВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

У цій роботі використано практичний досвід в правоохоронній діяльності, проаналізовано наявну нормативно-правову базу України у сфері реалізації права людини на мирні зібрання, обмеження права на мирні зібрання, забезпечення публічного (громадського) порядку та безпеки під час проведення мирних зібрань, реагування на правопорушення та настання адміністративної або кримінальної відповідальності у разі їх вчинення як організаторами або учасниками мирних зібрань, так і посадовими особами органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У зв'язку з відсутністю порядку проведення мирних зібрань, а також інших масових заходів, а саме відсутності чітко визначених строків надання повідомлення організатором проведення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, виявлено неможливість зазначеними органами (в деяких випадках) звернення до суду з метою обмеження права на мирні зібрання.

Ключові слова: мирні зібрання, обмеження права на мирні зібрання, сприяння у проведенні мирних зібрань, забезпечення публічного (громадського) порядку та публічної (громадської) безпеки.

Постановка проблеми. З моменту набуття Україною незалежності в суспільстві активно почали формуватися принципи демократичної країни, громадяни почали використовувати своє конституційне право на мирне зібрання для відстоювання власних прав і свобод. З метою врегулювання реалізації цього права Верховною Радою України було ухвалено до застосування на території України певні нормативні акти Президії Верховної Ради СРСР. Зазначене рішення було зумовлене необхідністю тимчасового законодавчого врегулювання певних сфер суспільних відносин до моменту ухвалення нових законів України. Незважаючи на певну невідповідність актів Президії Верховної Ради СРСР нормам Конституції України, вони продовжували застосовуватись тривалий час (до 2016 року). На цей час проведення мирних зібрань та інших масових заходів (крім проведення футбольних матчів) потребує належного нормативно-правового врегулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема дотримання прав і свобод громадян в Україні набули особливої актуальності через численні акції протесту, які відбуваються як правило із політичних мотивів, в умовах зміни політичних режимів в Україні, а разом з тим і з інших мотивів реалізації права на мирні зібрання. В реаліях сьогодення Держава має поважати й захищати всі права людини і несе відповідальність в цій сфері. Відповідальність за захист права на мирне зібрання та забезпечення громадського (публічного) порядку на всіх етапах, пов'язаних з його проведенням, покладається на Національну поліцію України. Таким чином, хочемо зазначити, що в умовах сьогодення, де право громадянина захищається міжнародними нормами, питання права громадян на мирні зібрання привертає увагу науковців, серед яких: М. Баймуратов, В. Букач, О. Васьковська, Т. Гудзь, М. Денісова, О. Денісова, О. Дрозд, В. Заросило, О. Колісник, А. Комзюк, Р. Куйбіда, М. Логвиненко, С. Міщенко, О. Онишко, В. Остапенко,

Метою статті є визначення проблем законодавчого врегулювання проведення мирних зібрань та інших масових заходів (крім футбольних матчів) в Україні, а також визначення шляхів їх вирішення.

© Р. Молчанов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1751-9832>

appad404@gmail.com

Виклад основного матеріалу. Право на свободу мирних зібрань закріплене в статті 39 Конституції України [1]. Воно передбачає необхідність *завчасного* сповіщення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про наміри проведення мирного зібрання. Водночас треба зазначити, що термін сповіщення про проведення мирного зібрання не встановлений, як не встановлений і спосіб надання повідомлення. Одночасно з цим частиною другою цієї ж статті також передбачено і обмеження щодо реалізації цього права виключно судом і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Право людини збиратися мирно лежить в основі будь-якого демократичного суспільства, даючи змогу публічно висловлювати погляди, які можуть не збігатися з думкою більшості і бути непопулярними. Держава зобов'язана поважати і захищати право людини на мирне зібрання, а також забезпечувати його реалізацію. Забезпечення права на свободу зібрань може виявитись непростим завданням для влади.

Право на мирні зібрання мають всі верстви населення, будь-яка дискримінація забороняється та у разі обмеження права на мирне зібрання, розглядається як порушення міжнародного права в галузі прав людини.

Цілі проведення мирних зібрань можуть бути різними та у певних випадках мати характер протесту. Держава повинна поважати й захищати всі права людини і нести відповідальність у цій сфері. Відповідальність за захист права на мирне зібрання та забезпечення громадського (публічного) порядку на всіх етапах, пов'язаних з його проведенням, покладається на Національну поліцію України.

Розглянемо порядок дій органів державної влади та місцевого самоврядування з моменту отримання повідомлення про проведення мирного зібрання з метою надання об'єктивної оцінки можливості вжиття заходів щодо сприяння проведенню масового заходу. При цьому необхідно звернути увагу на термін подання повідомлення.

У посібнику «Права людини і забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Керівництво» Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини зазначає: «Держава завжди має прагнути сприяти проведенню публічних зібрань у бажаний для їх організаторів спосіб (з погляду часу, місця і порядку проведення), захищати ці зібрання, а також забезпечувати відсутність перешкод для поширення в суспільстві інформації про заплановані зібрання» [2].

Отже, органи державної влади або місцевого самоврядування повинні вжити низку підготовчих заходів, для чого потрібен певний час. Залежно від масштабу проведення мирного зібрання до підготовчих заходів можливо віднести проведення робочих нарад за участю організатора проведення заходу та зацікавлених служб з метою з'ясування цілей та порядку його проведення, необхідності залучення додаткових служб, підготовки та видання відповідних розпорядчих документів. Наприклад, у разі проведення пішої ходи за певним маршрутом, органу місцевого самоврядування необхідно: здійснити аналіз наявності перешкод за маршрутом руху (наявність будь-яких ремонтно-відновлювальних робіт тощо); вирішити питання щодо обмеження руху транспорту (в тому числі і громадського) за маршрутом руху, а якщо немає такої змоги – його повного перекриття, необхідно видати певне розпорядження. Зі свого боку, органу Національної поліції України потрібно розробити маршрути відведення транспорту та забезпечити безпеку дорожнього руху як на маршруті руху, так і на прилеглий до нього території.

Крім того, необхідно провести певний збір інформації стосовно мети проведення заходу, а саме: можливий резонанс, пов'язаний з його проведенням; можливість проведення одночасного зібрання, учасники якого хочуть висловити свою незгоду з поглядами, які виражаються на іншому зібранні; проаналізувати можливість виникнення насильницьких дій під час зібрання. Відповідно до отриманої інформації розробляються заходи щодо забезпечення публічного порядку та публічної безпеки під час проведення мирного зібрання.

З іншого боку – під час планування поліцейських заходів із забезпечення публічного порядку та безпеки виникають ситуації (на підставі отриманої інформації, аналізу ризиків тощо), які обумовлюють застосування певних заходів щодо обмеження права громадян на мирні зібрання. Такі обмеження можуть бути обумовлені лише певними загрозами. Наприклад, їх проведення становить загрозу інтересам національної безпеки або обмеження застосовуються з метою запобігання можливим заворушенням, злочинам та, відповідно, для забезпечення охорони життя та здоров'я учасників заходу та

інших громадян, захисту їх прав та свобод.

Чинне законодавство України, а саме – Закон України «Про місцеве самоврядування» передбачає діяльність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб лише на підставі та в межах наданих повноважень і у спосіб, передбачений законодавством України. У своїй діяльності відповідні посадові особи повинні керуватися Конституцією України та іншими законами, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а в Автономній Республіці Крим також нормативно-правовими актами Верховної Ради і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, ухваленими в межах їхньої компетенції. Відповідно до підпункту 3 пункту «б» частини 1 статті 38 зазначеного Закону – делеговані повноваження виконавчих органів та органів місцевого самоврядування передбачають ухвалення рішень щодо дозволу (на підставі та відповідно до чинного законодавства) проведення «зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку» [3].

Крім того, треба враховувати правову позицію Конституційного Суду України з цього питання. Під час розгляду питання щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій визначено, що проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Обов'язок щодо сповіщення відповідних органів та посадових осіб покладений на організаторів масових зібрань. Щодо «завчасності» сповіщення – то таким терміном визначено період часу від дати сповіщення про проведення масового заходу до дати його проведення. Водночас застосування строку «завчасного сповіщення» не повинно обмежувати Конституційне право громадян на мирні зібрання, а повинно бути гарантією безпеки учасників і інших громадян під час проведення заходу. Тобто цей час необхідний відповідним державним органам для визначення законності проведення зібрання (або звернення до суду у разі виникнення спірних питань) та можливості застосування всіх необхідних заходів безпеки для забезпечення його безперешкодного проведення, забезпечення громадського порядку та безпеки, заходів щодо дотримання прав і свобод інших громадян.

Тож у своєму Рішенні від 19 квітня 2001 року № 4-рп, розглядаючи судову справу щодо завчасного сповіщення відповідних органів та посадових осіб про проведення зібрання, Конституційний Суд України наголошує на тому, що «визначення часу та строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з урахуванням особливостей мирних зібрань, їх форм, масовості, місця і часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання. Тобто в Рішенні Конституційного Суду України прямо вказується на необхідність врегулювання цієї сфери відносин саме законотворцями [4].

Для розуміння проблеми також пропонуємо звернути увагу на справу «Веренцов проти України» (заява № 20372/11), яку розглядав Європейський суд з прав людини у Страсбурзі 11 квітня 2013 року [5]. У Рішенні було визначено таке: «Суд також відзначає, що, як загально визнано, постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» стосується тимчасового застосування законодавства Радянського Союзу, і досі парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданною, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право як свобода мирних зібрань».

Щодо адміністративного законодавства України – положення статті 280 Кодексу адміністративного судочинства України встановлює особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади та органів місцевого самоуправління щодо обмежень реалізації права на свободу мирних зібрань.

Про що йдеться? Під час отримання повідомлення про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо відповідні органи наділені правом звернення до судової інстанції з позовними заявами про заборону вищевказаних заходів. Відповідно, така заява

повинна містити обґрунтування обмежень, які плануються до застосування, оскільки це суттєво перешкоджає реалізації права на свободу мирних зібрань у сучасному демократичному суспільстві, ґрунтуватися на принципі пропорційності їх застосування.

У разі невідповідності позовної заяви вимогам статті 160 Кодексу адміністративного судочинства України, суд залишає її без руху та надає строк для усунення недоліків. Треба зазначити, що вказаний строк не може перевищувати 12 годин. Відповідно до частини 4 статті 280 зазначеного Кодексу позовна заява, яка надійшла пізніше ніж за 24 години до часу проведення спірних заходів, залишається без розгляду [6].

Зважаючи на викладене, можемо зробити висновки, що в разі надходження повідомлення про проведення заходу, який загрожує національній безпеці та громадській безпеці, менш ніж за 24 години до його проведення, орган державної влади або орган місцевого самоврядування не має законодавчої змоги звернутися з позовною заявою до суду з метою обмеження зазначеного заходу. Певна кількість організаторів проведення заходів з метою безперешкодного проведення зібрань навмисно надають повідомлення про його проведення менше ніж за годину до початку акції.

Висновки. Аналіз викладеного дозволяє стверджувати, що належне законодавче врегулювання забезпечення права людини на мирне зібрання починаючи з 2016 року відсутнє, що сприяє неможливості притягнення до адміністративної відповідальності за порушення порядку проведення масових заходів. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування позбавлені змоги належного забезпечення реалізації права людини на мирне зібрання (часові обмеження), а також щодо захисту прав і свобод інших людей (за умови наявності загрози національній безпеці та громадському порядку).

З метою законодавчого врегулювання суспільних відносин у сфері реалізації права людини на мирні зібрання, належного забезпечення органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, а також забезпечення публічного (громадського) порядку під час їх проведення необхідно підготувати та ухвалити відповідні нормативно-правові акти України, як це прямо передбачено Конституцією України.

Зокрема, необхідним вбачається розробка та ухвалення закону щодо проведення масових заходів, в якому треба передбачити чіткі процедури щодо забезпечення права на свободу зібрань, в тому числі визначити повноваження органів місцевого самоврядування, права та обов'язки всіх учасників зазначеного процесу. Важливо чітко визначити порядок та спосіб подання повідомлення про проведення мирного зібрання, регламентувати інформацію, яка повинна бути зазначена в повідомленні.

З метою своєчасного вжиття комплексу заходів, пов'язаних з належною підготовкою органами державної влади або органами місцевого самоврядування до проведення мирних зібрань, беручи до уваги терміни, необхідні для звернення до суду (у разі потреби обмеження права на мирне зібрання), встановити мінімальний термін надання повідомлення про проведення заходу за 3 доби до початку його проведення.

Встановлення чіткого та зрозумілого процесу реалізації права людини на мирне зібрання в подальшому позитивно вплине на взаємодію організатора проведення зібрання з органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, а також на стан забезпечення публічного (громадського) порядку під час їх проведення.

Позитивне вирішення зазначеної проблеми підвищить рівень довіри людини до держави, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, налагодить партнерські відносини між владою і суспільством.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Права людини і забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Керівництво: посібник. Оpubліковано БДПЛ ОБСЄ 2017 р. URL: www.osce.org/odihr.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп (справа № 1-30/2001). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 року (заява № 20372/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945/.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.

Надійшла до редакції 23.06.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
2. Prava liudyny i zabezpechennia pravoporiadku pid chas publichnykh zibran. Kerivnytstvo Nastanovy [Human rights and ensuring law and order during public gatherings. Guidance] : posibnyk. Opublikovano BDIPL OBSIe 2017 r. URL: www.osce.org/odihr. [in Ukr.].
3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 24. Art. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2001 roku № 4-rp (sprava № 1-30/2001) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated April 19, 2001 No. 4-rp (case No. 1-30/2001)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>. [in Ukr.].
5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Verentsov proty Ukrainy» vid 11 kvitnia 2013 roku (zaiava № 20372/11) [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Verentsov v. Ukraine" dated April 11, 2013 (application No. 20372/11)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945. [in Ukr.].
6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku [Administrative Judicial Code of Ukraine dated July 6, 2005]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35–36. № 37. Art. 446. [in Ukr.].

ABSTRACT

Rostyslav Molchanov. Current issues of legislative regulation of ensuring human rights to peaceful assembly. The human right to peaceful assembly needs urgent legislative regulation. International documents establish only the general principle of the right to peaceful assembly, so that this right as a whole is confirmed by the Constitution and clarified by national laws and statutes, which describe in more detail specific procedures for guaranteeing the right to freedom of assembly. First of all, this regulation is necessary to give executive authorities and local self-government bodies time to take appropriate measures to ensure the proper realization of this right.

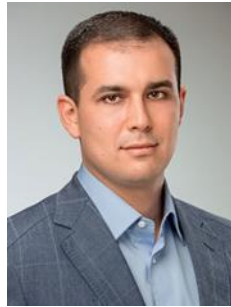
At the same time, establishing a certain procedure for holding peaceful assemblies and other mass events will create an opportunity to officially determine the circle of responsible persons in the event that officials of executive power bodies and local self-government bodies create obstacles to the realization of the human right to peaceful assembly. It should be remembered that the right to peaceful assembly is an important part of the preservation, development and critical evaluation of cultural and social norms and values.

This right is important for the preservation and expression of minority identity and the responsibility of state authorities. Protecting the right to peaceful assembly is crucial to creating a tolerant and pluralistic society in which different communities can coexist peacefully. This work, using practical experience in law enforcement, analyzed the existing regulatory legal framework of Ukraine in the sphere of the realization of the human right to peaceful assembly, restrictions on the right to peaceful assembly, ensuring public (public) order and security during peaceful assembly, responding to offenses and incurring administrative or criminal liability in the event of their commission by organizers or participants of peaceful assemblies, as well as by officials of executive power bodies and local self-government bodies.

In connection with the absence of a procedure for holding peaceful assemblies, as well as other mass events, namely the absence of clearly defined deadlines for the organizer of the event to provide notice to executive authorities or local self-government bodies, it was found impossible for these authorities (in some cases) to apply to the court for the purpose of restriction of the right to peaceful assembly.

Keywords: *peaceful assembly, restriction of the right to peaceful assembly, assistance in holding peaceful assembly, ensuring public order and public safety.*

УДК 342+351.86
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-104-109

Каміль ПРИМАКОВ[®]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Здійснено аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання державної політики у сфері національної безпеки та тенденцій його розвитку. З'ясовано, що сьогодні сучасна державна політика у сфері національної безпеки представлена сукупністю взаємопов'язаних нормативно-правових актів, які визначають її цілі, завдання, принципи тощо і які спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки. Зроблено висновок, що сучасна державна політика у сфері національної безпеки повинна бути втілена в документі, що має не лише відповідати викликам та загрозам в умовах війни, але й стати натхненням для всієї нації.

Обґрунтовано, що сьогодні державна політика у сфері національної безпеки потребує внесення корегувань з врахуванням загроз та викликів, що пов'язані з війною, а також повинна містити оцінку сучасної обстановки, ефективні механізми досягнення рішень з протидії актуальним викликам та загрозам, фінансове та матеріально-технічне забезпечення.

Ключові слова: безпека, національна безпека, державна політика, правоохоронні органи, оборона, нормативно-правове регулювання, законодавство.

Постановка проблеми. Сучасне безпекове середовище в Україні характеризується високим рівнем наявності різних загроз, основні з яких викликані військовою агресією. Тому в сучасних умовах діяльність органів публічної влади повинна зосереджуватися не тільки на питаннях усунення загроз, пов'язаних з війною, але і на прогнозуванні, своєчасному виявленні і подальшій нейтралізації інших загроз, внутрішніх і зовнішніх у сфері національної безпеки, на питаннях максимального створення безпекового середовища для громадян, протидії злочинності, підтриманні правопорядку та соціально-політичної стабільності, безпеки прикордонного простору, економіки держави, підтриманні на належному рівні обороноздатності країни. Вирішення цих завдань неможливе без сучасної політики національної безпеки та стану її правового регулювання. Тому актуальною є потреба у дослідженні законодавства, яке визначає державну політику у сфері національної безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Значний вклад у вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, зробили вчені, як-от: В. Антонов [1], В. Башук [2], Д. Беззубов [3], В. Горбулін [4], І. Доронін [5], А. Мурашко [6], В. Ліпкан [7], Л. Наливайко [8], Г. Ситник [9], В. Смолянук [10], Л. Шипілова [11], М. Шевченко [12] тощо. З огляду на думки цих та інших вчених виникає потреба дослідити сучасний стан нормативно-правового регулювання державної політики у сфері національної безпеки, який в наявних працях висвітлений фрагментарно.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану нормативно-правового регулювання державної політики у сфері національної безпеки та визначення тенденцій розвитку законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Державна політика у сфері національної безпеки визначається у законодавстві. Саме законодавство містить мету, завдання, суб'єктів цієї політики, напрями, структуру та взаємодію її складових елементів, розмежовує інституційні сфери, повноваження органів державної влади, правоохоронних органів у межах системи національної безпеки. Саме в законодавстві, що визначає державну

© К. Примаков, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>
k_zpd@dduvs.in.ua

політику у сфері національної безпеки, детермінуються основні напрями діяльності держави у зовнішніх та внутрішніх відносинах, визначаються стратегічні напрями діяльності державних і правоохоронних органів у межах системи національної безпеки, інститутів громадянського суспільства, використання політичних, економічних, інформаційних, правових й інших спеціальних заходів та ресурсів.

Щодо законодавства, то правову основу державної політики у сфері національної безпеки становлять Конституція України, міжнародні договори України у безпековій сфері, закони України, Укази Президента України, що визначають засади і напрями політики, інше законодавство, в якому розкриваються повноваження органів державної влади, військового управління, правоохоронних органів, інших державних і громадських інституцій, які реалізують заходи державної політики або забезпечують їх виконання.

Закон України «Про національну безпеку України» встановлює загальні засади та принципи національної безпеки, а також організаційні та правові засади здійснення державної політики у цій сфері. У законі також визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, закладено основи до планування у сферах національної безпеки і оборони [13]. Закон України «Про оборону України» визначає основні засади державної політики у сфері оборони, забезпечення військової безпеки та обороноздатності країни [14]. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» встановлює правові засади забезпечення безпеки від терористичної діяльності та механізми запобігання тероризму [15]. Закон України «Про інформацію» окреслює правові засади державної політики у сфері інформаційної безпеки та інформаційної війни [16]. Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» визначає правові, організаційні та економічні засади у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією [17].

Важливим стратегічним документом є Указ Президента України № 56/2022 від 16 лютого 2022 року, яким уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [18]. Ця Стратегія визначає реальні й потенційні загрози державній безпеці України, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки і розрахована до 2025 року.

Стратегія воєнної безпеки містить мету, засади, принципи воєнної безпеки нашої держави. Головною метою Стратегії воєнної безпеки України визначено завчасну підготовку та всебічне забезпечення всеохоплюючої оборони України, інтеграцію України в євроатлантичний безпековий простір та набуття членства в НАТО, а також активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [19].

Стратегія інформаційної безпеки визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних [20]. На виконання вказаної Стратегії Кабінет Міністрів 30 березня 2023 року затвердив План заходів з її реалізації [21].

Важливим документом, який окреслює напрями і завдання органів правопорядку у сфері національної безпеки, є Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектора безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки, який затверджений Указом Президента України 11 травня 2023 року [22]. Цей стратегічний документ має на меті підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів з протидії загрозам у сфері національної безпеки, узгодити таку діяльність із стандартами ЄС.

З наведеного вище можна зробити висновок, що загалом у нашій державі сформовано необхідне правове підґрунтя державної політики у сфері національної безпеки. Наведене вище законодавство є основою сучасної державної політики у сфері національної безпеки і воно регулює важливі для сфери життєдіяльності суспільства, що пов'язані з національною безпекою країни.

Варто також звернути увагу на те, що державна політика у сфері національної безпеки повинна бути комплексною і торкатися усіх важливих сфер життєдіяльності суспільства. І саме це повинно бути відображено у відповідних стратегічних документах. Важливими елементами державної політики, по-перше, повинні бути заходи, спрямовані на гарантування і забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. По-друге, це заходи, які спрямовані на захист духовних, морально-етичних, культурних, історичних, інтелектуальних та матеріальних цінностей суспільства, які у своїй сукупності визначають ідентичність та духовний потенціал нації. І це є дуже важливим,

бо збереження та розвиток цих цінностей сприяє зміцненню єдності громадян і формуванню національної самосвідомості. По-третє, конституційний порядок, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність мають особливе значення для забезпечення безпеки держави і тому повинні бути у пріоритеті. Запобігання загрозам зсередини та ззовні, збереження суверенітету та територіальної цілісності є головними завданнями сучасної державної політики у сфері національної безпеки.

Невід'ємним складовим елементом сучасної державної політики національної безпеки є інформаційне середовище, яке має важливе значення для функціонування інформаційного простору, доступу до інформації населення нашої держави в умовах війни, протидії інформаційним загрозам, захисту інформаційного простору України.

Наступний напрям – це екологічна безпека. Забезпечення екологічної безпеки дозволяє не тільки забезпечити стабільний розвиток та добробут суспільства, а також усунути потенційні загрози природному середовищу нашої держави, екологічні, техногенні та інші катастрофи, актуальність виникнення яких в умовах війни значно зросла. Природні ресурси, як важливий актив країни, потребують ефективного управління та захисту. Збалансоване використання та охорона природних ресурсів сприяють стійкому економічному розвитку та екологічній безпеці країни.

Тому під час правотворчої діяльності із вироблення державної політики у сфері національної безпеки потрібно враховувати все, вище викладене. Крім того, засоби, механізми, цілі та завдання державної політики у сфері національної безпеки повинні узгоджуватися як між собою, так і з іншими стратегічними документами. Це є важливою вимогою, яка впливає на дієвість, і комплексність державної політики у сфері національної безпеки.

Отже, діяльність державних і правоохоронних органів, органів військового управління у сфері вироблення та впровадження державної політики у сфері національної безпеки допомагає зміцнити національну безпеку, усунути та ефективно протидіяти наявним загрозам.

Головним завданням державного управління національною безпекою є створення необхідної нормативно-правової бази. Це містить розробку та уточнення наявних концепцій, стратегій, доктрин, внесення змін у документи та програми тактичного значення, які у своїй сукупності сприяють ефективному функціонуванню системи забезпечення національної безпеки в нашій державі. Паралельно зі створенням та внесенням уточнень у нормативно-правову основу державної політики у сфері національної безпеки потрібно вживати заходи щодо поліпшення організаційної структури системи суб'єктів національної безпеки, щодо забезпечення необхідними кадрами, фінансами, матеріальними та технічними ресурсами, а також забезпечення доступу до інформаційних ресурсів. Усе це спрямовано на зміцнення національної безпеки та гарантування стабільності та захищеності держави від наявних загроз та викликів.

Безумовно, ухвалені останніми роками стратегічні документи, які визначають державну політику у сфері національної безпеки, є значним кроком вперед щодо наявної раніше політики держави у сфері національної безпеки. Однак все ж не можна не вказати на те, що сучасна державна політика у сфері національної безпеки далека від досконалості. Чинні Стратегія забезпечення державної безпеки та Стратегія воєнної безпеки є формалізованими документами узагальнюючого характеру, в яких надаються напрями розвитку безпеки та оборони. Сучасна державна політика у сфері національної безпеки повинна бути втілена в документі, що не тільки відповідатиме викликам та загрозам в умовах війни, але й стане натхненням для всієї нації. Сучасна стратегія державної політики у сфері національної безпеки повинна враховувати сучасні реалії, а також містити модель майбутнього, бути доступною для сприйняття нацією загалом. Тому, на нашу думку, сьогодні державна політика у сфері національної безпеки потребує внесення корегувань з врахуванням загроз та викликів, що пов'язані з війною. Вона повинна містити оцінку сучасної обстановки, ефективні механізми досягнення рішень щодо протидії актуальним викликам та загрозам, фінансове та матеріально-технічне забезпечення.

Сьогодні сучасна державна політика у сфері національної безпеки представлена сукупністю взаємопов'язаних нормативно-правових актів, які визначають її цілі, завдання, принципи тощо і які спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки. Саме законодавство є тією основою, в якій закріплено всю систему

національної безпеки України. І для того щоб воно було ефективним, його положення мають відповідати принципам наукової обґрунтованості, узгодженості, актуальності, чіткості.

Висновки. Отже, з огляду на вищенаведене треба зазначити, що чинне законодавство, яке регулює державну політику у сфері національної безпеки, потребує змін та уточнень. Сучасна державна політика у сфері національної безпеки повинна бути ефективним засобом для протидії викликам і загрозам, що зумовлені війною, містити заходи для їх нейтралізації і усунення. При цьому правильне розуміння пріоритетів та викликів у сфері національної безпеки, пошук ефективних шляхів їх вирішення сприятимуть забезпеченню національній безпеці держави. В основу сучасної державної політики національної безпеки пропонуємо покласти такі засади: формування ефективних засобів обороноздатності країни та посилення спроможності військово-промислового комплексу, протидію корупції та створення ефективних механізмів фінансування, розподілу коштів на військові потреби та захист населення, формування системи патріотичного виховання та національної свідомості.

Список використаних джерел

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Талком, 2017. 576 с.
2. Башук В. В. Філософсько-правові засади формування національної безпеки держави. *Митна справа*. 2011. № 6 (78). С. 127–131.
3. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
4. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
5. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти : монографія. Київ : ТОВ Видавничий дім «АртЕк», 2019. 434 с.
6. Мурашко А. М. Теоретичні основи реалізації державної політики у сфері національної безпеки в Україні. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2017. № 2(4). С. 127–134.
7. Ліпкан В. А. Національна безпека України : монографія. Київ : Кондор, 2013. 437 с.
8. Нализвайко Л. Р. Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки: досвід України та зарубіжних держав. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 18–20.
9. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : НАДУ, 2012. 544 с.
10. Смолянук В. Ф. Національна безпека України: від ескізного проектування до системного ствердження. *Суспільно-політичні процеси*. Київ : Політія, 2018. С. 330–331.
11. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2007. 20 с.
12. Шевченко М. М., Зозуля О. С., Храпач Г. С., Лепіхов А. В. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2022. № 2(75). URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/266598/262571>.
13. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
14. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
15. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.
16. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
17. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією : Закон України від 01.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>.
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16.02.2022. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.
19. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
20. Стратегія інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069#>.

21. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 272-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#Text>.

22. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Antonov, V. O. (2017) *Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine] : monohrafiia / nauk. red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Talkom, 576 p. [in Ukr.].

2. Bashuk, V. V. (2011) *Filosofsko-pravovi zasady formuvannia natsionalnoi bezpeky derzhavy* [Philosophical and legal foundations of the formation of national security of the state]. *Myta sprava*. № 6 (78), pp. 127–131. [in Ukr.].

3. Bezzubov, D. O. (2018) *Problemy teorii publichnogo administruvannia v sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky* [Problems of the theory of public administration in the field of ensuring national security]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrajinskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya : Pravo*. Issue 5, pp. 45–49. [in Ukr.].

4. Horbulin, V. P. (2010) *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky* [Strategic planning: solving national security problems] : monohrafiia. Kyiv : NISD, 288 p. [in Ukr.].

5. Doronin, I. M. (2019) *Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: pravovi aspekty* [National security of Ukraine in the information age: legal aspects] : monohrafiia. Kyiv : TOV Vydavnychiy dim «ArtEk», 434 p. [in Ukr.].

6. Murashko, A. M. (2017) *Teoretychni osnovy realizatsii derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky v Ukraini* [Theoretical foundations of implementation of state policy in the field of national security in Ukraine]. *Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok*. № 2(4), pp. 127–134. [in Ukr.].

7. Lipkan, V. A. (2013) *Natsionalna bezpeka Ukrainy* [National security of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Kondor, 437 p. [in Ukr.].

8. Nalyvaiko, L. R. (2020) *Derzhavna polityka u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky: dosvid Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav* [State policy in the sphere of ensuring national security: the experience of Ukraine and foreign countries]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 13 bereznia 2020 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 18–20. [in Ukr.].

9. Sytnyk, H. P. (2012) *Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady)* [State management in the field of national security (conceptual and organizational and legal foundations)]: pidruchnyk. Kyiv : NADU, 544 p. [in Ukr.].

10. Smolianiuk, V. F. (2018) *Natsionalna bezpeka Ukrainy: vid eskiznogo proektuvannia do systemnogo stverdzhennia* [National security of Ukraine: from sketch design to system approval]. *Suspilno-politychni protsesy*. Kyiv : Politiia, pp. 330–331. [in Ukr.].

11. Shypilova, L. M. (2007) *Porivnialnyi analiz kliuchovykh poniat i katehorii osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Comparative analysis of key concepts and categories of the foundations of national security of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 21.01.01. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

12. Shevchenko M. M., Zozulia O. S., Khrapach H. S., Lepikhov A. V. (2022) *Rosiisko-ukrainska viina: osoblyvosti realizatsii zahroz derzhavnomu suverenitetu Ukrainy ta perspektyvy vykhodu z viiny* [The Russian-Ukrainian war: peculiarities of the implementation of threats to the state sovereignty of Ukraine and prospects for exiting the war]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzen Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 2(75). URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/266598/262571>. [in Ukr.].

13. *Pro natsionalnu bezpeku* [On national security] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].

14. *Pro oboronu Ukrainy* [About the defense of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.12.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. [in Ukr.].

15. *Pro borotbu z teroryzmoz* [On the fight against terrorism] : Zakon Ukrainy vid 20.03.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. [in Ukr.].

16. *Pro informatsiiu* [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukr.].

17. *Pro zabezpechennia khimichnoi bezpeky ta upravlinnia khimichnoiu produktsiieiu* [On ensuring chemical safety and management of chemical products] : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>. [in Ukr.].

18. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky»* [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 30, 2021 "On the Strategy for Ensuring State Security"] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 16.02.2022 № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>. [in Ukr.].

19. Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy [On the War Security Strategy of Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 № 121. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. [in Ukr.].

20. Stratehiia informatsiinoi bezpeky [Information security strategy] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 № 685. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069#>

21. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii informatsiinoi bezpeky na period do 2025 roku [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Information Security Strategy for the period until 2025] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.2023 № 272-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

22. Pro Kompleksnyi stratehichniy plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law and Order Bodies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 № 273. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov. Analysis of the current state and development trends of regulatory and legal regulation of state policy in the sphere of national security. The article deals with analysis of the current state of regulatory and legal regulation of state policy in the field of national security and its development trends. The article draws attention to the fact that, in general, the necessary legal basis for state policy in the field of national security has been formed in our country. It is noted that modern state policy in the field of national security should be comprehensive and touch all important spheres of society's life. It turns out that the strategic documents adopted in recent years, which define the state policy in the field of national security, are a significant step forward in relation to the previously existing state policy in the field of national security.

Attention is drawn to the fact that modern state policy in the field of national security is far from perfect. It turns out that today's state policy in the field of national security is represented by a set of interrelated legal acts that define its goals, tasks, principles, etc. and are aimed at regulating social relations in the field of national security. It is substantiated that the legislation itself is the basis on which the entire national security system of Ukraine is fixed. And in order for it to be effective, its provisions must comply with the principles of scientific validity, consistency, relevance, and clarity. It is concluded that the modern state policy in the field of national security should be embodied in a document that should not only meet the challenges and threats in the conditions of war, but also become an inspiration for the entire nation.

The modern strategy of state policy in the field of national security must take into account modern realities, as well as contain a model for the future, be accessible for perception by the nation as a whole. The article substantiates that today's state policy in the field of national security needs to be adjusted taking into account the existing threats and challenges associated with war. It is concluded that the state policy in the field of national security should include an assessment of the current situation, effective mechanisms for achieving solutions to counter current challenges and threats, financial and logistical support.

Keywords: *security, national security, state policy, law enforcement agencies, defense, regulatory and legal regulation, legislation.*

УДК 342.1/3/4

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-110-118

Лілія СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСНОВНИЙ ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА ЯК НАЙВАЖЛИВІША ЮРИДИЧНА ГАРАНТІЯ ЗАКОННОСТІ Й ПРАВОПОРЯДКУ

У статті обґрунтовано тезу про Основний закон Української держави і суспільства як найважливішу юридичну гарантію законності і правопорядку, що також є його юридичною властивістю. Здійснений аналіз норм Конституції України, що стосуються предмета дослідження, засвідчив винятково важливу роль Основного закону Української держави у створенні режиму правомірної діяльності усіх суб'єктів права; в ньому через сукупність імперативних вимог (принципів), адресованих потенційним учасникам правовідносин, розкривається зміст поняття законності як багатоаспектного явища правової дійсності та необхідної передумови формування конституційного правопорядку; визначається місце Конституції України в національній системі законодавства і функціональне призначення нормативно-правового акта найвищої юридичної сили в організації цієї системи; обґрунтовується її значення у забезпеченні єдності розуміння і застосування законів на всій території України.

Ключові слова: Конституція України (Основний закон Української держави і суспільства), законність, принципи законності, верховенство закону щодо всіх інших правових актів, загальність законності, єдність розуміння і застосування законів на всій території України, соціально-демократичної доцільності закону, обумовленості законності режимом демократії, реальності законності, правопорядок, юридичні гарантії законності.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала проблему забезпечення законності і конституційного правопорядку як на підконтрольній, так і тимчасово непідконтрольній Україні її суверенній території. Одним із важливих аспектів цієї проблеми є юридичні гарантії законності і правопорядку, з-поміж яких особливо важливе значення має Конституція України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вже традиційними для сучасної правничої науки є такі питання, що комплексно розглядаються в доктринальних джерелах і навчальній літературі з теорії права: поняття, сутність та принципи законності; поняття правопорядку, його структура і види; поняття юридичних гарантії законності та правопорядку й їх класифікація; використання юридичних засобів для забезпечення законності і правопорядку тощо.

Наукові пошуки представників науки конституційного права фокусувалися на питаннях поняття конституції, її юридичних властивостей, різновидів, змістовної наповненості, функціонального призначення тощо.

Вагомий внесок у дослідження окресленої проблематики належить таким вітчизняним правникам, як С. Бобровник [1], В. Боняк [2], [3], В. Васецький [4], М. Кельман і О. Мурашин [5], М. Козюбра [7], А. Колодій [6], О. Куракін [9], П. Рабінович [10], О. Скрипнюк [14], О. Скакун [13], О. Совгіря і Н. Шукліна [15], Ю. Тодика [16] тощо.

Водночас у своїх працях правники або ж взагалі не акцентували на Конституції України як найважливішій юридичній гарантії законності і правопорядку, або торкалися цього питання побічно чи фрагментарно.

Зокрема, М. Козюбра обґрунтовано зауважив, що в конституціях не тільки закріплюють фундаментальні засади, на яких базуються найважливіші суспільні відносини в державі й утверджується стабільний конституційно-правовий порядок, вони також є визначальним юридичним інструментом обмеження державної влади – однією з

© Л. Сердюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

основних ознак конституціоналізму [7, с. 75].

Досліджуючи Конституцію України як найважливішу юридичну гарантію суверенітету та територіальної цілісності держави, І. Сердюк зазначив, що вона, як документ установчого характеру, не лише юридично підтверджує сам факт існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави (ст. 1), територія якої в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ч. 2 ст. 2), але й засновує найважливіші державні інститути, на які покладаються юридичні обов'язки із забезпечення її суверенітету та територіальної цілісності (Розділи IV-VI), визначає принципи їх діяльності (Розділ I), а також наділяє ці інститути необхідними державно-владними повноваженнями, включно з правом застосування сили (примусу) [17, с. 36–37].

На підтвердження тези про винятково важливу роль Конституції України у забезпеченні суверенітету та територіальної цілісності держави правник зауважив, що саме цей юридичний документ як юридична гарантія законності і правопорядку не просто легалізує, але й легітимізує необхідні, хоча й подеколи непопулярні, юридично значущі дії різних державних і соціальних інститутів [17, с. 39].

В одній із наших наукових статей ми також торкалися проблематики юридичних гарантій, щоправда, не безпосередньо законності, а виборчих прав громадян України і права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумах [12].

Мета: обґрунтувати тезу про Основний закон Української держави і суспільства як найважливішу юридичну гарантію законності і правопорядку, що також є його юридичною властивістю.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання гносеологічних можливостей діалектичного та герменевтичного методологічного підходів, а також спеціально-юридичного методу пізнання, що дозволяють розкрити зміст конституційно-правових приписів, потреба залучення яких для наукового аналізу зумовлена завданнями дослідження та творчим задумом автора.

Оскільки методологічну функцію виконують не лише методологічні підходи та методи дослідження, але й будь-яке теоретичне знання, використання якого в процесі пізнання дозволяє отримати нові знання, важливе значення в цій науковій розвідці мають теоретичні положення, що розкривають зміст понять законність, правопорядок та юридичні гарантії законності.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зазначити, що в сучасній правничій науці категорія законність інтерпретується як комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що характеризує організацію та функціонування суспільства і держави на правових засадах [13, с. 445].

Законність характеризується поєднанням таких двох складових:

- 1) внутрішньої (сутнісної), що характеризується наявністю науково обґрунтованих і відповідних праву законів; якістю законів;
- 2) зовнішньої (формальної), що виявляється в обов'язку виконувати розпорядження законів і підзаконних правових актів органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, громадянами та різними об'єднаннями [13, с. 446].

Правапорядок являє собою режим (стан) упорядкованості, організованості суспільних відносин, який утворюється за умов законності [10, с. 176]. У цьому судженні П. Рабіновича відображено діалектичний зв'язок між законністю, як умовою, і правапорядком, як наслідком, результатом дії умови.

Під юридичними гарантіями законності в теорії права розуміють передбачені законом спеціальні засоби впровадження охорони і, в разі порушення, відновлення законності [10, с. 177].

Аналіз вищенаведених дефініцій у контексті теми дослідження з необхідністю вимагає пошуку відповідей на такі питання:

1. Яким саме законом (або законами) передбачені ті самі спеціальні засоби впровадження охорони і, в разі порушення, відновлення законності?
2. Про які саме спеціальні засоби йдеться?
3. Який стосунок до всього цього має Конституція України?

Відповідаючи на перше питання, необхідно виходити з того, який із чинних законів є основою системи національного законодавства та має найвищу юридичну силу. Такими відмінними рисами наділений лише один нормативно-правовий акт – Конституція України. Водночас зауважимо, що юридичні гарантії законності визначені й іншими законодавчими актами, причому їх перелік є доволі широким.

Відповідно на друге питання є обґрунтована у загальній теорії права видова диференціація юридичних гарантій законності за найближчими цілями, суб'єктами їх застосування, характером юридичної діяльності й онтологічним статусом у правовій системі. В аспекті предмета цієї наукової розвідки важливе значення мають усі чотири підходи до класифікації досліджуваного поняття [9, с. 362].

Стверджувально відповідаючи на третє питання щодо безпосереднього стосунку Конституції України до юридичних гарантій законності ми виходимо зі змісту цього юридичного документа найвищої юридичної сили, тобто конституційно-правових приписів, які по-перше, дозволяють з'ясувати юридичну природу законності як багатоаспектного явища правової дійсності, а по-друге, визначають спеціальні юридичні засоби забезпечення законності і правопорядку. Саме вони будуть у фокусі нашої уваги.

Зауважимо, чітке розмежування окремих аспектів законності є доволі проблематичним, адже теоретичні положення, за допомогою яких пояснюються різні складові цього явища правової дійсності, не лише взаємопов'язані між собою, що є цілком зрозумілим, але й частково дублюють одне одного [9, с. 349–350].

Тож звернемося до тих приписів Конституції України, що відображають найголовніший, на нашу думку, аспект законності; вони розкривають зміст однієї з найважливіших конституційних засад організації та діяльності органів публічної влади, що в теорії права отримала назву законності (принципу законності). Згідно з ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [8].

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Основного закону нашої держави і суспільства органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

Що ж до інших складових феномена законності (режиму та методу), то вони знаходять своє відображення в сукупності основних ідей, які розкривають сутність законності. Йдеться, зокрема, про принципи законності, до яких теоретики права відносять:

1. Верховенство закону щодо всіх інших правових актів [9, с. 351]. І хоча Конституція України не містить такого положення, його імперативність підтверджується як правничою наукою, так і конкретними приписами вищезгаданого Закону:

1.1. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюють на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8).

1.2. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ч. 2 ст. 9).

1.3. Президент України:

15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим (п. 15–16 ч. 1 ст. 106).

1.4. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ч. 3 ст. 106).

1.4. Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання (ч. 2 ст. 135).

1.5. Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду (ч. 2 ст. 144).

1.6. Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його

ухвалення (ч. 1–2 ст. 152) [8].

2. Загальність законності означає поширення дії закону на всіх суб'єктів права, які є його адресатами [9, с. 351]. І цей принцип законності не знайшов свого прямого закріплення в Конституції України. Водночас у тексті аналізованого нами нормативно-правового акта найвищої юридичної сили досить часто й у різних відмінках уживаються займенники «кожен», «кожна», «усі», які вказують на адресатів відповідних конституційно-правових норм. Найбільша кількість таких приписів міститься в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону Української держави і суспільства, назва якого прямо вказує на двох можливих суб'єктів права як потенційних учасників конституційно-правових відносин: *людину і громадянина* відповідно.

3. Єдність розуміння і застосування законів на всій території України [9, с. 351]. Реалізація цієї імперативної вимоги законності на практиці забезпечується як в процесі тлумачення норм права, так і їх застосування, причому тлумачення норм права може розглядатися і як самостійна діяльність, і як самостійна стадія процесу застосування норм права. Щодо розуміння тлумачення норм права як самостійної стадії правозастосовного процесу заслуговують на увагу такі уточнення методологічного плану: по-перше, йдеться саме про офіційне тлумачення норм права; по-друге, воно може являти собою як самостійну діяльність, спрямовану на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізований у нормах права, так і самостійну ланку в процесі застосування норм права. В першому випадку йдеться про нормативне офіційне тлумачення, що має формально обов'язковий характер для всіх випадків реалізації норми права, що тлумачиться, а у другому – про казуальне тлумачення, розраховане на конкретну життєву ситуацію, вирішення конкретної юридичної справи [11, с. 27].

Повноваженням офіційного нормативного тлумачення Конституції України наділений Конституційний Суд України (ч. 1 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150). Що ж до офіційного роз'яснення норм інших законів, то з 2016 року це процесуальне право отримали суди загальної юрисдикції.

Єдність застосування законів забезпечується, головним чином, у процесі здійснення правосуддя. Провідна роль у ньому відводиться Верховному Суду – найвищому суду у системі судоустрою України (ч. 3 ст. 125) [8], який наділений повноваженнями здійснювати правосуддя як суд касаційної або апеляційної інстанції, узагальнювати судову практику, надавати висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою, а також забезпечувати однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та у спосіб, визначені процесуальним законом.

4. Соціально-демократичної доцільності, що полягає а) у відповідності закону та інших джерел об'єктивного юридичного права цілям забезпечення буттєвих прав і свобод людини та інших суб'єктів, соціальної демократії і прогресивного розвитку суспільства; б) необхідності вибору в межах закону найбільш ефективного (оптимального) засобу досягнення мети закону [10 с. 176]. Ця основна ідея законності не має безпосередньої матеріалізації в тексті Основного закону Української держави і суспільства, проте з усією очевидністю виводиться зі змісту норм Розділу I «Загальні засади». Передусім, йдеться про такі приписи Конституції України:

4.1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1).

4.2. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 1–2 ст. 3).

4.3. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народowi і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 2–4 ст. 5).

4.4. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7).

4.5. В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8).

4.6. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11).

4.7. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13).

4.8. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ч. 1–4 ст. 15).

4.9. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16) [8].

5. Невідворотність відповідальності за вчинене правопорушення. Принагідно уточнити, що ця основна ідея також розглядається теоретиками права і як принцип юридичної відповідальності, що полягає в: неминучості настання відповідальності правопорушника; оперативності застосування заходів відповідальності за вчинене правопорушення; ефективності заходів, які застосовуються до правопорушника. І хоча зазначена імперативна вимога втілюється в життя переважно органами правопорядку в процесі здійснення ними правоохоронних функцій, в контексті теми цього дослідження заслуговують на увагу ті приписи Конституції України, які разом із невідворотністю юридичної відповідальності роблять її взаємною (йдеться про взаємну відповідальність особи і держави).

Відповідно до ч. 2 ст. 3 нормативно-правового акта найвищої юридичної сили «... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. ...» [8]. Згідно зі ст. 56 аналізованого нами Закону кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [8].

Водночас порушенням законності буде вважатися притягнення до юридичної відповідальності особи за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. 2 ст. 58 Конституції України) [8].

6. Обумовленість законності режимом демократії, що передбачає наявність двох типів правового регулювання: спеціально-дозвільного, що використовується для впорядкування поведінки органів публічної влади, які мають діяти за принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (ч. 2 ст. 6 та ч. 2 ст. 19 Конституції України) [8]; загальнодозвільного, що використовується для впорядкування поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів права, котрі не наділені владними повноваженнями та мають діяти за принципом «дозволено все, крім прямо забороненого законом» (ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 23, ст. 37, ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 42) Основного закону Української держави і суспільства) [8]; а також додержання рівності всіх перед законом і судом, що припускає безумовне право суб'єкта на судовий захист [13, с. 449]. Про рівність перед законом суб'єктів права, які мають однаковий правовий статус, свідчать ті норми Конституції України, в тексті яких уживаються займенники «кожен», «кожна», «усі», а також приписи, що вказують на використаний суб'єктом законотворчості в процесі моделювання однаковий масштаб поведінки суб'єктів:

6.1. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13).

6.2. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21).

6.3. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового

стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ч. 1–3 ст. 24).

6.4. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

6.5. Усі об'єднання громадян рівні перед законом (ч. 5 ст. 36).

6.6. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38).

6.7. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ч. 1 ст. 52).

6.8. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ч. 3 ст. 63) [1].

Рівні можливості захисту своїх порушених прав, включно з безумовним доступом до правосуддя, гарантовані приписами ст. 55 та п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції України.

Відповідно до ст. 55 Основного Закону Української держави і суспільства:

«Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ч. 1–7) [8].

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції України основною засадою судочинства поряд з іншими визнана рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом [8].

7. Реальність законності означає її забезпеченість дієвими, досконалими гарантіями [9, с. 352]. Втілення в життя цієї ідеї законності вимагає дієвості фактично всіх конституційно-правових норм. Однак на особливу увагу заслуговують ті з них, чії приписи 1) закріплюють конституційні принципи організації та діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб; 2) визначають обсяг і межі владних повноважень цих суб'єктів конституційного права; 3) регламентують різні конституційні процедури як вияв демократичного методу управління громадянським суспільством і правовою державою; 4) містять посилення на час (строки або терміни) здійснення цих процедур, дотримання якого є важливою умовою законності і конституційного правопорядку; 5) мають значний охоронний потенціал, як превентивний (запобіжний по відношенню до правопорушень і, передусім, порушення прав людини), так і правовідновлювальний; 6) що слугують ефективним способом усунення суперечностей між нормами права, що по-різному регулюють одні й ті ж самі суспільні відносини (норми-арбітри або колізійні норми). Вони об'єктивовані в Розділі XV «Перехідні положення» Конституції України.

Вищезгадані конституційно-правові норми в аспекті досліджуваної проблематики стануть предметом розгляду в межах наступних наукових публікацій автора.

Висновки. Аналіз вищенаведених конституційно-правових норм свідчить про те, що Основний Закон Української держави є найважливішою юридичною гарантією законності і правопорядку, а також його юридичною властивістю. В ньому через сукупність імперативних вимог (принципів), адресованих потенційним учасникам правовідносин, розкривається зміст поняття законності як багатоаспектного явища правової дійсності та необхідної передумови формування конституційного правопорядку; визначається місце Конституції України в національній системі законодавства і функціональне призначення нормативно-правового акта найвищої юридичної сили в організації цієї системи; обґрунтовується її значення у забезпеченні єдності розуміння і застосування законів на всій території України; зі змісту норм Розділу I «Загальні засади» з усією очевидністю виводиться ідея соціально-демократичної доцільності закону, і особливо Конституції України; в аспекті взаємної відповідальності особи і держави відображена ідея невідворотності юридичної відповідальності за вчинене правопорушення як гарантія відновлення законності; як вияв обумовленості законності режимом демократії кризною червоною лінією стверджується ідея рівності перед законом суб'єктів права, які мають однаковий правовий статус; реальність законності забезпечується, передусім, за допомогою тих конституційно-правових норм, які мають значний охоронний потенціал.

Список використаних джерел

1. Бобровник С. В. Гарантії законності. *Теорія держави і права. Академічний курс* : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 537–542.
2. Боняк В. О. Законодавчий конституційний процес в Україні як важлива складова предмета пізнання теорії конституціоналізму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 35–41.
3. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.
4. Васецький В. Ю. Захист прав та свобод людини у сфері дії права. *Дія права: інтегративний аспект* : монографія / кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2010. С. 267–284.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. С. 216–220.
6. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 391 с.
7. Конституційне право : підручник / за загальною редакцією М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Куракін О. М. Законність, правопорядок і дисципліна. *Теорія держави та права* : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017; Ліра ЛТД. С. 349–366.
10. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
11. Сердюк І. А. Плюралізм підходів до визначення кількісного аспекту стадій правозастосовного процесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2018. № 2. С. 25–29.
12. Сердюк Л. М. Інтерпретація понять юридичні гарантії виборчих прав громадян України й юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі в сучасній доктрині конституційного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2021. № 2. С. 78–84.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
14. Скрипнюк О. В. Конституція України – визначальне джерело конституційного права України. *Джерела конституційного права України* : монографія. Київ : Наукова думка, 2010. С. 137–167.
15. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 416 с.
16. Тодика Ю. М. Конституція України – Основний закон держави і суспільства : навч. посіб. Харків : Факт, 2001. 382 с.
17. Serdiuk I. The Constitution of Ukraine as the most important legal guarantee of sovereignty and territorial integrity of the nation. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue No 1. P. 35–40.

Надійшла до редакції 08.07.2023

References

1. Bobrovnyk, S. V. (2006) Harantii zakonnosti. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [Guarantees of legality. Theory of the state and law. Academic course] : pidruchnyk / za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, pp. 537–542. [in Ukr.].
2. Boniak, V. O. (2022) Zakonodavchyi konstytutsiinyi protses v Ukraini yak vazhlyva skladova predmeta piznannia teorii konstytutsionalizmu [The legislative constitutional process in Ukraine as an important component of the subject of knowledge of the theory of constitutionalism]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 35–41. [in Ukr.].
3. Boniak, V. O. (2015) Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Law enforcement bodies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, Lira, 372 p. [in Ukr.].
4. Vasetskyi, V. Yu. (2010) Zakhyst prav ta svobod liudyny u sferi dii prava. *Diia prava: intehratyvnyi aspekt* [Protection of human rights and freedoms in the field of law. Action of law: integrative aspect] : monohrafiia / kol. avtoriv; vidp. red. N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurydychna dumka, pp. 267–284. [in Ukr.].
5. Kelman, M. S., Murashyn, O. H. (2002) Zahalna teoriia prava (z skhemamy, kroswordamy, testamy) [General theory of law (with diagrams, crosswords, tests)] : pidruchnyk. Kyiv : Kondor, pp. 216–220. [in Ukr.].
6. Kolodii, A. M. (1998) Konstytutsiia i rozvytok pryntsyypiv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia) [Constitution and development of principles of Ukrainian law (methodological issues)] : dys. ...d-ra yuryd. nauk : 12.00.01, 12.00.02. Kyiv, 391 p. [in Ukr.].
7. Konstytutsiine pravo [Constitutional law] : pidruchnyk / za zahalnoiu redaktsiieiu M. I. Koziubry. Kyiv : Vaite, 2021. 528 p. [in Ukr.].
8. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
9. Kurakin O. M. (2017) Zakonnist, pravoporiadok i dystsyplina. *Teoriia derzhavy ta prava* [Legality, law and order and discipline. *Theory of the state and law*] : pidruchnyk / kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vediernikov. 3-ye vyd. pererob. i dopov. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav.; Lira LTD, pp. 349–366. [in Ukr.].
10. Rabinovych, P. M. (2021) Osnovy teorii ta filosofii prava [Basics of theory and philosophy of law] : navch. posib. Lviv : Vyd-vo LOBF «Medytsyna i pravo», 256 p. [in Ukr.].
11. Serdiuk, I. A. (2018) Pliuralizm pidkhodiv do vyznachennia kilkisnoho aspektu stadii pravozastosovnoho protsesu [Pluralism of approaches to determining the quantitative aspect of the stages of the law enforcement process]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Dnipro, № 2, pp. 25–29. [in Ukr.].
12. Serdiuk, L. M. (2021) Interpretatsiia poniat yurydychni harantii vyborchykh prav hromadian Ukrainy y yurydychni harantii prava hromadian Ukrainy na uchast u vseukrainskomu ta mistsevomu referendumi v suchasni doktryni konstytutsiinoho prava [Interpretation of the concepts of legal guarantees of electoral rights of Ukrainian citizens and legal guarantees of the right of Ukrainian citizens to participate in the all-Ukrainian and local referendum in the modern doctrine of constitutional law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 78–84. [in Ukr.].
13. Skakun, O. F. (2001) Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruchnyk. Kharkiv : Konsum, 656 p. [in Ukr.].
14. Skrypniuk O. V. (2010) Konstytutsiia Ukrainy – vyznachalne dzherelo konstytutsiinoho prava Ukrainy. *Dzherela konstytutsiinoho prava Ukrainy* [The Constitution of Ukraine is the defining source of the constitutional law of Ukraine. *Sources of constitutional law of Ukraine*] : monohrafiia. Kyiv : Naukova dumka, pp. 137–167. [in Ukr.].
15. Sovhyria, O. V., Shuklina, N. H. (2008) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter, 416 p. [in Ukr.].
16. Todyka, Yu. M. (2001) Konstytutsiia Ukrainy – Osnovnyi zakon derzhavy i suspilstva [The Constitution of Ukraine is the basic law of the state and society] : navch. posib. Kharkiv : Fakt, 382 p. [in Ukr.].
17. Serdiuk I. (2022) The Constitution of Ukraine as the most important legal guarantee of sovereignty and territorial integrity of the nation. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue No 1, pp. 35–40.

ABSTRACT

Liliia Serdiuk. The Fundamental Law of the Ukrainian State and Society as the most important legal guarantee of law and order. The thesis is about the Fundamental Law of the Ukrainian State and Society as the most important legal guarantee of legality and law and order, which is also its legal property, has been substantiated.

The analysis of the norms of the Constitution of Ukraine related to the subject of the study has

been carried out, which testified to the extremely important role of the Fundamental Law of the Ukrainian State in creating a regime of lawful activity of all legal entities. It reveals the meaning of the concept of legality as a multifaceted phenomenon of legal reality and a necessary prerequisite for the formation of a constitutional legal order through a set of imperative requirements (principles) addressed to potential participants in legal relations; the place of the Constitution of Ukraine in the national legal system and the functional purpose of the normative legal act of the highest legal force in the organization of this system have been determined; its importance in ensuring the unity of understanding and application of laws throughout the territory of Ukraine has been substantiated; from the content of the norms of Chapter I "General principles", the idea of the social-democratic expediency of the law, and especially the Constitution of Ukraine, is clearly derived; in the aspect of mutual responsibility of the person and the state, the idea of the inevitability of legal responsibility for the committed offense is reflected as a guarantee of the restoration of legality; as a manifestation of the conditionality of legality by the democratic regime, the idea of equality before the law of legal subjects who have the same legal status is affirmed; the reality of legality is ensured, first of all, with the help of those constitutional and legal norms that have a significant protective potential.

Keywords: *Constitution of Ukraine (Fundamental Law of the Ukrainian State and Society), legality, principles of legality, supremacy of law over all other legal acts, generality of legality, unity of understanding and application of laws throughout the territory of Ukraine, social-democratic expediency of the law, conditionality of legality by the regime of democracy, realities of legality, law and order, legal guarantees of legality.*

УДК 342.7+ 347.921.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-118-122

Юлія ОЛІЙНИК[©]

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВО НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

У статті розкрито наявні в сучасній правничій науці погляди вчених на зміст поняття право на професійну правничу допомогу. На основі аналізу суджень вітчизняних правників про вказаний феномен, його зміст, особливості забезпечення обґрунтовано авторську дефініцію цієї категорії наукознавства.

Право кожного на професійну правничу допомогу розглянуто в суб'єктивному сенсі. Виявлено, що питання визначення досліджуваного поняття залишається дискусійним для юридичної науки. Розкрито погляди науковців на зміст наявного в сучасному правознавстві поняття права на професійну правничу допомогу. Розглянуто плюралізм підходів до розуміння поняття права кожного на професійну правничу допомогу та з'ясовано його зміст. Визначено, що недоліком переважної більшості визначень є тавтологічність – поняття права на професійну правничу допомогу науковці визначають через закон. Доведено, що вчені безпідставно обмежують коло суб'єктів, які уповноважені надавати можливість реалізації такого права, зводячи їх перелік лише до категорії юристів. Наголошено, що досить часто дослідники ігнорують той факт, що суб'єкт може реалізувати таке право як на платній, так і на безоплатній основі.

Ключові слова: *права людини, правова допомога, правнича допомога, право на професійну правничу допомогу.*

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука для словесного позначення категорії право кожного на професійну правничу допомогу оперує різними термінами: основне (фундаментальне), невід'ємне право кожного [1]; можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат [2], [8]; міра можливої поведінки суб'єкта правовідносин, який потребує захисту, представництва та надання інших видів допомоги [3, с. 13] тощо. Треба погодитись, що таку ситуацію в

© Ю. Олійник, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4787-3303>

uliaolejni11@gmail.com

теорії прав людини, що характеризується термінологічною багатоманітністю, можна оцінити як проблемну в плані коректності вживаних словосполучень залежно від смислового контексту [4]. Вказана гносеологічна ситуація вимагає подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення поняття право кожного на професійну правничу допомогу не є новим для правничої науки. У його розробку вагомий внесок зробили такі вітчизняні правники, як Є. Ананьєв, В. Боняк, А. Джуська А. Копейчиков, О. Крушніцька, І. Міщук, М. Мельник, М. Пришляк тощо.

Водночас, як свідчать наукові праці вказаних авторів, для правничої науки дискусійним залишається питання визначення досліджуваного нами поняття. Заповнення цієї прогалини в юридичній науці і буде присвячене наукове дослідження.

Мета: розглянути плюралізм підходів до розуміння поняття право кожного на професійну правничу допомогу та уточнити його зміст.

Досягнення визначеної нами дослідницької мети зумовило потребу використання певного теоретичного інструментарію, а саме: світоглядного діалектичного підходу, що ґрунтується на принципах розвитку досліджуваного явища та його взаємозв'язку з іншими правовими феноменами, передусім правовим статусом людини і громадянина, а також формально-логічного та спеціально-юридичного методів дослідження, за допомогою яких з'ясовано смислове навантаження досліджуваного терміно-поняття.

У межах цієї статті феномен право кожного на професійну правничу допомогу людини буде розглядатися нами саме в суб'єктивному значенні.

Виклад основного матеріалу. Здійснений огляд наукової літератури свідчить про різну інтерпретацію вченими досліджуваного поняття. Наведемо ці судження правників про досліджуваний феномен, що знайшли своє відображення в наукових працях та стануть предметом подальшого аналізу. Зокрема, І. Міщук у своїй праці «Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект» досліджуване право на професійну правничу допомогу доволі лаконічно визначає як основне, що закріплене на міжнародному та конституційному рівні. Дослідниця розглядає його в об'єктивному та суб'єктивному розумінні: в об'єктивному, на її думку, це правовий інститут, що являє собою сукупність міжнародних, конституційних і галузевих правових норм, що встановлюють право на правову допомогу та її гарантії. Вказує, що відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, воно не може бути обмежене, має пряму дію. Як вона резюмує, в об'єктивному розумінні право на професійну правничу допомогу виступає як найважливіша гарантія захисту всіх інших прав і свобод [1, с. 278–279].

Досліджуване нами право у суб'єктивному розумінні згадана авторка розглядає як право, яке є: 1) основним (фундаментальним), невід'ємним правом кожного, воно являє собою сукупність правових можливостей фізичної особи як учасника правовідносин, з метою досягнення поставлених юридичних цілей; 2) є головною конституційною гарантією для забезпечення інших прав людини (у тому числі права на справедливий суд). Вона уточнює: право на професійну правничу допомогу є одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення всіх інших прав і свобод людини і громадянина.

І. Міщук характеризує його одночасно і як таке, що посідає специфічне місце в системі прав людини, бо ж його реалізація спрямована на здійснення захисту інших прав та свобод [1 с. 279]. Водночас наведені ученим риси досліджуваного нами правового явища не надають достатньо повного уявлення про цей феномен.

Не менш лаконічним є судження про досліджувану нами можливість М. Караман. Науковець розглядає право на професійну правничу допомогу в умовах сучасного розвитку Української держави. Однак у роботі вчений акцентує на проблемах надання правової допомоги (з огляду на умови глобальних перетворень, збройну агресію росії проти України та пандемію COVID-19), на забезпеченні доступу особи до правосуддя. До аналізованого нами права автор звернувся по тексту своєї роботи лише один раз, відтворивши зміст ст. 59 Основного закону [5].

Із вищезазначеним підходом І. Міщук перегукується позиція іншої вітчизняної науковиці А. Джуської [6]. У своїй науковій праці вчений також характеризує досліджуване право в об'єктивному і суб'єктивному значенні; визначає його як основне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, яке є дієвою гарантією реалізації, охорони та захисту її прав, свобод і законних інтересів; зауважує, що в

контексті статті 59 Конституції України йдеться саме про право кожної фізичної особи.

А. Джуська акцентує на особливостях забезпечення права людини на професійну правничу допомогу в Україні, робить висновок, що ці особливості залежать від: 1) виду допомоги, якої потребує особа (за економічним (матеріальним) критерієм – оплатної чи безоплатної); 2) категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу (до них пропонує віднести малозабезпечених, учасників бойових дій, а також, відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, затриманих осіб тощо); 3) виду провадження (залежно від галузі права – професійна правнича допомога в кримінальному, цивільному, адміністративному чи господарському процесі) [6, с. 4].

Водночас А. Джуська хоча й визначила тему свого дослідження «Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні», однак авторської дефініції цього поняття не запропонувала.

Дослідниця О. Крушніцька, привертаючи увагу насамперед до питання розмежування поняття правової допомоги, характеризує таку допомогу як не визначену законодавством, як природне право людини, яке забезпечує її право на гідність [7, с. 99], наголошує на тому, що в Конституції України закріплено право кожного на професійну правничу допомогу, а адвокати у своїй діяльності керуються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», тобто здійснюють таку діяльність на підставі договору про надання саме правової допомоги.

Учена вказує на ситуацію, що склалася: правники мають спиратись на Конституцію України як Основний закон, але як це можна робити, коли право на професійну правничу допомогу є, а Закон, яким керуються професійні правники (адвокати), взагалі не передбачає такого словосполучення [7, с. 100].

Як складник доступності правосуддя у справах, які розглядаються в порядку цивільного судочинства, розглядають право на професійну правничу допомогу А. Кузьменко та С. Пазій [8].

Учені хоча й не надають повної дефініції досліджуваного поняття, однак розглядають цю можливість через призму забезпечення права на професійну правничу допомогу як елемента доступності правосуддя у справах, які розглядаються у порядку цивільного судочинства.

Щодо ж до практики реалізації аналізованого нами права, то науковці пропонують збільшити кількість адвокатів у системі безоплатної правової допомоги, оскільки якісна правнича допомога з дотриманням принципу спеціалізації можлива лише за умови наявності достатньої кількості адвокатів [8].

М. Пришляк висвітлює проблеми забезпечення права кожного на професійну правничу допомогу з урахуванням наявної практики Конституційного Суду України з цього питання та відводить досліджуваному праву важливу роль. Учений наголошує, що Основний закон держави не тільки закріпив право особи на професійну правничу допомогу, але й гарантував кожному вільний вибір захисника своїх прав. Автор привертає увагу до того, що інституційне закріплення адвокатури на конституційному рівні ставить під сумнів таке твердження, а отже, дає підстави говорити про звуження права на професійну правничу допомогу [9, с. 69].

Із наведених вище міркувань науковець вважає безпідставним виключно в адвокаті вбачати єдиного представника правничої професії, здатного кваліфіковано надати правові послуги, обґрунтовуючи це рівнем його професійної підготовки.

М. Пришляк наголошує, що підстав сумніватися в професійності адвокатів немає, однак вони відсутні і щодо того, щоб убачати в них єдиного представника правничої професії, здатного забезпечити право кожного на правничу допомогу. На думку вченого, зміни в Основному законі Української держави (йдеться про ст. 131² Конституції України) не стільки розширюють можливості особи на отримання професійної правничої допомоги, скільки обмежують їх, а отже, суперечать конституційному припису, вміщеному у ст. 59, відповідно до якого кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, що не виключає права отримати професійну правничу допомогу не тільки від адвоката, але й інших суб'єктів надання такої допомоги [9].

Такої ж позиції дотримується і суддя Конституційного Суду України М. Мельник, який вважає, що Суд мав би відзначити, що статтями 55, 59 Основного Закону державу не обмежено у визначенні правових засобів і способів забезпечення права кожного на судовий захист та права на професійну правничу допомогу. Суддя наголошує, що в розумінні статті 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу не

вичерпується єдиним можливим засобом його реалізації у вигляді надання такої допомоги виключно адвокатом і не виключає інших ефективних засобів здійснення цього права, у тому числі надання правничої допомоги іншими особами, які мають необхідний рівень юридичних знань та практичних навиків у сфері юриспруденції – професійними правниками. М. Мельник резюмує, що саме таке розуміння досліджуваного права суттєво підвищує конституційні гарантії захисту прав людини [10].

Розглядаючи зміст поняття право кожного на професійну правничу допомогу, вчені В. Боняк та Ю. Олійник поділяють вищенаведені підходи М. Пришляка і М. Мельника й пропонують розмежовувати поняття професійної правничої допомоги (надається особами, які належать до правничої професії) та адвокатської правничої допомоги (остання є різновидом професійної правничої допомоги).

Дослідники здійснили спробу подолати термінологічну невизначеність досліджуваного поняття: 1) виокремили його суттєві ознаки (це міра можливої поведінки суб'єкта, що реалізується в межах правовідносин; здійснюється в інтересах особи, що потребує такої допомоги з метою її захисту, представництва та надання інших видів допомоги; гарантується державою тощо); 2) на основі виділених ознак надали авторське визначення поняття право кожного на професійну правничу допомогу: це передбачена нормами національного законодавства та гарантована державою міра можливої поведінки суб'єкта правовідносин, який потребує захисту, представництва та надання інших видів допомоги, яка забезпечується юридичним обов'язком особи, що здобула необхідні теоретичні знання і практичні навички у сфері правотлумачення, правореалізації й правового захисту [3, с. 13].

Загалом погоджуючись із вищенаведеними судженнями вітчизняних учених про досліджуване нами право, вважаємо за необхідне зробити деякі зауваження та уточнення:

1) конституційне право на професійну правничу допомогу розглядається як одне з невід'ємних прав людини (кожного), однак недоліком переважної більшості дефініцій є тавтологія (поняття «право на професійну правничу допомогу» вчені визначають через «право»);

2) правниками не виправдано обмежується коло суб'єктів, які уповноважені надавати можливість скористатись реалізацією такого права, та зводять їх перелік лише до категорії адвокатів;

3) учені здебільшого залишають поза увагою той факт, що реалізація суб'єктом такого права можлива як на платній, так і безоплатній основі тощо.

Висновки. Отже, урахування всього вищевикладеного надає нам підстави для формулювання такої дефініції права на професійну правничу допомогу: це передбачена нормами національного законодавства України та гарантована державою міра можливої поведінки суб'єкта правовідносин, який потребує захисту, представництва та надання інших видів підтримки, що забезпечується юридичним обов'язком правника із достатнім рівнем професійної компетентності надати такому суб'єкту на платній чи безоплатній основі необхідну правову допомогу.

Список використаних джерел

1. Міщук І. В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. Вип. № 5. С. 278–282.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2PW00I?an=3> (дата звернення: 05.08.2023).
3. Боняк В. О., Олійник Ю. В. Зміст поняття «Право кожного на професійну правничу допомогу». *Право та державне управління*. 2022. Вип. № 2. С. 8–15.
4. Боняк В. О. Термінологічна невизначеність категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 18–23.
5. Караман М. Право на професійну правничу допомогу в умовах сучасного розвитку Української держави. URL: <http://surl.li/kavgm> (дата звернення: 05.08.2023).
6. Джуська А. В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 271 с.
7. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.
8. Кузьменко А., Пазій С. Право на професійну правничу допомогу як складник доступності правосуддя у справах, які розглядаються в порядку цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 11. С. 193–198.
9. Пришляк М. І. Проблеми забезпечення права на професійну правничу допомогу в

Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. Вип. № 4 (ч. 2). С. 69–72.

10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18#Text> (дата звернення: 05.08.2023).

Надійшла до редакції 06.09.2023

References

1. Mishchuk, I. V. (2022) Kontsepsiia profesiinoi pravnychoi dopomohy v Ukraini: zahalnoteoretychnyi aspekt [Concept of professional legal aid in Ukraine: general theoretical aspect]. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. Issue № 5, pp. 278–282. [in Ukr.].
2. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)"]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2PW00I?an=3> (access date: 05.08.2023). [in Ukr.].
3. Boniak V. O., Oliinyk Yu. V. (2022) Zmist poniattia «Pravo kozhnoho na profesiinu pravnychu dopomohu» [Content of the concept "Everyone's right to professional legal assistance"]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. Issue № 2, pp. 8–15. [in Ukr.].
4. Boniak, V. O. (2018) Terminolohichna nevyznachenist katehorii, shcho vidobrazhaie mozhlyvosti liudyny, neobkhdni dlia yii isnuvannia ta rozvytku [The terminological uncertainty of the category that reflects human capabilities necessary for its existence and development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 3 (94), pp. 18–23. [in Ukr.].
5. Karaman, M. Pravo na profesiinu pravnychu dopomohu v umovakh suchasnoho rozvytku Ukrainiskoi derzhavy [The right to professional legal assistance in the conditions of modern development of the Ukrainian state]. URL: <http://surl.li/kavgm> (access date: 05.08.2023). [in Ukr.].
6. Dzhuska, A. V. (2018) Konstytutsiine pravo liudyny na profesiinu pravnychu dopomohu v Ukraini [The constitutional right of a person to professional legal assistance in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv, 271 p. [in Ukr.].
7. Krushnitska, O. V. (2019) Rozmezhuvannia poniattia pravovoi dopomohy [Definition of the concept of legal aid]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4, pp. 98–102. [in Ukr.].
8. Kuzmenko A., Pazii S. (2021) Pravo na profesiinu pravnychu dopomohu yak skladnyk dostupnosti pravosuddia u spravakh, yaki rozghliadaiutsia v poriadku tsyvilnoho sudochynstva [The right to professional legal assistance as a component of justice in cases that are considered in civil proceedings]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. Issue 11, pp. 193–198. [in Ukr.].
9. Pryshliak, M. I. (2018) Problemy zabezpechennia prava na profesiinu pravnychu dopomohu v Ukraini [Problems of ensuring the right to professional legal assistance in Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. Issue № 4 (part 2), pp. 69–72. [in Ukr.].
10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019 [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine M. I. Melnyk regarding the Opinion of the Constitutional Court of Ukraine dated October 31, 2019 No. 4-в/2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18#Text> (access date: 05.08.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Yulia Oliinyk. Doctrinal approaches to defining the concept of the right to professional legal aid. Everyone's right to professional legal aid is considered in a subjective sense. It was found that the question of defining the concept we are studying remains debatable for jurisprudence. The views of scientists on the content of the concept of the right to professional legal aid existing in modern jurisprudence are disclosed. The pluralism of approaches to understanding the concept of everyone's right to professional legal assistance was considered and its content was clarified.

To achieve the goal, a worldview dialectical approach was used, which is based on the principles of the development of the phenomenon under study and its relationship with other legal phenomena, as well as a formal-logical and special legal method of research, with the help of which the semantic load of the studied term was clarified. Concept.

Based on the analysis of the existing judgments of domestic scientists about the right to professional legal aid as one of the inalienable rights of everyone, the author provided some comments and clarifications. It was determined that the disadvantage of the vast majority of definitions is tautology – the concept of the right to professional legal assistance is defined by scientists through law. It has been proven that scientists unjustifiably limit the range of subjects who are authorized to provide the opportunity to exercise such a right, and reduce their list to the category of lawyers only. It is emphasized that quite often researchers ignore the fact that the subject can exercise such a right both on a paid and free basis.

Taking into account the existing doctrinal approaches to the definition of the concept of the right to professional legal aid made it possible to clarify the definition of the right to professional legal assistance. This right is defined as a measure of the possible behavior of a subject of legal relations, which is provided for by the norms of the national legislation of Ukraine and guaranteed by the state, which requires protection, representation and the provision of other types of support, which is ensured by the legal obligation of a lawyer with a sufficient level of professional competence to provide such subject on a paid basis whether the necessary legal assistance is provided free of charge.

Keywords: *institutional mechanism, human rights and freedoms, internally displaced persons, guarantees, state authorities, National Police, martial law.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 347.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-123-130

Василь КОСТИЦЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор,
академік (дійсний член) НАПрН України,
заслужений юрист України
(Київський національний університет
імені Траса Шевченка;
Інститут законодавчих передбачень
і правової експертизи, м. Київ, Україна)

Денис СТРИЖЕУС[©]

аспірант
(Львівський університет бізнесу та права,
м. Львів, Україна)

ПРАВОНАСТУПНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Стаття присвячена надважливій для сучасної юриспруденції проблемі – стабільності правових умов і гарантій інституційного забезпечення захисту суб'єктивних цивільних прав як ключових правових можливостей особи в умовах ринкової економіки та громадянського суспільства. У системному зв'язку з категорією такого захисту перебуває питання безперервності забезпечення інституційного захисту цивільних прав (континуїтету), що відображає правові уявлення про усталену, стабільну, безперервну діяльність відповідних інституцій.

Така безперервність відповідає засадам верховенства права, що визнається і діє в Україні згідно із частиною першою статті 8 Конституції України, а також характеризує особливості внутрішньої організації тих органів, які втілюють у своїй діяльності означений захист, здійснюючи відповідні повноваження, надані їм законом від імені суспільства. З-поміж інших форм захисту цивільних прав пріоритетною вважається саме судова форма їх захисту, що обумовлює потребу дослідження цієї проблеми в інституційному аспекті. Відповідно до сучасних наукових уявлень судовому захистові цивільних прав кореспондує безперервність функціонування судової влади, що здійснює діяльність з вирішення конфліктів, захисту прав, свобод та інтересів осіб, забезпечує безперервність судової розгляду відповідної категорії справ і судового захисту цивільних прав.

Підтримання режиму безперервного функціонування судової влади за сучасних умов має неабиякий публічний інтерес і має вагомое політико-правове значення в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з 24.02.2022 р. Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Адже і в цих правових умовах судова влада повинна демонструвати безперервність захисту прав людини, в тому числі і цивільних прав, що підтверджується як доктринальному, так і на нормативно-правовому рівні.

Ключові слова: цивільні права, захист, цивільне судочинство, безперервність, наступність, інституційний континуїтет.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільності правових умов і гарантій інституційного забезпечення захисту суб'єктивних цивільних прав як ключових правових можливостей особи в умовах ринкової економіки та громадянського суспільства – одна з

© В. Костицький, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1692-9810>

v.kostytsky@yahoo.com

© Д. Стрижеус, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-2595-2400>

business_law@ukr.net

ключових проблем вітчизняної юриспруденції. У системному зв'язку з категорією такого захисту перебуває питання безперервності забезпечення інституційного захисту цивільних прав (континуїтету), що відображає правові уявлення про усталену, стабільну, безперервну діяльність відповідних інституцій.

Така безперервність відповідає засадам верховенства права, що визнається і діє в Україні згідно із частиною першою статті 8 Конституції України, а також характеризує особливості внутрішньої організації тих органів, які втілюють у своїй діяльності означений захист, здійснюючи відповідні повноваження, надані їм законом від імені суспільства. З-поміж інших форм захисту цивільних прав пріоритетною вважається саме судова форма їх захисту, що обумовлює потребу дослідження цієї проблеми в інституційному аспекті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематиці судового захисту цивільних прав традиційно притаманний високоспеціалізований і разом з тим фундаментальний юридичний характер. Тому закономірно, що її розв'язанням переймалися класики зарубіжної і вітчизняної цивілістики, процесуалісти та юристи-теоретики, обґрунтовували її важливість для цивільного та цивільного процесуального права [22, с. 8]. Нині нею опікуються представники загальної теорії права (загальнотеоретичної юриспруденції), науки конституційного, судового, цивільного і цивільно-процесуального права, інших суміжних наукових дисциплін юридичного профілю. Зокрема, вона досліджувалася на рівні дисертаційних, монографічних робіт та окремих наукових статей щодо захисту цивільних прав, зокрема в судовому провадженні. Найвагомішими з-поміж них є наукові розробки таких вітчизняних дослідників-юристів, як О. Басай, Ю. Білоусов, Т. Боднар, К. Гусаров, І. Дзера, Д. Луспеник, Ю. Притика, В. Сердюк, М. Сидоренко, Р. Стефанчук, Л. Сопільник, Є. Харитонов, О. Хотинська-Нор, С. Шевчук, А. Штанько, А. Ярема та ін. Такі наукові розробки стимулювалися вітчизняними кодифікаційними роботами у сферах цивільного права і цивільного процесу, ініціюванням і здійсненням конституційної та судової реформ у державі, вирішенням комплексу теоретичних і практичних питань, пов'язаних із запровадженням спеціалізованої юрисдикції та відмежуванням цивільної юрисдикції від інших її видів (адміністративної, господарської тощо).

Всупереч очевидній важливості та ключовому значенню для здійснення захисту прав людини, в тому числі широкого спектру її цивільних прав, принцип безперервності інституційного забезпечення судового захисту цивільних прав (континуїтету), безперервності здійснення судової влади все ще не знайшов належної уваги в дослідженнях у новітній сфері судового права [4-5].

Мета статті – висвітлення стану та перспектив розвитку засад інституційної безперервності (інституційного континуїтету) в сучасних умовах захисту цивільних прав громадян на прикладі функціонування суду касаційної інстанції в галузі цивільного судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Функціонування сучасної держави, або ж держави сучасного типу, пошуки оптимальної моделі організації влади нерозривно пов'язані із доктриною правової держави, ефективної держави; урізноманітнення підходів до інтерпретації сутності сучасної держави засвідчує не лише широту політико-правових поглядів різних представників наукового співтовариства та специфіку осмислення ними необхідності кардинальних змін в організації і діяльності сучасної держави, а й передбачає дослідження проблем захисту прав і свобод людини і громадянина як однієї із важливих ознак сучасності держави [11], місця і ролі судової влади у захисті прав людини.

У зв'язку із цим звернемо увагу на описане в юридичній літературі наукове бачення правової природи судової влади: 1) судова влада є інституційною характеристикою правової держави, виступаючи як одна з найголовніших гілок влади в системі поділу влади, що не може бути поєднаною з жодною із інших влад; 2) судова влада тісно пов'язана з принципом верховенства права, більш того, реалізація останнього неможлива без самої судової влади, правосуддя, поза яким неможливо реалізувати в повному обсязі принцип верховенства Конституції і законів держави; 3) рівень правосуддя визначає також рівень захисту прав і свобод громадян [12, с. 3-16]. При цьому в науковій літературі напрацьовано та обґрунтовано декілька провідних доктринальних підходів до тлумачення правової природи судової влади [12-14].

Аналіз змісту законодавства, зокрема, процесуального, чинного в Україні упродовж періоду її незалежності (тобто від 1991 року), чітко вказує, що, попри всі зміни

процесуальних умов, порядку чи повноважень судових органів у сфері захисту цивільних прав громадян, сам цей захист здійснювався на постійній основі, безперервно, без зупинок у відправленні цивільного судочинства, що простежується на всіх інстанційних рівнях судової системи від суду першої інстанції до суду касаційної інстанції. Безперервності цього захисту слугувало збереження інстанційно оформленої системи судочинства, в якій на відповідні судові органи покладалося здійснення цивільного судочинства в першій, апеляційній та касаційній інстанціях, що відповідало встановленим Конституцією України засадам інстанційного розгляду судових справ.

Теоретико-правовою основою для утвердження і забезпечення законодавством такої безперервності захисту цивільних прав є взята законодавцем на озброєння концепція інституційного континуїтету, що має своєрідну правову природу та фундаментальне значення для захисту цивільних прав судами України, зокрема судом касаційної інстанції.

За влучним висловом лауреата Нобелівської премії з економіки Д. Норта, «історія має значення не просто тому, що ми можемо винести уроки з минулого, а й тому, що сьогодення і майбутнє пов'язані з минулим безперервністю інститутів суспільства. Вибір, який ми робимо сьогодні чи завтра, сформований минулим. А минуле може бути зрозуміле нами тільки як процес інституційного розвитку» [25, с. 7]. Наведені міркування відомого фахівця-інституціоналіста акцентують на особливій увазі, яку слід приділяти процесам інституційного розвитку захисту цивільних прав як найбільш вагомій частини праволюдського комплексу. Тим більше, що безперервність інституційного розвитку захисту цивільних прав є своєрідною проєкцією сучасної правової парадигми безперервності захисту цих прав, на що справедливо зверталася увага у спеціальній літературі [1, с. 6, 108, 120, 157].

У сучасній юридичній літературі для позначення сталості, безперервності та наступності розвитку певної державної інституції (державного органу, сукупності таких органів, гілки державної влади в цілому) або правового явища (правової системи чи системи законодавства, галузі чи інституту права, галузі чи інституту законодавства тощо) вживається поняття континуїтету. Так, у Юридичній енциклопедії цей термін тлумачиться, як спадкоємність, правонаступництво держави в міжнародному праві або як правило парламентської процедури [18, с. 23; 21, с. 82] Частіше наголошується на проявах континуїтету у збереженні наступності вищої державної влади в конституційному праві [9, с. 331, 348]. На нормативному рівні зустрічаються посилання на «безперервність процесу підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів», що розглядається в контексті планування правотворчої діяльності (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про правотворчу діяльність» [19]).

Вочевидь, такі звужені тлумачення безперервності (континуїтету) у праві мають вузькоспеціальні значення, а, відповідно, й обмежене поле застосування, зводячись, по суті, лише до міжнародного та парламентського права або дещо ширше – до всього конституційного права. Такі підходи, на нашу думку, не відповідають універсальному характерові континуїтету, що розглядається властивістю права, пов'язаною із постійною та системною дією *всього права* як універсального регулятора суспільних відносин, а також із визначеністю права, що, зокрема, має такі прояви, як: стабільність правового регулювання; непорушність і нескасовуваність набутих законних прав; законні очікування (право особи розраховувати на сталість законодавства); незворотність дії закону; стабільність, уніфікованість та передбачуваність правозастосування [2, с. 12, 15]. Континуїтет у праві покликаний, з нашого погляду, збалансувати його динамізм [23, с. 195-197] збереженням при змінах у праві тих його елементів, які відтворюють найбільш сталі юридичні зв'язки та закономірності, важливі для збереження елементів минулого в майбутніх правовідносинах, як наприклад, правомірних очікувань суб'єктів цивільних прав у незворотності їх захисту, у неможливості їх звуження чи обмеження новими нормативно-правовими актами або й рішеннями суду тощо.

Тому оптимальним, на наш погляд, є розширене застосування поняття інституційного континуїтету, за якого мова йде про збереження наступності права, непорушності і нескасовуваності його базових рис і властивостей, що має знати втілення у правотворчості і правозастосуванні уповноважених на те суб'єктів права. Розширене тлумачення континуїтету випливає з того, що в його основі лежить ідея безперервності (від англ. Continuity – безперервність) – філософської категорії, яка відображає єдність перервної, поділеної реальності, взаємоперехід окремих її ланцюгів [8, с. 100]. Послідовність і прогресивний розвиток порушує питання про ступінь збереження в

майбутньому тих форм, які набули розвитку в минулому, або їх елементів, на що вперше звернув увагу видатний німецький філософ Г. Лейбніц ще на початку XVIII ст.

На нашу думку, інституційний континуїтет у праві вказує на безперервність його розвитку, а разом із тим – неможливість створення вакууму у правовому регулюванні. Так, у багатьох законах, які містять докорінні зміни у правовому регулюванні тих чи тих суспільних відносин, містяться перехідні положення, що фіксують моделі інституційного континуїтету у праві, за яких відбувається своєрідний поетапний перехід (і його темпоральні межі) від однієї форми правового регулювання до іншої. Іншим способом забезпечення безперервності дії права є усунення прогалин у праві [17]. Відповідно, і на рівні системи публічної влади інституційний континуїтет проявляється у неперервності, постійності її здійснення, відсутності вакууму при виконанні державних повноважень [8].

Цілком очевидно, що означені підходи мають охоплювати і тлумачення функціонування судової влади та кожного її складника, особливо в умовах їх реформування [27, с. 156], оскільки критично важливим для захисту прав людини є забезпечення безперервності, сталості і стабільності такого захисту цих прав, що вказуватиме на додержання принципу верховенства права як основи людиноцентризму, антропологічного вектора у сфері правотворення, реалізації права та функціонування держави. Безперервність здійснення судової влади є також запорукою політичної стабільності, запобігання кризи діяльності державного механізму [6, с. 175, 222; 8; 10, с. 172; 24, с. 191-192].

Як показує досвід функціонування судової влади та її інституцій, їм у цілому притаманний інституційний континуїтет, тобто: 1) безперервність її функціонування як такої гілки державної влади, яка на основі конституційного принципу поділу державної влади забезпечує розгляд правових спорів та захист прав і свобод людини і громадянина в державі відповідно до процедур, установлених процесуальним законом; 2) змінюваність (можлива) конституційних та законодавчих норм щодо її функціонування при сталості й незмінності її правової природи, що проявляється в особливостях її ролі і призначення, базових елементів інституційної та спеціалізаційної побудови, які мають обов'язково знайти відображення в матеріальному та процесуальному праві, що опосередковує функціонування судової влади та її органів; 3) постійний характер здійснення судової влади незмінюваними професійними суддями, як правило, обраними (призначеними) на невизначений строк (пожиттєво або до досягнення граничного віку); 4) періодичне оновлення складу судових органів при незмінності зовнішніх правових умов та процедур їхньої діяльності; 5) збереження автономного конституційно-правового статусу судової влади в конституційному механізмі «розподілених» влад [3].

Безперервність функціонування судової влади може бути простежена на різних етапах історичного розвитку української державності, що підкреслено сучасними дослідниками [3]. Така властивість судової влади має характер ключової правової закономірності, що може бути підтверджено на історичному, конституційному, галузевому-правовому та інституціонально-політичному рівнях.

Принцип інституційного континуїтету при розгляді проблем судового захисту цивільних прав не може бути ототожнений із принципом процесуального континуїтету в цивільному процесуальному праві, під яким слід, на наш погляд, розуміти безперервність процесуального розгляду судових справ при сталих або можливих змінюваних умовах регулювання процесуального провадження. Така безперервність детермінує незворотність та остаточність розгляду цивільних справ судом, у ході чого здійснюється відправлення правосуддя, а суд доходить об'єктивної істини при здійсненні захисту цивільних прав, що відповідає концепту правомірних очікувань суб'єктів порушеного чи оспорюваного права. На нашу думку, виходячи з такої інтерпретації, не можна погодитися з підходом до тлумачення принципу безперервності в цивільному процесі, що його запропоновано у юридичній літературі: деякі вчені вважають, що зазначений принцип окреслює закріплені в нормах цивільного процесуального права правила розгляду справ або окремих питань судочинства; на їх думку ці правила встановлюють, що судові засідання проводяться безперервно; перерва в судовому засіданні допускається в межах обумовленого законом часу; будь-яка інша перерва в судовому засіданні має спричинити розгляд справи заново [28, с. 13-14]. Як видно, в цій інтерпретації автори, спираючись на зміст статті 213 ЦПК України, фокусують безперервність виключно на неперервності процесу розгляду конкретної цивільної справи судом за сталих правових умов (незмінність правового регулювання) (цю думку в цілому поділяє і В. Кройтор [16,

с. 328]), натомість ми аналізуємо безперервність правового регулювання, у тому числі і цивільно-процесуального, як універсальну категорію безвідносно до сталості чи змінюваності правил цивільно-правового регулювання, а також безвідносно до конкретної судової справи.

Висновки. Глумаченню процесуального континуїтету здебільшого відповідає дефініція безперервності процесуальної діяльності у цивільному процесі, запропонована Н. Грабарем. На його думку, зазначений принцип «охоплює всі стадії й види процесуальних проваджень, де проводиться судове засідання, а отже, більшу частину цивільного судочинства, визначаючи послідовний його розвиток і маючи принципове значення для формування цілісного враження від матеріалів його розгляду, забезпечуючи своєчасність і дієвість цивільної процесуальної форми» [26, с. 19-20].

На відміну від процесуального континуїтету, інституційний континуїтет у цивільному процесі полягає у незмінності правового статусу органів, що здійснюють цивільне судочинство, правової природи та ключових правосудних функцій цих судів. Таким чином, принцип безперервності функціонування судової влади (континуїтет судової влади) є одним із базових принципів функціонування правосуддя у державі, що вказує на незмінність її правової природи та сталість її функціонування, є свідченням уваги держави до забезпечення сталості виконання судових функцій, умовою належного здійснення притаманних органам судової влади процесуальних повноважень, гарантією підтримання високого правового і суспільного статусу суддів. Тобто, континуїтет, як зазначається в ряді наукових досліджень, передбачає безперервність функціонування судової влади, тому що в системі поділу влади суд здійснює перевірку конституційності та законності дій органів влади [20], забезпечує захист прав громадян.

Список використаних джерел

1. Антипова І. Л. Адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2021. 243 с.
2. Байбак А. Г. Визначеність як властивість права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 20 с.
3. Білостоцький С. Континуїтет судової влади в контексті сучасного українського державотворення. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 3 (36). С. 121-132.
4. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади : монографія. Київ : Юрид. думка, 2018. 504 с.
5. Глушченко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Черкаси : Чорнобаївське КПП, 2015. 352 с.
6. Гордієнко І. Л. Конституціоналізм як режим правового обмеження державної влади : дис. ... д-ра філос. 081-право / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 262 с.
7. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
8. Кобрин В. С. Принципи безперервності та наступності в діяльності Прем'єр-Міністра України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Вип. 22. Ч. І. Т. 1. С. 90-100.
9. Конституційне право : підруч. / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, А. А. Мелешевич ; за заг. ред. М. І. Козюбри Київ : Ваїте, 2021. 528 с.
10. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова ; техн. ред. Ю. Д. Батан. Одеса : Юрид. літ-ра, 2017. 256 с.
11. Костицький В. В. До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4 (19). С. 3-10.
12. Костицький В. В. Передмова до книги: Костицький В. В., Кобан О. Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2017. 228 с.
13. Костицький В. В. Соціолого-правові засади організації судової влади. *Малий і середній бізнес*. 2014. № 1-2. С. 3-10.
14. Костицький В. В. Судова влада: теоретико-правові проблеми розподілу влади (від Монтеस्क'є у ХХІ століття). *Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24–26 трав. 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 68-73.
15. Костицький В. Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (нарис правової теорії): монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 192 с.
16. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
17. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. ; за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

18. Марчук Р. Правові позиції Конституційного Суду України та стабільність (континуїтет) парламенту. *Перша міжнародна наукова конференція «Парламентські читання»*. Київ : [Б. в.], 2010. С. 23-28
19. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
20. Савчин М. Верховний суд : питання континуїтету суду та дискримінації суддів. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/verhovniy-sud-pitannya-kontinuyitetu-sudu-i-diskriminaciyi-suddiv.html>.
21. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
22. Сидоренко М. В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
23. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : монографія ; наук. ред. О. В. Петришин. Харків : Право, 2016. 228 с.
24. Фрицький Ю. О. Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2006. 360 с.
25. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України : організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 6-15.
26. Цивільний процес України : підруч. / кол. авт. ; за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
27. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2021. 245 с.
28. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 19 с.

Надійшла до редакції 01.09.2023

References

1. Antypova, I. L. (2021) Administrativno-pravovyy status vyshchyykh spetsializovanykh sudiv v Ukraini [Administrative and legal status of higher specialized courts in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / NDI publichnoho prava. Kyiv, 243 p. [in Ukr.].
2. Baybak, A. H. (2021) Vyznachenist' yak vlastyvist' prava [Certainty as a property of law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
3. Bilostots'kyi, S. (2021) Kontynuyitet sudovoyi vlady v konteksti suchasnoho ukraiyins'koho derzhavotvorennia [Continuity of judicial power in the context of modern Ukrainian state formation]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy*. № 3 (36), pp. 121-132. [in Ukr.].
4. Bulkat, M. S. (2018) Teoretyko-pravovi zasady rozvytku ta funktsionuvannya sudovoyi vlady [Theoretical and legal foundations of the development and functioning of judiciary] : monohrafiya. Kyiv : Yuryd. dumka, 504 p. [in Ukr.].
5. Hlushchenko, S. V. (2015) Vyshchi spetsializovani sudy v systemi sudovoyi vlady Ukrainy: teoretyko-prykladne doslidzhennia [Higher specialized courts in the system of judicial power of Ukraine] : monohraf. Cherkasy : Chornobayivs'ke KPP, 352 p. [in Ukr.].
6. Hordiyenko, I. L. (2021) Konstytutsionalizm yak rezhym pravovoho obmezheniya derzhavnoyi vlady [Constitutionalism as a regime of legal limitation of state power]: dys. ... d-ra filos. 081-pravo / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 262 p. [in Ukr.].
7. Horodovenko, V. V. (2012) Pryntsypy sudovoyi vlady [Principles of judiciary] : monohrafiya. Kharkiv : Pravo, 448 p. [in Ukr.].
8. Kobryn, V. S. (2013) Pryntsypy bezpereravnosti ta nastupnosti v diyal'nosti Prem'yer-Ministra Ukrainy [Principles of continuity and succession in the activities of the Prime Minister of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya PRAVO*. Issue 22, Part I, Vol. 1., pp. 90-100. [in Ukr.].
9. Konstytutsiynе pravo [Constitutional law] : pidruch. / Yu. H. Barabash, O. M. Boryslavs'ka, V. M. Venher, M. I. Kozyubra, A. A. Meleshevych ; za zah. red. M. I. Kozyubry Kyiv : Vaite, 2021. 528 p. [in Ukr.].
10. Konstytutsiynе pravo Ukrainy: prahmatychnyy kurs [Constitutional law of Ukraine: pragmatic course] : navch. posib. / M. V. Afanas'yeva, Yu. Yu. Bal'tsiy, Yu. D. Batan ta in. ; za zah. red. M. V. Afanas'yevoyi, A. A. Yezerova ; tekhn. red. Yu. D. Batan. Odesa : Yuryd. lit-ra, 2017. 256 p. [in Ukr.].
11. Kostyts'kyi, V. V. (2016) Do pytannya pro suchasnu derzhavu [To the issue of the modern state]. *Sotsiologiya prava*. № 4 (19), pp. 3-10. [in Ukr.].
12. Kostyts'kyi, V. V. (2017) Peredmova do knyhy: Kostyts'kyi V. V., Koban O. H. Obmezheniya pravom zakonodavchoyi ta sudovoyi vlady: monohrafiya [Preface to the book: Kostyts'kyi V. V., Koban O. H. Limitations by the law of legislative and judicial power : monograph]. Kyiv : Vydavnychyy dim «ArtEk», 228 p. [in Ukr.].
13. Kostyts'kyi, V. V. (2014) Sotsiologho-pravovi zasady orhanizatsiyi sudovoyi vlady

[Sociological and legal foundations of the organization of judiciary]. *Malyy i seredniy biznes*. № 1-2, pp. 3-10. [in Ukr.].

14. Kostyts'kyi, V. V. (2011) Sudova vlada: teoretyko-pravovi problemy rozpodilu vlady (vid Monteskiu u XXI stolittya) [Judiciary: theoretical and legal problems of the distribution of power (from Montesquieu in the 21st century)]. *Stanovlennya hospodars'koyi yurysdyktsiyi v Ukrayini – 20 rokiv dosvidu. Problemy i perspektyvy : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 24–26 trav. 2011 r.)*. Odesa : Astroprint, pp. 68-73. [in Ukr.].

15. Kostyts'kyi, V. (2023) Podil vlady u konteksti teoloho-sotsiolohichnoho pravorozuminnya (narysy pravovoyi teorii) [Separation of power in the context of theological and sociological understanding of law (essays of legal theory)] : monohrafiya. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 192 p. [in Ukr.].

16. Kroytor, V. A. (2020) Pryntsyipy tsyvil'noho sudochynstva ta yikh systema: problemy suchasnoyi teorii i praktyky [Principles of civil justice and their system: problems of modern theory and practice] : monohrafiya. Kharkiv : Pravo, 672 p. [in Ukr.].

17. Malyshev, B. V., Moskalyuk, O. V. (2010) Zastosuvannya norm prava (teoriya i praktyka) [Application of legal norms (theory and practice)] : navch. posib. ; za zah. red. B. V. Malysheva. Kyiv : Referat, 260 p. [in Ukr.].

18. Marchuk, R. (2010) Pravovi pozytsiyi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny ta stabil'nist' (kontynuyitet) parlamentu [Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine and the stability (continuity) of the parliament]. *Persha mizhnarodna naukova konferentsiya «Parlament-s'ki chytannya»*. Kyiv : [B. v.], pp. 23-28 [in Ukr.].

19. Pro pravotvorchu diyal'nist' [On law-making activity] : Zakon Ukrayiny vid 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. [in Ukr.].

20. Savchyn, M. Verkhovnyy sud : pytannya kontynuyitetu sudu ta dyskryminatsiyi suddiv [The Supreme Court: the issue of court continuity and discrimination of judges]. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/verhovniy-sud-pitannya-kontynuyitetu-sudu-i-diskryminatsiyi-suddiv.html>. [in Ukr.].

21. Savchyn, M. V. (2009) Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsiyi [Constitutionalism and the nature of the constitution] : monohrafiya. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 372 p. [in Ukr.].

22. Sydorenko, M. V. (2012) Sudovy zakhyst tsyvil'noho prava ta interesu yak zahal'na zasada tsyvil'noho zakonodavstva Ukrayiny [Judicial protection of civil right and interest as a general basis of civil legislation of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un-t «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 20 p. [in Ukr.].

23. Sukhodubova, I. V. (2016) Stabil'nist' i dynamizm zakonodavstva: ponyattya, spivvidnoshennya, zasoby zabezpechennya [Stability and dynamism of legislation: concept, relationship, means of ensuring] : monohrafiya ; nauk. red. O. V. Petryshyn. Kharkiv : Pravo, 228 p. [in Ukr.].

24. Fryts'kyi, Yu. O. (2006) Derzhavna vlada v Ukrayini: stanovlennya, orhanizatsiya, funktsionuvannya [State power in Ukraine: formation, organization, functioning] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Lira LTD, 360 p. [in Ukr.].

25. Khotyns'ka-Nor, O. Z. (2016) Vplyv «maloyi sudovoyi reformy» na rozvytok sudovoyi systemy Ukrayiny : orhanizatsiyi aspekty [The influence of "small judicial reform" on the development of the judicial system of Ukraine: organizational aspects]. *Sudova apelyatsiya*. № 1, pp. 6-15. [in Ukr.].

26. Tsyvil'nyy protses Ukrayiny [Civil procedure of Ukraine] : pidruch. / kol. avt. ; za red. V. O. Kuchera. L'viv : L'vDUVS, 2016. 768 p. [in Ukr.].

27. Chorna, S. Z. (2021) Pravozakhysna funktsiya sudovoyi vlady v umovakh konstytutsiyoi reformy v suchasniy Ukrayini [The human rights function of the judiciary in the context of constitutional reform in modern Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. aviats. un-t. Kyiv, 245 p. [in Ukr.].

28. Yasynok, M. M. (2004) Pryntsyipy usnosti, bezposerednosti ta bezpereravnosti u tsyvil'nomu sudochynstvi [Principles of orality, immediacy and continuity in civil justice] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un-t vnutr. sprav, 19 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vasyl Kostytskyi, Denys Stryzheus. Institutional continuity in the field of civil rights protection. The article deals with a problem of great importance for modern jurisprudence - the stability of legal conditions and guarantees of institutional protection of subjective civil rights as key legal opportunities of a person in the conditions of a market economy and civil society. Systemically related to the category of such protection is the issue of continuity of institutional protection of civil rights (continuity), which reflects legal ideas about the established, stable, continuous activity of the relevant institutions.

Such continuity corresponds to the principles of the rule of law, which is recognized and operates in Ukraine in accordance with the first part of Article 8 of the Constitution of Ukraine, and also characterizes the peculiarities of the internal organization of those bodies that embody the specified protection in their activities, exercising the appropriate powers granted to them by law on behalf of society. Among other forms of protection of civil rights, the judicial form of their protection is considered a priority, which determines the need to study this problem in the institutional aspect. According to modern scientific concepts, the continuity of the functioning of the judicial power corresponds to the judicial protection of

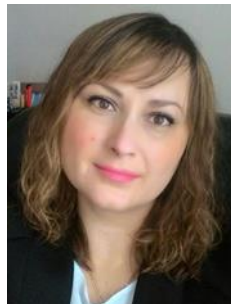
civil rights, which carries out activities to resolve conflicts, protect the rights, freedoms and interests of individuals, ensures the continuity of the judicial review of the relevant category of cases and the judicial protection of civil rights.

Maintaining the regime of continuous functioning of the judicial power under modern conditions is of considerable public interest and has a significant political and legal significance in the conditions of martial law introduced in Ukraine from 24.02.2022 by Decree of the President of Ukraine dated 24.02.2022 No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine" After all, even in these legal conditions, the judiciary must demonstrate the continuity of protection of human rights, including civil rights, which is confirmed both at the doctrinal and normative legal levels.

Keywords: *civil rights, protection, civil justice, continuity, succession, institutional continuity.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-130-139

Ганна БЛІНОВА[©]
доктор юридичних
наук, доцент
(Національний
технічний
університет
«Дніпровська
політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

Вадим ЧАЛИК[©]
викладач
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

У статті визначено такі ознаки механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері: його зміст становлять правові, організаційні, технічні засоби впливу; об'єктом впливу є поведінка та інформаційна діяльність органів публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг; сферою реалізації є сфера інформаційних потреб та інтересів зазначених суб'єктів; засобами є передбачені законодавством у соціальній сфері реєстри, бази даних та інформаційні системи; метою є забезпечення обігу (отримання, зберігання, використання, корегування, передання, знищення) якісної, достовірної, актуальної інформації, що задовольняє інформаційні потреби суб'єктів системи реалізації та захисту соціальних прав громадян.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, соціальна сфера, соціальні права, реалізація, захист, соціальна інформація, соціальне забезпечення, соціальні послуги, використання інформаційних технологій.*

Постановка проблеми. Поступово Україна стає електронною державою. Сучасні інформаційні технології дають змогу суб'єктам, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, виконувати покладені на них законодавством функції оперативніше, ефективніше та якісніше. Сучасні реалії воєнного стану зумовлюють перевагу дистанційних форм комунікації з отримувачами соціальних послуг. Реалізовувати таку форму комунікації дозволяють технологічні способи виконання службових завдань, використання глобальних інформаційно-телекомунікаційних державних мереж та новітніх технологій. Такі можливості надає сучасний механізм

© Г. Блінова, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3320-585X>
blinovahanna@i.ua

© В. Чалик, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4728-0930>
vadimchalych5@gmail.com

інформаційного забезпечення соціальної сфери.

У першій статті Конституції України зазначено, що Україна не тільки демократична і правова держава, а також соціальна. На думку В. В. Мацюкіна, соціальною є така держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів, можливостей та передумов для самореалізації особистості. Соціальна сутність держави полягає у здатності держави забезпечувати – у процесі свого функціонування і розвитку – задоволення основних потреб усього суспільства, а також створювати умови для можливого, за наявних конкретно-історичних обставин, задоволення потреб й інтересів окремих груп індивідів та їхніх спільнот [1, с. 14–15].

Центральною ідеєю правового регулювання, яка повинна братися за основу в практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні, має стати захист соціальних прав і соціальна спрямованість державно-владної діяльності, змістом якої є допомога і турбота, у тому разі, коли людина самотійно не може достатньою мірою забезпечувати себе. Від створення всебічних умов для реалізації цього права кожною людиною залежить ефективність соціальної політики держави в цілому [2, с. 14–15]. Реалізація цього виду функції держави містить також, на нашу думку, необхідність державного регулювання діяльності громадських організацій, і насамперед правозахисних. Оскільки вони можуть стати гідними помічниками у сфері забезпечення прав як фізичних, так і юридичних осіб і допоможуть підтримувати якісний рівень правосвідомості в державі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідженню ознак, змісту та елементів правових механізмів діяльності, явищ та процесів приділяли увагу такі вчені, як П. Білик, К. Волинка, Я. Греца, В. Конопльов, С. Константінов, Б. Кормич, О. Негодченко, Д. Слинько тощо. Водночас особливості механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері не були науковцями досліджені повною мірою.

Мета статті полягає у з'ясуванні ознак, змісту та елементів механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері, формулюванні відповідного авторського визначення та окреслення перспектив його нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу. Механізм реалізації основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні, як зазначає Ж. Пустовіт, містить організаційну і нормативну частини. Організаційна частина механізму містить у собі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації. Нормативна частина містить норми відповідних галузей права: конституційного, трудового, житлового та пенсійного права, тобто норм об'єктивного права. При всій багатогранності проблеми реалізації основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні, їх захисту від будь-яких зазіхань з боку держави чи окремих осіб та їх об'єднань, вирішення цієї проблеми залежить від наявності надійного механізму захисту і забезпечення прав і свобод, контролю за їх додержанням. Тільки в разі наявності такого механізму, акцентує Ж. Пустовіт, здійснюється перехід можливостей, закладених в конституційних правах людини, у конкретні суб'єктивні права і обов'язки [2, с. 8–9].

У наявності такого механізму, погоджуємося з Ж. Пустовіт, повинна бути заінтересована держава загалом, а також кожний її орган, службова та посадова особа, бо держава, якщо вона демократична, соціальна і правова, тому й існує, щоб утверджувати й захищати основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні. Тож інтереси самозбереження і самовизначення людини і демократичної держави збігаються [2, с. 8–9].

В аналізі механізму управління і самого управління В. В. Конопльов вказує на їхню відмінність, конкретизуючи, що механізм управління охоплює основні принципи та засади системи управління, такі як мета, принципи, завдання, функції та методи. Інакше кажучи, механізм управління визначає статичні аспекти управління. З іншого боку, процес управління вказує на динаміку цього процесу, його послідовні стадії та розвиток з часом [3]. Проте є різні погляди серед науковців щодо статичності або динамічності механізму. Наприклад, О. Негодченко розглядає механізм організаційно-правового забезпечення як динамічну систему, яка містить правові форми, засоби та заходи, спрямовані на попередження порушень прав людини та їх відновлення у разі порушення. Ця система містить у собі охорону прав, захист прав та надання юридичної допомоги

особам [4].

З урахуванням предмета нашого наукового дослідження та сформульованих у попередніх наукових роботах [21–23] висновків вважаємо за можливе поєднати концепції обох науковців. Тож, спираючись на позицію В. Конопльова, можна припустити, що механізм адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері має статичний набір елементів: систему, мету, принципи, завдання, функції та методи інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації. Дотримуючись також позиції О. Негодченка, який вказує на здатність механізму до динамічних проявів, вважаємо за можливе припустити наявність певних елементів динаміки, характерних для механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері. Такі прояви динаміки у механізмі адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері, на нашу думку, пов'язані із самою природою інформації, з її постійною зміною та рухом, розширенням та удосконаленням інформаційно-телекомунікаційних систем, баз даних, програмного забезпечення та необхідністю внесення змін до відповідних нормативно-правових актів у цій сфері.

Термін «механізм» у словнику визначається як внутрішня будова, система чого-небудь, або сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [5]. У загальному розумінні, механізм – це система або сукупність елементів, які працюють разом для досягнення певної мети або виконання певного завдання. Механізми можуть бути фізичними, такими як механічні пристрої або електронні системи, або абстрактними, такими як процедури або алгоритми. У відповідному контексті, коли йдеться про «механізм управління» це вказує на систему або сукупність процесів і методів, які використовуються для керування чимось, таким як організація, проєкт або діяльність. Такий механізм може включати в себе структуру, правила, процедури, технології та інші складові, які допомагають досягнути поставлених цілей та завдань. Залежно від контексту термін «механізм» може мати різні відтінки значень, але в основному він вказує на систему або процес, який забезпечує функціонування чого-небудь.

Науковці, досліджуючи правові механізми діяльності, явищ, процесів, вказують на різні його ознаки та особливості. Наприклад, Я. Греца правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин визначає як сукупність правових засобів, за допомогою яких кожен суб'єкт здійснює свої правові можливості, усуваються ті негативні умови, що можуть завдати шкоди практичному втіленню можливостей, відновлюється правове становище у разі порушення суб'єктивного права [6]. Важливою особливістю підходу Я. Греци є акцент на суб'єктивних правах та їх захисті через правові засоби. Такий підхід дозволяє краще розуміти, як правова система працює для захисту індивідуальних прав і інтересів громадян і організацій.

Д. Слинько розглядає процесуально-правовий механізм формування й ухвалення рішень в ОВС як сукупність матеріально-юридичних та процедурно-юридичних встановлень, за допомогою яких забезпечується розробка змісту, зовнішнього вигляду, послідовності ухвалення рішень в ОВС для вирішення юридичних справ у межах їх компетенції [7]. Отже, за таким визначенням, процесуально-правовий механізм формування й ухвалення рішень в ОВС передбачає систему правових та процедурних норм і процесів, які регулюють процедури розробки, ухвалення і виконання рішень у цих органах у межах їх компетенції.

Б. Кормич у своїх визначеннях відображає різні аспекти розуміння державно-правового механізму митної політики у різних контекстах. Державно-правовий механізм митної політики визначається ним як сукупність державних інституцій і їхніх функцій, спрямованих на формування і впровадження митної політики. Це містить у собі ієрархію правових норм і принципів, які регулюють цей процес. Основна увага зосереджена на митному контролі, зборі мита та забезпеченні дотримання митних правил. Державно-правовий механізм інформаційної політики Б. Кормич визначає як макрокомплекс органічних мікросистем, які адаптуються до зовнішнього середовища та унормовуються ієрархією правових норм і принципів. Це вказує на те, що цей механізм забезпечує інформаційну безпеку шляхом організації систем і заходів, що відповідають вимогам законодавства та принципам інформаційної безпеки [8].

Наукові дослідження О. Негодченка вказують на два важливі аспекти: механізм забезпечення прав і свобод та механізм організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини. Механізм забезпечення прав і свобод – це система способів і факторів, які

створюють необхідні умови для реалізації та захисту основних прав і свобод людини. Це означає, що для того щоб громадяни могли вільно користуватися своїми правами і свободами, потрібна певна система заходів і умов [4, с. 39]. Механізм організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини, на думку О. Негодченка, це система взаємопов'язаних елементів, які містять у собі правові засоби, організаційні форми та методи діяльності відповідних державних органів. Ця система спрямована на створення умов для реалізації прав і свобод громадян, а також на їх захист та охорону [4]. Обидва ці аспекти виділяють важливість системного підходу до забезпечення прав і свобод громадян, включно з правовими нормами, організаційними заходами, що спрямовані на їх реалізацію та захист.

К. Волинка у своїх дослідження виявляє інші аспекти механізму забезпечення прав і свобод особи. Вона розглядає цей механізм як єдине, цілісне і самостійне явище в правовій системі. Це означає, що цей механізм має внутрішню логіку і спрямований на забезпечення прав і свобод кожної особи як окремого суб'єкта правових відносин. Він містить у собі комплекс взаємозв'язаних і взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загально-соціальних умов, що створюють необхідні умови для повноцінного здійснення кожною особою своїх прав і свобод. Це вказує на те, що механізм забезпечення прав і свобод містить як юридичні, так і соціальні аспекти [9]. Зазначене визначення виділяє важливість взаємодії різних чинників, які допомагають гарантувати права і свободи кожної особи в суспільстві.

У попередніх роботах ми визначали, що відповідно до Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери, Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей та інших нормативно-правових актах до інформації, що забезпечує реалізацію соціальних прав громадян, циркулює в інформаційних ресурсах соціальної сфери, належать відомості: 1) що дають змогу звернутись за державною соціальною допомогою на дітей; 2) про соціальний статус громадянина; 3) що містяться у свідоцтві про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 4) що містяться в пенсійному посвідченні; 5) з електронної пенсійної справи згідно з даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; 6) про інвалідність особи згідно з даними Єдиного соціального реєстру; 7) про заробітну плату, сплачені страхові внески, розмір пенсії; 8) про призначення житлових субсидій; 9) про призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; 10) інформація щодо надання соціальних послуг; 11) інформація про призначення компенсації фізичній особі, яка надає соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі тощо; 12) про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів; 13) для ідентифікації особи для отримання конкретних видів соціальної допомоги та доступу до інформації з Єдиного соціального реєстру тощо [10–12]. Ця та інша інформація забезпечує реалізацію та захист соціальних прав громадян, взаємодію із соціальними інституціями, здійснення соціальної підтримки та надання соціальних послуг.

Ці відомості концентруються, зберігаються, використовуються, змінюються у таких інформаційних системах, як: Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг [13], Єдиний соціальний реєстр на базі реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; Єдина інформаційна система соціальної сфери; централізований банк даних з проблем інвалідності; Єдиний державний веб портал електронних послуг (Дія); Банк даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів [14]; Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги; Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб Централізований банк даних з проблем інвалідності; Єдина інформаційно-аналітична система Фонду соціального страхування; Єдиний інформаційний банк даних Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю щодо реєстрації роботодавців і даних про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю; Державний реєстр майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей [10]; Інформаційно-аналітична платформа електронної верифікації та моніторингу [15]; Єдиний державний реєстр отримувачів житлових субсидій [16]; Єдиний державний демографічний реєстр

[17]; Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування [18]; автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги [19]; Реєстр волонтерів антитерористичної операції [20; 21].

З урахуванням змісту чинних нормативно-правових актів України є дві основні групи суб'єктів цих правовідносин: 1) органи публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян: Президент України, Верховна Рада України, *Кабінет Міністрів України*, Міністерство соціальної політики України, органи та установи, що належать до сфери його управління, Пенсійний фонд України та його територіальні органи, Національна соціальна сервісна служба та її територіальні органи, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх територіальні органи, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші надавачі будь-яких видів соціальної підтримки; Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки України, Міністерство у справах ветеранів України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Державна служба статистики України, Державна казначейська служба України, Державна судова адміністрація України, Пенсійний фонд України, Державний центр зайнятості, органи судової влади; а також банки та організації, що здійснюють виплату і доставку соціальних виплат за місцем фактичного проживання одержувачів; державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України»;

2) фізичні особи, щодо яких здійснюють реалізацію та захист соціальних прав: пенсіонери, особи з інвалідністю, ветерани війни, багатодітні та малозабезпечені сім'ї, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, тимчасово переміщені особи та інші категорії осіб, які мають право на державну допомогу та пільги відповідно до законів [22].

З урахуванням наведених вище наукових концепцій вчених та конкретизації окремих елементів інформаційних у соціальній сфері вважаємо за можливе виокремити такі ознаки механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері: 1) його зміст становлять правові, організаційні, технічні засоби впливу; 2) об'єктом впливу є поведінка та інформаційна діяльність органів публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг; 3) сферою реалізації є сфера інформаційних потреб та інтересів зазначених суб'єктів; 4) засобами є передбачені законодавством у соціальній сфері реєстри, бази даних та інформаційні системи; 5) метою є забезпечення обігу (отримання, зберігання, використання, корегування, передання, знищення) якісної, достовірної, актуальної інформації, що задовольняє інформаційні потреби суб'єктів системи реалізації та захисту соціальних прав громадян.

Виявити основні елементи механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері допоможуть результати наукових пошуків у цій сфері інших дослідників механізмів діяльності, явищ та процесів.

Наприклад, С. Константінов зосереджується на механізмі забезпечення адміністративно-правового статусу іноземців в Україні. Він виділяє такі елементи цього механізму: організаційно-структурні утворення, адміністративно-правові заходи, нормативне забезпечення [24]. П. П. Білик з іншого боку розглядає механізм правового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів. Він виділяє такі елементи цього механізму: мету, якої бажано досягти в процесі розвитку; правові норми, що регламентують всі положення щодо розвитку регіону – від нормативного забезпечення мети до тих відносин, які виникають між органами управління регіональним розвитком; систему тих органів, які своїм призначенням є органами управління регіональним розвитком, систему відносин між органами управління регіональним розвитком [25]. Ці елементи вказують на важливі складові механізмів адміністративно-правового регулювання в різних сферах та контекстах. Вони відображають різні аспекти організації та функціонування правових систем в різних галузях та сферах суспільного життя.

Елементами правового механізму реалізації та захисту прав і законних інтересів

суб'єктів податкових правовідносин, на думку Я. Греци, є: правові норми, що закріплюють права; самі права як міра можливої поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення; юридичні обов'язки як міра необхідної поведінки; юридична діяльність суб'єктів правовідносин; правосвідомість суб'єктів [6]. К. Волинка елементами механізму забезпечення прав і свобод особи вважає юридичні передумови забезпечення прав і свобод; нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод; загальносоціальні умови реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи [9]. О. Негодченко до юридичних елементів механізму забезпечення прав і свобод людини вважає належними: правові норми та нормативно-правові акти як форми їх вираження; індивідуально-правові документи; юридичні факти; правові відносини; суб'єктивні права та юридичні обов'язки; форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [4]. До елементів організаційно-правового механізму підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності ОВС В. Конопльов пропонує зараховувати мету, принципи, завдання, функції та методи, які є своєрідною основою, вихідними догмами функціонування управлінських рішень в ОВС, на яких базується сам процес їх підготовки та прийняття, тобто їх динаміка [3]. В. Олефір вважає, що механізм протидії нелегальній міграції включає систему правових актів, що є основою функціонування механізму, організаційно-структурні формування механізму, організаційно-правові способи протидії нелегальній міграції [26].

Враховавши зазначені наукові концепції, вважаємо доцільним елементами механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері називати: суб'єктів, а саме органи публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг; інформаційні потреби та інтереси цих суб'єктів, їхні інформаційні права і обов'язки; правові норми; юридичні факти; інформаційне середовище; мету, задачі, принципи такого забезпечення; інформацію та її матеріальні носії; контроль, нагляд за дотриманням правил інформаційного забезпечення зазначених суб'єктів та відповідальність за порушення відповідних норм законодавства.

Висновки. Отже, можна виокремити такі ознаки механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері: 1) його зміст становлять правові, організаційні, технічні засоби впливу; 2) об'єктом впливу є поведінка та інформаційна діяльність органів публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг; 3) сферою реалізації є сфера інформаційних потреб та інтересів зазначених суб'єктів; 5) засобами є передбачені законодавством у соціальній сфері реєстри, бази даних та інформаційні системи; 4) метою є забезпечення обігу (отримання, зберігання, використання, корегування, передання, знищення) якісної, достовірної, актуальної інформації, що задовольняє інформаційні потреби суб'єктів системи реалізації та захисту соціальних прав громадян.

Елементами механізму адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері можна називати: суб'єктів, а саме органи публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист соціальних прав громадян, уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг; отримувачі соціальних послуг; надавачі соціальних послуг; об'єднання працівників системи надання соціальних послуг; об'єднання надавачів соціальних послуг; об'єднання отримувачів соціальних послуг; інформаційні потреби та інтереси цих суб'єктів, їхні інформаційні права і обов'язки; правові норми; юридичні факти; інформаційне середовище; мету, задачі, принципи такого забезпечення; інформацію та її матеріальні носії; контроль, нагляд за дотриманням правил інформаційного забезпечення зазначених суб'єктів та відповідальність за порушення відповідних норм законодавства.

Узагальнивши зазначене вище, вважаємо за можливе визначити механізм адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у соціальній сфері як систему правових, організаційних, технічних засобів впливу на поведінку та діяльність органів публічної влади, що забезпечують реалізацію та захист

соціальних прав громадян, уповноважених органів у сфері надання соціальних послуг; отримувачів соціальних послуг; надавачів соціальних послуг; об'єднань працівників системи надання соціальних послуг, об'єднання надавачів соціальних послуг, об'єднання отримувачів соціальних послуг та інших суб'єктів, з якими вони взаємодіють, задля забезпечення обігу (отримання, зберігання, використання, корегування, передання, знищення) якісної, достовірної, актуальної інформації, що задовольняє інформаційні потреби та інтереси у сфері реалізації та захисту соціальних прав громадян. На нашу думку, сформульоване визначення необхідно закріпити на законодавчому рівні, наприклад у Законі України «Про соціальні послуги».

Список використаних джерел

1. Мацокин В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
2. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. 17 с.
3. Конопльов В. В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 32 с.
4. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 39 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
6. Греца Я. В. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 20 с.
7. Слинько Д. В. Процесуально-правовий механізм формування і прийняття рішень в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 18 с.
8. Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митної політики України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеськ. нац. юрид. акад. Одеса, 2000. 23 с.
9. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 18 с.
10. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 404. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text>.
11. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 1057-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 168.
12. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 212.
13. Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг. Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-%D0%BF#Text>
14. Про запровадження експериментального проекту щодо запровадження першої черги Єдиної інформаційної системи соціальної сфери : постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2020 р. № 1278. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 249.
15. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 03.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 11. Ст. 63.
16. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр отримувачів житлових субсидій : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 182. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 54.
17. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.
18. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2–3. Ст. 11.
19. Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 927. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 199.
20. Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, що здійснюються шляхом проведення операції Об'єднаних сил (ООС) : наказ

Міністерства фінансів України від 30.10.2014 № 1089. *Офіційний вісник України*. 2014. № 95. Ст. 2754.

21. Чалик В. Р. Правові підстави функціонування інформаційних ресурсів у сфері соціального захисту населення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 115–123. DOI <https://doi.org/10.32782/3922129>.

22. Чалик В. Р. Інформаційні правовідносини у сфері реалізації та захисту соціальних прав громадян. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 612–616. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/150>.

23. Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Запорізьк. нац. ун-т. Запоріжжя, 2019. 570 с.

24. Константінов С. Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 18 с.

25. Білик П. П. Організаційно-правове забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеськ. нац. юрид. акад. Одеса, 2003. 21 с.

26. Олефір В. І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 36 с.

Надійшла до редакції 01.09.2023

References

1. Matsokin, V. V. (2008) Pravo hromadian Ukrainy na dostatnii zhyttievii riven [The right of citizens of Ukraine to a sufficient standard of living] : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].

2. Pustovit, Zh. M. (2001) Osnovni sotsialni prava ta svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini [Basic social rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine] : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 17 p. [in Ukr.].

3. Konoplyov, V. V. (2006) Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm pidgotovky ta pryiniattia upravlinskykh rishen v administratyvni diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav [Organizational and legal mechanism for preparing and making managerial decisions in the administrative activities of internal affairs bodies] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Kharkivsk. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 32 p. [in Ukr.].

4. Nehodchenko, O. V. (2004) Zabezpechennia prav i svobod liudyny orhanamy vnutrishnikh sprav: orhanizatsiino-pravovi zasady [Ensuring human rights and freedoms by internal affairs bodies: organizational and legal principles] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 39 p. [in Ukr.].

5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrainskoyi movy [The large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv : Irpin : Perun, 2003. 1440 p. [in Ukr.].

6. Hretsa, Ya. V. (2006) Pravovyi mekhanizm realizatsii ta zakhystu prav i zakonnykh interesiv subiektiv podatkovykh pravovidnosyn [The legal mechanism for the realization and protection of the rights and legitimate interests of subjects of tax relations] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

7. Slyenko, D. V. (2002) Protsesualno-pravovyi mekhanizm formuvannia i pryiniattia rishen v orhanakh vnutrishnikh sprav [Procedural and legal mechanism of formation and decision-making in internal affairs bodies] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 18 p. [in Ukr.].

8. Kormych, B. A. (2000) Derzhavno-pravovyi mekhanizm mytnoi polityky Ukrainy [State-legal mechanism of customs policy of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odesk. nats. yuryd. akad. Odesa, 23 p. [in Ukr.].

9. Volynka, K. H. (2000) Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod osoby: pytannia teorii i praktyky [The mechanism of ensuring the rights and freedoms of the individual: issues of theory and practice] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / NAN Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynu informatsiinu systemu sotsialnoi sfery [On the approval of the Regulation on the Unified Information System of the Social Sphere] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.2021 № 404. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

11. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky shchodo sotsialnoho zakhystu naselennia ta zakhystu prav ditei [On the approval of the Concept of implementation of state policy on social protection of the population and protection of children's rights] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.08.2020 № 1057-r. *Uriadovyi kurier*. 2020. № 168. [in Ukr.].

12. Pro skhvalennia Stratehii tsyfrovoy transformatsii sotsialnoi sfery [On the approval of the Strategy of digital transformation of the social sphere] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid

28.10.2020 № 1353-р. *Uriadovyi kuryer*. 2020. № 212. [in Ukr.].

13. Pro Reiestr nadavachiv ta otrymuvachiv sotsialnykh posluh [On the Register of providers and recipients of social services] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 27.01.2021 № 99. [in Ukr.].

14. Pro zaprovadzhennia eksperymentalnoho proektu shchodo zaprovadzhennia pershoi cherhy Yedynoi informatsiinoi systemy sotsialnoi sfery [About the introduction of an experimental project on the introduction of the first stage of the Unified Information System of the Social Sphere] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 11.11.2020 № 1278. *Uriadovyi kuryer*. 2020. № 249. [in Ukr.].

15. Pro veryfikatsiyu ta monitorynh derzhavnykh vyplat [On verification and monitoring of state payments] : *Zakon Ukrainy* vid 03.12.2019. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2020. № 11, art. 63. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi derzhavnyi reiestr otrymuvachiv zhytlovykh subsydii [On the approval of the Regulation on the Unified State Register of Recipients of Housing Subsidies] : *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 14.03.2018 № 182. *Uriadovyi kurier*. 2018. № 54. [in Ukr.].

17. Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status [About the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status] : *Zakon Ukrainy* vid 20.11.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 51, art. 716. [in Ukr.].

18. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia [On the collection and accounting of a single contribution to mandatory state social insurance] : *Zakon Ukrainy* vid 08.07.2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. № 2–3, art. 11. [in Ukr.].

19. Deyaki pytannya orhanizatsiyi vedennya avtomatyzovanoyi systemy reyestratsiyi humanitarnoyi dopomohy [Some issues of organizing the automated system of registration of humanitarian aid] : *postanova KMU* vid 09.12.2020 № 927. *Uriadovyi kurier*. 2020. № 199. [in Ukr.].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia ta vedennia Reiestru volonteriv antyterorystychnoi operatsii ta/abo zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, shcho zdiisniuiutsia shliakhom provedennia operatsii Obiednanykh syl (OOS) [On the approval of the Procedure for the formation and maintenance of the Register of volunteers of the anti-terrorist operation and/or the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, which are carried out through the operation of the United Forces (UFO)] : *nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy* 30.10.2014 № 1089. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2014. № 95, art. 2754. [in Ukr.].

21. Chalyk V. R. (2022) Pravovi pidstavy funktsionuvannia informatsiinykh resursiv u sferi sotsialnoho zakhystu naselennia [Legal grounds for the functioning of information resources in the field of social protection of the population]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 4, pp. 115–123. [in Ukr.].

22. Chalyk, V. R. (2022) Informatsiini pravovidnosny u sferi realizatsii ta zakhystu sotsialnykh prav hromadian [Informational legal relations in the field of implementation and protection of social rights of citizens]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 9, pp. 612–616. [in Ukr.].

23. Blinova, H. O. (2019) Administratyvno-pravovi zasady informatsiinoho zabezpechennia orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: aktualni pytannia teorii ta praktyky [Administrative and legal principles of information provision of public administration bodies in Ukraine: topical issues of theory and practice] : *dys. ... d-ra yuryd. nauk* : 12.00.07 / Zaporizk. nats. un-t. Zaporizhzhia, 570 p. [in Ukr.].

24. Konstantinov, S. F. (2002) Administratyvno-pravovyi status inozemtsiv v Ukraini ta mekhanizm yoho zabezpechennia [Administrative and legal status of foreigners in Ukraine and the mechanism of its provision] : *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk* : 12.00.07 / Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].

25. Bilyk, P. P. (2003) Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehionu [Organizational and legal provision of management of socio-economic development of the region] : *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk* : 12.00.07 / Odesk. nats. yuryd. akad. Odesa, 21 p. [in Ukr.].

26. Olefir, V. I. (2005) Derzhavna mihratsiina polityka Ukrainy (orhanizatsiino-pravovyi aspekt) [State migration policy of Ukraine (organizational and legal aspect)] : *avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk* : 12.00.07 / Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 36 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hanna Blinova, Vadym Chalyk. The mechanism of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the social sphere. The article defines the following features of the mechanism of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the social sphere: its content consists of legal, organizational, and technical means of influence; the object of influence is the behavior and information activity of public authorities that ensure the implementation and protection of social rights of citizens, authorized bodies in the field of providing social services; recipients of social services; social service providers; union of employees of the system of providing social services; association of social service providers; association of recipients of social services; the field of implementation is the field of informational needs and interests of the specified entities; means are registers, databases and information systems provided for by legislation in the social sphere; the goal is to ensure the circulation (receiving, storing, using, correcting, transferring, destroying) of high-quality, reliable, up-to-date information that satisfies the informational needs of the subjects of the system of implementation and

protection of social rights of citizens. The elements of the mechanism of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the social sphere are: entities, namely public authorities that ensure the implementation and protection of social rights of citizens, authorized bodies in the sphere of social services provision; recipients of social services; social service providers; union of employees of the system of providing social services; association of social service providers; association of recipients of social services; informational needs and interests of these subjects, their informational rights and obligations; legal norms; legal facts; information environment; the purpose, tasks, principles of such provision; information and its material carriers; control, supervision of compliance with the rules of information provision of the specified entities and responsibility for violations of relevant legislation.

The mechanism of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the social sphere as a system of legal, organizational, and technical means of influencing the behavior and activities of public authorities, ensuring the implementation and protection of social rights of citizens, authorized bodies in the field of social services provision, is defined; recipients of social services; social service providers; associations of employees of the system of providing social services, associations of social service providers, associations of recipients of social services and other subjects with whom they interact, in order to ensure the circulation (receiving, storing, using, correcting, transferring, destroying) of high-quality, reliable, up-to-date information that satisfies informational needs and interests in the sphere of implementation and protection of citizens' social rights.

Keywords: *administrative and legal regulation, social sphere, social rights, implementation, protection, social information, social security, social services, use of information technologies.*

УДК 340.10

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-139-145

**Станіслав
ВАСИЛЬЄВ[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Георгій
ФІНІН[©]**
доктор
філософських наук,
професор

*(Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна)*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОТРИМАННЯ ДОЗВОЛУ ДЛЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблеми правового регулювання археологічних досліджень в Україні. Вивчено законодавчі і підзаконні акти, що регулюють порядок отримання дозволу для проведення археологічних досліджень. Надано характеристику процедурі отримання дозволу для здійснення археологічних розвідок та розкопок. Визначено недоліки у правовому регулюванні порядку отримання дозволу на проведення археологічних досліджень. Запропоновано внесення певних змін до законодавства з метою удосконалення порядку отримання дозволу для проведення археологічних досліджень. Запропоновано визначити термін «археологічна експедиція»: не як підрозділ наукової установи або закладу вищої освіти, а як групу осіб, які отримали дозвіл на проведення археологічних досліджень.

Ключові слова: *археологічні дослідження, дозвіл, археолог, правове регулювання, археологічна спадщина.*

Постановка проблеми. Збереження археологічної спадщини забезпечує зв'язок

© С. Васильєв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>
stas.vasilev.83@ukr.net

© Г. Фінін, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>
iningeorgiy@gmail.com

різних поколінь і народів, які проживали на цій землі. Однією з функцій сучасної держави є збереження культурної спадщини народу, проведення археологічних досліджень. Водночас будь-які дослідження археологічних пам'яток повинні відбуватися відповідно до законодавства. До проведення археологічних розкопок і розвідок можуть бути допущені лише фахівці в галузі археології, які мають належний рівень підготовки. Саме тому вивчення правових проблем допуску до здійснення археологічних досліджень характеризується актуальністю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми збереження культурної спадщини та проведення археологічних досліджень іноді стають предметом уваги окремих науковців у галузі права. Проблеми археологічного права знайшли відображення у праці О. Малишева [1, с. 202–205]. Правові засади охорони та збереження пам'яток історії та культури відображені у праці Л. Хрящевської [2]. Правовий статус археологічних артефактів досліджував К. Силенок [3, с. 234–240]. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини вивчала О. Нарожна [4, с. 190–198]. У працях вказаних науковців відображено окремі проблеми правового регулювання охорони археологічних об'єктів. Водночас порядок отримання дозволу на проведення археологічних досліджень не знайшов правового аналізу у працях дослідників.

Метою статті є визначення особливостей та недоліків правового регулювання отримання дозволу на проведення археологічних досліджень. Необхідно розробити пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання цього порядку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблеми археологічних досліджень, О. Малишев вживає термін «археологічне право». На думку науковця, археологічне право повинно захищати суспільний інтерес щодо збереження археологічного надбання попередніх поколінь. Водночас суспільний інтерес може вступати у конфлікт із правом власності окремих осіб на земельні ділянки, а також із правом на охорону поховань [1, с. 202]. Можна погодитися з дослідником у тому, що норми права, які регулюють проведення археологічних досліджень, можна об'єднати у комплексний інститут археологічного права, який би охоплював норми і цивільного, і земельного, і адміністративного, і навіть кримінального права. Норми законодавства повинні регулювати порядок проведення археологічних досліджень на земельних ділянках, які є приватною власністю.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» дослідження – це науково-пошукова, науково-практична діяльність, спрямована на одержання нової інформації про об'єкти культурної спадщини, історичні населені місця, традиційний характер середовища, який є типовим для певних культур або періодів розвитку [5]. Вказаний термін стосується як археологічних досліджень, так й інших робіт на об'єктах культурної спадщини. У Законі України «Про охорону археологічної спадщини» міститься два визначення: «археологічна розвідка» та «археологічні розкопки». Відповідно до ч. 1 ст. 1 названого Закону України археологічна розвідка становить вид наукового дослідження археологічної спадщини, не пов'язаний з руйнуванням культурного шару об'єкта археологічної спадщини і спрямований на виявлення, локалізацію (картографування), інтерпретацію об'єктів археологічної спадщини, уточнення даних про вже відомі об'єкти археологічної спадщини. Водночас під час археологічних розкопок здійснюється систематичне обстеження земної чи підводної поверхні, що включає земляні і підводні роботи, наслідком яких може бути часткове або повне руйнування досліджуваного об'єкта [6]. Отже, основною відмінністю між археологічною розвідкою та археологічними розкопками є можливість руйнування культурного шару та самого досліджуваного об'єкта.

К. Силенок стверджує, що археологічні дослідження є поєднанням польових досліджень та камерального оброблення знахідок [3, с. 238]. Л. Хрящевська звертає увагу, що археологічні дослідження включають вивчення історичних архівних даних про об'єкт культурної спадщини, польові дослідження, які передбачають проведення земляних робіт або здійснюються без їх проведення, а також післяпольові дослідження. Польові дослідження поділяють на археологічні розвідки та археологічні розкопки [2, с. 62]. Спробуємо встановити порядок проведення археологічних розкопок і розвідок відповідно до законодавчих і підзаконних актів України.

Згідно зі ст. 35 Закону України «Про охорону культурної спадщини» проведення археологічних розвідок, розкопок, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою, здійснюються за дозволом центрального

органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини. Порядок проведення археологічних досліджень визначається Кабінетом Міністрів України [5]. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини надається виключно археологам, які мають практичний досвід проведення розкопок та розвідок, виконують вимоги законодавства України про охорону культурної спадщини [6]. Згідно із пп. 67 п. 3 Положення Про Міністерство культури України саме цей орган влади видає дозволи на проведення археологічних розвідок і розкопок у межах охоронюваних археологічних територій, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею або під водою [7]. Таким чином, прийняття рішення про видачу дозволу на проведення археологічних досліджень належить до компетенції Міністерства культури України. Більш детальне регулювання порядку проведення археологічних досліджень здійснюється підзаконними актами Кабінету Міністрів України.

Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року (далі – Порядок археологічних досліджень). Зазначений підзаконний акт регулює порядок видачі дозволів Міністерством культури України на проведення археологічних досліджень. Відповідно до п. 5 Порядку археологічних досліджень дозвіл видається за заявами державних установ та організацій, які провадять діяльність, пов'язану з археологічними дослідженнями. Варто звернути увагу на те, що дозвіл оформлюється на ім'я фізичної особи – наукового працівника за наявності у нього кваліфікаційного документа (відкритого листа), виданого Інститутом археології Національної академії наук [8]. Варто звернути увагу на дві суттєві умови отримання дозволу Міністерства культури України на проведення археологічних розкопок або розвідок. По-перше, відповідний дозвіл може бути виданий за зверненням лише державної установи, яка здійснює археологічні дослідження. По-друге, такий дозвіл видається тільки на ім'я археолога, який отримав кваліфікаційний лист Інституту археології НАН України.

Зважаючи на наведену норму права, необхідно визначитися з тим, які саме державні установи та організації можуть проводити археологічні дослідження. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» статут наукової установи, навчального закладу або музейної установи може передбачати проведення наукового дослідження археологічної спадщини. Для здійснення таких досліджень у структурі науково-дослідного інституту, музею або закладу вищої освіти державної форми власності створюється археологічна експедиція. Також археологічна експедиція може бути як окрема юридична особа державної або приватної форми власності [6]. Варто звернути увагу, що словосполучення «археологічна експедиція» означає не групу науковців, які вирушають для проведення археологічних досліджень, а структурний підрозділ науково-дослідного інституту або музею.

Вивчення норм законодавчих і підзаконних актів дозволяє зробити висновок, що звернутися до Міністерства культури України із заявою для проведення археологічного дослідження може лише той заклад вищої освіти або науково-дослідний інститут, який створив у своїй структурі археологічну експедицію. Заклад вищої освіти може надавати освітні послуги студентам щодо здобуття вищої освіти за історичними спеціальностями. Але право подати заяву на проведення археологічних досліджень він здобуде лише тоді, коли створить у своїй структурі археологічну експедицію. При чому такий заклад повинен бути створений виключно на підставі державної, а не комунальної чи приватної форми власності.

Необхідно також визначитися з порядком отримання археологом кваліфікаційного документа (відкритого листа), виданого Інститутом археології НАН України. Порядок формування та діяльності кваліфікаційної ради з питань видачі кваліфікаційних документів затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 09 вересня 2020 року (далі – Постанова про кваліфікаційну раду). Вказана Постанова передбачає формування колегіального, незалежного органу, відповідального за фаховий рівень археолога – кваліфікаційної ради, яка утворюється і діє без статусу юридичної особи. Матеріально-технічне забезпечення діяльності кваліфікаційної ради покладається на Інститут археології Національної академії наук [9]. Отже, будь-який археолог повинен

отримати допуск для проведення археологічних досліджень від колегіального органу, який не має чітко визначеного юридичного статусу. Кваліфікаційна рада не є підрозділом Інституту археології НАН України або Міністерства культури України. Вона не має статусу окремої установи, тобто юридичної особи. Отже, актуальною проблемою є визначення правового статусу кваліфікаційної ради.

Як встановлено у п. 6 Постанови про кваліфікаційну раду, вона формується із числа представників Інституту археології НАН України, закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців-археологів, представників історико-культурних заповідників або музеїв, що мають у своєму складі археологічні експедиції, представників громадських організацій, які здійснюють захист інтересів археологів [9]. Отже, кваліфікаційна рада формується із представників державних установ і громадських організацій, які здійснюють археологічні дослідження. Такий порядок формування повинен забезпечити високий фаховий рівень складу ради.

Згідно з п. 27 Постанови про кваліфікаційну раду фаховий рівень археолога може бути визнаний достатнім за умови відповідності його трьом основним вимогам. По-перше, особа повинна мати вищу освіту за спеціальністю «Археологія» або «Музеєзнавство. Пам'яткознавство». По-друге, в археолога повинен бути досвід ведення польових археологічних досліджень, що становить не менше чотирьох польових сезонів. По-третє, претендент повинен бути науковим або науково-педагогічним працівником Інституту археології НАН України, наукової установи, музею, історико-культурного заповідника, які мають у своєму складі археологічну експедицію. Також він може бути працівником закладу вищої освіти, що надає освітні послуги для здобуття магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю «Історія та археологія» [9]. Варто звернути увагу на декілька аспектів отримання кваліфікаційного документа Інституту археології НАН України. По-перше, його може отримати лише той археолог, який працює у відповідній державній установі або закладі вищої освіти на посаді наукового або науково-педагогічного працівника. По-друге, такий спеціаліст повинен мати досвід участі в археологічних дослідженнях. По-третє, він може працювати навіть у тому закладі вищої освіти, який не створив археологічну експедицію. Археолог може отримати необхідний кваліфікаційний документ і брати участь в археологічних дослідженнях іншого закладу освіти, музею або науково-дослідного інституту.

Проаналізуємо зміст заяви на проведення археологічних досліджень. Згідно із п. 5 Порядку археологічних досліджень у заяві на їх проведення вказується місце проведення робіт, вид робіт, прізвище, ім'я та по-батькові наукового працівника, обґрунтовується наукова необхідність у проведенні розкопок [8]. Звернемо увагу, що перелік наукових або науково-педагогічних працівників та студентів, які будуть брати участь у дослідженнях, у заяві не зазначається. Не уточняється, чи можуть брати участь в археологічних дослідженнях представники однієї наукової установи або декількох.

Варто звернути увагу на те, що відповідно до ст. 14 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» проводити археологічні дослідження можуть ті заклади вищої освіти або наукові установи, які у своєму складі створили археологічну експедицію [6]. Але залишається незрозумілим, чи повинні в археологічних розкопках брати участь лише працівники археологічної експедиції. Можливо, до проведення розкопок варто залучити науково-педагогічних працівників історичних кафедр різних закладів вищої освіти, а також наукових працівників різних відділів науково-дослідного інституту.

У законодавчих або підзаконних актах немає жодних обмежень щодо залучення певної кількості студентів для проведення археологічних досліджень. Водночас у ст. 15 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» передбачено права та обов'язки дослідників археологічної спадщини, якими можуть бути лише вчені, які мають відповідну фахову освіту та кваліфікацію [6]. У межах навчального плану певної освітньої програми може бути передбачено проведення археологічної практики для студентів. У разі участі в археологічних розкопках вони не матимуть статусу дослідника археологічної спадщини.

Вважаємо, що під час участі в археологічних розкопках студенти і викладачі повинні керуватися нормами Закону України «Про вищу освіту», які регулюють проходження практики. Відповідно до ст. 51 згаданого Закону України практична підготовка здобувачів вищої освіти здійснюється на підставі договорів, укладених між закладом вищої освіти та підприємством, установою і організацією, в якій студент буде проходити практику [10]. У разі археологічних досліджень базою практики може бути музей або науково-дослідний інститут, який має у своєму складі археологічну

експедицію. Права та обов'язки студентів під час участі в археологічних розкопках можуть бути встановлені у договорі про проходження археологічної практики.

Необхідно зазначити, що в жодній нормі постанови Кабінету Міністрів України, яка регулює діяльність кваліфікаційної ради з питань видачі кваліфікаційних документів, не встановлено можливості для оскарження рішення цього колегіального органу. Відсутні норми про оскарження її рішень в адміністративному порядку. В порядку Кодексу адміністративного судочинства України рішення кваліфікаційної ради не можна оскаржити, оскільки вона не має статусу органу влади та статусу юридичної особи. Але ж під час ухвалення рішення про відсутність у археолога достатнього фахового рівня можливі прояви корупції, упередженого ставлення, особистої неприязні, недобросовісної конкуренції між закладами освіти або науковими установами. Отже, правовий механізм для оскарження рішень кваліфікаційної ради повинен бути розроблений і закріплений у нормах законодавства.

Варто зазначити, що порушення порядку проведення археологічних розкопок і розвідок може бути кваліфіковано як злочин, бо в ст. 298 КК України встановлена відповідальність за незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини [11]. Отже, проведення будь-яких робіт на такому об'єкті без дозволу Міністерства культури України може бути кваліфіковане за ст. 298 КК України. О. В. Нарожна стверджує, що під час розслідування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини необхідно використовувати досягнення багатьох наук: судової антропології, криміналістичної археології, а також тафономії як науки про поховання [4, с. 194–196]. Дійсно, для встановлення розміру шкоди, завданої об'єкту археологічної спадщини, необхідно використати методи багатьох наук. Науковці-археологи повинні проводити дослідження тільки на підставі дозволу Міністерства культури України.

Висновки. Правову основу для проведення археологічних досліджень становлять законодавчі і підзаконні акти України, зокрема закони України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини». Можемо зазначити такі особливості отримання дозволу на проведення археологічних досліджень:

1. Археологічні розвідки та розкопки можуть проводитися лише на підставі дозволу Міністерства культури України.
2. Дозвіл видається на підставі звернення державної наукової установи, закладу освіти або музею, у складі яких створено археологічну експедицію як окремий підрозділ.
3. Дозвіл оформлюється на ім'я конкретного наукового працівника.
4. Однією з умов надання дозволу є отримання археологом кваліфікаційного документа (відкритого листа) від кваліфікаційної ради.

Правове регулювання порядку отримання дозволу на археологічні дослідження має декілька недоліків:

1. Кваліфікаційна рада не має чітко визначеного правового статусу, хоча виконує певні юридично значущі повноваження щодо підтвердження фахового рівня археологів.
2. Відсутні правові норми, які б регулювали порядок оскарження рішень кваліфікаційної ради.
3. Не врегульовано порядок формування групи дослідників, які будуть здійснювати археологічні розвідки або розкопки.

Для вдосконалення правового регулювання порядку отримання дозволу для проведення археологічних досліджень необхідно внести такі зміни в Закон України «Про охорону археологічної спадщини»:

1. Визначити правовий статус кваліфікаційної ради як підрозділу Інституту археології НАН України або Міністерства культури України, або як окремої державної наукової установи.
2. Встановити порядок судового та адміністративного оскарження рішень кваліфікаційної ради.
3. Визначити термін «археологічна експедиція» не як підрозділ наукової установи або закладу вищої освіти, а як групу осіб, які отримали дозвіл на проведення археологічних досліджень.
4. Встановити порядок формування археологічної експедиції із числа багатьох наукових і науково-практичних працівників різних закладів вищої освіти та науково-дослідних інститутів.
5. Передбачити можливість участі студентів в археологічній експедиції, закріпити їх права та обов'язки.

Список використаних джерел

1. Малишев О. О. Деякі людиноцентристські аспекти археологічного права: історія та сучасність. *Альманах права*. 2017. № 8. С. 202–205.
2. Хрящевська Л. М. Охорона та збереження пам'яток історії та культури : навч. посіб. Миколаїв : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 206 с.
3. Силенок К. П. До питання нормативно-правового регулювання судово-експертного дослідження рухомих археологічних предметів (артефактів). *Археологія і давня історія України*. 2022. Вип. 1 (42). С. 234–240.
4. Нарожна О. В. Впровадження досягнень судової археології та судової антропології при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 190–198.
5. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1805-14>. (дата звернення: 10.07.2023).
6. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).
7. Положення про Міністерство культури України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF#top>. (дата звернення: 10.07.2023).
8. Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України : постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2002-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).
9. Порядок формування та діяльності кваліфікаційної ради з питань видачі кваліфікаційних документів : постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/809-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).
10. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).

Надійшла до редакції 25.07.2023

References

1. Malyshev, O. O. (2017) Deiki liudynotsentrystski aspekty arkheolohichnoho prava: istoriia ta suchasnist [Some anthropocentric aspects of archaeological law: history and modernity]. *Almanakh prava*. № 8, pp. 202–205. [in Ukr.].
2. Khriashchevska, L. M. (2019) Okhorona ta zberezhenia pamiatok istorii ta kultury [Protection and preservation of historical and cultural monuments] : navch. posib. Mykolayiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 206 p. [in Ukr.].
3. Sylenok, K. P. (2022) Do pytannia normatyvno-pravovoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoho doslidzhennia rukhomykh arkheolohichnykh predmetiv (artefaktiv) [On the issue of legal regulation of the forensic examination of movable archaeological objects (artifacts)]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. Issue 1 (42), pp. 234–240. [in Ukr.].
4. Narozhna, O. V. (2023) Vprovadzhennia dosiahnen sudovoi arkheolohii ta sudovoi antropolohii pry rozsliduvanni nezakonnoho provedennia poshukovykh robit na obiekty arkheolohichnoi spadshchyny [Implementation of the achievements of forensic archeology and forensic anthropology in the investigation of illegal search operations at an archaeological heritage site]. *Pravova derzhava*. № 49, pp. 190–198. [in Ukr.].
5. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny [On the protection of cultural heritage] : Zakon Ukrainy vid 08.09.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1805-14> (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].
6. Pro okhoronu arkheolohichnoi spadshchyny [On the protection of archaeological heritage] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].
7. Polozhennia Pro Ministerstvo kultury Ukrainy [Regulations on the Ministry of Culture of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.09.2014 roku № 495. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF#top>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].
8. Poriadok vydachi dozvoliv na provedennia arkheolohichnykh rozvidok, rozkopok, inshykh zemlianykh robit na terytorii pamiatky, okhoroniuvanii arkheolohichnii terytorii, u zonakh okhorony, v istorychnykh arealakh naselenykh mist, a takozh doslidzen reshtok zhyttiedialnosti liudyny, shcho mistiatsia pid zemnoiu poverkhneiu, pid vodoiu na terytorii Ukrainy [The procedure for issuing permits for carrying out archaeological explorations, excavations, other earthworks on the territory of the monument, protected archaeological territory, in protection zones, in the historical areas of inhabited places, as well as for research on the remains of human activities contained under the earth's surface, under water on the

territory of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2002 № 316. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2002-%D0%BF#Text>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].

9. Poriadok formuvannya ta diialnosti kvalifikatsiinoi rady z pytan vydachi kvalifikatsiinykh dokumentiv [The procedure for the formation and activity of the qualification council on the issue of qualification documents] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.09.2020 № 809. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/809-2020-%D0%BF#Text>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].

10. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (access date: 10.07.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Stanislav Vasyliiev, Heorhii Finin. Legal regulation of obtaining a permission for archaeological research in Ukraine. The scientific article is devoted to the problems of legal regulation of archaeological research in Ukraine. Legislative and by-laws, which regulate the procedure for obtaining a permit for archaeological research, are studied. The obtaining permission procedure for archaeological exploration and excavation is analyzed. Deficiencies in the legal regulation of the obtaining permission procedure for archaeological research are identified. It is proposed to make changes to the legislation to improve the procedure for obtaining a permission for carrying out archaeological research.

It is concluded that it is possible to carry out archaeological research in Ukraine only based on a permission issued by the Ministry of Culture of Ukraine. To obtain such a permission, a state scientific institution, museum, or institution of higher education, which has a structural division in its composition - an archaeological expedition, must apply. The permission is issued in the name of a researcher who has confirmed his high qualification level based on the decision of the qualification council.

It is proposed to determine the legal status of the qualification council as a subdivision of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Ministry of Culture of Ukraine or as a separate state scientific institution. It is necessary to establish the procedure for judicial and administrative appeal of the decisions of the qualification council. Furthermore, it is proposed to define the term "archaeological expedition" not as a division of a scientific institution or institution of higher education but as a group of persons who have received permission to conduct archaeological research. It is necessary to establish the order of formation of an archaeological expedition from among many scientific and scientific-practical workers of various higher education institutions and research institutes. It is worth predicting the legal basis for the participation of students in archaeological expeditions.

Keywords: *archaeological research, permission, archaeologist, legal regulation, archaeological heritage.*

УДК 342.95(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-145-151

Олександр МУЗИЧУК[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблематику діяльності публічних службовців в Україні та напрацювання відповідних напрямів вдосконалення законодавства в цій сфері. З урахуванням позицій вітчизняних та закордонних науковців виокремлено новітні напрями вдосконалення діяльності публічних службовців, зокрема: забезпечення високого морально-етичного рівня публічних службовців; підтримання належного рівня фізичної підготовленості та нормального стану здоров'я публічних службовців; підвищення цифрової компетентності публічних службовців тощо. Виокремлено перспективні напрями подальших досліджень з питань вдосконалення діяльності публічних службовців.

Ключові слова: *напрями, вдосконалення, діяльність, публічні службовці, професійний добробут, морально-етичний рівень, цифрова компетентність.*

© О. Музичук, 2023

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

o.muzychuk23@gmail.com

Постановка проблеми. Саме від діяльності публічних службовців залежить як рівень довіри населення до державних інституцій, так і якість, прогресивність, своєчасність надання публічних послуг. З огляду на це така діяльність є головним напрямом досліджень, спрямованих на пошук саме практичних шляхів реалізації основоположних теоретичних положень у сфері публічного адміністрування, визнаних міжнародною спільнотою та осмислених окремими вітчизняними науковцями. Особистість публічного службовця крізь призму професійних вимог, передбачених національним законодавством та провідними міжнародними тенденціями, потребує на цей час глибокого осмислення ще й через стрімкий науково-технічний прогрес, нові протиепідеміологічні норми, вироблені під час боротьби світового співтовариства з пандемією коронавірусу, а також в умовах нових безпекових реалій, які постали перед вітчизняною наукою в умовах російсько-української війни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання правового статусу осіб публічних службовців, реформування публічної служби були предметом наукових досліджень І. Арістової, О. Безпалової, С. Гусарова, В. Горбоноса, С. Мельника, Л. Могилевського, І. Севідової, В. Сичової, А. Соцького, Н. Цибульник, В. Щербині та багатьох інших вітчизняних авторів. Водночас перед сучасною адміністративно-правовою доктриною постає необхідність аналізу останніх поглядів світової наукової спільноти на окремі проблеми діяльності публічних службовців, пошуку новітніх напрямків удосконалення такої діяльності з урахуванням провідних тенденцій розвитку публічної служби, підходів до організації професійної діяльності, відпочинку, освіти та можливостей всебічного розвитку публічних службовців.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні напрями вдосконалення діяльності публічних службовців в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність діяльності публічних службовців на основі глибокого усвідомлення поглядів вітчизняних науковців, проаналізувати позиції окремих закордонних науковців щодо проблемних аспектів діяльності публічних службовців у різних країнах світу та сформувати на основі досліджуваних вітчизняних та закордонних джерел основні напрями вдосконалення діяльності публічних службовців.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому внаслідок глибокого аналізу як вітчизняної, так і закордонної літератури втілений новітній погляд на діяльність публічних службовців, зокрема на сутність їх професійного добробуту, а також розкрито новітнє бачення окремих напрямів вдосконалення такої діяльності, у тому числі малодосліджених напрямів фізичної культури та спорту, морально-етичної складової та цифрової компетентності в діяльності публічних службовців.

Виклад основного матеріалу. Для осмислення напрямів вдосконалення діяльності публічних службовців в Україні вважаємо доречним сформулювати бачення сутності діяльності публічних службовців, звернувшись як до праць вітчизняних, так і до закордонних науковців.

Авторський колектив у складі І. Арістової, Н. Цибульник, В. Горбонос, С. Мельника наголошують, що правовий статус осіб, які перебувають на публічній службі у відомствах та установах центральної влади або є службовцями органів місцевого самоврядування – це сукупність визначених чинним законодавством прав, якими володіють державні службовці, а також їхніх обов'язків стосовно один до одного та до всіх інших громадян. Окремим чинником ефективності повсякденного функціонування як державного механізму загалом, так і кожного окремого публічного службовця науковці вважають рівень відповідності цих працівників високим вимогам і критеріям публічного адміністрування розвинених країн. До них, зокрема, відносять рівень освіти працівника та рівень його професійної підготовки до певної посади [1, с. 11].

У контексті цієї позиції вважаємо доречним акцентувати на тому, що діяльність публічних службовців у нашому розумінні охоплює конкретні напрями реалізації покладених на них прав та обов'язків, виконання покладених на суб'єкти публічного адміністрування завдань та функцій, а також діяльність із забезпечення комплексної системи добробуту публічних службовців, їх професійного розвитку, всебічної реалізації як особистостей, відпочинку, оздоровлення, у тому числі членів їх сімей. Не випадково чільне місце у працях вітчизняних і закордонних дослідників посідає необхідність втілення у системі правового регулювання діяльності публічних службовців передового міжнародного досвіду, який акумулює визнані, втілені у багаторічній практиці, а також

новітні, інноваційні підходи до поліпшення діяльності публічних службовців.

Продовжуючи тему місця міжнародного досвіду під час вдосконалення правового регулювання діяльності публічних службовців, І. Севідова, Л. Могилевський, В. Сичова зазначають, що імплементація міжнародних стандартів соціального діалогу є дієвим інструментом забезпечення прав державних службовців на свободу об'єднань, ведення колективних переговорів, права на страйк. Соціальний діалог дослідники вважають невід'ємною частиною забезпечення високоякісних послуг, що надаються державними органами своїм громадянам, сприяння належному врядуванню та прозорості публічної служби, пошуку конкретних шляхів досягнення сталого національного розвитку та сприяння соціальній згуртованості [2, с. 89].

Погоджуючись зі слушною думкою дослідників, вважаємо, що значення соціального діалогу значно підвищується в умовах неоліберального суспільства, які переважно засновуються саме на ринкових відносинах, конкуренції, відсутності єдиних загальноприйнятих істин. Не випадково тема співвідношення публічного адміністрування та бізнесу, побудови публічного управління за зразком приватної компанії останнім часом стає однією з провідних у міжнародній адміністративно-правовій доктрині.

Дослідники О. Безпалова, А. Соцький, А. Школик, В. Щербина, Т. Шевченко зазначають, що саме професійний та добросовісний колектив публічних службовців покликаний стати провідником прогресивних змін у суспільстві та державі. Також дослідники наголошують на позитивному характері реформи публічної служби (розмежування політичних та адміністративних посад; запровадження конкурсу на всі вакантні посади державної служби, затвердження інституту державних секретарів тощо), проведеної в Україні у 2015-2019 роках [3, с. 367]. Водночас в умовах новітніх викликів, що постали в Україні в умовах воєнного стану, зокрема «кадрового голоду» на деокупованих територіях, перебудови безпекових реалій діяльності публічних службовців, новітнього розуміння етичної, комунікаційної складової такої діяльності, постає необхідність пошуку новітніх напрямів її вдосконалення.

С. Гусаров, аналізуючи актуальні питання реформування публічної служби, виділяє низку пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері публічної служби та практики його застосування, серед яких, зокрема, описує необхідність створення нових продуктивних робочих місць в різних галузях народного господарства перед плановим колективним скороченням державних службовців, куди вони будуть направлені після перепідготовки. Також знайий науковець наголошує на тому, що реформи у суспільстві та державному управлінні мають проводитися після ретельного вивчення громадської думки, аналізу можливих негативних наслідків цих реформ, розробки та впровадження компенсаторних механізмів [4, с. 24]. Тимчасом вважаємо доречним під час осмислення напрямів вдосконалення діяльності публічних службовців також відштовхуватися від позицій закордонних дослідників.

Китайський науковець Liu Li-jiao, аналізуючи категорію низових публічних службовців, вважає, що останні як виконавці державної політики та володарі публічних прав тісно пов'язані з громадськістю. Якість їхньої роботи безпосередньо стосується інтересів суспільства та ефективності державної політики. І професійний добробут безпосередньо впливає на їхнє ставлення до роботи та якість їх роботи. Науковець під час аналізу професійного добробуту низових публічних службовців виділяє соціальну підтримку, кар'єрну ідентичність і психологічний капітал як попередні змінні, професійний добробут як центральну змінну, а залучення до роботи як кінцеву змінну [5, с. 709]. Ми, зі свого боку, під професійним добробутом публічних службовців, згаданим вищевказаним дослідником, розуміємо об'єктивний особистісний професійний, морально-етичний, економічний, психологічний, соціальний стан окремого публічного службовця в контексті реалізації покладених на нього прав та обов'язків, а також наявних механізмів соціального захисту, професійного розвитку, іншої державної, міжнародної підтримки, а також під час взаємодії з громадянським суспільством. Ми глибоко переконані, що саме підтримання належного рівня професійного добробуту публічних службовців є центральною проблемою доктринального осмислення правового статусу останніх та напрямів вдосконалення їх діяльності.

Індонезійські автори WP. Sari, DI. Sensuse, E. Cahyaningsih, H. Noprisson якість публічних послуг пов'язують в основному з публічним службовцем як актором, який керує всім процесом надання послуг і, водночас, зазнає впливу багатьох факторів. Одним із таких важливих факторів, який впливає на надання працівником кращих публічних

послуг, є забезпечення добробуту публічного службовця. Дослідники визначають п'ятнадцять критеріїв добробуту державних службовців, серед яких поточне службове становище, сімейний стан, поточне структурне становище, допомога на оздоровлення, функціональна надбавка, місцезнаходження офісу, продуктивність роботи, посадова надбавка, вдячність за роботу, структурна надбавка, поточний вік, кількість дітей, рік роботи тощо [6]. Вважаємо, що орієнтація на потреби населення, якість наданих послуг не повинні применшувати важливість забезпечення на високому рівні професійного добробуту публічних службовців. Водночас до елементів такого добробуту ми також відносимо забезпечені та гарантовані державою можливості для професійного та особистісного становлення публічних службовців. У цьому контексті значним потенціалом, на наше глибоке переконання, наділені можливості неформальної та інформальної освіти, творчі колективи на базі суб'єктів публічного адміністрування тощо.

З урахуванням осмислених нами позицій вітчизняних та закордонних науковців нами виокремлені новітні напрями вдосконалення діяльності публічних службовців, під якими ми розуміємо окремі сформовані на основі позицій окремих дослідників та актуальних викликів сучасності наскрізні положення, подальше осмислення та практичне втілення яких може мати позитивний ефект на діяльність публічних службовців в Україні.

1. Забезпечення високого морально-етичного рівня публічних службовців в Україні. Як зазначають дослідники А. Русецький, Є. Подорожній, А. Танко, О. Фролов, актуальним стає питання переосмислення вимог до державних службовців, їх ділових і моральних якостей, бо їхня діяльність завжди перебуває під пильною увагою суспільства. Їх поведінка, виконавська дисципліна, ставлення, стиль спілкування повинні бути бездоганними. Етичну поведінку колектив дослідників розглядає як один із важливих чинників внутрішнього контролю діяльності суб'єкта публічного адміністрування [7, с. 726–727].

Важливим, на наше глибоке переконання, є розгляд питання морально-етичних якостей крізь призму чітко визначених сфер, що у своїй сукупності становлять морально-етичну культуру публічного службовця. Однією з таких сфер є антикорупційна. Перебудова даної сфери з огляду на широку підтримку з боку міжнародних партнерів знаходить своє нормативно-правове та організаційно-управлінське втілення в процесі реформування системи вітчизняних антикорупційних органів. Зокрема, Т. Кагановська, В. Харченко, К. Закоморна, К. Ізбаш зазначають, що поява та подальше функціонування антикорупційних органів в Україні, безперечно, є корисним явищем, а тому має значну підтримку серед зовнішніх союзників і партнерів України. Важливу роль відіграють також декларації, які зобов'язані заповнювати кожен державний службовець [8, с. 126]. Незважаючи на певні складнощі в процесі декларування в умовах воєнного стану, антикорупційна сфера закладає той інструментарій, який може бути використаний і в удосконаленні інших сфер морально-етичної культури публічних службовців, зокрема сфери виконавської дисципліни, тайм-менеджменту, професійної (ділової) комунікації тощо.

Під час підвищення морально-етичної культури публічних службовців великим потенціалом, на нашу думку, наділена творча сфера. Зокрема, канадська дослідниця J. Salisbury зазначає, що у 2012 р. державний сектор Канади зазнав масових скорочень, що призвело до втрати десятків тисяч федеральних робочих місць. Реагуючи на деморалізовану культуру стеження та цензури серед публічних службовців, яка виникла після кризи, компанія Common Boots Theatre створила феміністичну комедію «The Public Servant», яка водночас і засуджує, і облагороджує діяльність публічних службовців [9, с. 72].

2. Підтримання належного рівня фізичної підготовленості та нормального стану здоров'я публічних службовців. У цьому контексті J. Kantola, T. Barath, S. Nazir, T. Andre наголошують, що публічний службовець – це особлива група, яка перебуває у стані високої напруги через спосіб життя, режим відпочинку та праці, а також високий тиск з боку професійного середовища та суспільства. Дослідники аналізують систему управління фітнесом для публічних службовців провінції Хубей у Китаї, яка складається з 4 підсистем, таких як підсистема фізичних вправ, підсистема харчування, підсистема психологічного контролю та підсистема способу життя [10, с. 909].

Вважаємо доречним згадати вченого-фундаменталіста у сфері правового регулювання спортивної сфери О. Моргунова, який стверджує, що не менш важливим для сучасного розвитку фізичної культури і спорту є розуміння різного правового статусу учасників відповідних правовідносин, серед яких не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й інститути громадянського суспільства [11, с. 80]. Під час

аналізу цієї позиції можемо окремо запропонувати в процесі реалізації цього напрямку інституційне, функціональне та нормативно-правове закріплення тісної взаємодії суб'єктів публічного адміністрування з громадськими організаціями у сфері фізичної культури та спорту, проведення флеш-мобів, фестивалів, регулярних занять для публічних службовців.

Окремо акцентуємо на необхідності проведення міждисциплінарних медико-юридичних досліджень впливу специфічних умов професійної діяльності публічних службовців на виникнення у них тих чи інших захворювань. Подібні дослідження поширені серед окремих африканських та британських науковців, зокрема щодо поширеності і факторів ризику гіпертонії серед державних службовців у муніципалітеті Еджісу-Джуабен, Гана [12] або щодо ожиріння в міських публічних службовців у Гані [13].

3. Підвищення цифрової компетентності публічних службовців. Під час реалізації цього напрямку головним напрямом є розбудова такої цифрової інфраструктури, яка б спонукала громадян, представників інститутів громадянського суспільства та публічних службовців звертатися у повсякденній діяльності саме до цифрових технологій. Підґрунтям цього спонукання повинно бути належне нормативно-правове регулювання на рівні відомчих та міжвідомчих наказів, інструкцій тощо. Аналізуючи цей напрям, Н. Цибульник, І. Задоя, І. Курбатова, Ю. Мех наголошують, якщо методи та засоби впровадження електронної демократії в Україні, невід'ємною частиною якої є електронне урядування, тільки на початковій стадії свого потенційного розвитку, суспільству та публічним службовцям варто брати приклад із системи електронного урядування закордонних країн. У ролі таких орієнтирів для розбудови вітчизняної системи дослідники радять вивчати досвід електронного урядування США, Великої Британії, Канади, Німеччини, Франції [14, с. 485].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що діяльність публічних службовців у нашому розумінні охоплює конкретні напрями реалізації покладених на них прав та обов'язків, виконання покладених на суб'єкти публічного адміністрування завдань та функцій, а також діяльність із забезпечення комплексної системи добробуту публічних службовців, їх професійного розвитку, всебічної реалізації як особистостей, відпочинку, оздоровлення, у тому числі членів їх сімей.

В умовах новітніх викликів, що постали в Україні в умовах воєнного стану, зокрема «кадрового голоду» на деокупованих територіях, перебудови безпекових реалій діяльності публічних службовців, новітнього розуміння етичної, комунікаційної складової такої діяльності, постає необхідність пошуку новітніх напрямів її вдосконалення.

Орієнтація на потреби населення, якість наданих послуг не повинні применшувати важливість забезпечення на високому рівні професійного добробуту публічних службовців. Водночас до елементів такого добробуту нами віднесені забезпечені та гарантовані державою можливості для професійного та особистісного становлення публічних службовців. У цьому контексті значним потенціалом, на наше глибоке переконання, наділені можливості неформальної та інформальної освіти, творчі колективи на базі суб'єктів публічного адміністрування тощо.

З урахуванням осмислених нами позицій вітчизняних та закордонних науковців нами виокремлені новітні напрями вдосконалення діяльності публічних службовців.

1. Забезпечення високого морально-етичного рівня публічних службовців в Україні.

2. Підтримання належного рівня фізичної підготовленості та нормального стану здоров'я публічних службовців.

3. Підвищення цифрової компетентності публічних службовців.

На основі осмислених нами напрямів вдосконалення діяльності публічних службовців в Україні до перспективних напрямів подальших досліджень ми відносимо ретельний аналіз впливу глобалізації та цифровізації на сутність публічної служби, дослідження цифрового виміру діяльності публічних службовців провідних країн світу, а також інституційного, функціонального та нормативно-правового виміру організації взаємодії суб'єктів публічного адміністрування з громадськими організаціями у сфері фізичної культури та спорту, проведення міждисциплінарних медико-юридичних досліджень впливу специфічних умов професійної діяльності публічних службовців на виникнення у них тих чи інших захворювань.

Список використаних джерел

1. Aristova I. V., Tsybulnyk N. Y., Horbonos V. V., Melnyk S. M. An outlook on current legal status of the employees as the representatives of public authorities. *DIXI*. 2021. Vol. 23 No. 2. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.03>.
2. Севідова І. О., Могилевський Л. В., Сичова, В. В. Упровадження міжнародного досвіду правового регулювання трудових прав державних службовців. *Право і безпека*. 2022. № 4(87). С. 81–93. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.07>.
3. Bezpalova O., Sotskyi A., Shkolyk A., Shcherbyna V., Shevchenko T. Legal and educational areas of improving civil service management systems in Ukraine and Poland. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39 No. 71. S. 366–377. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.19>.
4. Gusarov S. M. Certain aspects of state service reform. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27 (1). S. 14–25. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.14-25](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.14-25).
5. Liu Li-jiao. Study on the Occupational Well-Being of the Chinese Grass-Roots Civil Servants. In: Padjadjaran University, 11th International Conference on Public Administration. Bandung, 09-11 December. Bandung: Padjadjaran University.
6. Sari WP., Sensuse DI., Cahyaningsih E., Noprisson H. The welfare classification of Indonesian National Civil servant using TOPSIS and k-Nearest Neighbour (KNN). *2016 IEEE Student Conference on Research and Development (SCORED)*, Kuala Lumpur, Malaysia, 2016. S. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1109/SCORED.2016.7810034>.
7. Rusetskyi A. A., Podorozhnyi Y. Y., Tanko A., Frolov O. O. Ethical Conduct of Public Servants. *Cuestiones políticas*. 2021. Vol. 39 No. 71. S. 725–736. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.44>.
8. Kaganovska T. E., Kharchenko V. B., Zakomorna K. O., Izbash K. S. Establishing the essence of preventing corruption in public service. *Revista do Curso de Direito do Unifor*. 2022. Vol. 13 No. 1. S. 114–128. DOI: <https://doi.org/10.24862/rcdu.v13i1.1590>.
9. Salisbury J. Political Acts and Public Voices: Paying Time and Attention to The Public Servant. *Canadian Theatre Review*. 2016. Vol. 166. S. 72–77.
10. Kantola JI., Barath T., Nazir S., Andre T. Research and Implementation on Fitness Management System for Hubei Province Public Servants. *Advances in human factors, business management, training and education*. 2017. Vol. 498. S. 909–919.
11. Morhunov O. Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 12. S. 76–82. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.12.13>.
12. Agyemang-Pambour B., Osei I., Boateng-Osei EA., Kwarteng A., Dzomeku V. Prevalence and risk factors of hypertension among public servants in Ejisu-Juaben municipality, Ghana. *BMC Research Notes*. 2023. Vol. 16. Iss. 1. 77 s.
13. Addo J., Smeeth L., Leon DA. Obesity in urban civil servants in Ghana: Association with pre-adult wealth and adult socio-economic status. *PUBLIC HEALTH*. 2009. Vol. 123. Is. 5. S. 365–370.
14. Tsybulnyk N. Y., Zadoia I. I., Kurbatova I. S., Mekh Y. V. E-government within Public Administration. *Jurnal Cita Hukum-Indonesian Law Journal*. 2020. № 8(3). S. 471–488. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v8i3.18300>.

Надійшла до редакції 02.09.2023

References

1. Aristova, I. V., Tsybulnyk, N. Y., Horbonos, V. V., Melnyk, S. M. An outlook on current legal status of the employees as the representatives of public authorities. *DIXI*. 2021. Vol. 23 No. 2. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.03>.
2. Sievidova, I. O., Mohilevskiy, L. V., Sychova, V. V. (2022) Upravdzhennia mizhnarodnoho dosvidu pravovoho rehuliuвання trudovykh prav derzhavnykh sluzhbovtsiv [Implementation of international experience of legal regulation of labor rights of civil servants]. *Pravo i bezpeka*. № 4(87), pp. 81–93. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.07>. [in Ukr.].
3. Bezpalova, O., Sotskyi, A., Shkolyk A., Shcherbyna V., Shevchenko T. (2021) Legal and educational areas of improving civil service management systems in Ukraine and Poland. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. No. 71, pp. 366-377. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.19>.
4. Gusarov, S. M. (2020) Certain aspects of state service reform. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. № 27 (1), pp. 14-25. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.14-25/](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.14-25/).
5. Liu Li-jiao. Study on the Occupational Well-Being of the Chinese Grass-Roots Civil Servants. In: Padjadjaran University, 11th International Conference on Public Administration. Bandung, 09-11 December. Bandung: Padjadjaran University.
6. Sari, WP., Sensuse, DI., Cahyaningsih, E., Noprisson, H. (2016) The welfare classification of Indonesian National Civil servant using TOPSIS and k-Nearest Neighbour (KNN). 2016 IEEE Student Conference on Research and Development (SCORED), Kuala Lumpur, Malaysia, pp. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1109/SCORED.2016.7810034>.

7. Rusetskyi, A. A., Podorozhnyi, Y. Y., Tanko, A., Frolov, O. O. (2021) Ethical Conduct of Public Servants. *Cuestiones politicas..* Vol. 39 No. 71, pp. 725-736. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.44>.
8. Kaganovska, T. E., Kharchenko, V. B., Zakomorna, K. O., Izbash, K. S. (2022) Establishing the essence of preventing corruption in public service. *Revista do Curso de Direito do Unifor..* Vol. 13. No. 1, pp. 114-128. DOI: <https://doi.org/10.24862/rcdu.v13i1.1590>.
9. Salisbury, J. (2016) Political Acts and Public Voices: Paying Time and Attention to The Public Servant. *Canadian Theatre Review.* Vol. 166, pp. 72–77.
10. Kantola, JI., Barath, T., Nazir, S., Andre, T. (2017) Research and Implementation on Fitness Management System for Hubei Province Public Servants. *Advances in human factors, business management, training and education.* Vol. 498, pp. 909-919.
11. Morhunov, O. (2021) Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law.* № 12, pp. 76–82. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.12.13>.
12. Agyemang-Pambour B., Osei I., Boateng-Osei EA., Kwarteng A., Dzomeku V. (2023) Prevalence and risk factors of hypertension among public servants in Ejisu-Juaben municipality, Ghana. *BMC Research Notes.* Vol. 16. Iss. 1. 77 p.
13. Addo, J., Smeeth, L., Leon, DA. (2009) Obesity in urban civil servants in Ghana: Association with pre-adult wealth and adult socio-economic status. *Public Health.* Vol. 123. Iss. 5, pp. 365-370.
14. Tsybulnyk, N. Y., Zadoia, I. I., Kurbatova, I. S., Mekh, Y. V. (2020) E-government within Public Administration. *Jurnal Cita Hukum-Indonesian Law Journal.* № 8(3), pp. 471-488. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v8i3.18300>.

ABSTRACT

Oleksandr Muzychuk. Directions for improving the activities of public servants in Ukraine.

The article emphasizes that the activities of public servants include specific areas of implementation of the rights and responsibilities assigned to them, the performance of tasks and functions assigned to subjects of public administration, as well as activities to ensure a comprehensive system of welfare of public servants, their professional development, comprehensive realization as individuals, rest, health, including their family members.

Attention is focused on the fact that in the conditions of the latest challenges that have arisen in Ukraine under the conditions of martial law, in particular, the "personnel famine" in the de-occupied territories, the restructuring of the security realities of the activity of public servants, the latest understanding of the ethical and communication component of such activity, there is a need to find the latest directions for its improvement.

It is noted that orientation to the needs of the population, the quality of the provided services should not belittle the importance of ensuring a high level of professional well-being of the public servants themselves. At the same time, the elements of such well-being include opportunities provided and guaranteed by the state for the professional and personal development of public servants. It was emphasized that the possibilities of non-formal and informal education, creative collectives based on subjects of public administration, etc., have significant potential in this context.

Taking into account the positions of domestic and foreign scientists that we have understood, the latest directions for improving the activities of public servants have been singled out, in particular, ensuring a high moral and ethical level of public servants in Ukraine, maintaining the proper level of physical fitness and normal health of public servants, increasing the digital competence of public servants.

On the basis of the directions for improving the activities of public servants in Ukraine, which we have understood, the promising directions for further research include a thorough analysis of the impact of globalization and digitalization on the essence of public service, research into the digital dimension of the activities of public servants in the leading countries of the world, as well as the institutional, functional and normative-legal dimension of the organization of the interaction of public administration subjects with public organizations in the field of physical culture and sports, conducting interdisciplinary medical and legal studies of the influence of specific conditions of professions activities of public servants on the occurrence of certain diseases.

Keywords: *directions, improvement, activity, public servants, professional welfare, moral and ethical level, digital competence.*

УДК 349.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-152-156

Сергій ЛУКАШ[©]
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України

Ірина ПУРИГА[©]
кандидат
економічних наук

(Сумська філія Харківського національного університету
внутрішніх справ, м. Суми, Україна)

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

В оглядовій статті запропоновано авторське визначення поняття соціального захисту державних службовців як системи визначених нормами чинного законодавства заходів та гарантій, які забезпечують фінансову, матеріальну та соціальну підтримку державних службовців та членів їх сімей у разі настання певних соціальних ризиків. Спираючись на аналіз наукових поглядів учених та норм чинного законодавства, виокремлено та надано характеристику основним елементам соціального захисту державних службовців. Обґрунтовано важливість та необхідність побудови ефективної системи соціального захисту державних службовців.

Ключові слова: соціальний захист, державна служба, елемент, соціальне забезпечення.

Постановка проблеми. Побудова ефективної системи соціального захисту державних службовців є основою для ефективної системи публічного адміністрування. І питання не лише у побудові особливого статусу чи у додаткових пільгах, а у піклуванні держави про тих державних службовців, які через повсякденне виконання у специфічних умовах покладених на них функцій не мають повноцінної змоги для відпочинку чи задоволення інших потреб нарівні з іншими категоріями суспільства. З огляду на зазначене вище важливим завданням законодавця є створити належні умови для соціального захисту державних службовців. Ідеться про складну багаторівневу систему, яка складається із цілої низки взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сутність соціального захисту державних службовців, проблемні аспекти та перспективні напрями його вдосконалення у своїх наукових працях розглядали Л. Могілевський, Р. Луцький, Є. Подорожній, О. Бурлака, В. Безусий, М. Довга, Г. Михайлишин, С. Смачило та інші дослідники. Водночас у науковій літературі залишаються відкритими окремі питання щодо характеристики окремих елементів соціального захисту державних службовців.

Мета статті полягає в тому, щоб надати характеристику основним елементам соціального захисту державних службовців. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність поняття «соціальний захист», здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділити його основні елементи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті втілений авторський підхід до комплексного аналізу наукових поглядів учених та норм чинного законодавства, а також наведено авторське бачення окремих аспектів характеристики основних елементів соціального захисту державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають М. Хоружий, З. Гбур: «Державні службовці зазнають значних фізичних та психологічних навантажень при виконанні своїх службових обов'язків. Крім того, вони несуть підвищену відповідальність при здійсненні

© С. Лукаш, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2957-8052>
sfnuvs@ukr.net

© І. Пуріга, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5176-9520>
puriga_76@ukr.net

своїх повноважень та мають додаткове обмеження ряду конституційно встановлених прав порівняно з іншими працівниками» [1, с. 105].

З огляду на зазначену позицію державні службовці та члени їх сімей потребують особливого соціального захисту, який максимально нівелюватиме негативний вплив професійних викликів і обмежень на їх повсякденну життєдіяльність.

У Великому словнику сучасної української мови зазначено, що соціальний захист – це «сукупність заходів держави, спрямованих на соціальний захист і підтримку окремих верств населення» [2, с. 592].

Водночас варто бути свідомими того, що соціальний захист саме державних службовців має враховувати не лише захист і підтримку, але й створення належних умов для професійного розвитку, відпочинку, медичного обслуговування та соціальної активності з урахуванням особливостей професійної діяльності на конкретній посаді.

Ж. Дробот вказує, що «соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення» [3, с.15].

У продовження розгляду зазначеної дослідником проблеми зазначимо, що окремим напрямом соціального захисту державних службовців може бути залучення останніх до соціального життя поза межами їх професійних функцій, сприяння їх творчому розвитку внаслідок відновлення практики функціонування відповідних гуртків та творчих колективів на базі органів державної влади. Звичайно, що подібна соціальна та творча діяльність професійних колективів потребує також інституційного закріплення на рівні створення окремих посад та підрозділів, які відповідатимуть за ці напрями діяльності. Очевидно, що подібна робота не має зводитись до пережитків радянської системи «замполітів» чи «заступників керівників з виховної роботи», а втілювати провідні тенденції світового співтовариства в частині проєктного менеджменту, гендерної рівності та цифровізації, спиратися на Цілі сталого розвитку ООН та базові міжнародні документи у сфері захисту прав людини.

С. Устинов вказує, що «соціальний захист – це діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для непрацездатних належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму» [4, с. 90–95].

Питання забезпечення належного рівня життя є доволі проблемним. Очевидно, що у питаннях державної служби зазначена дослідником «належність» може бути зведена по суті до компенсаторності. Адже ненормований робочий день, необхідність спілкування з досить проблемними з погляду соціальної взаємодії категоріями, необхідність тривалих службових відряджень та виїздів у межах виконання покладених на конкретного державного службовця посадових обов'язків породжують необхідність створення цілісного механізму компенсування витрачених додаткових зусиль та часу.

Отже, соціальний захист державних службовців – це система визначених нормами чинного законодавства заходів та гарантій, які забезпечують фінансову, матеріальну та соціальну підтримку державних службовців та членів їх сімей у разі настання певних соціальних ризиків, як-то: хвороби, тимчасова втрата працездатності, отримання травм під час здійснення службової діяльності, а також для забезпечення належного відпочинку, професійного розвитку, соціальної та творчої реалізації під час виконання покладених на державних службовців обов'язків.

Через відсутність і законодавчого, і наукового підходу щодо встановлення єдиного переліку видів соціального захисту державних службовців, а також елементів та критеріїв їх поділу наявні різні позиції, щодо встановлення останніх.

Тож деякі автори до основних елементів соціального захисту відносять: 1) встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги); 2) захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам; 3) вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів; 4) пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили

годувальника); 5) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо; 6) соціальні трансферти (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо); 7) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян і т. ін.); 8) надання необхідної медичної допомоги; 9) соціальне страхування тощо [5, с. 215; 6].

Під час аналізу цих елементів важливо наголосити на тому, що в історичному розвитку нашої держави були, з одного боку, радянська система всеохоплюючої турботи, а, з іншого боку, ринкова всюдозволеність. Остання, безперечно, є зараз панівною, проте обидві світоглядні категорії позначаються на сучасному етапі розвитку українського суспільства, детермінують мислення, у тому числі задають напрями для нових наукових досліджень.

Отже, елементи соціального захисту – це конкретні заходи та механізми, які забезпечують соціальний захист державних службовців та їх сімей у випадках, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, а також в інших випадках, коли це необхідно з метою забезпечення достатнього рівня життя та соціальної підтримки. До відповідних елементів доцільно віднести такі: 1) соціальне забезпечення; 2) соціальну допомогу (соціальні пільги); 3) соціальні стандарти; 4) соціальне страхування. Наведемо коротку характеристику вказаних вище елементів.

Тож соціальне забезпечення треба тлумачити як відпрацьоване та законодавчо закріплене систематичне надання матеріальної допомоги [7]. Це система забезпечення непрацездатних громадян та осіб похилого віку. Воно призначене захищати права працездатних та непрацездатних у таких питаннях, як пенсійне забезпечення, надання допомоги на випадок тимчасової непрацездатності, надання допомоги матерям та сім'ям з дітьми, на випадок безробіття та інвалідам [8].

Наступною складовою соціального захисту державних службовців є державна соціальна допомога. П. Пилипенко зазначає, що «суть державної соціальної допомоги полягає у здійсненні грошових одноразових або періодичних виплат, які не залежать від попередньої трудової діяльності та надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством, з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику, за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів» [9, с. 189]. О. Савчук та В. Кушніренко у статті «Монетизація пільг: досвід інших країн та висновки для України» зазначають, що «соціальна допомога може надаватися у грошовій та натуральній формі, а також форма, яка потребує, на наш погляд, окремого дослідження, безготівкова форма, під якою розуміють пільги, спрямовані на компенсації (підтримка соціально вразливих верств населення), та привілеї окремих категорій населення» [10, с. 4].

Дійсно, в умовах ринкової економіки відбувається певна монетизація пільг. Проте також варто зазначити, що і нематеріальні привілеї є важливими під час розгляду соціального захисту крізь призму основи для побудови високопрофесійних трудових колективів, невід'ємною складовою яких є сукупність соціальних зв'язків, перебудовувати, зміцнювати, закладати внутрішні сенси у які можливо саме за рахунок нематеріальної складової.

С. Калашников стоїть на тому, що «особливе місце в системі соціального захисту державних службовців посідає загальнообов'язкове соціальне страхування, яке можна визначити як цілісну систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел згідно з чинним законодавством» [11, с. 46].

Соціальне страхування, за влучним висловом Ч. Мюррея, може дати їм (людям) набагато більше, ніж просто можливості, але також може не дати нічого, крім можливостей [12].

Т. Пузанова, аналізуючи проблему соціального захисту вітчизняних правоохоронців, зазначає, що «соціальний захист працівників ОВС повинен містити комплекс заходів, спрямованих на реалізацію соціальних очікувань працівників, що покладені в основу їх професійного вибору; на нейтралізацію факторів, які перешкоджають ефективній службовій діяльності» [19, с. 245].

Думка дослідниці є надзвичайно цікавою з огляду на втілений у ній аналіз

співвідношення соціальних очікувань і професійного вибору. Водночас чи повинен соціальний захист бути основою професійного вибору? Чи можуть пільги та привілеї зумовлювати вибір професійного шляху? І на цьому моменті ми підходимо до того, що, і на нашу думку, може, якщо розглядати його крізь призму ще одного важливого компоненту – підтримки громадськості, що втілена у довірі, повазі до професії, широкому висвітленні високих показників професійної діяльності.

Висновки. Отже, виконане наукове дослідження дає змогу констатувати, що якісний та ефективний соціальний захист державних службовців має важливе значення, оскільки: по-перше, він є важливою гарантією здійснення державними службовцями їх службово-трудої діяльності якісно та ефективно; по-друге, підвищує загальний імідж державної служби, як сфери зайнятості населення; по-третє, є важливим превентивним інструментом попередження корупції в роботі органів державної влади; по-четверте, належний соціальний захист забезпечить сталість кадрового потенціалу органів державної влади. Наголошуємо, що окремим напрямом соціального захисту державних службовців може бути залучення останніх до соціального життя поза межами їх професійних функцій, сприяння їх творчому розвитку внаслідок відновлення практики функціонування відповідних гуртків та творчих колективів на базі органів державної влади. Глибоко переконані, що нематеріальні привілеї є важливими під час розгляду соціального захисту крізь призму основи для побудови високопрофесійних трудових колективів, невід'ємною складовою яких є сукупність соціальних зв'язків, перебудовувати, зміцнювати, закладати внутрішні сенси в які можна саме за рахунок нематеріальної складової. Також важливим компонентом соціального захисту державних службовців може бути підтримка громадськості, що втілена у довірі, повазі до професії, широкому висвітленні високих показників професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Хоружий М. Є., Гбур З. В. Соціальний захист державного службовця. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13. С. 103–109.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
3. Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування в разі втрати годувальника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2010. 220 с.
4. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90–95.
5. Ляшенко О. А., Бондаренко Н. М. Актуальні питання соціального захисту сільського населення в ринкових умовах. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. С. 212–220.
6. Головка Л. С., Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. для ВНЗ. 2006. URL: <https://library.if.ua/book/72/5284.html> (дата звернення: 14.06.2023).
7. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки : підручник. 2-е вид., перероб. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 648 с. URL: https://pidruchniki.com/1050071253446/ekonomika/mehanizm_sotsialnogo_zahistu_naselennya (дата звернення: 14.06.2023).
8. Чепінога В. Г. Економічна теорія : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 656 с. URL: https://pidruchniki.com/1151040939865/politekonomiya/sotsialniy_zahist_naselennya (дата звернення: 14.06.2023).
9. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Вид. 3-є, змін., і допов. Київ : Істина. 2012. 232 с.
10. Савчук О., Кушніренко В. Монетизація пільг: досвід інших країн та висновки для України. *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. Київ, 2015. 32 с.
11. Калашников С. В. Теоретичні аспекти формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. С. 46–52.
12. Романовська Ю. А., Солоненко Л. В. Державне соціальне страхування як форма соціального захисту населення України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 16. С. 84–87.
13. Murray Ch. In Pursuit of Happiness and Good Government. New York, 1988. P. 58.
14. Пузанова Т. А. Принцип соціальної захищеності державних службовців в ОВС України (адміністративно-правове дослідження). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 241–246.

Надійшла до редакції 22.08.2023

References

1. Khoruzhyi, M. Ye., Hbur, Z. V. (2021) Sotsialnyi zakhyst derzhavnoho sluzhbovtzia [Social protection of civil servants]. *Investitsii: praktyka ta dosvid*. № 13, pp. 103–109. [in Ukr.].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [A large explanatory dictionary of the

- modern Ukrainian language] / uklad. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF Perun, 2001. 1440 p. [in Ukr.].
3. Drobot, Zh. A. (2010) Pravove rehuliuвання pensiinoho strakhuvannya v razi vtraty hodovalnyka [Legal regulation of pension insurance in case of loss of breadwinner] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05. Odesa, 220 p. [in Ukr.].
4. Ustynov, S. O. (2011) Spivvidnoshennia terminiv «sotsialnyi zakhyst» ta «sotsialne zabezpechennia» v zakonodavstvi Ukrainy [Correlation of the terms "social protection" and "social security" in the legislation of Ukraine]. *Yurydychna nauka i praktyka*. № 2, pp. 90–95. [in Ukr.].
5. Liashenko, O. A., Bondarenko, N. M. (2013) Aktualni pytannia sotsialnoho zakhystu silskoho naselennia v rynkovykh umovakh [Current issues of social protection of the rural population in market conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, pp. 212–220. [in Ukr.].
6. Holovko, L. S., Didkivska, L. I. (2006) Derzhavne rehuliuвання ekonomiky [State regulation of Economy] : navch. posib. dlia VNZ. URL: <https://library.if.ua/book/72/5284.html> (access date: 14.06.2023). [in Ukr.].
7. Holovnina, O. H. (2013) Osnovy sotsialnoi ekonomiky [Basics of social economy] : pidruchnyk. 2-e vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury, 648 p. URL: https://pidruchniki.com/1050071253446/ekonomika/mehanizm_sotsialnogo_zahistu_naselennya (access date: 14.06.2023). [in Ukr.].
8. Chepinoha, V. H. (2011) Ekonomichna teoriia [Economic theory] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 656 p. URL : https://pidruchniki.com/1151040939865/politekonomiya/sotsialnyi_zahist_naselennya (access date: 14.06.2023). [in Ukr.].
9. Pylypenko, P. D. (2012) Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [Law of social security of Ukraine] : navch. posib. Vyd. 3-ye, zmin., i dopov. Kyiv : Istyna. 232 p. [in Ukr.].
10. Savchuk O., Kushnirenko V. (2015) Monetyzatsiia pilh: dosvid inshykh krain ta vysnovky dlia Ukrainy [Monetization of benefits: experience of other countries and conclusions for Ukraine]. *Yevropeyskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr*. Kyiv, 32 p. [in Ukr.].
11. Kalashnykov, S. V. (2016) Teoretychni aspekty formuvannya sotsialnoi sfery v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Theoretical aspects of the formation of the social sphere in modern economic conditions]. *Efektivna ekonomika*. № 1, pp. 46–52. [in Ukr.].
12. Romanovska, Yu. A., Solonenko, L. V. (2017) Derzhavne sotsialne strakhuvannya yak forma sotsialnoho zakhystu naselennia Ukrainy [State social insurance as a form of social protection of the population of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Issue 16, pp. 84–87. [in Ukr.].
13. Murray Ch. In Pursuit of Happiness and Good Government. New York, 1988. P. 58.
14. Puzanova, T. A. (2012) Pryntsyp sotsialnoi zakhyshchenosti derzhavnykh sluzhbovtziv v OVS Ukrainy (administratyvno-pravove doslidzhennia) [The principle of social security of civil servants in the Ukrainian Armed Forces (administrative and legal research)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 241–246. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Lukash, Iryna Puriha. To characterize the elements of social protection of civil servants. It was found that the social security of civil servants is a system of measures and guarantees determined by the norms of the current legislation, which provide financial, material and social support to civil servants and their family members in the event of the occurrence of certain social risks, such as: illness, temporary loss of working capacity, receiving injuries during official activities, etc.

It is emphasized that elements of social security are specific measures and mechanisms that ensure social protection of civil servants and their families in cases related to the performance of official duties, as well as in other cases when it is necessary to ensure a sufficient standard of living and social support. The relevant elements are proposed to include: 1) social security; 2) social assistance (social benefits); 3) social standards; 4) social insurance. A brief description of the above elements is provided. It is emphasized that the selection of the elements of the social protection system makes it possible to understand the structure of the system itself and to determine its structural and functional connections and relations that arise during the implementation by civil servants of their rights to social protection.

It was established that high-quality and effective social security of civil servants is important because: firstly, it is an important guarantee that civil servants carry out their official and labor activities qualitatively and efficiently; secondly, it improves the general image of the civil service as a sphere of population employment; thirdly, it is an important preventive tool for prevention of corruption in the work of state authorities; fourthly, proper social protection will ensure the stability of the personnel potential of state authorities.

Keywords: social protection, public service, element, social security.

УДК 346.1(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-157-161

Оксана ПАНАСЮК[©]
доктор юридичних наук, доцент
(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, Україна)

Роман КОБКО[©]
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В оглядовій статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутність та зміст зовнішньоекономічної діяльності. Запропоновано авторське визначення поняття «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності». Це здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковуючий вплив на відповідні суспільні відносини з метою забезпечення законності та ефективності їх функціонування. Розкрито положення норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання зовнішньоекономічної діяльності, на основі чого надано авторську оцінку останньому.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, господарське право, Господарський кодекс, правове регулювання.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою глобальної економіки, а також є одним із основних чинників розвитку будь-якої сучасної країни світу. Вона забезпечує можливості для збільшення виробництва, обсягів торгівлі та інвестицій, поліпшення технологій та забезпечення доступу до нових ринків збуту та послуг. У межах зовнішньоекономічної діяльності країни вступають у відносини з іншими державами з метою забезпечення своїх потреб: фінансових, економічних, політичних, соціальних тощо. Такі відносини можуть бути різного характеру, включно з експортом та імпортом товарів і послуг, інвестиціями, вибірковими формами співробітництва, обміном технологічних та наукових знань, митними процедурами, регулюванням валютних курсів, укладанням торговельних угод та інших міжнародних договорів тощо. Саме тому важливим завданням законодавця є створити якісне та ефективне нормативно-правове підґрунтя для здійснення відповідної діяльності. Водночас не можна не відмітити той факт, що на сьогодні стан відповідного регулювання в Україні бажає залишатися кращого, що зумовлює актуальність та своєчасність поданого наукового дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичну основу для подальших досліджень, пов'язаних із регулюванням зовнішньоекономічної діяльності, у своїх наукових працях закладали Л. Богачова, О. Журавель, Ю. Лаврова, С. Коломацька, А. Комзюк, Ю. Орловська, В. Ткаченко, М. Цвік та багато інших. Проте з огляду на новітні виклики, що постають перед вітчизняною економікою в умовах воєнного стану, на сьогодні у зазначеній сфері залишається велика кількість проблем, що потребують стратегічних підходів, що зумовлює необхідність дослідження стану правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Мета наукового дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу напрацювань вчених та норм чинного законодавства надати оцінку стану правового регулювання

© О. Панасюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1621-687X>
ok1224@ukr.net

© Р. Кобко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2928-4735>
evgeniykobko@gmail.com

зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність категорії «зовнішньоекономічна діяльність»; розкрити зміст поняття правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності; здійснити аналіз норм чинного законодавства у відповідній сфері.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому зроблена спроба втілити авторське бачення на окремі проблемні аспекти характеристики стану правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічна діяльність тлумачиться як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що наявна як на території України, так і за її межами [1].

Водночас науковці також пропонують власні підходи до визначення вказаного поняття.

Наприклад, на переконання Ю. Орловської: «Зовнішньоекономічна діяльність – це форма торговельно-економічної міжнародної діяльності держави, організацій, установ усіх форм власності, пов'язана з експортом та імпортом товарів, послуг, реалізацією спільних проєктів, утворенням спільних виробничих, торговельних, транспортних структур за участю міжнародного фінансового капіталу, кредитів, інвестицій» [2].

Ми також вважаємо доречним зазначити, що останнім часом повноцінним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності є не лише держави, організації та установи, але й фізичні особи, у тому числі в межах міжнародних програм підтримки стартапів, спрямованих на інноваційні підходи до ведення бізнесу, зокрема залучення до бізнесу молоді, яка демонструє прогресивні ідеї та підходи до підприємництва.

Ю. Лавров вказує, що «зовнішньоекономічна діяльність підприємств – це сфера господарської діяльності, пов'язана з міжнародною виробничою й науково-технічною кооперацією, експортом і імпортом продукції, виходом підприємства на зовнішній ринок» [3].

Отже, зовнішньоекономічна діяльність є невід'ємною складовою частиною сучасної економіки, оскільки дозволяє країнам ефективно використовувати свої ресурси, підвищувати ефективність виробництва та стимулювати інновації та розвиток нових технологій. Тож під вказаним поняттям доцільно розуміти комплекс економічних процесів, що відбуваються між різними країнами та міжнародними організаціями, а також підприємствами, корпораціями, фізичними особами тощо, які взаємодіють у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, технологій та інформації тощо.

З огляду на багатоаспектність та різноманітність видів зовнішньоекономічної діяльності важливим, як вже зазначалось раніше, є належне нормативно-правове врегулювання відносин, які виникають у відповідній сфері. У Популярній юридичній енциклопедії В. Гіжевського, В. Головченко та інших правове регулювання розуміється як «здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав та обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів тощо» [4, с. 369].

На наше глибоке переконання, досить цікавою позицією є виокремлення авторами в контексті правового регулювання впливу на поведінку і окремо впливу на свідомість громадян. Це є доволі важливим моментом, адже покликанням правового регулювання є не лише упорядкування разових актів поведінки, але також і формування на державному рівні особливих світоглядних засад, що є більш сталими, наскрізними щодо окремих видів поведінки осіб.

Відповідно до погляду А. Комзюка «правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. При цьому правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора» [5, с. 47].

Погоджуючись із видатним вченим-адміністративістом, ми, по-перше, звернемо увагу на те, що дослідник розглядає феномен правового регулювання крізь призму позитивістської школи права. Водночас ми доречним звернутися також до природно-

правової школи права, вважаємо адже сам феномен правової матерії, на який також посилається дослідник, має і природно-правові витoki: відчуття, свідомість людини як окремих цілісний феномен.

Окремі дослідники зазначають, що на дієвість правового регулювання впливають такі чинники: 1) досконалість нормативної основи правового регулювання; 2) стан юридичної практики на рівні правозастосування; 3) соціально-правові передумови правового регулювання; 4) відповідність юридичної норми стану правосвідомості й моралі, рівню загальної культури, громадській думці суб'єктів; 5) відповідність норм реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати, відображати й враховувати [6-7].

Акцентуємо на досить комплексному та глибинному баченні передумов дослідниками. Одночасно досить проблемним моментом є врахування громадської думки, бо ми стоїмо на тому, що громадськість як соціальний інститут потребує диференційованого підходу, виокремлення на науковому рівні окремих видів та типів громадських організацій для подальшої розбудови цього інституту, у тому числі в частині організації ефективного залучення громадськості до оцінювання як нормативно-правових актів, так і діяльності окремих органів державної влади з практичного втілення зазначених норм.

Також, як зазначає С. Бандурка, на ефективності правового регулювання вищевказаної сфери позначаються основні проблеми економічної безпеки фізичних осіб-підприємців, а саме низьку ефективність їх діяльності, недосконалість податкової системи країни, нездорову конкуренцію, відсутність високопрофесійного кадрового потенціалу [8, с. 174].

Отже, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності являє собою здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковувачий вплив на відповідні суспільні відносини з метою забезпечення законності та ефективності їх функціонування. Особливістю такого регулювання є те, що воно має цілеспрямований вплив та реалізується за допомогою низки спеціальних інструментів та засобів.

Для того щоб надати оцінку стану правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, необхідно розглянути зміст основних нормативно-правових актів, за допомогою норм яких воно здійснюється.

Насамперед відмітимо Конституцію України та міжнародні нормативно-правові акти. Зокрема, Основним законом регулюються найбільш важливі засади функціонування економіки загалом, а також основи побудови чинного законодавства у відповідній сфері. Що ж до міжнародних документів, то серед останніх треба виділити такі, як Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ) від 30.10.1947 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р., Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговою палатою 1953 р. тощо.

На національному рівні передовсім треба зазначити Господарський кодекс України, Глава VII якого присвячена зовнішньоекономічній діяльності. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта держава гарантує однаковий захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку усіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин та використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності [1].

Серед вказаних документів треба виділити Постанови КМУ: «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2023 рік» від 27 грудня 2022 р. № 1466; «Про затвердження Порядку видачі висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком» від 13 лютого 2019 р. № 104; «Деякі питання реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні» від 23.10.2019 № 893 тощо.

Висновки. Отже, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що на сьогодні стан правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності можна оцінити неоднозначно. З одного боку, на законодавчому рівні було розроблено велику кількість

нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовано на регулювання суспільних відносин у відповідній сфері. Зазначимо і наявність єдиного кодифікованого акта – Господарського кодексу України. А з іншого боку, відповідне законодавство має низку прогалин і недоліків, які потребують опрацювання та вирішення. Зокрема, як вбачається, чинний Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» є застарілим та не відповідає реаліям та викликам сучасності.

Список використаних джерел

1. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
2. Орловська Ю. В., Дугінець Г. В. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. Ю. В. Орловської. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2010. 302 с.
3. Лаврова Ю. В. Економіка підприємства та маркетинг : конспект лекцій. Харків, 2012. URL: <http://buklib.net/books/37178/> (дата звернення: 21.06.2023).
4. Популярна юридична енциклопедія / ред. рада: В. С. Ковальський (кер.), В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
5. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. проф. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002/ 336 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2007. 192 с.
7. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–267.
8. Бандурка С. С. Правове забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності: досвід окремих країн та можливості його використання в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 172–178.

Надійшла до редакції 22.08.2023

References

1. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist [On foreign economic activity] : Zakon Ukrainy vid 16.04.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#Text> (access date: 15.06.2023). [in Ukr.].
2. Orlovska, Yu. V., Duhinets, H. V. (2010) Upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpriemstva [Management of foreign economic activities of the enterprise] : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. / za red. Yu. V. Orlovskoyi. Dnipropetrovsk : ART-PRES, 302 p. [in Ukr.].
3. Lavrova, Yu. V. (2012) Ekonomika pidpriemstva ta marketynh [Business economics and marketing] : konspekt lektsii. Kharkiv. URL: <http://buklib.net/books/37178/> (access date: 21.06.2023). [in Ukr.].
4. Populiarna yurydychna entsyklopediia [Popular legal encyclopedia] / red. rada: V. S. Kovalskiyi (ker.), V. K. Hizhevskiyi, V. V. Holovchenko ta in. Kyiv : Yurinkom Inter, 2002. 528 p. [in Ukr.].
5. Komziuk, A. T. (2002) Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronni diialnosti militsii: poniattia, vydy ta orhanizatsiino-pravovi pytannia realizatsii [Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the police: concepts, types and organizational and legal issues of implementation] : monohrafiia / za zah. red. prof. O. M. Bandurky. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 336 p. [in Ukr.].
6. Rabinovych, P. M. (2007) Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Basics of the general theory of law and the state] : navch. posib. Lviv : Kray, 192 p. [in Ukr.].
7. Chemodurova, A. (2020) Pravove rehuliuвання ta yoho efektyvnist u suchasnomu sviti [Legal regulation and its effectiveness in the modern world]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 262–267. [in Ukr.].
8. Bandurka, S. S. (2019) Pravove zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemnytskoi diialnosti: dosvid okremykh krain ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Legal provision of economic security of business activity: experience of individual countries and possibilities of its use in Ukraine]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 3, pp. 172–178. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Panasiuk, Roman Kobko. State of legal regulation of foreign economic activities. It has been proven that foreign economic activity is an integral part of the modern economy, as it allows countries to effectively use their resources, increase production efficiency, and stimulate innovation and the development of new technologies. It is argued that this concept should be understood as a complex of economic processes occurring between different countries and international organizations (enterprises, corporations, etc.) that interact in the sphere of trade, investment, finance, technology and information, as well as other types of economic relations.

It is argued that the legal regulation of foreign economic activity is a regulatory and orderly

influence on relevant social relations carried out with the help of legal norms in order to ensure the legality and efficiency of their functioning.

It was established that today the state of legal regulation of foreign economic activity can be assessed ambiguously. So, on the one hand, at the legislative level, a large number of normative legal acts of different legal force were developed, the norms of which are aimed at regulating social relations in the relevant sphere. On the positive side, it is also worth noting the existence of a single codified act – the Economic Code of Ukraine. On the other hand, the relevant legislation has a number of gaps and shortcomings that need to be worked out and resolved. In particular, as can be seen, the current Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" is outdated and does not meet the realities and challenges of today.

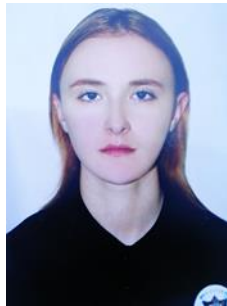
Keywords: *foreign economic activity, economic law, Economic Code, legal regulation.*

УДК 347.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-161-167

**Кристина
РЕЗВОРОВИЧ**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Даніела
ГОЛУБЄВА**[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено аналіз поняття анатомічних матеріалів людини з погляду цивільного права, досліджено проблематику визначення їх як об'єктів цивільних прав і правовідносин, актуалізовано питання укладення договору про надання медичних послуг із трансплантації, а також наведено авторитетні погляди вчених щодо питання видів договорів про надання медичних послуг із трансплантації. За результатами дослідження було зроблено висновки щодо визначення місця анатомічних матеріалів людини в системі об'єктів цивільного права, а також щодо порядку укладення договору про надання медичних послуг із трансплантації та його видів залежно від видів донорства, запропоновано найбільш ймовірні шляхи вирішення проаналізованих у статті проблем.

Ключові слова: *анатомічні матеріали людини, трансплантація, донорство, цивільно-правове регулювання, об'єкт цивільних прав і правовідносин, річ, цивільно-правовий договір, договір про надання медичних послуг із трансплантації, договір донорства, договір трансплантації, медичні послуги.*

Постановка проблеми. Сьогодні неабияк важливим аспектом медичної реформи в Україні є розробка і запровадження відмінного та дієвого механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології. Правове регулювання трансплантології є складним питанням, яке насамперед стосується дотримання законних прав донорів і реципієнтів. Проте сучасне законодавство у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини має переконливу кількість прогалин теоретичного і практичного характеру, які потребують негайної ліквідації. Однією з таких є визначення правового статусу анатомічних матеріалів людини в системі об'єктів цивільних прав, а отже, предмет аналізу цієї наукової роботи є на порядку денному.

© К. Резворович, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>
goldkristina@gmail.com

© Д. Голубєва, 2023
ddanielagolubevaa@gmail.com

Анатомічні матеріали людини, такі як органи, тканини та клітини використовують у медичних цілях для діагностики, лікування та наукових досліджень. Однак використання цих матеріалів пов'язане з низкою цивільно-правових питань, які потребують уваги та регулювання. Цивільно-правовий аспект використання анатомічних матеріалів людини визначає правові відносини між особами, які стосуються власності, конфіденційності, згоди та інших правових аспектів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання розуміння трансплантації у цивільному праві стало предметом детального дослідження і глибокого вивчення вітчизняними та закордонними цивілістами, серед яких: Г. Анікіна, М. Брюховецька, В. Галаган, Н. Коробцова, М. Малєїна, О. Мислива, Р. Стефанчук, С. Стеценко, А. Тараненко, Ю. Є. Ходико тощо.

Мета цієї роботи полягає у глибокому аналізі проблематики запровадження дієвого механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології.

Виклад основного матеріалу. Трансплантація є одним з найбільш високоефективних методів лікування, що передбачає оперативне втручання з метою пересадки трансплантата від донора до реципієнта. Щороку в Україні пibližно 3653 пацієнти потребують трансплантації. Від усіх оперативних втручань лише 0,8 % – це операції з пересаджування органів. Згідно з даними МОЗ від 2016 року, в нашій державі було проведено 5 трансплантацій печінки, 2 трупні трансплантації нирки та 93 – родинні. Сьогодні правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини визначено Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Цивільним кодексом України, Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1211 «Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», наказами МОЗ України від 4 травня 2000 року № 96 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» та від 25 вересня 2000 року № 226 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації», Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Аналізуючи зазначені нормативно-правові акти, що регулюють трансплантацію анатомічних матеріалів людини, постає питання встановлення правового статусу анатомічних матеріалів людини (органів і тканин) як об'єктів цивільних правовідносин.

Ст. 177 ЦК України зазначає, що до об'єктів цивільних прав належать речі; гроші та цінні папери; майнові права; результати робіт; послуги; результати інтелектуальної, творчої діяльності; інформація; інші матеріальні та нематеріальні блага. Речі, як об'єкти цивільних прав і цивільних правовідносин, можуть вільно відчужуватись або переходити від однієї особи до іншої на підставі різноманітних юридичних фактів у порядку правонаступництва або іншим способом. Варто зауважити, що «річ» є основною категорією цивільного права. Так, відповідно до ст. 179 ЦК України, «річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки». До того ж важливою ознакою кваліфікації речей, згідно з нормами ЦК України, є їхня оборотоздатність [1].

Отже, відповідно до ст. 178 ЦК України речі поділяють на три групи: оборотоздатні, обмежені в обороті та вилучені з обороту. Речі можуть відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої на підставі юридичних фактів у порядку універсального правонаступництва (наприклад спадкування, реорганізація тощо) або в інший спосіб. Органи та тканини як основні елементи анатомічних матеріалів людини є складовою суб'єкта (особи) і не підлягають відчуженню в будь-якій формі. Однак дана теоретична концепція має свою проблематику, якщо розглядати її в контексті здійснення особою права на донорство [2].

Правове регулювання права на донорство в межах цивільного права здійснюється такими положеннями ЦК України: ст. 270 (види особистих немайнових прав); ст. 281 (право на життя); ст. 283 (право на охорону здоров'я); ст. 284 (право на медичну допомогу); ст. 289 (право на особисту недоторканність); ст. 290 (право на донорство) [1]. Відповідно до ч. 3 ст. 290 ЦК України «фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті чи заборонити його». Таким чином Україна закріпила у своєму законодавстві презумпцію незгоди.

Сьогодні правове регулювання суспільних відносин у сфері трансплантації здійснюється не тільки системою норм публічного права, але й нормами приватного права. Тому актуальним постає питання щодо встановлення правового статусу

анатомічних матеріалів людини, враховуючи концептуальні засади регулювання трансплантації в Україні.

У ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон) [3] під анатомічними матеріалами людини розуміються органи та їхні частини, тканини, клітини, фетальні матеріали людини й т. д. Здавалося, об'єднані юридичним терміном «анатомічні матеріали» блага за всіма ознаками належать до предметів матеріального світу, а отже, відповідно до положень ст. 179 ЦК України, мають розглядатися як річ у розумінні цивільного права.

Відповідно до доповнень, що були здійснені Законом України від 07.01.2022 року № 1967-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людини» до основного трансплантаційного Закону, певним чином було розширено поняття «орган» і «тканина», ніж визначає Закон. Отже, «орган – окрема, життєздатна частина тіла людини, утворена різними тканинами, яка зберігає свою будову, васкуляризована та має здатність виконувати фізіологічні функції із значним рівнем автономії»; «тканина – анатомічний матеріал, сформований з груп подібних за будовою і функціями клітин та міжклітинної речовини» [4].

Відповідно до ст. 4 Закону основним принципом трансплантації є принцип безкорисності. Тож основна концепція трансплантації зводиться до того, що все, що пов'язане з нею, не може підлягати грошовій оцінці та бути товаром, у тому числі й безпосередньо анатомічні матеріали людини. Законом зафіксовано декілька випадків, коли анатомічні матеріали людини є товаром, об'єктом цивільного обігу та предметом договору. Здебільшого це стосується гемопоетичних стовбурових клітин та випадків, коли одним з учасників є держава: ст. 21. Закону зазначає, що Україна відповідно до укладених нею міжнародних договорів може здійснити рівноцінний обмін або купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють діяльність, пов'язану з трансплантацією анатомічних матеріалів людини. Можливість купівлі-продажу анатомічних матеріалів Україною зумовлена необхідністю вирішення проблеми їх дефіциту в нашій державі або з метою розвитку міжнародного співробітництва з іноземними державами та міжнародними організаціями, що працюють у сфері надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією [5]. Положення міжнародного законодавства у сфері трансплантології щодо безоплатності трансплантації такі: Всесвітня медична асамблея в 1987 році ухвалила «Декларацію з трансплантації людських органів», яка цілком категорично засуджує комерційне донорство, а Всесвітня організація охорони здоров'я у Зводі основних принципів щодо питань трансплантології закріпила таке положення: «Тіло людини і його частини не можуть бути об'єктом купівлі-продажу».

Отже, якщо закон визначає, що анатомічні матеріали людини (винятком є гемопоетичні стовбурові клітини) не підлягають грошовій оцінці, то такі предмети матеріального світу повинні бути немайновими. Це створює проблему віднесення анатомічних матеріалів людини до речей в юридичному значенні цього слова, адже відповідно до чинного ЦК України речі – це майно, а отже, вони не можуть розглядатися як немайнові. Водночас майно потенційно розглядається як товар – ст. 655–656 ЦК України [1]. Отже, спостерігається проблема у визначенні анатомічних матеріалів людини як речей з точки зору цивільного права насамперед через неможливість і недопустимість їхньої грошової оцінки.

Відповідно до положень ст. 20 Закону анатомічні матеріали людини не можуть розглядатися як товар (окрім випадків, які передбачає Закон), а також забороняється їх рекламування. Тож будь-які спроби донора анатомічних матеріалів або інших осіб – близьких родичів та членів сім'ї донора – отримати вигоду на території поширення дії законодавства України щодо трансплантації повинні розглядатися не лише як порушення принципу безоплатності, а й публічного порядку. Звісно, це не стосується поодиноких випадків, де оплата можлива, або в разі якщо випадок підпадає під так зване правило «дозволено все, що не заборонено законом» [5].

Що стосується місця анатомічних матеріалів людини, які є немайновими в системі об'єктів цивільних прав, деякі вчені висловлюють думку, що за відсутності правових умов їх комодифікації сьогодні, вони за жодних умов не можуть розглядатися як річ у розумінні цивільного права. Аби відносини щодо матеріальних немайнових благ були частиною предмета цивільного права, а відповідно анатомічні матеріали людини як

немайнові блага розглядалися як об'єкти цивільних прав, потрібні зміни у ст. 1 ЦК України, зокрема в частині особистого характеру немайнових відносин [5].

Правовідносини донорства мають цивільно-правовий характер, а тому регулюються цивільно-правовим договором. Актуальним і одночасно малодослідженим питанням сучасного стану правового забезпечення трансплантації є необхідність укладення договору донорства чи договору щодо надання медичних послуг у вигляді трансплантації.

Цивільно-правовий договір є основою виникнення зобов'язань з надання послуг. Зокрема, ст. 626 ЦК України визначає поняття договору так: «Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на становлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [1]. Договір між донором або реципієнтом і медичною установою, що буде здійснювати трансплантаційну діяльність, належить до категорії договорів про надання послуг, а саме – медичних послуг.

Сьогодні є кілька різновидів зобов'язань з надання послуг, які унеможливають зобов'язання, що опосередковують діяльність із задоволення потреби в медичному обслуговуванні (медичні послуги). Отже, медичні послуги посідають окреме місце в системі зобов'язального права. Однак в умовах сьогодення відсутній вичерпний перелік послуг, які можуть бути віднесені до медичних. Саме поняття «медичної послуги» майже не зустрічається у більшості нормативних актів чинного законодавства України, набагато частіше використовується поняття «медична допомога». Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98 (справа про платні медичні послуги) [6] зазначає, що зміст поняття «медична допомога» не розкривається у положеннях Конституції України. Відсутнє таке визначення і в Основах законодавства про охорону здоров'я та інших нормативно-правових актах. У такий спосіб Конституційний Суд України констатував факт відсутності офіційного визначення поняття «медична послуга». Ця проблема потребує правового врегулювання і дотепер.

Думки науковців щодо визначення поняття «медична послуга» дещо різняться між собою. Наприклад, С. Антонов вважає, що медична послуга – це «вид професійної або господарської діяльності медичних закладів, фізичних осіб-підприємців, які займаються приватною юридичною практикою, що включає застосування спеціальних заходів стосовно здоров'я чи спрямованих на досягнення певних естетичних змін зовнішності» [7]. Як технологічний процес, який виходить за межі медичної допомоги та виконується на платній основі на прохання фізичної особи, визначають медичну послугу В. Гіжеський, В. Головченко і В. Ковальський [8].

Договір про надання медичних послуг характеризується специфічними особливостями:

1. *Ризиковий характер послуги.* Медична установа, яка здійснює трансплантацію, має враховувати ймовірний ризик ускладнень, а відповідно повинна передбачати необхідні умови під час укладення договору. Отож в договорі обов'язково повинно бути положення про інформовану згоду реципієнта стосовно ризикового характеру операції.

2. *Якість надання послуги та час виконання.* Через ризиковий характер надання медичної послуги, якість такої послуги не може бути повністю гарантована. Це означає, що медична установа, яка здійснює трансплантацію, не може брати на себе обов'язок гарантування конкретного очікуваного донором або реципієнтом результату. Договір лише запевняє його учасників про адекватність надання послуги. Крім того, в договорі про надання медичних послуг зазначається лише орієнтовний час виконання послуги.

3. *Зміст договору.* Залежно від виду надаваної послуги, необхідно враховувати права та обов'язки донора, реципієнта, спеціаліста і медичної установи. Зміст відносин між медичними установами та громадянами складається з певних груп прав і обов'язків. По-перше, сюди належать основні права та обов'язки договірних відносин: право громадян для забезпечення якості медичної допомоги та обов'язок медичної установи на належне надання та забезпечення такої допомоги. Тож громадяни мають право на повідомлення необхідної інформації про стан свого здоров'я, а медична установа зобов'язана забезпечити конфіденційність отриманої інформації; громадяни мають право запросити роз'яснення щодо діагностики, методів лікування і можливих наслідків, а медична установа повинна надати це роз'яснення. По-друге, в договорі про надання медичних послуг також зазначаються права, які передбачені для певних категорій громадян, або належать медичним установам при особливих обставинах хвороби чи травми.

4. *Правовий статус анатомічних матеріалів людини.* Анатомічні матеріали, що

були вилучені в живого донора або в трупа, набувають статусу речей, обмежених в цивільному обороті з моменту їхнього відчуження від цілого організму. Отже, відокремлені анатомічні матеріали людини (органи, тканини, кров тощо) цілком можуть бути об'єктами цивільно-правового договору.

5. *Ціна договору.* Як вже згадувалося раніше, трансплантація здійснюється на засадах безоплатності. Міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють питання трансплантації, закріплюють положення, що анатомічні матеріали людини не можуть бути предметом договору купівлі-продажу. Але щодо договору про надання медичних послуг ситуація дещо інша: в ціну такого договору має бути включено умови про фінансове відшкодування понесених донором витрат. Медичний заклад, який здійснює трансплантаційну діяльність, має право на компенсацію витрачених медикаментів і оплату праці медичного персоналу, що був залучений під час здійснення операції по трансплантації анатомічних матеріалів [9].

М. Брюховецька пропонує закріпити в чинному законодавстві України два види договорів у сфері надання медичних послуг із трансплантації: при прижиттєвому донорстві (т. з. договір донорства) та при посмертному донорстві (т. з. договір трансплантації). Учасниками обох договорів будуть донор, реципієнт і медична установа, яка здійснює трансплантацію [10].

Схожу думку мають Л. Ольховик та А. Ременяк. Вони вважають, що в разі прижиттєвого донорства, де донорами часто є родичі реципієнта, договір укладається між реципієнтом і медичним закладом з одного боку, і між донором і медичним закладом – з іншого [11]. Специфічні вимоги властиві договору при посмертному донорстві – такий договір укладатиметься за умови отримання згоди одного з подружжя або близьких родичів померлого, і відповідно буде укладений між цими особами та медичним закладом [10]. З цього випливає проблематика, що такий договір буде характеризуватися як консенсуальний (вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами договору), тимчасом як в загальному розумінні договір про надання медичних послуг із трансплантації є реальним (дійсний лише після вчинення на основі досягнутої згоди певної дії з передання предмета договору).

Отже, підсумовуємо вищевикладене: договір про надання медичних послуг, укладений між медичною установою і донором або реципієнтом, враховуючи проаналізовані особливості, доцільно вважати двостороннім, реальним та оплатним. Хоча у висновку трапляється певний дисонанс, як-от механізм дії принципу безкорисності за наявності такої істотної умови договору як ціна; відмінність характеристики договору при посмертному донорстві від загальноприйнятої.

Висновки. Отже, очевидно, що проблема ефективного впровадження правового регулювання суспільних відносин у галузі трансплантології є актуальною в нашій країні. Питання про статус анатомічних матеріалів людини в системі об'єктів цивільних прав залишається невирішеним і потребує правового врегулювання та відповідного реформування цивільного законодавства України.

Внаслідок складнощів у визначенні належності анатомічних матеріалів людини до об'єктів цивільних прав і правових відносин виникають проблеми укладання договору про надання медичних послуг з трансплантації. Якщо анатомічні матеріали людини будуть визнані повноправними об'єктами цивільних прав у цивільному законодавстві України, це дозволить чітко визначити групу договорів, які регулюватимуть правові відносини з цим об'єктом. Така реформа значною мірою допоможе усунути більшість прогалин у законодавстві, яке регулює суспільні відносини у галузі трансплантології.

Це буде важливим кроком у створенні єдиного і системного підходу до регулювання правових відносин, пов'язаних з анатомічними матеріалами людини. Закріплення анатомічних матеріалів людини як повноправного об'єкта цивільних прав у цивільному законодавстві України сприятиме створенню юридичної межі, яка визначатиме правові обов'язки та відповідальність сторін, що залучаються до трансплантаційного процесу.

Це також сприятиме підвищенню якості медичних послуг у сфері трансплантології та забезпечить правовий захист як пацієнтів, так і медичних працівників, що беруть участь у проведенні трансплантаційних операцій. Чітке визначення прав та обов'язків сторін договору про надання медичних послуг із трансплантації дозволить запобігти спорам і конфліктам, а також сприятиме підвищенню довіри до системи трансплантації серед медичних фахівців та громадськості.

Тож врегулювання статусу анатомічних матеріалів людини в цивільному законодавстві України має велике значення з цивільно-правового погляду. Це створить правову базу для розвитку сфери трансплантології, забезпечить захист прав та інтересів усіх сторін і сприятиме подальшому розвитку медичної науки та практики в Україні.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.09.2022).
2. Лісничка О. М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 172–174.
3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 22.09.22).
4. Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 07.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1967-20> (дата звернення: 22.09.2022).
5. Шишка О. Р. Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2019. С. 66–73.
6. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1998 № 15-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98>
7. Антонов С. В. Правова регламентація надання медичних послуг. *Управління закладом охорони здоров'я*. 2009. № 2. С. 18–22.
8. Прасов О. О. Право на медичну допомогу та його зміст. *Сучасне українське медичне право* : монографія. Київ : Атіка, 2010. С. 74.
9. Пташник І. Р. Механізм здійснення трансплантації штучно створених та клонованих органів в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. № 37. С. 129–141.
10. Брюховецька М. С. Загальна характеристика договірного регулювання посмертного донорства. *Право і безпека*. 2017. № 3. С. 117–120.
11. Ольховик Л. А., Ременяк А. Д. Правове регулювання трансплантології в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 114–116.

Надійшла до редакції 23.06.2023

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (access date: 22.09.2022). [in Ukr.].
2. Lisnycha, O. M. (2020) Orhany y tkanyny liudyny yak osoblyvi obiekty tsyvilnoho prava [Human organs and tissues as special objects of civil law]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 1, pp. 172–174. [in Ukr.].
3. Pro zastosuvannya transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni [On the application of transplantation of anatomical materials to humans] : Zakon Ukrainy vid 17.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (access date: 22.09.2022). [in Ukr.].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy, shcho rehuliuut pytannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyny [On amendments to some laws of Ukraine regulating the issue of transplantation of human anatomical materials] : Zakon Ukrainy vid 07.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1967-20> (access date: 22.09.2022). [in Ukr.].
5. Shyshka, O. R. (2019) Pravovy rezhyt anatomichnykh materialiv liudyny: deiaki napriamky rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [The legal regime of human anatomical materials: some directions of recodification of the civil legislation of Ukraine]. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia*. Kharkiv, pp. 66–73. [in Ukr.].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.11.1998 № 15-rp/98 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated November 25, 1998 No. 15-rp/98]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98> [in Ukr.].
7. Antonov, S. V. (2009) Pravova rehlementatsiia nadannia medychnykh posluh [Legal regulation of the provision of medical services]. *Upravlinnia zakladom okhorony zdorovia*. № 2, pp. 18–22. [in Ukr.].
8. Prasov, O. O. (2010) Pravo na medychnu dopomohu ta yoho zmist. *Suchasne ukrainske medychne parvo* [The right to medical assistance and its content. *Modern Ukrainian medical law*] : monohrafiia. Kyiv : Atika, pp. 74. [in Ukr.].
9. Ptashnyk, I. R. (2015) Mekhanizm zdiisnennia transplantatsii shtuchno stvorenykh ta klonovanykh orhaniv v Ukraini [Mechanism of transplantation of artificially created and cloned organs in Ukraine]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. № 37, pp. 129–141. [in Ukr.].
10. Briukhovetska, M. S. (2017) Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehuliuвання posmertnoho donorstva [General characteristics of contractual regulation of posthumous donation]. *Pravo i bezpeka*. № 3, pp. 117–120. [in Ukr.].
11. Olkhovyk, L. A., Remeniak, A. D. (2016) Pravove rehuliuвання transplantologii v Ukraini [Legal regulation of transplantology in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 5, pp. 114–116. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krysryna Rezvorovych, Daniela Golubeva. Human anatomical materials: civil and legal aspect. In this work, the author analyzes the concept of human anatomical materials from the point of view of civil law, examines the problem of defining them as objects of civil rights and legal relations, updates the issue of concluding a contract on the provision of medical services for transplantation, and also provides authoritative views of scientists on the issue of types of contracts on the provision of medical services for transplantation. As a result of the study, the author made conclusions on determining the place of human anatomical materials in the system of civil law objects, as well as on the procedure for concluding a contract on the provision of medical services for transplantation and its types depending on the types of donation, the most probable ways to solve the problems analyzed in the article were proposed.

For the most part, the author emphasized the need to amend Article 1 of the Civil Code of Ukraine in terms of the personal nature of non-property relations, so that human anatomical materials as non-property goods are considered as objects of civil rights. Based on this, there is a need to create an effective mechanism for regulating civil legal relations in the field of transplantology through a specific civil law contract - a contract on the provision of medical services in the form of transplantation, which is explored further in the article. Such a reform of the civil legislation of Ukraine will have a beneficial effect on the entire system of civil law.

Keywords: *human anatomical materials, transplantation, donation, civil law regulation, object of civil rights and legal relations, thing, civil law contract, contract on the provision of medical services for transplantation, donation contract, transplantation contract, medical services.*

УДК 342.951:351.82

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-167-172

Андрій СОБАКАРЬ©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Тетяна ДЖЕНЧАКО©

кандидат юридичних наук,
адвокат
(м. Дніпро, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ТРАНСПОРТІ

На підставі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, з'ясовано сутність та значення адміністративно-правової профілактики транспортних правопорушень. Наголошено на необхідності визнання транспортного травматизму як пріоритетного об'єкта адміністративно-правової профілактики, що є сукупністю заходів соціального, правового, організаційного, інформаційного та іншого характеру, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють транспортній аварійності, а також надання виховного впливу на учасників руху з метою недопущення скоєння ними протиправних вчинків під час переміщення різними видами транспорту.

Сутність адміністративно-правової профілактики транспортних правопорушень розкривається через виконання нею певного набору функцій та реалізації, виходячи із цього, відповідних завдань. До функцій такого виду профілактики віднесено запобіжно-регулятивну, охоронну, виховну, ідеологічну та прогностичну функції.

Ключові слова: *адміністративно-правова профілактика, адміністративно-правове регулювання, транспорт, транспортна аварійність, транспортна пригода, порушення правил безпеки судноплавства, порушення правил дорожнього руху, порушення правил залізничних перевезень, порушення правил морських перевезень, порушення правил безпеки польотів.*

© А. Собакарь, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© Т. Дженчако, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1060-6802>
k_appad@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. В умовах зростання загроз безпечному руху, збільшення кількості правопорушень на транспорті більше усвідомлюється той факт, що замість застосування важких і безжалюсних покарань за їх скоєння набагато більший ефект і результат дає забезпечення невідворотності відповідальності та їх попередження (профілактика). Остання є важливим інструментом виявлення та усунення (нейтралізації) умов, причин і чинників, котрі сприяють вчиненню транспортних правопорушень, однією з найважливіших форм боротьби з протиправними проявами на транспорті, вихованні учасників транспортних правовідносин у дусі шанобливого ставлення до встановлених правил, норм і стандартів.

Водночас, як не прикро констатувати, заходам адміністративно-правової профілактики правопорушень на транспорті відводиться другорядна роль, що відповідно кореспондує низький рівень її ефективності у боротьбі із цими негативними явищами. Причиною цього є успадкована з радянських часів схильність відводити профілактиці вторинного значення, розглядати її не як первинний елемент загальнодержавної системи забезпечення транспортної безпеки, а згадувати лише після резонансних транспортних пригод чи значних сплесків аварійності.

Як наслідок, відсутність прикладів ефективного адміністративно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин, що можуть служити підґрунтям для розроблення сучасних нормативно-правових актів адміністративно-правової профілактики правопорушень на транспорті, призвело до загального нерозуміння у вітчизняній науковій спільноті важливості наукових досліджень цієї сфери, адже й досі не розв'язано проблему обґрунтування сучасних шляхів удосконалення профілактики транспортних правопорушень, оновлення системи суб'єктів її реалізації, не здійснено науковий пошук іноземного досвіду організації і здійснення профілактики аварійності на транспорті, адаптація якого була б можливою в Україні. З цієї причини вдосконалення теоретико-правових основ профілактики транспортних правопорушень та транспортного травматизму в цілому шляхом здійснення глибоких наукових досліджень набуває особливої актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, визначається відсутністю достатньої кількості наукових праць. Питання профілактики правопорушень на транспорті найбільшою мірою досліджені в межах кримінально-правових наук, у той час як профілактику порушень правил, норм і стандартів через призму адміністративного права вивчено недостатньо. Дисертаційні дослідження В. Новікова «Адміністративно-правові основи профілактики порушень правил дорожнього руху в Україні» (Київ, 1996 р.), А. Мілашевича «Проблеми профілактики адміністративних правопорушень на транспорті» (Ірпінь, 2001 р.), М. Веселова «Адміністративно-правова профілактика дитячого дорожньо-транспортного травматизму в Україні» (Київ, 2009 р.), Н. Давидової «Адміністративно-правове забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху в Україні» (Дніпро, 2019 р.), В. Приходька «Адміністративно-правова профілактика транспортних пригод в Україні» (Київ, 2020 р.) є скоріш виключенням з правил. Спеціальних досліджень адміністративно-правового регулювання профілактики правопорушень на транспорті недостатньо.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності та змісту профілактики правопорушень на транспорті, а також висвітленні значення у цьому процесі інструментів адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох заходів, вироблених практикою у напрямі протидії аварійності на транспорті, найбільш простою, ефективною, малозатратною є профілактична діяльність. Водночас, її часто ототожнюють з такими поширеними та доволі схожими явищами як «попередження», «запобігання», «припинення», «превенція» тощо. На цей рахунок, як бачимо, у літературі є різні точки зору. Одні вчені практично ототожнюють ці поняття. Інші відзначають наявність в них певних, часом істотних, змістовних відмінностей. На наше глибоке переконання, слід виходити з аналізу реальної практики превентивної діяльності у всіх її значеннях і напрямках. При цьому наша аргументація полягає в тому, що тисячоліття існування людської цивілізації неодноразово переконували в найнадійності та ефективності засобів протидії різним проявам протиправної поведінки саме профілактичного (превентивного, запобіжного) характеру.

У спеціальній літературі існують різні погляди щодо змісту вказаних понять та їх співвідношення, що свідчить про відсутність методологічно одноманітного підходу до визначення таких термінів. Вони не лише тлумачаться по-різному, але є навіть

діаметрально протилежними.

Безперечно, вивчення окремих аспектів здійснення профілактики, особливості якої вивчаються в різних сферах наукової діяльності, показує, що певні проблеми в науково-дослідній роботі виникають не тільки в ході «відшукування» приватного наукового методу або «уточнення» наукового формулювання, але й під час вживання термінів різних за звучанням і, як вважають вчені, ідентичних за змістом. Тому, щоб уникнути протиріч, вивчаючи теорію і практику протидії транспортній аварійності, необхідно визначитися в єдиному розумінні термінів, які використовуються в наукових роботах. Мова йде про терміни, які найбільш часто вживаються в правоохоронній та науковій діяльності, пов'язаних із протидією адміністративним деліктам на транспорті.

Вивчення названих вище правових категорій слід почати з етимологічного аналізу слів як структурних одиниць мови, що служать для найменування цих понять.

В науковому середовищі профілактика розуміється або як етап (частина) попередження, або видається явищем ширшим у порівнянні з попередженням, або профілактика і попередження – це етапи концепції запобігання.

Під профілактикою вчені переважно розуміють діяльність соціального характеру, яка здійснюється державними органами та їх посадовими особами, громадськими організаціями та окремими громадянами, спрямовану на встановлення причин та умов вчинення адміністративних правопорушень, усунення чинників, які створюють передумови для придурення адміністративної деліктності в соціумі та підтримання прав і свобод людини і громадянина [1]. Майже аналогічної думки дотримується О. Негодченко, який під профілактикою правопорушень розуміє діяльність, метою якої є попередження криміногенних наслідків людської діяльності, а також виявлення, вивчення причин та умов, що спричиняють вплив на правопорушення, найчастіше за допомогою примусових заходів, без втручання у сферу конституційних прав і свобод особи [2, с. 215]. В обох визначеннях профілактики правопорушень основний акцент робиться на діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, спрямованої на виявлення причин та умов скоєння правопорушень, зниження рівня транспортної аварійності, підвищення свідомості учасників транспортних правовідносин та їх поведінки під час просторового переміщення шляхами країни.

У зв'язку із цим не можна погодитись із С. Сафроновим, який пропонує розглядати профілактичну діяльність у трьох аспектах: 1) попередження правопорушення; 2) запобігання йому; 3) припинення правопорушення. При цьому вчений стверджує, що попередження здійснюється тоді, коли ще не було факту посягання на об'єкт адміністративно-правової чи кримінально-правової охорони, тобто не було самого факту скоєння правопорушення. Запобігання правопорушенню – на стадії готування до нього. Припинення правопорушень здійснюється в період скоєння протиправних дій [3, с. 82-85]. Пояснюється це тим, що припинення правопорушення виступає невід'ємною складовою заходів адміністративного примусу, в той час як профілактичні заходи такого спрямування не мають, вони лише попереджають, запобігають виникненню та скоєнню протиправних вчинків, сприяють встановленню причин та умов збільшення адміністративної «транспортної» деліктності та відповідно транспортної аварійності.

Відтак, слушною вважаємо думку саме тих учених, які профілактику правопорушень розуміють як діяльність з виявлення та усунення причин правопорушень, окремих видів і груп правопорушень, з недопущення завершення правопорушень на різних етапах розвитку протиправної поведінки [4, с. 13].

Зрозуміло, що вести мову про профілактику транспортного травматизму слід через призму профілактики адміністративних деліктів, що вчиняються під час просторового переміщення транспортних засобів, вантажів, пасажирів, пошти, багажу та інших речей, адже стан аварійності на різних видах транспорту в країні прямо залежний від кількості скоєних правопорушень та тяжкості відповідних наслідків.

Окремі вчені визначають профілактику адміністративних правопорушень як взаємодію та взаємозалежність елементів системи, яка, у свою чергу, є багаторівневою та інтегрованою, та яка покликана здійснювати функції щодо боротьби з правопорушеннями [5]. Інші роблять наголос на тому, що профілактика адміністративних правопорушень є методологічно складним суспільним явищем, яке характеризується такими ознаками: багаторівневості системи заходів; суб'єктний склад: державні органи, недержавні органи та установи, громадські формування та окремі громадяни; мета: 1) ідентифікація причин адміністративних деліктів задля нейтралізації чинників, які впливають на формування

протиправної діяльності; 2) пошук шляхів, засобів ефективного впливу на потенційного правопорушника [6, с. 145-147].

Цікавою є позиція О. Макаренка, який профілактику правопорушень визначає з точки зору теорії управління, а саме як особливий вид соціального управління (підінститут правоохоронної діяльності), який призначений забезпечити безпеку загальноприйнятих цінностей і який полягає в розробці та здійсненні цілеспрямованих заходів щодо виявлення й усунення причин і умов правопорушень, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [7, с. 119].

Профілактика адміністративних правопорушень, утому числі й на транспорті, є «інтегрованою, багаторівневою взаємодією та взаємозалежністю елементів системи, яка створена для здійснення функцій боротьби із протиправними вчинками» [8; 9, с. 226].

Значущість застосування адміністративно-профілактичних засобів, як слушно наголошує С. Будник, у механізмі, наприклад, забезпечення безпеки дорожнього руху зумовлюється запобіжним характером таких заходів, відсутністю достатнього переліку необхідних правових засобів, яких постійно не вистачає у протидії дорожній аварійності, наявністю динамічних процесів, що відбуваються в економіці та соціальній сфері держави, банкрутством суб'єктів господарювання та частою зміною форм їх господарської діяльності, нестабільністю у сфері зайнятості, зростанням урбанізації та міграції населення, що не сприяє ліквідації таких соціальних явищ, як бідність і безробіття, жебрацтво та дитяча бездоглядність, і негативно впливає на зниження рівня злочинності та правопорушень, їх структуру, призводить до виникнення нових форм та способів протиправної діяльності на транспорті [10, с. 41].

Розуміння важливого значення профілактики правопорушень знаходить свій прояв і в законодавстві, насамперед адміністративно-деліктному. Так, частина 1 ст. 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення прямо вказує: «Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання проступкам, виявлення й усунення причин та умов, які призводять до їх вчинення, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України» [11].

Така діяльність, з огляду на масовість дорожніх деліктів, їх небезпечність та значну латентність, завдання непоправної шкоди державі та суспільству, має певну специфіку, яка полягає у тому, що профілактична діяльність забезпечує досягнення певних результатів у вигляді зміцнення правопорядку на дорогах; має за мету зниження інтенсивності неправомірної поведінки учасників дорожнього руху; здійснюється переважно на основі адміністративно-правових норм [12, с. 188].

Сутність безпосередньої профілактики адміністративних правопорушень на транспорті полягає в організації та здійсненні превентивної діяльності, скерованої конкретно (і безпосередньо) на виявлення і усунення їх причин та умов, встановлення категорії осіб (учасників руху транспорту), від яких можна очікувати вчинення деліктів на транспорті, і проведення з ними роботи для недопущення таких проступків.

Зважаючи на те, що рання профілактика адміністративних правопорушень – усунення, нейтралізація процесів детермінації, причинності правопорушень до породження ними негативних соціальних відхилень, які закономірно передують протиправній поведінці, і ця профілактика неможлива без широкого застосування в ній засобів, методів і прийомів виховного впливу, тому практично перетворюється в один із найголовніших напрямів профілактичної діяльності суб'єктів забезпечення транспортної безпеки країни.

Функціонування транспортної сфери, перш за все, вимагає належного адміністративно-правового регулювання її безпеки, що пояснюється:

по-перше, регулюванням більшості відносин, що виникають у транспортній сфері, саме нормами адміністративного права;

по-друге, необхідністю охорони таких відносин;

по-третє, потребою регулювання діяльності учасників руху транспорту, органів публічної влади та держави в транспортній сфері;

по-четверте, появою на ринку транспортних послуг великої кількості перевізників, які не забезпечують дотримання елементарних умов безпеки перевезень;

по-п'яте, необхідністю державного втручання в сферу надання транспортних послуг з метою забезпечення їх якості;

по-шосте, забезпеченням охорони навколишнього середовища від шкідливого

впливу транспортних засобів;

по-сьоме, застосуванням заходів адміністративного примусу, в тому числі, адміністративної відповідальності, до учасників руху транспорту, що порушує чинне законодавство.

Висновки. Отже, профілактику правопорушень на транспорті слід розглядати, по-перше, як важливий засіб соціального регулювання транспортних правовідносин; по-друге, як систему соціальних, економічних, ідеологічних, організаційно-правових та психолого-педагогічних заходів; по-третє, як поєднання різних рівнів профілактичної діяльності, здійснюваної загальними та спеціальними суб'єктами. Цілями попередження скоєння транспортних правопорушень є досягнення і підтримання тенденції зниження аварійності, позитивна зміна її характеру і структури.

Профілактика адміністративної деліктності на транспорті є цілісним комплексом заходів соціального, спеціального та індивідуального характеру, які здійснюються спеціально уповноваженими органами державної влади, місцевого самоврядування та інституціями громадянського суспільства з метою виявлення, нейтралізації та усунення причин і умов вчинення протиправних дій, запобігання і припинення адміністративних транспортних деліктів суб'єктами профілактики.

Таким чином, поєднання профілактики деліктності на транспорті на державному рівні і в конкретній попереджувальній діяльності є гарантією успіху державних органів у правоохоронній сфері. Профілактика фактично є системою правових та організаційних рішень на державному рівні щодо створення правової бази, формування системи державних органів і громадських організацій, наділених правом і володіючих реальною можливістю вирішувати завдання протидії відповідним порушенням. З урахуванням соціально-правової значущості підтримання транспортної безпеки в країні адміністративно-правова профілактика відповідних правопорушень є регульованою національним законодавством сукупність суб'єктів, напрямків, об'єктів, форм і заходів здійснення комплексної соціальної, правової та реінтеграційної профілактичної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та окремих інституцій громадянського суспільства у сфері виявлення та усунення факторів, причин та умов, що детермінують транспортну аварійність через скоєння «транспортних» деліктів (негативна профілактика), а також створення соціальних умов і формування ціннісних орієнтацій на безпечну і правомірну поведінку учасників руху транспорту (позитивна профілактика).

Список використаних джерел

1. Соха С. І. Профілактика адміністративних правопорушень: поняття та зміст. *Митна справа*. 2014. № 2(2.1). С. 206–211.
2. Негодченко О. В. Державно-правове забезпечення профілактики злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 1. С. 213–217.
3. Сафронов С. Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ України. *Право України*. 2002. № 2. С. 82–85.
4. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 576 с.
5. Ключов О. М. Сутність та загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні. *Форум права*. 2006. №2. С. 76–79. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2006-2/06komnmr.pdf>.
6. Комарницька І. І. Поняття та особливості профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності. *Часопис Київського університету права*. 2014. №1. С. 145–147.
7. Макаренко О. М. Щодо з'ясування терміну «профілактика правопорушень» та суміжних з ним понять. *Право і безпека*. 2004. № 3'1. С. 118–120.
8. Словник української мови: у 11-ти т. (1970–1980) / ред. кол. І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка. Том 3. 1972. 743 с.
9. Комарницька І. І. Система правового забезпечення профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності. *Митна справа*. 2014. № 1. Ч. 2. Кн. 1. С. 225–229.
10. Будник С. І. Адміністративно-правове забезпечення протидії правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна Академія управління персоналом. Київ, 2013. 225 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток № 51. Ст. 1122.
12. Сопільник Л. І. Теорія та практика адміністративно-правового регулювання організації безпеки дорожнього руху в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 427 с.

Надійшла до редакції 05.09.2023

References

1. Sokha, S. I. (2014) Profilaktyka administratyvnykh pravoporushen': ponyattya ta zmist [Prevention of administrative offenses: concepts and content]. *Mytna sprava*. № 2(2.1), pp. 206–211.
2. Nehodchenko, O. V. (2001) Derzhavno-pravove zabezpechennya profilaktyky zlochynnosti [State-legal provision of crime prevention]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy*. № 1, pp. 213–217.
3. Safronov, S. (2002) Profilaktychna diyal'nist' slidchoho orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Preventive activity of investigative bodies of internal affairs of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 2, pp. 82–85.
4. Mel'nyk, M. I., Khavronyuk, M. I. (2002) Pravookhoronni orhany ta pravookhoronna diyal'nist' [Law enforcement agencies and law enforcement activities]: navch. posib. Kyiv : Atika, 576 p.
5. Klyuyev, O. M. Sutnist' ta zahal'na kharakterystyka profilaktychnoy diyal'nosti na mistsevomu rivni [The essence and general characteristics of preventive activities at the local level]. *Forum prava*. 2006. №2, pp. 76–79. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2006-2/06komnmr.pdf>.
6. Komarnyts'ka, I. I. (2014) Ponyattya ta osoblyvosti profilaktyky administratyvnykh pravoporushen' u sferi vlasnosti [Concepts and peculiarities of prevention of administrative offenses in the sphere of property]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava*. №1, pp. 145–147.
7. Makarenko, O. M. (2004) Shchodo z"yasuvannya terminu «profilaktyka pravoporushen'» ta sumizhnykh z nym ponyat' [Concerning clarification of the term "crime prevention" and concepts related to it]. *Pravo i bezpeka*. № 3"1, pp. 118–120.
8. Slovyk ukraïns'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: u 11-ty t. (1970–1980) / red. kol. I. K. Bilodid ta in. Kyiv : Nauk. dumka. Tom 3. 1972. 743 p.
9. Komarnyts'ka, I. I. (2014) Systema pravovoho zabezpechennya profilaktyky administratyvnykh pravoporushen' u sferi vlasnosti [The system of legal support for the prevention of administrative offenses in the sphere of property]. *Mytna sprava*. № 1, part 2, book 1, pp. 225–229.
10. Budnyk, S. I. (2013) Administratyvno-pravove zabezpechennya protydyi pravoporushennyam u sferi bezpeky dorozhn'oho rukhu [Administrative and legal support for combating offenses in the field of road traffic safety] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Mizhrehional'na Akademiya upravlinnya personalom. Kyiv, 225 p.
11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1984. Dodatok № 51, art. 1122.
12. Sopil'nyk, L. I. (2012) Teoriya ta praktyka administratyvno-pravovoho rehulyuvannya orhanizatsiyi bezpeky dorozhn'oho rukhu v Ukraini [Theory and practice of administrative and legal regulation of road traffic safety organization in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07 / Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 427 p.

ABSTRACT

Andriy Sobakar', Tetyana Dzhenchako. Administrative and legal regulation of prevention of transport offenses. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, including foreign experience, clarifies the essence and significance of administrative and legal prevention of traffic offenses.

It is emphasized the need to recognize traffic injuries as a priority object of administrative and legal prevention, which is a set of measures of a social, legal, organizational, informational and other nature, aimed at identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to traffic accidents, as well as providing educational influence on traffic participants in order to prevent them from committing illegal acts while traveling by various types of transport.

The need to recognize traffic offenses as a priority object of administrative and legal prevention is also due to the preventive nature of preventive measures, which in the early stages make it impossible to commit traffic accidents, contribute to increasing the legal awareness of participants in transport legal relations, the formation of safe behavior skills in them, the identification of potentially dangerous situations objects of transport infrastructure, places of concentration of traffic accidents and accident sites, search for ways of effective influence on potential factors that determine transport accidents.

It has been established that such elements are inherent in the administrative and legal regulation of the prevention of transport accidents as: the goals and objectives of activities to prevent the commission of offenses by participants in transport legal relations; subjects and objects of prevention; relationship between system elements; forms and methods used by subjects in the indicated direction of prevention.

The essence of the administrative and legal prevention of traffic offenses is revealed through its performance of a certain set of functions and implementation, based on this, of the corresponding tasks. The functions of this type of prevention include preventive-regulatory, protective, educational, ideological and prognostic functions.

Keywords: *administrative-legal prevention, administrative-legal regulation, transport, transport accident rate, transport accident, violation of shipping safety rules, violation of road traffic rules, violation of railway transportation rules, violation of sea transportation rules, violation of flight safety rules.*

УДК 343.162

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-173-180

**Василь
СТРАТОНОВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України
(Херсонський
державний
університет,
м. Херсон, Україна)

**Володимир
РИБАЛКО[©]**
кандидат
юридичних наук
(Секретаріат
Вищої ради
правосуддя,
м. Київ, Україна)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ЗА ПУНКТОМ 3 СТАТТІ 106 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ»

Проаналізовано практику притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за п. 3 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу).

Констатовано, що дискусійні питання застосування цієї підстави дисциплінарної відповідальності спричинені різним розумінням оцінних понять. Зазначено, що наукові дослідження аналізованої норми закону варто скерувати не на теоретичне розмежування близьких за значенням оцінних понять, а на аналіз практичних питань його застосування.

Стаття буде корисною не лише дисциплінарним інспекторам та суддям, але і скаржникам, оскільки допоможе зрозуміти, які саме порушення є перспективними з погляду оскарження поведінки судді у Вищій раді правосуддя за аналізованою нормою, та адвокатам.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність суддів, поведінка, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, мораль, чесність, непідкупність, відповідність способу життя судді його статусу, норми суддівської етики, стандарти поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги.

Постановка проблеми. Основною причиною різної кваліфікації схожих порушень суддів є велика кількість оцінних понять серед підстав дисциплінарної відповідальності [1]. Пункт 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» містить 9 таких понять: *поведінка, що порочить звання судді, поведінка, що підриває авторитет правосуддя, мораль, чесність, непідкупність, відповідність способу життя судді його статусу, норми суддівської етики, стандарти поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги.*

Очевидно, що правова регламентація пункту 3 не додає цій підставі дисциплінарної відповідальності зрозумілості та чіткості. Найбільший ризик такої регламентації – це можливі зловживання. Проте в ній є беззаперечні переваги. Найбільшою з таких переваг є те, що дисциплінарний орган не діє у вузьких межах і не змушений притягувати суддів до відповідальності за певний перелік формальних порушень, а зобов'язаний оцінити «істотність» кожного проступку з урахуванням всіх індивідуальних обставин, в яких діяв суддя (від суддівського навантаження, стану законодавства, судової практики до повномасштабного військового вторгнення). Також застосування оцінних понять зобов'язує дисциплінарний орган на високому рівні пояснити свою позицію. Оцінні поняття пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяють забезпечити збереження регулюючої сили законодавства у найскладніших ситуаціях,

© В. Стратонов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7548-0630>
stratonov@ksu.ks.ua

© В. Рибалко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9939-4713>
rybalkovolodymyr@gmail.com

надають правозастосовній діяльності Вищої ради правосуддя творчого характеру, дають змогу врегулювати відносини морально-етичного характеру, які неможливо охопити методом перелічення. Нам не відомі випадки, коли суддя заслуговував би на дисциплінарне стягнення за пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», проте законодавча регламентація цієї підстави не дозволяла б накласти відповідне стягнення.

Проте багато питань, які стосуються практичних аспектів застосування пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», залишаються дискусійними, зокрема:

1) критерії оцінних понять пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;

2) його співвідношення з іншими підставами дисциплінарної відповідальності;

3) меж дисциплінарної оцінки поведінки судді та судового рішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у дослідження дисциплінарної відповідальності суддів зробили С. Рабінович, В. Ріхтер, О. Новак, О. Ульяновська, С. Герасимчук, Т. Пашук, Р. Куйбіда, О. Овчаренко, Н. Антонюк, Ж. Сімонишина, В. Грищук, Л. Палюх, В. Плакса, А. Мірошніченко, Р. Бондарчук, А. Бойко, Р. Куйбіда, М. Середя, М. Хавронюк та інші. Проблематиці дисциплінарної відповідальності були присвячені декілька монографічних досліджень, серед яких Л. Виноградової («Юридична відповідальність суддів загальних судів України», 2004), С. Подкопаєвої («Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації», 2005), А. Маляренка («Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції», 2013), А. Шевченко («Дисциплінарна відповідальність суддів України», 2014), В. Пашакури («Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження», 2017), Р. Бондарчука («Адміністративно-правове регулювання процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності», 2021).

Метою статті є аналіз на основі конкретних прикладів (зокрема, з практики Великої Палати Верховного Суду) деталізувати окремі аспекти оцінки правопорушення судді та кваліфікації його дій, які підпадають під пункт 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Інформаційно-аналітичних звітів про діяльність Вищої ради правосуддя на підставі пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу) у 2021 році притягнуто 14 суддів [2], а у 2020 році – 13 суддів [3].

Авторитет судової влади залежить від дій кожного судді. Компетентність, етичність, добросовісність, нульова толерантність до корупції, недопущення зовнішнього або внутрішнього втручання, відмова від особистих зв'язків, непрозорих процедур та телефонного права – це стовпи, на яких має будуватися справедливий суд [4].

Дисциплінарний проступок, передбачений пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», полягає у порушенні суддею правил суддівської етики. Важливість дотримання суддею правил суддівської етики є очевидною. Навіть найдосконаліший закон у руках непрофесійного або нечесного судді може стати знаряддям для ще більшої несправедливості, ніж людина зазнала до звернення до суду. Про важливість дотримуватися етичних правил зазначено у присязі судді. Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 1 ст. 57) [5] суддя урочисто присягає дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя [6].

Суддівська етика є системою морально-ціннісних орієнтирів, принципів і правил, які спрямовані регулювати поведінку суддів як під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій діяльності.

Суспільна довіра та повага до судової влади – це гарантії ефективності системи правосуддя. Зважаючи на це, дотримання правил суддівської етики є надзвичайно важливою складовою у діяльності суддів.

Єдиним державним органом, куди особа може звернутися, щоб захистити свої

інтереси, є суд. З огляду на це до суддів ставлять такі високі моральні вимоги, як чесність, неупередженість, порядність, справедливість, розсудливість, незалежність, тактовність, ввічливість. Суддя повинен виявляти витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб, утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів [7].

Особливістю об'єктивної сторони дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є те, що протиправна поведінка судді може мати вияв не лише під час виконання професійних обов'язків, але й поза судом у неробочий час.

Дискусійні питання застосування цієї підстави дисциплінарної відповідальності великою мірою спричинені різним розумінням оцінних понять: *поведінка, що порочить звання судді, поведінка, що підриває авторитет правосуддя, мораль, чесність, непідкупність, відповідність способу життя судді його статусу, норми суддівської етики, стандарти поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги*. На нашу думку, наукові дослідження пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно скеровувати не на теоретичне розмежування близьких за значенням оцінних понять (наприклад, *порочить* та *підриває*), а на аналіз практичних питань його застосування. Вважаємо, що перелік прикладів, коли судді були притягнуті до дисциплінарної відповідальності за пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», буде більш інформативним, ніж абстрактні дискусії стосовно значення цих понять. Такого ж висновку дійшов А. М. Мірошніченко, досліджуючи розмежування «грубої недбалості» від недбалості «звичайної». На його думку, розмежування цих питань – це питання практики, а абстрактні дискусії щодо їх розмежування не будуть настільки ефективними, як перелік прикладів, коли судді були притягнуті до відповідальності за дії, вчинені внаслідок «грубої недбалості» [8].

За пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кваліфіковані такі дисциплінарні діяння суддів:

– суддя визнав винними учасників Євромайдану у вчиненні адміністративних правопорушень за відсутності безспірних доказів, які б підтверджували їхню вину, що призвело до невмотивованого застосування адміністративних стягнень (*постанова Великої палати Верховного Суду від 30 серпня 2018 року у провадженні № 11-3cap18*);

– суддя на підставі рапортів працівників міліції визнала учасників Євромайдану винними у блокуванні виїзних воріт Академії внутрішніх військ та застосувала найбільш суворе стягнення у вигляді адміністративного арешту на 15 діб; необ'єктивно та несправедливо здійснила правосуддя; порушила презумпцію невинуватості; це призвело до підриву суспільної довіри до суду, незаконного позбавлення волі та порушення права на справедливий суд (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 листопада 2018 року у справі № П/9901/482/18, провадженні № 11-299cap18*);

– обрання суддями щодо учасників Євромайдану запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без наявних для цього фактичних і правових підстав (*постанова Великої палати Верховного Суду від 28 листопада 2019 року у провадженні № 11-557cap18*);

– суддя Вищого господарського суду України, використовуючи своє службове становище, здійснював тиск на суддів; шляхом погроз домагався ухвалення потрібних йому судових рішень; без запрошення прибув на збори суддів господарського суду міста Києва та під час свого виступу почав висловлювати своє невдоволення діями суддів під час ухвалення останніми процесуальних рішень у деяких справах, вдався до відвертого шантажу та залякування останніх для отримання можливості впливати на правосуддя; у промові посилався на «ефемерні» державні інтереси; практично відверто запропонував суддям вирішувати певні судові справи за гроші; перелік справ, які містять так званий «державний інтерес» суддя повинен був визначати самостійно; повідомив, що у разі прийняття потрібних йому рішень, суддям буде забезпечено відповідне «прикриття» (*постанова Великої палати Верховного Суду від 11 квітня 2019 року у справі № 11-121cap19*);

– перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, суддя вчинив наїзд на пішохода, який помер внаслідок отриманих тілесних ушкоджень (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 травня 2020 року у провадженні № 11-59cap20*);

– керування суддею транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння (*рішення Першої дисциплінарної палати від 14 вересня 2018 року № 2909/Ідп/15-18*);

- суддя виявляла неповагу під час здійснення судочинства до інших суддів та учасників судового процесу; передавала через прокурора особисті привіти заступнику прокурора області; сміялася разом із захисником з мотивів заяви про її відвід; критично висловлювалася щодо іншого судді; запитувала учасників процесу, чи поділяють вони її думку щодо умисного порушення іншим суддею вимог закону; стверджувала, що, на відміну від іншого судді, вона працює вже 20 років, а він не пропрацював і 5 років; називала його «дволичним» і «так званим суддею»; висловлювала сумніви, що його призначать на безстроковий термін (*рішення Вищої ради правосуддя від 15 серпня 2019 року № 2155/0/15-19*);
- судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, складаючи та підписуючи текст постанови, не проконтролювали належним чином її зміст, не перевірили викладені у постанові мотиви і висновки; у спосіб, що явно суперечить процесуальному закону та усталеній судовій практиці (ухвалою про виправлення опіски), повністю змінили власне судові рішення (*постанова Великої палати Верховного Суду від 9 червня 2022 року у провадженні № 11-84cap21*);
- суддя виконувала роль посередника між іншою суддею та невстановленими особами; зацікавлювала суддю у прийнятті відповідного рішення; гроші за постановлення ухвали про задоволення заяви про забезпечення позову поклала в книжку, яку надіслала на відділення «Нової пошти» (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 липня 2022 року у провадженні № 11-168cap21*);
- суддею заочним рішенням задоволено позов про розірвання кредитних договорів та припинено зобов'язання за договорами іпотеки, застави, поруки, хоча позивач не був стороною кредитних договорів і не мав права звертатися до суду з такими вимогами; ухвалювати додаткове рішення, суддя вийшла за межі заявлених позовних вимог; не провела попереднє судове засідання; повинна була залишити позовну заяву без руху, оскільки позивач, звертаючись до суду із позовною заявою, не сплатив судовий збір, а здійснив оплату вже після відкриття провадження у справі та й не в повному обсязі; позбавила відповідачів інформації про час і місце розгляду справи; на момент ухвалення заочного рішення відповідачі не отримали копій позовної заяви, ухвали про відкриття провадження; перше судове засідання, в якому і було винесено заочне судове рішення, призначено через три дні після відкриття провадження у справі (*рішення Першої дисциплінарної палати від 3 серпня 2018 року № 2492/1дп/15-18*);
- суддя допустив образливі висловлювання на адресу позивачки та її представника, зокрема: «для тих, хто погано чує», «закрийте рот, не заважайте працювати», «як Ви працюєте сценаристом і пишете сценарій, якщо не розумієте, що відбувається, і що люди говорять?», а потім, сказавши підвищеним тоном, видалив представника позивача із судового засідання (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2020 року у провадженні № 11-1007cap19*);
- суддя обговорила судову справу з головою суду, іншими суддями, погодилася отримати неправомірну вигоду за залишення позовної заяви без руху та вжити заходів забезпечення позову; у телефонних розмовах з колегою обговорила який розмір неправомірної вигоди сказати; не повідомила про втручання у її діяльність щодо здійснення правосуддя (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 липня 2022 року у провадженні № 11-168cap21*);
- забезпечення суддею позовів, що зупинило виконавчі провадження щодо виконання рішення про стягнення заборгованості з боржників (*рішення Першої дисциплінарної палати від 9 листопада 2018 року № 3443/1дп/15-18*);
- суддя вирішила справу про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя протягом п'яти хвилин (4 хвилини у залі судового засідання, 1 хвилина в нарадчій кімнаті); спору між подружжям насправді не було, а позов був направлений на зупинення виконання судового рішення про стягнення боргу з одного з подружжя; не залучила до справи стягувача та надала позивачу і відповідачу незаконні привілеї; позивач не додав до позовної заяви всіх додатків, але суддя однаково відкрила провадження у справі; грошову компенсацію присудила без попереднього внесення відповідачем відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду (*постанова Великої палати Верховного Суду від 14 листопада 2019 року у провадженні №11-490cap19*);
- за фактичної відсутності спору між сторонами суддя заборонив проводити мирні зібрання необмеженому колу осіб на великій території без часових обмежень (*рішення Першої дисциплінарної палати від 24 березня 2017 року № 599/1дп/15-17*);

- невиконання суддею визначених законом обов'язків, відсутність без поважних причин на робочому місці (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 30 січня 2019 року № 273/3дп/15-19*);
- співпраця судді з терористичною організацією «ДНР», дії якої спрямовані на підриєв суверенітету, порушення територіальної цілісності України (*рішення Другої дисциплінарної палати від 4 березня 2019 року № 655/2дп/15-19*);
- суддя вийшов за межі позову і втрутився в дискреційні повноваження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 18 жовтня 2017 року № 3312/3дп/15-17*);
- суддя була зацікавлена в ухваленні судового рішення на користь позивача; не повідомила відповідні органи про втручання в її діяльність щодо здійснення правосуддя, використала статус судді з метою незаконного отримання матеріальних благ або іншої вигоди (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 липня 2022 року у провадження № 11-168ссп21*);
- суддею визнано виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню, що призвело до зупинення виконавчого провадження щодо демонтажу самочинно збудованої будівлі ресторану; хоча в ресторані щоденно відбуваються гучні святкування, проте суддя стверджувала, що самочинне будівництво нібито було демонтовано, тобто одноособово на стадії виконання судового рішення фактично спростувала і скасувала висновки судів трьох інстанцій, якими було встановлено наявність об'єкту самочинного, що підлягає знесенню (*постанова Великої палати Верховного Суду від 15 березня 2018 року у справі № 11-66ссп18*);
- після тимчасової окупації території Луганської області судді співпрацювали з терористичною організацією «ЛНР»; були призначені на посади суддів на тимчасово окупованих територіях збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією російської федерації (*рішення Другої дисциплінарної палати від 17 грудня 2018 року № 3891/2дп/15-18*, *рішення Першої дисциплінарної палати від 21 вересня 2019 року № 2948/1дп/15-18*);
- суддя призначений на посаду судді указом Президента Російської Федерації (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 9 січня 2019 року № 22/3дп/15-19*, *рішення Другої дисциплінарної палати від 30 січня 2019 року № 262/2дп/15-19*);
- звернення судді до Вищої кваліфікаційної колегії суддів Російської Федерації з проханням рекомендувати його на посаду судді на території Автономної Республіки Крим (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 6 березня 2019 року № 686/3дп/15-19*);
- зневажливе спілкування судді із працівниками патрульної поліції (*рішення Першої дисциплінарної палати від 22 травня 2020 року № 1470/1дп/15-20*);
- суддя не дотримувався строків складання вмотивованих судових рішень, не видавав повні тексти судових рішень, не надсилав їх в реєстр, не надсилав справи до суду апеляційної інстанції та не передавав їх до канцелярії суду (*рішення Другої дисциплінарної палати від 9 жовтня 2017 року № 3168/2дп/15-17*);
- суддя у стислі строки задовольнив адміністративний позов, яким зобов'язав приватного нотаріуса зареєструвати право власності на нерухомість за позивачами та припинити право власності справжніх власників; вийшов за межі позовних вимог; розглянув спір, що не відносився до юрисдикції адміністративних судів; судовий розгляд мав формальний (фіктивний) характер та відбувався за відсутності зацікавлених осіб, яких суддя не залучив до участі у справі (*рішення Вищої ради правосуддя від 22 березня 2020 року № 870/0/15-18*);
- голова суду, перешкоджаючи виконанню судового рішення, з власної ініціативи відкликав виконавчий лист, що суперечило Закону України «Про виконавче провадження», ЦПК України та явно виходило за межі його повноважень (оскільки законодавство не передбачало такої процедури) (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 23 травня 2018 року № 1466/3дп/15-18*);
- висловлювання суддею про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення до постановлення відповідного вироку суду (*рішення Третьої дисциплінарної палати від 15 серпня 2018 року № 2609/3дп/15-18*);
- надання оцінки фактичним обставинам справи та наявним у справі доказам до моменту визнання їх належними, допустимими та дослідження їх судом (*рішення Другої дисциплінарної палати від 8 квітня 2019 року № 1067/2дп/15-19*);
- зневажливе ставлення до учасника процесу, критичні висловлювання щодо

рівня освіти, кваліфікації, статусу, зовнішності, віку та стану здоров'я, національності учасника процесу, надання суддею процесуальної переваги одній стороні процесу шляхом ігнорування клопотань, пояснень іншої (рішення Третьої дисциплінарної палати від 22 листопада 2017 року № 3725/3дп/15-17) [5].

Висновки. Кваліфіковані за пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дисциплінарні проступки належать до категорії «істотних» у розумінні ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У більшості дисциплінарних справ за цим пунктом застосоване дисциплінарне стягнення у вигляді внесення подання про звільнення судді з посади.

Описані приклади притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за пунктом 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є орієнтирами для дисциплінарних інспекторів та допоможуть віднайти правильні критерії застосування оцінних понять, що є правовою підставою для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення правил суддівської етики.

На наше переконання, різна практика Вищої ради правосуддя та її палат щодо застосування пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спричинена не лише різним розумінням передбачених ним оцінних понять, але й різними уявленнями правників щодо співвідношення між собою пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з іншими підставами дисциплінарної відповідальності.

Кожне суддівське правопорушення завдає шкоди авторитету правосуддя, тому дуже важливо дослідити питання співвідношення пункту 3 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з іншими підставами дисциплінарної відповідальності (в яких випадках наявна конкуренція, в яких скоєно потрібно кваліфікувати за сукупністю дисциплінарних проступків, в яких є ідеальна сукупність).

Окремого критичного дослідження потребує передбачена ст. 4 «Кодексу суддівської етики» норма про те, що порушення правил суддівської етики, встановлених цим Кодексом, не можуть самі собою застосовуватися, як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини [9]. Для підсилення цієї позиції у рішеннях Вищої ради правосуддя, Дисциплінарних палатах, Великої Палати Верховного Суду досі додатково посилаються на Коментар до Кодексу суддівської етики [10], відповідно до якого в діях (бездіяльності) судді потрібно встановити порушення вимог конкретних законів, а норми Кодексу суддівської етики є допоміжним інструментом для обґрунтування підстав притягнення судді до відповідальності.

На нашу думку, така правова позиція втратила свою актуальність, а цитування зазначених положень Кодексу суддівської етики і Коментаря до Кодексу суддівської етики є недоречні, оскільки вони були затверджені 2013 і 2016 року – ще до ухвалення у 2016 році Закону України «Про судоустрій і статус суддів», коли вимога дотримання суддями правил етики не була чітко закріплена на рівні закону. Відсутність у свій час такої вимоги на рівні закону і спонукала Раду суддів України до висновку: якщо конкретні діяння судді, за які суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, не будуть чітко визначені саме в законі, то це вважатиметься порушенням міжнародних стандартів статусу судді, зокрема Європейської Хартії про статус суддів [10].

Пункт 2 ч. 7 ст. 56 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо зобов'язує суддю дотримуватися правил суддівської етики, зокрема виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності. Тому, на нашу думку, оскільки такий обов'язок ще у 2016 році був закріплений на рівні закону, позиція посилатися на Кодекс суддівської етики і Коментар до Кодексу суддівської етики втратила актуальність.

Зазначені в статті проблеми та інші порушені дискусійні питання не претендують на завершеність та становлять перспективу подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Сімонишина Ж. В., Рибалко В. О. Підстави дисциплінарної відповідальності суддів : практ. посіб. для дисциплінарних інспекторів. Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2023.
2. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2021 році. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf.
3. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2020 році. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/informaciyno-analitychnyy_zvit_za_2020_rik.pdf.
4. Про деякі аспекти незалежності та підзвітності судової гілки влади : Постанова Пленуму

Верховного Суду № 13 від 18.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013780-20#Text>.

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. С. 545.

6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>.

7. Нестерчук Л. П. Суддівська етика: зміст та значення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 107–109.*

8. Мірошниченко А. М. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля (через призму юридичної відповідальності суддів) : науково-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 120 с.

9. Кодекс суддівської етики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.

10. Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений 4 лютого 2016 року Рішенням № 1 Ради суддів України. URL: **Помилка! Недопустимий об'єкт гіперссылки.**

Надійшла до редакції 07.09.2023

References

1. Simonyshyna, Zh. V., Rybalko, V. O. (2023) Pidstavy dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv [Grounds for disciplinary responsibility of judges] : prakt. posib. dlia dystsyplinarnykh inspektoriv. Lviv : Vydavets Viktoriia Kundelska, [in Ukr.].

2. Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Vysshchoi rady pravosuddia u 2021 rotsi [Informational and analytical report on the activities of the High Council of Justice in 2021]. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf [in Ukr.].

3. Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Vysshchoi rady pravosuddia u 2020 rotsi [Informational and analytical report on the activities of the High Council of Justice in 2020]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/informatsiino-analitychnyy_zvit_za_2020_rik.pdf [in Ukr.].

4. Pro deaki aspekty nezalezhnosti ta pidzvitnosti sudovoi hilky vlady [About some aspects of the independence and accountability of the judicial branch of government] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu № 13 vid 18.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013780-20#Text> [in Ukr.].

5. Pro sudoustrii i status suddiv [On judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 31, art. 545. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia [On amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and some laws of Ukraine regarding the activities of judicial governance bodies] : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text> [in Ukr.].

7. Nesterchuk, L. P. (2021) Suddivska etyka: zmist ta znachennia [Judicial ethics: content and significance]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy) : u 2 t. : materialy Mizhnar. naukovo-prakt. konf. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.) / za zah. red. S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», vol. 2, pp. 107–109. [in Ukr.].*

8. Mirosnychenko, A. M. (2020) Suddivskiy rozsud, sudova pomylka ta suddivske svavillia (cherez pryzmu yurydychnoi vidpovidalnosti suddiv) [Judicial discretion, judicial error and judicial arbitrariness (through the prism of legal responsibility of judges)] : naukovo-prakt. posib. Kyiv : Yurinkom Inter., 120 p. [in Ukr.].

9. Kodeks suddivskoi etyki [Code of judicial ethics]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [in Ukr.].

10. Komentar do Kodeksu suddivskoi etyki, zatverdzheny 4 liutoho 2016 roku Rishenniam № 1 Rady suddiv Ukrainy [Commentary on the Code of Judicial Ethics, approved on February 4, 2016 by Decision No. 1 of the Council of Judges of Ukraine]. URL: <https://rsu.court.gov.ua/userfiles/Komentar%20do%20kodeksy%20syddivska%20etuka> [in Ukr.].

ABSTRACT

Vasyl Stratonov, Volodymyr Rybalko. Disciplinary liability of judges under item 3 of article 106 of the Law of Ukraine "On Judiciary and the Status of Judges". The article analyzes the practice of bringing judges to disciplinary liability under paragraph 3 of Article 106 of the Law of Ukraine "On Judiciary and the Status of Judges" (a judge's conduct that discredits the title of judge or undermines the authority of justice, in particular in matters of morality honesty, integrity, correspondence of the judge's lifestyle to his/her status, compliance with other norms of judicial ethics and standards of behavior that ensure public confidence in the court, disrespect for other judges, lawyers, experts, witnesses or other participants in the judicial process).

It is stated that the controversial issues of application of this ground of disciplinary liability are

caused by different understanding of the evaluative concepts of "behavior discrediting the title of a judge", "behavior undermining the authority of justice", "morality", "honesty", "integrity", "compliance of a judge's lifestyle with his/her status", "norms of judicial ethics", "standards of behavior ensuring public confidence in the court", "manifestation of disrespect". It is noted that scientific research on paragraph 3 should be directed not at the theoretical distinction between similarly meaningful evaluative concepts (e.g., "defames" and "undermines"), but at the analysis of practical issues of its application. The list of examples of judges who have been disciplined under paragraph 3 will be more informative than abstract discussions of the meaning of these concepts. It is stated that the disciplinary offenses qualified under paragraph 3 fall into the category of "significant" within the meaning of Part 9 of Article 109 of the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges". It is established that in most disciplinary cases under paragraph 3, judges are subject to disciplinary sanctions in the form of a motion to dismiss a judge from office. The author emphasizes that each judicial offense harms the authority of justice, and therefore it is very important to further research the issue of the correlation between paragraph 3 and other grounds for disciplinary liability (in which cases there is competition, in which cases the offense should be qualified as a set of disciplinary offenses, in which there is an ideal set).

The article will be useful not only for disciplinary inspectors and judges, but also for complainants, as it will help them to understand which violations are promising in terms of appealing against a judge's behavior to the High Council of Justice under Article 106(3) of the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges".

Keywords: *disciplinary liability of judges, behavior that discredits the title of a judge or undermines the authority of justice, morality, honesty, integrity, compliance of a judge's lifestyle with his/her status, norms of judicial ethics, standards of behavior that ensure public confidence in the court, manifestation of disrespect.*

УДК 342.9(043.3)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-180-184

Ірина ТИЩЕНКОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАКТИКА НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА МІГРАЦІЙНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Надано характеристику діяльності Державної міграційної служби України щодо надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Наведено основні аспекти надання електронних послуг у сфері міграційних процесів та їх нормативно-правове закріплення на законодавчому рівні, де охарактеризовані основні нормативно-правові акти, що стосуються роботи Державної міграційної служби в Україні.

Особливе місце в процесі адміністративної реформи посідають адміністративні послуги, бо від того, наскільки ефективно працює зазначена сфера, залежить рівень взаємовідносин між державою та народом, стан забезпечення прав та свобод людини. Треба зазначити, що орієнтовані на людей моделі обслуговування громадян давно запроваджені в розвинутих країнах Європи.

На сьогодні адміністративно-послуговий урядовий портал не може похвалитися бездоганною роботою цілісної системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства у режимі онлайн і навіть окремих її складових, якщо, наприклад, йдеться про видачу результатів у вигляді відсилання електронного документа на електронну пошту замовника. На сьогодні електронний уряд виконує більшою мірою презентаційну та інформаційно-аналітичну функції, відіграючи допоміжну роль під час панування традиційних технологій управління.

Реалізація рішення є одним із головних етапів у процесі реалізації прав та обов'язків громадян, під час якого досягає логічного завершення вся діяльність, пов'язана з наданням електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Суб'єкти державного управління повинні здійснювати загальні дії, створюючи оптимальні умови для ухвалення своєчасних і правильних рішень. Від його дій залежить ефективне здійснення прав громадянина та виконання ним своїх обов'язків у сфері міграційних процесів.

Ключові слова: *адміністративні послуги, міграція, міграційна політика, Державна міграційна служба, електронні послуги, громадянство.*

© І. Тищенко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5053>

ismartsdn33155@gmail.com

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження визначається тим, що відбувається в Україні останніми роками, а саме триває процес державного оновлення управління, в тому числі й надання електронних послуг у сфері міграційних процесів, засноване на європейських стандартах адекватності адміністрування, що за нинішніх умов дії правового режиму воєнного стану досить актуальний. Це робиться для побудови нової моделі в нашій країні державного управління, буде орієнтовано на забезпечення адекватності і уповноважені державними установами та їхніми агентами свободи людини і громадянина у сфері міграції Міграційною службою України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зокрема, такі вчені, як О. Воронятніков [1], М. Єфремова [2], О. Сікорський [5], С. Ковальов [3], А. Капуловський [4] та ін. аналізували адміністративно-правовий статус міграційних органів та їх діяльність щодо надання адміністративних послуг у сфері міграційних процесів Міграційною службою України.

Відповідно інститут адміністративних послуг активно досліджується вітчизняними науковцями. Проте особливостям надання електронних адміністративних послуг у сфері міграційних правовідносин в умовах сучасних соціально-економічних, безпекових і міграційних викликів під час дії правового режиму воєнного стану не надано належної уваги.

Мета статті – аналіз практики надання адміністративних послуг Державною міграційною службою України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система міграційних правовідносин представлена Державною міграційною службою України, яка має достатньо широкі повноваження, серед яких одне з головних місць відводиться наданню електронних адміністративних послуг у сфері міграції.

З урахуванням проведеного моніторингу наявної на сьогодні практики надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства міграційною службою з видачі документів для виїзду за кордон, доцільно, крім вже вказаних, виокремити такі найбільш характерні порушення:

Спонукання громадян до отримання публічних послуг через Державне підприємство ДМС «Документ» або штучно створення умов, за яких вони вимушені користуватися послугами цього підприємства.

Насамперед, незвичайне поширення порушень, про які йдеться, пов'язане з відсутністю необхідної інформації для громадян територіальними підрозділами ДМС про порядок надання електронних послуг у сфері міграції та права громадян та умови, передбачені законом про участь державних підприємств «Документи» у цих роботах. Обурені отримувачі електронних послуг зазначають, що, як правило, в інформації, яка наявна в ДМС та в офіційній приймальні громадян, з різним ступенем наполегливості немає пояснення можливості компанії скористатися послугами, пропонуючи громадянам звертатися до ДП «Документи», в окремих випадках погрожуючи відмовою у прийнятті документів, необхідних для отримання послуг.

Велика кількість задокументованих подібних дій співробітників підрозділів Міграційної служби в різних куточках країни свідчить про те, що нинішня практика примусу громадян отримувати електронні послуги за високими цінами через «документи» державних підприємств є результатом свідомого господарювання, а не інструментом задоволення потреб громадян чи засобом зміцнення фінансів сектора [6].

Вимоги до громадян надавати для отримання електронних послуг не передбачені нормативно-правовими актами документи. Зокрема, передусім, надаються такі: довідка про відсутність судимості, ксерокопії внутрішнього паспорта громадянина України та свідоцтво про народження.

Як вже вказувалось, нормативно-правові акти взагалі не передбачають необхідності надання особою довідки про несудимість для одержання послуги з оформлення документів для виїзду за кордон – посадові особи ДМС повинні самостійно підтвердити факт відсутності в одержувача публічної послуги проблем кримінального характеру, співпрацюючи з цією метою з підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Останні зобов'язані надавати Міграційній службі запитувану нею інформацію, оскільки стаття 9 Закону України «Про адміністративні послуги» зобов'язує суб'єкт володіння інформацією, яка необхідна для надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, забезпечити безоплатне надання такої інформації не пізніше 3 робочих днів з дня отримання запиту від суб'єкта надання електронних послуг

у сфері міграції та громадянства [7].

Однак поширеною практикою в роботі бюро перекладів у багатьох регіонах України стало незаконне витребування у громадян свідки про відсутність удимості під час отримання від них документів для оформлення закордонних паспортів чи паспортів для дітей. Водночас їхнє керівництво за погодженням із керівництвом поліції намагається тісно пов'язати 2 види послуг – платні електронні послуги у сфері міграції та громадянства та розгляд заяв про відсутність громадян (за наявності), які мають судимість [7].

Поширеність таких порушень пояснюється бажанням МВС отримати більше грошей від людей, створенням штучних умов для подальшого оскарження українцями довідки про судимість у вітчизняному підприємстві МВС України «Інформ-Ресурси» [8].

Треба зазначити, що у «Переліку платних послуг, які надаються підрозділами МВС та ДМС та розмірів плати за їх надання» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 795 2007 року [9]) відсутня послуга МВС з оформлення й видачі довідки про відсутність або наявність судимості у фізичної особи. Власне, таку довідку треба розглядати як форму єдиної відповіді відомства на звернення особи щодо підтвердження відсутності у неї кримінальних злочинів.

Як правило, посадові особи підрозділів ДМС, користуючись правовою необізнаністю громадян, передусім тих, що мають намір оформити документи для виїзду за кордон протягом 10 днів, вимагають від них звернутися із заявою про оформлення довідки про несудимість до регіонального представництва ДП МВС «Інформ-Ресурси», наголошуючи, що у порядку приватного звернення отримання цієї довідки менш ніж за 30 днів неможливе, а за її відсутності документи для оформлення та видачі паспорта для виїзду за кордон приймати заборонено [9, 10].

Часто посадовими особами ДМС застосовується інша схема завуальованого примушування громадян до сплату коштів за отримання довідки про несудимість, але вже із залученням персоналу державного підприємства ДМС «Документ». При цьому працівники ДП ДМС «Документ» або безпосередньо співробітники Міграційної служби надають громадянину перелік платежів, які необхідно сплатити для отримання послуги з оформлення документа для виїзду за кордон, до якого, серед інших, включений платіж за отримання довідки про несудимість з реквізитами ДП МВС «Інформ-Ресурси» [9, 10].

За відсутності необхідної інформації про порядок оплати за оформлення документів отримувачі електронних послуг у сфері міграції та громадянства часто не помічають наявність цього виду платежу в списку платежів або помилково вважають, що вони сплатили ці суми саме за послуги державного підприємства «Документ». У подальшому отримана від громадянина квитанція про проведений платіж передається працівником Міграційної служби до філії Державного підприємства МВС України «Інформ-Ресурси» [10].

Звернення посадових осіб ДМС щодо надання отримувачам електронних послуг у сфері міграції та громадянства копії внутрішнього паспорта або свідоцтва про народження є метою працівників ДМС спрощення їх діяльності, оскільки наявність таких копій дає їм змогу в разі потреби перевірити правильність заповнення форми відповідних запитань до заяви. Але чинні нормативно-правові акти вказують, що для отримання послуги з оформлення документів для виїзду за кордон громадянин повинен надати посадовій особі ДМС не ксерокопію, а сам внутрішній паспорт чи свідоцтво про народження, які у подальшому повертаються власнику [9, 10].

Ненадання громадянам офіційного письмового повідомлення про результати розгляду їх заяви про одержання електронних послуг у сфері міграції та громадянства.

Одним з принципово важливих моментів, визначених Законом України «Про адміністративні послуги», є встановлення для посадових осіб обов'язку інформувати громадян про результати розгляду їх звернень про одержання адміністративної послуги як виду електронних послуг у сфері міграції та громадянства [7].

Пункт 5 статті 10 «Строки надання адміністративних послуг» зазначеного Закону вказує, що електронна послуга у сфері міграції та громадянства вважається наданою з моменту отримання особою листа з повідомленням про можливість отримання запитованої нею послуги. Водночас у статті вказується на можливість направлення такого повідомлення на адресу отримувача послуги поштою – рекомендованим листом з розпискою [7].

Зі свого боку, стаття 5 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [11] передбачає, що у разі обгрунтованої відмови громадянину у видачі закордонного паспорта, мотиви такого рішення повинні бути

доведені до його відома у письмовій формі. Проте у запроваджених в березні 2013 року взамін стандартів інформаційних та технологічних картках норма щодо такого обов'язкового інформування громадян закріплена не була.

Таке неприховане ігнорування у відомчому наказі Міграційної служби норм Закону України «Про адміністративні послуги» [7] призвело до того, що в територіальних підрозділах ДМС не практикується письмове інформування громадян про результати розгляду їх звернень щодо отримання публічних послуг у сфері міграції та громадянства з оформлення паспортних документів для виїзду за кордон [7, 12].

Висновки. Отже, що протягом останніх років триває процес удосконалення діяльності ДМС у сфері надання електронних послуг. Загалом можемо зазначити, що такі зміни відбуваються в напрямі активного впровадження інформаційних технологій, ведення електронних реєстрів, захисту інформації, запровадження автоматизованого обміну інформацією між цим органом та іншими органами державної влади, а також підвищення кваліфікації працівників.

В умовах побудови нової моделі надання електронних адміністративних послуг особливого значення набувають повноваження ДМС, які безпосередньо спрямовані на забезпечення прав та свобод людини та громадянина, виконання ними певних обов'язків у сфері міграційних правовідносин (пов'язані з перебуванням та проживанням на території України, а також із в'їздом та виїздом з держави).

Список використаних джерел

1. Воронятніков О. О. Правовий статус Державної міграційної служби України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 31–37.
2. Сфремова М. О. Діяльність Державної міграційної служби України щодо надання адміністративних послуг: питання сьогодення. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 2. С. 119–125.
3. Камардіна Ю. В., Ковальов С. В. Сучасні тенденції розвитку сфери адміністративних послуг в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2018. № 15. С. 73–82.
4. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині : зб. матеріалів / пер. з нім. Київ : Тандем, 2006. 180 с.
5. Сікорський О. П. Поняття та структура адміністративно-правового статусу Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 43. С. 229–234.
6. Drozd, O., Romanov, M., Moroz, V., Stremenovskyi, S., Zelenyi, V. The right of citizens to assemble peacefully, unarmed, to hold rallies and demonstrations: historical origins and genesis of formation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(51). P. 257–266. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.26> (дата звернення: 26. 04.2023).
7. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 26. 04.2023).
8. Мороз В. П. Адміністративно-правові аспекти надання адміністративних послуг уповноваженими органами у сфері міграції. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsmNQBFmJHxxqrzBnDTdgktRQZ?projector=1&messagePartId=0.5> (дата звернення: 26. 04.2023).
9. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23. 04.2023).
10. Мороз В. П. Особливості правового регулювання надання електронних послуг у сфері міграції. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsmNQBFmJHxxqrzBnDTdgktRQZ?projector=1&messagePartId=0.4> (дата звернення: 26. 04.2023).
11. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення: 24. 04.2023).

Надійшла до редакції 04.09.2023

References

1. Voroniatnikov, O. O. (2011) Pravovyi status Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy [Legal status of the State Migration Service of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 6, pp. 31–37. [in Ukr.].
2. Iefremova, M. O. (2015) Diialnist Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy shchodo nadannia administratyvnykh posluh: pytannia sohodennia [Activities of the State Migration Service of Ukraine regarding the provision of administrative services: current issues]. *Pravo i suspilstvo*. № 4. Part 2, pp. 119–125. [in Ukr.].
3. Kamardina, Yu. V., Kovalov, S. V. (2018) Suchasni tendentsii rozvytku sfery

administratyvnykh posluh v Ukraini [Modern trends in the development of the sphere of administrative services in Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. № 15, pp. 73–82. [in Ukr.].

4. Administratyvni protsedury i administratyvne sudochynstvo v Nimechchyni [Administrative procedures and administrative proceedings in Germany: coll. materials] : zb. materialiv / per. z nim. Kyiv : Tandem, 2006. 180 s. [in Ukr.].

5. Sikorskyi, O. P. (2008) Poniattia ta struktura administratyvno-pravovoho statusu Derzhavnoho departamentu u spravakh hromadianstva, immihratsii ta reiestratsii fizychnykh osib MVS Ukrainy [The concept and structure of the administrative and legal status of the State Department for Citizenship, Immigration and Registration of Individuals of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 43, pp. 229–234. [in Ukr.].

6. Drozd, O., Romanov, M., Moroz, V., Stremenovskyi, S., Zelenyi, V. (2022) The right of citizens to assemble peacefully, unarmed, to hold rallies and demonstrations: historical origins and genesis of formation. *Amazonia Investiga*. № 11(51), pp. 257–266. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.26> (access date: 26. 04.2023).

7. Pro administratyvni posluhy [On administrative services] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (access date: 26. 04.2023). [in Ukr.].

8. Moroz, V. P. (2022) Administratyvno-pravovi aspekty nadання administratyvnykh posluh upovnovazheny my orhanamy u sferi mihratsii [Administrative and legal aspects of the provision of administrative services by authorized bodies in the field of migration]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky*. № 18. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsmNQBFmJHxxqrzBnDTdgktRQZ?projector=1&messagePartId=0.5> (access date: 26. 04.2023). [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadання [On approval of the list of paid services provided by units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of fees for their provision] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2007. № 795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text> (access date: 23. 04.2023). [in Ukr.].

10. Moroz, V. P. (2023) Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання nadання elektronnykh posluh u sferi mihratsii [Peculiarities of legal regulation of the provision of electronic services in the field of migration]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 1. URL : <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsmNQBFmJHxxqrzBnDTdgktRQZ?projector=1&messagePartId=0.4> (access date: 26. 04.2023). [in Ukr.].

11. Pro poriadok vyzhdu z Ukrainy i vyzdu v Ukrainu hromadian Ukrainy [On the procedure for leaving Ukraine and entering Ukraine for citizens of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (access date: 24. 04.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tyshchenkova. Practice of providing electronic services in the field of migration and citizenship by the State Migration Service of Ukraine. The scientific article is devoted to the characterization of the State Migration Service of Ukraine's activities in the field of electronic services in the field of migration and citizenship. The author presents the main aspects of providing electronic services in the field of migration processes and their legal and regulatory consolidation at the legislative level, and describes the main legal acts relating to the work of the State Migration Service in Ukraine.

The desire to build a new model of public administration in Ukraine must be supported by effective measures to reform the system of executive, state and other authorities.

Administrative services play a special role in the administrative reform process. After all, the level of relations between the state and the people, the state of human rights and freedoms depends on how effectively this sector works. It should be noted that people-oriented models of citizen service have long been implemented in developed European countries.

Today, unfortunately, the administrative and service portal of the government cannot boast of the flawless operation of the integral system of online electronic services in the field of migration and citizenship, or even its individual components, if, for example, it is a question of issuing results in the form of sending an electronic document to the customer's e-mail. Currently, e-government performs mostly presentation and information-analytical functions, playing a supporting role in the dominance of traditional management technologies.

Implementation of the solution is one of the key stages in the process of exercising the rights and obligations of citizens, during which all activities related to the provision of electronic services in the field of migration and citizenship reach their logical conclusion. Public administration entities must carry out general actions, creating optimal conditions for making timely and correct decisions. The effective exercise of citizens' rights and fulfillment of their duties in the field of migration processes depend on their actions.

Keywords: *administrative services, migration, migration policy, State Migration Service, electronic services, citizenship.*

УДК 342.95+342.734

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-185-190

Костянтин ФОМІЧОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Стаття містить адміністративно-правовий аналіз суб'єктного складу публічного управління у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Визначено місце та роль публічного органу управління у сфері формування державної соціальної політики, розкрито повноваження та завдання кожного з виділених елементів у межах дослідженої проблеми. З'ясовано особливості участі Президента України як гаранта дотримання прав і свобод людини, в тому числі у формуванні засобів і позадискримінаційних шляхів реалізації цих прав, створення правового фундаменту безбар'єрного суспільного середовища. Надано увагу повноваженню Офісу Президента України у сфері забезпечення дотримання прав і свобод, недопущення дискримінації людей з обмеженими можливостями та вадами, однією із головних завдань якого є – сприяння у продуктивній взаємодії Президента з державними органами для досягнення ефективного результату виконання напрямів державної політики, у тому числі соціальної. Наголошено на здійсненні безпосереднього парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Саме до кола прав Уповноваженого входить забезпечення виконання захисту прав осіб з інвалідністю здійсненням контролюючих заходів, шляхом відвідування, виявлення та запобігання проявів порушення прав і свобод останніх. Проаналізовано роль консультативних органів Верховної Ради України з виділенням їх участі у формуванні державної політики, спрямованої на захист прав осіб з інвалідністю.

Ключові слова: формування, державна політика у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, особи з інвалідністю, публічне управління.

Постановка проблеми. Формування державної політики є складовою державно-владних правовідносин, закріплених нормами адміністративного права, що визначають права та обов'язки суб'єктів правовідносин. Учасниками цих правовідносин, зважаючи на теорію права, є громадяни та інші особи, не наділені владними повноваженнями, у тому числі державні органи, які утворюють державно-адміністративну систему, що визначає курс політики країни, спрямовуючи її на вибір прогресивних державно-управлінських методів і принципів.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства метою адміністративно-правового регулювання є встановлення і регламентація таких взаємовідносин, якими кожній людині повинно бути гарантовано реальне додержання і охорона у сфері виконавчої влади належних їй прав і свобод, а також ефективний захист цих прав і свобод у разі їх порушення [3, с. 2]. Обираючи курс євроінтеграційних перетворень, Україна здійснює поступове зближення до вимог Спільної політики ЄС у сфері соціальної політики, вживає заходів щодо посилення ефективності діяльності суб'єктів формування соціального сектора через запровадження позитивної державної політики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням напрямів формування державної політики та розвитку соціальної сфери займалися вчені: В. Вакуленко, В. Грузева, О. Люта, Л. Мельник, М. Орлатий, Н. Пігуль, Р. Підлипна, О. Сергієнко, І. Топішко тощо.

Метою статті є розкриття повноважень державних органів України та інших суб'єктів, які відіграють основну роль у формуванні та здійсненні державної політики з питань соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

© К. Фомічов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2062-6441>

seregashev@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Державна політика базується на комплексному підході функціонального спрямування, спрямованого на вирішення взаємопов'язаних політичних і соціально-економічних проблем із своєчасним реагуванням змін і нововведень для подолання цих проблем в державі й суспільстві. Саме тому державна політика формування соціальної захищеності осіб з інвалідністю базується на цілеспрямованій діяльності уповноважених суб'єктів публічного управління, яка реалізовується шляхом здійснення нормативно-правових, організаційних та управлінських заходів у сфері формування та реалізації цієї політики, винайдення форм соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Якщо ми звернімося до теоретико-правових основ, то низка науковців до суб'єктів адміністративного права відносить дві групи: 1) індивідуальні суб'єкти – фізичні особи, які поділяються на такі: громадяни (володіють повним набором прав і обов'язків в державі), іноземці та особи без громадянства (мають обмеження щодо політичних прав, не виконують військового обов'язку), фізичні особи з іншим спеціальним статусом; 2) колективні суб'єкти (юридичні особи): держава, державні органи та установи, громадські об'єднання, адміністративно-територіальні одиниці та їх населення, виборчі округи, релігійні організації, промислові підприємства, іноземні підприємства тощо [1, с. 86].

Суб'єкти формування та реалізації державної політики сприяють продуктивному та ефективному вирішенню завдань, мета яких – забезпечення надійності та стабільності у виконанні основних напрямів реалізації державної політики, гарантування дотримання прав всіх часників адміністративно-правових відносин та запобігання виникненню конфліктів під час провадження взаємодії цих суб'єктів, спираючись на норми права, й тим самим зміцнюючи фундамент організаційно-управлінської діяльності державних органів.

Для формування та реалізації державної політики ці суб'єкти мають свою організаційно-правову визначеність, упорядкованість та структуру, якій відповідатиме наявність певного кола наділених прав та обов'язків.

Як зазначає Д. Кіблик, суб'єкти формування державної політики – це система органів публічної влади, до компетенції яких віднесено створення державної політики, у тому числі й усіх її складових. Суб'єктами реалізації державної політики є сукупність органів публічної влади та інших інституцій, які, згідно з чинним законодавством, уповноважені здійснювати заходи, які спрямовані на втілення такої державної політики (у цілому або її окремих складових) в реальність [2, с. 113–114].

У контексті викладеного спробуємо охарактеризувати суб'єкти державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, спираючись на суб'єкти її формування.

Як ми вже зазначали вище, формування соціальної політики захисту осіб з інвалідністю на державному рівні, матеріалізуючи її у нормативно-правові форми, покладено на низку державних органів, які, цілком логічно, очолює Верховна Рада України.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади, яка визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики держави, реалізує стратегічні курси держави, що відображено у ст. 85 Конституції України [4]. Ухвалені Верховною Радою законодавчі акти визначають державний курс, спрямований на забезпечення прав і свобод людини, формування засобів та позадискримінаційних шляхів реалізації цих прав, створення правового фундаменту безбар'єрного суспільного середовища.

До повноважень Верховної Ради України у сфері захисту осіб з інвалідністю та формування відповідної політики можна віднести:

- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за його виконанням;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- розгляд і ухвалення рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради

України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні тощо [4].

Водночас, як зазначає Є. Соболев, Верховна Рада України бере участь в адміністративних правовідносинах через функціонування апарату та комітетів, тим самим забезпечує законотворчу складову органів публічної влади, формує та виробляє обов'язкові для виконання стандарти, положення та вимоги, а також визначає державну політику у всіх сферах життя суспільства [12, с. 52–53], тобто вона є головним органом формування державної політики, при цьому її участь в адміністративно-правових відносинах реалізується через допоміжні інституції [2, с. 124].

Для здійснення окремого напрямку законопроектної роботи та попереднього розгляду питань Верховною Радою України при ній створені комітети, діяльність яких регламентується Законом України «Про комітети Верховної Ради України». Одним із напрямів діяльності цих комітетів є участь у попередньому розгляді та підготовці висновків і пропозицій щодо проектів загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, а також наданні згоди на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів України; узагальнення зауважень і пропозицій, що надійшли до законопроектів, у тому числі у сфері соціального захисту; несенні пропозицій щодо перспективного планування законопроектної роботи [5].

Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» на сьогодні при Верховній Раді дев'ятого скликання діє 23 комітети. Серед цієї кількості мають стосунок до формування політики соціального захисту осіб з інвалідності безпосередньо Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів та Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування. Зупинімося безпосередньо на їх повноваженнях.

Тож до предмета відання Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів треба віднести: формування та безпосереднє визначення державної політики у сфері соціального захисту громадян; соціальний захист і реабілітація осіб з інвалідністю та регулювання діяльності їх підприємств і громадських об'єднань; реабілітація ветеранів війни з числа учасників антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; законодавче регулювання надання соціальних послуг ветеранам, особам з інвалідністю, особам похилого віку та іншим особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [7].

Щодо Комітету з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування, то його відання поширюється на таке коло: законодавство про охорону здоров'я, у тому числі про медичну допомогу, лікувальну діяльність, лікарські засоби, медичні вироби, фармацію та фармацевтичну діяльність; сучасні медичні технології та медична техніка; розвиток трансплантології в Україні; санаторно-курортне оздоровлення тощо [7].

Але є також низка Комітетів, які опосередковано беруть участь у формуванні державної політики захисту прав і свобод осіб з інвалідністю, такі як Комітет з питань правової політики (предмет відання – оцінка відповідності проектів законодавчих актів Верховної Ради України Конституції України; конституційне законодавство; законодавство з надання правової допомоги громадянам, у тому числі й особам з інвалідністю), Комітет з питань освіти, науки та інновацій (забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю у сфері освіти та науки), Комітет з питань транспорту й інфраструктури (забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю під час розробки стратегій і пріоритетів розвитку інфраструктури; розвитку, будівництва та реконструкції інфраструктури всіх видів транспорту; створення умов нормативно-правового характеру для безперешкодного доступу до об'єктів інфраструктури; а також безпеки на транспорті) [2, с. 125].

Безпосередній парламентський контроль за дотриманням прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який захищає права кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі [10]. На державному рівні Уповноважений є визначальним суб'єктом реалізації захисту прав і свобод осіб, додержанням та поваги до прав і свобод між громадянином та органами державної влади, у тому числі шляхом надання можливості реалізації свого

потенціалу особам з інвалідністю.

Саме до кола прав Уповноваженого входить забезпечення виконання захисту прав осіб з інвалідністю здійсненням контролюючих заходів, шляхом відвідування, виявлення та запобігання проявів порушення прав і свобод останніх, а саме: входити і перевіряти будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри [10]. На коло прав Уповноваженого треба звернути увагу на можливість останнього вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, у тому числі осіб із інвалідністю. Отже, він відіграє функцію як формування шляхом участі у вдосконаленні законодавства України у сфері захисту прав і свобод осіб з інвалідністю, так і реалізації державної соціальної політики, здійснюючи контролюючу функцію за недопущенням порушення прав і свобод, що підкреслює його повноваження спеціальним законодавчим статусом.

Наступним суб'єктом-гарантом у дотриманні прав, у тому числі рівності та надання рівних можливостей в реалізації конституційних прав і свобод незалежно від вад і фізіологічних можливостей, є Президент України.

Як гарант, Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [4]. З метою забезпечення належних умов для реалізації соціально-економічних, особистих прав і свобод особами з інвалідністю, впровадження кращого світового досвіду у цій сфері, недопущення дискримінації Президентом України було ухвалено низку указів, серед яких треба виділити: «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» від 03.12.2015 № 678/2015, «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» від 13.12.2016 № 553/2016; «Про підвищення ефективності заходів у сфері прав осіб з інвалідністю» від 03.12.2019 № 875/2019; «Про деякі заходи щодо соціального захисту ветеранів війни, сімей загиблих, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» від 11.09.2021 № 466/2021.

Відповідно до п. 28 ст. 106 Конституції України Президент створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [4]. Саме таким постійно діючим допоміжним органом, який треба виділити серед суб'єктів реалізації державної політики, є Офіс Президента України (далі – Офіс), який діє на підставі відповідного Положення, затвердженого Указом Президента від 25 червня 2019 р. № 436/2019.

У сфері забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, у тому числі недопущення дискримінації людей з обмеженими можливостями та вадами, треба винести такі завдання Офісу, як: здійснення експертного аналізу політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і світі, підготовка за його результатами для подання на розгляд Президентіві України пропозицій з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [8].

На директорів Офісу покладено завдання, пов'язане зі здійсненням експертного аналізу соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні, за результатами яких останні мають підготувати пропозиції Президентіві України з питань формування та реалізації цих напрямів політики. Також Офіс Президента України повинен сприяти у продуктивній взаємодії гаранта з державними органами для досягнення ефективного результату виконання напрямів державної політики.

До складу Ради безбар'єрності, що є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореного з метою створення безбар'єрного простору [11], введено Радника – уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності. Ця посада була введена Указом Президента України у 2021 році [9] шляхом трансформації посади уповноваженого Президента з розширенням повноважень останнього у сфері реалізації державної політики відносно осіб з інвалідністю, захисту їх прав та створення безперешкодного середовища для всіх груп населення.

До сфери відповідальності цього радника – уповноваженого належить забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційної норми про визнання в Україні людини, її життя та здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю. Сучасне поняття безбар'єрності та справді безпечного доступного середовища передбачає врахування потреб усіх громадян, включно з людьми з інвалідністю, що повинно бути реалізовано в повному обсязі [13].

Отже, Президент України є суб'єктом, який, відповідно до повноважень, бере участь як у формуванні державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом формування нормативно-правової бази у досліджуваному контексті, так і до суб'єктів реалізації цієї політики через опосередкований контроль допоміжних органів.

Щодо державного управління та реалізації державної політики з питань забезпечення прав осіб з інвалідністю та їх соціальної захищеності, то останнє здійснюється в межах повноважень центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування [6].

Висновки. З огляду на структурність та критерії суб'єктів формування державної політики, останніми є система органів публічної влади, до повноважень яких віднесено створення державної політики, визначаючи стратегічні напрями її розвитку, зміцнюючи фундамент організаційно-управлінської діяльності самих державних органів.

Треба зауважити, що здатність суб'єктів у формуванні державної політики визначається: по-перше, наділеними компетенціями, які формують коло та спектр повноважень для здійснення впливу на формування державного соціального курсу; по-друге, можливостями для здійснення цього впливу, яке виражається у різних правових формах.

Список використаних джерел

1. Галуцько В. В., Курило В. І., Коросід С. О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. *Загальне адміністративне право* : навч. посіб. / за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грін Д. С., 2015. 272 с.
2. Кіблик Д. В. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю : дис. ... д-ра філос. : 081 – Право. Кропивницький, 2022. 258 с.
3. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.04.2023).
5. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#top>. (дата звернення: 12.04.2023).
6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>. (дата звернення: 12.04.2023).
7. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text>. (дата звернення: 12.04.2023).
8. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 № 436/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#top>. (дата звернення: 12.04.2023).
9. Про призначення Т. Ломакіної Радником – уповноваженим Президента України з питань безбар'єрності : Указ Президента України від 15.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/2021#Text>. (дата звернення: 12.04.2023).
10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 12.04.2023).
11. Про утворення Ради безбар'єрності : постанова Кабінету Міністрів Україна від 14.04.2021 № 443. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
12. Соболь Є. Визначення поняття та переліку суб'єктів публічної адміністрації в контексті реалізації положень адміністративної реформи. *Наукові записки. Серія : Право*. 2018. Вип. 5. С. 49–55.
13. Щодо трансформації інституту уповноважених Президента України. *Президент України : офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/shodo-transformaciyi-institutu-upovnovazhenih-prezidenta-ukr-69045> (дата звернення: 12.04.2023).

Надійшла до редакції 08.06.2023

References

1. Halunko, V. V., Kurylo, V. I., Koroied, S. O. et al. (2015) *Administratyvne pravo Ukrainy*. Т. 1. *Zahalne administratyvne pravo* [Administrative law of Ukraine. Т. 1. General administrative law] : navch. posib. / za red. prof. V. V. Halunka. Kherson : Hrin D. S., 272 p. [in Ukr.].

2. Kiblyk, D. V. (2022) Administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsii derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia prav i svobod osib z invalidnistiu [Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities] : dys. ... d-ra filol. 081. Kropyvnytskyi, 258 p. [in Ukr.].
3. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2003) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 544 p. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
5. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 04.04.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#top> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
6. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini [On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.03.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
7. Pro perelik, kilkisnyi sklad i predmety vidannia komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrainy deviatoho sklykannia [On the list, quantitative composition and subjects of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 29.08.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
8. Pro Polozhennia pro Ofis Prezydenta Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2019 № 436/2019 [On the Regulation on the Office of the President of Ukraine: Presidential Decree of June 25, 2019 No. 436/2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#top> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
9. Pro pryznachennia T. Lomakinoi Radnykom – upovnovazhenym Prezydenta Ukrainy z pytan bezbariernosti [On the appointment of T. Lomakina as an adviser to the President of Ukraine on barrier-free issues] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.06.2021 № 248/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/2021#Text> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
10. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
11. Pro utvorennia Rady bezbariernosti [On the formation of the Barrier-Free Council] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.2021 № 443. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].
12. Sobol, Ye. (2018) Vyznachennia poniattia ta pereliku subiektiv publichnoi administratsii v konteksti realizatsii polozhen administratyvnoi reformy [Definition of the concept and list of subjects of public administration in the context of the implementation of the provisions of the administrative reform]. *Naukovi zapysky. Seriia : Pravo*. Vyp. 5, pp. 49–55. [in Ukr.].
13. Shchodo transformatsii instytutu upovnovazhenykh Prezydenta Ukrainy [Regarding the transformation of the institute of the authorized representatives of the President of Ukraine]. *Prezydent Ukrainy : ofitsiine internet-predstavnytstvo*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/shchodo-transformatsiyi-institutu-upovnovazhenih-prezidenta-ukr-69045> (access date: 12.04.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostyantyn Fomichov. Administrative and legal analysis of entities composition of national policy formation in the field of social security for persons with disabilities. The article contains an administrative and legal analysis of the subject composition of public administration in the field of social protection of persons with disabilities. The place and role of the public management body in the sphere of formation of state social policy is determined, the powers and tasks of each of the selected elements within the scope of the investigated problem are revealed. The peculiarities of the participation of the President of Ukraine as a guarantor of the observance of human rights and freedoms, including in the formation of means and non-discriminatory ways of realizing these rights, and the creation of a legal foundation for a barrier-free public environment, have been clarified.

Attention was paid to the authority of the Office of the President of Ukraine in the field of ensuring the observance of rights and freedoms, preventing discrimination of people with disabilities and disabilities, one of the main tasks of which is to assist in the productive interaction of the President with state bodies to achieve effective results in the implementation of state policy, including social one. Emphasis is placed on direct parliamentary control over the observance of human and citizen rights and freedoms by the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine. The scope of rights of the Commissioner includes ensuring the protection of the rights of persons with disabilities by implementing control measures, by visiting, detecting and preventing manifestations of violations of the latter's rights and freedoms. The role of consultative bodies of the Verkhovna Rada of Ukraine is analyzed, highlighting their participation in the formation of state policy aimed at protecting the rights of persons with disabilities.

Keywords: *formation, state policy in the field of social protection of persons with disabilities, persons with disabilities, public administration.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-191-195

Артем ПЛАХОТНИЙ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВІДМЕЖУВАННЯ ПОНЬТЬ: ЗАСТОСУВАННЯ, АКТИВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В ЗАКОНІ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ

У статті зосереджено увагу на порівнянні і відмежуванні термінів застосування, активне застосування та використання вогнепальної зброї. Розглянуто окремі аспекти застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України під час виконання службових обов'язків. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, що розмежують терміни щодо застосування, активного застосування та використання вогнепальної зброї, охарактеризовано основні наукові думки щодо окресленої проблематики. Визначено основні відмінності між поняттями: застосування вогнепальної зброї, активне застосування вогнепальної зброї та використання вогнепальної зброї.

Ключові слова: розмежування, порівняння, відмежування, застосування, активне застосування, використання, зброя, вогнепальна зброя, тілесні ушкодження, каліцтво, поранення, загибель.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, у зв'язку із чим держава повинна забезпечити реалізацію прав і свобод громадян.

Одним із центральних органів виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, є Національна поліція України.

Варто звернути увагу на те, що поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [1].

Зазначене свідчить про те, що поліцейський повинен бути постійно готовим до професійного втручання в ту чи іншу ситуацію, яка виникає як під час виконання ним службових обов'язків, так і поза ними. Особливо це стосується патрульних поліцейських, які першими реагують на повідомлення про правопорушення, а також враховуючи їхнє цілодобове несення служби.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо розмежування понять: застосування, активне застосування та використання вогнепальної зброї було і залишається актуальним. Цю проблематику досліджували В. Осадчий, Т. Мінка, В. Тимофєєв, А. Наточій, П. Андрушко, О. Бандурка, Ю. Баулін, В. Віденко, В. Новіков та ін. Однак єдиного та чіткого підходу щодо розмежування понять: застосування, активне застосування та використання на науковому рівні досі не вироблено.

Мета статті: наукове дослідження та розмежування понять: застосування, активне застосування та використання вогнепальної зброї поліцейськими відповідно до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Найбільш суворим заходом примусу є застосування вогнепальної зброї, через що дуже важливим є дотримання вимог

© А. Плахотний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2700-0214>

r_tsp@dduvs.in.ua

законодавства поліцейськими з метою недопущення перевищення повноважень та завдання шкоди. Зазначене актуалізує дослідження нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування поліцейських заходів примусу, у тому числі застосування вогнепальної зброї під час виконання поліцейськими своїх завдань та повноважень.

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу саме на термінологічні характеристики понять: застосування, активне застосування та використання вогнепальної зброї.

Почнемо з того, що в Україні питання застосування вогнепальної зброї закріплено в ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» [1].

Сам факт закріплення на законодавчому рівні найсуворішого заходу примусу є позитивним і таким, що відповідає міжнародним правовим актам щодо застосування вогнепальної зброї. Водночас постають питання щодо термінології, вжитої в статті, яка регламентує застосування вогнепальної зброї.

Відповідно до ст. 46 Закону поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

Зокрема, у ч. 10 коментованої статті зазначено, що поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити про активне застосування вогнепальної зброї свого керівника, який, зі свого боку, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора. Увівши поняття активне застосування, законодавець не розкриває його і не пояснює різницю між ним і терміном застосування.

Законодавець розмежує, що під час застосування зброї поліцейський повинен повідомити про це керівника, а в разі активного застосування зброї негайно повідомляється безпосередній керівник, який зобов'язаний передати цю інформацію центральному органу управління поліції та відповідному прокурору.

Отже, ст. 46 Закону практично у кожній частині містить дискусійні положення як в контексті визначення самого змісту, так і в питанні ігнорування мовних законів під час побудови речень. Не є винятком і ч. 10 ст. 46, тому що, по-перше, є розмитим питання інформування керівника під час застосування та активного застосування вогнепальної зброї, по-друге, не зрозуміло, як можна розрізнити поняття активне застосування вогнепальної зброї від застосування вогнепальної зброї?

Вважаємо за доцільне зосередити увагу на порівнянні термінів застосування та активного застосування вогнепальної зброї.

Існує така думка колективу авторів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у науково-практичному коментарі Закону України «Про Національну поліцію», які визначили активне застосування зброї як застосування вогнепальної зброї без попередження. Випадками такого застосування є:

- 1) в разі спроби особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;
- 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;
- 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;
- 4) якщо особа чинить збройний опір;
- 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [2, с. 220].

У вказаній роботі В. Осадчий провів етимологічний аналіз терміна застосовувати, та визначив, що це використання, вживання чого-небудь з користю, користування чимось, що виражається в активній поведінці. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що В. Осадчий фактично прирівнює зміст термінів застосування та активне застосування вогнепальної зброї [3, с. 156].

Водночас цим колективом зроблено висновок, що це є не доцільним та помилковим, адже згідно з ч. 13 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» окреслено вичерпний перелік підстав використання вогнепальної зброї поліцейським, а саме: «Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб» [1].

Також у коментарі наголошено, що різниця між двома термінами полягає у тому, що застосувати вогнепальну зброю поліцейський може лише до людини, а використати для забезпечення допоміжних функцій: виклик підкріплення та подання сигналу тривоги [4, с. 238].

З огляду на викладене автор не вбачає додаткового тлумачення чи розмежування поняття використання вогнепальної зброї, оскільки законодавець чітко визначив та передбачив у ч. 13 ст. 46 ЗУ «Про НП» правові підстави, за яких поліцейський може використати вогнепальну зброю.

Одночасно в зазначеній вище роботі колективу ДДУВС фактично прирівнюється зміст термінів застосування та активне застосування вогнепальної зброї, що, на нашу думку, є не досить доцільним. Колектив авторів визначив застосування зброї як застосування вогнепальної зброї без попередження.

Однак ми можемо погодитися тільки з тим, що активно застосувати вогнепальну зброю поліцейський може лише до людини.

Вважаємо, що процес застосування вогнепальної зброї охоплює такі етапи: взяття до рук вогнепальної зброї (оголення зброї), приведення її у готовність, спрямування у бік правопорушника (об'єкта), здійснення пострілу за наявності підстав, передбачених ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» без завдання шкоди життю та здоров'ю особи правопорушника.

Під час аналізу чинних норм законодавства, які регулюють процес застосування та активного застосування вогнепальної зброї, мною була виокремлена досить суттєва різниця та відмінність між цими процесами, яка полягає в тому, що про застосування вогнепальної зброї поліцейський повинен повідомити письмово виключно свого керівника, а щодо факту активного застосування, то правоохоронець зобов'язаний повідомити керівника, який, зі свого боку, має обов'язок проінформувати відповідного прокурора та центральний орган управління поліції, що зазначено в ч. 10 ст. 46 ЗУ «Про Національну поліцію» [1] та у п. 54 Розділу II «Кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, пов'язані з поліцейськими, працівниками та курсантами (слухачами) навчальних закладів (навчальних центрів) зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та об'єктами, де вони розташовані» «Переліку правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві», затвердженого наказом НПУ від 04.07.2018 року № 645 [5].

У «Переліку правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві», затвердженого наказом НПУ від 04.07.2018 № 645 визначено, що у випадку застосування, використання зброї поліцейським або необережне поводження зі зброєю поліцейським, що призвело до загибелі чи поранення людини, правоохоронець через свого керівника повинен протягом 30 хвилин повідомити про цей факт центральний орган управління поліції. Винятком є факти застосування вогнепальної зброї, про які не повідомляється центральний орган управління поліції, однак про факти активного застосування зброї завжди повідомляється [5].

Також відповідно до п. 1 Розділу III Особливості обліку окремих надзвичайних подій «Порядку складання форм звітності № 1-НП о/с «Звіт про стан дотримання законності поліцейськими та надзвичайні події за їх участю», затвердженого наказом НПУ від 21.07.2016 № 626, до фактів застосування зброї, які підлягають обліку, належать випадки, внаслідок яких поліцейський стріляв на влучення в ціль незалежно від наслідків таких дій. Попереджувальний постріл та випадки використання зброї обліку не підлягають.

І як наслідок, аналізуючи та поєднуючи між собою чинні положення ЗУ «Про Національну поліцію», «Перелік правопорушень та подій, інформація про які подається до центрального органу управління поліції, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві», затвердженого наказом НПУ від 04.07.2018 № 645 та «Порядок складання форм звітності № 1-НП о/с «Звіт про стан дотримання законності поліцейськими та надзвичайні події за їх участю», затвердженого наказом НПУ від 21.07.2016 № 626, можемо констатувати, що застосування зброї може вважатися активним лише в тому випадку, коли особі внаслідок пострілу було

спричинено загибель, каліцтво або травмування, про що поліцейський повідомляє керівнику, який зобов'язаний проінформувати про це прокурора та центральний орган управління поліції.

Водночас констатація вказаного вище факту впливає також із аналізу ст. 42-46 ЗУ «Про НП», де чітко визначено, що лише в разі завдання особі тілесних ушкоджень, поранення або каліцтва внаслідок застосування поліцейських заходів примусу, правоохоронець через керівника зобов'язаний повідомити відповідного прокурора.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищевикладене, варто зазначити, що застосування вогнепальної зброї поліцейським полягає у взятті до рук зброї (оголенні), приведенні її у готовність та здійсненні пострілу за наявності підстав, які передбачені ст. 46 ЗУ «Про Національну поліцію», без завдання шкоди життю та здоров'ю особи (людині, правопорушнику). Після такого застосування поліцейський повинен повідомити про цей факт безпосереднього керівника для проведення подальшого службового розслідування та списання використаних набоїв [6, 7].

Активне застосування вогнепальної зброї полягає у взятті до рук (оголенні) вогнепальної зброї, приведенні її у готовність, спрямування у бік правопорушника та здійснення пострілу з обов'язковим нанесенням особі тілесних ушкоджень (каліцтва, травмування, поранення, загибель).

Після активного застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний негайно повідомити свого керівника, який повинен проінформувати відповідного прокурора та центральний орган управління Національної поліції для призначення службового розслідування, списання набоїв і внесення відомостей в ЄРДР та початку досудового розслідування за фактом нанесення шкоди здоров'ю або смерті особи внаслідок дій поліцейського [6–8].

Одночасно варто зазначити, що поняття використання є єдиним у своєму розумінні, містить правові підстави та притаманне виключно до використання саме вогнепальної зброї, а не до інших поліцейських заходів примусу, які лише застосовуються, що узгоджується та підтверджується аналізом ст. 42–46 Закону України «Про Національну поліцію».

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.10.2022).
2. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
3. Осадчий В. І. Кримінально-правова складова регламентування поліцейських заходів примусу в Законі України «Про Національну поліцію». *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 4. С. 154–160.
4. Тимофєєв В. П. Активне застосування вогнепальної зброї: поняття та характеристика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнародної науково-практ. конф. (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 237–238.
5. Наказ Національної поліції України № 645 від 04.07.2018. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення: 25.10.2022).
6. Наказ Національної поліції України № 893 від 07.11.2018. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення: 25.10.2022).
7. Наказ Національної поліції України № 828 від 11.10.2018. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення: 25.10.2022 р.).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

Надійшла до редакції 13.06.2023

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu [Щт the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (access date: 25.10.2022 r.). [in Ukr.].
2. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On the National Police"] / kol. avt.; ker. avt. kol. d-r yuryd. nauk, dots. T. P. Minka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 480 p. [in Ukr.].
3. Osadchyi, V. I. (2015) Kryminalno-pravova skladova rehlamentuvannia politseiskykh zakhodiv prymusu v Zakoni Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [The criminal law component of the

regulation of police coercive measures in the Law of Ukraine "On the National Police". *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 4. С. 154–160. [in Ukr.].

4. Tymofieiev V. P. (2021) Aktyvne zastosuvannya vohnepalnoi zbroi: poniattia ta kharakterystyka [Active use of firearms: concept and characteristics]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty [: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 bereznia 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 237–238. [in Ukr.].

5. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy № 645 vid 04.07.2018 [Order of the National Police of Ukraine No. 645 dated July 4, 2018]. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (access date: 25.10.2022). [in Ukr.].

6. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy № 893 vid 07.11.2018 r. [Order of the National Police of Ukraine No. 893 dated November 7, 2018]. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (access date: 25.10.2022). [in Ukr.].

7. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy № 828 vid 11.10.2018 [Order of the National Police of Ukraine No. 828 of October 11, 2018]. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (access date: 25.10.2022). [in Ukr.].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 25.10.2022). [in Ukr.].

ABSTRACT

Artem Plakhotnyi. Current issues regarding the definition of application, active application and use of firearms in the National Police Act. The article focuses on comparing the terms of use and active use of firearms. Some aspects of the use of firearms by employees of the National Police of Ukraine during the performance of official duties are considered.

The National Police of Ukraine is one of the central bodies of the executive power that serves society by ensuring the protection of human rights and freedoms, countering crime, and maintaining public safety and order.

It is worth paying attention to the fact that a police officer throughout the territory of Ukraine, regardless of the position he holds, location and time of day, in the event that any person addresses him with a statement or notification of events that threaten personal or public safety, or in the event upon direct detection of such events is obliged to take the necessary measures for the purpose of rescuing people, providing assistance to persons who need it, and to notify the nearest police authority.

The above indicates that a police officer must be constantly ready for professional intervention in any situation that arises both during the performance of his official duties and outside of them. This is especially true for patrol officers, who are the first to respond to reports of crime, and given their 24-hour duty.

The most severe measure of coercion is the use of firearms, in connection with which it is extremely important for the police to comply with the requirements of the law in order to prevent excesses of authority and causing harm. The aforementioned actualizes the research of normative and legal regulation of relations in the sphere of the application of police coercive measures, including the use of firearms during the police officers' performance of their powers.

In the context of our research, it is worth paying attention to the terminological characteristics of the concepts of use and active use of firearms.

The current legal acts, which delimit the terms regarding the use and active use of firearms, have been analyzed, and the main scientific opinions regarding the outlined issues have been characterized. The authors identified the main differences between the concepts of use of firearms and active use of firearms.

Keywords: *saparation, comparison, delimitationn, application, active application, use, weapon, firearm, bodily harm, maim, wound, death.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-196-201

Андрій БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук

(Козелецька окружна прокуратура Чернігівської області,
м. Козелець Чернігівської обл., Україна)

ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито питання інституційного реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему. Доведено, що реформування є одним із пріоритетів діяльності Міністерства юстиції України. Серед актуальних теоретичних і практичних питань реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему виокремлено: використання в теорії і практиці терміна пенітенціарна система; вплив засобів виправлення і ресоціалізації на процес реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему; оцінка стану матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи. Сформульовано авторське визначення пенітенціарної системи України.

Ключові слова: реформування, кримінально-виконавча трансформації, пенітенціарна система, воєнний стан, правовий статус, виправлення, ресоціалізація, реінтеграція, матеріально-побутове, медико-санітарне забезпечення, засуджений, персонал, місця несвободи.

Постановка проблеми. Міністерство юстиції України як правонаступник Державної пенітенціарної служби України (2016 р.) в умовах воєнного стану в Україні не може обійти один з основних принципів кримінально-виконавчого законодавства невідворотності виконання/відбування покарань, оскільки саме цей принцип у майбутньому стає важливою складовою демократичних змін у суспільстві, що орієнтується на цивілізовані міжнародні стандарти поводження з ув'язненими і засудженими та суттєво впливає на реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему.

Незважаючи на вагомі здобутки вітчизняних науковців щодо реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему варто зазначити, що здійснені наукою кримінально-виконавчого права дослідження в цій сфері не повною мірою знаходять своє втілення в діяльності органів та установ виконання покарання на всіх стадіях кримінально-виконавчого процесу.

На нашу думку, такий стан справ, з одного боку, пов'язаний з небажанням практиків прислуховуватися до думок науковців, що є хибним, а з іншого боку, на жаль, кримінально-виконавча наука не є пріоритетом діяльності Міністерства юстиції України, її структурних підрозділів (Державний департамент з питань виконання покарань та Державна установа «Центр пробації»).

З огляду на це метою наукової статті є обґрунтування необхідності дослідження інституціонального реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему. А головне завдання: розробка аргументованих пропозицій, спрямованих на втілення в органах та установах виконання покарання міжнародних

© А. Богатир'ов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/00000003-2707-8978>

vanbogatyrov@gmail.com

стандартів поведінки з ув'язненими і засудженими.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення наукових, навчальних, навчально-методичних та інших видань показало, що проблемою інституціонального реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему досить активно та продуктивно займаються такі учені, як: А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Є. Бодюл, О. Джуза, А. Кирилюк, В. Кирилюк, В. Коваленко, Д. Колодчин, О. Колб, Ю. Новосад, І. Іваньков, М. Пузирьов, Г. Радов, В. Свірець, А. Степанюк, Я. Стрелюк, О. Шкута, С. Царюк, І. Яковець та ін.

Мета. Водночас з урахуванням воєнного стану в Україні реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему є актуальною і такою, що має теоретико-прикладне значення. Більше того, на доктринальному рівні проблема інституціонального реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему не була предметом наукових досліджень, що знижує рівень пенітенціарної науки, а тому її розробка є очевидною і своєчасною.

Виклад основного матеріалу. Реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему передбачено у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р [1].

Серед актуальних теоретичних і практичних питань реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему варто виділити такі: 1) використання в теорії і практиці терміна «пенітенціарна система»; 2) вплив засобів виправлення і ресоціалізації на процес реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему; 3) оцінка стану матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи.

Розкриємо зміст кожного проблемного питання. Щодо терміна «пенітенціарна система». Щодо цього, як зауважує вітчизняний вчений В. Свірець, є оперування на рівні законодавства термінами «кримінально-виконавча система» та «пенітенціарна система», а також процесу їх трансформації та сутнісних відмінностей. Саме цим проблемам, як зауважує дослідник, наділено недостатньо уваги в кримінально-виконавчій науці [2, с. 167].

Поділяючи позицію вченого, нами був виконаний аналіз сучасних поглядів на цю проблему і встановлено, що вітчизняні вчені по-різному розглядають цей термін. Першим, хто поставив на порядок денний сформулювати визначення пенітенціарна система, вважається вітчизняний вчений Г. Радов, на думку якого пенітенціарна система – це цілісне, функціонально-інтегральне утворення повноважних суб'єктів державного управління, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та їх узгоджених дій щодо забезпечення ресоціалізації засуджених [3, с. 11].

На думку іншого вітчизняного вченого Д. Ягунова, пенітенціарна система – це сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з вироблення та реалізації єдиної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи й інституції взаємодіють у напрямі забезпечення суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання [4, с. 3–7].

Досліджуючи «Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні» вітчизняний вчений О. Пташинський зазначив, що пенітенціарна система – це сукупність взаємопов'язаних державних установ та органів виконання покарань, створених з метою виправлення і перевиховання засуджених, які здійснюють єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань відповідно до чинного законодавства [5, с. 45].

Однак вітчизняний вчений Є. Бодюл розглядає пенітенціарну систему як сукупність суб'єктів виконання кримінальних покарань, організаційно правових, соціальних і громадських інститутів, що беруть участь у забезпеченні виправлення і ресоціалізації засуджених [6, с. 34].

Вітчизняний вчений-пенітенціарист О. Шкута, досліджуючи «Пенітенціарну систему України: теоретико-прикладна модель», зробив висновок, що пенітенціарна система – це сукупність органів і установ, підпорядкованих центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, функціонування яких у взаємодії з іншими

соціальними інституціями підпорядковано досягненню мети виправлення засуджених, ресоціалізації осіб, які відбули покарання, запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобіганню тортурам та не людському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [7, с. 34].

Наведені нами судження вчених щодо терміна «пенітенціарна система» зайвий раз підтвердили нашу позицію, згідно з якою нова пенітенціарна система може прийти на зміну наявної кримінально-виконавчої системи України після того, коли остання пройде певні етапи своєї трансформації (теоретичне, законодавче та практичне закріплення). І це дуже важливо, оскільки кожен етап займає певний період часу.

Варто наголосити, що кримінально-виконавча система України набула нового змісту після 2003 року, за цей час її трансформаційні процеси були направлені на формування та теоретичне обґрунтування її переходу на новий етап законодавчий. У цьому контексті варто виділити проєкт закону України Про пенітенціарну систему України, який на жаль, так і перебуває на стадії розгляду у Верховній Раді України, а також розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року щодо схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках. Наскільки нам відомо, що цей документ готувало Міністерство юстиції України, а тому її розробники мали б розуміти, що без трансформації кримінально-виконавчої системи, реформувати пенітенціарну систему загалом неможливо, оскільки на рівні теорії кримінально-виконавчого права вона є, і це доведено вітчизняними вченими школи «Інтелект», але законодавчо ця система поки що не знайшла своє закріплення в нормі закону.

З огляду на викладене вбачається, що нова пенітенціарна система України має забезпечити три стадії виконання/відбування покарання: соціалізацію; ресоціалізацію і реінтеграцію, а тому її варто розглядати, як державний інститут, який наділений правом формувати й реалізувати державну політику у пенітенціарній сфері шляхом залучення до цього процесу відповідні державні і не державні органи і установи з метою повернення у суспільство осіб, які вчинили кримінальні правопорушення законотворчими громадянами.

Наступна проблема, яка суттєво впливає на інституціональне реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему – це застосування до засуджених засобів виправлення і ресоціалізації. Оскільки за даними наукової школи «Інтелект», ефективність роботи органів і установ виконання покарань оцінюється за напрямом виправлення і ресоціалізації засуджених, тому ми дані засоби розглядаємо як прикладну основу Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

Вітчизняний вчений М. Пузирьов у власному дослідженні диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк доводить, що важливе значення у засобах виправлення і ресоціалізації засуджених є розроблення єдиних критеріїв і показників по яких суспільство може дати оцінку ефективності діяльності органів і установ пенітенціарної системи [8, с. 121].

І хоча вони існують у відповідних нормативно-підзаконних актах Міністерства юстиції України, однак на даний час, вони не направлені на індивідуальний підхід до кожного засудженого в місцях несвободи, а це в свою чергу впливає на їх правовий і психологічний стан. Отож засоби виправлення і ресоціалізації засуджених варто розглядати, як складний багатofункціональний процес, що передбачає отримання та аналіз персоналом місць несвободи, відомостей про засудженого на всіх стадіях виконання/відбування кримінального покарання.

Доволі цікавою проблемою для реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему є оцінка стану матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи.

Згідно зі статтею 115 КВК України особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути менше ніж чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів. Водночас засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном з урахуванням статі і кліматичних умов, а в лікувальних закладах – спеціальним одягом і взуттям [9].

Варто наголосити, що особливій актуальності ця проблема набула сьогодні, коли Міністерство юстиції України запропонувало суспільству нову стратегію реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему, а тому виникла необхідність наукового аналізу тих заходів, що закріплені у відповідних державних програмах (стратегіях, концепціях, моделях тощо).

Щодо надання засудженим та ув'язненим якісної медичної допомоги: організація лікування осіб, які є хворими на туберкульоз, або інші небезпечні інфекційні хвороби, недостатня укомплектованість медичних установ кваліфікованими кадрами, низький рівень забезпечення медичним обладнанням. Отже, засуджені не мають можливості отримати кваліфіковану медичну допомогу, що призводить до зростання рівня захворюваності та смертності серед них.

Хоча завдання медичних служб в місцях несвободи не обмежується виключно лікуванням хворих пацієнтів. На ці служби покладається також відповідальність за соціальну та профілактичну медицину. Медичні служби в місцях несвободи, як зауважує вітчизняний вчений В. Човган (які взаємодіють в разі потреби з іншими владами), повинні контролювати організацію харчування (кількість, якість, приготування та розподіл їжі), і дотримання умов гігієни (чистота одягу і постільної білизни; доступ до кранів з проточною водою; сантехнічне обладнання), а також слідкувати за опаленням, освітленням та вентиляцією камер. Вони також повинні слідкувати за умовами організації праці та прогулянок на свіжому повітрі [10].

Зокрема, створення в установах виконання покарань Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби як необхідної підстави для здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів і забезпечення незалежності лікаря від керівника установи виконання покарань, що, насамперед, сприятиме неупередженому встановленню діагнозів та якісному наданню медичної допомоги особам, засудженим до позбавлення волі в Україні [11, с. 24–25].

Інші науковці ще більш категоричніші. Оскільки чинний КВК не передбачає організації в кримінально-виконавчій системі закладів на правах лікувальних для психічно хворих засуджених до позбавлення волі на певний строк, то хронічно хворі особи, які стали небезпечними для оточення і потребують стаціонарного лікування, повинні судом звільнитись від відбування покарання на підставі ст. 84 КК України з подальшим примусовим лікуванням у спеціалізованих закладах МОЗ України з відповідним режимом тримання.

До психічно хворих засуджених до позбавлення волі, які не є небезпечними для оточення, але відмовляються добровільно лікуватись, суд за зверненням адміністрації виправної колонії на підставі ч. 1 ст. 94 КК України може застосовувати примусовий захід медичного характеру у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, яку повинні надавати лікарі-психіатри медичних частин виправних колоній. Водночас потребує законодавчого визначення порядок та місце лікування хворих на тяжкі психічні розлади чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, звільнення від відбування покарання яких на підставі ст. 84 КК України є проблематичним [12, с. 423].

На цей час з метою забезпечення прав засуджених та осіб, узятих під варту, Міністерством юстиції утворено державну установу з питань охорони здоров'я, що дасть змогу забезпечити здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів та зробити лікаря незалежним від керівника установи виконання покарань, що забезпечить неупереджене встановлення діагнозу та якісне надання медичної допомоги.

Отож вирішення вказаних проблем стане додатковим кроком до усунення причин, які стають підставами для звернень громадян України до Європейського суду з прав людини щодо неналежних умов тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх медичного, матеріально-технічного забезпечення, що насамперед тягне за собою додаткові витрати держави на виплату компенсацій та стає причиною формування негативного іміджу України у світовому співтоваристві.

У контексті викладеного ми можемо оцінити стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи, як такий, який потребує суттєвого удосконалення з урахуванням міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими та використання Міністерством юстиції України міжнародного досвіду матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи.

Висновки. З огляду на вищевикладене можна констатувати таке.

1. Міністерству юстиції України з метою поліпшення реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему пропонується створити плідну й конструктивну співпрацю з вітчизняними науковцями, що дозволить впровадити в діяльність органів і установ виконання покарань інноваційні здобутки як теоретичного, так і практичного спрямування. З цією метою варто відродити наукову експертну раду.

2. Доведено, що успіх будь-яких реформ залежить від рівня їх сприйняття людьми, на яких покладається їх реалізація. А тому реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему потребує зміни професійної підготовки, перепідготовки у частині пошуку балансу інтересів персоналу та засуджених.

3. Реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему обов'язково повинно передбачати поліпшення умов тримання засуджених, їх матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення в місцях несвободи, оскільки саме це стимулює останніх до виправлення, ресоціалізації та реінтеграції у суспільство.

4. Важливе значення для реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему має удосконалення системи стимулювання засуджених до законслухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених, налагодження дієвої взаємодії органів і установ виконання покарань із суб'єктами соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

Список використаних джерел

1. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>. (дата звернення: 21.10.2023).

2. Свірець В. В. До питання про інституціональне реформування пенітенціарної системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Том 5. С. 167–174.

3. Радов Г. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 2. С. 11–52.

4. Ягунов Д. Пенітенціарна реформа: деякі аналітичні нотатки та рекомендації. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=527>. (дата звернення: 21.09.2023).

5. Пташинський О. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2001. 185 с.

6. Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 235 с.

7. Шкуга О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 366 с.

8. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис.канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. 252 с.

9. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 28.08.2023).

10. Човган В. Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини. URL: <http://khp.org/index.php?id=1453461065> (дата звернення: 28.08.2023).

11. Почанська О. С. Проблеми забезпечення права на охорону здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право*. 2018. № 2. С. 20–26.

12. Стулов О. О. Медико-санітарне обслуговування засуджених до обмеження та позбавлення волі: проблеми забезпечення законності. *Форум права*. 2014. № 2. С. 423–427.

Надійшла до редакції 07.09.2023

References

1. Stratehiia reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh [Strategy for reforming the penitentiary system for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2022 № 1153-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (access date: 21.10.2023). [in Ukr.].

2. Svirets, V. V. (2017) Do pytannia pro instytutsionalne reformuvannia penitentsiarnoi systemy [Regarding the issue of institutional reform of the penitentiary system]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 1. Vol. 5, pp. 167–174. [in Ukr.].

3. Radov, H. (1997) Doktrynalna model Zakonu «Pro penitentsiarnu systemu Ukrainy» [Doctrinal model of the Law "On the Penitentiary System of Ukraine"]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*. № 2, pp. 11–52. [in Ukr.].
4. Yahunov, D. Penitentsiarna reforma: deiaki analitychni notatky ta rekomendatsii [Penitentiary reform: some analytical notes and recommendations]. URL: <http://www.yahunov.in.ua/?p=527> (access date: 21.09.2023). [in Ukr.].
5. Ptashynskiy, O. (2001) Pravovi problemy reformuvannya penitentsiarnoi systemy v Ukraini [Legal problems of reforming the penitentiary system in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 185 p. [in Ukr.].
6. Bodiul, Ye. M. (2005) Pravovi ta orhanizatsiini zasady vykonannya pokarannya v kryminalno-vykonavchyykh ustanovakh vidkrytoho typu [Legal and organizational principles of execution of punishment in open-type penal institutions] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 235 p. [in Ukr.].
7. Shkuta, O. O. (2017) Penitentsiarna systema Ukrainy: teoretyko-prykladna model [Penitentiary system of Ukraine: theoretical and applied model] : monohrafiia. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 366 p. [in Ukr.].
8. Puzyryov M. S. (2012) Dyferentsiatsiia ta individualizatsiia vykonannya pokarnnia u vyhliadi pozbavleniia voli na pevnyi strok [Differentiation and individualization of execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period] : dys.kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 252 p. [in Ukr.].
9. Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (access date: 28.08.2023). [in Ukr.].
10. Chovhan, V. Kliuchovi napriamy penitentsiarnoi reformy yak skladovi natsionalnoho Planu dii u sferi prav liudyny [Key areas of penitentiary reform as components of the national action plan in the field of human rights]. URL: <http://khp.org/index.php?id=1453461065> (access date: 28.08.2023). [in Ukr.].
11. Pochanska, O. S. (2018) Problemy zabezpechennia prava na okhoronu zdorovia hromadian, zasudzhennykh do pozbavleniia voli v Ukraini [Problems of ensuring the right to health care of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine]. *Pravo*. № 2, pp. 20–26. [in Ukr.].
12. Stulov, O. O. (2014) Medyko-sanitarne obsluhovuvannya zasudzhennykh do обмеzhennia ta pozbavleniia voli: problemy zabezpechennia zakonnosti [Medical and sanitary care of those sentenced to restriction and deprivation of liberty: problems of ensuring legality]. *Forum prava*. № 2, pp. 423–427. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Bohatyryov. Institutional reformation of the criminal and executive system and its transformation into a penitentiary system. The issue of institutional reform of the criminal enforcement system and its transformation into a penitentiary system was described in the article. It has been proven that this reformation is one of the priorities of the Ministry of Justice of Ukraine.

Current theoretical and practical issues of reforming the criminal-executive system and its transformation into a penitentiary system are highlighted: the use in theory and practice of the term "penitentiary system"; the influence of means of correction and resocialization on the process of reforming the criminal enforcement system and its transformation into a penitentiary system; assessment of the state of material, household and health care of convicts in places of imprisonment.

The author's definition of the penitentiary system of Ukraine is formulated – it is a state institution that is empowered to form and implement state policy in the penitentiary sphere, by involving in this process relevant state and non-state bodies and institutions with the aim of returning to society persons who have committed criminal offenses as law-abiding citizens. The material described above in this article made it possible to formulate the following conclusions.

In order to improve the reform of the criminal-executive system and its transformation into a penitentiary system, the Ministry of Justice of Ukraine is proposed to create a powerful and constructive cooperation with domestic scientists, which will allow introducing innovative achievements of both theoretical and practical direction into the activities of the bodies and institutions for the execution of punishments. For this purpose, it is necessary to revive the scientific expert council.

It has been proven that the success of any reforms depends on the level of their perception by people who rely on their implementation. And therefore, the reform of the criminal-executive system and its transformation into a penitentiary system requires a change in professional training and retraining in terms of finding a balance between the interests of staff and convicts.

The reform of the criminal-executive system and its transformation into a penitentiary system must necessarily provide for the improvement of the conditions of detention of convicts, their material, household and medical-sanitary support in places of imprisonment, since this process stimulates the latter to correction, resocialization and reintegration into society.

The great importance for the reform of the criminal-executive system and its transformation into a penitentiary system has the improvement of the system of encouraging convicts to law-abiding behavior and resocialization through the introduction of a gradual change in the conditions of their detention, the development and implementation of a system of criteria for assessing the degrees of correction of convicts, and the establishment of effective interaction of bodies and institutions of execution system with subjects of social patronage of persons released from places of imprisonment.

Keywords: *reformation, criminal and executive transformation, penitentiary system, martial law, corrections, resocialization, reintegration, material and household, medical and sanitary support, convict, staff, places of imprisonment.*

УДК 342.922

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-202-208

Yevhen LEHEZA[©]

Doctor of Law, Professor

(University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE REGARDING THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

Євген Легеца. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї. Метою дослідження є превентивна діяльність Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству за нинішнього сценарію. У статті проаналізовано основні нормативно-правові акти України, які регулюють вжиття невідкладних заходів щодо запобігання та протидії насильству в сім'ї, гендерно зумовленому насильству, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства. Основними завданнями та методами роботи підрозділів превентивної роботи Національної поліції України є: виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них; прийом та розгляд заяв і повідомлень про домашнє насильство, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, гендерно зумовленому насильству та насильству над дітьми тощо.

Методологічною основою дослідження є порівняльно-правовий та системний аналіз, формально-юридичний метод, метод інтерпретації, герменевтичний метод, а також методи аналізу та синтезу. Висновки. Визначено, що законодавство України у сфері протидії та запобігання домашньому насильству включає законодавчі та підзаконні, відомчі та нормативно-правові акти.

Зазначається, що підрозділи Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків. Конкретизовано загальні та спеціальні заходи, які застосовуються до кривдників, а також зазначено особливості їх застосування превентивними підрозділами Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Ключові слова: домашнє насильство, завдання, Національна поліція України, підрозділи поліції, превентивна діяльність.

Relevance of the study. Bringing the standards of professional training and official activities for the prevention of domestic violence by the police units carrying out preventive activities of the National Police of Ukraine in line with the generally recognized norms and standards in international relations, as well as the relevant standards of European and other countries is one of the main directions of reforming the law enforcement system of Ukraine. According to the new administrative and territorial structure, the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 17, 2020. No. 807-IX "On the Formation and Liquidation of Districts" [6] has introduced new organizational and staff changes in the structure of territorial bodies, police units that determines the development and definition of the following categories: goals, objectives of activities, structural and organizational, and competence elements aimed at ensuring human rights and freedoms, the interests of society and the state, and domestic violence prevention.

Recent publications review. The works of administrative scientists are devoted to the general theoretical aspects of the organizational and legal basis of the police of Ukraine: Volokitenko I., Leheza Ye. [8], Halaburda N., Chalavan V., Yefimov V., Yefimova I. [2] and others. As for the study of the goals, objectives, forms and methods of activity of the units of the preventive service of the National Police of Ukraine for the prevention of domestic violence in the modern Ukrainian administrative legislation and in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs (hereinafter referred to as the Ministry of Internal Affairs) of Ukraine, there are only isolated scientific developments.

© Ye. Leheza, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

yevhenleheza@gmail.com

The research paper's objective is to define the powers of preventive police units to prevent domestic violence, as well as to disclose the main organizational and legal forms, methods and measures in the field of preventing domestic violence.

Thus, as indicated by Kobrusieva Ye. a characteristic feature of the common space of justice, freedom and security is presented as the need to ensure a harmonious combination of its two aspects: external and internal. It is clear that the internal aspect of this space presupposes consolidation of efforts of law enforcement bodies of the European Union member states aimed at insurance of internal security and maintenance of law order throughout the Community, creation of a number of specialized bodies (institutions) whose activity should be directed at the promotion of the work of national law enforcement bodies [3].

Thus, taking into account that at present the Institute of International Cooperation of bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine is at the stage of its formation, the urgent need is to study successful foreign experience of legal regulation of international cooperation in police activity in order to determine the possibility to use this experience in Ukraine and to develop ways of qualitative improvement of administrative and legal regulation of international cooperation of the police in Ukraine.

Discussion. In accordance with paragraph 5 of Article 1 of the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Domestic Violence”, prevention of domestic violence means the system of measures implemented by executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, as well as citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who are in Ukraine legally, and aimed at raising public awareness of the forms, causes and consequences of domestic violence, forming an intolerant attitude to violent behavior in private relations, caring attitude to affected persons, primarily to affected children, eliminate discriminatory attitudes about the social roles and responsibilities of women and men, as well as any customs and traditions based on them.

The powers of the preventive units of the National Police of Ukraine in the field of preventing and countering domestic violence include:

- 1) identification of facts of domestic violence and timely response to them;
- 2) receiving and reviewing applications and reports of domestic violence, including consideration of reports received by the call center for preventing and countering domestic violence, gender-based violence and violence against children, taking measures to stop it and provide assistance to affected persons, taking into account the results of risk assessment in accordance with the procedure determined by the Central Executive Authority that ensures the formation of state policy in the field of preventing and countering domestic violence, together with the National Police of Ukraine;
- 3) informing affected persons about their rights, measures and social services that they may use;
- 4) issuing urgent restraining orders against abusers;
- 5) taking abusers for preventive registration and conducting preventive work with them in accordance with the procedure established by law;
- 6) monitoring the implementation of special measures to counteract domestic violence by abusers during their validity period;
- 7) cancellation of permits for the right to purchase, store, carry weapons and ammunition to their owners in the event of domestic violence, as well as the seizure of weapons and ammunition in accordance with the procedure established by law;
- 8) interaction with other bodies that carry out measures in the field of preventing and countering domestic violence, in accordance with Article 15 of this Law;
- 9) reporting to the Central Executive Authority, implementing the state policy in the field of preventing and countering domestic violence, on the results of the exercise of powers in this area in accordance with the procedure determined by the Central Executive Authority that ensures the formation of state policy in the field of preventing and countering domestic violence [15].

Authorized units of the National Police of Ukraine exercise their powers in the field of preventing and countering domestic violence, taking into account international standards for the response of law enforcement agencies to cases of domestic violence and risk assessment. Police officers may enter a person's home without a reasoned court decision in urgent cases related to the cessation of an act of domestic violence committed, in case of an immediate danger to the life or health of the injured person.

Of particular note is that in accordance with the Order of the Ministry of Internal Affairs dated December 19, 2017 No. 1044 “On Approval of Instructions for Organizing the Work of

Juvenile Prevention Units of the National Police of Ukraine” [4], the main tasks are as follows:

- preventive activities aimed at preventing children from committing criminal and administrative offenses, identifying the causes and conditions that contribute to this, and taking measures within their competence to eliminate them;
- keeping preventive records of children who are prone to committing offenses, and conducting individual prevention measures with them;
- participation in establishing the location of the child in the event of his/her unknown disappearance or obtaining data for this purpose in the criminal proceedings opened on the fact of the child’s unknown disappearance;
- taking measures to prevent and counteract domestic violence committed by and against children, as well as child abuse;
- taking measures to prevent child neglect, including the implementation of police custody of minors;
- carrying out activities related to the protection of the child’s right to general secondary education [5].

Special measures to combat domestic violence include:

- 1) an emergency prohibition order against the abuser;
- 2) a prohibitory injunction order against the abuser;
- 3) taking the abuser on preventive registration, conducting preventive work with the abuser;
- 4) referral of the abuser to the abuser program [11].

In accordance with paragraph 16 of Article 1 of the Law of Ukraine “On Preventing and Countering Domestic Violence”, an emergency prohibition order is a special measure to counteract domestic violence, which is used by authorized units of the National Police of Ukraine as a response to the fact of domestic violence and is aimed at immediately stopping domestic violence, eliminating the danger to the life and health of victims and preventing the continuation or repetition of such violence [5].

This emergency prohibition order is issued if there is an immediate threat to the life or health of the injured person in order to immediately stop domestic violence, prevent its continuation or recommitment. This legal instrument is regulated in more detail in Article 25 of this Law.

Measures that may be applied on the basis of an emergency prohibition order include: an obligation for the abuser (the person who has committed domestic violence) to leave the place of residence (stay) of the injured person; a ban on the abuser to enter and stay in the place of residence (stay) of the injured person; a ban on the abuser in any way to contact the injured person. In relation to minor abusers who have a common place of residence (stay) with the injured person, these first two measures are not subject to application.

It should be noted that the Law of Ukraine “On Preventing and Countering Domestic Violence” gives the safety of the affected person priority even over the property rights of persons to housing [5]. Therefore, part 3 of Article 25 of this Law provides for the possibility of issuing an emergency prohibition order in relation to residential premises that belong exclusively to the offender, provided that such housing is the place of joint residence (stay) of the injured person and the offender. At the same time, the police are empowered to evict the offender from such residential premises, if the emergency prohibition order provides for an obligation to leave the place of residence (stay) of the injured person, and the offender refuses to voluntarily leave it. The urgency and out-of-court nature of the adoption determine the validity period of an emergency prohibition order, which is not more than ten days [8].

Consequently, an emergency prohibition order is applied by the police if there is a threat to the injured person and for the purpose of immediately countering an act of domestic violence. That is, at the time of issuing this order, the person in respect of whom it is issued has not been found guilty of committing domestic violence in criminal proceedings or an administrative offense. In general, this approach is somewhat similar to the detention of a suspected person during the commission of a crime or after its commission, if the set of signs indicates that this particular person has committed a crime (Article 208 of the Criminal Procedure Code), which takes place before the commencement of a pre-trial investigation (in other words, before the opening of criminal proceedings). By this analogy, in our opinion, the issuance of an emergency prohibition order should be accompanied by other procedural actions of the police, namely, drawing up a protocol on an administrative offense (Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) or entering information on the relevant criminal offense in the Unified

Register of Pre-Trial Investigations.

Unlike an emergency prohibition order, a prohibitory injunction order is issued by the court on the basis of an appeal from interested parties, and therefore allows for a much wider range of possible restrictions on the rights of the offender, longer periods. In particular, the measures that may be applied to the abuser on the basis of a prohibitory injunction order are: (1) prohibition to stay in a place of cohabitation (stay) with the injured person; (2) removal of obstacles in the use of property that is the object of the right of common joint ownership or personal private property of the injured person; (3) restriction of communication with the injured child; (4) prohibition to approach a certain distance to the place of residence (stay), study, work, other places of frequent visit of the injured person; (5) prohibition to personally and through third parties search for the injured person if he/she is at his/her own request in a place unknown to the offender, pursue him/her and communicate with him/her in any way; (6) prohibition to conduct correspondence, telephone conversations with the affected person or to contact him/her through other means of communication in person and through third parties.

It is worth noting that the prohibitory injunction order may provide for the application of several of these measures at once. Similarly to an emergency prohibition order, a prohibitory injunction order may not contain measures that restrict the right of residence or stay of a minor abuser in the place of his/her permanent residence (stay). The issuance of a prohibitory injunction order is carried out by making a court decision in a separate proceeding, for the purposes of which Section IV of the Civil Procedure Code (hereinafter referred to as the CPC) is supplemented with a new Chapter 13. In addition, the issuance of a prohibitory injunction order in a separate proceeding is based on the provision that this proceeding is intended to create conditions for a person to exercise personal non-property or property rights (part 7 of Article 19 of the CPC). The prohibitory injunction order is issued for a period of one to six months and may be extended by the court for a period of no more than six months [1].

The Law of Ukraine “On Preventing and Countering Domestic Violence” and the Civil Procedure Code do not provide for the possibility of revoking the prohibitory injunction order, in particular if a person is found not guilty of committing a crime or administrative offense. It appears that a possible way to resolve this issue would be to quash the judgment on newly discovered circumstances [9].

In addition, all facts of domestic violence, information on the abuser (regardless of his/her consent), as well as about victims (with their consent) are entered in the Unified State Register of Domestic and Gender-Based Violence Cases. Such information is stored in the database: 1 year – in the absence of open criminal proceedings, a court decision on a prohibitory injunction order or administrative penalty, a court verdict of guilty; 3 years – in the presence of a court decision on a prohibitory injunction order or administrative penalty; 10 years – if there is a conviction that has entered into force [16].

In addition, the abuser may be taken on preventive registration, work with him/her by the police, and sent to undergo a corrections programme for a period of three months to one year.

The next measure is the taking of abusers by a division of the National Police of Ukraine for preventive registration, conducting preventive work with them, which occurs from the moment of detection of the fact of committing domestic violence by them, for the period established by law. Removal of the offender from the preventive register is carried out by the authorized division of the National Police of Ukraine, which has ensured the preventive registration, automatically after the completion of the established period, unless otherwise provided by law. The procedure for taking on preventive registration, carrying out preventive work and removing the offender from preventive registration is approved by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [9].

In turn, intervention programs for abusive behavior are available as well. The bodies responsible for implementing intervention programs for abusive behavior are local state administrations and local self-government bodies that organize and ensure that abusers complete such programs. The implementation of intervention programs for abusive behavior in relation to abusers is carried out taking into account the age and psychological characteristics of children. In order to prevent repeated domestic violence and ensure the implementation of the intervention program for abusive behavior, the abuser’s child may be temporarily placed with relatives, in the family of a foster carer or in an institution for children, regardless of the form of ownership and subordination, in which appropriate conditions are created for living, upbringing, training and rehabilitation of the child in accordance with his/her needs. The implementation of

intervention programs for abusive behavior is provided by specialists who have received appropriate training. The abuser may be sent by the court to complete the intervention program for abusive behavior for a period of three months to one year in cases stipulated for by law. The abuser should be able to attend the intervention programs for abusive behavior on his/her own initiative on a voluntary basis. In case of failure of the abuser to complete the intervention program for abusive behavior or evasion from completing the program without valid reasons, the bodies responsible for the implementation of intervention programs for abusive behavior shall provide within three working days a written notification about this to the authorized unit of the National Police of Ukraine for taking action. Bringing the abuser to justice for failure to complete the intervention program for abusive behavior does not release the abuser from the obligation to complete such a program. If an abuser, in particular a child abuser, is brought to criminal responsibility by the court, he/she may be required to complete a probation program in accordance with paragraph 4 of part 2 of Article 76 of the Criminal Code of Ukraine [1].

It should be noted that all these measures are preventive measures that enable state bodies to quickly respond to the facts of domestic violence, stop its commission, and eliminate the threat of repeated violence. However, the application of such measures does not mean that the offender will not be brought to administrative or criminal responsibility if there are grounds.

In order to respect human rights and freedoms, to comply with guarantees for the protection of the rights and interests of persons affected by domestic violence, gender-based violence, as well as to ensure an appropriate response to cases of such violence, to provide assistance to affected persons, to create conditions for each child to exercise the right to grow up in a safe family environment, taking into account the growing challenges associated with the commission of domestic violence, due to the reduction of latency of such offenses, great public response and in order to effectively implement the Decree of the President of Ukraine dated September 21, 2020. No. 398/2020 “On Urgent Measures to Prevent and Counteract Domestic and Gender-based Violence, and Protect the Rights of Persons Affected by Such Violence”, we propose to create sectors of countering domestic violence in the cluster police units created on the basis of regional centers and cities of Severodonetsk and Mariupol, in the prevention departments, which, in particular, will include police officers involved in working in mobile groups to respond to the facts of committing such offenses, which are now successfully operating in the implementation of the relevant project [7].

We suggest that the staffing table of the specified sector should consist of 10 positions per mobile group (depending on the quantitative load of calls about the facts of domestic violence) at the rate of: 1 – Head of the Sector, 1 – Senior Inspector and Inspectors.

Conclusions. Prevention of domestic violence is one of the priority areas of preventive police station, which includes departments of district police officers, juvenile prevention units, patrol police, etc. Ensuring the effectiveness of such activities should be accompanied by a noticeable increase in the technical security of the police, increasing the efficiency of work, implementing a number of other organizational measures, improving the legal regulation of activities aimed at countering and preventing domestic violence, which determine the competence and place of preventive units as part of the National Police of Ukraine.

References

1. Фоменко А. Є. Довідник з профілактичної діяльності поліцейського : навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.
2. Halaburda, Nadiia. Leheza, Yevhen, Chalavan, Viktor. Yefimov, Volodymyr. Yefimova, Inna.. Compliance with the principle of the rule of law in guarantees of ensuring the legality of providing public services in Ukraine. *Journal of law and political sciences*. 2021. Vol. 29, Issue 4, 100-121.
3. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. Rudoi, Kateryna. Shamara, Oleksandr. Chalavan, Viktor.. International standards of social protection of internally displaced persons: administrative and criminal aspects. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. 2021. Vol 9, No 3, 461-484. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.23752>.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
5. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>.
6. Про утворення та ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17.07.2021 № 807–IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20/>.
7. Leheza, Yevhen. Illegal influence on the results of sports competitions: comparison with foreign legislation. *Ratio Juris UNAULA*, 2022, 17(34), pp. 53-70. Available online. In

<https://publicaciones.unaula.edu.co/index.php/ratiojuris/article/view/1338> Consultation date: 24/01/2023.

8. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15).
9. Leheza, Yevhen; Dorokhina, Yuliia; Shamara, Oleksandr; Miroshnychenko, Serhii; Moroz, Vita. 2021. Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39, No. 69, pp. 212-224. DOI: <https://doi.org/10.46398/questpol.3969.12>.
10. Leheza, Yevhen; Filipenko, Tatiana; Sokolenko, Olha; Darahan, Valerii; Kucherenko, Oleksii. 2020. Ensuring human rights in ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. Vol. 37 № 64 (enero-junio 2020). pp. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/questpol.3764.10>.
11. Leheza, Yevhen; Shamara, Oleksandr; Chalavan, Viktor. 2022. Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*, 24(1), pp. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08>.
12. Leheza, Yevhen; Yerko, Iryna; Kolomiichuk, Viacheslav; Lisniak, Mariia. 2022. International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol. 10 No. 1, pp. 49-60, DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v10i1.25808>.
13. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/questpol.4075.14>.
14. Tylchuk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiiian. Leheza, Yevhen. 2022. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 573-581. <https://doi.org/10.46398/questpol.4072.33>.
15. Villasmil Espinoza, Jorge; Leheza, Yevhen; Holovii, Liudmyla. 2022. Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022: Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 16-24. <https://doi.org/10.46398/questpol.4073.00>.
16. Zhukova, Yevheniia. Bryl, Kostyantyn. Svystun, Larysa. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. 2023. Legal regulation of public administration of education and science: Regulación legal de la administración pública de educación y ciencia. *Cuestiones Políticas*, 41(76), 336-346. <https://doi.org/10.46398/questpol.4176.18>.

Надійшла до редакції 17.08.2023

-
1. Fomenko, Andriy (2018). Police officer's handbook of preventive activities: training manual. Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 180 p. [in Ukr.].
 2. Halaburda, Nadiia. Leheza, Yevhen, Chalavan, Viktor. Yefimov, Volodymyr. Yefimova, Inna (2021). Compliance with the principle of the rule of law in guarantees of ensuring the legality of providing public services in Ukraine. *Journal of law and political sciences*. Vol. 29, Issue 4, 100-121.
 3. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. Rudoi, Kateryna. Shamara, Oleksandr. Chalavan, Viktor. 2021. International standards of social protection of internally displaced persons: administrative and criminal aspects. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol 9, No 3, 461-484. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.23752>.
 4. On preventing and combating domestic violence: Law of Ukraine of December 7, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. [in Ukr.].
 5. On the approval of the Instructions for organizing the work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of December 19, 2017 No. 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>. [in Ukr.].
 6. On the formation and liquidation of districts: resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 17, 2020 No. 807-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20>. [in Ukr.].
 7. Leheza, Yevhen. 2022. Illegal influence on the results of sports competitions: comparison with foreign legislation. *Ratio Juris UNAULA*, 17(34), pp. 53-70. Available online. In <https://publicaciones.unaula.edu.co/index.php/ratiojuris/article/view/1338>, Consultation date: 24/01/2023.
 8. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15).
 9. Leheza, Yevhen; Dorokhina, Yuliia; Shamara, Oleksandr; Miroshnychenko, Serhii; Moroz, Vita. 2021. Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39, No. 69, pp. 212-224. DOI: <https://doi.org/10.46398/questpol.3969.12>.
 10. Leheza, Yevhen; Filipenko, Tatiana; Sokolenko, Olha; Darahan, Valerii; Kucherenko, Oleksii. 2020. Ensuring human rights in ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. Vol. 37 № 64 (enero-junio 2020). pp. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/questpol.3764.10>.
 11. Leheza, Yevhen; Shamara, Oleksandr; Chalavan, Viktor. 2022. Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*, 24(1), pp. 1-11. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08>.

12. Leheza, Yevhen; Yerko, Iryna; Kolomiichuk, Viacheslav; Lisniak, Mariia. 2022. International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol. 10 No. 1, pp. 49-60, DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v10i1.25808>.

13. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>.

14. Tylchuk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiian. Leheza, Yevhen. 2022. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 573-581. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.33>.

15. Villasmil Espinoza, Jorge; Leheza, Yevhen; Holovii, Liudmyla. 2022. Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022: Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 16-24. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.00>.

16. Zhukova, Yevheniia. Bryl, Kostyantyn. Svystun, Larysa. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. 2023. Legal regulation of public administration of education and science: Regulación legal de la administración pública de educación y ciencia. *Cuestiones Políticas*, 41(76), 336-346. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.18>.

ABSTRACT

The purpose of the research is preventive activities of the National Police of Ukraine to counteract domestic violence under the current scenario. Main content. The article analyzes the main regulatory legal acts of Ukraine that regulate the adoption of urgent measures to prevent and counteract domestic violence, gender-based violence, and protect the rights of persons affected by such violence. The main tasks and methods of the preventive units of the National Police of Ukraine include: identification of facts of domestic violence and timely response to them; receiving and reviewing applications and reports of domestic violence, including consideration of reports received by the call center for preventing and countering domestic violence, gender-based violence and violence against children, etc. Methodology: The methodological basis of the research is presented as comparative-legal and systematic analysis, formal-legal method, interpretation method, hermeneutic method as well as methods of analysis and synthesis. Conclusions. It is determined that the legislation of Ukraine in the field of countering and preventing domestic violence includes legislative and bylaws, departmental, and regulatory legal acts. It is noted that units of the National Police of Ukraine exercise powers in the field of preventing and countering domestic violence, taking into account international standards for the response of law enforcement agencies to cases of domestic violence and risk assessment. The general and special measures applied to abusers are specified, as well as the specifics of their application by the preventive units of the National Police of Ukraine in the field of preventing and countering domestic violence are indicated.

Keywords: *domestic violence, tasks, National Police of Ukraine, police units, preventive activities.*

УДК 343.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-209-216

Катерина БУРЯК[©]

кандидат юридичних наук
(Український державний хіміко-технологічний
університет, м. Дніпро, Україна)

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СІМЕЙНО-ПОБУТОВІЙ СФЕРІ

У статті розкрито суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, визначено особливості суб'єкта й суб'єктивної сторони. Доведено, що одним з найважливіших структурних елементів складу будь-якого кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення є внутрішнім проявом суспільно небезпечного діяння, що дає уяву про психічні процеси, які відбуваються у свідомості винної особи під час вчинення правопорушення.

Необхідною умовою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення в сімейно-побутовій сфері є встановлення відповідних ознак суб'єктивної сторони. Суб'єктивну сторону характеризують дві групи юридичних ознак: обов'язкові й факультативні. До обов'язкових ознак належить вина, до факультативних – мотив та мета. Визначено форми вини, її зміст, мотиви вчинення зазначених кримінальних правопорушень. Охарактеризовано особливості суб'єкта досліджуваного виду кримінальних правопорушень. Окрему увагу надано з'ясуванню ставленню особи до вчиненого діяння та її вплив на кваліфікацію злочину.

Ключові слова: вина, сім'я та неповнолітні, кримінальне правопорушення, мета, мотив, прями́й умисел, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона, потерпілий, Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. Оскільки проблема сімейні відносини завжди викликала багато дискусій, і особливо в наш час, ми в цій статті поставили завдання розкрити суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, які вчиняються кривдником (кривдницею) у сімейно-побутовій сфері. Водночас визначаючи актуальність зазначеної проблеми, варто було б виокремити особливості суб'єкта й суб'єктивної сторони злочину і кримінального проступку, вчинених у сімейно-побутовій сфері.

Сім'я є першоосновою суспільства, соціумом для реалізації природних потреб її членів, саме в сім'ї зароджуються і формуються мотиви поведінки особистості. Ця аксіома підтверджується усім ходом генези людської цивілізації.

Військові дії в Україні, їх масштаби, глибина та наслідки негативно позначилися на становищі українських сімей, які опинилися на грані кризи і значною мірою втратили здатність виконувати свої основні функції. Відповідно, що не могли не загостритися негативні процеси, які знаходять вияв у значному зростанні сімейно-побутової злочинності та її суспільної небезпеки.

Зважаючи на рівень суспільної небезпеки таких злочинів і кримінальних проступків, правоохоронні органи виконують важливе завдання щодо протидії та запобігання досліджуваному виду кримінальних правопорушень. Застосування кримінального законодавства за кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, враховуючи особливості їх суб'єктивних ознак, має низку складних питань. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба розглянути суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, з урахуванням наукових публікацій і практичного застосування до кривдника (кривдниці) відповідного покарання, передбаченого кримінальним кодексом України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У теорії кримінального права питання відповідальності за кримінальні правопорушення у сімейно-побутовій сфері досліджували такі вчені-правники: І. Богатирьов,

© К. Буряк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6265-9706>

industry_econom@udhtu.edu.ua

О. Богатирьова, В. Гришук, В. Голина, О. Гумін, С. Денисов, О. Дудоров, О. Костенко, В. Кузнецов, О. Литвинов, С. Лихова, М. Мельник, В. Навроцький, Є. Назимко, В. Туляков, М. Хавронюк, В. Шаблистий, В. Шакурн тощо.

На рівні дисертаційних досліджень вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробили: І. Бандурка, О. Беспаль, А. Брайловська, В. Гальцова, Б. Головкін, О. Белова, А. Блага, О. Бойко, Д. Євтеєва, О. Зазимко, О. Ковальова, О. Коломоєць, Л. Крижна, М. Кузнецов, Н. Лесько, С. Морозюк, Ю. Приколотіна, С. Романцев, Л. Самарай, М. Самченко, О. Тавлуй тощо.

Високо оцінюючи внесок дослідників у розробку теоретичних і прикладних аспектів проблем протидії кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері, треба вказати на те, що в цей час, як і раніше, в науці відсутнє єдине розуміння з низки питань, принципово важливих для встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за цей вид правопорушень. Аналіз елементів складу цих кримінальних правопорушень також є дуже актуальним.

Окрему групу таких елементів утворюють суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, до яких належать суб'єкт та суб'єктивна сторона. Ці ознаки є дуже важливими через те, що кваліфікація кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері відбувається саме з урахуванням їх специфіки.

Метою наукової статті є дослідження суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері через призму кримінально-правових аспектів відповідальності за кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері треба зауважити, що суб'єктивна сторона в кримінальному праві має важливе значення. Як складова частина підстави кримінальної відповідальності, вона дозволяє відмежувати злочинне діяння від незлочинного. Адже не є злочином спричинення суспільно небезпечних наслідків за відсутності вини.

Під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення у науці кримінального права розуміють категорію, що характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення та виражає психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків [1].

Як зауважують автори навчального посібника «Практикум з кримінального права України (Загальна частина)» (за заг. ред. В. Шаблистою), значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зводиться до того, що: вона є елементом складу злочину або кримінального проступку і входить до підстави кримінальної відповідальності; ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення; від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину або кримінального проступку; вона допомагає розмежувати кримінальні правопорушення, а також відмежувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень [2, с. 155].

Для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, необхідним є встановлення відповідних ознак суб'єктивної сторони. Правильне встановлення форми вини та особливостей інших ознак суб'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення проти сім'ї має велике теоретичне і практичне значення, оскільки може впливати на відмежування кримінально караного поведінки від правомірної, бути підставою для індивідуалізації покарання за діяння, які можуть бути вчиненими як умисно, так і з необережності [3].

У кримінальному праві в загальноприйнятому розумінні суб'єктивна сторона кримінального правопорушення структурно складається з двох груп юридичних ознак: обов'язкових та факультативних. До обов'язкових ознак належить вина, до факультативних – мотив та мета [4–7].

У ст. 62 Конституції України зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тож відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення.

Соціальна сутність вини полягає в негативному ставленні суб'єкта до суспільних відносин, що становлять основний безпосередній об'єкт. Основною характеристикою вини є її форма. Остання визначається закріпленням у законі співвідношення психічних

елементів (свідомість і воля), які утворюють зміст вини, тобто відмінностями в інтенсивності та визначеності інтелектуальних та вольових процесів, наявних у психіці суб'єкта кримінального правопорушення [4].

Згідно зі ст. 24, 25 Кримінального кодексу України (далі – КК України) вина може бути виражена у формі умислу або необережності. Водночас у науці виділяють ще змішану (складну, подвійну) форму вини, яка поєднує ознаки як умислу, так і необережності.

Не вдаючись до глибокого змістовного аналізу змісту обов'язкових та факультативних ознак суб'єктивної сторони, відразу ж відмітимо, що вивчення диспозиції статей КК України, які встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, не містять прямої вказівки на форму вини. Тому питання визначення форми вини вирішується шляхом аналізу суб'єктивних ознак складів цих кримінальних правопорушень.

Такий аналіз свідчить, що більшість простих складів кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері вчиняються з прямим умислом (ст. 126-1, ст. 148, ст. 150, ст. 150-1, ст. 151-2, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 165, ст. 167, ст. 168, ст. 169, ст. 301-2, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України). Прямий умисел містить у собі інтелектуальну ознаку (усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння) і вольову ознаку (бажання вчинити саме ці дії).

Переважна більшість цих кримінальних правопорушень характеризуються формальним складом. Додатковим підтвердженням виключно умисного характеру окремих кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері є вказівка на «злісність» як обов'язкової ознаки таких діянь (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків). Також підтверджувати умисність дій може вказівка на корисливі мету та мотиви того чи іншого діяння (зловживання опікунськими правами) [8].

Окремо треба звернути увагу на кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, основний склад яких сформульований як формальний та його ознакою є вина у формі прямого умислу, а кваліфікований (особливо кваліфікований) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і може характеризуватися або умисною, або подвійною формою вини. Йдеться про спричинення істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини при експлуатації дітей (ч. 2 ст. 150 КК України), спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків при статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 168 КК України), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 169 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 3 ст. 323 КК України) тощо [8].

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, основний склад яких є матеріальним, може характеризуватися необережною або умисною формою вини: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України).

Вина у зазначених кримінальних правопорушеннях передбачає певне ставлення особи як діяння (дії або бездіяльності), так і до його суспільно небезпечних наслідків. Тому ці діяння характеризуються як такі, що можуть бути вчиненим або виключно через необережність [9, с. 324], або з необережною чи змішаною формою вини [10, с. 408].

Однак є і інша позиція. На думку О. Белової, конструкція змішаної форми вини до вказаних кримінальних правопорушень застосовуватися не повинна, оскільки вона призводить до штучного розриву між складовими інтелектуального та вольового моменту умислу та необережності, а також не відповідає чинному кримінальному законодавству [11].

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є мотив та мета. Верховний Суд України у п. 3 Постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 №7 наголосив, що визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди з-поміж іншого повинні виходити з особливостей конкретного злочину, зокрема форми вини, мотиву і мети його вчинення [12].

Навіть якщо мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені в КК України, їх встановлення має значення для визначення рівня інтенсивності кримінально-правового впливу на винну особу.

Також серед кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері присутні

склади злочинів, у яких обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виділяють спеціальний мотив і мету: «Підміна дитини» (ст. 148 КК України), «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (ст. 169 КК України).

Під мотивом у кримінальному праві розуміють такі зумовлені домінуючими на час вчинення злочину інтересами і потребами особи внутрішні спонукання, які викликають у нього рішучість вчинити злочин і керують ним у процесі вчинення злочинного діяння. Поведінка людини в конкретній ситуації мотивується не будь-якими або всіма можливими її мотивами, а тим більш сильним мотивом у їх ієрархії, який за даних умов найбільш за все пов'язаний з перспективою досягнення відповідного цільового стану. Такий мотив активізується, стає дієвим [13, с. 79]. А. Савченко пропонує визначити мотив кримінального правопорушення як інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [14, с. 14].

Мотиви класифікуються на низькі (корисливий, помсти, хуліганський) та такі, що не мають властивостей низьких (цікавість, альтруїзм тощо) [15, с. 201].

До низьких мотивів вчинення можна віднести: 1) егоїзм (особа зловживає спиртними напоями, переймається лише про їх здобуття, не працює, не займається пошуком роботи для того, щоб мати можливість забезпечити сім'ю); 2) байдужість до долі потерпілого (особу взагалі не цікавить процес існування, зростання та розвитку дитини); 3) неприязнь до іншого з батьків дитини [16].

Судова практика свідчить, що часто кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері вчиняються з мотивів небажання обтяжувати себе доглядом за дитиною, на ґрунті зловживання спиртними напоями та наркотичними речовинами тощо.

Серед мотивів, що не мають властивостей низьких, можна виділити: відсутність кровного споріднення з потерпілим (наприклад, після усиновлення дитини у батька не виникло батьківських почуттів до неї, він сприймає її чужою); релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому (мати перевела дитину на вегетаріанський спосіб харчування, оскільки вважала його корисним, але в організм дитини не потрапляло достатньо поживних речовин) тощо [16].

Проте домінуючим серед мотивів вчинення кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері є корисливий мотив (ст. 148, ст. 169 КК України).

А. Зелінський під корисливим мотивом розуміє «прагнення задовільнити будь-яку індивідуальну життєву потребу шляхом свідомого протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, які не належать винному, або шляхом звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат» [17, с. 156]. Наприклад, корисливий мотив може бути як під час незаконної посередницької діяльності, так і під час інших незаконних діяч щодо усиновлення (удочеріння), опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України [18].

Мета має велике значення для встановлення кримінальної відповідальності. По-перше, мета може безпосередньо передбачатися як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення у відповідній статті Особливої частини КК. По-друге, мета може мати факультативне значення та бути обставиною, що обтяжує або пом'якшує покарання, впливає на ступінь тяжкості кримінального правопорушення та суспільну небезпеку особи винного, а через це повинна враховуватися під час індивідуалізації покарання [19, с. 125].

Мета як ознака суб'єктивної сторони передбачена ст. 167 КК України («Зловживання опікунськими правами») як кримінально каране використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному. Винна особа прагне отримати вигоду майнового характеру за рахунок потерпілого.

Суб'єкт є обов'язковим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом визнається фізична осудна особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Для суб'єкта характерні такі обов'язкові ознаки, як осудність, фізична особа, досягнення певного віку.

Суб'єкта кримінального правопорушення, що має вказані ознаки, називають загальним [15, с. 166].

У науці кримінального права виділяється також суб'єкт спеціальний, який, крім загальних (обов'язкових) ознак, наділений додатковими, що передбачені у статті Особливої частини КК України [20, с. 66]. У науковій літературі зазначається, що таким

суб'єктом кримінального правопорушення може бути «особа, наділена кримінальним законом особливими (спеціальними) властивостями (ознаками), які характеризують, наприклад, її правовий стан: громадянин України – ст. 111 або іноземець – ст. 113; службове становище – ст. 364; родинні відносини, наприклад, мати – ст. 117, батько або мати – ч. 2 ст. 155, батьки – ст. 166; колишню антисоціальну діяльність, наприклад, судимість – ч. 2 ст. 133 тощо» [21, с. 45].

Ці ознаки можуть бути прямо вказані у законі або безпосередньо впливати з його тлумачення. Наприклад, у ст. 166 КК України міститься вказівка на спеціальних суб'єктів цього злочину – це батьки, опікуни та піклувальники, на яких покладено обов'язки по догляду за дитиною або недієздатною, обмежено дієздатною особою. Додатковою (спеціальною) ознакою перерахованих суб'єктів є їх соціальна роль, яка полягає у тому, що на особу законом покладено обов'язки по догляду за дитиною або повнолітньою особою, визнаною недієздатною або обмежено дієздатною. Також винна особа повинна перебувати у відносинах сімейного характеру з потерпілими.

Аналіз складів кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері показує, що законодавець передбачає їх вчинення як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Тож загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, може бути суб'єктом: ст. 148, ст. 150, ст. 151-2, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 168, ст. 169, ч. 3 ст. 301-1, ст. 301-2, ст. 304 КК України [8].

Спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері є:

особи, які є членами сім'ї та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку неповнолітніх;

особи, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також особи, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення;

члени сім'ї – батько, мати дитини, а також її усиновителі – при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України); повнолітні дочка, син – при ухиленні від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України); батьки, опікуни чи піклувальники – при злісному невиконанні обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України);

близькі родичі, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього – у кваліфікованих складах статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України) та розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України);

опікуни чи піклувальники – при зловживанні опікунськими правами (ст. 167 КК України) [8].

Незважаючи на те, що в законі прямо визначено коло суб'єктів, у науці це питання є предметом дискусії. Наприклад, А. Бабій, О. Бантишев буквально тлумачать диспозицію статті у ст. 166 КК України та відносять до суб'єктів лише батьків, опікунів та піклувальників. До цього переліку додають усиновителів П. Андрушко, К. Голдзінський, І. Зінченко, М. Мельник, О. Семенюк.

Крім батьків, опікунів та піклувальників, до суб'єктів цього злочину О. Белова відносить ще і патронатних вихователів. Широке коло суб'єктів пропонують М. Гнєтєв, О. Готін та М. Мазур, а саме: батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, службові особи органу опіки та піклування, працівники чи посадові особи закладів охорони здоров'я, навчальних закладів або закладів соціального захисту населення, прийомні батьки, патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу. Водночас І. Сингаївська до суб'єктів цього злочину відносить: батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, патронатних вихователів, батьків-вихователів, фактичних вихователів, вітчимів або мачух [16].

Треба зазначити, що встановлення усіх ознак суб'єкта кримінального правопорушення в сімейно-побутовій сфері має суттєве значення для кваліфікації діяння за відповідною статтею КК України та визначення міри покарання особі, винній у вчиненні цього злочину.

Висновки. Наведений вище аналіз суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері дозволяє зробити такі висновки:

1. На сьогодні залишається дискусійним питання визначення вини в

кримінальних правопорушеннях у сімейно-побутовій сфері з формальним складом. КК України визначає зміст лише кримінальних правопорушень з матеріальним складом (щодо суспільно небезпечного діяння та наслідків). Питання визначення змісту вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом залишається неврегульованим.

2. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері може характеризуватися: 1) прямим умислом щодо самого діяння, 2) умислом щодо діяння та наслідків, 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків, 4) необережною формою вини. На підставі цього в кримінальному праві під час характеристики форми вини в разі вчинення кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері сформувався три підходи: 1) змішана; 2) як змішана, так і умисна; 3) умисна або необережна.

3. Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони переважної більшості кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. Мотиви поділяють на дві групи: низькі (егоїзм; байдужість до долі потерпілого; неприязнь до іншого з батьків дитини) та такі, що не мають властивостей низьких мотивів (відсутність кровного споріднення з потерпілим; релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому).

Список використаних джерел

1. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. Кримінологічний довідник / за наук. ред. О. Бандурки; за заг. ред. О. Джузі та О. Литвинова: довідкове видання. Харків : Діса плюс, 2013. С. 329–331.
2. Ведмідський О., Людвік В., Примаченко В. Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навч. посіб. / за заг. ред. В. Шаблістого. Дніпро : ДДУВС, 2017. 352 с.
3. Воробей П. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вини : монографія. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ Укр., 1997. 183 с.
4. Гришук В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 666 с.
5. Митрофанов І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
6. Фріс П. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
7. Шаблістий В., Коломієць В. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2017. 164 с.
8. Сікан О. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеськ. юрид. акад.». Одеса, 2023. 18 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. Київ : АСК, 2002. 1104 с.
10. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Київ : ІнЮре, 2003. 1196 с.
11. Белова О. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 18 с.
12. Алфьоров С., Людвік В., Примаченко В. та ін. Збірник нормативно-правових актів Верховного Суду України (у кримінальних справах): інформаційно-довідкове видання / за заг. ред. В. Шаблістого. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. 324 с.
13. Вереша Р. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 73–78.
14. Савченко А. Мотив і мотивація злочину. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
15. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. Тація, В. Тютюгіна, В. Борисова. Харків : Право, 2020. 584 с.
16. Філіпенко В. Р. Суб'єкт злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. № 68 (2021). С. 230–235.
17. Зелінський А. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
18. Тавлуй О. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 112–116.
19. Тучков С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : НАВС, 2005. 219 с.
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. Джузі, А. Савченка, В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
21. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2012. 904 с.

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Vasyliiev, A. (2013) Subiektyvna storona zlochynu. Kryminolohichniy dovidnyk [The subjective side of the crime. Criminological handbook] / za nauk. red. O. Bandurky; za zah. red. O. Dzhuzhi ta O. Lytvynova: dovidkove vydannia. Kharkiv : Disa plus, pp. 329–331. [in Ukr.].
2. Vedmidskyi, O., Liudvik, V., Prymachenko, V. (2017) Praktykum z kryminalnoho prava Ukrainy (Zahalna chastyna) [Workshop on criminal law of Ukraine (General part)] : navch. posib. / za zah. red. V. Shablystoho. Dnipro : DDUVS, 352 p. [in Ukr.].
3. Vorobei, P. (1997) Teoriia i praktyka kryminalno-pravovoho stavlennia v vynu [Theory and practice of the criminal law attitude to blame] : monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo Nats. akad. vnutr. sprav Ukr., 183 p. [in Ukr.].
4. Hryshchuk, V. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : navch. posib. Lviv, 666 p. [in Ukr.].
5. Mytrofanov, I. (2015) Zahalna chastyna kryminalnoho prava Ukrainy [The general part of the criminal law of Ukraine] : navch. posib. Odesa : Feniks, 576 p. [in Ukr.].
6. Fris, P. (2017) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : pidruchnyk. Odesa : Feniks, 468 p. [in Ukr.].
7. Shablysty, V., Kolomiets, V. (2017) Tilesne ushkozhdzhennia yak zlochin proty zhyttia ta zdorovia liudyny za kryminalnym pravom Ukrainy [Bodily injury as a crime against human life and health under the criminal law of Ukraine] : monohrafiia. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 164 p. [in Ukr.].
8. Sikan, O. (2023) Simia yak obiekt kryminalno-pravovoi okhorony [The family as an object of criminal law protection] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. Un-t "Odesk. yuryd. akad.". Odesa, 18 p. [in Ukr.].
9. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001] / za red. M. Melnyka, M. Khavroniuka. Kyiv : ASK, 2002. 1104 p. [in Ukr.].
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary] / za zah. red. V. Stashysa, V. Tatsiia. Kyiv : InYure, 2003. 1196 p. [in Ukr.].
11. Belova, O. (2006) Kryminalno-pravova kharakterystyka systemy zlochiniv proty simi ta nepovnlitnikh [Criminal law characteristics of the system of crimes against the family and minors] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].
12. Alforyov, S., Liudvik, V., Prymachenko, V et al. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv Verkhovnoho Sudu Ukrainy (u kryminalnykh spravakh): informatsiino-dovidkove vydannia [Collection of legal acts of the Supreme Court of Ukraine (in criminal cases): information and reference edition] / za zah. red. V. Shablystoho. Dnipropetrovsk : DDUVS, 2013. 324 p. [in Ukr.].
13. Veresha, R. (2010) Umysel i yoho vydy (komentar do st. 24 KK Ukrainy) [Intent and its types (commentary on Article 24 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 3, pp. 73–78. [in Ukr.].
14. Savchenko, A. (2002) Motyv i motyvatsiia zlochynu [Motive and motivation of the crime]. Kyiv : Atika, 144 p. [in Ukr.].
15. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : pidruchnyk / za red. V. Tatsiia, V. Tiutiuhina, V. Borysova. Kharkiv : Pravo, 2020. 584 p. [in Ukr.].
16. Filipenko, V. R. (2021) Subiekt zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (st. 166 KK Ukrainy) [The subject of malicious non-fulfilment of duties to care for a child or a person for whom guardianship or guardianship has been established (Article 166 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. № 68, pp. 230–235. [in Ukr.].
17. Zelinskyi, A. (2000) Kryminolohiia [Criminology] : navch. posib. Kharkiv : Rubikon, 240 p. [in Ukr.].
18. Tavlii, O. (2012) Subiektyvna storona skladu zlochynu, peredbachenoho statteiu 169 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The subjective aspect of the composition of the crime provided for in Article 169 of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*. № 12, pp. 112–116. [in Ukr.].
19. Tuchkov, S. (2005) Pidroblennia yak sposib vchynennia zlochynu [Forgery as a way of committing a crime] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv : NAVS, 219 p. [in Ukr.].
20. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. O. Dzhuzhi, A. Savchenka, V. Chernieia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2018. 1104 p. [in Ukr.].
21. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [The Criminal Code of Ukraine: a scientific and practical commentary] / vidp. red. Ye. Streltsov. Kharkiv : Odissei, 2012. 904 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kateryna Buriak. Subjective signs of criminal offenses in the family and domestic sphere.

The article describes the subjective signs of criminal offenses in the family and household sphere, defines the features of the subject and the subjective side.

An important element of the composition of any criminal offense is the subjective side. The subjective side of the composition of a criminal offense is an internal manifestation of a socially dangerous act, which gives an idea of the mental processes that occur in the mind of the guilty person during the commission of the offense.

A necessary condition for bringing the guilty person to criminal responsibility for a criminal offense in the family and domestic sphere is the establishment of relevant signs of the subjective part.

The subjective side contains two groups of legal features: mandatory and optional. Mandatory features include guilt, optional features include motive and purpose. The author defines the forms of guilt, its content, motives for committing the specified criminal offenses.

The peculiarities of the subject of the investigated type of criminal offenses are characterized. Particular attention is paid to clarifying the attitude of the person to the committed act and its influence on the assessment of the crime.

Keywords: *guilt, family and minors, criminal offense, goal, motive, direct intent, subject of the crime, subjective party, victim, Criminal Code of Ukraine.*

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-216-221

Дмитро КОЛОДЧИН[©]

кандидат юридичних наук

(ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, Україна)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ОКРЕМИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ З ПРАВ І СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕЖИМУ

У статті досліджено імплементацію міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Розкрито поняття режиму і вказана його роль у забезпеченні прав і свобод засуджених. Визначено практичні заходи щодо захисту правового статусу засуджених в умовах відбування покарання.

Підсумовуючи імплементацію міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі, констатовано, що сприйняття режиму як відносно самостійного засобу виправного впливу на засуджених видається дещо спрощеним, оскільки режим створює усі складники системи виконання та відбування покарання і суттєво впливає на стан прав і свобод засуджених у місцях несвободи.

Ключові слова: *імплементація, міжнародні стандарти, права і свободи, засуджених, покарання, режим.*

Постановка проблеми. Імплементація міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі є лише першим кроком на шляху реформування пенітенціарної системи України. Тому в цій статті ми повинні проаналізувати міжнародні стандарти та окремі види прав і свобод засуджених, а також визначитися з тим, що зроблено Міністерством юстиції України як правонаступником Державної пенітенціарної служби України щодо реального забезпечення правового статусу засуджених у місцях несвободи.

Міжнародні стандарти з прав і свобод людини щодо засуджених значною мірою конкретизовані у Мінімальних стандартних правилах ООН щодо поводження з ув'язненими (Правилах Нельсона Мандели) [1] (далі – МСП) та дещо модернізованому регіональному міжнародному правовому документі – Європейських пенітенціарних правилах [2] (далі – ЄПП). Другий документ розглядається як європейський варіант першого документа. Оскільки два зазначених документа базуються на міжнародних стандартах з прав людини загального характеру, саме вони стануть предметом нашого

© Д. Колодчин, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0820-4409>

kolodchin005@ukr.net

розгляду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Методологічним підґрунтям дослідження міжнародно-правових засад імплементації міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк стали праці таких учених, як: А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Т. Денисова, О. Джуца, О. Іваньков, О. Колб, В. Конопельський, І. Копотун, О. Краснокутський, В. Львовчкін, М. Пузирьов, А. Степанюк, Я. Стрелюк, В. Трубников, О. Шкута, О. Щербина, І. Яковець та ін.

Метою статті є імплементація міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, закріплено в зазначених спеціалізованих документах, базуються на загальних правах і свободах людини і в найбільш узагальненому вигляді, на думку міжнародних експертів із зазначених проблем, містять у собі: право на життя й особисту недоторканність; право на свободу від катування та іншого жорстокого поводження; право на здоров'я; право на повагу людської гідності; право на належні правові процедури; право на свободу від будь-якої дискримінації; право на свободу від рабства; право на свободу совісті і думки; право на свободу віросповідання; право на недоторканність сімейного життя; право на саморозвиток [3, с. 16].

Останні дослідження правового статусу засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, показують, що важлива роль у цьому процесі відведена такому засобу виправлення і ресоціалізації, як режим. Режим необхідно організувати так, щоб, по змозі, не руйнувати соціально корисні зв'язки засуджених із зовнішнім світом. Із цією метою засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом необхідно дозволяти спілкування із сім'ями чи друзями, які мають незаплямовану репутацію.

Звуження обсягу прав і свобод, на думку вітчизняного правника П. Рабіновича, – це зменшення сфери суспільних відносин, у межах якої може відбуватися здійснення людиною прав і свобод (тобто зменшення кола суб'єктів, території, часу використання прав і свобод) [4, с. 23]. Тому важливо по прибутті засуджених до виправної колонії для відбування покарання ознайомити їх із правами і обов'язками, передбаченими ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, дотримання яких створює умови швидкої адаптації в місцях несвободи.

Наведемо приклад стосовно прав засуджених. Якщо ми хочемо, щоб засуджені на початковій стадії перебування у виправній колонії відчували себе не самотніми, їм варто дозволяти читати газети і журнали, в'язничні видання, слухати радіо, бути присутніми на лекціях чи використовувати інші засоби, що дозволяються адміністрацією. У випадку смерті, важкого захворювання, поранення засудженого чи переведення його в установу для психічно хворих, про це відразу повідомляється його дружина, близькі родичі або будь-яка особа, на яку вкаже засуджений.

Згідно з ч. 1 ст. 110 КВК України, засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів [5]. Реалізація такого права дозволяє засудженому підтримувати родинні зв'язки, не відчувати себе самотнім.

Отож імплементація міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі проходить крізь призму режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки саме режим у місцях позбавлення волі, як зауважує вітчизняний учений-пенітенціарист І. Богатирьов, повинен звести до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності [6, с. 83].

У поводженні із засудженими необхідно акцентувати не на виключення їх із

суспільства, а на те, що вони продовжують залишатися його членами. Необхідно вживати заходів для того, щоб засуджені могли зберегти максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у сфері їх громадянських інтересів, соціального забезпечення та соціальних пільг.

Частиною 1 ст. 102 КВК України наведене дефінітивне визначення режиму відбування покарання – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і свобод; особисту безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених. Зазначимо, що ст. 102 КВК України також враховує положення міжнародних пенітенціарних стандартів. Згідно з ч. 2 ст. 102 КВК України, режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між життям в колонії і на волі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності [5].

Відправною точкою для характеристики режиму відбування покарання є п. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з яким пенітенціарною системою передбачений режим для ув'язнених, головною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання [7]. Тож виражені в режимі правообмеження суттєво впливають на зміст прав і свобод засуджених, і тому повинні стати предметом дослідження цих положень на предмет їх відповідності міжнародним стандартам.

У літературі режим відбування покарання розглядається як у широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні режим відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації пенітенціарних установ, на які покладено законом функції виконання покарання, забезпечують його реалізацію, а також сукупність умов і правил відбування кримінального покарання засудженим [8, с. 82].

У вузькому розумінні режим відбування покарання містить не тільки правообмеження, що виражають кару, а й правила проживання, які не мають карального змісту, спрямовані на створення елементарних умов спільного проживання і не містять у собі яких-небудь правообмежень.

Щодо практичної реалізації першої групи питань необхідно наголосити, що КВК України передбачає право засуджених на листування, телефонні розмови та побачення як з родичами, так і з іншими особами, у виняткових випадках засудженим може бути дана змога виїзду за межі місця позбавлення волі. Засудженим дозволяється одержувати і відправляти листи і телеграми без обмеження їх кількості [5].

Що цікаво, при цьому законодавством не передбачено обмежень для одержання і відправлення листів та телеграм для засуджених, які тримаються в дисциплінарних ізоляторах, а також у приміщеннях камерного типу. Засуджені можуть одержувати будь-які грошові перекази на свою адресу, а також відправляти грошові перекази близьким родичам, у виняткових обставинах – іншим особам.

Під час реалізації другої групи питань щодо режиму відбування покарань, передбачених МСП та ЄПП, необхідно акцентувати, що українське національне законодавство встановлює право засуджених отримувати інформацію про новини і події, які відбуваються в країні і світі, шляхом перегляду телепередач, прослуховування радіопередач, одержання і придбання ними літератури, а також право передплачувати газети і журнали. З метою ознайомлення засуджених з найбільш важливими подіями для них читаються лекції та проводяться інформаційні години найбільш підготовленими представниками адміністрації тощо.

Засуджені також можуть одержувати інформацію про новини шляхом придбання через книготоргову мережу літератури. Засудженим також надається право одержувати літературу в посилках (бандеролях), які направляються книготорговою мережею. Крім того, засуджені мають право передплачувати газети і журнали за рахунок коштів, що є на їх особистих рахунках. При цьому передплата не обмежується газетами і журналами, що видаються в Україні.

Відповідно до МСП та ЄПП, у кожній кримінально-виконавчій установі є бібліотека, яка комплектується з розрахунку 5 книг на одного засудженого, а також газетами місцевих і центральних видань. На практиці в кожній установі книжковий фонд налічує 10–15 тисяч видань, тобто на кожного засудженого припадає 20–30 книг.

Бібліотечний фонд становить не тільки художня, але й навчальна, науково-популярна, соціально-політична, юридична та інша література, якою може користуватись будь-який засуджений.

Одним із напрямів реформування кримінально-виконавчої системи України, який суттєво повинен вплинути на забезпечення прав і свобод засуджених, є подальше вдосконалення системи професійно-технічної та загальної середньої освіти для навчання засуджених з урахуванням не тільки інтересів власного виробництва, а й потреб ринку праці після звільнення. Це дуже важливо, оскільки реінтеграція засудженого після звільнення в суспільство вимагає від нього певної адаптації до інших умов життя. За даними спеціальних наукових досліджень, звільнені з місць несвободи засуджені, які мали професію, набагато активніше адаптувалися до умов життя на волі, ніж ті, які не мали професії.

Тому, на нашу думку, Департамент з питань виконання кримінальних покарань повинен постійно працювати над цим питанням і одночасно проводити роботу щодо вивчення питання про надання засудженим можливості здобуття вищої освіти з використанням дистанційної форми навчання. Для оптимального виконання завдання режиму на перше місце у кримінально-виконавчій системі повинні бути поставлені вимоги гуманізації взаємовідносин між засудженими і персоналом місць несвободи. Звісно, що для досягнення гуманізації таких взаємовідносин щонайменше необхідна відповідна підготовка та підбір персоналу цих установ.

Ми підтримуємо пропозицію вітчизняних дослідників Г. Забарного, А. Галая про необхідність на нормативному рівні затвердити Концепцію підготовки персоналу пенітенціарних установ, запровадити спеціальність «Пенітенціарна діяльність» для таких професій, як керівництво пенітенціарною установою, вихователь, фахівець безпеки, пенітенціарний психолог. Інші категорії, в основному обслуговуючі, повинні залежно від рівня спілкування із засудженими та виконання специфічних пенітенціарних завдань, проходити курси або співбесіди пенітенціарного характеру [9, с. 27].

Координатори програми «Міжнародна програма тренінгів», яка була заснована для підготовки та підвищення кваліфікації в'язничного персоналу, згідно з міжнародними стандартами поведінки із в'язнями зазначають, що «у той час, як правова реформа необхідна багатьом країнам, досвід, отриманий нами у ході програми, показує, що найбільш значимими перепонами для в'язничної реформи є труднощі, яких зазнають ті, хто працює у в'язничній системі, при застосуванні відповідних правил та ефективного використанні наявних ресурсів, тобто недостатність знань та вмінь» [10].

Варто також наголосити, що працівники системи повинні обов'язково проходити неформальне тестування на психологічну сумісність із завданнями, що висувуються перед працівниками установ виконання покарань. Саме ці якості вказані у МСП [11, с. 61–74].

Головним критерієм розширення прав засуджених та наближення умов відбування покарань до міжнародних стандартів повинен стати критерій їх поведінки в місцях несвободи та прагнення стати на шлях виправлення і законслухняними громадянами. Вбачається, що прогресивна поетапна зміна умов утримання засуджених повинна сприяти цьому. Для осіб, які прагнуть до виправлення, необхідно передбачити систему правових стимулів, пільг і заохочень, максимально наближуючи умови їх утримання до міжнародних стандартів з прав засуджених та практики застосування покарання в найбільш розвинених країнах світу.

Такий підхід, на нашу думку, цілком відповідає вимогам прав засуджених і повинен забезпечити реалізацію принципів гуманізму та соціальної справедливості під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Висновки. Отже, підсумовуючи імплементацію міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі, можемо констатувати, що сприйняття режиму як відносно самостійного засобу виправного впливу на засуджених видається дещо спрощеним, оскільки режим створює всі складники системи виконання та відбування покарання і суттєво впливає на стан прав і свобод засуджених у місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): резолюция Генеральной Ассамблеи 70/175 от 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf.
2. Європейські пенітенціарні правила: рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів

держав-учасниць : прийнято Комітетом міністрів 11.01.2006 на 952-й зустрічі заступників міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.

3. Як змусити стандарти працювати. Практичний посібник з ефективного застосування міжнародних тюремних правил. Донецьк, 2001. 212 с.

4. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України. Харків : Право, 1997. 64 с.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 154.

6. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України : підручник. 2-е вид. Київ : ВД «Дакор», 2014. 376 с.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

8. Богатирьов І. Г., Щербина О. В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика) : монографія. Київ : Дакор, 2015. 164 с.

9. Забарний Г. Г., Галай А. О. Правові засади системи підготовки персоналу пенітенціарних установ. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2003. № 8. С. 23–27.

10. Вол Х., Госн Р. Програма підготовки кадрів для проведення тюремної реформи і улущення умовий содержания в тюрмах. URL: <http://www.pri.ge/russian/training.htm#extrim>.

11. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. Київ : Сфера, 2002. 293 с.

Надійшла до редакції 08.09.2023

References

1. Minimalnyye standartnyye pravila Organizatsyy Obyedinyonnykh Natsyy v otnoshenii obrashcheniya s zaklyuchyonnyimi (Pravila Nelsona Mandely): rezolyutsyya Generalnoy Assamblei 70/175 ot 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf. [in russ.].

2. Yevropeiski penitentsiarni pravyla: rekomendatsiia № R (2006) 2 Komitetu ministriv derzhavuchasnyts [European Penitentiary Rules: Recommendation No. R (2006) 2 of the Committee of Ministers of the Participating States] : pryiniato Komitetom ministriv 11.01.2006 na 952-y zustrichi zastupnykiv ministriv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text. [in Ukr.].

3. Yak zmusyty standarty pratsiuvaty. Praktychnyi posibnyk z efektyvnoho zastosuvannya mizhnarodnykh tiuremnykh pravyl [How to make standards work. A practical guide to the effective application of international prison rules]. Donetsk, 2001. 212 p. [in Ukr.].

4. Rabinovych, P. M. (1997) Prava lyudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy [Human and citizen rights in the Constitution of Ukraine]. Kharkiv : Pravo, 64 p. [in Ukr.].

5. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal-Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 3–4. Art. 154. [in Ukr.].

6. Bohatyrov, I. H., Lisitskov, O. V. (2014) Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine] : pidruchnyk. 2-e vyd. Kyiv : VD «Dakor», 376 p. [in Ukr.].

7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] : pryiniato 16.12.1966 r. Heneralnoiu Asambleieiu OON, ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR № 2148-VIII vid 19.10.1973. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukr.].

8. Bohatyrov, I. H., Shcherbyna, O. V. (2015) Rezhym u vypravnykh koloniiakh Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy (teoriia i praktyka) [The regime in correctional colonies of the State Penitentiary Service of Ukraine (theory and practice)] : monohrafiia. Kyiv : Dakor, 164 p. [in Ukr.].

9. Zabarnyi, H. H., Halai, A. O. (2003) Pravovi zasady systemy pidhotovky personalu penitentsiarnykh ustanov [Legal principles of the system of training of personnel of penitentiary institutions]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky*. № 8, pp. 23–27. [in Ukr.].

10. Vol, Kh., Hosn, R. Programma podgotovki kadrov dlya provedeniya tyuremnoy reformy i uluchsheniya usloviy sodержaniya v tyurmakh. URL: <http://www.pri.ge/russian/training.htm#extrim>. [in russ.].

11. Prava lyudyny i profesiini standarty dlia pratsivnykiv penitentsiarnoi systemy v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii [Human rights and professional standards for penitentiary system workers in documents of international organizations]. Kyiv : Sfera, 2002. 293 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Kolodchyn. Implementation of certain international standards on the rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment through the prism of the regime. The article is dedicated to the implementation of international standards on the rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment through the prism of the regime of serving a punishment in the form of deprivation of liberty for a fixed term. The concept of regime is revealed and its role in ensuring the rights and freedoms of convicts is shown. Practical measures to protect the legal status of convicts while serving their sentences

have been identified.

Summarizing the implementation of international standards on the rights and freedoms of those sentenced to imprisonment, we can state that the perception of the regime as a relatively independent means of corrective influence on the convicts seems somewhat simplified, since the regime creates all the components of the system of execution and serving of punishment and significantly affects the state of rights and freedoms convicts in places of imprisonment.

The main criterion for expanding the rights of convicts and bringing the conditions of serving sentences closer to international standards should be the criterion of their behaviour in places of deprivation of liberty and the desire to become reformed and law-abiding citizens. It is believed that a progressive step-by-step change in the conditions of detention of convicts should contribute to this. For persons seeking correction, it is necessary to provide a system of legal incentives, benefits and incentives, bringing the conditions of their detention as close as possible to international standards on the rights of convicts and the practice of applying punishment in the most developed countries of the world.

This approach, in our opinion, fully meets the requirements of the rights of convicts and should ensure the implementation of the principles of humanism and social justice when serving a sentence of imprisonment for a certain period.

Keywords: implementation, international standards, rights and freedoms, convict, punishment, regime.

UDC 343.37

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-221-224

Monika PORWISZ[©]
PhD in Law, Assistant Professor
(Police Academy in Szczytno, Poland)

COMBATING ECONOMIC CRIME IN POLAND – CRIMINOLOGICAL AND EMPIRICAL PERSPECTIVE

Моніка Порвіш. ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В ПОЛЬЩІ – КРИМІНОЛОГІЧНА ТА ЕМПІРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА. Предметом статті є концепція та результати дослідження «Оптимізація доказової, криміналістичної та оперативної діяльності у справах про економічні злочини з позиції правоохоронних органів». Емпіричні дослідження проводились за напрямками: вивчення масштабів економічної злочинності, динаміка злочинності. Метою дослідження було визначення рішень, які дозволять ефективно протидіяти економічній злочинності.

Автором проаналізовано низку сформованих у різні історичні періоди наукових підходів до визначення поняття економічної злочинності. Різноманітність визначень зумовлена з тим, що злочини проти економіки залишаються предметом інтересу для різних наукових спільнот, включаючи право, кримінологію, криміналістику, економіку та навіть соціологію.

Зокрема, у дослідженні наголошується на необхідності достовірного отримання повідомлення про злочин для визначення потерпілих та розміру шкоди, а також перевірки інформації, отриманої у відповідних суб'єктів. Це також підкреслює необхідність отримання інформації про активи підозрюваних. Крім того, з точки зору ефективності обвинувачення необхідно доводити достовірність походження доказів.

Важливим аспектом у сфері протидії економічній злочинності у дослідженні визнано вдосконалення взаємодії поліції з прокуратурою, судами та іншими установами, створеними для боротьби з економічною злочинністю. Обмін інформацією, а також суттєва підтримка спеціалізованих структур є, безперечно, важливим аспектом протидії економічній злочинності.

Співпраця установ, створених для боротьби зі злочинністю, дозволить розробити рішення для допомоги правоохоронцям, які працюють у сфері державної безпеки, у здійсненні їхніх розслідувань. Серед постулатів *de lege ferenda* слід запропонувати підтримку процесу їх навчання, а також можливість доступу до централізованих знань та алгоритмів провадження.

Ключові слова: економічна злочинність, розслідування, посадова особа, кримінально-процесуальне дослідження.

© M. Porwiz, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9936-6605>

m.porwiz@wspol.edu.pl, tel. 516-868-901

Relevance of the study. As an introduction to the article, it is reasonable to clarify the terms used in the study. There are many definitions relating to economic crimes. Therefore, it is reasonable to present this phenomenon in the opinions and views of the doctrine. The concept of economic crime appeared in the 1930s. At this time, two conceptions became established: the continental conception, also known as the subject conception, and the American conception, the object conception. The author of the first is Kurt Lindemann, the second is Edwin H. Sutherland. The subject concept of economic crime referred to the nature of the crimes and the categories of protected legal property. The object concept, on the other hand, focused on identifying the characteristics of the perpetrators.

Recent publication review. The common elements in both concepts were the non-violent actions of the perpetrator or perpetrators, the anonymity of the victims, large material and immaterial damages, and the origin of the perpetrators from the upper social levels. According to Kurt Lindemann, an economic crime is „any punishable behavior that is targeted against the whole economy or against its functionally significant sectors and devices” [7, p. 114]. The author creates a typology of economic crimes, pointing out: crimes against entrepreneurs and securities, crimes against commercial companies and the rules of commercial law, crimes concerning public credit, crimes concerning the supply of natural resources, and crimes against employees [9, p. 47].

Edwin H. Sutherland linked his concept to the high social and professional status of White Collar Crime perpetrators. Sutherland also created the term "white-collar criminal." This term referred to businessmen, as well as people in managerial positions, who committed various crimes that caused enormous social and financial disadvantages. Sutherland believed that these people, despite their high social position, should not be privileged. They should be treated by the courts on an equal footing with other people who commit crimes. This is because their activities cause greater social losses [6, p. 77].

Nowadays there is also a third concept of economic crime that takes into account interstate aspects, as economic crime impacts the financial institutions of the European Union.

The definition of economic crime *sensu largo* and *sensu stricto* was provided by Klaus Tiedemann. In narrow terms, it is behavior that threatens the welfare of individuals. In broad terms, it is behavior that causes mass harm and at the same time negatively affects economic interests. Tiedemann also formulated his own definition according to which „economic crime consists of behavior prohibited by law that strikes at supra-individual economic interests, with the essence of the acts carried out by the perpetrators coming down to the exploitation of the trust necessary to conduct business in economic transactions” [9, c. 57].

These are varied definitions, which is due to the fact that crimes against the economy remains of interest to various scientific communities, including law, criminology, forensic science, economics and even sociology [9, p. 51]. Definitions of the socialist period were closely related to the socialist economy and the legal concept of the socialist period [1]. The focus was on crimes against economic order threatening the welfare of the socialist system [3]. In publications there were terms typical of that time: social system, general economic interest or socialist economy, and their authors were, among others, Czesław Gofroń [1]. Today they are treated as knowledge-historical formulations.

In Poland, with the political changes after 1989 and the establishment of a free market economy, new definitions of economic crime have been created. Robert Zawłocki emphasizes that: „The concept of economic crime is primary to the concept of criminal economic offenses. This is because crimes are defined in criminal law, while economic crime is a phenomenon analyzed in criminological, socio-economic or political-criminal aspects” [5].

Octavia Górniook pays attention to the characteristic features of economic crime relating to the criminological perspective, i.e. the absence of elements of violence, which are replaced by the appearance of legality, high material and immaterial losses resulting from behavior beyond the sphere of economic life, the anonymity of victims, which are most often individuals, as well as institutions of the economic system, the origin of the perpetrators from high social classes [2, p. 55-56].

Nowadays, in the literature, economic crime is defined as an act that endangers the economic system and its rules as a whole or its individual institutions or elements, as well as exclusively or mainly supra-individual economic interests of society as a whole or its groups.

The research paper's objective. The definitions mentioned above focus on the criminological and sociological area, analyzing the phenomenon, the causes of creation or the methods of combating it.

Discussion. Despite the fact that the term „economic crime” has been in use since the 1930s, no single universal definition of it has been developed to this day. This is mainly due to the fact that the matter it touches is variable, often reacting only to new phenomena, different for political and social systems. The phenomenon of economic crime is the subject of discussions among academics and practical experts. These topics are also of interest to the Author of this publication, who, based on her research, describes the perspective of law enforcement agencies relating to economic crime. During the research entitled „Optimization of evidentiary, forensic, operational activities in economic crime cases from the perspective of law enforcement agencies”, surveys of police officers were conducted.

The time of the research is Q2 and Q3 2019. The research population is officers of the investigative service employed in economic crime fighting units and experts conducting preliminary investigations. 372 officers participated in the survey. The main objective of the research was to develop solutions to assist police officers in improving the implementation of the criminal proceedings conducted in economic cases. The research concept consisted of a broad spectrum of issues that correspond to current challenges in combating this type of crime. There are observed trends in the development of economic crime, especially in the context of the tangible benefits obtained by the perpetrators from illegal activities linked to other categories of crime. Detection difficulties are caused by the complex mechanism of committing crimes, as well as the existence of links of economic crime with criminal, drug, corruption crime.

Legal regulations in Poland authorize the Police to carry out a number of evidentiary actions, such as seizure of movable property, search also of IT systems, seizure of property, inspection, detention of a person, interrogation of a victim, witness, suspect, making an appearance, confrontation or procedural experiments. Undoubtedly, the development of transparent, non-formalized procedures for dealing with cases related to combating this type of crime would help improve the work of the Police. In addition, there is a need for the Police to undertake operational activities.

Among the procedural measures, it is pointed out the execution of property securities, the collection of evidence to justify the request for preventive measures, including an order to refrain from conducting business. The efficiency of prosecution is ensured by delegating economic cases to specialized organizational units of the prosecutor's office or the police. In cases of complex cases of a multithreaded, multistakeholder or cross-border nature, the legitimacy of appointing a team of prosecutors should be considered.

In particular, the research emphasizes the need to reliably receive a crime notice to determine the victims and the extent of the damage, as well as to verify the information obtained with the relevant entities. This also emphasizes the need to obtain information regarding the assets held by suspects. In addition, from the perspective of the efficiency of prosecution, it is necessary to conduct evidence reliably. If there are indications to do so, an expert in accounting should be appointed to determine the value, timing, titles of the transfer of funds. Securing data in the form of email records, billing records or instant messaging records should also be done. In order to improve the economic crime prevention system, it is also an indispensable endeavour to analyse government programs, and strategic European documents in terms of the functioning of current concepts and models of conduct, in order to construct effective optimal solutions on the basis of them that meet current challenges.

Conclusions. The study recognized an important aspect in the field of economic crime prevention which is the improvement of police cooperation with the prosecutor's office, courts and other institutions established to combat economic crime. The exchange of information, but also the substantive support of specialized entities is undoubtedly an important aspect of countering economic crime. It is reasonable to develop effective tactics to combat crime. Advanced, specialized training is needed to prepare specialists involved in combating economic crimes in connection with emerging new forms of committing crimes (e.g. cybercrime), their nature (VAT extortion,) or with the diversification of legal forms of economic activity (e.g. internet sales). There are cases of evidentially complex, multifaceted cases, in which the perpetrators' methods of operation pose a legal or tactical challenge to law enforcement agencies.

The cooperation of institutions established to combat crime will enable the development of solutions to assist law enforcement officers working for state security in the implementation of their investigations. Among the *de lege ferenda* postulates, it should be proposed to support the process of their training, as well as to allow access to centralized knowledge and algorithms of proceedings.

References

1. Gofroń C. O pojęciu i systematyce przestępstw gospodarczych, *Państwo i Prawo*. 1959, no. 3.
2. Górniok O. Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie, Warszawa 1994, pp. 55-56.
3. Grabarczyk G. Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce, Toruń 2002, p. 19, T. Cyprian Przestępstwa gospodarcze, Warszawa 1960.
4. Keczekian S.F. Stosunki prawne w społeczeństwie socjalistycznym, Warszawa 1960.
5. Krajewski K. Teorie kryminologiczne a prawo karne, Warszawa 2004, p. 77.
6. Lampe E.J. Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego, *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny* 1998, no. 3, p. 114.
7. Lernell L. Przestępczość gospodarcza, Warszawa 1965.
8. Palacz D. Pojęcie, symptomy i cechy przestępczości gospodarczej, [in:] Łabuz P., Malinowska I, Michalski M., Safjański T. (red.), *Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działania sprawców*, Warszawa 2018, p. 57.
9. Zientara A. Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 k.k., Warszawa 2010, p. 47.

Submitted 15.08.2023

1. Gofroń, C. (1959) On the concept and systematics of economic crimes, *Państwo i Prawo*, no. 3. [in Pol.].
2. Górniok, O. (1994) Economic crime and its combating, Warsaw, pp. 55-56. [in Pol.].
3. Grabarczyk, G. (1960) Economic crime against the background of political changes in Poland, Toruń 2002, p. 19, T. Cyprian Economic crimes, Warsaw. [in Pol.].
4. Keczekian, S. F. (1960) Legal relations in a socialist society, Warsaw. [in Pol.].
5. Krajewski, K. (2004) Criminological theories and criminal law, Warsaw, p. 77. [in Pol.].
6. Lampe, E. J. (1998) General problems of criminal economic law, *Ruch prawnych, economic i sociologi*, no. 3, p. 114. [in Pol.].
7. Lernell, L. (1965) Economic crime, Warsaw. [in Pol.].
8. Palacz, D. (2018) The concept, symptoms and features of economic crime, [in:] Łabuz P., Malinowska I, Michalski M., Safjański T. (ed.), *Economic crime. The essence of the phenomenon. Principles of liability, criminal mechanisms and methods of operation of perpetrators*, Warsaw, p. 57. [in Pol.].
9. Zientara, A. (2010) Crime of abuse of trust under Art. 296 k.k., Warsaw, p. 47. [in Pol.].

ABSTRACT

The subject of the article is the concept and results of the research entitled "Optimization of evidence, forensic and operational activities in cases of economic crime from the perspective of law enforcement agencies". Empirical studies were conducted in the following areas: examining the scale of economic crime, the dynamics of crime. The aim of the research was to identify solutions enabling effective combating economic crime. The author has emphasized to develop effective tactics to combat crime, among which an advanced, specialized training for specialists involved in combating economic crimes in connection with emerging new forms of committing crimes (e.g. cybercrime), their nature (VAT extortion), or with the diversification of legal forms of economic activity (e.g. internet sales).

Keywords: *economic crime, investigation, public official, criminal proceedings research.*

УДК 343.353.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-225-231

Михайло ФІАЛКА[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОКУМЕНТ, ЩО МІСТИТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ? ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Досліджено проблеми існування документа, що містить державну таємницю, як предмета кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці. Наголошено на відповідних характерних аспектах цієї проблеми, а саме: базовим розумінням у змісті предмета в цій категорії кримінальних правопорушень є поняття «документ»; інформаційною складовою таких документів є відомості, що містять державну таємницю; зміст інформації або відомостей, які закріплюються в документі, прямо пов'язаний із сферою державної таємниці.

Зроблено висновок, що в Кримінальному кодексі України є низка кримінально-правових норм, в яких предметом кримінального правопорушення є документ, що містить у собі державну таємницю, і вказівка про який робиться або прямо, або опосередковано.

Ключові слова: документ; документ, що містить у собі державну таємницю; державна таємниця; предмет кримінального правопорушення.

Постанова проблема. Досліджуючи питання охорони документообігу та документа кримінально-правовими засобами ми не одноразово наголошували на тому, що це є актуальною проблемою для сучасного українського суспільства та її правової системи. Суспільно небезпечні посягання на документ та його обіг в різноманітних сферах суспільства, а саме – документообіг, суттєво впливають на розвиток сучасного суспільства та завдають певним суспільним відносинам суттєвої шкоди. У сучасних умовах особливої актуальності набуває питання захисту сфери охорони державної таємниці, а отже, виникає логічне питання про місце документа, що містить у собі відомості, які віднесені до категорії державної таємниці, в конструкції складів кримінальних правопорушень у цій сфері. Законодавець передбачив у Кримінальному кодексі України (далі – *КК України*) низку кримінально-правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні посягання в цій площині (ст. 114, 114-2, 328, 329 та 422 КК України). При цьому ми не враховуємо в цій ситуації ті випадки, коли документ визнається законом або як засіб (знаряддя) вчинення кримінального правопорушення, або його існування передбачається в межах способу вчинення кримінального правопорушення. Внаслідок чого є потреба чітко вибудувати розуміння змісту терміна «документ, що містить державну таємницю», як предмета тих чи інших складів кримінальних правопорушень в КК України, та врахувати використання в кримінальному законі певного різноманіття за своїм змістом інших документів.

До того ж якщо проаналізувати статистичну інформацію про обліковані кримінальні правопорушення в Україні в період з 2013 по 2022 рік, то можна спостерігати таку картину: найбільш характерні склади кримінальних правопорушень, які у своїй структурі документ, що містить державну таємницю, як предмет кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, демонструють зростання абсолютної кількості в структурі загальної злочинності на Україні (наприклад, ст. 329 КК України – з 7 до 8 кримінальних правопорушень; ст. 422 КК України – з 1 до 17 кримінальних правопорушень) [1].

Вищезазначене дає нам змогу наголосити на тому, що з метою вдосконалення теоретичного усвідомлення змісту поняття документа, що містить державну таємницю, як предмет кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, є потреба

© М. Фіалка, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5599-3335>

fialkami70@gmail.com

реалізувати відповідне наукове дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Аналізуючи питання дослідження проблеми документа, що містить державну таємницю, як предмета кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці необхідно наголосити на тому, що це питання розглядалось науковцями через призму загального аналізу кримінально-правового захисту документа в певній історичній ретроспективі. Найбільш ближчим до сучасного підходу розуміння документа в кримінальному законодавстві є історичний період, пов'язаний з входженням України до складу Радянського Союзу. В ті часи найбільш відомі дослідження проблематики кримінально-правової охорони документів Б. Пінхасова (*захист документів за радянським правом*), Г. Поленова (*питання кримінальної відповідальності за крадіжку та підроблення документів*), А. Кузнецова (*поняття та види документів за радянським кримінальним правом*), Т. Сергєєвої (*питання боротьби з фальсифікацією документів за радянським кримінальним правом*), Я. Яковлева (*поняття та класифікація документів в радянському праві*) та інших. Але, як бачимо, дослідження цих правознавців стосуються загальної проблеми захисту документа кримінально-правовими засобами. Щодо питання аналізу захисту документа, який містить державну таємницю, то в ті часи окремих самостійних досліджень не проводилось. У теорію сучасної кримінально-правової науки свій внесок дослідження проблематики захисту документів зробили такі відомі закордонні дослідники, як: В. Кануніков (*питання кримінально-правової охорони службового документа*), О. Сабітова (*проблема документа як ознаки злочинів у сфері економіки*), В. Сергєєв (*проблеми кримінальної відповідальності за підроблення платіжних документів*), Ю. Щиголєв (*проблема фальсифікації документів*) тощо.

Зрозумілий факт, що, не принижуючи значення історичного та закордонного досвіду дослідження кримінально-правової охорони документів, нас, без будь-яких сумнівів, цікавлять наукові дослідження сучасних вітчизняних правників. Серед українських правознавців, які займались дослідженням проблеми документа в кримінальному праві, можна виділити таких: С. Тучков («*Підроблення документів як способу вчинення злочину*») [2], Ю. Дзюба («*Кримінальна відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (аналіз складу злочину)*») [3], Н. Тимошенко («*Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання*») [4].

Нами також було виконано наукове дослідження проблематики кримінально-правової охорони документообігу, де був здійснений аналіз змістовної сутності документа, реалізована класифікація документів та класифікація кримінально-правових норм, в яких документ передбачений у вигляді тієї чи іншої ознаки складу кримінального правопорушення [5].

Зважаючи на вищевикладене, треба наголосити на тому, що проблема документа, що містить державну таємницю, як предмета кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, певною мірою є не дослідженою та не розкритою з погляду кримінально-правового аналізу.

Метою наукової статті є дослідження проблеми документа, що містить державну таємницю, як предмет кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці. Досягнення поставленої перед собою мети в межах нашого наукового дослідження плануємо через виконання відповідного завдання, а саме: через аналіз змісту окремих кримінально-правових норм, що передбачають встановлення кримінальної відповідальності за суспільно-небезпечні діяння у сфері охорони державної таємниці.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні змісту поняття документ, що містить державну таємницю, та визначення його як предмет кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 1 Закону України (*далі – ЗУ*) «Про державну таємницю» під державною таємницею ми розуміємо вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому порядку державною таємницею і підлягають охороні державою [6]. Тобто, інакше кажучи, можна з відповідним переконанням наголосити на тому, що збереження державної таємниці є одним з напрямів національної безпеки України.

Крім того, охорона державної таємниці, відповідно до положень ст. 19 ЗУ «Про національну безпеку України», є одним із завдань, які покладені на державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, а саме Службу безпеки України [7]. При цьому, як наголошує цей законодавчий акт, державною безпекою в Україні визнається захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших, життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Все визначене вище дає змогу нам наголошувати на актуальності збереження державної таємниці в сучасних умовах кримінально-правовими заходами.

Насамперед, на нашу думку, необхідно визначити кримінально-правові норми, в яких законодавець передбачив обов'язкову наявність предмета кримінального правопорушення у вигляді документа, що містить державну таємницю.

Проаналізувавши зміст Кримінального кодексу України (*далі – КК України*), можна наголосити на тому, що в структурі закону склалась відповідна картина:

- кримінально-правові норми, в яких законодавець прямо передбачив предметом кримінального правопорушення документ, що містить державну таємницю;
- кримінально-правові норми в яких законодавець опосередковано зробив натяк про можливість існування предмета кримінального правопорушення у формі документа, що містить державну таємницю;
- кримінально-правові норми, в яких законодавець під предметом передбачив інформацію, що віднесена до державної таємниці.

До кримінально-правових норм, де предметом кримінального правопорушення є документ, що містить державну таємницю, відносять ст. 329 КК України «Втрата документів, що містять державну таємницю» та ст. 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» [8].

До кримінально-правових норм, де предметом кримінального правопорушення документ, що містить державну таємницю, є опосередковано, відносять ст. 114 КК України «Шпигунство», ст. 328 «Розголошення державної таємниці» та ст. 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості».

До кримінально-правових норм, в яких законодавець під предметом передбачив інформацію, яка віднесена до державної таємниці, ми відносимо ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [8].

Наступним нашим кроком буде з'ясування змісту поняття «документ, що містить державну таємницю» та визначення його як предмета кримінального правопорушення.

Розкриваючи сутність змісту документа, що містить державну таємницю, необхідно визначити розуміння поняття «документ». Відповідно до положень ст. 1 ЗУ «Про інформацію» під документом розуміють матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі. При цьому в цій нормі права також закріплене поняття «інформації», а саме: інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [9]. Тобто, мова йде про те, що під документом ми маємо можливість розуміти будь-який носій на якому закріплена будь-яка інформація. У цьому випадку таке тлумачення поняття «документ» повинно визначати в широкому сенсі слова.

Щодо поняття «документ, що містить державну таємницю», то в цій ситуації законодавець зробив наголос не тільки на факті існування безпосередньо документа, а і на його змістовному наповненні. Тобто на тій інформації, яка закріплена на цьому документі. І така інформація повинна містити в собі державну таємницю (про зміст державної таємниці ми наголошували декілька раніше).

Як ми раніше наголошували, предмет кримінального правопорушення у вигляді документа, що містить державну таємницю, передбачений законодавцем в ст. 329 КК України (як єдиний предмет основного складу кримінального правопорушення) і в ч. 2 ст. 422 КК України (як альтернативний предмет одного із складів кримінального

правопорушення з передбачених в цій кримінально-правовій нормі).

Наприклад, Галицьким районним судом м. Львова 30 серпня 2022 року був розглянутий обвинувальний акт у кримінальному провадженні щодо ОСОБИ_4 за ч. 3 ст. 422 КК України, яка будучи відрядженим Головним управлінням розвідки (далі – ГУР), Міністерством оборони України (далі – МО України) у район проведення антитерористичної операції (далі – АТО) та виконуючи функціональні обов'язки на посаді старшого офіцера групи космічної розвідки відділення технічних засобів розвідки командно-розвідувального центру штабу АТО, володіючи знаннями щодо порядку роботи із секретними документами, за невстановлених досудовим розслідуванням обставин та місці, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків та бажаючи їх настання, знаючи про відсутність у ОСОБА_6 доступу до відомостей, що становлять державну таємницю у сфері державної безпеки та охорони правопорядку та будучи необізнаним у кримінально-протиправній діяльності ОСОБА_6, 17 травня 2022 року перебуваючи за місцем власного проживання, надав останньому (тобто ОСОБА-6) шляхом копіювання на його магнітний носій інформації типу «хард» програмний комплекс ГУР МО України під назвою: «SAS PLANET» (що містить 3 483 файли та 1 328 папок) із вмістом файлу «SASPlanet.exe», що станом на 02 лютого 2016 року, тобто на період можливого виготовлення цього програмного продукту, та на даний час відповідає ст. 4.4.7 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю та містить гриф обмеження «цілком таємно» [10].

З цього прикладу чітко спостерігається той факт, що кримінальний правопорушник реалізував посягання на сферу національної безпеки України та реалізував суспільно-небезпечний вплив на відомості, що містять державну таємницю, зафіксовані на електронному носіїві. Інакше кажучи, йдеться про те, що електронний носій (магнітний носій інформації типу «хард») розглядається нами в межах складу кримінального правопорушення як його предмет, а саме: річ матеріального світу щодо якої вчинене суспільно-небезпечне діяння.

Дещо складніше питання визначення предмета складу кримінального правопорушення є в ст. 114, 114-2, 328 та ч. 1 ст. 422 КК України. Справа полягає в тому, що законодавець не зробив прямої вказівки на наявність в межах предмета кримінального правопорушення поняття «документа». Диспозиції цих кримінально-правових норм були сконструйовані законодавцем так, що суспільно-небезпечне діяння щодо предмета складу кримінального правопорушення мало такий вигляд:

- передача або збирання відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 114 КК України «Шпигунство»);
- розголошення відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці»);
- поширення, розголошення інформації (відомостей) військового характеру, що становлять державну таємницю (ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»; ч. 1 ст. 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості»).

В усіх трьох випадках законодавець наголошує на відомостях, що становлять державну таємницю, але ми розуміємо той факт, що такі відомості повинні бути закріплені на будь-якому матеріальному носіїві (чи то папері, чи то кресленні, чи то фотоматеріалі, чи то відеоматеріалі, чи то електронному пристрої тощо). Інакше кажучи, як і в попередньому випадку, повинен бути документ, що містить у собі державну таємницю, тобто відомості відповідного характеру.

Наприклад, Київським районним судом м. Харкова 03 серпня 2022 року було розглянуто у судовому засіданні кримінальне провадження щодо ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 114-2 КК України.

У травні 2022 року у ОСОБА_4 виник кримінально протиправний умисел, що був спрямований на поширення в умовах воєнного стану інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України (далі – ЗС України) чи військових формувань. Внаслідок чого ОСОБА_4, реалізуючи вказаний кримінальний протиправний умисел, у

період до 20 год 55 хв 11 травня 2022 року здійснив на території м. Харкова збір інформації про розташування озброєння Збройних Сил України.

Далі, 11 травня 2022 року о 20 год 55 хв, ОСОБА_4, використовуючи наявні технічні засоби з доступом до мережі «Інтернет», поширив в додатку «Вконтакте» на особистій сторінці під назвою «ІНФОРМАЦІЯ_2» (посилання: ІНФОРМАЦІЯ_3), публікацію у вигляді зображення карти місцевості у додатку «ІНФОРМАЦІЯ_4» із координатами розташування військової техніки ЗС України та текстовою частиною: «Примерно 30–40 нациков разместились с тремя артиллерийскими пушками в моем районе по АДРЕСА_4 (около здания патрульной полиции), ждите прилета:) Видимо ситуация с разрушенными зданиями СБУ и полиции ничего не научила. Народ, кто живет в Киевском районе, будьте осторожней и бдительней, не игнорируйте сигнал воздушной тревоги, прячьтесь в укрытиях, укрупы тоже бьют по своим, а потом списывают на страну «агрессора» Россию».

При цьому інформація щодо розташування Збройних Сил України чи інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами [11]. Тож у цьому прикладі відображається застосування на практиці положень ст. 114-2 КК України, де предметом складу кримінального правопорушення є, хоча і опосередковано, документ, а саме створене кримінальним правопорушником повідомлення на електронному пристрої, яке має ознаки державної таємниці.

Враховуючи викладене вище, маємо змогу наголосити на тому, що в ст. 114, 328 та 422 КК України, визначаючи предмет кримінального правопорушення, необхідно зазначити документ, що містить державну таємницю.

Щодо ст. 114-2 КК України, то в цій ситуації законодавець передбачив предмет кримінального правопорушення, як інформацію про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну. Відповідно до ст. 8 ЗУ «Про державну таємницю» така інформація віднесена до державної таємниці у сфері оборони [6]. Інакше кажучи, в цій кримінально-правовій нормі ми маємо предметом кримінального правопорушення конкретний вид державної таємниці. І в цій ситуації, як і в попередніх випадках, така інформація повинна бути закріплена на будь-якому матеріальному носіїві, що в визначається в подальшому як документ.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна виділити таке:

- в КК України є низка кримінально-правових норм, в яких предметом кримінального правопорушення є документ, що містить у собі державну таємницю (ст. 114, 114-2, 328, 329 та 422 КК України);
- в окремих кримінально-правових нормах законодавець прямо вказує на явність документа, що містить у собі державну таємницю, а в окремих – тільки опосередковано;
- у випадку використання законодавцем під час законодавчого конструювання предмета кримінального правопорушення термінів «відомості», «інформація» необхідно завжди мати на увазі, що будь-яка інформація є складовою частиною документа.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2019 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України. *Генеральна прокуратура України*. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. (дата звернення: 12.07.2023).
2. Тучков С. С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 17 с.
3. Дзюба Ю. П. Кримінальна відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 20 с.
4. Тімошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.
5. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 23 с.

6. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>. (дата звернення: 18.07.2023).
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 18.07.2023).
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 29.07.2023).
9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 29.07.2023).
10. Вирок суду № 1-кп/461/556/22 у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022 винесений Галицьким районним суд м. Львова. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>. (дата звернення: 01.08.2023).
11. Вирок суду № 1-кп/953/678/22 у справі № 953/3911/22 від 03.08.2022 винесений Київським районним судом м. Харкова. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105546638>. (дата звернення: 01.08.2023).
12. Shablysty V., Liudvik V. Ddistinguishing the endanger by the mother of a newborn child that caused the death of the child from related criminal offenses by signs of the subjective part. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. No. 1. 2023. P. 249–256.

Надійшла до редакції 07.08.2023

References

1. Pro zareistrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia (2013–2019 rr.): statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy [About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation (2013–2019): statistical information of the General Prosecutor's Office of Ukraine]. Heneralna prokuratura Ukrainy. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. (access date: 12.07.2023). [in Ukr.].
2. Tuchkov, S. S. (2005) Pidroblennia yak sposib vchynennia zlochyynu [Forgery as a way of committing a crime] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 17 p. [in Ukr.].
3. Dziuba, Yu. P. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za vykradennia, pryvlasnennia, vymahannia dokumentiv, shtampiv, pechatok, zavolodinnia nymy shliakhom shakhraistva chy zlovzhvannia sluzhbovym stanovyschem abo yikh poshkodzhennia (analiz skladu zlochyynu) [Criminal responsibility for stealing, misappropriating, extorting documents, stamps, seals, taking possession of them through fraud or abuse of official position, or damaging them (analysis of the composition of the crime)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
4. Timoshenko, N. O. (2009) Kryminalno-pravova kharakterystyka pidroblennia dokumentiv, pechatok, shtampiv ta blankiv, yikh zbutu ta vykorystannia [Criminal law characteristics of forgery of documents, seals, stamps and forms, their sale and use] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 19 c. [in Ukr.].
5. Fialka, M. I. (2010) Kryminalno-pravova okhorona dokumentoobihu [Criminal law protection of document circulation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia, 23 p. [in Ukr.].
6. Pro derzhavnu taiemnytsiu [On state secrets] : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3855-KhII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>. (access date: 18.07.2023). [in Ukr.].
7. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (access date: 18.07.2023). [in Ukr.].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (access date: 29.07.2023). [in Ukr.].
9. Pro informatsiiu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-KhII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (access date: 29.07.2023). [in Ukr.].
10. Vyrok sudu № 1-кп/461/556/22 u spravi № 461/3937/22 vid 30.08.2022 vyneseny Halyskym raionnym sud m. Lvova [Court verdict No. 1-кп/461/556/22 in case No. 461/3937/22 dated 30.08.2022 issued by the Halyskyi District Court of Lviv]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306> (access date: 01.08.2023). [in Ukr.].
11. Vyrok sudu № 1-кп/953/678/22 u spravi № 953/3911/22 vid 03.08.2022 vyneseny Kyivskym raionnym sudom m. Kharkova [Court verdict No. 1-кп/953/678/22 in case No. 953/3911/22 dated August 3, 2022, issued by the Kyiv District Court of Kharkiv]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105546638>. (access date: 01.08.2023). [in Ukr.].
12. Shablysty, V., Liudvik V. (2023) Ddistinguishing the endanger by the mother of a newborn child that caused the death of the child from related criminal offenses by signs of the subjective part. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. No. 1, pp. 249–256.

ABSTRACT

Mykhailo Fialka. A document containing a state secret as a subject of criminal offenses in the sphere of protection of state secrets. The subject of scientific research, implemented within the scope of a scientific article, are documents containing state secrets, as the subject of criminal offenses in the sphere of protection of state secrets. The purpose of this study is to analyze the problem of a document containing a state secret as a subject of criminal offenses in the field of state secret protection. Achieving the set goal within the scope of our scientific research is realized through the fulfillment of the corresponding task, namely: through the analysis of the content of individual criminal law norms, which provide for the establishment of criminal liability for socially dangerous acts in the sphere of state secret protection.

In the process of scientific research, the vast majority used general scientific methods, namely: analysis, generalization, systematic approach, and study of documents. This, in turn, made it possible to formulate the novelty of scientific research, which consists in establishing the content of the concept of a document containing a state secret and defining it as a subject of criminal offenses in the sphere of protection of state secrets.

Having studied the essence of the term "document" and its variety "document containing a state secret", the presence of certain characteristic features is emphasized, namely: the basic understanding in this terminological set is the concept of "document"; a document containing a state secret is used in the field of state secret protection.

Having analyzed the content of the Criminal Code of Ukraine, it is emphasized that in the structure of the law, there are several groups of norms in which a document containing a state secret is defined as the subject of a criminal offense: the direction of the provision of a document containing a state secret as the subject of a criminal offense; an indirect indication of the possibility of the existence of the subject of a criminal offense in the form of a document containing a state secret; the subject means information (information) classified as a state secret.

It is concluded that in the Criminal Code of Ukraine, there are several criminal law norms in which the subject of a criminal offense is a document containing a state secret (Articles 114, 114-2, 328, 329, and 422 of the Criminal Code of Ukraine); in some criminal law regulations, the legislator directly indicates the clarity of a document containing a state secret, and in some only indirectly; in the case of the legislator's use of the terms "information", "information" during the legislative construction of the subject of a criminal offense, it must always be borne in mind that any information is a constituent part of the document.

Keywords: *document; a document containing a state secret; state secret; the subject of a criminal offense.*

УДК 343.911

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-231-237

Ассоль ШУЛЬЖЕНКО®

доктор філософії в галузі права
(Сумський національний аграрний університет,
м. Суми, Україна)

**КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МОТИВИ ОСІБ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ РЕЦИДИВ**

У статті проаналізовано особливості кримінологічних особливостей засуджених, що вчиняють пенітенціарний рецидив. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості вчинених злочинів в місцях відбування покарання за останні роки в Україні. Під час дослідження використані такі методи: загальнонаукові (опис, аналіз, синтез, пояснення, класифікація) та статистичний. Порівнювались поняття «повторні злочини», «злочини в місцях несвободи», «злочинність в місцях позбавлення волі», «пенітенціарний рецидив». Під час аналізу правових понять визначено, що найбільш повно кримінологічне явище вчинення злочинів засудженими в місцях позбавлення волі розкривається через поняття пенітенціарного рецидиву. У статті надано як загальні характеристики кримінологічних особливостей пенітенціарних рецидивістів, так і за різними категоріями злочинних проявів.

Ключові слова: *засуджений, злочин, кримінологічні характеристики, особа злочинця, позбавлення волі, покарання, рецидив.*

© А. Шульженко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1272-9638>

assol.shulzhenko@ukr.net

Постановка проблеми. Позбавлення волі на певний строк є одним із найсуворіших покарань в українському законодавстві. Воно застосовується до осіб, чий протиправні дії визнаються судом особливо небезпечними для суспільства. Тому засуджені до позбавлення волі за своїми кримінологічними особливостями становлять окрему групу осіб, що потребує дослідження. Особливий інтерес для кримінологів становлять особи, засуджені до позбавлення волі, що вчиняють злочини під час відбування покарання у виправних установах. Таке дослідження має на меті розроблення заходів попередження злочинності в місцях позбавлення волі, яка останні роки має тенденцію до зростання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченням кримінологічних складових засуджених осіб, які скоюють пенітенціарний рецидив, займалися такі вчені, як Є. Бараш, А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Губанова, О. Колб, Д. Колодчин, О. Михайлик тощо. Але неповного відображення в дослідженнях вітчизняних кримінологів набула тема, яка б надавала кримінологічну характеристику осіб, що вчиняють злочини під час відбування покарання. Такі дослідження необхідні не тільки для поглиблення та систематизації знань з цього питання, а й для практичного застосування – проведення профілактики та запобігання злочинності в місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Характеристика засуджених, що вчиняють злочини під час відбування покарань найчастіше пов'язується із такими поняттями, як повторність, сукупність злочинів та рецидив. На нашу думку, важливо визначити відмінності у цих правових поняттях перед тим, як виконувати опис кримінологічної характеристики. Всі ці поняття матеріального права включають вчинення однією особою двох і більше злочинів.

Відповідно до положень ст. 32 КК України повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею КК України. Особливістю повторності є вчинення однорідних або схожих за своїми ознаками злочинів незалежно, чи була засуджена особа, чи ні, за скоєння цих злочинів [1]. Сукупність не підходить в ролі характеристики особи, що вже відбуває покарання в місцях позбавлення волі, тому що саме поняття унеможливає притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 33 КК України. А поняття рецидиву в цьому випадку може застосовуватися тоді, якщо особа, що має судимість за умисний злочин, вчинила новий умисний злочин [1].

У кримінологічній літературі увага вчених зосереджується саме на рецидивній злочинності, якщо розглядати питання вчинення нового злочину під час відбування покарання особою, що має судимість. Але питання віднесеності такої злочинності до рецидивної залишається дискусійним. У кримінологічній літературі є поняття пенітенціарного рецидиву. Пенітенціарний рецидив завжди містить кілька елементів: скоєння тяжкого злочину, судимість, відбування покарання, місце відбування покарання, скоєння нового злочину в умовах ув'язнення. На думку О. Колба, потрібно розмежовувати пенітенціарну злочинність і злочинність в місцях позбавлення волі. Остання охоплює не тільки пенітенціарні установи, як місце вчинення таких злочинів, а й виходить за їх межі [2, с. 176]. Аналогічні погляди щодо цього були висловлені також і Є. Барашем [3, с. 64–65].

І. Г. Богатирьов, аналізуючи такий елемент пенітенціарної злочинності, як місце відбування покарання, визначає його як місце несвободи [4, с. 15]. На нашу думку, місцем несвободи може бути і місце, за яким встановлюється адміністративний нагляд, місце для домашнього арешту та інші місця, пов'язані із заходами забезпечення кримінального провадження, відповідно до положень КПК України. Тож як кримінальні, так і кримінально-процесуальні засади можуть обмежувати свободи суб'єкта кримінального провадження на законних підставах. Тому таке визначення виходить за межі кримінального права, і з цієї причини не може бути, на нашу думку, використане як узагальнення для рецидиву в місцях позбавлення волі.

Головним словом у понятті «пенітенціарний рецидив» є слово рецидив, тобто вчинення нового злочину, а пенітенціарна складова може вказувати не тільки на місце позбавлення волі, а й на місце відбування покарання засудженою особою, тому за суттю поняття пенітенціарного рецидиву повністю відображає зміст вчинення засудженим в місцях примусового перебування, відповідно до вироку суду, нового злочину. Пенітенціарність розглядається у зв'язку із закінченням досудового і судового розгляду, пов'язана з доведенням вини та подальшим відбуванням покарання разом із обмеженнями

такого відбування. Тому в подальшому ми будемо використовувати поняття пенітенціарного рецидиву як вчиненого злочину в місцях позбавлення волі засудженим. Місцем позбавлення волі, відповідно до ст. 63 КК України, зважаючи на визначення поняття покарання у виді позбавлення волі, є ізольована кримінально-виконавча установа [1]. Пенітенціарна установа і виправна установа є за своїми функціями та призначенням схожими, але не тотожними поняттями.

Кримінологічні характеристики особи злочинця, що перебуває у місцях позбавлення волі, містять у собі кримінологічні характеристики особи злочинця в загальному розумінні. До основних кримінологічних ознак злочинця відповідно до теорії кримінології належать: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні, психологічні властивості [5, с. 34].

Якщо досліджувати осіб, які вчиняють злочини, перебуваючи в місцях позбавлення волі, система кримінологічних ознак, на нашу думку, може групуватися окремо для осіб, що вчинили в місцях позбавлення волі злочин загально кримінальної спрямованості, а також ті, що вчинили злочин проти правосуддя. Досліджуючи риси пенітенціарного злочинця, ми виділяємо як загальні кримінологічні риси, так і окремі, пов'язані із специфікою вчиненого злочину.

Серед норм закону, які передбачають відповідальність за скоєння злочинів в місцях позбавлення волі, є злочини розділу XVIII «Злочини проти правосуддя»: ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у виді позбавлення волі; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; втеча з місць позбавлення волі або з-під варти. Але фактично в місцях позбавлення волі фіксуються і злочини проти життя та здоров'я особи; проти волі честі та гідності; проти статевої свободи та статевої недоторканості; злочини проти власності; злочини у сфері обігу наркотичних засобів тощо. Тож у місцях позбавлення можливе вчинення декількох категорій злочинів, що залежить від кримінологічної спрямованості і мотивації особи злочинця.

Якщо розглядати демографічні ознаки осіб, що вчиняють злочини під час позбавлення волі, до них належать: стать, вік, освіта, місце народження, місце проживання, громадянство тощо.

Серед осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, переважно особи чоловічої статі, тому можна зробити висновок про вчинення пенітенціарного рецидиву теж особами чоловічої статі. Якщо порівнювати кількість ув'язнених чоловіків і жінок, їх співвідношення становить 80 % до 20 %. Відомості про таких осіб підлягають внесенню до Єдиного реєстру засуджених осіб та осіб, узятих під варту. Серед осіб чоловічої статі рецидив становить 90–93 % [6, с. 556]. І. Г. Богатирьов наводить результати анкетування співробітників виправних установ, відповідно якому рецидив жінок становить 25 % від загального, а чоловіків, відповідно, 75 %. Рецидив насильницьких кримінальних правопорушень вчиняють чоловіки – 85 % від загальної кількості ув'язнених, 15 % – жінки [4, с. 135].

Покарання відбувається засудженими часто за територіальним принципом: у межах області.

Вікові групи засуджених до позбавлення волі поділяють так: 18–22 – 10 %, 23–25 – 15 %, 26–30 – 30 %, 31–40 – 25 %, 41–50 – 20 % [7, с. 138].

Кримінально-правовими ознаками, що характеризують особу злочинця, що скоїла пенітенціарний рецидив, є дані про склад вчиненого злочину, мотиви злочинної діяльності, характер та спрямованість посягань, одиночний чи груповий характер, фактичний чи юридичний рецидив тощо.

Якщо розглядати злочини, що вчиняються засудженими, на нашу думку, їх треба поділити на дві групи: загально кримінальної спрямованості (крадіжки, зґвалтування, спричинення тілесних ушкоджень тощо) і злочини спеціальної спрямованості (тільки злочини проти правосуддя). Щодо злочинів загальнокримінальної спрямованості, немає відображення в статистичній інформації їх повної кримінологічної картини з причини значного процента латентності. Відсутність статистичної інформації не унеможливило їх реального вчинення, але заява про такі злочини з боку потерпілих (вони є теж ув'язненими) перебуває в опозиції до наявної кримінальної субкультури і робить фіксацію таких фактів майже неможливим. Але це не спростовує, нашу думку, відсутності посягань на майно ув'язнених, життя та здоров'я, честь та гідність, статеvu свободу та недоторканість.

Залежно від наявності ознак насильства під час скоєння пенітенціарного рецидиву, повторні злочини можна класифікувати як ті, що містять насильницьку складову, так і ненасильницьку. Відповідно до цієї класифікації і особи злочинців в місцях позбавлення волі – ті, що вчиняють насильницький рецидив (згвалтування, побіи, вбивство), і ті, що вчиняють рецидив без застосування насильства (втеча, крадіжка, незаконний обіг наркотичних засобів).

Дослідженню насильницької злочинності в місцях позбавлення волі присвячені окремі кримінально-правові та криміналістичні праці. Зокрема, наведено статистику, що вбивства в місцях позбавлення волі вчиняються переважно у нічний час (65 %). Значно менший відсоток становить вчинення вбивств у вечірній час (10 %) і денний (20 %). Серед місць вбивств визначаються найчастіше у місцях прогулянок (10 %), безпосередньо на дільницях (30 %), на господарському дворі (20 %). Такі показники свідчать про сплановані, підготовані, умисні дії, вибір часу, місця і жертви вчинення злочину [8, с. 207–208].

О. Михайлик знайомить з показниками попередньої судимості осіб, які вчинили рецидив в установах відбування покарань: за ст. 115 КК України мають попередню судимість 36,4 %, за ст. 121 КК України – 31,9 %, за ст. 185 КК України – 14,0 %, за ст. 187 КК України – 45,5 %, за ст. 296 КК України – 5,7 %, за ст. 391 КК – 4,7 % [9, с. 206]. За цією статистикою очевидно, що особи, які попередньо вчинили особливо тяжкий злочин, якими є посягання на життя та здоров'я іншої особи, можуть вчинити його повторно в місцях ув'язнення з більшою вірогідністю, ніж ті особи, які вчинили менш тяжкі злочини – кожен третій має схильність до рецидиву, а у випадку засудження за розбій – кількість випадків зростає майже вдвічі. Це свідчить про відсутність розкаяння у вчиненому раніше, про низьку правову свідомість, про нехтування правами іншої особи, зневагу до режимних вимог, намагання самоствердитись за будь-яку ціну, навіть ціною свободи.

Кримінологічний портрет пенітенціарного рецидивіста, на думку О. Михайлика, це засуджена особа, віком 30 років, чоловічої статі, з низьким рівнем освіти, що є представником неформальної групи та порушником встановленого порядку в режимній установі [9, с. 207].

Д. Цехан наводить таку класифікацію злочинів, вчинених в місцях позбавлення волі: за мотивом, обстановкою; соціально-кримінологічними характеристиками особи злочинця; структурованістю формування умислу; територіально-просторовими особливостями; за знаряддями і засобами.

Особливий інтерес, на нашу думку, становить класифікація за мотивами, що містять:

- мотиви становлення і підвищення злочинного авторитету серед засуджених, посилення кримінального впливу та розвитку злочинної кар'єри;
- мотиви помсти;
- мотиви встановлення неформального контролю за установою виконання покарань;
- корисливі мотиви;
- мотиви патологічного потягу до вживання наркотичних препаратів [10, с. 293].

Особливостями психологічної характеристики осіб, що вчиняють рецидив у місцях позбавлення волі, є низький рівень психологічної готовності до відбування покарань; уміння вдало приховувати свої справжні погляди і наміри. Серед ціннісних орієнтацій у таких осіб домінуючими є егоїстичні корисливі спрямування: вигода, власний добробут; самолюбство, низький рівень правосвідомості [11, с. 17].

Серед пенітенціарних рецидивів, найменш досліджених в кримінології, виділяють статеві, і відповідно, найменше публікацій є з теми статевих рецидивістів в місцях ув'язнення. Такі злочини є мало дослідженими кримінологами з причин значної латентності. У зв'язку з цим і особа статевого пенітенціарного рецидивіста є найменш описаною і дослідженою. У статевого насильства в місцях позбавлення волі нетиповий характер. При цьому особи злочинців можуть перебувати з особами потенційних жертв у конфлікті, і згвалтування є способом вирішення такого конфлікту. Окрім того, жертвою може стати особа і внаслідок групового згвалтування, а передують цьому найчастіше відмови потенційної жертви слідувати правилам, встановленим у групі.

В. Синеокий стверджує, що за даними статистики 90 % ув'язнених є гомосексуалістами. Кримінолог виділяє такі психологічні характеристики осіб, що вчиняють згвалтування (акти мужолозтва) в ув'язненні, як: схильність до перейняття традицій кримінальної субкультури, активна сексуальна позиція, конфліктність,

мстивість, садизм. Для таких осіб характерний вік до 30–35 років, дії насильницького характеру в групі, демонстративний характер дій [12, с. 470]. Серед мотивів насильницьких дій статевого характеру називаються також мотив самоствердження, корисливий (не пов'язаний із сексуальним самосприйняттям індивіда), мотив задоволення статевого потягу [13, с. 13].

Якщо аналізувати психологічні властивості осіб, що вчиняють мужолозтво в місцях позбавлення волі, залежно від мотиву, можна розрізнити кілька видів вольових властивостей: при мотиві самоствердження – здатність свідомо регулювати свою поведінку, досягати певної мети, здатність ухвалювати і виконувати рішення, а при задоволенні статевого потягу яскраво проявляються емоційні властивості у вигляді сили та темпу реагування на збудники, проявів темпераменту, емоційного збудження тощо.

Ще одну групу пенітенціарних злочинців представлена тими, хто вчиняє в місцях позбавлення волі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Кожен восьмий ув'язнений пов'язаний із вживанням наркотичних речовин, а 25 % наркотизації відбувається саме в місцях позбавлення волі.

Особи, що скоюють рецидив розповсюдження наркотиків, до ув'язнення ніде не працювали і не навчалися, вели аморальний спосіб життя. Такі особи мають залежність від соціальної групи, постійно взаємодіють з іншими суб'єктами, мають певний досвід та обсяг знань, пов'язані з наркотичними засобами, їх дією, а також таких осіб характеризує вузькість поглядів. Мотивом вчинення повторного злочину є часто корисливий, також особа може в такий спосіб завойовувати собі авторитет.

Останні десятиріччя формується кримінальна субкультура наркоманів в місцях позбавлення волі, що містить пошук нових наркотичних речовин, ринки збуту, ціннісні орієнтації, особливу ідеологію тощо. Форма поведінки і спосіб мислення в реалізаторів наркотичних речовин відрізняється від інших ув'язнених: це один із видів професійної злочинності, який маргіналізує частину суспільства. Наркоділки, на відміну від наркоманів, зовні респектабельні, аморальні та деспотичні, які можуть здійснювати вироблення, реалізацію, розповсюдження, схиляння до вживання. Для них характерна злочинна ідеологія, стійка злочинна спрямованість поведінки [14, с. 109]. За демографічними ознаками, вік наркоділків в місцях покарань становить від 18 до 30 років (51,9 %), це переважно чоловіки (76,6 % від загальної кількості ув'язнених), 19 % скоєні у групі, у 80 % така група утворювалась стихійно. Особи-дилери мають переважно середню або середню спеціальну освіту (89 %) [15, с. 500]. Тобто деякі показники збігаються з показниками рецидивної злочинності, але є й характерні відмінності у мотивації та окремих психологічних характеристиках.

Висновки. Кримінологічна характеристика засуджених, що вчиняють пенітенціарний рецидив, має свої відмінності, пов'язані з категорією вчинених протиправних дій, а також загальні (спільні) риси, характерні для кожної категорії. До загальних ми відносимо такі демографічні ознаки: чоловіча стать, середній вік вчинення пенітенціарного рецидиву – 30 років, рівень освіти – переважно середня та середньо-спеціальна. У процентному співвідношенні, кожен третій з ув'язнених вчиняє рецидив. Але для кожної групи злочинів характерні свої особливості кримінологічних характеристик. Наприклад, найбільше рецидивних проявів виявляється через посягання на життя та здоров'я особи, а також використання насильства під час заволодіння чужим майном. Мотивами насильницького рецидиву є помста і самоствердження. Під час аналізу рецидиву статевих злочинів встановлено, що протиправні дії частіше вчиняються в групі, мають демонстративний характер, мають мотиви як статевої, так і нестатевої (самоствердження). Рецидив злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, характеризує особу злочинця як корисливу, деспотичну, аморальну, яка діє з корисливим мотивом і відрізняється широкою соціальною взаємодією.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Колб О. В. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : навч. посіб. Луцьк, РВВ «Вежа», Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.
3. Бараш Є. Ю. Злочинність в місцях позбавлення волі: основні тенденції та динаміка. *Юридична Україна*. 2017. № 5-6. С. 64–67.

4. Пенітенціарна кримінологія : підручник / Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Джуца О. М. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
5. Кримінологія у схемах (з додатковими матеріалами) : навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Дьоменка. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. 142 с.
6. Колодчин Д. В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 553–557.
7. Богатирьов І. Г. Антикриміногенний вплив на злочинність в місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
8. Шеленіна К. Г. Обстановка вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. *Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених : тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки, відзначення Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи (м. Харків, 16 трав. 2019 р.)*. Харків : ХНУВС, 2019. С. 206–209.
9. Михайлик О. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 204–208.
10. Богатирьов А. І. Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ун-т фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. 42 с.
11. Цехан Д. М. Класифікація злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, як складний теорії оперативно-розшукової протидії злочинності в установах виконання покарань. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 290–296.
12. Синєкокий О. В. Кримінопеналогічний аналіз феномену статевих ексцесів засудженого. *Форум права*. 2008. № 3. С. 469–473.
13. Губанова О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання згвалтуванню (на підставі матеріалів практики АРК) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Таврійський нац. ун-т. Київ, 2008. 21 с.
14. Гладкова Є. О. Субкультура наркоманів як об'єкт кримінологічного аналізу. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2019. № 1. С. 105–111.
15. Криштоп С. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 498–502.

Надійшла до редакції 03.07.2023

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25-26, art. 131. [in Ukr.].
2. Kolb, O. V. (2005) Zapobihannia zlochynnosti v mistsiakh pozbavlennia voli [Prevention of crime in prisons] : navch. posib. Lutsk, RVV «Vezha», Volyn. derzh.un-tu im. Lesi Ukrainky, 494 p. [in Ukr.].
3. Barash, Ye. Yu. (2017) Zlochynnist v mistsiakh pozbavlennia voli: osnovni tendentsii ta dynamika [Crime in prisons: main trends and dynamics]. *Yurydychna Ukraina*. № 5-6, pp. 64–67. [in Ukr.].
4. Penitentsiarna kryminolohiia [Penitentiary criminology] : pidruchnyk / Bohatyrov I. H., Borovyk A. V., Dzhuzha O. M. Odessa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. 464 p. [in Ukr.].
5. Kryminolohiia u skhemakh (z dodatkovyimi materialamy) [Criminology in diagrams (with additional materials)] : navch. posib. / za zah. red. S. V. Domenka. Zaporizhzhia : ZNU, 2006. 142 p. [in Ukr.].
6. Kolodchyn, D. V. (2022) Stan, riven, dynamika ta struktura zlochynnosti sered osib, yaki перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації [State, level, dynamics and structure of crime among persons registered with the authorized body on probation]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11, pp. 553–557. [in Ukr.].
7. Bohatyrov, I. H. (2019) Antykryminohennyi vplyv na zlochynnist v mistsiakh nesvobody Ukrainy [Anti-criminogenic influence on crime in places of deprivation of liberty in Ukraine] : monohrafiia. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 432 p. [in Ukr.].
8. Shelenina, K. H. (2019) Obstanovka vbyvstv, uchynenykh zasudzhenyimi v mistsiakh pozbavlennia voli [The situation of murders committed by convicts in prisons]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky u doslidzhenniakh molodykh vchenykh. : tezy dop. uchastykiv nauk.-prakt. konf. z nahody sviatkuvannia Dnia nauky, vidznachennia Dnia Yevropy ta 70-richchia zasnuvannia Rady Yevropy (m. Kharkiv, 16 trav. 2019 r.)*. Kharkiv : KhNUVS, pp. 206–209. [in Ukr.].
9. Mykhailyk, O. (2019) Kryminolohichna kharakterystyka osoby, yaka vchyniaie nasylystvo v ustanovakh vykonannia pokaran [Criminological characteristics of a person who commits violence in penal institutions]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9, pp. 204–208. [in Ukr.].
10. Bohatyrov, A. I. (2020) Zlochynnist sered zasudzhenykh u mistsiakh nesvobody: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia [Criminality among convicts in places of imprisonment : criminological description and prevention] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Un-t fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Irpin, 42 p. [in Ukr.].
11. Tsekhan, D. M. (2019) Klyasyfikatsiia zlochyniv, uchynenykh u mistsiakh pozbavlennia voli,

yak skladnyi teorii operativno-rozshukovoi protydii zlochynnosti v ustanovakh vykonannia pokaran [Classification of crimes committed in places of deprivation of liberty as a complex theory of operative and investigative countermeasures against crime in penal institutions]. *Yurydychnyi biuletен*. Issue 11. Part 2, pp. 290–296.

12. Synieokyi, O. V. (2008) Kryminopenolohichniy analiz fenomenu statevykh ekstsessiv zasudzhenoho [Criminological analysis of the phenomenon of sexual excesses of the convicted]. *Forum prava*. № 3, pp. 469–473. [in Ukr.].

13. Hubanova O. V. (2008) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zgvaltuvanniu (na pidstavi materialiv praktyky ARK) [Criminological characteristics and prevention of rape (on the basis of ARC practice materials)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Tavriiskiy nats. un-t. Kyiv, 21 p. [in Ukr.].

14. Hladkova, Ye. O. (2019) Subkultura narkomaniv yak ob'ekt kryminolohichnoho analizu [The subculture of drug addicts as an object of criminological analysis]. *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Verkhovenstvo prava»*. № 1, pp. 105–111. [in Ukr.].

15. Kryshchak, S. V. (2018) Kryminolohichna kharakterystyka osoby zlochyntsia, yakyi vchyniaie zlochynny u sferi nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analohiv abo prekursoriv [Criminological characteristics of a criminal who commits crimes in the field of illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors]. *Molodyi vchenyi*. № 12 (64), pp. 498–502. [in Ukr.].

ABSTRACT

Assol Shulzhenko. Criminological characteristics of convicts who commit crimes while serving a punishment in the form of deprivation of liberty. The article deals with criminological features of convicts who commit penitentiary relapse. The topicality of the topic is due to the increase in the number of crimes committed in places of punishment in Ukraine in recent years. During the research, the following methods were used: general scientific (description, analysis, synthesis, explanation, classification) and statistical. During the study, the concepts of "repeated crimes", "crimes in places of deprivation of liberty", "crime in places of deprivation of liberty", "penitentiary relapse" were compared. During the analysis of legal concepts, it was determined that the most complete criminological phenomenon of the commission of crimes by convicts in places of deprivation of liberty is revealed through the concept of penitentiary recidivism. This definition includes the presence of a criminal record and gives an indication of the place where the new crime was committed.

The article also provides general characteristics of the criminological features of penitentiary recidivists, as well as various categories of criminal manifestations. Penitentiary recidivists are classified into two general groups, depending on the nature of recidivism. The first group is persons who commit crimes of a general criminal nature (thieves, hooligans, rapists, as well as those who encroach on the lives and health of other persons in prisons). The second group is represented by persons who have committed crimes against justice. This is a special orientation, which is connected precisely with the place of serving the punishment and is directed against the regime, against justice. Criminological features of drug dealers are selfish motives, the presence of a stable ideology, and a low level of legal awareness.

Keywords: convict, crime, criminological characteristics, identity of the criminal, deprivation of liberty, punishment, recidivism.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.13+378.147

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-238-245

Ірина БАСИСТА[©]

доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО СТЯГНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКРИТТЯМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Через наявні суттєві прогалини у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та, як наслідок – відсутність однакових підходів у судових рішеннях, у черговий раз перед Верховним Судом та науковцями постало питання про те, чи стягувати з особи, яка фактично звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності процесуальні витрати, якщо так, то які з них та як вирішувати частку (розподіл) тих процесуальних витрат, що не підлягають такому стягненню. Дослідження також має на меті з'ясувати, які з витрат, понесені потерпілим у цьому конкретному випадку, мали б бути компенсовані йому за рахунок Державного бюджету України. Застосованими дедуктивними міркуваннями та дискурсивним мисленням отримано результат у вигляді наукового висновку, що не варто проводити узагальнення всіх процесуальних витрат, *понесених потерпілим* з позицій безумовної їх компенсації йому, бо є й ті з процесуальних витрат (наприклад кошти, витрачені потерпілим на представника, звісно за винятком ситуації, коли наявна правова можливість такого представництва на безоплатній для потерпілого основі), які такій компенсації не мали б підлягати за умов ситуації, коли обвинувальний вирок не ухвалювався, а особу за судовим рішенням звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Обгрунтовано, що судовою ухвалою за умовами частини 2 статті 122 КПК України з Державного бюджету України компенсують потерпілому витрати, *пов'язані з його участю* у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *потерпілий, особа, яка звільнена від кримінальної відповідальності, вирок, ухвала, компенсація та стягнення процесуальних витрат.*

Постановка проблеми. На розгляді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду перебуває касаційна скарга на ухвалу Хмельницького апеляційного суду від 28 листопада 2022 року (справа № 686/1699/20, провадження № 51-2680 км 21). Ухвалою Хмельницького апеляційного суду від 15 листопада 2022 року скаргницю, яка на той час була обвинуваченою, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (п. 2 ч.1 ст. 49 КК України), а кримінальне провадження щодо неї було закрито на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України. 15 листопада 2022 року від потерпілого на адресу апеляційного суду надійшла заява про стягнення процесуальних витрат, а 28 листопада 2022 року судом цю заяву задоволено та ухвалено рішення про стягнення процесуальних витрат саме: витрат на правову допомогу; витрат, пов'язаних із прибуттям до місця судового провадження. На вказане рішення апеляційного суду й подано касаційну скаргу до Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Оскільки на сьогодні ні в рішенні Великої Палати Верховного Суду (постанова

© І. Басиста, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

basysta-i@ukr.net

від 17 червня 2020 року у справі № 598/1781/17, провадження № 13-47кц20), ні в рішенні об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (постанова від 12 вересня 2022 року у справі № 203/241/17, провадження № 51-4251км021) не з'ясовано питань щодо стягнення тих із процесуальних витрат, які здійснені потерпілим, а саме таких, як: витрати на правову допомогу; витрати, пов'язані з прибуттям до місця судового провадження, тому й учасникам Науково-консультативної ради при Верховному Суді означені питання винесено для наукових дискусій та формулювання власних підходів до їх вирішення [1]. Спробуємо поділитися з науковою спільнотою своїми міркуваннями, які й стали основою відповідного наукового висновку [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти задекларованої проблематики досліджували такі вчені, як Ю. Азаров, В. Нор, А. Павлишин, О. Перепада, Н. Поліщак, С. Слінько, О. Угриновська, Є. Чорнобай та ін.

Метою статті є критичний огляд наявної практики вирішення цього питання судами України та Верховним Судом, аналіз наукових аргументів колег-процесуалістів та, як наслідок, формулювання власної відповіді на питання щодо того, чи всі процесуальні витрати, понесені потерпілим підлягають безумовній компенсації йому за умов ситуації, коли обвинувальний вирок не ухвалювався, а особу за судовим рішенням звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду запропонованих питань варто зазначити, що окремі складові задекларованої проблематики вже вирішувалися, як на доктринальному рівні, так і у практиці Верховного Суду [3, с. 18–25; 4, с. 225–235; 5; 6]. Та й саме поняття «процесуальних витрат» має різні варіації власного тлумачення [7, с. 157; 8, с. 211; 5, с. 10–11; 6, с. 11], окремі з них беруть початок ще з КПК 1960 року [9, с. 35–41; 10]. Не всі практики та науковці поділяють позицію щодо вичерпності різновидів процесуальних витрат, визначених у статті 118 КПК України, хоча ми її підтримували [9, с. 35–41; 10] і підтримуємо.

Цілком правильно в академічному виданні наголошено, що «...перш, ніж стягнути процесуальні витрати із засудженого чи в окремих випадках віднести їх на рахунок держави, процесуальні витрати мають бути відшкодовані (компенсовані) тим суб'єктам процесу, які їх понесли і якнайшвидше після їх виникнення» [11, с. 622]. Тож першою базовою тезою у попередньому судженні є те, що стягнення процесуальних витрат повинно здійснюватися лише із засудженого, тобто такого обвинуваченого, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав чинності (частина 2 статті 43 КПК України) [12], що цілком корелює із положеннями перших двох частин статті 124 КПК України. Другою базовою тезою є те, що стягненню процесуальних витрат передують їх компенсація тим суб'єктам процесу, які їх понесли.

Також неодноразово вже підтримано наукову позицію про те, що стягнення процесуальних витрат у кримінальному провадженні здійснюється за правилами КПК України, воно не є цивільно-правовим заходом, часто воно реалізується навіть всупереч бажанню обвинуваченого [13, с. 209]. Щодо цього варто побіжно пригадати й цілком правильну наукову позицію стосовно витрат цивільного позивача та цивільного відповідача на правову допомогу, адже «...оскільки цивільний позов не є характерним інститутом для кримінального судочинства, та враховуючи особливості, власне кримінального провадження, витрати на оплату правової допомоги їх представників, які надають допомогу за договором, не доцільно відносити до кримінально-процесуальних витрат (їх визначення та розподіл мали б регламентуватися ЦПК)» [11, с. 613].

Повертаючись до суті запропонованих для вирішення членам НКР при Верховному Суді питань у справі № 686/1699/20, провадження № 51-2680 км21, варто наголосити, що у 2022 році із схожим запитом до членів НКР при Верховному Суді вже звертався суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Мазур Микола Вікторович і ним ще на той час було констатовано, що висновки Великої Палати Верховного Суду (справа № 598/1781/17, провадження № 13-47кц20) є такими, що розподіл процесуальних витрат повинен бути здійснений у будь-якому рішенні, яким завершується розгляд кримінального провадження по суті, у тому числі й в ухвалі, якою особа звільняється від кримінальної відповідальності (постанова від 17 червня 2020 року) [14], і ця позиція вже зазнала свого науково-практичного розвитку [3, с. 18–25; 4, с. 225–235; 15].

Також у згаданому зверненні судді у справі № 203/241/17 було узагальнено наявну судову практику Верховного Суду у цій царині та встановлено дві наявні

протилежні позиції Суду. Тож нами вже у попередніх публікаціях щодо цього цитувалося [3, с. 18–25; 4, с. 225–235], що «...ухвалою Верховного Суду від 25 червня 2018 року у справі № 758/2420/17 (провадження № 51-6496ск18) визнано, що «...є правильним віднесення судом на рахунок держави процесуальних витрат, зокрема таких із них, як витрати на залучення експерта, при закритті кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК. Постановою Верховного Суду від 09 листопада 2021 року у справі № 149/83/21 (провадження № 51-4371км21) підтверджено, що покладаються на державу всі процесуальні витрати, понесені органом досудового розслідування та пов'язані з розслідуванням кримінального провадження при закритті кримінального провадження через «втрату» особою статусу обвинуваченого у результаті відмови потерпілого від обвинувачення у справі приватного обвинувачення. Ухвала Верховного Суду від 25 березня 2021 року у справі № 592/10225/19 (провадження № 51-4499ск20) демонструє таку судову позицію, що при закритті кримінального провадження щодо особи положеннями КПК України не передбачено можливості стягнення з неї судових [14] витрат (у рішенні Суду вжито правильний термін «процесуальних витрат» [16]).

Проілюстровано й наявний інший підхід Суду про те, що не звільняються особи від сплати процесуальних витрат, пов'язаних із проведенням експертиз, при закритті кримінального провадження з нереабілітуючих підстав, у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (постанови Верховного Суду від 29 вересня 2021 року, від 07 жовтня 2021 року, від 07 грудня 2021 року, відповідно справи № 342/1560/20, провадження 51-2331км21; № 584/800/20, провадження 51-1800км21; № 132/283/21, провадження № 51-4668км21). В ухвалі Верховного Суду від 12 квітня 2021 року висловлено згоду із судом апеляційної інстанції в тій частині, що не є заходом покарання чи кримінальної відповідальності стягнення з особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, процесуальних витрат (справа № 348/1527/20, провадження № 51-1731ск21)» [14]» [3, с. 18–25; 4, с. 225–235].

За результатами касаційного розгляду об'єднана палата ККС ВС у власній постанові від 12 вересня 2022 року у справі № 203/241/17 (провадження № 51-4251км21) зазначила, що «...звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статті 49 КК є безумовним, оскільки приводом для нього є саме закінчення передбачених законом України про кримінальну відповідальність строків, наданих державі для доведення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку ... від особи взагалі не вимагається визнання своєї винуватості шляхом здійснення будь-яких активних дій. Крім того, згода особи на звільнення її від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності й відповідно закриття кримінального провадження відносно неї на цій підставі не є тотожною визнанню особою своєї вини у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення, і жодним чином не може підтверджувати винуватість особи, оскільки суперечитиме засадам презумпції невинуватості та доведеності вини (ст. 62 Конституції України, ст. 17 КПК). В такому випадку, керуючись засадами справедливості та враховуючи загальнодозвільний тип правового регулювання кримінального провадження, наявність факту понесення органом досудового розслідування матеріальних витрат, пов'язаних зі здійсненням кримінального провадження, не може бути приводом для стягнення з особи, кримінальне провадження щодо якої закрито у зв'язку зі звільненням її від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК, таких витрат. Щодо стягнення судом саме процесуальних витрат за проведення експертиз, то важливе значення у механізмі їх розподілу в кримінальному провадженні набуває питання про те, хто призначав експертизу та за чією ініціативою вона проводилась, а також чи входить проведення експертизи до сфери службових обов'язків залученого експерта, чи є експерт співробітником державних експертних установ... Якщо особа звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК у зв'язку із закінченням строків давності, процесуальні витрати, понесені органом досудового розслідування та пов'язані зі здійсненням кримінального провадження, в тому числі й витрати на проведення експертизи, не стягуються з особи, кримінальне провадження щодо якої закрито на цій підставі, а відносяться на рахунок держави, окрім витрат, пов'язаних, зокрема, із залученням експерта стороною захисту» [17].

Свого часу у власному науковому висновку та відповідних публікаціях вже було сформульовано таку підсумкову тезу, що «... при виникненні сумнівів, чи є правові підстави стягувати процесуальні витрати з осіб у кримінальних провадженнях щодо яких

прийнято процесуальне рішення про закриття, очевидно, в першу чергу, слід виходити із підстав закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи, котрі наведені у статті 284 КПК України і поділяються на реабілітуючі та нереабілітуючі. За ситуації, коли рішення про закриття кримінального провадження прийнято із реабілітуючої підстави, то й поведження з цією особою має відповідати такому, як із невинуватою».

До обов'язку, передбаченого частиною 3 статті 285 КПК України, необхідно додати ще й фразу на кшталт того, що роз'ясненню підозрюваному чи обвинуваченому підлягає й те, що у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження з нереабілітуючої підстави, з нього будуть стягнуті судом певні процесуальні витрати у цьому кримінальному провадженні. Це повинно бути ще однією до вже наявних унормованих у КПК України складових і умов, які є визначальними для того, щоб у підозрюваного чи обвинуваченого «визріло (не визріло)» внутрішнє переконання скористатися таким своїм правом або ж переконання для подальшого висловлення ним заперечення проти закриття кримінального провадження з нереабілітуючої підстави.

За умов, коли законодавець у статті 124 КПК України, зокрема у її частинах 1 та 2, оперує виключно підходом щодо можливості стягнення з обвинуваченого процесуальних витрат «у разі ухвалення обвинувального вироку», а частину 3 статті 285 КПК України не доповнено на кшталт означеної вище пропозиції, *не вважаю* за можливе стягувати з «фактично звільненої» від кримінальної відповідальності особи процесуальні витрати, про які йдеться у частинах 1–2 статті 124 КПК України...» [3, с. 18–25; 4, с. 225–235; 15].

Що ж безпосередньо стосується витрат потерпілого на правову допомогу та витрат потерпілого, пов'язаних із прибуттям до місця судового провадження, то маємо такі міркування. По-перше, в академічних виданнях вже відзначалося, що «...хоча частина 1 статті 121 КПК до витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження й включає і витрати захисника підозрюваного чи обвинуваченого та представника потерпілого, все ж таки вони не належать до цього виду витрат, оскільки ці транспортні витрати долучаються до витрат на правову допомогу» [11, с. 616]. У нашому ж випадку судом правильно віднесено ці витрати до витрат на правову допомогу.

По-друге, вже раніше автори цілком ґрунтовно акцентували, що під час класифікації прав потерпілого з огляду на їх відповідність міжнародним стандартам захисту прав потерпілого, варто виділити такий один із семи інших, як «...стандарт забезпечення потерпілого правовою, медичною, соціальною та психологічною допомогою, який на сьогодні у чинному КПК України реалізується лише через право потерпілого мати представника. Інші види допомоги потерпілому не мають відповідної регламентації в національному кримінальному процесуальному законодавстві» [18, с. 81–83]. «... Потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження оплачують допомогу представника, котрий діє на підставі договору (ч. 2 ст.120 КПК). При цьому, розмір витрат потерпілого на участь представника-адвоката обумовлюються у договорі, який укладається між ними. Окрім платного представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні наявна правова можливість такого представництва на безоплатній основі» [6, с. 12] і нами також висловлювалася згода з такими переконаннями [19, с. 261]. Видається так, що кошти, витрачені потерпілим на представника, звісно за винятком ситуації, коли наявна правова можливість такого представництва на безоплатній для потерпілого основі (згідно з пунктом 2 частини 2 статті 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» фінансування здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу в судах здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України [20]) компенсації не мали б підлягати за умов розглядуваної нами ситуації, коли обвинувальний вирок не ухвалювався.

Водночас тут також маємо проблему. Такими авторами, як О. Кучинська [21, с. 9–12], М. Гошовський та іншими [22, с. 159–161] ще до вступу чинного КПК України в дію та й опісля цієї події пропонувалося передбачити у КПК як випадки обов'язкової участі захисника, як представника потерпілого, так і безоплатну його участь. Правильно констатовано, що протилежний стан справ, тобто такий, який маємо на сьогодні у чинному КПК України, ставить у нерівноправне становище сторони кримінального

провадження та потерпілого [23, с. 127].

По-третє, відповідно до частини 3 статті 122 КПК України потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять [12]. Ці витрати також співвідносяться із відповідними пунктами Інструкції, яка затверджена постановою КМУ від 1.07.1996 року № 710 і, як правильно зазначають автори академічного курсу «Кримінальний процес України» (Львів, 2021) у його томі № 1 – є однією із двох груп складових витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів та є «... витратами, пов'язаними із прибуттям потерпілих ... до місця досудового розслідування або судового провадження» [11, с. 619].

У частині 4 статті 121 КПК України вказано, що «витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє». Частина 2 статті 122 КПК України містить таке положення, що «... витрати, пов'язані із участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів ... здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України» [12].

Отож не варто проводити узагальнення всіх процесуальних витрат, понесених потерпілим з позицій їх безумовної компенсації йому, бо є й ті з процесуальних витрат, які такій компенсації не мали б підлягати за умов наявного правового поля та ситуації, коли обвинувальний вирок не ухвалювався, а особу за судовим рішенням звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Дослідниками вже неодноразово пропонувалися власні шляхи того, як поліпшити стан справ у цій царині, «... тотально удосконаливши кримінальні процесуальні положення щодо процесуальних витрат...» [5, с. 10–11], але не повною мірою міри враховано ситуацію щодо випадків з вирішення питання про постановлення ухвали про закриття кримінального провадження у зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності, як із реабілітуючих, так і з нереабілітуючих підстав, про що вже йшлося на шпальтах юридичних видань [3, с. 18–25; 4, с. 225–235].

Висновки. Не варто проводити узагальнення всіх процесуальних витрат, понесених потерпілим з позицій безумовної їх компенсації йому, бо є й ті з процесуальних витрат (наприклад кошти, витрачені потерпілим на представника, звісно за винятком ситуації, коли наявна правова можливість такого представництва на безоплатній для потерпілого основі), які такій компенсації не мали б підлягати за умов наявного правового поля та конкретної ситуації, коли обвинувальний вирок не ухвалювався, а особу за судовим рішенням звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Судовою ухвалою за умовами частини 2 статті 122 КПК України з Державного бюджету України компенсують потерпілому витрати, пов'язані з його участю у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Звернення судді у справі № 686/1699/20, провадження № 51-2680 км21 із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 202/0/26-23 від 1.06.2023.
2. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої «Щодо стягнення процесуальних витрат у зв'язку із закриттям кримінального провадження з підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності» (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Володимира Володимировича Короля у справі № 686/1699/20, провадження № 51-2680 км21). 15.08.2023. 12 с.
3. Басиста І. В. Стягнення процесуальних витрат у зв'язку із закриттям кримінального провадження з підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності: окремі проблеми. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Юридичні науки. 2022. № 9–10. С. 18–25. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.18-25>
4. Басиста І. В., Благута Р. І., Комісарчук Ю. А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства : навч. посіб. Львів : Львів. держав. ун-т внутр. справ, 2022. С. 225–235. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5086>
5. Поліщак Н. І. Процесуальні витрати у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2017. 211 с.
6. Поліщак Н. І. Процесуальні витрати у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 20 с.
7. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової,

Д. П. Письменного. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

8. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-е, допов. і перероб. Київ : Правова Єдність, 2017. 824 с.

9. Басиста І. В. Стягнення з обвинуваченого (засудженого) судового збору при вирішенні цивільного позову в ухваленому обвинувальному вирокі. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Юридичні науки. 2019. Вип. 1. С. 35–41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/cd0e590e-9e2d-47d4-a992-0c47f8366ed2>.

10. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої з питань правомірності (неправомірності) стягнення з обвинуваченого (засудженого) судового збору при вирішенні цивільного позову в ухваленому обвинувальному вирокі (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Григор'євої І. В.). 16 с.

11. Нор В. Т., Бобечко Н. Р., Багрій М. В. Кримінальний процес України: Академічний курс : у 3 т. Т. 1: *Загальна частина* / за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора та д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 у редакції від 11.08.2023. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>

13. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

14. Звернення судді у справі № 203/241/17 із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 29/0/26-22 від 13.01.2022.

15. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої щодо стягнення процесуальних витрат у зв'язку із закриттям кримінального провадження (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Мазура Миколи Вікторовича у справі № 203/241/17). 18.01.22. 14 с.

16. Ухвала Верховного Суду від 25 березня 2021 року у справі № 592/10225/19 (провадження № 51-4499ск20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95815800>

17. Постанова об'єднаної палати ККС ВС від 12 вересня 2022 року у справі № 203/241/17 (провадження № 51-4251кмо21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315603>

18. Демура М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : монографія. Харків : Право, 2018. 224 с.

19. Басиста І. В., Благута Р. І., Гловюк І. В. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. А. Я. Хитри та Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держав. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 1. 492 с. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/pidruchnyky-posibnyky/#>.

20. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України № 3460-VI, редакція від 03.08.2023, підстава – 3022-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

21. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі України. Адвокат. 2009. № 5. С. 9–12.

22. Лисюк Ю. В. Представник потерпілого як захисник у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 159–161.

23. Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 122–130. URL: http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/122-_Emel_yanov.pdf.

Надійшла до редакції 17.08.2023

References

1. Zvernennia suddi u spravi № 686/1699/20, provadzhennia № 51-2680 km21 iz reiestratsiinym vkhidnym nomerom Verkhovnoho Sudu 202/0/26-23 vid 1.06.2023 [Appeal of the judge in case No. 686/1699/20, proceedings No. 51-2680 km21 with Supreme Court registration entry number 202/0/26-23 dated 06.1.2023]. [in Ukr.].

2. Naukovyi vysnovok chlena NKР pry Verkhovnomu Sudu Iryny Basystoi «Shchodo stiahnennia protsesualnykh vytrat u zviazku iz zakryttiam kryminalnoho provadzhennia z pidstavy zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti» (na vykonannia zvernennia vid suddi Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Volodymyra Volodymyrovycha Korolia u spravi № 686/1699/20, provadzhennia № 51-2680 km21) [Scientific opinion of a member of the NKR at the Supreme Court, Iryna Basystoi, "Regarding the collection of procedural costs in connection with the closure of criminal proceedings on the basis of the release of a person from criminal responsibility" (in response to an appeal from the judge of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Volodymyr Volodymyrovych Korol in case No. 686/1699/20, proceedings No. 51-2680 km21)]. 15.08.2023. 12 p. [in Ukr.].

3. Basysta, I. V. (2022) Stiahnennia protsesualnykh vytrat u zviazku iz zakryttiam kryminalnoho provadzhennia z pidstavy zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti: okremi problemy. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiiia» [Collection of procedural costs in connection with the closure of criminal proceedings based on the release of a person from criminal liability: separate problems. Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"]. Yurydychni nauky.. № 9–10. S. 18–25. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.18-25> [in Ukr.].

4. Basysta, I. V., Blahuta, R. I., Komissarchuk, Yu. A. (2022) Aktualni problemy zastosuvannya kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva [Actual problems of application of criminal procedural legislation] : navch. posib. Lviv : Lviv. derzhav. un-t vnutr. sprav, pp. 225–235. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5086>. [in Ukr.].
5. Polishchak, N. I. (2017) Protseualni vytraty u kryminalnomu provadzhenni [Procedural costs in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 211 p. [in Ukr.].
6. Polishchak, N. I. (2017) Protseualni vytraty u kryminalnomu provadzhenni [Procedural costs in criminal proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 20 p. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Kovalenka, L. D. Udalovoi, D. P. Pysmennoho. Kyiv : «Tsentri uchbovoi literatury», 2013. 544 p. [in Ukr.].
8. Tertysnyk V. M. (2017) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vyd. 13-e, dopov. i pererob. Kyiv : Pravova Yednist, 824 p. [in Ukr.].
9. Basysta, I. V. (2019) Stiahnennia z obvynuvachenoho (zasudzhеноho) sudovoho zboru pry vyrishenni tsyvilnogo pozovu v ukhvalenom u obvynuvalnomu vyroku [Collection of the court fee from the accused (convicted) in the settlement of the civil lawsuit in the adopted guilty verdict]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiiia». Yurydychni nauky*. Issue 1, pp. 35–41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/cd0e590e-9e2d-47d4-a992-0c47f8366ed2>. [in Ukr.].
10. Naukovi vysnovok chlena NKR pry Verkhovnomu Sudi Iryny Basystoi z pytan pravomirnosti (nepravomirnosti) stiahnennia z obvynuvachenoho (zasudzhеноho) sudovoho zboru pry vyrishenni tsyvilnogo pozovu v ukhvalenom u obvynuvalnomu vyroku (na vykonannya zvernennia vid suddi Kasatsiynoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Hryhorievoi I. V) [Scientific opinion of a member of the NKR at the Supreme Court, Iryna Basystoi, on the legality (illegality) of levying a court fee from the accused (convicted) in the resolution of a civil lawsuit in the adopted guilty verdict (in response to an appeal from the judge of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Hryhor'eva I. V)]. 16 p. [in Ukr.].
11. Nor, V. T., Bobechko, N. R., Bahrii, M. V. (2021) Kryminalnyi protses Ukrainy: Akademichnyi kurs [Criminal process of Ukraine: Academic course] : u 3 t. T. 1: Zahalna chastyna / za red. akad. NAPrN Ukrainy, d-ra yuryd. nauk, prof. V. T. Nora ta d-ra yuryd. nauk, prof. N. R. Bobechka. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 912 p. [in Ukr.].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 u redaktsii vid 11.08.2023 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012 in the edition of 11.08.2023]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].
13. Kovalenko, Ye. H., Maliarenko, V. T. (2004) Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal process of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 688 p. [in Ukr.].
14. Zvernennia suddi u spravi № 203/241/17 iz reiestratsiynym vkhidnym nomerom Verkhovnoho Sudu 29/0/26-22 vid 13.01.2022 [Appeal of the judge in case No. 203/241/17 with Supreme Court registration number 29/0/26-22 dated 13.01.2022]. [in Ukr.].
15. Naukovi vysnovok chlena NKR pry Verkhovnomu Sudi Iryny Basystoi shchodo stiahnennia protsesualnykh vytrat u zviazku iz zakryttiam kryminalnogo provadzhennia (na vykonannya zvernennia vid suddi Kasatsiynoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Mazura Mykoly Viktorovycha u spravi № 203/241/17) [Scientific opinion of the member of the NKR at the Supreme Court, Iryna Basystoi, regarding the collection of procedural costs in connection with the closure of criminal proceedings (in response to the appeal of the judge of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Mazur Mykola Viktorovych in case No. 203/241/17)]. 18.01.22. 14 p. [in Ukr.].
16. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 25 bereznia 2021 roku u spravi № 592/10225/19 (provadzhennia № 51-4499sk20) [Decision of the Supreme Court of March 25, 2021 in case No. 592/10225/19 (proceedings No. 51-4499sk20)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95815800> [in Ukr.].
17. Postanova obiednanoi palaty KKS VS vid 12 veresnia 2022 roku u spravi № 203/241/17 (provadzhennia № 51-4251kmo21) [Resolution of the joint chamber of the Supreme Court of Justice dated September 12, 2022 in case No. 203/241/17 (proceedings No. 51-4251kmo21)]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315603>. [in Ukr.].
18. Demura, M. I. (2018) Protseualne stanovyshche poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Procedural position of the victim during the pre-trial investigation] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 224 p. [in Ukr.].
19. Basysta, I. V., Blahuta, R. I., Hloviuk, I. V. (2022) Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruchnyk / za zah. red. A. Ya. Khytry ta R. M. Shekhavtsova. Lviv : Lviv. derzhav. un-t vnutr. sprav., Part. 1. 492 p. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/pidruchnyky-posibnyky/#> [in Ukr.].
20. Pro bezoplatnu pravnychu dopomogu [About free legal aid] : Zakon Ukrainy № 3460-VI, redaktsiia vid 03.08.2023, pidstava – 3022-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukr.].
21. Kuchynska, O. P. (2009) Problemy zakhystu prav poterpiloho v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Problems of protecting the rights of the victim in the criminal process of Ukraine]. *Advokat*. № 5,

pp. 9–12. [in Ukr.].

22. Lysiuk, Yu. V. (2013) Predstavnyk poterpiloho yak zakhysnyk u kryminalnomu provadzhenni [Representative of the victim as a defense attorney in criminal proceedings]. *Pivdennoukrajnskyi pravnychi chasopys*. № 3, pp. 159–161. [in Ukr.].

23. Iemelianov, R. O. (2020) Pravove rehulivannia uchasti advokata-predstavnyka poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Legal regulation of the participation of the lawyer-representative of the victim in criminal proceedings]. *Yevropejski perspektyvy*. № 3, pp. 122–130. URL: http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/122-_Emel_yanov.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

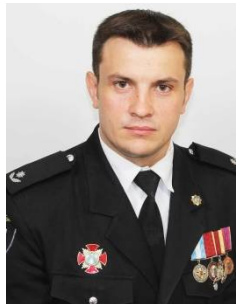
Iryna Basysta. Separate problems arising when resolving the issue of recovery of procedure costs in connection with the closing of criminal proceedings based on exelceration of a person from criminal responsibility. Due to the existing significant gaps in the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine) and, as a result, the lack of uniform approaches in court decisions, the Supreme Court and scientists once again faced the question of whether to charge a person who has been released from criminal liability in connection with the expiration of the statute of limitations, procedural costs, if so, which of them and how to decide the fate (distribution) of those procedural costs that are not subject to such collection. The research also aims to find out which of the costs incurred by the victim in this particular case should be compensated to him at the expense of the State Budget of Ukraine.

The applied deductive reasoning and discursive thinking resulted in a scientific conclusion that it is not necessary to generalize all the procedural costs incurred by the victim from the standpoint of their unconditional compensation to him, because there are also procedural costs (for example, the funds spent by the victim on the representative, of course with the exception of the situation when there is a legal possibility of such representation on a free-of-charge basis for the victim), which should not be subject to such compensation under the conditions of a situation where a guilty verdict was not passed, and a person was released from criminal liability by a court decision due to the expiration of the statute of limitations. It is substantiated that, in turn, by a court decision under the terms of Part 2 of Article 122 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the State Budget of Ukraine compensates (transfers to the state's account) the victim's expenses related to his participation in criminal proceedings.

Keywords: *the victim, the person who is exempted from criminal liability, the verdict, resolution, compensation and collection of procedural costs.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-245-250

Микола ЄФІМОВ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЇ (ПАНДЕМІЇ)

Досліджено організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). Зазначено, що на часі раз за разом виникають та розвиваються різноманітні вірусні захворювання, які викликають значні проблеми у соціум як у розрізі комунікації, так і загалом в багатьох сферах суспільного життя. З останніх пандемій згадано захворювання на COVID-19, викликане інфекцією коронавірусу, яке забрало життя майже 7 мільйонів людей у всьому світі та продовжує це робити. Зазначена пандемія розпочалася з кінця 2019 року та продовжується й дотепер. Найбільший пік смертності через неї в Україні припав на жовтень-грудень 2021 року, а осіб, які захворіли нею – на лютий 2022 року. Всього в Україні від інфекції коронавірусу померло більше 111 тисяч осіб різних вікових груп. Акцентовано на тому, що під час діяльності працівників правоохоронних органів, особливо окремих підрозділів Національної поліції України, досить високий ризик їх зараження. Для його зменшення необхідно дотримуватися відповідних правил та рекомендацій. До чинників, які утворюють умови організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії), віднесено такі: відсутність

© М. Єфімов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

дотримання відповідних санітарних норм у окремих приміщеннях територіальних підрозділів правоохоронних органів; недотримання протиепідеміологічних заходів окремими працівниками територіальних підрозділів правоохоронних органів; відсутність належного контролю за особами, які задіяні у проведенні слідчих (розшукових) дій, в розрізі дотримання відповідних протиепідеміологічних заходів. Серед слідчих (розшукових) дій з найбільш високим ризиком інфікування під час їх проведення в умовах епідемій (пандемій) виокремлено наступні: одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд та освідування. Серед загальних тактичних прийомів, які повинні застосовуватись під час проведення визначених процесуальних дій, обов'язковим є встановлення психологічного контакту.

Ключові слова: епідемія, пандемія, кримінальне правопорушення, розслідування, слідча (розшукова) дія, допит, обшук.

Постановка проблеми. На часі раз за разом виникають та розвиваються різноманітні вірусні захворювання, які викликають значні проблеми у соціумі як у розрізі комунікації, так і загалом в багатьох сферах суспільного життя. З останніх пандемій обов'язково необхідно згадати захворювання на COVID-19, викликане інфекцією коронавірусу, яке забрало життя майже 7 мільйонів людей у всьому світі та продовжує це робити. Зазначена пандемія розпочалася з кінця 2019 року та продовжується й дотепер. Найбільший пік смертності через неї в Україні припав на жовтень-грудень 2021 року, а осіб, які захворіли нею – на лютий 2022 року. Всього в Україні від інфекції коронавірусу померло більше 111 тисяч осіб різних вікових груп. Водночас необхідно акцентувати, що під час діяльності працівників правоохоронних органів, особливо окремих підрозділів Національної поліції України, ризик їх зараження досить високий. Для його зменшення необхідно дотримуватись відповідних правил та рекомендацій, які, в певній мірі, ми збираємося сформулювати в нашому дослідженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останніми роками прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень опрацьовували різні науковці, зокрема, серед них варто виокремити таких: Ю. Аленін, Л. Аркуша, В. Бахін, В. Берназ, В. Весельський, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Гончаренко, І. Гора, В. Дрозд, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лисиченко, Л. Лобойко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, М. Погорецький, М. Салтєвський, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, О. Татаров, В. Тертишник, В. Тіщенко, Л. Удалова, І. Харабєрюш, П. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаківський, Б. Щур, В. Юсупов, О. Юхно тощо. Останньою роботою визначеного спрямування було дослідження Є. Почтової. Авторка у зазначеній дисертації визначила особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах ризику інфікування ВІЛ-інфекцією або туберкульозом (м. Дніпро, 2021 р.). Також нині здійснюється опрацювання вказаного напрямку І. Демченко. На цей час дослідниця надала загальну характеристику чинників впливу на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). Також авторка розглянула особливості встановлення психологічного контакту під час їх проведення у визначених умовах. Водночас наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання загальних правил та рекомендацій, які можна застосовувати під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування різних категорій протиправних діянь в умовах епідемії (пандемії).

Метою цієї статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії).

Виклад основного матеріалу. Для початку необхідно визначити чинники, які утворюють умови організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії). Адже вказані чинники будуть безпосередньо впливати на визначення загальних правил та рекомендацій їх проведення.

Зокрема, серед них І. Демченко визначила такі: «... низький рівень володіння населенням знаннями та неналежне ставлення до заходів убезпечення від зараження в умовах епідемій загалом та пандемії COVID-19 зокрема; неналежне проведення з боку державних та громадських організацій роз'яснювальної роботи серед населення щодо заходів попередження ризику інфікування та подолання епідемії (пандемії); відсутність реальних показників кількості осіб, які вже перехворіли та щепилися; одночасне існування декількох епідемій (пандемій), що в цілому ускладнює ситуацію в державі; відсутність рекомендацій щодо організації й тактики проведення окремих слідчих

(розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) тощо». Дослідниця також наголосила на тому, що сукупність зазначених та інших чинників мають бути враховані уповноваженими особами під час організації й проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) [1, с. 272].

До вказаних чинників, які утворюють умови організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії), ми також вважаємо за необхідне віднести наступні:

- відсутність дотримання відповідних санітарних норм у окремих приміщеннях територіальних підрозділів правоохоронних органів;
- недотримання протиепідеміологічних заходів окремими працівниками територіальних підрозділів правоохоронних органів;
- відсутність належного контролю за особами, які задіяні у проведенні слідчих (розшукових) дій, в розрізі дотримання відповідних протиепідеміологічних заходів.

А вже В. М. Шевчук наголошує на тому, що на часі у криміналістичній тактиці перспективними повинні бути дослідження, пов'язані із розробленням криміналістичних рекомендацій тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах карантину. Автор вказує, що зазначене зумовлене необхідністю формування нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) дій, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) можуть бути особи у медичних масках, спеціальних костюмах [10, с. 119]. Ми підтримуємо наведену позицію, адже наше дослідження якраз і направлено на визначення окремих тактичних рекомендацій до проведення певних процесуальних дій.

З приводу класифікації слідчих (розшукових) дій по ризику ймовірного зараження відповідними хворобами вважаємо доречним звернутися до позиції Є. Почтової. Авторка у власному дослідженні запропонувала виділяти додатковим критерієм класифікації слідчих (розшукових) дій наявність ризику інфікування туберкульозом та ВІЛ-інфекцією, відповідно до якого було виокремлено наступні групи: 1) з високим ризиком інфікування; 2) з середнім ризиком інфікування; 3) з низьким ризиком інфікування. Дослідниця також акцентувала на тому, що найбільш небезпечними з погляду інфікування туберкульозом повітряно-крапельним способом є вербальні слідчі (розшукові) дії – допит та одночасний допит, а з погляду інфікування контактним способом – найбільш небезпечними є нонвербальні слідчі (розшукові) дії (огляд, освідкування та обшук) [8, с. 28–29].

Отже, серед слідчих (розшукових) дій з найбільш високим ризиком інфікування під час їх проведення в умовах епідемій (пандемій) нами виокремлено такі:

- одночасний допит раніше допитаних осіб;
- огляд;
- освідкування.

Будь-яка діяльність починається з налаштування співрозмовників до спілкування, що може призвести до найбільш ефективних результатів. Тому встановлення психологічного контакту під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні має важливе значення для їх якісного та ефективного проведення. Тактика проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій, а також змішаного характеру, супроводжується спілкуванням їх учасників, налагодженням зв'язків. Але найважливіше значення встановлення нормального контакту між учасниками має під час проведення вербальних процесуальних дій, зокрема допиту. Встановлення психологічного контакту під час розслідування кримінальних правопорушень має принципове значення, адже забезпечує ефективне проведення допиту за умов сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій [4, с. 200]. Крім того, вказаний тактичний прийом може забезпечити позитивне ставлення до уповноваженої особи навіть у конфліктній ситуації проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Зі свого боку, І. Демченко зазначила, що «...уповноважена особа, крім навичок організації й планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій, повинна мати відомості щодо епідемічної ситуації в державі (відповідному регіоні, місцевості), ризиків інфікування, профілактики, вміти аргументовано доводити свою позицію та переконувати учасників, які стали жертвами маніпуляцій з боку відповідних суб'єктів, а також суспільних панічного характеру настроїв і т. ін. психологічний контакт під час організації й планування розслідування в умовах епідемії (пандемії) має бути встановлений як

обов'язкова складова проведення слідчих (розшукових) дій із відповідними учасниками розслідування. Вагомою умовою встановлення контакту в обстановці ризику інфікування інфекційною хворобою є відчуття учасниками провадження відповідного рівня захищеності від ризику інфікування інфекційними хворобами. Зайнята відповідним учасником позиція до кримінального правопорушення не має бути перепорою у встановленні психологічного контакту. Перехід відповідним учасником з несумлінної позиції на сумлінну варто розглядати як одну з ознак налаштування на конструктивну взаємодію» [2, с. 322]. Як бачимо, авторка також наголошує на обов'язковому встановленні психологічного контакту як засобу переходу відповідного учасника під час проведення різних слідчих (розшукових) дій з несумлінної позиції на сумлінну.

Загалом, як зазначає окрема група науковців (В. Коновалова, В. Шевчук) діяльність в умовах пандемії вимагає удосконалення наявних методик розслідування кримінальних правопорушень і розроблення нових, таких як: «...злочинів, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів у сфері охорони здоров'я; контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення, фальсифікація та незаконний обіг фальсифікованих лікарських засобів та ін.» [5, с. 354].

Стосовно освідування, то, наприклад, Є. Почтова вказує на те, що характерним випадком може бути наявність в освідуваної особи ВІЛ-інфекції або заразного туберкульозу чи наявність носіїв інфекції на речах освідуваного, слідах протиправного діяння. Авторка доречно наголосила, що недосконала підготовка до проведення вказаної процесуальної дії може спричинити не тільки втрату доказів, але й створити небезпеку зараження на ВІЛ-інфекцію/СНІД або туберкульоз як особи, що її проводить, так і інших осіб, що будуть присутні. Як висновок, дослідниця вважає, що забезпечення безпеки від інфікування вказаними хворобами прямо залежить від універсального принципу перестороги, який полягає в поводженні з усіма особами як з потенційно інфікованими та з усіма речовинами (об'єктами) як з такими, що можуть мати на собі збудники інфекцій [7, с. 154]. Підтримуючи вказану позицію, вбачаємо необхідність обов'язкового проведення контактних слідчих (розшукових) дій у захисних масках та медичних рукавичках.

Зокрема, О. Тарасенко визначає, що на тлі боротьби з коронавірусною хворобою COVID-19 інші інфекційні хвороби, які загрожують життю та здоров'ю людей, не залишаються осторонь, а лише прогресують, оскільки все більше лікарень, профільних медичних закладів та лікарів були перепрофільовані під нововиявленій штам коронавірусу SARS-CoV-2. Автор наголошує, що населення усього світу має консолідувати зусилля, аби подолати спалах вказаного смертельно небезпечної недуги та вживати заходів з уникнення або зменшення ризику інфікування іншими інфекційними хворобами, поширення яких є не менш небезпечним для життя людей [9, с. 188].

З огляду на зазначене Т. Пасюк та П. Цимбал доречно акцентують на тому, що «...державна запровадила безпрецедентні заходи, спрямовані на убезпечення населення від масових захворювань: істотно обмежили свободу пересування, заборонили багатолюдні публічні зібрання, передбачили правила щодо соціального дистанціювання, відвідування людей похилого віку, які опинилися у групі ризику, запровадила можливість дистанційної праці та дистанційне навчання для школярів та студентів, постійний температурний скринінг, заборонила чи обмежила роботу закладів харчування та багато інших». З огляду на вказане, науковці підсумовують, що ця ситуація не оминула сферу дистанційного провадження та використання режиму відеоконференції під час досудового слідства та судового розгляду [6, с. 408]. Тобто багато науковців пропонують окремі слідчі (розшукові) дії проводити з використанням засобів відеоконференції, що ми підтримуємо.

А вже І. Демченко зазначає, що «...в змісті планів слідчих (розшукових) дій можуть міститися: місце, час, учасники, необхідні для проведення науково-технічні засоби, питання, що підлягають з'ясуванню, та ймовірні відповіді на них, послідовність застосовуваних тактичних прийомів тощо... Проте ризик інфікування інфекційними хворобами та інші негативні наслідки можуть ускладнити (унеможливити) проведення слідчих (розшукових) дій. Тож план слідчої (розшукової) дії спрямований на те, щоб, по-перше, не упустити важливі моменти (обставини, деталі), що потребують з'ясування; по-друге, скоротити час на проведення дії, не втративши при цьому її ефективності; по-третє забезпечити дотримання необхідних в умовах епідемії (пандемії) заходів безпеки учасників та сторонніх осіб» [3, с. 31–32]. Інакше кажучи, під час складання плану проведення окремої процесуальної дії варто одразу визначати необхідність застосування

усіх можливих протиінфекційних засобів та заходів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що особливості здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії) має свої особливості. До чинників, які утворюють умови організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії), віднесено такі: відсутність дотримання відповідних санітарних норм в окремих приміщеннях територіальних підрозділів правоохоронних органів; недотримання протиепідеміологічних заходів окремими працівниками територіальних підрозділів правоохоронних органів; відсутність належного контролю за особами, які задіяні під час проведення слідчих (розшукових) дій, в розрізі дотримання відповідних протиепідеміологічних заходів.

Серед слідчих (розшукових) дій з найбільш високим ризиком інфікування під час їх проведення в умовах епідемії (пандемії) виокремлено такі: одночасний допит раніше допитаних осіб, огляд та освідування. Серед загальних тактичних прийомів, які повинні застосовуватись під час проведення визначених процесуальних дій, неодмінним є встановлення психологічного контакту. Вказана необхідність обов'язкового проведення контактних слідчих (розшукових) дій у захисних масках та медичних рукавичках. Підтримано позицію щодо проведення окремих процесуальних дій з використанням засобів відеоконференції.

Список використаних джерел

1. Демченко І. С. Загальна характеристика чинників впливу на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 269–274.
2. Демченко І. С. Особливості встановлення психологічного контакту в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 318–323.
3. Демченко І. С. Особливості планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словацької Республіки)*. 2021. № 6. С. 29–33.
4. Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204.
5. Коновалова В. О., Шевчук В. М. Інноваційні напрями удосконалення криміналістичної методики. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю : проблеми правового захисту*. Харків : Право, 2019. С. 351–357.
6. Пасюк Т. В., Цимбал П. В. Проблемні питання застосування режиму відеоконференції у кримінальному процесі під час пандемії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 408–411.
7. Почтова Є. С. Організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення освідування в умовах ризику інфікування ВІЛ/СНІДом та/або туберкульозом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 150–155.
8. Почтова Є. С. Організація й тактика проведення слідчих (розшукових) дій в умовах ризику інфікування ВІЛ-інфекцією або туберкульозом : дис. ... д-ра філос.: 081 – Право / Дніпро. держав. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 293 с.
9. Тарасенко О. С. Відеоконференція як захід встановлення дистанції під час проведення слідчих (розшукових) дій у межах протидії поширенню інфекційних хвороб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т 1. С. 187–191.
10. Шевчук В. М. Вплив COVID-19 на сучасну злочинність та завдання криміналістики в реаліях сьогодення. *Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19 : матеріали Всеукр. науково.-практ. конференції, (м. Харків, 22 черв. 2021 р.) / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України*. Харків : Право, 2021. С. 116–120.

Надійшла до редакції 31.08.2023

References

1. Demchenko, I. S. (2021) Zahalna kharakterystyka chynnykiv vplyvu na protses orhanizatsii y taktyky provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [General characteristics of factors influencing the process of organization and tactics of investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 269–274. [in Ukr.].
2. Demchenko, I. S. (2022) Osoblyvosti vstanovlennia psykholohichnoho kontaktu v umovakh epidemii (pandemii) [Peculiarities of establishing psychological contact in the conditions of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 318–323. [in Ukr.].

3. Demchenko, I. S. (2021) Osoblyvosti planuvannya provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [Peculiarities of planning individual investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi zhurnal «Visegrad Journal on Human Rights» («Panievropskyi universytet» Slovatskoi Respubliky)*. № 6, pp. 29–33. [in Ukr.].

4. Yefimov, M. M. (2020) Osoblyvosti vstanovlennia psykholohichnoho kontaktu pry provedenni dopytu pid chas rozsliduvannya zlochyniv proty moralnosti [Peculiarities of establishing psychological contact during interrogation during the investigation of crimes against morality]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal*. № 1. S. 200–204. [in Ukr.].

5. Konovalova, V. O., Shevchuk, V. M. (2019) Innovatsiini napriamy udoskonalennia kryminalistychnoi metodyky [Innovative areas of improvement of forensic methods]. *Aktualni problemy boroty zi zlochynnistiu : problemy pravovoho zakhystu*. Kharkiv : Pravo, pp. 351–357. [in Ukr.].

6. Pasiuk, T. V., Tsymbal, P. V. (2020) Problemni pytannia zastosuvannia rezhymu videokonferentsii u kryminalnomu protsesi pid chas pandemii [Problematic issues of using the video conference mode in the criminal process during the pandemic]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8, pp. 408–411. [in Ukr.].

7. Pochtova, Ye. S. (2018) Orhanizatsiino-taktychni zakhody pidhotovky do provedennia osviduvannya v umovakh ryzyku infikuvannya VIL/SNIDom ta/abo tuberkulozom [Organizational and tactical measures of preparation for the examination in conditions of risk of infection with HIV/AIDS and/or tuberculosis]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 150–155. [in Ukr.].

8. Pochtova, Ye. S. (2021) Orhanizatsiia y taktyka provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh ryzyku infikuvannya VIL-infektsiieiu abo tuberkulozom [Organization and tactics of investigative (search) actions in conditions of risk of infection with HIV infection or tuberculosis] : dys. ... d-ra filos.: 081 – Pravo / Dniprop. derzhav. un-t vnutrish. sprav. Dnipro, 293 p. [in Ukr.].

9. Tarasenko, O. S. (2020) Videokonferentsiia yak zakhid vstanovlennia dystantsii pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii u mezhakh protydii poshyrenniu infektsiinykh khvorob [Video conference as a distance measure during investigative (research) actions within the framework of combating the spread of infectious diseases]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 5. Vol. 1, pp. 187–191. [in Ukr.].

10. Shevchuk, V. M. (2021) Vplyv COVID-19 na suchasnu zlochynnist ta zavdannia kryminalistyky v realiiakh sohodennia [The impact of COVID-19 on modern crime and the tasks of forensics in today's realities]. *Yurydychni harantii zakhystu konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v umovakh COVID-19 : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii, (m. Kharkiv, 22 cherv. 2021 r.) / NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy*. Kharkiv : Pravo, pp. 116–120. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Organizational and tactical features of conducting separate investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic). The organizational and tactical features of conducting separate investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic) were studied.

It is noted that from time to time various viral diseases arise and develop, which cause significant problems in society both in terms of communication and in general in many spheres of social life. Among the recent pandemics mentioned is the disease of COVID-19, caused by the infection of the coronavirus, which has claimed the lives of about 7 million people worldwide and continues to do so. The said pandemic started at the end of 2019 and continues until now. The highest peak of mortality due to it in Ukraine occurred in October-December 2021, and the number of people who fell ill with it – in February 2022. In total, more than 111,000 people of various age groups have died from the coronavirus infection in Ukraine. Attention is focused on the fact that during the activities of law enforcement officers, especially individual units of the National Police of Ukraine, the risk of their infection is quite high. To reduce it, it is necessary to follow the relevant rules and recommendations.

The factors that form the conditions for the organization and tactics of conducting investigative (search) actions during an epidemic (pandemic) include the following: lack of compliance with relevant sanitary standards in individual premises of territorial units of law enforcement agencies; non-compliance with anti-epidemiological measures by individual employees of territorial divisions of law enforcement agencies; lack of proper control over persons involved in investigative (search) actions, in terms of compliance with relevant anti-epidemiological measures.

Among the investigative (research) actions with the highest risk of infection when they are carried out in the conditions of epidemics (pandemics), the following are distinguished: simultaneous questioning of previously questioned persons, examination and investigation. Establishing psychological contact is mandatory among the general tactical techniques that must be used during certain procedural actions.

Keywords: epidemic, pandemic, criminal offense, investigation, investigative (search) action, interrogation, search.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-251-257

**Євген
ЛУК'ЯНЧИКОВ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Інна
ТЕЦЬКА**[©]
аспірантка

(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ АБО ЗМІНИ ПІДСЛІДНОСТІ

У статті зазначено, що інструментарієм пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні були і залишаються слідчі (розшукові) дії, за допомогою яких відбувається формування судових доказів. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, слідчої і судової практики щодо визначення допустимості доказів, отриманих під час розслідування кримінальних проступків, а також у разі зміни підслідності органу досудового розслідування.

Звернуто увагу на дотриманні під час збирання доказів належної правової процедури, яка є однією з процесуальних гарантій забезпечення законності кримінального провадження. Наголошено на недопустимості доказів у разі, якщо вони отримані слідчим, не уповноваженим на це провадження, або неправильного визначення підслідності прокурором.

Наголошено, що постанова прокурора про доручення здійснення провадження іншому органу досудового розслідування, її обґрунтування та вмотивування повинна бути предметом дослідження суду в кожному кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням його конкретних обставин. Результати такого дослідження утворюють підстави для подальшої оцінки отриманих в результаті проведеного досудового розслідування доказів з позиції допустимості. Запропоновано визнавати очевидно недопустимими докази, якщо вони були отримані внаслідок порушення прокурором порядку визначення або зміни підслідності.

Ключові слова: докази, доказування, допустимість доказів, належність доказів, дізнання, досудове слідство, підслідність.

Постановка проблеми. Основним інструментарієм пізнавальної діяльності у кримінальному судочинстві були і залишаються слідчі (розшукові) дії, перелік яких поступово розширюється. Викликано це об'єктивними потребами суспільства у виявленні протиправних порушень та документуванні такої діяльності, створенні належних умов для розгляду справ судом. На цей час розслідування кримінальних правопорушень здійснюється у двох формах: дізнання і досудового слідства. Особливості розслідування кримінальних проступків, зокрема способів формування судових доказів, передбачені нормами глави 25 КПК України. Тому актуальним є питання щодо визнання доказів, отриманих під час дізнання або під час визначення, або зміни підслідності, прокурором допустимими у конкретному кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема доказів та доказування у кримінальному судочинстві була і залишається надзвичайно

© Є. Лук'янчиков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>

evgenlyk947@gmail.com

© І. Тецька, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-5201-5672>

tetskaya@gmail.com

актуальною. Значний внесок у її розроблення та формування зроблено вітчизняними науковцями. Загальні теоретичні проблеми доказування у кримінальному провадженні досліджував видатний процесуаліст М. Михеєнко (1984 рік) [8]. Поняттю та класифікації засобів доказування у кримінальному провадженні надав великої уваги Ю. Грошевий (1997 рік) [3]. Належність, повноту та допустимість доказів розглядав А. Дубинський під час дослідження організаційних і правових проблем ухвалення й реалізації процесуальних рішень слідчого (1984 рік) [4]. Особливостям формування окремих процесуальних джерел доказів присвячено дослідження С. Стахівського (1998 рік) [15], яке у подальшому набуло розвитку і знайшло відображення у дисертації на здобуття доктора юридичних наук (2005 рік) [16]. Новим поштовхом до дослідження цієї актуальної проблеми стало ухвалення чинного КПК України та запровадження інституту кримінальних проступків, досудове розслідування яких здійснюється у формі дізнання. Становленню поняттю доказів в історичному аспекті присвячене дослідження М. Шумила (2015 рік) [18]. Поданню сторонами доказів та визнанню їх допустимими у кримінальному провадженні останніми роками приділяли увагу багато вчених-процесуалістів, зокрема: І. Гловюк (2015 рік) [2], А. Панова (2017 рік) [9], Н. Рогатинська та Ю. Олійник (2015 рік) [13], О. Литвин (2013 рік) [7]. Незважаючи на активність науковців у обговоренні питань, що стосуються доказів та доказування у кримінальному провадженні, в теорії і практиці залишається дискусійним питання щодо визнання допустимими доказів, отриманих в процесі дізнання для доказування під час слідства, а також у разі зміни підслідності, що свідчить про актуальність досліджуваного питання.

Метою статті є дослідження норм чинного законодавства, аналіз слідчої і судової практики щодо визначення допустимості доказів, отриманих під час розслідування кримінальних проступків, а також у разі зміни підслідності органу досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кримінальних проступків здійснюється у формі дізнання (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК) відповідно до загальних правил досудового розслідування, встановлених КПК, з урахуванням особливостей, визначених у його 25 главі [5, с. 501]. Під час дізнання можуть бути отримані докази, що вказують на наявність ознак злочину, за яким повинно проводитися досудове слідство. Крім того, в практиці можуть виникати ситуації, які зумовлюють необхідність передати матеріали провадження від одного органу досудового розслідування до іншого.

Правом доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану, наділено Генерального прокурора (особу, яка виконує його обов'язки), керівника обласної прокуратури, їх перших заступників та заступників (ч. 5 ст. 36 КПК). Забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування, крім випадків наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування Національного антикорупційного бюро України чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану [6, с. 132].

Реалізація прокурором вищезазначених вимог повинна здійснюватися відповідно до положень ст. 216 КПК України, тобто з дотриманням належної правової процедури, яку С. Сорока пропонує розглядати як сформовану англосаксонською правовою традицією форму здійснення правосуддя, що утворюють сукупність гарантій прав людини процесуального характеру, спрямовані на досягнення процедурної справедливості правосуддя. До гарантій, які у своїй сукупності формують належну правову процедуру, зазначає він, належать право на судовий захист; право на ефективне розслідування; право на швидкий суд; право на публічний суд; право на неупереджений суд (ніхто не може бути суддею у своїй справі); право на суд неупереджених присяжних; право на змагальний процес; презумпція невинуватості; право не свідчити проти себе; право на допомогу адвоката під час судового розгляду; право бути вислуханим; право не піддаватися двічі покаранню за один й той самий злочин; право на безпосередній процес; право на безперервний процес (принцип сконцентрованості (безперервності) судового засідання; право на оскарження. В узагальненому вигляді під належною правовою процедурою він

вбачає встановлений кримінальним процесуальним законом порядок дій, що забезпечує прийняття законних, обґрунтованих і справедливих рішень [14, с. 207].

Схоже визначення поняття «належна правова процедура» наводить Ю. Циганюк, яка зазначає, що воно є системним явищем, комплексність якого можна простежити і з позиції теорії, встановлюючи особливості поєднання понять «належна процедура» та «правова процедура», і з позиції з'ясування системності механізму реалізації належної правової процедури в межах кримінального провадження... «Належну правову процедуру» необхідно розуміти як таку, що відповідає нормам кримінального процесуального законодавства; необхідну у зв'язку із порушенням публічних чи приватних інтересів кримінальним правопорушенням; потрібну для охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [17, с. 221].

Належна правова процедура повинна забезпечуватися як у судовому розгляді, так і на стадії досудового розслідування. Її недотримання тягне за собою порушення гарантованого кожному права на справедливий суд, закріпленого в ст. 6 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод».

Застосування належної юридичної процедури, зазначається у постанові Верховного Суду від 31 серпня 2022 року у справі № 756/10060/17, є не самоціллю, а важливою умовою досягнення результатів кримінального судочинства, визначених законодавцем як пріоритетні: захисту особи, суспільства та держави від злочинних посягань, охорони прав і свобод людини, забезпечення оперативного й ефективного розкриття кримінальних правопорушень і справедливого судового розгляду [10].

Негативні наслідки недотримання належної юридичної процедури можна продемонструвати на матеріалах справи № 204/7883/19 по обвинуваченню за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 28, ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК України. Справа перебуває в провадженні Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська, а один із співавторів здійснює захист.

У матеріалах справи є постанова про доручення здійснення досудового розслідування за підписом заступника прокурора Дніпропетровської області Т., який доручив проведення досудового розслідування Слідчому управлінню ГУ НП в Дніпропетровській області. Під час аналізу постанови встановлено, що в ній містяться хибні відомості для штучної зміни підслідності: 1) щодо дати внесення відомостей в ЄРДР, 2) щодо попередньої кваліфікації, зазначено ч. 3 ст. 191, тимчасом як відомості внесено за ч. 5 ст. 191 КК України, яка передбачає особливо великі розміри заволодіння/розтрати, що відносить цей злочин до підслідності Національного антикорупційного бюро, тобто досудове провадження цього кримінального правопорушення проводилось неналежним органом досудового розслідування.

Отже, ухвалюючи рішення про доручення проведення досудового розслідування Слідчому управлінню ГУ НП в Дніпропетровській області заступник прокурора Т. діяв поза межами належної правової процедури.

Порушення належної правової процедури, яке виявилось у неправильному визначенні органу досудового розслідування, призвело до збору доказів неуповноваженими законом особами, а одним з критеріїв допустимості доказів є належний суб'єкт їх збирання.

Приписами ч. 5 ст. 36, статей 86, 87, 110, 214, 216 КПК визначається належна правова процедура реалізації Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками повноважень, передбачених ч. 5 ст. 36 КПК, яка містить такі елементи: а) належний суб'єкт (Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники); б) визнання досудового розслідування як неефективного; в) відображення такої оцінки у відповідному процесуальному рішенні (постанові); г) вмотивованість такої постанови. Обов'язковою передумовою реалізації Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками повноважень, передбачених ч. 5 ст. 36 КПК, є оцінка досудового розслідування органом досудового розслідування, встановленим ст. 216 КПК, як неефективного та відображення такої оцінки у постанові з наведенням відповідного мотивування. Наявність відповідних відомостей, які стосуються конкретного кримінального провадження, щодо його неефективності відповідним прокурором може бути встановлена на будь-якому етапі досудового розслідування, в тому числі і на його початку, та бути підставою для ухвалення рішення в порядку і відповідно до вимог ч. 5 ст. 36 КПК. У кожному конкретному випадку наявність таких підстав

повинна бути обґрунтована у відповідному процесуальному рішенні-постанові Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури, їх перших заступників та заступників про доручення здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, що повинна відповідати вимогам ст. 110 КПК, у тому числі бути вмотивованою, надавати обґрунтоване пояснення щодо фактичних та юридичних підстав ухваленого рішення. Постанова про доручення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування, її обґрунтування та вмотивування повинно бути предметом дослідження суду в кожному кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням його конкретних обставин. Результати такого дослідження утворюють підстави для подальшої оцінки отриманих внаслідок проведеного досудового розслідування доказів з погляду допустимості [11].

Вироком Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська у справі № 201/4524/17-к Особу_4 визнано невинуватим та встановлено, що у цьому кримінальному провадженні прокурором військової прокуратури Дніпропетровського гарнізону 20.01.2017 року було внесено відомості до ЄРДР № 42017040010000012 за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України, та 26.01.2017 року внесено відомості до ЄРДР № 42017040010000014 за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України. У подальшому прокурором військової прокуратури Дніпропетровського гарнізону ці кримінальні провадження не було направлено до органів Національної поліції як це передбачено ч. 7 ст. 214 КПК України. Проте заступник військового прокурора Південного регіону України ОСОБА_16 своєю постановою від 20.01.2017 року доручив досудове розслідування у кримінальному провадженні № 42017040010000012 від 20.01.2017 року за ч. 3 ст. 369 КК України слідчому військової прокуратури Дніпропетровського гарнізону Південного регіону України, а військовий прокурор Південного регіону України ОСОБА_17 також доручив досудове розслідування у кримінальному провадженні № 42017040010000014 від 26.01.2017 року за ч. 3 ст. 369 КК України військовій прокуратурі Дніпропетровського гарнізону Південного регіону України. Постанови керівників регіональної прокуратури містять однакову мотивацію: актуальність кримінального провадження, необхідність оперативного проведення низки невідкладних слідчих дій, забезпечення швидкого, повного та неупередженого здійснення досудового розслідування, а також те, що проведення досудового розслідування іншим органом буде неефективним. Отже, доручення цих прокурорів про здійснення досудового розслідування у зазначених кримінальних провадженнях військової прокуратурі Дніпропетровського гарнізону Південного регіону України без встановлення неефективності досудового розслідування Національною поліцією ухвалене поза межами повноважень. Наслідком цього є те, що всі докази у цьому кримінальному провадженні були зібрані неуповноваженими особами [1].

Відповідно до п. 17 Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про виконання судами України законодавства постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» від 29.06.1990 року, в основу вироку можуть бути покладені лише достовірні докази, досліджені в судовому засіданні. Під час постановлення вироку суд повинен дати остаточну оцінку доказам з погляду їх належності, допустимості, достовірності і достатності [12].

Відповідно доктрини «плодів отруєного дерева» недопустимими є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини. Ця доктрина передбачає заборону використання даних, отриманих на підставі або з використанням доказів, визнаних недопустимими, тобто треба надавати оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один за іншим, а не кожного доказу відокремлено від іншого. Європейський Суд з прав людини неодноразово наголошував, що в разі недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку суд повинен в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду в цілому (рішення ЄСПЛ у справах: «Хан проти Сполученого Королівства» від 12.05.2000 року, заява № 35394/97; «Гефген проти Німеччини» від 30.06.2008 року, заява № 22978/05; «Яременко проти України (№ 2)» від 30.04.2015 року, заява № 66338/09; «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 року, заява № 42310/04 та ін.).

Тому всі процесуальні дії, що здійснені на підставі постанови про визначення або зміну підслідності, яка суперечить положенням ст. 36, 216 КПК України, є протиправними з огляду на концепцію «плодів отруєного дерева», про що зазначається в Постановах Верховного Суду: від 30.09.2021 року у справі № 556/450/18, провадження

№ 51-4229км20 за ч. 1, 2 ст. 307 КК України; від 21.04.2021 року у справі № 708/392/18, провадження № 51-5945км 20 та інших.

Аналогічна правова позиція викладена і в постанові Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 5 листопада 2019 року (справа № 344/11299/15-к, провадження № 51-1009км19), відповідно до якої – якщо «базові докази» отримані з грубим порушенням порядку, встановленого КПК України, і визнані недопустимими, то всі інші докази, які є похідними від них, є також недопустимими.

Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати законності, яка дає змогу застосовувати загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України, у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження (ст. 9 КПК України).

Фактично в цьому випадку треба керуватися приписами ч. 2 ст. 89 КПК України, відповідно до яких у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате.

У цій нормі вказується на очевидну недопустимість доказу, що тягне за собою неможливість його дослідження або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. Однак визначення поняття та критеріїв очевидної недопустимості доказу КПК не містить.

Цю прогалину спробували заповнити науковці. Наприклад, А. Панова зазначає, що «очевидна недопустимість» є якісною характеристикою допущених порушень передбаченого законом порядку доказування у кримінальному провадженні. Сутність її полягає у тому, що такі порушення є безсумнівними, безперечними і через що не потребують проведення їх перевірки і співставлення з іншими доказами, наданими учасниками судового провадження. До таких порушень вона пропонує відносити проведення слідчих (розшукових) дій працівником оперативного підрозділу без доручення слідчого, проведення слідчих дій за межами строків досудового розслідування [9, с. 207].

Схожої думки дотримується О. Литвин та зазначає, що очевидно недопустимими є докази, які: 1) отримані органом досудового розслідування в не передбаченому процесуальним законом порядку; 2) отримані органом досудового розслідування з порушенням передбаченого процесуальним законом порядку; 3) докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ст. 87 КПК України) [7, с. 357].

Визначивши ознаки очевидної недопустимості доказів, подальшого опрацювання потребує питання про етап провадження, на якому може бути ухвалене рішення про їх недопустимість до використання для обґрунтування процесуальних рішень. Зважаючи на очевидність порушень у збиранні доказів, зазначає Н. Рогатинська, відкладання ухвалення рішення щодо їх недопустимості до моменту ухвалення вироку є неправильним. Вирішення питання про недопустимість доказів до виходу суду в нарадчу кімнату сприяло б більш ефективному судовому розгляду, економило б час і вносило б визначеність у процес судового розгляду, оскільки встановлення судом недопустимості доказу (що означає те, що у судді вже сформувалося внутрішнє переконання, впевненість у тому, що цей доказ є недопустимим) зумовлює неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні [13, с. 139]. Ця пропозиція заслуговує на підтримку та подальше опрацювання.

Висновки. У разі встановлення порушення прокурором вимог ч. 5 ст. 36, ст. 216 під час визначення або зміни підслідності усі отримані докази неналежним органом досудового розслідування можуть бути визнані очевидно недопустимими та повернуті прокурору. У подальшому вони не можуть використовуватися для обґрунтування процесуальних рішень у провадженні. Це дозволить пришвидшити процес розгляду справи та дотримання засади розумних строків (ст. 28 КПК).

Список використаних джерел

1. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 04.04.2023 року у справі № 201/4524/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110418596>
2. Гловюк І. В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28–33.
3. Грошевой Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі.

- Вісник Академії правових наук України. 1997. № 3(10). С. 69–76.*
4. Дубинський А. Я. Вибрані твори. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 430 с.
 5. Кримінальний процес : підручник / / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
 6. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред.: І. В. Гловюк, М. І. Пашковський, Д. В. Пономаренко; (уклад.: О. Є. Блащук, І. В. Гловюк, В. П. Кедик, М. І. Пашковський, Д. В. Пономаренко, О. С. Троян). Одеса, 2019. 960 с.
 7. Литвин О. В. Деякі питання порядку визнання судом недопустимості доказів у стадії судового розгляду. *Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3–1. С. 356–358.*
 8. Михеєнко М. М. Теоретические проблемы доказывания в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1984. 47 с.
 9. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
 10. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 року у справі № 756/10060/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141456>.
 11. Постанова ВС від 24.05.2021 у справі 640/5023/19 провадження 51-2917 кмо 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.
 12. Постанова Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» від 29.06.1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90#Text>.
 13. Рогатинська Н. З., Олійник Ю. І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимим під час судового розгляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 137–140.*
 14. Сорока С. О. Щодо забезпечення прав і свобод людини під час проведення обшуку. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.
 15. Стахівський С. М. Особливості формування окремих процесуальних джерел. *Право України. 1998. № 7. С. 76–82.*
 16. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 30 с.
 17. Циганюк Ю. В. Належна правова процедура як системна правова категорія вітчизняного кримінального процесу. *Порівняльно аналітичне право. 2014. № 3. С. 220–222.*
 18. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 95–104.*

Надійшла до редакції 06.09.2023

References

1. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 04.04.2023 roku u spravi № 201/4524/17-k [Verdict of the October District Court of Dnipropetrovsk dated April 4, 2023 in case No. 201/4524/17-k]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110418596>. [in Ukr.].
2. Hloviuk, I. V. (2015) Podannia storonamy dokaziv u sudovomu rozghliadi: problemni pytannia [Submission of evidence by the parties in court proceedings: problematic issues]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 3*, pp. 28–33. [in Ukr.].
3. Hroshevoi, Yu. M. (1997) Poniattia i klasyfikatsiia zasobiv dokazuvannia v kryminalnomu protsesi [The concept and classification of means of proof in the criminal process]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 3(10)*, pp. 69–76. [in Ukr.].
4. Dubynskiy, A. Ya. (2014) Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 430 p. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protses [Criminal procedure] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 2013. 824 p. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: postateina systematyzatsiia okremykh pravovykh pozysii Verkhovnoho Sudu [The Criminal Procedure Code of Ukraine: article-by-article systematization of individual legal positions of the Supreme Court] / nauk. red.: I. V. Hloviuk, M. I. Pashkovskiy, D. V. Ponomarenko; (uklad.: O. Ye. Blashchuk, I. V. Hloviuk, V. P. Kedyk, M. I. Pashkovskiy, D. V. Ponomarenko, O. S. Troian). Odesa, 2019. 960 p. [in Ukr.].
7. Lytvyn, O. V. (2013) Deiaki pytannia poriadku vyznannia sudom nedopustymosti dokaziv u stadii sudovoho rozghliadu [Some issues of the procedure for recognizing the inadmissibility of evidence by the court at the stage of the trial]. *Porivnialno-analitychne pravo. № 3–1*, pp. 356–358. [in Ukr.].
8. Mikheyenko, M. M. (1984) Teoreticheskiye problemy dokazyvaniya v sovetskom ugolovnom protse: assevtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.09. Kyiv, 47 p.
9. Panova, A. V. Vyznannia dokaziv nedopustymymy u kryminalnomu provadzhenni [Recognition of evidence as inadmissible in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2017. 256 p. [in Ukr.].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31 serpnia 2022 roku u spravi № 756/10060/17 [Resolution of the Supreme Court of August 31, 2022 in case No. 756/10060/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141456>. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141456>. [in Ukr.].

11. Postanova VS vid 24.05.2021 u spravi 640/5023/19 provadzhennia 51-2917 kmo 20 [Resolution of the Supreme Court dated 05/24/2021 in case 640/5023/19 proceedings 51-2917 kmo 20]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>. [in Ukr.].
12. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z pytan sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav i postanovlennia vyroku» vid 29.06.1990 roku [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on issues of judicial review of criminal cases and sentencing" of June 29, 1990]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90#Text> [in Ukr.].
13. Rohatynska, N. Z., Oliŭnyk, Yu. I. (2015) Deiaki aspekty vyznannia dokaziv nedopustymym pid chas sudovoho rozghliadu [Some aspects of recognizing evidence as inadmissible during a trial]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*. Issue 3. Vol. 3, pp. 137–140. [in Ukr.].
14. Soroka, S. O. Shchodo zabezpechennia prav i svobod liudyny pid chas provedennia obshuku [Regarding the provision of human rights and freedoms during the search]. URL : <http://ena.lp.edu.ua> [in Ukr.].
15. Stakhivskiy, S. M. (1998) Osoblyvosti formuvannia okremykh protsesualnykh dzherel [Peculiarities of the formation of separate procedural sources]. *Pravo Ukrainy*. № 7, bpp. 76–82. [in Ukr.].
16. Stakhivskiy, S. M. (2005) Kryminalno-protsesualni zasoby dokazuvannia [Criminal procedural means of proof] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 30 p. [in Ukr.].
17. Tsyhaniuk, Yu. V. (2014) Nalezhna pravova protsedura yak systemna pravova katehoriia vitchyznianoho kryminalnoho protsesu [Due process of law as a systemic legal category of the domestic criminal process]. *Porivnialno analitychne pravo*. № 3, pp. 220–222. [in Ukr.].
18. Shumylo, M. Ye. (2015) Poniattia dokaziv u kryminalnomu protsesi [The concept of evidence in the criminal process]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3, pp. 95–104. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Lukyanchikov, Inna Tetska. Problematic issues of admissibility of evidence when determining or changing jurisdiction. The article notes that the investigative (detective) actions have always been and remain the tools of an investigation activity in criminal proceedings, and they are used to form judicial evidence. The authors analyze the provisions of the applicable law, investigative and judicial procedure regarding the determination of admissibility of evidence obtained during the investigation of criminal offences, and in case of changes of jurisdiction of the pre-trial investigation authority.

The authors analyze the opinion of scientists regarding the term “due diligence” that should comply with the provisions of the criminal procedural law. The author pays attention to the due diligence in the process of collecting evidence, which is one of the procedural guarantees of ensuring the legality of a criminal proceeding. The author states the inadmissibility of evidence if it was obtained by the unauthorized investigator or in case of incorrect determination of jurisdiction by the prosecutor.

It is noted that, according to the explanations of the Supreme Court, the compliance with due diligence procedure is not a final goal, rather an important condition for gaining the results of a criminal proceeding defined by the legislator as a priority: protection of an individual, society and state against any criminal offense, protection of human rights and freedom, prompt and efficient detection of criminal offences and fair trial.

The authors emphasize that the prosecutor’s decision on addressing the trial to another pre-trial investigation authority, its substantiation and reasoning should be the subject of court examination in each criminal proceeding, which is performed taking into account specific circumstances. The results of such a study should be the ground for further evaluation of evidence obtained as a result of such a pre-trial investigation in terms of its admissibility.

The authors propose to recognize evidence as obviously inadmissible if it was obtained as a result of violation by the prosecutor of the procedure for determining of changing jurisdiction.

Keywords: *evidence, proof, admissibility of evidence, relevance of evidence, inquiry, pre-trial investigation, jurisdiction.*

УДК 343.985.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-258-265

Тарас ВОЛІКОВ[®]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗРОБКИ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК

У статті розглянуто наукові підходи та думки вчених-криміналістів щодо поняття криміналістичної методики. Проаналізовано об'єкт дослідження криміналістичної методики, яким є діяльність з розслідування злочинів. Розглянуто джерела формування криміналістичних методик, а саме правові норми, теоретичні положення криміналістики та інших споріднених галузей знань, а також практика розслідування кримінальних правопорушень. Надано увагу практичному використанню розроблених наукою криміналістичних методик. Обґрунтовано необхідність створення окремих міжвидових методик розслідування певних груп кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальне провадження, криміналістична методика, слідчий, об'єкт криміналістичної методики, міжвидові криміналістичні методики.

Постановка проблеми. Криміналістична методика як наукова концепція та окремий розділ криміналістики почала формуватися у 1930-х роках двадцятого століття, але й досі науковці та практики сперечаються щодо окремих її положень. Таке становище є зрозумілим, оскільки будь-яка наукова категорія, а тим більше така, що має тісний зв'язок з практичною діяльністю, має переосмислюватись залежності від постійно виникаючих обставин, пов'язаних з розвитком суспільних відносин, вдосконаленням науково-технічних засобів, появою нових наукових теорій та механізмів їх реалізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Криміналістична методика, або методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень пройшла довгий шлях становлення. На її формування та розвиток вплинули праці вітчизняних вчених Ю. Аленіна, Л. Аркуші, І. Басистої, В. Бахіна, В. Берназа, А. Волобуєва, І. Гори, В. Дрозд, М. Єфімова, В. Журавля, А. Іщенка, Н. Клименко, І. Когутича, В. Колесника, О. Колесниченка, В. Коновалової, В. Корж, В. Кузьмічова, В. Лисенка, В. Лисиченка, Л. Лобойка, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, Г. Матусовського, С. Мінченка, О. Одерія, І. Пирога, В. Плетенця, М. Погорецького, О. Пчеліної, М. Салтевського, М. Сегая, Д. Сергєєвої, С. Слінька, С. Стахівського, Р. Степанюка, А. Столітнього, В. Стратонова, В. Тертишника, В. Тіщенко, В. Уварова, Л. Удалової, І. Хараберюша, П. Цимбала, М. Цуцкірідзе, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Черноус, В. Шевчука, В. Шепітька, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова, О. Юхна тощо. Наукові здобутки зазначених вчених зробили значний внесок у розвиток теорії криміналістичної методики, однак, і досі дискусійними залишаються окремі питання об'єкта дослідження криміналістичної методики та, відповідно, доцільності та напрямів розробки нових криміналістичних методик.

Метою статті є аналіз наявних наукових концепцій щодо об'єкта дослідження та джерел формування криміналістичних методик та обґрунтування необхідності створення міжвидової методики розслідування кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Для формування власної концепції методики розслідування злочинів проти власності розглянемо основні теоретичні положення та наукові думки, що є основою криміналістичної методики.

Загальноприйнятим, досить простим та поряд з цим всеохоплюючим, на нашу думку, є визначення криміналістичної методики, запропоноване В. Шепітьком як системи наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і

© Т. Воліков. 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

k_ksmp@dduvs.in.ua

здійснення розслідування та запобігання окремих видів злочинів [1, с. 179; 2, с. 269]. Інші науковці, як правило, дещо розширюють визначення криміналістичної методики, по суті не змінюючи її зміст. Наприклад, на думку М. Салтевського, криміналістична методика – це «завершальний розділ науки криміналістики, який являє собою систему наукових положень (закономірностей, принципів) і розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), що забезпечують оптимальну організацію розслідування і попередження окремих видів злочинів» [3, с. 411]. Близьким до цього є визначення, запропоноване представниками наукової школи Національної академії внутрішніх справ, які у своєму підручнику визначають криміналістичну методику як «завершальний розділ науки криміналістики, що являє собою систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень» [4]. Представники наукової школи Харківського національного університету внутрішніх справ (А. Волобуєв) зазначають, що «криміналістична методика є заключним розділом криміналістики, в якому розробляються теоретичні положення та практичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів з урахуванням їх особливостей. Тобто, методика є сукупністю своєрідних програм (алгоритмів) розслідування злочинів, а її практичні рекомендації спираються на наукові положення, які формуються в результаті вивчення конкретного об'єкта – сукупності певних явищ дійсності» [5, с. 5]. Обґрунтованою, на нашу думку, є позиція О. Дуфенюк, висловлена у підручнику з криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ. Авторка зазначає, що єдиного визначення криміналістичної методики немає, оскільки у наведених різними науковцями визначеннях «ідеться не стільки про існування принципово відмінних понять, скільки про своєрідне авторське трактування одного й того ж об'єкта пізнання засобами спеціальної юридичної лексики у цій сфері». Ми також погоджуємося з твердженням авторки, що більшість науковців розглядають криміналістичну методику у поєднанні двох складових – теорії і практики. Відповідно до цього авторка розглядає криміналістичну методику як: а) розділ криміналістики, предметом якого є вивчення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації, керівництва планування та провадження, виявлення та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (теоретична аспект); б) науково обґрунтований процес застосування у практичній діяльності органів досудового слідства криміналістичних методів і засобів розслідування певних видів кримінальних правопорушень (практичний аспект) [6, с. 499–500]. Вчені-криміналісти наукової школи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ визначають криміналістичну методику як «систему наукових положень, що вивчає закономірності організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів або груп злочинів, розробляє рекомендації по ефективному проведенню досудового розслідування на основі існуючих закономірностей» [7, с. 341, 8, с. 10].

З наведених визначень криміналістичної методики зрозуміло, що більшість вчених розглядають її у трьох напрямках: а) як розділ криміналістики; б) як методика розслідування певного виду або різновиду злочину (окремі криміналістичні методики): методика розслідування вбивств, зґвалтувань, крадіжок, вимагань, розбоїв тощо; в) як переломлення видової методики до конкретного злочину (в практичному аспекті). Також єдиною є думка науковців щодо системи криміналістичної методики, що складається з двох розділів: загальні або концептуальні положення, де розглядаються питання, від яких у підсумку залежить створення ефективних окремих методик, що застосовуються правоохоронцями. Зокрема, це такі питання, як поняття, система, завдання, принципи методики, її зв'язок з іншими розділами криміналістики; класифікація окремих методик та їх будова; поняття та структура криміналістичної характеристики; загальні положення взаємодії, профілактичної діяльності під час організації і проведення розслідування; поняття слідчої ситуації, етапів розслідування та їх зміст. Окремі криміналістичні методики являють собою самостійні внутрішньо структуровані комплекси порад та рекомендацій з організації виявлення та проведення розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, а також їх запобігання, що розробляються для потреб правоохоронної практики [7, с. 341].

Щодо об'єкта пізнання криміналістичної методики думки вчених єдині лише у тому аспекті, що ним беззаперечно є слідча діяльність, або діяльність з розслідування кримінальних правопорушень. Однак спірним є питання щодо злочинної діяльності, як

об'єкта пізнання криміналістичної методики. Зокрема, на думку В. Бахіна та Н. Карпова, для розкриття та розслідування злочинів і загалом для протидії злочинності необхідно вивчати не тільки, хто та як вчиняє злочин, але й як побудовано злочинний світ, які дії та в який спосіб здійснюються злочинцями для забезпечення своєї життєдіяльності поза межами безпосереднього вчинення злочину [9, с. 4]. Такої ж думки дотримуються А. Іщенко та В. Кузьмічов, зазначаючи, що для удосконалення засобів та методів боротьби зі злочинністю недостатньо вивчати тільки злочин та способи його вчинення, необхідно досліджувати злочинну діяльність як соціальне явище, оскільки протидіяти злочинності старими засобами на сьогодні неможливо [10, с. 132–141]. Як об'єкт вивчення криміналістичної методики поряд зі слідчою визнає злочинну діяльність А. Волобуєв, зазначаючи, що «замало знати, як діяв слідчий у тій чи іншій ситуації, не менш важливо пояснити, чому він вибрав саме таку послідовність дій. Очевидно, що для відповіді на це питання необхідно враховувати особливості вчинення злочинів окремих видів (місце, час та обстановку, способи злочинів і характерні сліди, які вони залишають, особливості злочинців та ін.). Тому об'єктом вивчення методики є також і діяльність злочинців, яка в криміналістиці визначається як механізм учинення злочинів окремих видів» [5, с. 6]. Ми погоджуємось з твердженням вченого, що механізм вчинення злочину, який саме полягає у безпосередніх діях злочинця під час вчинення злочину, є об'єктом вивчення криміналістики загалом та криміналістичної методики зокрема. Але ж про механізм вчинення злочину ми можемо робити висновки, вивчаючи сліди, що залишив злочинець, опис яких є у протоколі огляду; досліджуючи протоколи інших слідчих (розшукових) дій, зокрема слідчого експерименту, допиту, що є продуктом діяльності слідчого, тобто фактично вивчаючи слідчу діяльність. Крім того, механізм вчинення конкретного злочину є лише невеликою частиною злочинної діяльності, що пов'язана безпосередньо з вчиненням злочину, а не злочинністю, як соціальним явищем.

Загалом, на нашу думку, об'єктом вивчення криміналістичної методики є діяльність, безпосередньо пов'язана з розслідуванням кримінальних правопорушень з відповідними суб'єктами, чітко визначеними КПК України та іншими нормативно-правовими актами: слідча діяльність, суб'єктами якої є прокурор (ст. 36 КПК), слідчий (ст. 40 КПК) та дівзнавач (ст. 40¹ КПК); оперативно-розшукова діяльність, суб'єктами якої є працівники оперативних підрозділів (ст. 41); експертна, суб'єктами якої є експерт (ст. 69 КПК) та спеціаліст (ст. 71 КПК). Щодо експертної діяльності ми погоджуємось з думкою І. Пирого, який вважає, що її суб'єктами є особи, які володіють спеціальними знаннями, тобто не тільки експерти, які виконують експертизи, а і спеціалісти, як учасники слідчих (розшукових) дій [11, с. 37].

Окрім того, вчені-криміналісти або будь-які дослідники не мають змоги безпосередньо вивчати злочинну діяльність, оскільки зазначене можливо лише за безпосередньої участі у кримінальних угрупованнях, що є злочином. Діяльність з розслідування кримінальних правопорушень дослідник має змогу вивчати як безпосередньо, так і опосередковано. Ми не погоджуємось з твердженням В. Тіщенко, який також визначає об'єктом дослідження криміналістичної методики злочинну діяльність та при цьому зазначає, що діяльність з розслідування вченим не вивчає безпосередньо, оскільки не є учасником кримінального процесу. «Вивчення як злочину, так і слідчої діяльності, – зазначає автор, – здійснюється дослідником опосередковано, шляхом аналізу та узагальнень матеріалів слідчої і судової практики, кримінальних справ, проведення анкетування слідчих й інших робітників правоохоронних органів». Дійсно, названими автором способами слідча діяльність вивчається опосередковано. Але ж проблема є в тому, що, на наше впевнене переконання, вченими-криміналістами, які розробляють засоби та методи протидії злочинності, не можуть бути особи, які не мають практичного досвіду роботи у правоохоронних органах, зокрема в слідчих, оперативних або експертних підрозділах. Проведеними нами дослідженнями встановлено, що приблизно 60 % практичних працівників слідчих підрозділів не знайомі з останніми розробками в галузі криміналістичної методики. А ті слідчі, які знайомі з основними розробками науковців, використовують їх на 25 % з причини їх недосконалості, «відірваності» від практики розслідування, наповненості зайвим теоретичним матеріалом та відсутністю чітких алгоритмів розслідування окремих видів злочинів. З огляду на зазначене вище, одним з напрямів підвищення ефективності підготовки правоохоронців в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України є направлення науково-педагогічних працівників, які водночас працюють над дисертаційними

дослідженнями, у практичні підрозділи.

Висловлюючись проти визнання злочинної діяльності об'єктом дослідження криміналістичної методики, не можна не зважати на наявний зв'язок між діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень та злочинною діяльністю. Практичні прийоми, засоби та методи, що застосовуються суб'єктами розслідування, узагальнюються науковцями, які вдосконалюють наявні та розробляють нові засоби. Всі наукові розробки у цьому напрямі вивчаються злочинцями, які, зі свого боку, розробляють нові засоби та методи приховування, фальсифікації слідів злочину та інші форми протидії розслідуванню. Для запобігання злочинній діяльності у цьому напрямі, на нашу думку, окремі положення криміналістичної методики не повинні бути загальнодоступними, а літературні джерела, що містять засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень повинні бути з обмеженим доступом, з грифом «для службового використання» або «таємно».

Джерелами криміналістичної методики, тобто вихідними положеннями, закономірностями, що впливають на формування концептуальних основ і нових методик розслідування більшість вчених-криміналістів справедливо вважають: правові норми, зокрема кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що встановлюють ознаки складу кримінального правопорушення, а також предмет та межі доказування під час розслідування у кримінальних провадженнях; розділи криміналістики: загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки та криміналістичної тактики, а також теоретичні положення інших, тісно пов'язаних з криміналістикою, наук; практика розслідування кримінальних правопорушень, зокрема слідча, експертна, оперативно-розшукова, прокурорська, судова діяльність.

На сьогодні криміналістику визначають як юридичну науку, хоча й досі серед науковців тривають дискусії щодо цього. Як у будь-якої юридичної науки, в криміналістиці основним джерелом формування її положень є норми права. Серед нормативно-правових джерел, що відіграють провідну роль у формуванні криміналістичної методики, потрібно виділити чотири блоки: а) Конституція України та норми міжнародного права; б) кодифіковані законодавчі акти, зокрема Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси; в) закони України; г) галузеві (підзаконні) нормативно-правові акти: накази та розпорядження окремих міністерств та відомств.

Конституція України, як Основний закон прямої дії, визначає концептуальні права та свободи людини, а також повноваження органів державної влади та окремих правоохоронних і судових органів: прокуратури, адвокатури, суду. Положення Конституції України базуються на Загальній декларації прав людини 1948 р. Суттєве значення на сьогодні відіграє Європейська Конвенція з прав людини, якою запроваджено судовий механізм захисту соціальних, політичних, економічних і культурних прав та свобод людини, визнаних міжнародним правом в країнах-членах Ради Європи. Відповідно формування методик розслідування повинно враховувати не тільки положення зазначеного документа, а й практику Європейського суду з прав людини.

Зважаючи на сучасне політичне становище України, що перебуває у стані війни, спостерігається значне збільшення злочинів проти основ національної безпеки та злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; пропаганда війни; порушення законів та звичаїв війни; геноцид; найманство тощо. Відповідно, перспективним напрямом є розробка криміналістичних методик саме цих злочинів, при створенні яких потрібно зважати на такі нормативні джерела, як Женевська конвенція, що закріплює у міжнародному гуманітарному праві норми щодо гуманного ставлення до людей під час війни та Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, до компетенції якого входить притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини та злочини проти людяності. Відповідно, потрібно використовувати також практику Міжнародного Кримінального Суду.

Найважливіше значення для криміналістичної методики загалом мають вимоги кримінально-процесуального закону про проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування, що у поєднанні з правилом щодо неухильного забезпечення встановлених законом процесуальних гарантій, прав та інтересів учасників процесу зобов'язують слідчого виключити односторонній підхід до процесу розслідування, унеможливлення будь-якої упередженості своїх дій. Кримінальний кодекс, що встановлює норми кримінального права, є важливим джерелом криміналістичної

методики, оскільки встановлює кваліфікаційні ознаки складу злочину, що визначає конкретні завдання розслідування та коло обставин, що підлягають встановленню, дослідженню та доказуванню. Кримінальний процесуальний кодекс встановлює загальний процесуальний порядок розслідування та зумовлює передбачену криміналістичними методиками його періодизацію і певною мірою планування досудового слідства. Кримінально-процесуальний закон наводить вичерпний перелік слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких здійснюється доказування. Природньо, що під час розробки окремих криміналістичних методик алгоритми розслідування потрібно наповнювати лише тими діями, що регламентовані законом.

Законодавство України має значення під час формування криміналістичних методик, оскільки регламентує окремі види діяльності суб'єктів розслідування. Наприклад, це такі закони, як: «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру» «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу» тощо.

Підзаконні нормативно-правові акти регламентують окремі напрями діяльності суб'єктів розслідування або зазначають рекомендації щодо розслідування окремих груп злочинів. Наприклад, такі нормативні акти: постанови Пленуму Верховного Суду України: «Про судову практику у справах про хуліганство», «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», накази: Міністерства охорони здоров'я України «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».

На важливість наукових розробок для формування криміналістичної методики звертали увагу велика кількість вчених-криміналістів. Зокрема, М. Салтєвський щодо криміналістичної методики зазначав, що «джерелом формування методичних рекомендацій є досягнення науки, передусім криміналістики, теорії ідентифікації, криміналістичної техніки, основ слідознавства, судової одорології і фоноскопії, прогностики і системного підходу в криміналістичній тактиці» [3, с. 413]. На думку вченого, зазначене впливає на: а) розробку нових технічних і тактичних засобів і прийомів, що обумовлюють необхідність створення нових методичних рекомендацій для використання у процесі розслідування; б) виявлення невідповідності методичних рекомендацій вирішуваним завданням розслідування у сучасних умовах, що змінилися (поява нових способів вчинення злочинів, зміна характеру доказової інформації і можливостей її збирання, оцінки та використання).

Дійсно, криміналістична методика тісно пов'язана з іншими розділами науки криміналістики – загальною теорією, криміналістичною технікою, криміналістичною тактикою. Техніко-криміналістичні засоби та методи, тактико-криміналістичні та організаційні прийоми та рекомендації розраховані на використання їх під час розслідування будь-яких видів кримінальних правопорушень. Однак, наприклад, види та характер утворення слідів, що зазвичай залишаються на місці події, а також особливості їх виявлення та вилучення під час розслідування, наприклад, крадіжок та злочинів у сфері комп'ютерної інформації значно відрізняються; не менші відмінності є й у тактиці допиту свідків і підозрюваних, особливостях планування тощо. Рекомендації, що містяться в криміналістичній методиці, забезпечують можливість найбільш ефективного застосування засобів, прийомів та методів, розроблених в інших розділах криміналістики, під час розслідування конкретних видів та груп кримінальних проваджень.

Автори підручника з криміналістики важливим джерелом методичних рекомендацій з криміналістичної методики визначають наукові досягнення суміжних галузей знань: юридичної психології, військової балістики, судової ентомології, судової медицини, інформаційних технологій, психології, науки управління, хімії, фізики, кібернетики тощо. Отже, на думку вчених, криміналістична методика широко використовує досягнення інших наук для забезпечення ефективності своїх рекомендацій. При цьому окремі положення використовуються на практиці без змін, а інші застосовуються після їх пристосування з метою криміналістичного забезпечення кримінального провадження [4].

Серед наукових робіт, що впливають на розвиток криміналістичної методики,

О. Дуренюк виділяє дисертації та інші види науково-дослідної роботи. Проведений авторкою аналіз дисертаційних робіт, захищених протягом років незалежності України, дає змогу констатувати щодо зростання уваги наукової громадськості до проблем криміналістичної методики. Зокрема, найбільшою популярністю вирізняється тематика розслідування злочинів проти особи, проти власності, у сфері господарської та економічної діяльності, протидії кіберзлочинності, а також корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності [6, с. 503]. Проте виникнення нових видів кримінальних правопорушень постійно вимагає розробки нових та вдосконалення наявних методик розслідування.

Взаємозв'язок науки та практики розслідування злочинів є одним з вихідних положень та джерелом методичних розробок всієї криміналістики, включно з криміналістичною методикою. Дані слідчої, експертної та судової практики є основою пізнання злочинної діяльності та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. Рекомендації, алгоритми дій слідчого, розроблені криміналістичною методикою, проходять перевірку слідчими під час розслідування конкретних кримінальних проваджень. Слідча практика є замовником розробки та вдосконалення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень і виконавцем отриманих рекомендацій. За результатами своєї діяльності практичні працівники пропонують нові, вироблені практикою, засоби та методи розслідування для їх наукового узагальнення та дослідження. До джерел криміналістичної методики А. Волобуєв відносить також кримінальну (злочинну) діяльність [5, с. 7], що, на нашу думку, є не зовсім правильним, оскільки дії злочинців під час вчинення кримінальних правопорушень пізнаються опосередковано через вивчення матеріалів кримінальних проваджень, тобто слідчої практики. Тому ми не виділяли б злочинну діяльність як окреме джерело криміналістичної методики.

Зважаючи на об'єкт дослідження та джерела формування криміналістичної методики, можна зазначити, що її основним завданням є надання рекомендацій щодо забезпечення всебічного, повного, об'єктивного дослідження всіх обставин протиправного діяння та притягнення винних до кримінальної відповідальності, тобто швидкого і повного розслідування кримінальних правопорушень на основі правильного застосування законів та інших нормативно-правових актів. Зазначене завдання досягається визначенням можливих ситуацій, що можуть виникнути під час розслідування та розробки алгоритмів дій слідчого, тобто комплексом організаційних, слідчих (розшукових) дій щодо їх вирішення.

Видові та внутрішньовидові методики мають велике значення як для практики розслідування, так і для теорії криміналістики, тому що вони є досить конкретними та містять чіткий алгоритм дій для суб'єктів розслідування. Але останнім часом у криміналістиці спостерігається тенденція щодо розробки так званих міжвидових методик, що являють собою сукупність методичних і тактичних положень, спрямованих на підвищення результативності розслідування кримінальних правопорушень певної категорії загалом і також містять вказівки на особливості розслідування окремих видів, що входять до неї [12–16]. Зазначені здобутки вчених цілком обґрунтовані. Загальні положення міжвидової методики використовуються слідчим протягом всього розслідування, що дозволяє викривати протиправну діяльність у повному обсязі. Доцільність розробки міжвидових методик зумовлена також тим, що на момент початку розслідування не завжди можна дати однозначну кримінально-правову кваліфікацію події, а отже, правильно вибрати відповідну видову методику розслідування. Водночас криміналістична оцінка вихідної інформації дозволяє дуже точно віднести конкретний випадок до певного типу, роду, категорії правопорушень, правильно вибрати напрям і тактичні завдання розслідування. Такі методики сприяють також системному і водночас виборчому підходу до розслідування низки однотипних злочинів.

Висновки. Криміналістична методика як розділ науки криміналістики являє собою систему наукових положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Об'єктом вивчення криміналістичної методики є діяльність, безпосередньо пов'язана з розслідуванням кримінальних правопорушень з відповідними суб'єктами, чітко визначеними нормативно-правовими актами. Джерелами криміналістичної методики можна вважати: правові норми, зокрема кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що встановлюють ознаки складу кримінального правопорушення, а також предмет та межі

доказування під час розслідування у кримінальних провадженнях; теоретичні положення криміналістики інших, тісно пов'язаних з нею наук; практику розслідування кримінальних правопорушень. Перспективним напрямом подальших наукових розробок в галузі криміналістики є створення міжвидових криміналістичних методик, що об'єднують групи однорідних кримінальних правопорушень, характеризуються найбільшим рівнем узагальнення та можуть бути використані практичними працівниками на будь-якому етапі розслідування.

Список використаних джерел

1. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого: науково-практ. видання для слідчих і дізнавачів. 2-е вид. перероб. і допов. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с.
3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
4. Криміналістика : мультимедійний підручник. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/criminalistics/info/lec22.html> (дата звернення: 11.09.2023).
5. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2 312 с.
6. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика : підручник. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., перероб. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
7. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинська Ю. А. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. ; 2-е вид. перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
8. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.
9. Бахін В. П., Карпов Н. С. Деякі аспекти вивчення практики боротьби зі злочинністю. Київ, 2002. 458 с.
10. Бахін В. П., Іщенко А. В., Кузьмічов В. С. Щодо необхідності нових форм та методів боротьби зі злочинністю. *Вісник Дніпропетровського університету. Правознавство*. 1995. Вип. 2. С. 132–141.
11. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
12. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2017. 524 с.
13. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : Ніка Нова, 2012. 382 с.
14. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528.
15. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.
16. Тищенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. 360 с.

Надійшла до редакції 07.09.2023

References

1. Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. (2007) *Nastilna knyha slidchoho: naukovo-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv* [Desk book of the investigator: science and practice. publication for investigators and inquirers]. 2-e vyd. pererob. i dopov. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure», 728 p. [in Ukr.].
2. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. *Kryminalistyka* (2008) *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo., 464 p. [in Ukr.].
3. Saltevskiy, M. V. (2005) *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhlyadi)* [Forensics (in its modern form)] : pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
4. *Kryminalistyka* [Criminalistics] : multymediinyi pidruchnyk. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/criminalistics/info/lec22.html>. (access date: 11.09.2023). [in Ukr.].
5. Volobuiev A. F., Oderii O. V., Stepaniuk R. L. (2018) *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk : u 2 t. / za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, vol. 2, 312 p. [in Ukr.].
6. Blahuta, R. I., Harasymiv, O. I., Dufeniuk, O. M. (2016) *Kryminalistyka* [Criminalistics] :

- pidruchnyk. / za zah. red. Ye. V. Priakhina. 3-tie vyd., pererob. ta dopov. Lviv : LvDUVS, 948 p. [in Ukr.].
7. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., Chaplynska, Yu. A. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. ; 2-e vyd. pererob. i dopov. Dnipro : DDUVS; Lira LTD, 480 p. [in Ukr.].
8. Yefimov, M. M., Pyrih, I. V. (2022) Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv kryminalnykh pravoporushen [Methods of investigation of certain types of criminal offenses] : pidruch. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 271 p. [in Ukr.].
9. Bakhin, V. P., Karpov, N. S. (2002) Deiaki aspekty vyvchennia praktyky borotby zi zlochynnistiu [Some aspects of studying the practice of fighting crime]. Kyiv, 458 p. [in Ukr.].
10. Bakhin, V. P., Ishchenko, A. V., Kuzmichov, V. S. (1995) Shchodo neobkhidnosti novykh form ta metodiv borotby zi zlochynnistiu [Regarding the need for new forms and methods of fighting crime]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Pravoznavstvo*. Issue 2, pp. 132–141. [in Ukr.].
11. Pyrih, I. V. (2015) Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia [Theoretical and applied problems of expert provision of pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 432 p. [in Ukr.].
12. Pchelina, O. V. (2017) Teoretychni osnovy formuvannia ta realizatsii metodyky rozsliduvannia zlochnyiv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Theoretical foundations of the formation and implementation of the methodology of investigation of crimes in the field of official activity] : monohrafiia. Kharkiv : TOV «U spravi», 524 p. [in Ukr.].
13. Stepaniuk, R. L. (2012) Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochnyiv, vchynenykh u biudzhethnii sferi Ukrainy [Forensic investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine] : monohrafiia; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. F. Volobuieva. Kharkiv : Nika Nova, 382 p. [in Ukr.].
14. Oderii, O. V. (2015) Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochnyiv proty dovkillia [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiia. Kharkiv : Disa plus, 528 p. [in Ukr.].
15. Iefimov, M. M. (2020) Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti: naukovi ta prakseolohichni osnovy [Methods of investigation of criminal offenses against morality: scientific and praxeological foundations] : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 392 p. [in Ukr.].
16. Tishchenko, V. V. (2002) Koryslyvo-nasylnytski zlochny: kryminalistychnyi analiz [Selfish-violent crimes: a forensic analysis] : monohrafiia. Odesa : Yuryd. lit-ra, 360 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Taras Volikov. Theoretical concepts of the development of criminal forensic methods. The article examines the scientific approaches and opinions of forensic scientists regarding the concept of forensic methodology. Forensic methodology as a branch of the science of criminology is a system of scientific provisions and practical recommendations developed on their basis for the investigation of certain types of criminal offenses.

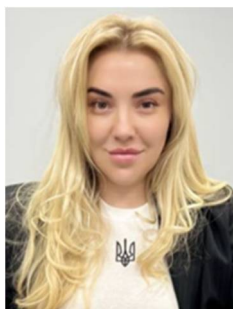
The object of research of forensic methodology, which is the activity of investigating criminal offenses with the relevant subjects, clearly defined by the Code of Criminal Procedure of Ukraine and other normative legal acts, has been analyzed. The sources of the formation of forensic methods, the initial provisions, laws that influence the formation of conceptual foundations and new methods of investigation, are considered. They are: legal norms, in particular criminal and criminal procedural legislation, which establish the signs of the composition of a criminal offense, as well as the subject and limits of evidence during the investigation in criminal proceedings; sections of criminology: general theory of criminology, forensic techniques and forensic tactics, as well as theoretical provisions of other sciences closely related to criminology; the practice of investigating criminal offences, in particular investigative, expert, prosecutorial, judicial activity. Attention is paid to the practical use of forensic methods developed by science.

The need to create separate interspecies methods of investigation, which unite groups of homogeneous criminal offenses, are characterized by the highest level of generalization and can be used by practical workers at any stage of the investigation, is substantiated.

Keywords: *criminal proceedings, forensic methods, investigator, object of forensic methods, cross-species forensic methods.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-266-270

Dariia LAZAREVA[©]
PhD in Law,
Associate Professor
(Economic Security
Bureau of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

Dmytro KARTSYHIN[©]
Postgraduate
(Kharkiv National
University
of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF INSTITUTION OF RECUSALS (SELF-RECUSALS) IN CRIMINAL PROCEDURE

Дарія Лазарева, Дмитро Карцигін. СОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ВІДВОДІВ (САМОВІДВОДІВ) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. У науковій статті автори звертають увагу на ключові особливості інституту відводів (самовідводів) у кримінальному процесі. Він є досить дієвим та застосовуваним, зважаючи на можливість учасників кримінального провадження контролювати процеси судового розгляду та досудового розслідування. Однак наголошено, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві не зовсім чітко виписано понятійний апарат стосовно відводів та власне процедур їх здійснення. В межах цього дослідження звернуто увагу на слідчу та судову практику, що свідчать про відсутність на законодавчому рівні належного дієвого механізму врегулювання відводу слідчих, прокурорів та суддів і правових наслідків його розгляду компетентними органами.

Відсутність визначення поняття відводу, правового врегулювання механізму інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді, є наслідком суддівського свавілля й ухвалення несправедливих рішень під час досудового розслідування і судового провадження. Крім того, серед важливих здобутків дослідження слід назвати спробу характеристики компонентів заяви про відвід, які автори пропонують закріпити в законодавчих положеннях.

Зокрема, зазначено на необхідності розкриття в КПК України вимоги до змісту та оформлення заяв про відвід для того, щоб спрямувати кримінальне процесуальне законодавство в напрямку уніфікованості. Адже процесуально відвід повинен оформлюватися заявою про його здійснення у випадку виявлення підстав, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством. Водночас в межах кримінального процесуального законодавства не передбачено нормативних положень, які містять вимоги до форми та змісту заяви про відвід.

Ключові слова: інститут відводів, учасники кримінального провадження, відвід, самовідвід, заява про відвід.

Relevance of the study. The Institute of Appeals is a fairly common set of procedural norms, which indicate the possibility of a participant in criminal proceedings to influence the observance of the principles of legality and the rule of law in a specific proceeding, as well as to contribute to the implementation of an impartial review. Despite this, the analysis of investigative and judicial practice of Ukraine points to the absence of an appropriate effective mechanism at the legislative level to regulate the recusal of investigators, prosecutors and judges and the legal consequences of its consideration by competent authorities. The lack of definition of the concept of recusal, legal regulation of the mechanism of other circumstances that raise doubts about the judge's impartiality is a consequence of the judge's arbitrariness and the adoption of unfair decisions during the pre-trial investigation and court proceedings.

Recent publications review. In criminal procedural literature, the issue of recusals in the criminal process has been studied by multiple scholars such as: Yu. Azarov, V. Batiuk, Yu. Stetsenko, K. Chamlynskyi, V. Halunko and others who studied the features of impartiality

© D. Lazareva, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>
lazareva_d@ukr.net

© D. Kartsyhin, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7477-9123>
kaf-kpke_f6@univd.edu.ua

of judges but did not raise the question of what a determining role the conflict of interest has when recusal is considered necessary, did not pay attention to the study of foreign legislative experience for the possibility of using it to improve domestic legislation; no attention was paid to the study of foreign legislative experience for the possibility of using it for the purpose of improving domestic legislation.

The research paper's objective is to highlight the peculiarities of the institution of recusals (self-recusals) in the criminal process.

Discussion. The institution of recusals plays a significant role in criminal proceedings, as it is a kind of guarantee of its full, impartial and comprehensive implementation. Within the framework of criminal proceedings, the institution of recusals may be defined as a guarantee that determines how effectively the inevitability principle of criminal prosecution is implemented. It should be noted that the current Code of Criminal Procedure of Ukraine does not establish the interpretation of the concept of "recusal" and "self-recusal", however it contains grounds for its implementation by officials of the prosecution, the investigating judge, and the court. All this exists for the purpose of documenting this guarantee at a legislative level, which is borrowed from international criminal procedural legislation and correlates with international standards in the field of human rights. Along with the fact that the legislator does not define the concept of "recusal", the corresponding norms of the Criminal Code of Ukraine establish the procedure for recusal, that is, the removal of participants in criminal proceedings due to the existence of a number of reasons, i.e. objective circumstances. It is mentioned above that the provisions of the institute of recusals may be referred to not only by the representatives of the prosecution, but also by the court whose key principle is impartiality when making a certain decision, which corresponds to the current legislation of Ukraine and correlates with the standards of the international legal community which is stated in separate provisions of the CPC of Ukraine. The subjects of recusal can roughly be divided into two categories: key (mandatory) participants in criminal proceedings, which should include a judge, an investigating judge, an interrogator, an investigator, a prosecutor, etc.; secondary (auxiliary) participants in criminal proceedings, including: an expert, a specialist, a secretary of the court session, a staff representative of a probation body, an interpreter, a defense attorney, a representative, etc.

According to Art. 75 of the CPC of Ukraine, circumstances that exclude the participation of an investigating judge, judge or jury are as follow:

- 1) if he or she is an applicant, victim, civil plaintiff, civil defendant, close relative or family member of an investigator, prosecutor, suspect, accused, applicant, victim, civil plaintiff or civil defendant;
- 2) if he or she participated in this specific proceeding as a witness, expert, specialist, staff representative of a probation body, translator, investigator, prosecutor, defense attorney or representative;
- 3) if he or she, his close relatives or members of his family take personal interest in the results of the proceedings;
- 4) in the presence of other circumstances that raise doubts about his or her impartiality;
- 5) in the event of a violation of the established procedure for determining the investigating judge, the judge for consideration of the case.

"The court carrying out legal proceedings cannot include persons who are related to each other" [1].

As part of the analysis of the given circumstances, we came to the conclusion that they are quite logical, since the key aspect of this discussion is the presence of close relatives within the same process, duplication of status, as well as violation of the appointment procedure, which is inherently an unacceptable phenomenon in the framework of criminal proceedings.

Circumstances for recusal are provided on a par with other participants, such as: prosecutor, interrogator, investigator, whose recusal is carried out on the following grounds:

- 1) if he or she is the applicant, victim, civil plaintiff, civil defendant, family member or close relative of the party, applicant, victim, civil plaintiff or civil defendant;
- 2) if he or she participated in the same proceedings as an investigating judge, a judge, a defense attorney or a representative, a witness, an expert, a specialist, a staff representative of a probation body or an interpreter;
- 3) if he or she, his close relatives or members of his family take personal interest in the results of criminal proceedings or there are other circumstances that cause reasonable doubts about his or her impartiality [1].

Recusal can be considered and represented as a way for the defense to protect their

rights within the framework of criminal proceedings. That said, it is necessary to pay attention to the fact that any recusal must be motivated, which means that it is necessary to take into account the conditions under which its implementation is crucial [2].

We have previously drawn attention to the fact that certain norms of the current CPC of Ukraine, particularly Art. 75-79 of the CPC of Ukraine provide for the obligation to declare self-recusal in a long list of subjects, including the investigating judge, court, prosecutor, investigator, defense attorney, representative, expert, specialist, translator, secretary of the court session, etc. Accordingly, there is a list of grounds on which the named subjects are obliged to declare it [1].

Applications of recusal can be filed both during the pre-trial investigation and during the court proceedings. Applications for recusal during the pre-trial investigation are submitted immediately after establishing the grounds for such recusal. Applications for recusal during court proceedings are filed before the beginning of trial. Submission of an application for recusal after the commencement of the trial is allowed only in cases where the grounds for recusal became known after the commencement of the trial. The recusal must be well-grounded [3].

In the case of a recusal of an investigating judge or a judge who conducts court proceedings alone, it is considered by another judge of the same court, determined in accordance with the procedure established by Part 3 of Article 35 of the CPC of Ukraine. In the case of a recusal of one, several, or all judges who conduct court proceedings collectively, it is considered by the same group of court members. All other recusals are considered by the investigating judge during the pre-trial investigation, and by the court conducting it during the court proceedings. During consideration of a recusal, the person whom the recusal was filed against should be heard, if he or she wishes to give an explanation; as well as the opinion of the persons participating in the criminal proceedings. The decision regarding the recusal is made in the conference room by a reasoned resolution of the investigating judge, judge (court). An application for recusal, which is considered by the court collectively, is decided by a simple majority vote. If the repeated application for recusal shows signs of abusing the right of recusal for the purpose of delaying the criminal proceedings, the court conducting the proceedings has the right to leave such an application without consideration [4].

It is important to understand that the implementation of any recusal requires urgent replacement of a participant in criminal proceedings, which in a certain way may impact the conduct of an effective, quick and full pre-trial investigation. In practice, situations often arise when there is a lack of opportunity in a certain court to assemble a new group of employees of the court to replace the one that was there before. That's when the issue arises regarding the sufficient number of judges and other specialists who, according to the current criminal procedural legislation, can be replaced [5, p. 94].

In case of satisfaction of the application for recusal (self-recusal) of the investigating judge, the criminal proceedings are transferred to another investigating judge for consideration. If the application for a recusal (self-recusal) of a judge who conducts court proceedings alone is satisfied, the case is considered in the same court by another judge. In case of satisfaction of the request for recusal (self-recusal) of one or more judges from the composition of the court or the entire composition of the court, if the case is considered by a judicial panel, the case is considered in the same court by the same number of members of a judicial panel excluding the removed judges with the latter being replaced by other judges or a different composition of judges [6].

In terms of procedure, the recusal must be formalized with a statement about its implementation in case of discovery of the grounds provided for by the current criminal procedural legislation. Having said that, we emphasize that within the framework of the criminal procedural legislation there are no regulatory provisions that contain requirements for the form and content of the application for recusal. We have analyzed the normative component of the institution of recusal in the current CPC of Ukraine and concluded that the application as a key element of the procedure for recusal is not properly regulated in the CPC of Ukraine. Consequently, text of the draft application is yet to be created and open for editing; it could also be said that this authority belongs mainly to the side of defense, who are able to detect the fact of possible bias and prevent it by filing an application for recusal [7]. Meanwhile, we remain convinced that the current CPC of Ukraine needs to supplement the provisions of the institute of recusal with regulations on the structure and form of the statement. Thus, we could ensure the flexibility and transparency of legislation for everyone who will become the subject of criminal proceedings. In the process of writing this scientific article, we tried to draft the outline of the application for recusal with the formation of the appropriate form [3; 8]. However, given the fact

that this article is more theoretical in nature, we are more inclined to analyze the points that must be contained in the application for recusal of the participant within the framework of criminal proceedings:

1. Among the main details of any application, the key is the addressee and the addresser, which ought to be correctly written in accordance with the official name. For this specific reason, before making an application, it is crucial to pay attention to the correctness of the name of the body to which this application is submitted. After that, it is also important to specify the person who submits the application, and if this application is submitted by the defender of a specific person within the framework of criminal proceedings or at the stage of the trial, then there is a need to specify in whose interests this document is provided.

2. The name of the document is of no significance, as it is set forth in the relevant provisions of the CPC of Ukraine, the vast majority of which specify the procedures for filing a recusal application. In addition, it would be beneficial if after the name of the document "Declaration of recusal" a separate norm is defined, on the basis of which the recusal is applied for and in relation to which participant of the criminal proceedings. This way, the application will look more legally competent and will have specifics.

3. After indicating the name of the document, it is necessary to briefly state the details of the criminal proceeding or court case in which the appeal is filed, as well as provide a brief description of circumstances of the case so that the given application has a certain target direction and a certain subject belonging to a specific proceeding.

4. The statement of circumstances also requires an explanation of the status of the person who applies for a recusal, which is important when resolving this procedural issue, as stating the status within the framework of a specific proceeding is a confirmation of the participation and interest taken in it by the subject of the application for recusal.

5. When a number of necessary introductory details are fixed in the document, the applicant proceeds to highlight the most important aspects, that is, the circumstances that became the grounds for submitting an application for recusal regarding a specific participant in criminal proceedings. That is why there is a need for a detailed and substantive justification of this fact in order to prove the need for a recusal.

6. It would be useful to state the legal provisions before the final part of the application, in which it is also necessary to summarize all the details mentioned above and clearly formulate the request, put forward within the framework of a specific criminal proceeding or court case [3; 9, pp. 92-93].

Taking into consideration all the information mentioned above, it is necessary to emphasize the need for the CPC of Ukraine to contain the requirements for the content and preparation of application for recusal in order to achieve certain uniformity in the criminal procedural legislation.

Conclusions. The institution of recusals in the criminal process of Ukraine is quite effective and applied, considering the possibility of participants in criminal proceedings to control the processes of trial and pre-trial investigation. It should be noted that in the CPC of Ukraine, the provisions on recusal are not thoroughly detailed, but they are meaningful, because they contain all the necessary information so that the initiator of the recusal has the opportunity to familiarize himself with the grounds for its implementation and generally analyze the situation. However, within the framework of this scientific article, we came to the conclusion that there is a need for regulatory provisions on objections to have an outline of the requirements for the content and form of the application for recusal, which should contain certain structural elements and be consistent with the peculiarities of criminal procedural record keeping.

References

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України в редакції від 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 30.04.2023).
2. Заява про відвід, наслідки відводу у кримінальному провадженні. *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/37846.html>. (дата звернення: 30.04.2023).
3. Заява захисника обвинуваченого про відвід судді. *Адвокати у Львові*. URL: <https://advokat-lviv.com.ua/zrazcriminal/zayava-zakhysnyka-obvynuvachenoho-pro-vidvid-suddi.html>. (дата звернення: 30.04.2023).
4. Сердюк В. П., Сердюк Є. В. Актуальні питання відводів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*, 2020, №47. Том. 2. С. 123-126.
5. Зозуля, І. В. Відвід (самовідвід) в законодавстві України. *Теоретичні питання*

юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків: НДІ ППСУ, 2020. С. 91-94.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 02.11.2015). Київ : Видавець А.В. Паливода, 2015. 327 с.

7. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес України. Київ : Прецедент, 2005. 202 с.

8. Зейкан Я. П. Право на захист у кримінальному процесі. Зразки процесуальних актів: збірник. Київ : Юридична практика, 2005. 190 с.

9. Дем'янчук В. А., Денісова Г. В. Заявлення відводу слідчому. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 37, т. 3. С. 94-98.

Submitted 31.07.2021

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 28.04.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (access date: 30.04.2023). [in Ukr.].

2. Zayava pro vidvid, naslidky vidvodu u kryminal'nomu provadzhenni [Application for recusal, consequences of recusal in criminal proceedings]. *Zakon i Biznes*. URL: <https://zib.com.ua/ua/37846.html>. (access date: 30.04.2023). [in Ukr.].

3. Zayava zakhysnyka obvynuvacheno pro vidvid suddi [Statement of the defense counsel of the accused about the recusal of the judge]. *Advokaty u L'vovi*. URL : <https://advokat-lviv.com.ua/zrazcriminal/zayava-zakhysnyka-obvynuvacheno-pro-vidvid-suddi.html>. (access date: 30.04.2023). [in Ukr.].

4. Serdyuk V. P., Serdyuk Ye. V. (2020) Aktual'ni pytannya vidvodiv u kryminal'nomu provadzhenni Ukrainy [Current issues of appeals in criminal proceedings of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya*, № 47. Vol. 2, pp. 123-126. [in Ukr.].

5. Zozulya, I. V. (2020) Vidvid (samovidvid) v zakonodavstvi Ukrainy [Recusal (self-recusal) in Ukrainian legislation]. *Teoretychni pytannya yurysprudentsiyi i problemy pravozastosuvannya: vyklyky XXI stolittya : tezy dop. uchastykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 19 cherv. 2020 r.)*. Kharkiv: NDI PPSN, pp. 91-94. [in Ukr.].

6. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy (zi zminamy ta dopovnennyamy stanom na 02.11.2015) [Criminal Procedural Code of Ukraine (as amended of November 2, 2015)]. Kyiv : Vydavets' A.V. Palyvoda, 2015. 327 p. [in Ukr.].

7. Kuchyns'ka, O. P., Kuchyns'ka, O. A. (2005) Kryminal'nyy protses Ukrainy [Criminal procedure of Ukraine]. Kyiv : Precedent, 202 p. [in Ukr.].

8. Zeykan, Ya. P. (2005) Pravo na zakhyst u kryminal'nomu protsesi. Zrazky protsesual'nykh aktiv [The right to defense in criminal procedure. Samples of procedural acts] : zbirnyk. Kyiv : Yurydychna praktyka, 190 p. [in Ukr.].

9. Dem'yanchuk, V. A., Denisova, H. V. (2016) Zayavlennya vidvodu slidchomu [Statement of recusal to investigator]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 37, vol. 3, pp. 94-98. [in Ukr.].

ABSTRACT

In the scientific article the authors draw attention to the key features of the institution of recusals (self-recusals) in the criminal process. It should be emphasized that they lies in the fact that the current criminal procedural legislation does not quite clearly spell out the conceptual apparatus that concerns objections and the actual procedures for their implementation. Within the framework of this study, the author draws attention to investigative and judicial practice, which indicate the absence of an appropriate effective mechanism at the legislative level to regulate the recusal of investigators, prosecutors and judges and the legal consequences of its consideration by competent authorities. The lack of definition of the concept of recusal, legal regulation of the mechanism of other circumstances that raise doubts about the judge's impartiality is a consequence of the judge's arbitrariness and the adoption of unfair decisions during the pre-trial investigation and court proceedings. In addition, among the important achievements of the research, one should mention the attempt to characterize the components of the recusal statement, which the author proposes to enshrine in the legislative provisions.

Keywords: *institute of recusals, participants in criminal proceedings, recusal, self-recusal, application for recusal.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.7+614.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-271-276

**Віталій
ГРИБАН**[©]

доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**Володимир
МЕЛЬНІКОВ**[©]

кандидат біологічних наук, доцент (Західно-Казахстанський інноваційно-технологічний університет, м. Уральськ, Республіка Казахстан)

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ

У статті розглянуто питання, що стосуються освіти в умовах пандемії. Зазначено, що перехід на новий формат навчання позначився на якості освітньої підготовки. Виконано оцінку категорій пізнання у двох реальностях, що підтвердило зниження якості освіти. Водночас вказано, що збільшення частки онлайн-навчання – це реалії сучасності. Фактично, в Україні немає інформації, яка дозволила б розробляти комплексні заходи роботи з негативними наслідками пандемії для освіти. Так само немає виваженої оцінки готовності освітньої сфери до переходу на дистанційний формат, зокрема технічного забезпечення навчального процесу та навичок використання нових інструментів цифрової освіти.

Ключові слова: пандемія, якість освіти, категорії пізнання, інформаційні технології, оптимум, песимум.

Постановка проблеми. В Україні пандемія, спричинена коронавірусом COVID-19, призвела до низки проблем у багатьох сферах, зокрема й в освіті. На початку пандемії у зв'язку з карантинном були закриті школи, вузи та інші освітні заклади. Після закриття шкіл, вузів та інших навчальних закладів під час карантину основною проблемою було забезпечити безперервність навчання та створити умови для якісного дистанційного та змішаного навчання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Треба відмітити, що дослідження в різних аспектах зазначеної проблематики займалися і займаються такі вчені, як Ю. Назаренко, Н. Вівчарик, В. Мельников та ін. [1–3]. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження впливу COVID-19 на ефективність навчального процесу, пізнавальну функцію та на стан аналізаторних систем людини.

Мета статті – з'ясувати як позитивні, так і негативні наслідки впливу пандемії на якість освіти через запровадження дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Освіта є одним із базових прав людини, закріпленим у статті 26 Загальної декларації прав людини, Конституції України та Законі України «Про освіту». Якість та доступність освіти прямо впливають на доходи,

© В. Грибан, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6170-4106>

k_fv@dpuvs.in.ua

© В. Мельников, 2023

melnikovvladimir@mail.ru

зайнятість, розвиток, здоров'я та соціалізацію людей.

В Україні пандемія, спричинена коронавірусом COVID-19, призвела до низки проблем у багатьох сферах, зокрема й в освіті. На початку пандемії у зв'язку з карантинном були закриті школи, вузи та інші освітні заклади. Після закриття шкіл, вузів та інших навчальних закладів під час карантину основною проблемою було забезпечити безперервність навчання та створити умови для якісного дистанційного та змішаного навчання. Освітняні зіткнулися з багатьма викликами, але спільними зусиллями державної влади, органів місцевого самоврядування, педагогів і науковців вдалося подолати труднощі, забезпечити стабільне функціонування системи освіти та її безперервний розвиток [1]. Цьому сприяла Глобальна зустріч 2021 року, яка проходила в прямому ефірі, де брали участь міністри освіти, вищі посадові особи установ ООН, представники міжнародних та регіональних освітніх організацій, медичної науки, педагогічної професії, студентів, громадських організацій, приватного сектора.

Треба зауважити, що звичні технології, методики, що використовувалися під час навчання офлайн, в нових умовах стали менш затребувані, а новими технологіями під час дистанційного навчання, на думку науковців [2;3], нинішнє покоління вчителів і викладачів у масі своїй поки що не повною мірою володіє. Однак це лише один бік проблеми. Інша ж проблема полягає в тому, який рівень освітньої підготовки забезпечить онлайн-навчання. На початку пандемії понад 90 % шкіл України не приймали учнів, діти навчались дома, а в по-дальшому всі навчальні заклади в Україні перейшли на дистанційне навчання. Через кілька місяців в Україні було запроваджено «адаптивний карантин», який передбачав поділ України на зони епідеміологічної безпеки: «зелену», «жовту», «помаранчеву» та «червону». Відповідно до цього заклади загальної середньої освіти постійно переходили з дистанційного на змішане навчання та навпаки, проте заклади вищої освіти переважно залишалися на дистанційному навчанні. Перехід на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією спричинив погіршення якості освіти, а також загострення низки освітніх нерівностей.

Оскільки навчальний процес розпочався в незвичних умовах з наявністю значної кількості проблем щодо його організації та проведення, рішеннями Уряду України, а також рекомендаціями Міністерства освіти і науки (МОН) та Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) було у відносно короткий термін значно поліпшено організацію онлайн-навчання. При цьому також використовувався міжнародний досвід щодо організації дистанційного навчання, дослідження іноземної та вітчизняної науки [3].

Незважаючи на те що навчальний процес в Україні в умовах пандемії здійснювався вже третій навчальний рік, в українській освіті все ще наявність неготовності до різкого переходу на дистанційне навчання: брак матеріально-технічної бази, практичний брак навичок роботи в такому форматі на момент переходу у педагогічного складу, а також брак відповідних методичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу. Міжнародні експертні організації розробили за цей час достатньо рекомендацій щодо організації дистанційного навчання, для збереження якості освіти та здоров'я учнівства, студентства та освітян, зокрема значне місце було відведено підтримці психологічного здоров'я. У рекомендаціях від ЮНЕСКО у першому пункті йдеться про перевірку готовності шкіл до переходу на дистанційний формат: забезпеченість гаджетами, інтернетом із якісним з'єднанням, розвинені цифрові навички в освітян та студентів [4].

Проте у зв'язку з подовженням пандемії з періодичними локдаунами все ще не виконано такої оцінки готовності окремих українських закладів освіти, педагогічного складу та учнівства і студентства до роботи в умовах дистанційного або змішаного навчання, зокрема рівня цифрової грамотності й забезпеченості учасників освітнього процесу гаджетами та якісним інтернетом особливо у сільських школах. Так само, як відмічають експерти, незважаючи на потребу, досі не відбулося загального дослідження рівня знань учнів та студентів і втрат (прогалин) у знаннях і навичках через пандемічні умови навчання.

Не менш важливим є надання підтримки вчительському колективу і батькам в освоєнні нових для них цифрових інструментів через тренінги чи окремі зустрічі.

Окрім забезпечення технічними засобами для віддаленого навчання, важливим є й оволодіння навичками користування цими засобами – цифрова грамотність залучених до освітнього процесу. Наприклад, Європейська комісія схвалила План дій щодо цифрової освіти на 2021–2027 роки [5]. У ньому акцентують на двох важливих напрямках роботи:

– сприяння розвитку ефективної системи цифрової освіти (інфраструктура, зв'язок, технічні засоби, розвиток компетенцій викладацтва й учительства, високоякісний навчальний контент);

– поліпшення цифрових навичок (базові цифрові навички з раннього віку, боротьба з дезінформацією, забезпечення рівного доступу жінок та дівчат до цифрового навчання та інше).

Прийняття такого плану дій дуже не вистачає й Україні.

За умов термінового переходу на дистанційне навчання та пов'язаних із цим недоліків у поспіхом створених умовах для освітян_ логічно очікувати спад у результатах освіти. Міжнародні дослідження зафіксували втрати знань учнівства від закриття шкіл під час пандемії COVID-19 у європейських країнах із вищим за український економічним рівнем розвитку [6]. Наприклад, освіта Нідерландів втратили 20 % очікуваного прогресу в навчанні через закриття шкіл, хоча мали чи не найкращі можливості для дистанційного навчання. За даними аналітиків Світового банку, які узагальнили дані 157 країн, реальні втрати навчального часу оцінюються від 0,3 до 0,9 року шкільного навчання (залежно від тривалості жорстких обмежень і закриття шкіл). На жаль, в Україні таку інформацію не збирають, не досліджують, а отже, немає підґрунтя для ухвалення рішень щодо поліпшення ситуації і компенсації прогалин учнівства та студентства. Фактично, в Україні немає інформації, яка дозволила б розробляти комплексні заходи роботи з негативними наслідками пандемії для освіти. Так само немає виваженої оцінки готовності освітньої сфери до переходу на дистанційний формат – зокрема технічного забезпечення навчального процесу та навичок використання нових інструментів цифрової освіти. МОН стверджує, що втрати не критичні, й оцінює як незначне падіння якості освіти. За окремими даними дослідження 5 областей України, 50 % опитаних учителів шкіл і 70 % батьків вважають, що перехід на дистанційну чи змішану форми навчання вплинув на погіршення навчальних результатів [7; 8, с. 37].

Отже, аналіз власних помилок, окремих негараздів щодо організації, проведення навчання та контролю за навчальним процесом в школах та вищих навчальних закладах освіти України, вивчення міжнародного позитивного досвіду стосовно дій в умовах пандемії та критичний підхід до його впровадження надасть змогу школі України налагодити якісний навчальний процес. А для цього потрібно сумлінно працювати, зважаючи на власні сили і досвід, аналізувати наслідки роботи та виправляти допущені помилки.

Нами проаналізовано результати освітньої підготовки студентів закладу вищої освіти в період до пандемії та в умовах її (рис. 1, 2), а також ступінь приросту значень категорій пізнання в різні періоди навчання (рис. 3). При цьому було порівняно динаміку зміни значення категорій пізнання (за Блумом). Як відомо, виокремлюють шість категорій: знання, сприйняття, застосування, аналіз, синтез та оцінка.

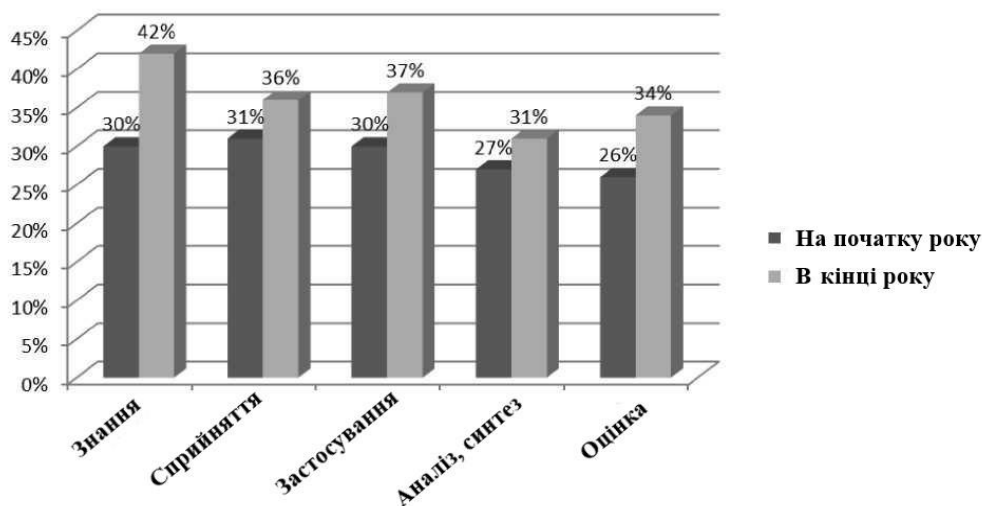

Рис. 1 Динаміка зміни категорій пізнання студентів у 2018–2019 навчальному році

Ці категорії пізнання були визначені у студентів на початку та наприкінці 2018-2019 і 2020-2021 навчальних роках відповідно та в різні періоди навчання. Треба зазначити, що це були ті самі студенти.

Наведені результати свідчать, що динаміка зміни категорій пізнання у 2018–2019 році була більш значущою, ніж у 2020–2021 роках.

Так за категорією «знання» ця різниця є найбільш значущою і становить 8 %. Найменша відмінність відзначається за категоріями «сприйняття» та «аналіз, синтез». Ця різниця була в межах 3 %.

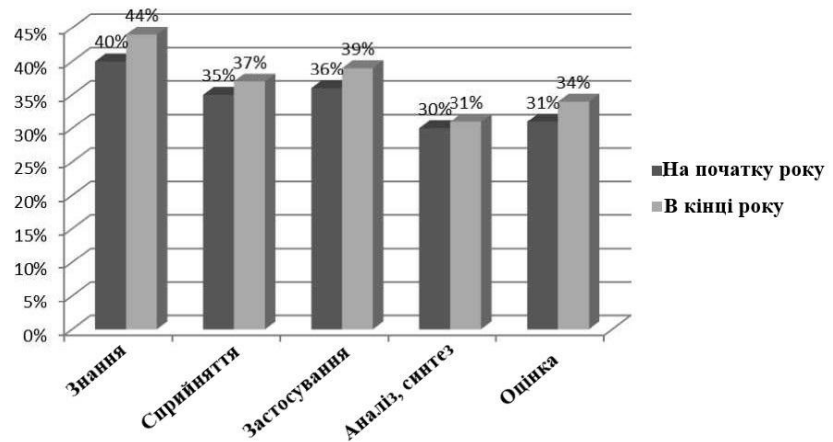

Рис. 2 Динаміка зміни категорій пізнання студентів у 2020–2021 навчальному році

Звісно, зниження динаміки зміни категорій пізнання в період пандемії можна пояснити витратами та недоліками в практичному застосуванні інформаційних технологій. Однак не можна заперечувати й того факту, що й традиційні методи навчання мають свої переваги. У цих умовах дуже важливо «не рубати з плеча».

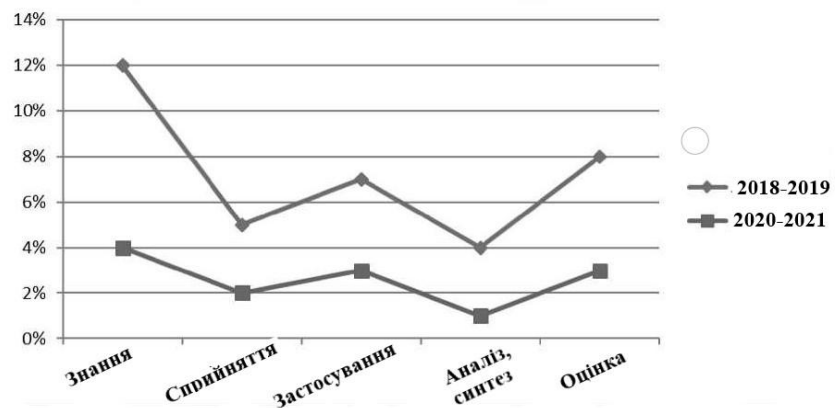

Рис. 3 Ступінь приросту значень категорій пізнання в різні періоди навчання

Необхідно пам'ятати про закон, виведений відомим фізіологом М. Введенським: «Оптимум і песимум сили і частоти подразнення», який необхідно екстраполювати на систему освіти, поєднуючи традиційні методи та нові інформаційно-комунікаційні технології навчання» [9]. Саме такий підхід забезпечить сталий розвиток системи освіти і, як наслідок, забезпечить підвищення її якості.

Отже, пандемія сприяла розвитку освітньої галузі, зокрема дистанційне навчання мотивувало педагогів удосконалювати свої професійні навички, ефективно впроваджувати у навчальний процес метод тестування, а керівники навчальних закладів набули досвід створення безпечних санітарно-гігієнічних умов у навчальному процесі.

Висновки. На підставі викладеного пропонуємо здійснити такі заходи:

- 1) забезпечити компенсацію можливих втрат у навчальних результатах через пандемію, а на сьогодні і через військові дії та визначити шукачів середньої та вищої освіти, які найбільше потребують додаткових дій та допомоги для закриття прогалів у навчанні;
- 2) створити фонд компенсації втрат у навчанні через пандемію та військові дії для шукачів, які цього потребують, зокрема фінансувати додаткові заняття для них;

3) розширити національну електронну освітню платформу, зробити її основним майданчиком інструментів для дистанційного та змішаного навчання, яким можуть користуватися всі учасники освітнього процесу (міста і села);

4) надати увагу науковим та методичним дослідженням з проблем дистанційного та змішаного навчання в нетрадиційних умовах;

5) створити та здійснити підбір необхідної навчальної літератури, яку можна використовувати під час дистанційного та змішаного навчання: електронних підручників, посібників, а також навчальних додатків.

Список використаних джерел

1. Назаренко Ю. Освіта і пандемія COVID-19. URL: <https://um.co.ua/12/12-6/12-6224.html>.
2. Вівчарик Н. Як пандемія змінює освітній процес? Чи готові ми до цього? URL: <https://cutt.ly/gN7wycX>.
3. Інтерв'ю Голови Державної служби якості освіти України Руслана Гурака Інформаційному агентству «Главком» (11.03.2021). URL : <https://sqe.gov.ua/interview-ruslan-gurak-rik-dystancijnoho-navchannia-glavkom/>.
4. Donnelly R., Patrinos H. A., Gresham J. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine (03.04.2021). URL : <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-covid-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>.
5. ДСЯО. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році. URL : https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/28.05.2020_Analitchna_dovidka-Diagrami-Rekomendacii_opituvannya_DISTANCIYNE-shkola.pdf.pdf.
6. The impact of covid-19 on higher education around the world. URL : https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid-19_regional_perspectives_on_the_impact_of_covid-19_on_he_july_2020_.pdf.
7. ДСЯО. Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах карантину у 2020/2021 навчальному році. URL : https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opituvannya_FPO_ZVO_DSYAO_05.2021.pdf.
8. Шандра О. А., Община Н. В. Нормальна фізіологія. Вибрані лекції : навч. посібник ; за ред. О. А. Шандри. Одеса : Одес. держ. мед. ун-т, 2005. 322 с.

Надійшла до редакції 06.09.2023

References

1. Nazarenko, Yu. Osvita i pandemiya COVID-19 [Education and the COVID-19 pandemic]. URL : <https://um.co.ua/12/12-6/12-6224.html>. [in Ukr.].
2. Vivcharyk, N. Yak pandemiya zminyuye osvritniy protses? Chy hotovi my do ts'oho? [How does the pandemic change the educational process? Are we ready for this?] URL: <https://cutt.ly/gN7wycX>. [in Ukr.].
3. Interv"yu Holovy Derzhavnoyi sluzhby yakosti osvity Ukrayiny Ruslana Huraka Informatsiynomu ahent-stvu «Hlavkom» [Interview of the Head of the State Education Quality Service of Ukraine, Ruslan Gurak, to the Glavkom Information Agency] (11.03.2021). URL : <https://sqe.gov.ua/interview-ruslan-gurak-rik-dystancijnoho-navchannia-glavkom/>. [in Ukr.].
4. Donnelly, R., Patrinos, H. A., Gresham, J. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine (03.04.2021). URL : <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-covid-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>.
5. DSYAO. Analitchna dovidka shchodo orhanizatsiyi dystantsijnoho navchannya u zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity u 2020/2021 navchal'nomu rotsi [SEQS. Analytical reference on the organization of distance learning in institutions of general secondary education in the 2020/2021 academic year]. URL : https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/28.05.2020_Analitchna_dovidka-Diagrami-Rekomendacii_opituvannya_DISTANCIYNE-shkola.pdf.pdf. [in Ukr.].
6. The impact of covid-19 on higher education around the world. URL : https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid-19_regional_perspectives_on_the_impact_of_covid-19_on_he_july_2020_.pdf. [in Ukr.].
7. DSYAO. Analitchna dovidka shchodo tendentsiy orhanizatsiyi dystantsijnoho navchannya u zakladakh fakhovoyi peredvyschchoyi ta vishchchoyi osvity v umovakh karantynu u 2020/2021 navchal'nomu rotsi [SEQS. Analytical report on the trends in the organization of distance learning in institutions of professional pre-higher and higher education in quarantine conditions in the 2020/2021 academic year]. URL : https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opituvannya_FPO_ZVO_DSYAO_05.2021.pdf. [in Ukr.].
8. Shandra, O. A., Obschhina, N. V. (2005) Normal'na fiziolojiya. Vybrani lektsiyi [Normal physiology. Selected lectures] : navch. posibnyk ; za red. O. A. Shandry. Odesa : Odes. derzh. med. un-t, 322 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vitaliy Hryban, Volodymyr Melnikov. Consequences of pandemic impact on education quality. The article discusses issues related to education in the context of a pandemic. It has been noted that the transition to a new training format affected the quality of educational training. The assessment of

the categories of knowledge in two realities was carried out, which confirmed the decrease in the quality of education. At the same time, it is indicated that the increase in the share of online education is a reality of modern times.

On the other hand, the pandemic contributed to the development of the educational sector, in particular, distance learning motivated teachers to improve their professional skills, effectively introduce the testing method into the educational process, and the heads of educational institutions gained experience in creating safe sanitary and hygienic conditions in the educational process. In fact, there is no information in Ukraine that would allow for the development of comprehensive measures to deal with the negative consequences of the pandemic for education. Likewise, there is no balanced assessment of the educational sphere's readiness for the transition to a distance format, in particular the technical support of the educational process and the skills of using new digital education tools.

Based on the analysis, the authors proposed the following: 1) to provide compensation for possible losses in educational results due to the pandemic, and currently also due to military actions, and to identify those seeking secondary and higher education who are most in need of additional actions and assistance to close the gaps in education; 2) to create a fund to compensate for losses in education due to the pandemic and military actions for seekers who need it, in particular to finance additional classes for them; 3) to expand the national electronic educational platform, make it the main platform for distance and mixed learning tools that can be used by all participants in the educational process (cities and villages); 4) to pay attention to scientific and methodical research on the problems of distance and mixed learning in non-traditional conditions; 5) to carry out a selection of the necessary educational literature that can be used during distance and mixed learning: electronic textbooks, manuals, as well as educational applications.

Keywords: *pandemic, quality of education, categories of knowledge, information technologies, optimum, pessimum.*

УДК 799.313

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-276-283

Юрій ВОЛКОВ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Стаття присвячена вивченню інноваційних технологій, які використовуються в системі вогневої підготовки поліцейських. Розглянуто сучасні аспекти та можливості, які ці технології пропонують поліцейським у поліпшенні їх навичок, безпеки та ефективності в роботі.

Детально розглянуто такі аспекти, як використання інтерактивних мультимедійних тирів та віртуальної реальності, інтерактивних тренажерів та комп'ютерних програм, систем штучного інтелекту, біометричних систем, а також систем віддаленого навчання та онлайн-курсів. Акцентовано на важливості розробки спеціалізованих пристроїв та екіпування для поліцейських.

Ця стаття має на меті ознайомити читачів з новітніми розробками та технологіями, що допомагають поліцейським у підвищенні їх професійної підготовки та ефективності під час виконання службових обов'язків.

Ключові слова: *інноваційні технології, вогнева підготовка, поліцейські, інтерактивні мультимедійні тир, віртуальна реальність.*

Постановка проблеми. Вогнева підготовка поліцейських є невід'ємною складовою сучасної правоохоронної системи, але для ефективного протистояння злочинності потрібно постійно підвищувати якість тренувань та навчання. Завдяки стрімкому розвитку інноваційних технологій сьогодні у поліції відкриваються нові можливості для поліпшення вогневої підготовки та підвищення професійних навичок поліцейських.

Застосовувати і використовувати зброю доводиться в досить різних умовах: в населених пунктах, на транспорті, в полі, в лісі, а в деяких випадках і в багатолюдних

© Ю. Волков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3129-8623>

volk63@gmail.com

місцях. І щоразу, застосовуючи зброю, поліцейський повинен (зобов'язаний) вміти, в разі потреби, з одного-двох пострілів влучити в ціль. А таких результатів можна досягти лише тоді, коли навчисься досконало володіти зброєю. Володіння зброєю – це вміння в різних і несподіваних ситуаціях, з будь-якого положення, незалежно від способу ведення вогню не тільки вражати ціль, але і влучно стріляти по намічених точках на цілі; правомірно застосовувати зброю під час затримання злочинця або його конвоювання тощо [1, с. 5].

У цій статті розглянемо сучасні аспекти та можливості використання інноваційних технологій в системі вогневої підготовки поліцейських. Ми дослідимо такі ключові напрями, як віртуальна реальність (VR) і симуляційні тренажери, використання дронів та безпілотних транспортних засобів, інтерактивні тренажери та комп'ютерні програми, системи штучного інтелекту, біометричні технології, віддалене навчання та онлайн-курси, аналіз даних та спеціалізоване екіпірування.

Розглянувши ці сучасні інновації, ми виділимо їх вплив на поліпшення навичок поліцейських, забезпечення безпеки та ефективності їх діяльності. Дізнаємося, як ці технології допомагають створити реалістичні умови тренувань, аналізувати результати, прогнозувати ефективність та навіть ідентифікувати фізичний стан поліцейських під час тренувань.

Використовуючи інноваційні технології, поліцейські можуть досягти нових висот у вогневій підготовці, забезпечуючи безпеку громади та ефективне виконання своїх службових обов'язків. Відкриємо для себе світ інноваційних технологій в системі вогневої підготовки поліцейських та відчуймо їх потужний вплив на сучасне правоохоронне середовище.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблематику використання інноваційних технологій в системі вогневої підготовки розглядали в своїх працях О. Комісаров, Д. Бодирев, В. Покайчук, В. Поливанюк, В. Фурса, О. Зубець, С. Комісаров, Б. Логвиненко, Р. Гармаш, О. Щербина тощо.

Метою цієї статті є розкриття сучасних аспектів та можливостей використання інноваційних технологій в системі вогневої підготовки поліцейських. Через аналіз і опис різних інноваційних рішень, стаття має на меті показати, як ці технології можуть поліпшити ефективність навчання поліцейських, забезпечити безпеку та підвищити їх професійні навички. Крім того, стаття спрямована на підтвердження важливості інновацій у сфері вогневої підготовки поліцейських і стимулювання подальшого розвитку та впровадження новаторських підходів у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто охарактеризувати інтерактивний мультимедійний тир «РУБІН-У».

Інтерактивний мультимедійний тир «РУБІН-У» є інноваційним технологічним рішенням, яке використовується в освітньому процесі для поліпшення вогневої підготовки поліцейських. «РУБІН-У» поєднує в собі переваги сучасних інтерактивних систем та тренажерів, створюючи реалістичні сценарії навчання та тренувань [2, с. 44].

Один з основних аспектів «РУБІН-У» – це можливість відтворювати різноманітні ситуації, з якими можуть зіткнутися поліцейські, у віртуальній або аугментованій реальності. Це дозволяє поліцейським отримати практичний досвід взаємодії з різними ситуаціями, наприклад, переговорами із заручниками, реагуванням на злочини або веденням стрільби в умовах, максимально наближених до реальних.

«РУБІН-У» також використовує різні типи сенсорів і контролерів, що дозволяє поліцейським взаємодіяти з віртуальним оточенням і зброєю, набуваючи практичні навички і вміння. Такі сенсори реєструють рухи, позицію тіла та зброї поліцейського, що забезпечує точне відтворення реальних дій та поведінки.

Крім того, «РУБІН-У» має можливість аналізувати результати тренувань, збирати дані про продуктивність поліцейського та надавати зворотний зв'язок. Це дозволяє інструкторам та навчальним кадрам аналізувати прогрес та виявляти слабкі місця, щоб індивідуально підійти до кожного поліцейського і розробити програми навчання, спрямовані на покращення його результатів.

Використання інтерактивного мультимедійного тиру «РУБІН-У» у освітньому процесі дозволяє поліцейським отримати реалістичний досвід тренувань, вдосконалити навички та підготуватися до різних сценаріїв дій. Він забезпечує високий рівень іммерсії та інтерактивності, що сприяє покращенню професійної підготовки поліцейських і забезпечує їх готовність до реальних ситуацій у сфері правоохоронної діяльності.

Додатково, інтерактивний мультимедійний тир «РУБІН-У» сприяє зниженню

ризиків поранень та пошкоджень, що можуть виникнути під час тренувань з використанням реальної зброї або на спеціальних полігонах. Застосування віртуальної або аугментованої реальності дозволяє створити безпечне середовище для практичного навчання зброєю, де поліцейські можуть вдосконалювати свої навички без реального ризику для життя і здоров'я.

Інтерактивний мультимедійний тир також може бути використаний для здійснення ефективного контролю та оцінки результатів навчання поліцейських. Завдяки вбудованим системам аналізу даних можна збирати інформацію про точність стрільби, швидкість реакції та інші параметри продуктивності. Це дозволяє інструкторам здійснювати об'єктивну оцінку прогресу поліцейських і виявляти сфери, які потребують додаткового вдосконалення [3, с. 87].

Крім того, інтерактивний мультимедійний тир може бути використаний для навчання командної роботи та взаємодії між поліцейськими. Він дозволяє створити ситуації, де необхідна координація дій та спільне вирішення завдань. Це сприяє розвитку комунікаційних навичок та формуванню ефективних командних структур.

У підсумку, використання інтерактивного мультимедійного тиру «РУБІН-У» в освітньому процесі поліцейських пропонує широкі можливості для поліпшення вогневої підготовки. Він поєднує в собі безпеку, реалістичність та ефективність, допомагаючи поліцейським розвивати свої навички, підвищувати рівень професіоналізму та готовність до реальних ситуацій, з якими вони можуть стикнутися у своїй роботі.

Болгарський тир – це тренувальний пристрій, який використовується у вогневій підготовці поліцейських і інших професійних військових або правоохоронних структур. Він отримав свою назву від країни, де спочатку був розроблений – Болгарії.

Болгарський тир має особливу конструкцію, яка дозволяє поліцейському тренуватися в стрільбі зі змінною вагою зброї. Зазвичай він складається з рухомого металевого тиру, на якому розташована зброя. Вага зброї може бути налаштована за допомогою внутрішнього механізму, що дозволяє поліцейському тренуватися зі зброєю різної ваги, що відповідає реальним умовам [4, с. 86].

Болгарський тир дає змогу тренувати точність стрільби, швидкість перезарядки, координацію рухів і техніку володіння зброєю. Він також дозволяє поліцейським тренуватися в різних сценаріях, моделюючи реальні ситуації, які можуть виникнути в їх професійній діяльності.

Болгарський тир є популярним тренувальним пристроєм у поліцейських академіях та тренувальних центрах, де він використовується для підвищення навичок стрільби і підготовки до реальних ситуацій. Його унікальна конструкція та можливості роблять його цінним інструментом для поліцейських, які прагнуть поліпшити свою вогневу підготовку та ефективність виконання службових обов'язків.

Впровадження віртуальної реальності (VR) і симуляційних тренажерів в системі вогневої підготовки поліцейських є одним із сучасних та інноваційних підходів, спрямованих на підвищення рівня навичок та ефективності поліцейської роботи.

Використання VR-технологій дозволяє створити іммерсивне середовище, в якому поліцейські можуть тренувати свої навички у безпечних умовах. Завдяки реалістичним сценаріям, поліцейські можуть потрапити у віртуальні ситуації, які відтворюють реальність їх професійної діяльності, такі як переговори з заручниками, контроль масових заворушень або проведення відкритої стрільби. Це дозволяє їм розвивати свої навички прийняття рішень, реагування на стресові ситуації та вдосконалення техніки стрільби [5, с. 113].

Симуляційні тренажери також грають важливу роль у вогневій підготовці поліцейських. Вони можуть відтворювати реалістичні ситуації, включаючи віртуальні полігональні майданчики, міста або будівлі, де поліцейські можуть тренувати свої навички стрільби, тактичного маневру та комунікації в команді. Такі тренажери часто поєднують в собі фізичні репліки зброї, сенсори руху та системи звуку, що забезпечує реалістичне відчуття іммерсії.

Впровадження VR і симуляційних тренажерів має кілька переваг для вогневої підготовки поліцейських. По-перше, вони дозволяють поліцейським тренуватися у різних сценаріях без реального ризику для життя та здоров'я. По-друге, вони забезпечують повторюваність та стандартизацію тренувань, що сприяє покращенню результатів та оцінці продуктивності. Крім того, вони дозволяють індивідуалізувати навчання, створюючи можливості для персоналізованих тренувань та вдосконалення слабких сторін кожного поліцейського [5, с. 116].

Загалом впровадження VR і симуляційних тренажерів у системі вогневої підготовки поліцейських дозволяє покращити якість навчання, розвивати навички та підвищувати ефективність поліцейської роботи у різних ситуаціях. Вони є важливим інструментом для сучасних поліцейських, допомагаючи їм готуватися до викликів та забезпечувати безпеку громади.

Використання інтерактивних тренажерів та комп'ютерних програм є важливою складовою вогневої підготовки поліцейських, оскільки вони надають можливість тренуватися в контрольованому середовищі та поліпшувати різні аспекти їх професійної діяльності.

Ці тренажери та програми дозволяють поліцейським відтворювати різноманітні сценарії, що зустрічаються у реальному житті, такі як затримання злочинців, переговори з підозрюваними, ведення стрільби та багато інших. Вони можуть містити в собі відео-, звукові та сенсорні елементи, що дозволяють поліцейським максимально іммерсивно відчувати ситуацію та реалістичність тренувань.

Ці тренажери і програми також забезпечують можливість отримувати миттєвий зворотний зв'язок та аналізувати результати тренувань. Вони можуть фіксувати точність стрільби, швидкість реакції, час реагування та інші параметри, які можуть бути оцінені інструкторами для покращення навичок поліцейських. Крім того, такі системи можуть реєструвати та аналізувати помилки та недоліки, допомагаючи поліцейським усунути їх та підвищити ефективність навчання [6, с. 34].

Інтерактивні тренажери та комп'ютерні програми також дозволяють індивідуалізувати навчання, пристосовуючи сценарії до конкретних потреб та рівня підготовки поліцейського. Це дає змогу тренуватися впродовж усього процесу професійного зростання та адаптувати навчання до різних спеціалізацій або потреб окремих підрозділів.

Загалом використання інтерактивних тренажерів та комп'ютерних програм є важливим елементом вогневої підготовки поліцейських, допомагаючи їм розвивати та підтримувати необхідні навички та вміння для ефективного виконання своїх службових обов'язків.

Використання систем штучного інтелекту (ШІ) для аналізу та прогнозування ефективності вогневої підготовки поліцейських є перспективним інноваційним підходом, який допомагає вдосконалювати процес тренувань та підвищувати результативність.

Системи штучного інтелекту можуть зібрати та аналізувати великі обсяги даних, що стосуються тренувань поліцейських, включаючи інформацію про точність стрільби, час реакції, ефективність прийняття рішень та інші параметри. За допомогою алгоритмів машинного навчання, системи ШІ можуть зробити аналіз цих даних і виявити закономірності, тенденції та слабкі місця в підготовці поліцейських [7, с. 321].

Завдяки цьому аналізу системи ШІ можуть надати інструкторам та навчальним кадрам цінну інформацію для поліпшення тренувань. Вони можуть ідентифікувати конкретні аспекти, які потребують поліпшення, розробляти індивідуальні плани навчання та надавати рекомендації для поліпшення навичок поліцейських. Це дозволяє персоналізувати навчання, забезпечуючи більш ефективний та результативний процес підготовки.

Крім аналізу, системи ШІ також можуть прогнозувати ефективність вогневої підготовки поліцейських на основі зібраних даних. Вони можуть використовувати статистичні моделі та алгоритми прогнозування для оцінки майбутніх результатів та визначення сфер, які потребують особливої уваги. Це допомагає виявити потенційні проблеми та прийняти вчасні заходи для покращення підготовки поліцейських [7, с. 330].

Використання систем штучного інтелекту для аналізу та прогнозування ефективності вогневої підготовки поліцейських відкриває нові можливості для постійного вдосконалення і підвищення професійного рівня поліцейського корпусу. Ці системи можуть допомогти забезпечити більш ефективну, персоналізовану та прогресивну вогневу підготовку, що в результаті призведе до більш компетентних та підготовлених поліцейських, здатних ефективно виконувати свої службові обов'язки у різних ситуаціях.

Використання біометричних систем для ідентифікації поліцейських та контролю їх фізичного стану під час тренувань є одним із передових напрямів вогневої підготовки, спрямованих на забезпечення безпеки та оптимізацію тренувального процесу.

Біометричні системи використовують унікальні фізіологічні або поведінкові характеристики поліцейських для їх ідентифікації. Це можуть бути такі біометричні показники, як відбитки пальців, голосові або риси обличчя. Шляхом реєстрації цих даних

у системі можна однозначно ідентифікувати кожного поліцейського та вести детальну статистику його тренувань.

Крім ідентифікації, біометричні системи можуть бути використані для контролю фізичного стану поліцейських під час тренувань. За допомогою додаткових сенсорів та пристроїв, таких як пульсометри, трекери руху або електроміографи, можна вимірювати показники, такі як пульс, кровообіг, рівень стресу або навантаження на м'язи. Ці дані можуть бути оброблені системою, щоб надати об'єктивну оцінку фізичного стану та втомі поліцейського під час тренувань [8, с. 316].

Використання біометричних систем дозволяє забезпечити індивідуалізований підхід до тренувань, враховуючи фізичні особливості та потреби кожного поліцейського. За допомогою цих систем можна відстежувати прогрес у підготовці, визначати ефективність тренувань та пристосовувати програму навчання до досягнутих результатів.

Загалом використання біометричних систем для ідентифікації поліцейських та контролю їх фізичного стану впливає на поліпшення безпеки, ефективності та індивідуалізації вогневої підготовки поліцейських. Ці системи сприяють підвищенню якості тренувань та поліпшенню загальної фізичної готовності поліцейського корпусу.

Розвиток систем віддаленого навчання та онлайн-курсів з вогневої підготовки є важливим та актуальним напрямом, що відповідає вимогам сучасного світу та надає значних переваг для поліцейських.

Системи віддаленого навчання дозволяють поліцейським отримувати доступ до навчальних матеріалів та тренувань, незалежно від географічного розташування. Це дозволяє забезпечувати підготовку поліцейських навіть у віддалених районах або в умовах, коли присутність на традиційних навчальних заняттях є обмеженою. Віддалене навчання також дає змогу поліцейським самостійно регулювати свій темп навчання та розподіляти час для тренувань в зручній для них спосіб.

Онлайн-курси з вогневої підготовки надають доступ до спеціалізованої та актуальної інформації про стрільбу, тактику та безпеку. Ці курси можуть включати відеоуроки, інтерактивні симуляції, тестові завдання та можливості для спілкування з тренерами та іншими поліцейськими. Вони дозволяють поліцейським навчатися у своєму темпі, повторювати матеріал із необхідною частотою та підвищувати свої навички безпосередньо від свого робочого місця або домашнього комп'ютера [9, с. 179].

Онлайн-курси також відкривають можливості для гнучкого оновлення та удосконалення навчальних матеріалів. Оновлення можуть бути проведені швидко й ефективно для забезпечення актуальності інформації. Поліцейські можуть отримувати нові знання й навички, а також вдосконалювати свою підготовку, використовуючи оновлені та вдосконалені ресурси.

Розвиток систем віддаленого навчання та онлайн-курсів з вогневої підготовки має також економічні переваги. Вони дозволяють знизити витрати на організацію традиційних навчальних програм, так як вони не вимагають значних витрат на збір групи поліцейських в одному місці. Крім того, вони забезпечують можливість масштабування навчальних програм та дозволяють залучати експертів та тренерів з різних регіонів чи навіть країн.

Розробка і використання спеціалізованих пристроїв та екіпірування для поліцейських є важливою складовою вогневої підготовки, оскільки вони спрямовані на поліпшення безпеки та результативності тренувань поліцейських.

Одним з таких пристроїв є зброя з інтегрованими системами електронного контролю та зворотного зв'язку. Такі системи дозволяють поліцейським відтворювати реалістичні умови стрільби, одночасно відстежуючи точність стрільби, час реакції та інші параметри. Завдяки цьому поліцейські отримують миттєвий зворотний зв'язок та можуть коригувати свої дії для поліпшення результатів. Такі системи також можуть забезпечувати безпечне блокування зброї та ідентифікацію стрільця.

Ще одним прикладом є спеціальні симулятори, що дозволяють поліцейським тренуватися в реальних сценаріях, таких як переговори з заручниками чи ситуації масових заворушень. Ці симулятори можуть містити в собі інтерактивні відео- або віртуальні сценарії, а також контроль та аналіз дій поліцейського. Вони допомагають поліпшити ухвалення рішень, комунікацію в команді та стресостійкість поліцейських [10, с. 189].

Також важливим елементом є розробка і використання інтелектуальних систем підтримки ухвалення рішень. Ці системи використовують аналіз даних та алгоритми штучного інтелекту для надання рекомендацій та прогнозування ефективності дій

поліцейських у різних ситуаціях. Вони допомагають поліцейським у реагуванні на непередбачені ситуації та ухваленні оптимальних рішень у реальному часі.

Такі спеціалізовані пристрої та екіпірування поліпшують безпеку поліцейських та результативність їх вогневої підготовки, допомагаючи їм розвивати та вдосконалювати свої навички в контрольованому та реалістичному середовищі. Вони відповідають вимогам сучасності та надають поліцейським інноваційні засоби для поліпшення їх професійної діяльності та ефективності у справі забезпечення громадської безпеки.

Висновки. У сучасному світі інноваційні технології в системі вогневої підготовки поліцейських відіграють головну роль у поліпшенні якості навчання, забезпеченні безпеки та підвищенні результативності їх професійної діяльності. У цій статті ми розглянули декілька основних аспектів та можливостей використання інноваційних технологій у вогневій підготовці поліцейських.

Перший аспект полягає у використанні інтерактивних мультимедійних тирів та віртуальної реальності для створення реалістичних тренувальних сценаріїв. Це дозволяє поліцейським набувати досвіду та розвивати навички у безпечних умовах, що сприяє поліпшенню їх професійної підготовки.

Другий аспект стосується використання інтерактивних тренажерів та комп'ютерних програм для тренування поліцейських. Ці системи дозволяють індивідуалізувати навчання, забезпечуючи стандартизацію, повторюваність та зворотний зв'язок для поліпшення результатів та оцінки продуктивності поліцейських.

Третій аспект полягає у використанні систем штучного інтелекту для аналізу та прогнозування ефективності вогневої підготовки. Ці системи допомагають інструкторам та навчальним кадрам виявляти потенційні проблеми, надавати індивідуальні рекомендації та підвищувати результативність навчання.

Четвертий аспект – використання біометричних систем для ідентифікації поліцейських та контролю їх фізичного стану під час тренувань. Це допомагає забезпечити безпеку та індивідуальний підхід до підготовки поліцейських.

Необхідно також згадати про використання віддалених навчальних систем та онлайн-курсів з вогневої підготовки, які дозволяють поліцейським здобувати знання та вдосконалювати навички у зручний для них час та місце.

Останній аспект стосується розробки та використання спеціалізованих пристроїв та екіпірування для поліцейських. Ці інноваційні засоби поліпшують безпеку та результативність поліцейських у процесі вогневої підготовки.

Загалом інноваційні технології в системі вогневої підготовки поліцейських відкривають нові можливості для поліпшення навчання, безпеки та результативності. Впровадження цих технологій вимагає постійного оновлення та адаптації, але, як наслідок, допомагає створити більш компетентний та ефективний поліцейський корпус, здатний ефективно впоратися з сучасними викликами та завданнями забезпечення громадської безпеки.

Список використаних джерел

1. Покайчук В., Поливанюк В., Фурса В., Зубець О. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін-У» під час проведення сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка». Дніпро : ДДУВС, 2021. 64 с.
2. Використання інтерактивного мультимедійного обладнання у підготовці поліцейських : навч. посібник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. А. Комісарова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 196 с.
3. Удяньський М. М., Толкунов І. О., Бондаренко О. О., Матухно В. В., Олекса В. М. Основи вогневої підготовки : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, 2020. 147 с.
4. Проблеми та перспективи спеціальної підготовки правоохоронних органів України : збірка статей. Матеріали круглого столу (Київ, 28 жовтня 2016 р.). Київ : Інститут в'язниць, 2016. 151 с.
5. Семенюк В. І., Кривошеєв О. В. Організація та методика проведення занять з вогневої підготовки : метод. посіб. Харків : ХВУ, 2002. 196 с.
6. Семенюк В. І. Удосконалення системи навчання курсантів вищих військових навчальних закладів з вогневої підготовки. *Сучасна парадигма формування професіоналізму майбутніх фахівців* : науково-теорет. зб. Переяслав-Хмельницький : ДПУ, 2011. С. 33–35.
7. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОРМ Кандиба Т. П., 2018. 524 с.
8. Воробець Х. О. Використання новітніх методик під час викладання дисципліни «Вогнева підготовка» у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. Харків :

ХНУВС, 2019. С. 316–318.

9. Долгополова М. М. Окремі питання професійної підготовки поліцейських. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.)*. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. С. 178–180.

10. Семенюк В. І., Лавров О. Ю., Гришин М. В. Комплексний підхід до навчання вогневої підготовки з використанням інноваційних технологій. *Системи озброєння і військова техніка*. 2015. № 1(41). С. 186–190.

Надійшла до редакції 22.06.2023

References

1. Pokaichuk, V., Polyvaniuk, V., Fursa, V., Zubets, O. (2021) Metodichni rekomendatsii shchodo vykorystannia Interaktyvnoho multymediinoho lazernoho tyru «Rubin-U» pid chas provedennia stsenario-orientovanykh zaniat z dystsyplin «Taktyko-spetsialna pidhotovka» ta «Vohneva pidhotovka» [Methodical recommendations for the use of the Interactive multimedia laser shooting range "Rubin-U" during scenario-oriented classes in the disciplines "Tactical Special Training" and "Fire Training"]. Dnipro : DDUVS, 64 p. [in Ukr.].

2. Vykorystannia interaktyvnoho multymediinoho obladdannia u pidhotovtsi politseiskyykh [The use of interactive multimedia equipment in the training of police officers] : navch. posibnyk / za red. d-ra yuryd. nauk, prof. S. A. Komissarova. Dnipro : Dnipopr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 196 p. [in Ukr.].

3. Udianskyi, M. M., Tolkunov, I. O., Bondarenko, O. O., Matukhno, V. V., Oleksa, V. M. (2020) Osnovy vohnevoi pidhotovky [Basics of fire training] : navch. posib. Kharkiv : NUTsZU, 147 p. [in Ukr.].

4. Problemy ta perspektyvy spetsialnoi pidhotovky pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Problems and prospects of special training of law enforcement agencies of Ukraine] : zbirka statei. Materialy kruhloho stolu (Kyiv, 28 zhovtnia 2016 r.). Kyiv : Instytut viazynts, 2016. 151 p. [in Ukr.].

5. Semeniuk, V. I., Kryvosheiev, O. V. (2002) Orhanizatsiia ta metodyka provedennia zaniat z vohnevoi pidhotovky [Organization and methods of fire training classes] : metod. posib. Kharkiv : KhVU, 196 p. [in Ukr.].

6. Semeniuk, V. I. (2011) Udoskonalennia systemy navchannia kursantiv vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv z vohnevoi pidhotovky. Suchasna paradyhma formuvannia profesionalizmu maibutnykh fakhivtsiv [Improvement of the system of training cadets of higher military educational institutions in fire training. The modern paradigm of the formation of professionalism of future specialists] : naukovy-teoret. zb. Pereiaslav-Khmelnitskyi : DPU, pp. 33–35. [in Ukr.].

7. Bondarenko, V. V. (2018) Profesiina pidhotovka pratsivnykiv patrolnoi politsii: zmist i perspektyvni napriamy [Professional training of patrol police officers: content and prospective directions] : monohrafiia. Kyiv : FOP Kandyba T. P., 524 p. [in Ukr.].

8. Vorobets, Kh. O. (2019) Vykorystannia novitnykh metodyk pid chas vykladannia dystsypliny «Vohneva pidhotovka» u vyshchyykh navchalnykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia. Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy [The use of the latest methods during the teaching of the discipline "Fire Training" in higher educational institutions with specific learning conditions. Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zb. nauk. pr. Kharkiv : KhNUVS, pp. 316–318. [in Ukr.].

9. Dolhopolova, M. M. (2016) Oкремі питання професійної підготовки поліцейських. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні [Separate issues of professional training of police officers. *World experience in training police personnel and its implementation in Ukraine*] : materialy Mizhnar. naukovy-prakt. konf. (m. Dnipropetrovsk, 17 berез. 2016 r.). Dnipro : DDUVS, pp. 178–180. [in Ukr.].

10. Semeniuk, V. I., Lavrov, O. Yu., Hryshyn, M. V. (2015) Kompleksnyi pidkhid do navchannia vohnevoi pidhotovky z vykorystanniam innovatsiynykh tekhnolohii [A comprehensive approach to the training of fire training using innovative technologies]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*. № 1(41), pp. 186–190. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Volkov. Innovative technologies in the fire training system: current aspects and possibilities of the police. The fire training of police officers is an integral part of the modern law enforcement system, but in order to effectively combat crime, it is necessary to constantly improve the quality of training and education. Thanks to the rapid development of innovative technologies, today the police have new opportunities for improving fire training and improving the professional skills of police officers.

Weapons have to be applied and used in quite different conditions: in populated areas, on transport, in the field, in the forest, and in some cases in crowded places. And every time, using a weapon, a policeman must (obliged) be able to hit the target with one or two shots, if necessary. And such results can be achieved only when you learn to master weapons perfectly. Possession of a weapon is the ability in various and unexpected situations, from any position, regardless of the method of firing, not only to hit the target, but also to shoot accurately at the intended points on the target; lawful use of weapons during the detention of a criminal or his escort, etc.

This article is devoted to the study of innovative technologies used in the fire training system of police officers. The article examines the modern aspects and opportunities that these technologies offer to police officers in improving their skills, safety and efficiency in their work.

Aspects such as the use of interactive multimedia shooting ranges and virtual reality, interactive simulators and computer programs, artificial intelligence systems, biometric systems, as well as distance learning systems and online courses are considered in detail. Emphasis is placed on the importance of developing specialized devices and equipment for police officers.

This article aims to acquaint readers with the latest developments and technologies that help police officers to improve their professional training and efficiency in the performance of official duties.

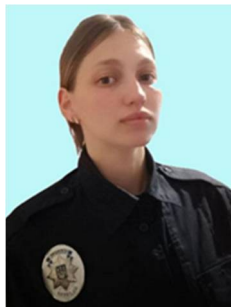
Keywords: *innovative technologies, fire training, police officers, interactive multimedia shooting ranges, virtual reality.*

УДК 159.99

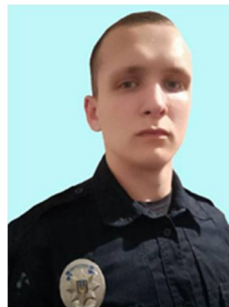
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-283-286

Володимир ТИМОФЄЄВ[©]
викладач

Анастасія БУЛДАКОВА[©]
курсант

Данило ЗАЙЦЕВ[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У СИТУАЦІЯХ ІЗ АКТИВНИМ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто питання активного застосування вогнепальної зброї поліцією. Автори пропонують визначити поняття «активне застосування вогнепальної зброї» шляхом опису його складових: оголення зброї, приведення її до бойової готовності, спрямування та виконання декількох пострілів. Також приділено увагу психологічним факторам, що впливають на поліцейських під час активного застосування зброї, такі як стрес, ефект адреналіну, психологічний ефект ураження, тренування та досвід, моральні та етичні переконання. Врахування цих факторів є важливим для підвищення ефективності та безпеки поліцейського під час виконання їхніх обов'язків. Наголошено на значенні тренування поліцейських для розвитку стресостійкості, когнітивних навичок у стресових ситуаціях, етичного розуміння та моральної сфери. Це допомагає поліпшити їх реакції та ухвалення рішень під час активного застосування вогнепальної зброї.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, застосування/використання вогнепальної зброї, активне застосування вогнепальної зброї, поліцейський.*

Постановка проблеми. У повсякденній реальності поліцейські часто стикаються із ситуаціями, в яких потрібно застосувати вогнепальну зброю, а в деяких – дуже необхідно активно застосувати вогнепальну зброю. На сьогодні в Україні через бойові дії, що тривають на території нашої держави від 2014 року, і до бойових дій, які почалися в 2022 році, було і так досить багато незареєстрованої вогнепальної зброї. А з початком активних бойових дій через повномасштабну збройну агресію РФ від 2022 року кількість несанкціонованої вогнепальної зброї дуже зросла, бо збільшилася кількість військових осіб, які, незважаючи на закони, накази, інструктажі, намагаються віднайти для себе

© В. Тимофєєв, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6805-8933>
k_tsp@dduvs.in.ua

© А. Булдакова, 2023
asiaastasiia007@gmail.com

© Д. Зайцев, 2023
danil.zaytsev@gmail.com

значну вигоду, продаючи виключену з обігу зброю. Тому зберігається високий рівень наявності у громадян незаконної зброї, та зіткнутися зі збройним опором, через що виникає висока вірогідність активного застосування вогнепальної зброї з боку поліцейських. Це дослідження психологічного застосування вогнепальної зброї є активним як ніколи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідження психологічних аспектів застосування вогнепальної зброї поліцейським на ураження привертала увагу багатьох психологів та науковців. Над цією проблемою працювали такі дослідники, як А. Волков, А. Столяренко, А. Буданов, В. Андросюк, Л. Казміренко та Г. Юхновець. Також деякі питання були досліджені в працях таких науковців, які вивчали цей аспект: В. Афанасьєва, З. Астемірова, Д. Бахрах, О. Бандурка, І. Веремеєнко, І. Голосніченко, О. Жалінський, А. Леонтев та ін.

Цей аспект діяльності працівників правоохоронних органів також досліджувався крізь призму правових відносин, і такі дослідники, як А. Перушин, Ю. Баулін, В. Глущенко тощо досліджували його з погляду правового аспекту. Крім того, були проведені дослідження щодо формування готовності до дій в екстремальних умовах та діяльності в таких обставинах, зокрема В. Колосієм, В. Леферовим та іншими.

Загальний контекст цих досліджень полягає у розумінні психологічних факторів, що впливають на поліцейських під час застосування вогнепальної зброї та врахування їх впливу на процес професійної підготовки й поведінку.

Метою статті є дослідження та аналіз психологічних аспектів, що впливають на поліцейського під час активного застосування вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. На початку необхідно зазначити, що законодавець у статті 46 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що вогнепальна зброя є найсуворішим заходом примусу. В ній також передбачені випадки застосування вогнепальної зброї, в основу яких покладено захист життя поліцейського або осіб, які цього потребують, але тільки після попередження особи про припинення протиправних дій і намір застосування такого заходу примусу. Також передбачені випадки і застосування зброї без попередження. Визначено місця, в яких заборонено застосовувати вогнепальну зброю, оскільки це може бути досить небезпечним для оточення, та зазначено, що після застосування/використання вогнепальної зброї та активного застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний попередити керівників про такі події [1].

На нашу думку, варто також дати визначення і тим самим відрізнити такі поняття, як застосування вогнепальної зброї від активного застосування вогнепальної зброї. Проаналізувавши чинне законодавство, можна зробити висновок, що визначення зазначеного поняття в ньому законодавець не трактує. Тому ми пропонуємо звернутися до думок науковців стосовно цієї теми.

Тож визначення вказаного поняття, а саме активне застосування вогнепальної зброї полягає в оголенні вогнепальної зброї, приведення її до бойової готовності, спрямування у бік правопорушника та здійснення декількох (два та більше) пострілів. Також варто звернути увагу на розмежування понять застосування і використання. Різниця між двома термінами полягає в тому, що застосувати вогнепальну зброю поліцейський може лише до людини, а використати для забезпечення допоміжних функцій: виклик підкріплення та подання сигналу тривоги [2, с. 237–238].

Активне застосування вогнепальної зброї полягає у декількох складових, які потрібно розуміти, зважаючи на певні ситуації. Однією з таких є психологічні фактори впливу на поліцейського. Вони є важливими для розуміння реакцій та поведінки поліцейського у стресових ситуаціях. Деякі з найбільш значущих психологічних факторів містять:

- стрес і тривога: (поліцейські часто опиняються в небезпечних та життєво важливих ситуаціях, де потрібно ухвалювати швидкі та рішучі рішення, стрес та тривога можуть суттєво впливати на когнітивні та моторні навички поліцейського, знижуючи точність та швидкість ухвалення рішень) [3, с. 92–94];
- ефект адреналіну: (у стресових ситуаціях, пов'язаних з використанням зброї, організм поліцейського випускає адреналін, що може призвести до збільшення фізичної сили, підвищеної пильності та реакційності, однак, цей ефект також може спричинити порушення координації рухів та викликати тремтіння рук, що може негативно позначитися на точності стрільби);
- психологічний ефект ураження: (застосування вогнепальної зброї може мати

психологічний ефект на поліцейського, зокрема відчуття стресу, провини чи травми після стрільби, оскільки ці емоційні реакції можуть вплинути на мотивацію та впевненість поліцейського у своїх діях) [4, с. 168–180];

– тренування та досвід: (рівень підготовки та досвіду поліцейського може суттєво впливати на психологічну реакцію під час застосування зброї, оскільки досвідчені поліцейські можуть мати кращий контроль над емоціями та більш точну стрільбу під час стресових ситуацій);

– моральні та етичні переконання: (поліцейські повинні бути свідомими моральних та етичних аспектів застосування сили, включно з вогнепальною зброєю. Їхні переконання і цінності можуть впливати на їхні реакції та рішення у стресових ситуаціях).

Врахування цих психологічних факторів є важливим для поліпшення тренування та підготовки поліцейських до ситуацій, пов'язаних з активним застосуванням вогнепальної зброї. Розвиток стресостійкості, когнітивних навичок у стресових ситуаціях, етичного розуміння та моральної сфери можуть допомогти поліцейським бути більш ефективними під час виконання своїх обов'язків, зокрема під час активного застосування зброї.

Важливим також, на нашу думку, є розгляд питань, як вищевказані фактори можуть впливати на поліцейського під час активного застосування вогнепальної зброї. Вплив психологічних факторів на поліцейського може мати великий вплив на його ефективність та безпеку. Розглянемо деякі аспекти цього впливу:

Стресові ситуації, пов'язані з використанням зброї, можуть викликати різні реакції у поліцейського. Деякі можуть впасти у паніку, що може призвести до неправильних рішень та недоцільного використання зброї. Інші можуть стати надто агресивними або нерішучими через високий рівень тривоги. Оптимальна реакція полягає у здатності зберігати самоконтроль, зосереджуватися на завданні та дотримуватися процедур та правил безпеки.

Стрес та психологічний тиск можуть впливати на когнітивні функції поліцейського, такі як увага, концентрація та ухвалення рішень. Важливо, щоб поліцейські були здатними швидко аналізувати ситуацію, визначати загрозу та вживати відповідних заходів для забезпечення безпеки себе та громади.

Психологічні фактори, такі як тривога, тремтіння рук та знижена моторика, можуть впливати на точність стрільби поліцейського. Нерівномірний пульс та збудженість можуть ускладнювати завдання точного націлювання та стрільби у ситуаціях, коли швидкість та позиція є вирішальними.

Поліцейські можуть відчувати емоційну реакцію після випадків, коли їм довелося застосувати вогнепальну зброю. Це може містити почуття провини, жалю, страху або незадоволення, так званий посттравматичний синдром. Управління цими емоціями та надання підтримки поліцейському важливі для подальшої психологічної стійкості та продовження виконання службових обов'язків. Посттравматичний синдром – різні науковці мають різне бачення на його визначення, на нашу думку, найкращим серед усіх є визначення психолога К. Недрі. Тож посттравматичний синдром розвивається, якщо людина пережила реальну або потенційну загрозу життю, або іншу психотравмуючу подію (ситуацію, яка є небезпечною не лише для життя, а і здоров'я людини, може супроводжуватися відчуттям безсилля, страху, жахливими картинками (військові чи бойові дії, терористичні акти, вбивства, сексуальне чи фізичне насилля, ДТП, стихійні лиха) [5, с. 145].

Висновки. Отже, дослідивши питання впливу різних психологічних аспектів на поліцейських під час активного застосування вогнепальної зброї, ми можемо зробити такі висновки та узагальнення. Вогнева підготовка поліцейських вимагає не тільки фізичної майстерності під час використання чи застосування зброї, але й управління психологічними аспектами. Ефективність застосування зброї залежить від психологічного стану та реакцій поліцейського в стресових ситуаціях. Дослідження показують, що психологічні фактори, такі як стрес, тривога, страх і емоції, впливають на рішення та точність стрільби поліцейського. Недостатня підготовка до психологічного аспекту може призвести до помилок у стрільбі та недоцільного використання сили. Науковці акцентують на необхідності включення психологічного тренінгу та підготовки у програму навчання поліцейських. Це допоможе поліпшити стресостійкість, ухвалення рішень та точність стрільби, зокрема під час активного застосування зброї. Важливою є також підтримка психологічного здоров'я поліцейських після застосування сили або участі у насильницьких подіях. Посттравматичний стрес може впливати на роботу та добробут поліцейських, тому необхідна належна підтримка та доступ до психологічних послуг.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
2. Тимофєєв В., Хованова Д. Активне застосування вогнепальної зброї: поняття та характеристика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 237–238.
3. Литвин В. В. Психолого-правові засади удосконалення професійної діяльності поліцейських патрульної поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 261 с.
4. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї : навч. посіб. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 232 с.
5. Недря К. М. Посттравматичний стресовий розлад (PTSD) як окрема категорія та напрям у професійній підготовці сучасних поліцейських. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 жовт. 2021)*. Київ : НАВС, 2021. С. 143–145.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Naukovo-praktychnyy komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsional'nu politsiyu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On the National Police"] / kol. avt.; ker. avt. kol. d-r yuryd. nauk, dots. T. P. Minka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 480 s.
2. Tymofeyev, V., Khovanova, D. (2021) Aktyvne zastosuvannya vohnepal'noyi zbroyi: ponyattya ta kharakterystyka [Active use of firearms: concepts and characteristics. International and national security: theoretical and applied aspects]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 ber. 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 237–238.
3. Lytvyn, V. V. (2019) Psykholoho-pravovi zasady udoskonalennya profesiynoyi diyal'nosti politseys'kykh patrol'noyi politsiyi [Psychological and legal principles of improving the professional activity of police officers of the patrol police] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 19.00.06 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 261 p.
4. Lohachev, M. H. (2018) Pravovi ta psykholohichni aspekty zastosuvannya politsiyeyu vohnepal'noyi zbroyi [Legal and psychological aspects of the use of firearms by the police] : navch. posib. Kharkiv : Kharkivs'kyu natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav, 232 p.
5. Nedrya, K. M. (2021) Posttravmatychnyy stresovyy rozlad (PTSD) yak okrema katehoriya ta napryam u profesiyniy pidhotovtsi suchasnykh politseys'kykh. *Aktual'ni problemy psykholohichnoho zabezpechennya sluzhbovoyi diyal'nosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv : zb. tez II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 28 zhovt. 2021)*. Kyiv : NAVS, pp. 143–145.

ABSTRACT

Volodymyr Timofeiev, Anastasiia Buldakova, Danylo Zaitsev. Some psychological aspects affecting police officers in active firearms situations. This article examines the issue of active use of firearms by the police. According to the legislation of Ukraine, firearms are the most severe measure of coercion and can be used in cases of protection of the life of a police officer and other persons, after a warning to stop illegal actions. The authors propose to define the concept of "active use of firearms" by describing its components: exposing the weapon, bringing it to combat readiness, directing and firing several shots. This article also draws attention to the psychological factors that affect police officers during the active use of weapons, such as stress, the effect of adrenaline, the psychological effect of defeat, training and experience, moral and ethical beliefs. Consideration of these factors is important to improve the efficiency and safety of police officers in the performance of their duties. The article emphasizes the importance of training police officers for the development of stress resistance, cognitive skills in stressful situations, ethical understanding and moral sphere. This helps improve their reactions and decision-making during active firearms use.

Analyzing psychological factors such as stress and anxiety, the effect of adrenaline, the psychological effect of defeat also helps to understand the impact of these factors on police officers during the active use of firearms. For example, stress and anxiety can negatively affect the accuracy and speed of a police officer's reactions, and the effect of adrenaline can simultaneously increase physical strength and reduce shooting accuracy. It is important to understand that psychological factors can vary depending on specific situations and individual characteristics of police officers. Therefore, the development of appropriate training programs and training that take these factors into account is an important aspect of professional training of police officers.

In general, the article emphasizes the need to study and understand the psychological aspects of the active use of firearms by the police. This will help improve the training of police officers, ensure their safety and ensure the effective performance of their duties in dangerous situations.

Keywords: *firearms, application/use of firearms, active use of firearms, police officer.*

Трибуна Аспранта

УДК 342.95:351.86

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-287-292

Гідайт АЗІМОВ[©]

аспірант

(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна)

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ

З'ясовано зміст та перелік основних завдань і функцій забезпечення системи державного резерву в Україні. До основних завдань віднесено: надання необхідних ресурсів для забезпечення належного виникнення та перебігу відносин (процесів, процедур) у сфері державного резерву, що відповідають вимогам національної безпеки; створення ефективної нормативно-правової основи та інституційних умов функціонування суб'єктів системи державного резерву; розробка стратегій (планів їх реалізації) щодо управління ризиками та здійснення дій щодо подолання викликів особливого періоду та інших кризових ситуацій; нагляд за достатністю державного резерву та управління і використання таким резервом суб'єктами системи державного резерву; здійснення взаємодії та співробітництва між національними і закордонними суб'єктами системи державного резерву, а також з міжнародними урядовими (та неурядовими) організаціями; здійснення ефективної кадрової політики у суб'єктах системи державного резерву; здійснення публічного контролю за ефективністю функціонування системи державного резерву.

До основних функцій віднесено стратегічну (прогностичну), планування, нормотворчу, установчу, превентивну, контрольну та захисну функції. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та окреслено подальші перспективи дослідження засад забезпечення системи державного резерву в контексті реформи цієї системи.

Ключові слова: забезпечення, завдання, національна безпека, особливий період, система державного резерву, управлінська діяльність, функції.

Постановка питання. Забезпечення системи державного резерву є особливою адміністративно-правовою проблемою для будь-якої держави, а особливо для тієї, яка перебуває в стані війни. У зв'язку із цим питання забезпечення вказаної системи є дуже актуальним для України, бо з 24 лютого 2022 року була розпочата повномасштабна фаза війни росії проти України. Додатково актуалізується ця проблема тим фактом, що з 19 серпня 2022 року в Україні була розпочата реформа системи державного матеріального резерву у напрямі побудови цілісної системи державного резерву, окремими інтегральними частинами якої буде державний матеріальний резерв і мобілізаційний резерв. У межах цієї реформи, з огляду на встановлену неефективність діяльності Державного агентства резерву України, передбачається ліквідація цього органу та створення замість нього нового центрального органу виконавчої влади, який буде працювати на основі нових засад. При цьому, як відомо, реформування системи державного резерву повинно бути комплексним, виваженим і обґрунтованим, що досягатиметься лише дотриманням вимог принципу науковості реформ і відповідних публічно-правових перетворень.

Отже, вбачається потреба в переосмисленні та окресленні актуальної загальної сутності засад ефективного забезпечення системи державного резерву, що є складним питанням для сучасної науки адміністративного права, як з огляду на широту цього питання, так і на те, що воно раніше не було предметом наукового дослідження юристів-адміністративістів. У зв'язку із цим потрібне попереднє визначення завдань і функцій

© Г. Азімов, 2023

idpnanu@gmail.com

такої забезпечувальної діяльності, на підставі результатів дослідження яких можливим буде подальше дослідження засад забезпечення системи державного резерву в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Оскільки засади забезпечення системи державного резерву ще не були предметом комплексного дослідження юристів-адміністративістів, закономірним чином завдання і функції такої забезпечувальної діяльності залишаються не дослідженим питанням (хоча окремі аспекти цього питання були розкриті в наукових працях низки українських вчених, серед яких А. Берлач, М. Довгань, В. Марчук). У зв'язку із цим вбачається потреба у вирішенні цього питання, чому може сприяти аналіз чинного законодавства України, а також наукових праць, присвячених розкриттю змісту завдань і функцій управлінської діяльності (зокрема, Ю. Бахтіної, В. Галуцька, М. Кунцевич, Т. Меліхової, Н. Рибалки, О. Сидорова та ін.).

Отже, **метою** статті є з'ясування змісту та переліку основних завдань і функцій забезпечення системи державного резерву в Україні. Для досягнення поставленої мети виконуються такі *завдання*: 1) на основі мети забезпечення системи державного резерву уточнити сутність завдань цієї забезпечувальної діяльності; 2) окреслити перелік завдань забезпечення системи державного резерву та надати їм характеристику; 3) з'ясувати сутність функцій забезпечення системи державного резерву та виявити їх зв'язок із завданнями цієї забезпечувальної діяльності; 4) виокремити та пояснити зміст функцій забезпечення системи державного резерву.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення системи державного резерву в Україні є цілеспрямованою управлінською діяльністю, а отже, її метою є досягнення максимальної стабільності (стійкості), підвищення ефективності та результативності функціонування системи державного резерву (зокрема, й інших суб'єктів у сфері державного резерву) для забезпечення інтересів громадян, суспільства та держави в особливий період й в інших критичних ситуаціях шляхом створення (та постійного удосконалення з урахуванням реальних і потенційних внутрішніх і зовнішніх ризиків управлінського характеру та ризиків забезпечення належного стану ресурсної системи державного резерву) нормативно-правових, інституційних, ресурсних та інших умов для належної діяльності усіх суб'єктів системи державного резерву.

Мета забезпечення системи державного резерву вказує на те, що завдання такого забезпечення узгоджуються з метою адміністративного права України, а також із завданнями управлінської діяльності, а саме публічного адміністрування. Зважаючи на підходи вчених до розуміння завдань публічного адміністрування загалом та управлінських завдань у сфері забезпечення національної безпеки зокрема [наприклад, 1, с. 340–343; 2, с. 32–36; 3, с. 71; 4, с. 59–60], робимо висновок, що *завдання забезпечення системи державного резерву*, по-перше, є шляхами виконання окресленої мети розглядуваної забезпечувальної діяльності; по-друге, основними з таких завдань є, зокрема:

1) надання суб'єктам державного резерву державним резервом ресурсів інформації, матеріально-технічних ресурсів та інших необхідних ресурсів для забезпечення законності, прозорості та ефективності відносин та процесів, пов'язаних з державним резервом ресурсів. Реалізація цього завдання передбачає, що суб'єктам системи державного резерву повинна надаватись вся необхідна інформація, матеріали, технічне забезпечення та інші ресурси, що дозволять їм ефективним і результативним чином виконувати свої функції, виконання яких уможливило належне виникнення, перебіг, призупинення та припинення відносин (процедур) у сфері державного резерву, результатом чого є те, що сам державний резерв характеризується станом, який відповідає його призначенню;

2) створення ефективної нормативно-правової бази, а також інституційних умов, що сприяють формуванню, ефективному та результативному функціонуванню адміністративно-правового режиму забезпечення системи державного резерву. У межах цього завдання створення та актуалізація нормативно-правової основи зонайперше спрямовується на забезпечення юридичної визначеності усіх відносин, процесів і процедур забезпечення системи державного резерву, що має основне значення в контексті дотримання вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України, ігнорування якої може становити загрозу для ефективного функціонування системи державного резерву та досягнення відповідності державного резерву характеристикам його призначення. Що ж до інституційного контексту цього завдання, то воно зумовлене тією обставиною, що наявність навіть надзвичайно ефективної нормативно-правової бази не означає, що

правила і стандарти, які містяться у відповідних нормативно-правових актах, будуть виконані, дотримані, застосовані, бо це часто неможливо без належної інституційної гарантії їх виконання, дотримання, застосування;

3) розробка стратегій та планів з управління ризиками та подолання проблем в особливий період та інші кризові ситуації шляхом забезпечення належного використання ресурсів, наявних у системі державного резерву. Важливість виконання цього завдання зумовлена тим фактом, що створення і ухвалення відповідних стратегій та планів їх реалізації передбачає, з одного боку, забезпечення цільового використання ресурсів державного резерву відповідними органами та підприємствами (установами, організаціями), а з іншого боку, оперативне включення суб'єктів системи державного резерву до вирішення нагальних проблем національної безпеки, які можуть бути вирішені за рахунок цільового використання державного резерву;

4) нагляд за достатністю державного резерву в поточних та можливих кризових ситуаціях, а також за ефективністю управління та використання цінностей державного резерву. Реалізація цього завдання забезпечення системи державного резерву передбачає: а) здійснення нагляду за реальними та потенційними ризиками здійснення належного публічного адміністрування у сфері державного резерву (як в особливі періоди, так і у звичайні періоди), а також реалізації правовідносин, процедур та процесів у цій сфері; б) постійний моніторинг достатності державного резерву в умовах поточних і можливих кризових ситуацій, що можуть потенційно вимагати використання резервних ресурсів; в) постійний моніторинг виникнення нових або використання раніше існуючих, проте несправедливо недооцінених, можливостей для підвищення ефективності та актуальності публічного адміністрування в системі державного резерву (застосування нових технологій, підходів до управління державними резервами та управління суб'єктами у сфері державних резервів тощо), зокрема шляхом удосконалення нормативно-правових, інституційних, інформаційних та інших умов здійснення процедур, відносин та діяльності, пов'язаних із державними резервами;

5) сприяння взаємодії та співробітництву суб'єктів системи державного резерву, а також їх партнерським зв'язкам із суб'єктами системи державного резерву інших держав, з міжнародними державними та неурядовими організаціями. Це завдання сприяє підвищенню готовності та адаптивності системи державного резерву до різноманітних ризиків та викликів національної безпеки, що можуть позначатись на потребі використання ресурсів державного резерву, за рахунок: а) консолідації адміністративно-правового потенціалу відповідних суб'єктів (тобто, з одного боку, сукупності людських, інформаційних, матеріально-технічних та інших ресурсів, які мають у своєму розпорядженні вказані суб'єкти, а з іншого боку – реалізації повноважень, прав та обов'язків цих суб'єктів), яка може виражатися також внаслідок координованої взаємодії; б) організації та здійснення партнерських відносин між суб'єктами системи державного резерву України та інших дружніх держав, а також суб'єктів системи державного резерву та міжнародних (як урядових, так і неурядових організацій);

б) реалізація ефективної та результативної кадрової політики у суб'єктах системи державного резерву. Реалізація цього завдання містить різні заходи (кадрові процедури), спрямовані на ефективний добір і відбір, навчання, облік, атестацію, контроль та інші заходи управління персоналом (насамперед, безпосередньо відповідальних за управління та розподіл цінностей державного резерву). Зокрема, посадові особи та інший персонал суб'єктів системи державного резерву повинні проходити навчання, підвищення кваліфікації, стажування, які сприятимуть збільшенню обсягу актуальних знань та навичок цих осіб для ефективного виконання ними своїх обов'язків. Також окреслене завдання забезпечення системи державного резерву передбачає формування та реалізацію заходів щодо забезпечення здорового психологічного клімату в суб'єктах державної резервної системи, необхідних для створення позитивного робочого середовища, в якому кожен публічний службовець та працівник мотивований до ефективного, раціонального та результативного виконання своїх посадових обов'язків;

7) здійснення публічного контролю за функціонуванням системи державного резерву. Виконання цього завдання спрямоване на забезпечення прозорості, підзвітності діяльності суб'єктів системи державного резерву в управлінні та розподілі ресурсів державного резерву, а також доброчесності посадових осіб суб'єктів системи державного резерву.

Що ж до функцій забезпечення системи державного резерву, то вони (беручи до уваги те, що терміном функції окреслюється «діяльність, зовнішній вияв властивостей

певного об'єкта у заданій системі відносин» [5, с. 141]) є тісно пов'язаними із завданнями забезпечення означеної проблеми, адже окреслюють фактичні можливості виконання таких завдань. У цьому сенсі виокремлення нових завдань забезпечення системи державного резерву зумовлюють потребу: 1) виявлення серед наявних функцій забезпечення системи державного резерву тих, за допомогою яких можливо в достатній мірі виконати відповідне завдання, досягаючи мети цієї забезпечувальної діяльності; 2) актуалізації функціональних можливостей для виконання такого завдання. На практиці вказане виявляється переважно в тому, що нове (сутнісним чином оновлене) завдання забезпечення системи державного резерву: 1) покладається на певного суб'єкта публічного адміністрування, повноваження якого дозволяють виконати це завдання без шкоди для ефективного виконання ним інших завдань; 2) є підставою для створення нового органу державної влади чи структурного підрозділу наявного органу державної влади, предметом відання якого буде виконання такого завдання.

При цьому в теоретичному контексті усі функції забезпечення системи державного резерву, як особливого предмета адміністративно-правового регулювання, узгоджуються з управлінськими функціями, передбаченими адміністративним правом України. Тож функції забезпечення системи державного резерву, по-перше, сприяють упорядкуванню діяльності (функціонування) усіх суб'єктів цієї системи, припускаючи здійснення різних видів передбаченої адміністративним законодавством управлінської діяльності, здійснюваної з метою забезпечення успішної реалізації основних функцій суб'єктів системи забезпечення державного резерву; по-друге, виконуючи завдання забезпечення системи державного резерву в певних процедурах через застосування різних форм і методів управлінської діяльності.

Беручи до уваги підходи українських вчених щодо розуміння сутності та переліку функцій управлінської діяльності [наприклад: 6; 7, с. 19–39, 55–74; 8, с. 213–214; 9, с. 249–251] та функцій забезпечення національної безпеки (також її складових) [наприклад: 10, с. 187], робимо висновок, що до переліку основних функцій забезпечення системи державного резерву треба віднести такі функції:

1) *стратегічна (прогностична) функція* забезпечення системи державного резерву, що спрямована на прогнозування та формування стратегії управління суб'єктами системи державного резерву із врахуванням поточних і потенційних, внутрішніх і зовнішніх ризиків їх належного функціонування, а також ризиків, які можуть обумовити використання ресурсів державного резерву;

2) *функція планування* забезпечення системи державного резерву, яка використовується після реалізації стратегічної (прогностичної) функції (додатково може потребуватись застосування контрольної функції) для забезпечення організаційно-правової та загальної управлінської визначеності відповідної управлінської діяльності суб'єктів забезпечення системи державного резерву;

3) *нормотворча функція* забезпечення системи державного резерву, що передбачає формування, удосконалення (актуалізацію) та деталізацію нормативно-правової основи відповідної забезпечувальної діяльності та діяльності суб'єктів системи державного резерву (також суб'єктів у сфері державного резерву загалом) з метою виконання вимог принципу юридичної визначеності та досягнення належного рівня правопорядку в означеній сфері;

4) *установча функція* забезпечення системи державного резерву, що передбачає створення інституційної основи для належного виконання завдань системи державного резерву, а саме шляхом створення відповідних органів (їх структурних підрозділів), які зможуть ефективно виконувати завдання, що є необхідними для ефективного функціонування системи державного резерву;

5) *превентивна функція* забезпечення системи державного резерву, яка пов'язана з розробкою та використанням заходів, спрямованих на запобігання виникненню (впливу) факторів, які можуть зашкодити діяльності суб'єктів системи державного резерву (зокрема, заходів запобігання корупції в суб'єктах вказаної системи);

6) *контрольна функція* забезпечення системи державного резерву, що передбачає здійснення публічного (державного та громадського) контролю за діяльністю суб'єктів у сфері державного резерву (та безпосередньо за діяльністю суб'єктів системи державного резерву), з тим, щоби така діяльність відповідала вимогам законності, а особи, які порушили такі вимоги, були притягнуті до юридичної відповідальності відповідного виду;

7) *захисна функція* забезпечення системи державного резерву, що передбачає

застосування комплексу заходів, спрямованих на захист прав людини (зокрема, професійних публічних службовців і працівників системи державного резерву), а також головних інтересів людини, суспільства та держави у сфері державного резерву (включно також з фундаментальними національними інтересами України).

Висновки. Ефективність і результативність забезпечення системи державного резерву зумовлює потребу у використанні комплексного та багатогранного управлінського підходу, що передбачає законне, прозоре (добросесне), ефективне, раціональне, дієве та науково обгрунтоване забезпечення зазначеної системи. Відповідний позитивний результат забезпечувальної діяльності може бути досягнутий лише тоді, коли сама ця діяльність буде характеризуватися наявністю чіткої мети та переліку передбачених законодавством завдань, які спрямовуватимуться на комплексне досягнення відповідної мети, а саме з дотриманням вимог законності, непідкупності, науковості, наявної управлінської традиції («очищеної» від радянських рудиментарних підходів до публічного управління, що інтегруються в сучасне публічне адміністрування), з урахуванням передової практики публічного адміністрування, а також ефективним і результативним чином. Тому виконання відповідних завдань передбачає створення ефективної нормативно-правової бази, розробки стратегій управління ризиками у сфері державного резерву, моніторингу достатності та стійкості державного резерву (також і його суб'єктів), сприяння національному та міжнародному співробітництву, реалізації ефективної кадрової політики та забезпечення громадського контролю.

Крім того, виконання відповідних завдань також передбачає управлінський вплив і на сам державний резерв, як на комплекс ресурсних цінностей, формування, зберігання, переміщення, поставка, резервування, фінансування, відпуск, освіження яких уможливорює належну діяльність суб'єктів цієї системи у відповідні критичні періоди. При цьому виконання означених завдань можливо шляхом реалізації законодавчо передбачених повноважень суб'єктів забезпечення системи державного резерву, що відображають функції такої забезпечувальної діяльності.

Отже, ці функції забезпечення відіграють важливу роль в успішному досягненні мети (виконання завдань) розглядуваної забезпечувальної діяльності й тому, як основний елемент публічного адміністрування, повинні виконуватись за допомогою конкретних процедур, форм і методів управлінської діяльності (за таких обставин буде дотримано вимоги законності, верховенства права, знижуватимуться корупційні ризики у сфері державного резерву). Тому треба наголосити на необхідності подальшого дослідження відповідних завдань і функцій забезпечення системи державного резерву в контексті актуальних проблем здійснення цієї забезпечувальної діяльності для того, щоб під час реформи системи державного резерву, що триває до цього часу, виробити науково обгрунтовані пропозиції щодо вдосконалення механізму забезпечення цієї системи.

Список використаних джерел

1. Галуцько В. В., Армаш Н. О., Басс В. О., Берлач А. І., Біла В. П. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Бойко І. В. Основні завдання та функції забезпечення внутрішньої безпеки держави розвідувальним органом Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 28–38.
3. Меліхова Т. О. Вдосконалення функцій та завдань забезпечення економічної безпеки підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 70–73.
4. Ховпун О. С. Мета, завдання та принципи державного управління фармацевтикою. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 1–2. С. 54–63.
5. Кунцевич М. П. Функції виконавчої влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 140–145.
6. Бахтіна Ю. С. Поняття та класифікація функцій державного управління. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2018. № 26. С. 85–88.
7. Білокур Є. І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 194 с.
8. Рибалка Н. О. Мета, завдання та функції управління органами прокуратури України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 2. С. 211–215.
9. Стець О. М. Цілі, завдання і функції управління державною службою в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 247–253.
10. Сидоров О. А. Взаємозв'язок між функціями інтелектуального потенціалу та функціями забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2017. Вип. 26. Ч. 1. С. 186–188.

Надійшла до редакції 13.07.2023

References

1. Halunko, V. V., Armash, N. O., Bass, V. O., Berlach, A. I., Bila, V. P. (2018) *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruchnyk. Kherson : OLDI-PLIuS, 446 p. [in Ukr.].
2. Boiko, I. V. (2020) *Osnovni zavdannia ta funktsii zabezpechennia vnutrishnoi bezpeky derzhavy rozvidualnym orhanom Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [The main tasks and functions of ensuring the internal security of the state by the intelligence body of the State Border Service of Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 5, vol. 1, pp. 28–38. [in Ukr.].
3. Melikhova, T. O. (2018) *Vdoskonalennia funktsii ta zavdan zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv* [Improvement of functions and tasks of ensuring the economic security of enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 3. S. 70–73. [in Ukr.].
4. Khovpun, O. S. (2020) *Meta, zavdannia ta pryntsyipy derzhavnoho upravlinnia farmatsiieiu* [Purpose, tasks and principles of state management of pharmacy]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*. № 1–2, pp. 54–63.
5. Kuntsevych, M. P. (2013) *Funktsii vykonavchoi vlady* [Functions of executive power]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Issue 60, pp. 140–145. [in Ukr.].
6. Bakhtina, Yu. S. (2018) *Poniattia ta klasyfikatsiia funktsii derzhavnoho upravlinnia* [Concept and classification of public administration functions]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii : Pravo*. № 26, pp. 85–88. [in Ukr.].
7. Bilokur, Ye. I. (2015) *Funktsii derzhavnoho upravlinnia: poniattia, osoblyvosti, pravove rehuliuвання* [Functions of state administration: concepts, features, legal regulation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Odesa, 194 p. [in Ukr.].
8. Rybalka, N. O. (2013) *Meta, zavdannia ta funktsii upravlinnia orhanamy prokuratury Ukrainy* [Purpose, tasks and functions of management of the prosecutor's office of Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 2, pp. 211–215. [in Ukr.].
9. Stets, O. M. (2011) *Tsili, zavdannia i funktsii upravlinnia derzhavnoiu sluzhboiu v Ukraini* [Goals, tasks and functions of public service management in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Issue 58, pp. 247–253. [in Ukr.].
10. Sydorov O. A. (2017) *Vzaiemozviazok mizh funktsiiamy intelektualnoho potentsialu ta funktsiiamy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky* [The relationship between the functions of intellectual potential and the functions of ensuring economic security]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Ekonomichni nauky*. Issue 26, part 1, pp. 186–188. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hidaiat Azimov. The main tasks and functions of providing the state reserve system. The present article clarifies the contents of the state reserve system in Ukraine and enumerates its main tasks and functions. State reserve systems play a crucial role in achieving the objectives of national security activities, the author argues. These tasks serve to ensure that the corresponding objectives are comprehensively fulfilled in accordance with the requirements of legality, integrity, scientific advancements, and managerial tradition, while also taking into account the best practices of public administration, and ensuring efficiency and effectiveness. The main tasks identified by the author include the provision of necessary resources to ensure the emergence and flow of processes and procedures in the state reserve field that align with national security requirements. Additionally, the creation of an effective regulatory framework and institutional conditions for the functioning of subjects within the state reserve system is deemed crucial.

The development of strategies, along with implementation plans, to manage risks and overcome challenges in special periods and crisis situations is also among the tasks. Supervision of the adequacy of the state reserve, as well as the management and utilization of subjects in the state reserve system, is another key task. Ensuring interaction and collaboration between national and foreign subjects of the system, along with international governmental and non-governmental organizations, is also imperative. Furthermore, the author emphasizes the implementation of effective personnel policies within the subjects of the state reserve system. He also emphasizes the importance of public control over the effectiveness of the state reserve system.

A significant amount of attention is given to the functions of providing to the state reserve system, as they are instrumental to the success of the system. These functions are implemented through specific procedures and the use of diverse forms and methods of management activities. By performing these functions, the activities of all subjects within the state reserve system can be streamlined, assuming the implementation of various types of administrative activities as specified by administrative legislation. This is crucial in ensuring the successful execution of the main functions of subjects within the state reserve system. The primary functions of providing the state reserve system include strategic (predictive), planning, rule-making, constituent, prevention, control, and protective functions.

The article's conclusions summarize the study's findings and present future prospects for researching the foundations of the state reserve system in the context of its ongoing reform.

Keywords: *functions, management activities, national security, provision, special period, state reserve system, task.*

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-293-298

Олексій ЛИТВИНЕНКО[©]

аспірант

(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЯК ЗМІСТОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У статті визначено законні інтереси засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу.

За результатами аналізу законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу виокремлено головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого – законний інтерес засуджений може набути своєю правослухняною поведінкою на підставі правозастосовного рішення адміністрації органу чи установи виконання покарань або іншого уповноваженого суб'єкта. Для здобуття суб'єктивного права зазначені дві умови непотрібні. Відповідним правом засуджений користується апріорі на підставі перебування у правовому статусі засудженого до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, незалежно від своєї поведінки та результатів її оцінки адміністрацією виправної колонії.

Із таких позицій на рівні аналізу відповідних законоположень відмежовано означені інститути. Запропоновано авторську осучаснену класифікацію законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Ключові слова: правовий статус, законні інтереси, засуджені, позбавлення волі на певний строк.

Постановка проблеми. Одним із фундаментальних положень пенітенціарної науки є постулат, за яким кримінально-виконавче законодавство має достатньою мірою забезпечувати потреби практики. Водночас нині не всі елементи правового статусу засуджених розроблені достатньо і повно в галузевій юридичній літературі. За свідченням науковців, досі не узгоджені суперечні положення про зв'язок і взаємообумовленість правового статусу особи, громадянина і правового регулювання застосування покарання до особи, що не завжди відповідають положенням загальної теорії права [1, с. 91].

Отож у сучасній українській пенітенціарній доктрині серед недостатньо розроблених елементів правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк залишаються законні інтереси, що й зумовило формулювання мети цієї наукової публікації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичні засади правового статусу засуджених досліджено у працях К. Автухова, В. Бадири, І. Богатирьова, О. Богатирьової, Є. Бодюла, О. Гритенко, Т. Денисової, О. Джужі, О. Колба, Н. Коломієць, В. Конопельського, І. Копотуна, В. Корчинського, О. Лисодеда, М. Пузирьова, Г. Радова, В. Севостьянова, А. Степанюка, В. Трубникова, С. Фаренюка, В. Філонова, О. Фролова, О. Хорошуна, С. Царюка, Ю. Чеботарьової, В. Човгана, Ю. Шинкарьова, О. Шкути, О. Щербини, Д. Ягунова, І. Яковець, М. Яцишина тощо. Проте проблематика законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк як змістовного елемента їх правового статусу не набула широкого вивчення.

Метою статті є визначення законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу.

Виклад основного матеріалу. На відміну від прав та обов'язків, як традиційних складових правового статусу засуджених, законні інтереси український законодавець уперше сприйняв лише у 2003 р., закріпивши в ч. 1 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК), що держава поважає і охороняє також і законні інтереси засуджених [2].

© О. Литвиненко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-6614-7230>

leha.litvinenko.aleksey@gmail.com

У контексті досягнення мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства такий крок є цілком слушним. Це пов'язано, по-перше, із системним поглядом на правовий статус засуджених як сукупність взаємопов'язаних елементів, а по-друге, пояснюється соціально-правовим призначенням законних інтересів. Як справедливо зазначають І. Богатирьов та О. Лісіцков: «Соціально-правове призначення законних інтересів полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити диференційований підхід до засуджених, стимулювати їх виправлення у процесі відбування покарання» [3, с. 114].

У вітчизняній науці кримінально-виконавчого права законними інтересами засуджених вважають їх прагнення, що закріплені в правових нормах конкретної дії, щодо володіння певними благами, які задовольняють, зазвичай, за результатами оцінювання поведінки засуджених посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом тощо [4, с. 34]. Схожі за своїм змістом визначення формують й інші вчені.

Вивчаючи правову природу законних інтересів засуджених та порівнюючи її з іншими елементами їхнього правового статусу, дослідники роблять обґрунтовані висновки щодо їх розмежування від суб'єктивних прав. Зокрема, І. Богатирьов та О. Лісіцков наголошують на тому, що «законні інтереси засуджених мають багато спільних рис із суб'єктивними правами, але ці поняття не є тотожними. Якщо суб'єктивне право створює таку можливість поведінки, яка характеризується високим ступенем реалізації останньої на розсуд засудженого, то сутність законного інтересу засуджених полягає в можливості, яка носить характер прагнення до автономної, самостійної поведінки, в свободі користування будь-яким соціальним благом на свій розсуд» [3, с. 114].

Відрізняється і зміст суб'єктивних прав та законних інтересів. Як зауважують вказані вчені, до змісту законних інтересів засуджених необхідно віднести також можливість клопотати про них (а не вимагати) перед уповноваженими суб'єктами стосовно їх відповідних дій щодо реалізації законних інтересів засуджених, а також можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. І хоча таке звернення не означає автоматичне задоволення клопотання засудженого, воно показує, що законні інтереси засуджених, як і їх суб'єктивні права, гарантуються державою [3, с. 115].

Чітко наведені доктринальні судження відображені на прикладі конструкції абз. 16 ч. 1 ст. 107 КВК України, згідно з яким засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в установленому порядку «звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням» [2]. У цьому випадку суб'єктивне право засуджених становить лише право на відповідне звернення до адміністрації, а от для задоволення їх законного інтересу – умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – необхідно виконати низку матеріальних і формальних умов, передбачених відповідно у ст. ст. 81-82 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Зважаючи на аналіз правової природи законних інтересів засуджених (що впливає з норм кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), у теорії кримінально-виконавчого права до змісту законного інтересу традиційно включають три елементи:

1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо (отримання додаткових короткострокових чи тривалих побачень, переведення до дільниці соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі тощо). Такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти й позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;

2) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;

3) можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. Таке звернення не спричиняє автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою [5, с. 61; 6, с. 36].

Певний теоретичний і практичний інтерес становить кримінально-виконавча диференціація (класифікація) законних інтересів засуджених. У пенітенціарній доктрині (переважно підручниках із кримінально-виконавчого права) всі позиції вчених – представників київської та харківської наукових шкіл зводяться до класифікації законних інтересів засуджених за соціально-політичним призначенням блага на три групи:

Першу групу становлять законні інтереси, спрямовані на отримання заохочення, можливість якого закріплена в заохочувальних нормах кримінального (умовно-дostroкове звільнення), кримінально-виконавчого (надання поліпшених умов тримання засуджених до позбавлення волі) та інших галузей права [3, с. 116; 5, с. 61; 6, с. 36].

Друга група – це законні інтереси, спрямовані на отримання пільг засудженими. На відміну від заохочень, які є мірою державного схвалення поведінки людей, більшість пільг встановлюється залежно не від заслуг людини, а від обставин, яким закон надає правове значення. Такі пільги передбачені для засуджених і кримінально-виконавчим законодавством (наприклад, можливість у місцях позбавлення волі вільно пересуватися в межах дільниці соціальної реабілітації, або ж без нагляду за її межами, проживання засуджених до позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань (ч. 2 ст. 99 КВК України); короткочасні виїзди засуджених до позбавлення волі за межі установ виконання покарань (ст. 111 КВК України)) [3, с. 116; 5, с. 61–62; 6, с. 36].

Третю групу становлять законні інтереси, що спрямовані на отримання благ, які за своєю соціально-правовою суттю не є для засудженого ні заохоченнями, ні пільгами. Вони можуть бути закріплені в законі у вигляді як законних інтересів, так і суб'єктивних прав. У першому випадку законодавець нерідко вдається до формулювань «як правило», «по можливості», «як виняток». Наприклад, згідно з ч. 6 ст. 131 КВК України, із засудженого може бути достроково знято, як правило, лише одне раніше накладене стягнення. Або ж таке: начальник колонії, як виняток, з метою виховного впливу або у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї) може надати дозвіл на телефонну розмову засудженим, на яких накладено дисциплінарне стягнення у виді поміщення у дисциплінарний ізолятор, карцер або переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) (абз. 2 ч. 11 ст. 134 КВК України) [3, с. 116; 5, с. 62; 6, с. 36–37].

Поважаючи напрацювання вітчизняних учених, ми за результатами проведеного дослідження пропонуємо авторську осучаснену *класифікацію законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк*:

1) *за часом дії*:

а) тривалі (зміна правового статусу засудженого шляхом заміни невідбутої частини покарання більш м'яким);

б) короткострокові (короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній);

2) *за характером матеріального вираження* (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо):

а) матеріальні (наприклад, такі заходи заохочення, як виплата грошової премії, нагородження подарунком, дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби). До 2010 р. до законних інтересів матеріального характеру належав захід заохочення у виді дозволу на одержання додатково посылки або передачі [7], а до 2016 р. – поліпшення умов тримання шляхом надання дозволу додатково витратити на місяць гроші в сумах, що визначалися ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 КВК України [8].

Варто наголосити, що у 2016 р. було знято обмеження на обсяг грошей, зароблених у виправній колонії, одержаних за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, який засуджені у виправних колоніях мають право витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби [8]. Проте незрозуміло, чому на рівні кримінально-виконавчого законодавства збережено такий захід заохочення, як дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України) [2], бо згідно з теорією кримінально-виконавчого права, законний інтерес не може збігатися із суб'єктивним правом.

Тому для узгодження норм кримінально-виконавчого законодавства щодо кореляції між правом засуджених, закріпленим ч. 1 ст. 108 КВК України [2], і законним інтересом, передбаченим у виді зазначеного вище заходу заохочення, пропонуємо абз. 11

ч. 1 ст. 130 КВК України виключити;

б) нематеріальні (духовні). До цієї групи, зокрема, належить надання додаткового короткострокового або тривалого побачення (абз. 10 ч. 1 ст. 131 КВК України) або збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин (абз. 12 ч. 1 ст. 131 КВК України) в порядку заохочення [2];

в) ті, що мають як матеріальний, так і духовний характер. Це, насамперед, виїзди засуджених за межі колонії з різних підстав: як у порядку заохочення (абз. 9 ч. 1 ст. 131 КВК України), так і з підстав, чітко визначених законодавством (ст. 111 КВК України) [2];

3) *за характером юридичних фактів:*

а) правовстановлюючі – надання засудженому певного соціального блага, яким він раніше не користувався, навіть тимчасового характеру;

б) правозмінюючі – зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100, 101 КВК України) [2], заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) [9];

в) правопріпиняючі – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України) [9];

4) *за суб'єктами застосування:*

а) ті, що застосовуються адміністрацією установи виконання покарань (застосування заходів заохочення, зміна умов тримання в межах однієї колонії, надання дозволу на короткочасний виїзд за межі колонії);

б) ті, що застосовуються іншими суб'єктами (судом тощо): умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), помилування (ст. 87 КК України) [9], зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого рівня безпеки (ч. 3 ст. 100 КВК України) [2].

Висновки. За результатами аналізу законних інтересів засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їх правового статусу виокремлено головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого – законний інтерес засуджений може набути своєю правослухняною поведінкою на підставі правозастосовного рішення адміністрації органу чи установи виконання покарань або іншого уповноваженого суб'єкта. Для здобуття суб'єктивного права зазначені дві умови непотрібні. Відповідним правом засуджений користується апіорі на підставі перебування у правовому статусі засудженого до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, незалежно від своєї поведінки та результатів її оцінки адміністрацією виправної колонії.

Із таких позицій можна на рівні аналізу відповідних законоположень відмежувати означені інститути. Наприклад, якщо законодавець вживає імперативну конструкцію зі словами «застосовується», «надається», «переводяться» тощо, то це зумовлює відповідний обов'язок адміністрації органу чи установи виконання покарань на забезпечення відповідного права засудженого, а якщо слова «може застосовуватися», «може надаватися», «можуть бути переведені» тощо, то це відповідно законний інтерес, який передбачає вжиття засудженим певних правомірних дій, а адміністрацією – оцінку таких дій і ухвалення відповідного правозастосовного рішення.

У будь-якому разі право засудженого – це апіорі гарантоване йому законом і таке, що забезпечується адміністрацією органу чи установи виконання покарань, соціальне благо як матеріального, так і нематеріального (духовного) характеру, а законний інтерес – це перспективне соціальне благо, яким засуджені за загальним правилом не володіють (володіння ним завжди є разовим або тимчасовим), проте яке можуть набувати внаслідок вчинення правомірних дій.

Для узгодження норм кримінально-виконавчого законодавства щодо кореляції між правом засуджених, закріпленим ч. 1 ст. 108 КВК України, і законним інтересом, передбаченим у виді відповідного заходу заохочення, пропонуємо абз. 11 ч. 1 ст. 130 КВК України виключити.

Список використаних джерел

1. Джужа О. М., Корчинський В. О., Фаренюк С. Я., Василець В. Б. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужа. 2-е вид. перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

3. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України : підручник. 2-е вид. Київ : ВД «Дакор», 2014. 376 с.
4. Гель А. П., Колб О. Г., Корчинський В. О. Науково-практичний коментар КВК України / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
5. Автухов К. А., Гель А. П., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 432 с.
6. Головкін Б. М., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкіна, А. Х. Степанюка. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
7. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 43. Ст. 736.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Надійшла до редакції 06.09.2023

References

1. Dzhuzha, O. M., Korchynskiy, V. O., Farenjuk, S. Ya., Vasylets, V. B. (2002) Kurs kryminalno-vykonavchoho prava Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyny [Course of criminal law of Ukraine. General and Special parts] : navch. posib. / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. 2-e vyd. pererob. ta dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 448 p. [in Ukr.].
2. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 3–4, art. 21. [in Ukr.].
3. Bohaturov, I. H., Lisitskov, O. V. (2014) Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine] : pidruchnyk. 2-e vyd. Kyiv : VD «Dakor», 376 p. [in Ukr.].
4. Hel, A. P., Kolb, O. H., Korchynskiy, V. O. (2008) Naukovo-praktychnyi komentar KVK Ukrainy [Scientific and practical commentary of the Central Committee of Ukraine] / za zah. red. A. X. Stepaniuka. Kyiv : Yurinkom Inter, 496 p. [in Ukr.].
5. Avtuhov, K. A., Hel, A. P., Yakovets, I. S. (2020) Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Criminal law of Ukraine. Academic course] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 432 p. [in Ukr.].
6. Holovkin, B. M., Stepaniuk, A. Kh., Lysodied, O. V. (2019) Kryminalno-vykonavche pravo [Criminal law] : pidruchnyk / za zah red. B. M. Holovkina, A. Kh. Stepaniuka. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 288 p. [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia prav zasudzhennykh osib v ustanovakh vykonannia pokaran [On Amendments to the Criminal and Executive Code of Ukraine on Ensuring the Rights of Convicted Persons in Penitentiary Institutions] : Zakon Ukrainy vid 21.01.2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 12, art. 114. [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhennykh [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding enforcement of criminal punishments and realization of the rights of convicts] : Zakon Ukrainy vid 07.09.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2016. № 43, art. 736. [in Ukr.].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26, art. 131. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksii Lytvynenko. Legal interests of convicts sentenced to deprivation of liberty for a fixed term as a substantive element of their legal status. The article defines the legal interests of convicts sentenced to deprivation of liberty for a fixed term in a system of their legal status.

According to the results of studying legal interests of convicts sentenced to deprivation of liberty for a fixed term in a system of their legal status, the main difference between a legal interest and a subjective right of a convict is singled out – a convict can acquire a legal interest through his/her law-abiding behavior on a basis of a legally enforceable decision of an administration of a body or institution for execution of punishments or another authorized person subject. In order to obtain a subjective right, these two conditions are unnecessary. A convict enjoys a corresponding right a priori on a basis of being in a legal status of a convict sentenced to deprivation of liberty for a fixed term, regardless of his/her behavior and a results of its assessment by an administration of a correctional colony.

From such positions, at a level of analysis of relevant laws, such institutes are delimited. For example, if the legislator uses an imperative construction with the words «applied», «provided», «transferred», etc., then this presupposes corresponding duty of an administration of a body or institution for execution of punishments to ensure a corresponding right of a convict, and if the words «may be applied», «can be provided», «can be transferred», etc., then this is a legal interest, which requires convicts to take certain lawful actions, and an administration – to assess such actions and make an appropriate law

enforcement decision.

In any case, a right of a convict is a priori guaranteed to him/her by law and is ensured by an administration of a body or institution for execution of punishments, a social good of both a material and immaterial (spiritual) nature, and a legal interest is a prospective social good by which a convict as a general rule, they do not own (possession of it is always one-time or temporary), but which they can acquire by means of committing lawful actions.

The author's modernized classification of legal interests of convicts sentenced to deprivation of liberty for a fixed term is proposed.

In order to align norms of the criminal and executive legislation regarding correlation between the right of convicts, enshrined in Part 1 of Art. 108 of the Criminal and Executive Code of Ukraine, and the legal interest provided for in a form of corresponding incentive measure, it is proposed Paragraph 11 of Part 1 of Art 130 of the Criminal and Executive Code of Ukraine to exclude.

Keywords: *legal status, legal interests, convicts, deprivation of liberty for a fixed term.*

УДК 321.01: 323.1: 332.142

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-298-305

Інна МЕДЯНИК[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ МОДЕЛІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТА АНЕКСОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджується зарубіжний досвід формування в Україні моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. Проаналізовано основні напрямки та правові інструменти щодо імплементації зарубіжного досвіду реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у національну практику органів публічної влади України. Визначаються форми реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій.

Сформульовано напрямки імплементації зарубіжного досвіду реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у національну практику органів публічної влади України: 1) гармонізація національних нормативно-правових актів з міжнародними документами з питань реінтеграції; 2) рецепція окремих положень законодавства зарубіжних країн з питань реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій; 3) прийняття національного законодавства, що визначає засади державної політики реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій та їх мешканців.

Ключові слова: *реінтеграція, тимчасово окуповані й анексовані території, агресія росії, зарубіжний досвід реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, імплементація.*

Постановка проблеми. Україна у XXI столітті зіткнулася з безпрецедентним порушенням принципів міжнародного права та норм основних міжнародних угод у галузі безпеки та захисту прав людини. Збройна агресія російської федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств російської федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності, а 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України [1]. Цей факт підтверджується рішеннями провідних міжнародних установ, зокрема Резолюцію Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Агресія проти України» A/RES/ES-11/1 від 2 березня 2022 року, якою визнається, що росія вчинила агресію проти України, порушивши базові норми ООН [2], а також проміжним рішенням Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй від 16 березня 2022 року, відповідно до якого на найвищому юридичному рівні констатовано факт вторгнення росії на територію України [3]. Анексія Криму й окупація частини суверенної української території створили міжнародну, внутрішньополітичну та правову

© І. Медяник, 2023

kafedra_zpd@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-4597-5708>

ситуацію, що вимагає всебічного аналізу. В Україні закладено підвалини цілісної державної політики реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, що потребує постійного вдосконалення відповідно до поточної політико-правової ситуації та врахування зарубіжного досвіду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Здійснити якісний аналіз політичних, інституційно-організаційних, соціально-економічних, правових, інформаційно-ідеологічних форм реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій допомогли праці таких авторів як: А. Бабенко, С. Баранов, П. Гай-Нижник, В. Демиденко, А. Дегтеренко, О. Іляшко, Н. Камінська, О. Калакура, І. Кресіна, А. Мацко, А. Санченко, Н. Шаптала, В. Шевчук, О. Циганов, В. Явір, А. Яновицька, Н. Янчук та ін. Результати досліджень міжнародної практики та досвіду зарубіжних країн щодо реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій викладено в роботах Й. Айверсона, В. Гаврилюка, Т. Лаховські, М. Рабіновича, С. Ратнера, К. Ролла, К. Семчинського, Є. Смоляна та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Слід відзначити статтю Н. Ржевської «Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант» (2019), де авторка визначає моделі реінтеграції відповідно до історичного досвіду та реалій кожної окремої країни [4]. При всій різноманітності напрямів, спеціальностей та аспектів у дослідженні такої теми, як реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій України, відчувається певна застарілість наукових здобутків згаданих та інших вітчизняних авторів, що пояснюється поглибленням цієї проблеми, викликаним широкомасштабним вторгненням росії й анексією нових територій. Тому виникає потреба у створенні нових підходів до імплементації досвіду країн світу з реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у національну практику правозастосування, формування в Україні власної моделі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій і можливості його імплементації в національну практику органів публічної влади України.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка модель реінтеграції реалізується за допомогою певних форм і засобів, об'єднаних у цілісний механізм. Так, механізм деокупації тимчасово окупованих територій у науковому вітчизняному дискурсі диференціюють на такі форми та засоби: а) політичні форми та засоби деокупації тимчасово окупованих територій України; б) інституційно-організаційні; в) соціально-економічні; г) правові; д) інформаційно-ідеологічні [5; 6]. На цьому прикладі ми бачимо перетин понять «деокупація» та «реінтеграція» тимчасово окупованих та анексованих територій, однак при аналізі кваліфікуючих ознак цих процесів потрібно зважати на певні їх відмінності, такі як: черговість (деокупація завжди передує реінтеграції), активне залучення військового компоненту тощо.

Досвід країн світу, що у свій час реалізовували програми реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, дозволяє виділити спільні характеристики такого процесу. Водночас слід зазначити, що потрібно враховувати ті елементи зарубіжного досвіду, що справді можуть допомогти Україні ефективно здійснити реінтеграційні заходи, адже не всі відомі випадки реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій є результативними. Наприклад, Україні слід уникнути помилок Молдови, що за потужної міжнародної підтримки не змогла врегулювати Придністровський конфлікт і повернути втрачені внаслідок дезінтеграції території, не в останню чергу тому, що не змогла здобути прихильність населення Придністров'я, зацікавити його, запропонувати привабливу перспективу реінтеграції [7, с. 350].

Дослідивши практику зарубіжних країн, ми пропонуємо виділяти дві основні форми реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій: 1) політико-дипломатична реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій із залученням міжнародного компоненту; 2) соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій. Запропоновані форми включають у себе міжнародну практику (засоби), різноманітні аспекти та зусилля країн світу, що у свій час здійснювали реінтеграцію тимчасово окупованих та анексованих територій. Проаналізуємо більш детально ці напрямки.

Політико-дипломатична реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій із залученням міжнародного компоненту передбачає залучення міжнародних організацій і використання відповідних рекомендацій. Як свідчить міжнародна практика,

окупація територій відбувається у двох формах: за згодою міжнародних організацій (легалізована окупація для попередження масових порушень прав людини) та в результаті силового впливу й анексії. С. Ратнер виділяє наступні сценарії (моделі) припинення окупації: 1) окупована територія реінтегрується або інтегрується в державу, як правило, після вирішення суперечки між двома державами щодо її майбутнього (історичні прецеденти включають повернення Саару до Німеччини в 1935 році після правління Ліги Націй і плебісциту, інтеграцію Іріан-Джая в Індонезію в 1963 році після правління ООН, реінтеграцію Східної Славонії в Сербію в 1997-1998 роках після правління ООН і реінтеграцію Мостара в Боснію після правління ЄС в 1990-ті роки); 2) окупована територія стає новою державою або чимось близьким до неї (прикладом є Данциг між світовими війнами, Східний Тимор з 2002 року та перервані плани інтернаціоналізації Триєста та Єрусалиму після Другої світової війни. Місія в Косово може закінчитися за будь-яким із цих двох сценаріїв); 3) територією, що залишається незалежною державою під час окупації, зрештою керують її власні лідери, як правило, після виборів (модель миротворчих місій другого покоління, і це залишається метою ООН щодо Боснії) [8, с. 698-699]. Автор виділяє і четверту модель, що не можуть реалізувати міжнародні організації: інтеграція на територію окупанта (наприклад, після Другої світової війни Радянський Союз анексував деякі окуповані території Східної Європи та Японії) [8, с. 700].

Військова агресія росії, окупація українських територій, з огляду на перспективу врегулювання та подолання наслідків цих дій, є тривалою та затяжною. Досліджуючи питання реінтеграції окупованих вже після 2014 року частин української території, Н. Ржевська зазначає: «гібридність зовнішнього втручання, інформаційна агресія, міжнародні домовленості щодо цих територій, що виконуються лише частково, чинник сепаратизму, зовнішньополітичні зобов'язання України, неоднорідна громадська думка стосовно проблем Донбасу та відсутність єдиної політичної позиції у цьому питанні – фактори, які нині перешкоджають пошукам оптимальної моделі реінтеграції Донбасу» [4, с. 96]. Після широкомасштабного вторгнення у 2022 році, вчинення чисельних міжнародних злочинів і появи чіткого консенсусу серед коаліції західних країн щодо покарання злочинців, зокрема через створення міжнародного трибуналу, ситуація з реінтеграцією Україною тимчасово окупованих та анексованих територій стала ще складніша, але не втратила своєї актуальності.

Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій зарубіжними країнами починаючи зі створення ООН завжди базувалася на відповідних принципах і нормах міжнародного права. На цьому фоні слід згадати міжнародний принцип *jus post bellum*, що має особливу функцію в міжнародному праві – організовувати застосування закону та принципів для успішного керівництва переходом від збройного конфлікту до справедливого та сталого (або «позитивного») миру. Й. Айверсон у дисертації «Функція *Jus post bellum* у міжнародному праві» обговорює вісім сфер постконфліктної розбудови миру: 1) процедурна справедливість і мирні угоди; 2) відповідальність захищати; 3) територіальне вирішення конфліктів; 4) наслідки акту агресії; 5) міжнародне територіальне управління та заборона «опіки»; 6) закони, застосовні на території з перехідною економікою; 7) сфера індивідуального злочину, відповідальність; 8) зв'язок *jus post bellum* і «одіозного боргу» [9, с. 316]. На рівні нормотворчості міжнародних організацій, положення, що пов'язані із забезпеченням політичного підґрунтя для вирішення дилем реінтеграції, містить документ під назвою «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру», розроблений Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, де УВКБ ООН зауважує на необхідності розробки спільних стратегічних програм проведення багатосторонніх заходів, що сприяють сталому поверненню [10].

Одним зі способів прискорення реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, що може бути застосованим і в Україні, є *створення тимчасових міжнародних адміністрацій*. Створення тимчасових міжнародних адміністрацій з повноваженнями над територіями, що відновлюються після насильницького конфлікту, є новою тенденцією, що з'явилася у постконфліктному миробудівництві з середини 1990-х років. Адміністрації цього типу отримали безпрецедентну владу над внутрішніми справами держав, що мають спірні території. Найбільш характерним і позитивним з точки зору наслідків застосування означеного способу, є створення та діяльність Тимчасової адміністрації Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії (Тимчасова адміністрація ООН для Східної Славонії, Баранії та Західного Срему (UNTAES)) [11]. Мова йде про хорватський досвід реінтеграції

тимчасово окупованих та анексованих територій. Створення та діяльність Перехідної Адміністрації ООН (UNTAES) є одним із найуспішніших прикладів миротворчих організацій ООН [12, с. 4]. Разом із Тимчасовою адміністрацією ООН у Східному Тиморі, це єдина місія такого типу, завершена на сьогодні, що є ідеальною основою для аналізу нових ролей і повноважень, що надаються міжнародним миротворчим операціям. Як зауважує Є. Смолян, авторка, яка комплексно досліджувала діяльність UNTAES, «недостатньо просто покласти край відкритому насильству та відновити спокій після конфлікту; на додаток до цих фундаментальних вимог, необхідно враховувати аспект розвитку, щоб зробити мир більш тривалим і стабільним. <...> розбудова миру та розвиток не є окремими методами досягнення різних цілей, як стверджують противники інтегрованого підходу, а взаємодоповнюють один одного» [13, с. 256].

Після завершення мандату UNTAES, підтримка міжнародної спільноти була зведена до мінімуму. Хорватія впоралася з первинними завданнями з реінтеграції територій, що колись перебували під пильним контролем міжнародної спільноти, та започаткувала процес інтеграції до ЄС, що закінчився у 2013 році набуттям членства в цій організації. Хорватський досвід достатньо часто згадується на сторінках робіт вітчизняних авторів. Так, О. Циганов та А. Мацко визначають використання виключно військової сили на кшталт воєнної операції, здійсненої Хорватією щодо захоплених сербами територій, одним зі способів реінтеграції окупованих територій Донбасу [14]. На противагу цієї позиції, Н. Ржевська зазначає, що хорватську модель складно адаптувати до українських реалій: «Значні військові втрати, жертви серед цивільного населення, масштабні руйнування, високий рівень зовнішньої інтервенції та поразки, політична, економічна дестабілізація і загроза міжнародної ізоляції є ризиками впровадження хорватської моделі» [4, с. 100]. Однак, як показує практика реінтеграції Хорватією окупованих територій із залученням міжнародних організацій, деякі позитивні моменти існують, і цілком адаптивні для України.

Соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій складається, переважно, з національних внутрішніх компонентів, що реалізуються в комплексі та із залученням широкого кола суб'єктів. Як показує зарубіжний досвід реінтеграції, вирішення гуманітарних питань не менш важлива справа, чим просто дипломатична та військові дії. Спрямування зусиль держави та громадянського суспільства на створення сталого миру, а також усунення різноманітних чинників потенційних конфліктів, мають попередити спроби сепаратизму в майбутньому, зцементувати основи унітаризму та суверенітету, підвищити рівень національної безпеки. Соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій може включати створення або зміцнення національних інституцій, проведення виборів за міжнародними стандартами, сприяння захисту прав людини, реалізацію реінтеграційних програм і програм реабілітації, а також створення умов для відновлення сталого розвитку. О. Калакура пропонує такі кроки щодо деокупації та реінтеграції населення Донбасу: 1) інклюзія (включення) громадян до системи загальнонаціональних цінностей, формування поваги до державних символів і свят, утвердження громадянської ідентичності тощо; 2) збереження українського етнічного різноманіття, подолання негативних, маніпулятивних стереотипів і міфів щодо регіональних, етнокультурних та інших самобутніх груп населення України й осіб, які належать до цих груп, оберігання духовних і культурних цінностей громад і громадян; 3) дерусифікація культурного простору, насамперед освіти, відновлення спільного інформаційного простору, створення глобальної мережі українського мовлення [15-18] тощо. Дійсно, соціально-економічна та культурна реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій передбачає насамперед роботу з громадянами, які перебувають на тимчасово окупованих та анексованих територіях, або були вимушені вдатися до внутрішнього переміщення.

Україна на сьогодні заклала підвалини для успішної соціально-економічної та культурної реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, здійснивши два важливих кроки: ухваливши відповідне законодавство та створивши Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Чітке правове регулювання реінтеграції Україною тимчасово окупованих та анексованих територій є запорукою ефективної реалізації державної політики реінтеграції. Так, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено елементи тимчасово окупованих та анексованих територій України (ст. 3) [1]. Проаналізований закон дозволяє простежити логіку законодавця,

відповідно до якої захист прав і свобод людини та громадянина має стати основою в реалізації Україною реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій.

Важливим фактором соціально-економічної та культурної реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій є залучення громадянського сектору та створення інформаційної політики реінтеграції. Після анексії Криму в 2014 році й окупації частини території на Сході України, за ініціативи осередків ВПО та підтримки міжнародних партнерів, почали створюватися громадські об'єднання, що своєю появою вже закладали підвалини для майбутньої реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій. Основними напрямками роботи незалежних аналітичних центрів є дослідження ситуації на окупованих територіях, обговорення можливих стратегій реінтеграції тощо.

Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій з точки зору досягнення практичного ефекту має включати ті засоби, що в умовах фізичного обмеження доступу до територій дозволяють досягнути поставленої мети. Одним з таких засобів є інформація, її вироблення та поширення на окуповану територію. Як зазначає Є. Рехтман, державна політика України щодо непідконтрольних територій повинна містити комунікаційну складову. Автор справедливо розглядає необхідність використання комунікації як інструмент сприяння реінтеграції непідконтрольних територій в Україну [19, с. 118]. Однак і цей напрям піддається справедливій критиці з боку окремих авторів. Так, А. Трофименко, відзначаючи здобутки з розбудови правових засад для забезпечення інформаційного суверенітету в Україні, зауважує, що законодавча база протидії інформаційній агресії не носить комплексного характеру, регулюються окремі сфери інформаційного простору, не сформовано передумови для розвитку потенціалу інформаційної сфери [20, с. 197; 21-22]. Незважаючи на ці проблеми, слід визнати, що в умовах фізичного обмеження доступу до тимчасово окупованих та анексованих територій, зважена та прозора інформаційна політика, побудована на застосуванні сучасних технологій надання інформаційного контенту, є вкрай ефективним засобом майбутньої реінтеграції окупованих рф українських територій у правовий, соціальний і культурний простір України.

Висновки. Ситуація збройного вторгнення та внутрішнього переміщення загострює потребу в пошуку моделей співробітництва з міжнародними організаціями та країнами-партнерами. Сумуючи практику зарубіжних країн, яким довелося у свій час впроваджувати програми із реінтеграції (Косово, Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія тощо), можна відзначити неодмінне застосування таких заходів, як залучення міжнародних організацій (тимчасові адміністрації) та розробка потужних гуманітарних програм, в основі котрих перебувала людина, яка проживала на окупованих територіях, визначення адаптивних інструментів із захисту її основних прав. Основними напрямками імплементації у вітчизняну національну практику позитивного зарубіжного досвіду з реінтеграції окупованих територій є: 1) гармонізація національних нормативно-правових актів з міжнародними документами з питань реінтеграції; 2) врахування при розробці нових правових норм позитивний зарубіжний досвід країн світу, зокрема шляхом рецепції окремих положень законодавства зарубіжних країн (країн-членів РЄ та ЄС); 3) прийняття за основу одного із законопроектів (що вже подавалися на розгляд Верховної Ради України), що визначають засади державної політики реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій та їх мешканців.

Застосування гуманітарних засобів у процесі реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій є вкрай важливим заходом, оскільки індивідуальний контекст реінтеграції передбачає повернення до соціально-гуманітарного простору України людей, які мешкали на окупованих територіях, або які в силу обставин були вимушені здійснити внутрішнє переміщення чи мігрувати за кордон. Дослідження реінтеграційних програм окремих країн світу (Хорватія, Молдова, Грузія тощо) дозволило виявити, що така політика неодмінно містила потужний гуманітарний компонент. Аналіз вітчизняного законодавства та практики органів публічної влади свідчить про те, що Україна також намагається відповідати гуманітарним запитам, однак відсутність системної роботи в цьому напрямку гальмує весь процес реінтеграції. Залучення представників громадянського сектору до реалізації реінтеграційних заходів поки не надає належного ефекту, оскільки полягає лише в формальному їх включенні до відповідних груп і комісій. В умовах обмеженості ресурсів і доступу до окупованих територій, важливими залишаються такі засоби, як розповсюдження патріотичної інформації та створення соціальних передумов реінтеграції для представників громад, що опинилися під окупацією.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 26, ст. 892.
2. Aggression against Ukraine. Resolution adopted by the General Assembly on March 2, 2022. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/36/PDF/N2229336.pdf?OpenElement>.
3. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian Federation). Order March 6, 2022. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>.
4. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 96-106.
5. Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50-69.
6. Камінська Н. В., Демиденко В. О. Механізм деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території України: проблеми комплексного забезпечення. *Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 вер. 2018 р.)*. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 65-69.
7. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ : Логос, 2018. 468 с.
8. Ratner S. R. Foreign Occupation and International Territorial Administration: The Challenges of Convergence. *European Journal of International Law*, 2005, 16 (4), 695–719. URL : <https://doi.org/10.1093/ejil/chi138>.
9. Iverson J. M. The function of Jus Post Bellum in international law. Institute of Public Law. Leiden : Leiden University, 2017. URL : <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/55949>.
10. UNHCR's Centre for Documentation and Research (CDR). 1997. Reintegration in the Transition from War to Peace. URL : www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf.
11. United Nations Transitional administration in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium. URL : https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/untaes_p.htm
12. Kasunić S. Pragmatic peace: the UNTAES peacekeeping mission as an example for peaceful reintegration of occupied multiethnic territories. *The Global Campus Europe – EMA Awarded Theses*. 2018. 109 s.
13. Smoljan J. Socio-economic aspects of peacebuilding: UNTAES and the Reintegration of Eastern Slavonia (1996-2000). Michaelmas, 2004. 296 s.
14. Циганов О. Г., Мацко А. С. Реінтеграція окупованих територій: українські реалії та зарубіжний досвід: монографія. Вінниця : Твори, 2020. 455 с.
15. Калакура О. Траєкторія етнонаціональної політики України щодо деокупації та реінтеграції населення Донбасу. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 1 (13). С. 40-63.
16. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60–65.
17. Наливайко І. О. Сучасні механізми запобігання та протидії корупції в Україні. *The 5th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"* (December 8-10, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. С. 1036.
18. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44-47.
19. Рехтман Є. Г. Комунікація як інструмент реінтеграції Донбасу. *Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції: матеріали Міжнар. круг. столу (м. Київ, 27 жовтня 2016 р.)*. Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 118-121.
20. Трофименко А. Нормативно-правові засади протидії російській інформаційній агресії в Україні. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу*: зб. матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Маріуполь, 24 травня 2019 р.). Маріуполь: МДУ, 2019. С. 191-199.
21. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. №7 (51). P.167-173.
22. Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51-62.

Надійшла до редакції 28.08.2023

References

1. Pro zabezpečennya prav i svobod gromadyan ta pravovyj rezhym na tymchasovo okupovaniy terytoriyi Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily

- occupied territory of Ukraine]. *Vidomosti Verhovnoyi Rady*, 2014, № 26, art. 892. [in Ukr.].
2. Aggression against Ukraine. Resolution adopted by the General Assembly on March 2, 2022. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/36/PDF/N2229336.pdf?OpenElement>.
3. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. russian federation). Order March 16, 2022. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>.
4. Rzhavska, N. (2019) Modeli reintegratsiyi okupovanykh terytoriy: svitovyy dosvid ta ukrayinskyj variant [Models of reintegration of occupied territories: world experience and the Ukrainian version]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.*, No 1, pp. 96-106. [in Ukr.].
5. Kaminska, N. V. (2022) Deokupatsiya yak instrument vidnovlennya terytorialnoyi tsilisnosti Ukrainy: zagalnoteoretychna kharakterystyka ta tendentsiyi zakonotvorchosti [Deoccupation as a tool for restoring the territorial integrity of Ukraine: general theoretical characteristics and trends in law-making]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1, pp. 50-69 [in Ukr.].
6. Kaminska, N. V., Demydenko, V. O. (2018) Mekhanizm deokupatsiyi ta reintehratsiyi tymchasovo okupovanoi terytoriyi Ukrainy: problemy kompleksnoho zabezpechennya [The mechanism of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territory of Ukraine: problems of comprehensive support]. *Nevidkladni zakhody z protydyi rosiyskiy ahresiyi z Krymu: politychni, yurydychni, ekonomichni, upravlinski ta socialni aspekty: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 4 ver. 2018 r.)*. Kyiv-Odesa : Feniks, pp. 65-69 [in Ukr.].
7. Yavir, V. A. (2018) Etnopolitychna intehtatsiya ta dezintehtatsiya u suchasnomu sviti: polityko-pravovyy kontsept [Ethnopolitical integration and disintegration in the modern world: political and legal concept]: monografiya. Kyiv : Lohos, 468 p. [in Ukr.].
8. Ratner, S. R. (2005) Foreign Occupation and International Territorial Administration: The Challenges of Convergence. *European Journal of International Law.*, No 16 (4), pp. 695-719. URL : <https://doi.org/10.1093/ejil/chi138>.
9. Iverson, J. M. (2017) The function of Jus Post Bellum in international law. Institute of Public Law. Leiden : Leiden University. URL : <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/55949>.
10. UNHCR's Centre for Documentation and Research (CDR). 1997. Reintegration in the Transition from War to Peace. URL : www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf.
11. United Nations Transitional administration in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium. URL : https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/untaes_p.htm.
12. Kasunić, S. (2018) Pragmatic peace: the UNTAES peacekeeping mission as an example for peaceful reintegration of occupied multiethnic territories. *The Global Campus Europe – EMA Awarded Theses*. 109 p.
13. Smoljan, J. (2004) Socio-economic Aspects of Peacebuilding: UNTAES and the Reintegration of Eastern Slavonia (1996-2000). Michaelmas, 296 p.
14. Tsyhanov, O. H., Matsko, A. S. (2020) Reintehtatsiya okupovanykh terytoriy: ukrayinski realiyi ta zarubizhnyy dosvid [Reintegration of occupied territories: Ukrainian realities and foreign experience]: monografiya. Vinnycya : Tvory, 455 p. [in Ukr.].
15. Kalakura, O. (2022) Trayektoriya etnonatsionalnoyi polityky Ukrainy shhodo deokupatsiyi ta reintegratsiyi naselelnya Donbasu [Trajectory of ethno-national policy of Ukraine regarding the de-occupation and reintegration of the population of Donbas]. *Society. Document. Communication. Socium. Dokument. Komunikaciya*, No 1 (13), pp. 40-63 [in Ukr.].
16. Nalyvaiko, L. R. (2003) Informatsiina bezpeka ta informatsiina polityka v Ukraini: konstytutsiino-pravovyyi aspekt [Information security and information policy in Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. № 1, pp. 60–65. [in Ukr.].
17. Nalyvaiko, I. O. (2021) Suchasni mekhanizmy zapobihannia ta protydyi koruptsii v Ukraini [Modern mechanisms of prevention and countermeasures against corruption in Ukraine]. *The 5th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"* (December 8-10, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan, pp. 1036. [in Ukr.].
18. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Detsentralizatsiia vlady v Ukraini v umovakh rozbudovy demokratychnoho hromadianskoho suspilstva [Decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 44-47. [in Ukrainian].
19. Rehtman, Ye. H. (2016) Komunikaciya yak instrument reintegratsiyi Donbasu [Communication as a tool for the reintegration of Donbass]. *Problemy zaxystu prav i svobod vymushenykh pereselenciv, a takozh interesiv gromadyan abo derzhavy na tymchasovo okupovanykh terytoriyax ta v rajonax provedennya antyterorystychnoyi operatsiyi: mater. Mizhnar. krug. stolu (Kyiv, 27 zhovtnya 2016 r.)*. Kyiv : Nacionalna akademiya prokuratury Ukrainy, pp. 118-121 [in Ukr.].
20. Trofymenko, A. (2019) Normatyvno-pravovi zasady protydyi rosiyskiy informatsiyniy ahresiyi v Ukraini [Normative and legal principles of counteraction to Russian informational aggression in Ukraine]. *Tendentsiyi rozvytku suchasnoyi systemy mizhnarodnykh vidnosyn ta svitovogo politychnogo procesu: zb. mater. IX Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. (Mariupol, 24 travnya 2019 r.)*. Mariupol: MDU, pp. 191-199 [in Ukrainian].

21. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. №7 (51), pp. 167-173.

22. Nalyvaiko, L. R. (2014) Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. Svazek 1., 4. Vydání, pp. 51-62.

ABSTRACT

Inna Medianyuk. Foreign experience of forming a model of reintegration of temporarily occupied and annexed territories in Ukraine. The article examines the foreign experience of forming a model of reintegration of temporarily occupied and annexed territories in Ukraine. The main directions and legal instruments regarding the implementation of foreign experience in the reintegration of temporarily occupied and annexed territories into the national practice of public authorities of Ukraine are analyzed. The main forms of reintegration of territories temporarily occupied and annexed by Ukraine are determined.

The author refers to the main forms of reintegration of temporarily occupied and annexed territories by Ukraine: 1) political and diplomatic reintegration of temporarily occupied and annexed territories with the involvement of an international component; 2) socio-economic and cultural reintegration of temporarily occupied and annexed territories. The proposed forms include international practice (means), various aspects and efforts of the countries of the world, which at one time carried out the reintegration of temporarily occupied and annexed territories. Political-diplomatic reintegration of temporarily occupied and annexed territories with the involvement of an international component involves the involvement of international organizations and the use of relevant recommendations. It is proposed to consider the creation of temporary international administrations as one of the ways to speed up the reintegration of the temporarily occupied and annexed territories of Ukraine. Socio-economic and cultural reintegration of temporarily occupied and annexed territories consists of national internal components, which are implemented in a complex and with the involvement of a wide range of subjects. The author considers the availability of appropriate legislation, the involvement of the civil sector, and the creation of an informational reintegration policy to be the main components.

The directions of implementation of foreign experience of reintegration of temporarily occupied and annexed territories into the national practice of public authorities of Ukraine are determined: 1) harmonization of national legal acts with international documents on reintegration issues; 2) reception of certain provisions of the legislation of foreign countries on the reintegration of temporarily occupied and annexed territories; 3) adoption of national legislation defining the principles of the state policy of reintegration of temporarily occupied and annexed territories and their inhabitants.

Key words: *reintegration, temporarily occupied and annexed territories, russian aggression, foreign experience of reintegration of temporarily occupied and annexed territories, implementation.*

УДК 343.3/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-305-311

Василь ПУЛИК[©]

аспірант

*(Навчально-науковий юридичний інститут
Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна)*

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОВЕДІНКИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ЗІ СПРОБАМИ ПРОТИПРАВНОЇ КОРЕКЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ (ст. 376 КК України)

Дослідження має на меті з'ясувати підстави закріплення кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів (ст. 376 Кримінального кодексу), а також актуальність їх подальшого збереження на сучасному етапі розвитку політики протидії злочинності. Виконано аналіз та оцінку підстав криміналізації втручання в діяльність судових органів: суспільної небезпеки поведінки; її поширеності та динаміки; необхідності виконання прийнятих Україною на себе міжнародно-правових зобов'язань; наявності матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; рівня суспільної правосвідомості.

Ключові слова. *Криміналізація, підстави криміналізації, кримінально-правова заборона, правосуддя, втручання в діяльність судових органів, суспільна небезпека, суспільна правосвідомість.*

© В. Пулик, 2023

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-768X>

vasil.pulyk.98@gmail.com

Постановка проблеми. Питання незалежності судової влади перебуває у фокусі державної зацікавленості, свідченням чого є затверджена Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. Влада свідомо резюмує, що незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [10]. Протидія втручанню в діяльність судових органів за допомогою найбільш жорстких заходів правового реагування – нагальне завдання сучасної кримінально-правової політики держави, актуалізуючи відповідні наукові розвідки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні аспекти боротьби зі злочинами проти правосуддя загалом та втручання в судову діяльність зокрема були предметом дослідницьких пошуків В. Ахмедова, Г. Бершова, Є. Буніна, А. Воронцова, Н. Довгань, Р. Кархут, О. Кваші, А. Мартіросяна, С. Мірошниченка, В. Осадчого, Л. Палюх, М. Шепітько та інших дослідників. Незважаючи на такий вагомий доробок, чимало моментів контекстно ст. 376 КК залишаються й надалі відкритими для обговорення та дискусії, у тому числі й ті, що стосуються підстав криміналізації та збереження відповідальності за досліджувану протиправну поведінку.

Мета: з'ясувати підстави закріплення кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), а також актуальність їх подальшого збереження на сучасному етапі розвитку політики протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Розуміння підстав криміналізації протиправної поведінки (критеріїв, факторів, принципів, постулатів тощо) у літературі супроводжується варіативністю і плюралізмом думок.

Говорячи про підстави криміналізації, Ю. Пономаренко вважає за необхідне виділяти: 1) достатньо високий ступінь суспільної небезпечності діяння; 2) відносна поширеність таких діянь; 3) ці діяння повинні демонструвати сталу тенденцію до збереження їх кількості або ж навіть до її зростання; 4) ці діяння повинні бути такими, ефективна протидія яким не може здійснюватися засобами інших галузей права; 5) позитивні соціальні наслідки від криміналізації повинні переважати, чи принаймні бути не меншими за негативні наслідки від неї; 6) держава повинна мати людські, організаційні, економічні, майнові та інші ресурси для протидії таким злочинам; 7) встановлення злочинності діяння повинно підтримуватися (чи хоча б не заперечуватися) суспільною свідомістю. Учений робить ремарку, що названі ним властивості є доволі мінливими і з плином часу в окремих діянь можуть змінюватися і навіть зникати. Саме тому діяння, що були свого часу криміналізовані у зв'язку із наявністю підстав до того, не можуть надалі визнаватися злочинами априорі [13, с. 200–201].

Узагальнюючи наукові дослідження у частині факторів, що обумовлюють обсяг, характер і способи криміналізації, Д. Балобанова вказує на: високий ступінь суспільної небезпеки діянь; неврегульованість відповідальності за ці діяння в кримінальному законі; можливість впливу на них кримінально-правовими засобами; наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правового впливу; необхідність кримінально-правових гарантій охорони деяких конституційних прав і установлень; міжнародно-правові зобов'язання; об'єктивні закономірності життя й суспільства; загальні закони управління; рівень розвитку науки й техніки; рівень суспільної правосвідомості; рівень суспільної психології; історично сформовані традиції про поняття злочинного та незлочинного; визначеність і єдність термінології; співвідношення санкції та економії репресії; поведінку потерпілого тощо [1, с. 176].

Констатуючи наявну відмінність між криміналізацією того чи іншого діяння (групи діянь) та соціальною обумовленістю закону, О. Пашенко пропонує таку систему обов'язкових обставин соціальної обумовленості охоронних (заборонних) кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) (*яку в цілому можна співвіднести і з підставами криміналізації. – В. П.*): а) суспільна небезпечність; б) співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони; в) можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових заходів та неможливість боротьби за допомогою інших; г) наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування (матеріальних, інтелектуальних, процесуальних тощо); д) системно-правова

несуперечливість; е) безпрогальність і ненадмірність заборони; є) повнота складу злочину [9, с. 210–212].

Тому наявний масив наукового доробку стосовно можливих підстав кримінально-правової заборони доречно та логічно звести до класифікованих схем, яких теж спостерігається чимало, з огляду на ті чи інші критерії авторського відбору.

П. Фріс зазначає, що найбільш повні класифікаційні схеми підстав криміналізації були розроблені ще ученими радянського періоду (Г. Злобін, О. Коробєєв), та аналізує у подальшому: 1) юридико-кримінологічні, які дозволяють виділити діяння, щодо яких застосування кримінальної репресії, як способу реалізації соціального контролю, є дійсно ефективним (суспільна небезпечність поведінки; необхідність впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами; динаміка суспільно небезпечних діянь); 2) соціально-економічні, загальна вимога до яких полягає у необхідності попереднього розгляду питання про те, якими засобами слід доводити необхідність здійснення. Учений наголошує на розділенні принципу обліку можливостей системи кримінальної юстиції (процесуальна здійсненність переслідування і наявність ресурсів для криміналізації); 3) соціально-психологічні, адже при вирішенні питання про криміналізацію (декриміналізацію) треба враховувати соціально-правову психологію народу, рівень його правосвідомості [15, с. 256–264].

При подальшому вивченні підстав криміналізації втручання в діяльність судових органів, базуючись на уже класичних наукових розвідках, розвинутих і доповнених вітчизняними науковцями, вважаємо обґрунтованим оцінити найбільш значущі з них – суспільну небезпеку поведінки; її поширеність та динаміку; виконання прийнятих Україною на себе міжнародно-правових зобов'язань; наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; рівень суспільної правосвідомості.

Суспільна небезпека. Соціальні наслідки втручання в діяльність судових органів С. Яковлева пов'язує з їх політичною, економічною, соціально-психологічною, організаційною та іншою природою. Головний негативний соціальний наслідок указаних правопорушень – підриг демократії та верховенства права в Україні, оскільки незалежна судова влада є атрибутом останньої. У разі втручання в діяльність судових органів допускається порушення наявного балансу системи стримувань і противаг, що може призвести до узурпації влади, необґрунтованого розширення повноважень окремих органів державної влади чи посадових осіб. Поширеність розглядуваних кримінальних правопорушень певним чином відбивається й на інвестиційній привабливості України, що позначається на стабільності фінансової системи і стані соціально-економічного розвитку. Як показує світовий досвід, для того щоб у державі значно зріс обсяг прямих іноземних інвестицій, необхідно дотримуватися щонайменше двох основних вимог: 1) реальні гарантії для інвесторів у захисті їх права власності; 2) справедлива і незалежна судова система [18, с. 129].

Для унаочнення наведемо дані п'ятого щорічного опитування іноземних інвесторів, яке проводилося Європейською бізнес-асоціацією, Центром економічної стратегії та Dragon Capital. У 2020 р. недовіра до судової системи очолила антирейтинг перешкод для іноземних інвестицій, потіснивши з першого місця поширену корупцію (у 2016–2019 роках недовіра до судів посідала друге місце). За 10-бальною шкалою респонденти оцінили недовіру до судової системи як перешкоду для інвестицій у вісім з половиною балів. При цьому перезапуск судової системи був віднесений інвесторами до кроків, які матимуть позитивний вплив на інвестиційний клімат. Подібні результати були отримані і під час опитування Американської торговельної палати в Україні у 2021 році. Зокрема, 56 % респондентів визнали, що українські суди є найбільшою перешкодою для ведення бізнесу (це найвищий показник з-поміж інших інституцій). При цьому 93 % компаній зазначили, що впровадження реальної та ефективною судової реформи, верховенства права, справедливого правосуддя та викорінення корупції є стратегічним кроком № 1, який український уряд повинен зробити для досягнення економічного зростання, поліпшення бізнес-клімату та залучення іноземних інвестицій, тобто неефективність української судової системи є однією із головних перешкод для іноземних інвестицій [7, с. 58].

На суспільну небезпеку втручання в діяльність судових органів вказують такі ознаки складу ст. 376 КК України, як: основний безпосередній об'єкт делікту, який утворюють соціальні цінності відносин щодо здійснення правосуддя в країні; відкритий перелік способів (форм) протиправного втручання в діяльність судових органів; суспільно

небезпечні наслідки протиправної поведінки, що полягають у перешкоджанні запобіганню кримінальному правопорушенню чи затриманню особи, яка його вчинила; умисна форма вини, що доповнюється наявністю спеціальної мети у винуватого суб'єкта – перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Поширеність та динаміка. Дотримуємося думки, що сучасна практика недопущення та протидії випадкам втручання у процес відправлення правосуддя в Україні перебуває на неприйнятному для справедливих очікувань держави і соціуму рівні, особливо, якщо враховувати посилену латентність аналізованої протиправної поведінки. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, у 2020 р. обліковано 143 кримінальні правопорушення за ст. 376 КК України, у двох з яких особам вручено підозру, одне кримінальне правопорушення направлено до суду з обвинувальним актом. У 2021 р. їх обліковано, відповідно, 122, без випадків вручення підозри чи направлення до суду з обвинувальним актом; у 2022 р. обліковано 64 кримінальні правопорушення, у двох з яких особам вручено підозру, одне кримінальне правопорушення направлено до суду з обвинувальним актом [11]. Аналіз звітності щодо стану здійснення правосуддя місцевими судами свідчить про практично нульову практику розгляду деліктів, передбачених ст. 376 КК України – упродовж 2018–2022 років судами першої інстанції розглянуто два (!) провадження за ст. 376 КК, одне з яких завершено постановленням обвинувального вироку [2–6].

Аналізована судова звітність у частині осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, а також склад засуджених осіб не містить узагалі інформації про випадки втручання в діяльність судових органів, виділяючи, власне, лише факти погроз або насильства щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК). Наявна ситуація суттєво зменшує можливості кримінально-правової оцінки аналізованої протиправної поведінки та характеризується невинуватою вибірковістю, бо, наприклад, інформація про злочинні епізоди втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби (ст. 343 КК): кримінально-правова характеристика суб'єктного складу, призначене покарання чи звільнення від нього та інші моменти, – включені до судової статистики.

Водночас, здійснивши аналіз та співставивши дані кримінальної статистики (матеріалів Офісу Генерального прокурора і звітності щодо стану здійснення правосуддя) та інформації Вищої ради правосуддя (2021 р.), констатуємо суттєві відмінності у показниках облікованих органами кримінальної юстиції і суду та реєстром Вищої ради правосуддя випадків протиправного впливу в діяльність судових органів [14, с. 19–22]. Вказана диспропорція підтверджується й іншими дослідниками, сягаючи, за їх оцінками, 150 % [18, с. 127].

Виконання узятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань. Поява норми ст. 376 КК свідчить про виконання Україною узятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у закріпленні гарантій незалежності судових органів, суть яких зводиться до права на справедливий суд, який не може вважатися таким без дотримання вимог щодо незалежності та безсторонності. Серед останніх варто виділити міжнародно-правові стандарти універсального характеру (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та ін.); галузевого (Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 р., Основні принципи незалежності судових органів 1985 р., Європейська Хартія про статус суддів 1998 р. та ін.); стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів, а також прийняті на себе Україною зобов'язання у частині охорони незалежності правосуддя за допомогою кримінально-правових засобів впливу (Конвенція ООН проти транснаціональної злочинності 2000 р., Конвенція ООН проти корупції 2003 р.).

Водночас наявна практика ЄСПЛ вказує на непоодинокі випадки порушення Україною стандартів діяльності безстороннього та незалежного суду (справи: «Бантиш та інші проти України», заява № 13063/18, рішення від 06.10.2022; «Глущенко та Пустовий проти України», заяви № 68073/17 та 72743/17, рішення від 02.03.2023; «Денісов проти України», заява № 76639/11, рішення від 25.09.2018; «Михайлова проти України», заява № 10644/08, рішення від 06.03.2108; «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11, рішення від 09.01.2013; «Фельдман проти України», заяви №76556/01 та 38779/04, рішення від 08.04.2010) [12].

Наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони. Відповідно до п. 5 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» загальна чисельність поліції, що утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, до 01.01.2018 не може перевищувати 140 тисяч осіб. Штатна чисельність поліцейських, які утримуються за рахунок Державного бюджету, на 01.01.2022 р. становила 119 тисяч осіб [17]. Станом на 2020 р. в Україні нараховувалося понад 14 тис. слідчих, навантаження на яких, за словами начальника Головного слідчого управління М. Цуцкідзе, порівняно з працівниками інших підрозділів та слідчими інших правоохоронних органів, є, без перебільшення, надмірним [16, с. 4].

I. Медичким виконано аналіз бюджетних асигнувань на забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції та суду упродовж 2015–2019 рр., відзначено динаміку їх росту. Зокрема, видатки на забезпечення діяльності Національної поліції збільшилися з 14 672 007,1 тис. грн у 2015 р. до 28 771 369,0 тис. грн у 2019 р. [8, с. 242–243]. Зважаючи на збільшення розміру бюджетних асигнувань та беручи до уваги загальну позитивну оцінку діяльності слідчих підрозділів, за результатами моніторингу щорічної звітності Національної поліції України про результати роботи, робимо висновок щодо наявності в держави матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони втручання в діяльність судових органів.

Рівень суспільної правосвідомості. Серед науковців обстоюється теза, що визнання діянь злочинними неможливе без врахування соціально-психологічних та історичних чинників, оскільки без відповідності цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості й вимогам громадської думки норми кримінального закону не діятимуть або, діючи тільки завдяки державному примусу, не виконуватимуть свої функції. Для того щоб норми кримінального закону могли реально впливати на поведінку людей, вони повинні бути соціально-психологічно й традиційно-історично обґрунтовані.

Дані численних соціологічних опитувань щодо довіри громадян України до здійснення правосуддя у державі вказують, що переважна більшість респондентів надає негативну оцінку діяльності судової влади, яка супроводжується ухваленням замовних рішень, підвищеним рівнем корупційності, системними проявами втручання й тиску на суддів. Очевидно, що населення держави, спостерігаючи вказану ситуацію й будучи очевидцями відсутності упродовж проведення численних етапів судової реформи її позитивних наслідків, адресує до органів державної влади вимогу вжиття дієвих заходів впливу, у тому числі й найбільш суворих – кримінально-правових.

Висновки. З метою мінімізації ризиків протиправного впливу на діяльність судових органів, зважаючи на викликану ними загрозу належному функціонуванню владних і соціальних інституцій в країні, розвою демократичних принципів існування, дотриманню законних прав та інтересів людини і громадянина; зважаючи на об'єктивність даних про поширеність і динаміку такої практики, вважаємо, що саме кримінально-правові заходи реагування до винуватих суб'єктів є найбільш дієвими та ефективними, будучи об'єктивно необхідними до появи та подальшого збереження і розвитку. Аналіз підстав криміналізації та подальшого збереження відповідальності за втручання в діяльність судових органів дав змогу зробити висновок як про їх дотримання законодавцем під час ухвалення Кримінального кодексу у 2001 р., так і про актуальність у контексті сучасної державної політики у сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.
2. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 08.05.2023).
3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 08.05.2023).
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 08.05.2023).
5. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 08.05.2023).
6. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 08.05.2023).
7. Смалюк Р., Руда Т. Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU JUSTICE SCOREBOARD 2022. Київ : Центр політико-правових реформ, 2022. 68 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Matrix_2022_ukr.pdf (дата звернення: 08.05.2023).

звернення: 08.05.2023).

8. Медичкий І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2020. 314 с.

9. Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.)* ; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 210–213.

10. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (дата звернення: 10.08.2023).

11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2020–2022 рр.). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravorporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення: 02.05.2023)

12. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini>. (дата звернення: 09.08.2023).

13. Баулін Ю. В., Буроменський М. В., Голіна В. В. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / заг. ред. акад. НАПрН України Ю. В. Бауліна. Київ: ВАПЕ, 2015. 688 с.

14. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя та інших рішень Вищої ради правосуддя щодо вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у 2021 році. URL: <https://hcj.gov.ua/page/uzagalnennya>. (дата звернення: 20.04.2023).

15. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

16. Цуцкірідзе М. Слідчий – основна рушійна сила кримінального впровадження. *Юридичний вісник України*. 2020. № 30. С. 4–5.

17. Штатна чисельність. *Офіційний вебпортал Національної поліції України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/shtatna-chiselnist>. (дата звернення: 09.08.2023).

18. Яковлева В. С. Втручання в діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. С. 126–131.

Надійшла до редакції 17.08.2023

References

1. Balobanova, D. O. (2020) *Dynamika kryminalnoho prava: doktrynalni polozhennia [Dynamics of criminal law: doctrinal provisions]* : monohrafiia. Odesa : Feniks, 358 p. [in Ukr.].

2. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2018 rik [Report of the courts of first instance on consideration of criminal proceedings for 2018]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

3. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2019 rik [Report of the courts of first instance on consideration of materials of criminal proceedings for 2019]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

4. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2020 rik [Report of the courts of first instance on consideration of criminal proceedings for 2020]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

5. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2021 rik [Report of the courts of first instance on consideration of criminal proceedings for 2021]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

6. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2022 rik [Report of the courts of the first instance on consideration of criminal proceedings for 2022]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

7. Smaliuk, R., Ruda, T. (2022) *Matrytsia ukrainskoho pravosudiva: otsinka ukrainskoi systemy pravosudiva za metodykoiu EU JUSTICE SCOREBOARD 2022 [Matrix of Ukrainian justice: evaluation of the Ukrainian justice system according to the EU JUSTICE SCOREBOARD 2022 methodology]*. Kyiv : Tsentr polityko-pravovykh reform, 68 p. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Matrix_2022_ukr.pdf (access date: 08.05.2023). [in Ukr.].

8. Medytskyi, I. B. (2020) *Naslidky zlochynnosti v Ukraini: teoretychni i prykladni aspekty [Consequences of crime in Ukraine: theoretical and applied aspects]* : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Suprun V. P., 314 p. [in Ukr.].

9. Pashchenko, O. O. (2013) *Obstavyny, shcho vyznachaiut sotsialnu obumovlenist okhoronnykh kryminalno-pravovykh norm (zakoniv pro kryminalnu vidpovidalnist). Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti [Circumstances determining the social conditioning of protective criminal law norms (laws on criminal responsibility). Actual problems of criminal liability]* : materialy Mizhnarodnoi

naukovo-prakt. konf., 10-11 zhovt. 2013 r. / redkol.: V. Ya. Tatsii (holov. red.), V. I. Borysov (zast. holov. red.) ta in. Kharkiv : Pravo, pp. 210–213. [in Ukr.].

10. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky [About the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (access date: 10.08.2023). [in Ukr.].

11. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia (2020–2022 rr.) [On registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation (2020–2022)]. Ofis Heneralnogo prokurora. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yikh-dosudovogo-rozsliduvannia-2> (access date: 02.05.2023). [in Ukr.].

12. Rishennia shchodo Ukrainy, vyneseni Yevropeiskym sudom z prav liudyny [Decisions regarding Ukraine issued by the European Court of Human Rights]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennia-schodo-ukraini-vyneseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini> (access date: 09.08.2023). [in Ukr.].

13. Baulin, Yu. V., Buromenskyi, M. V., Holina, V. V. (2015) Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy [Modern criminal legal system in Ukraine: realities and prospects] : monohrafiia / zah. red. akad. NAPrN Ukrainy Yu. V. Baulina. Kyiv: VAITE, 688 p. [in Ukr.].

14. Uzagalnennia praktyky rozghliadu Vyschoiu radoiu pravosuddia povidomlen suddiv pro vtruchannia v yikhniu diialnist yak suddiv shchodo zdiisnennia pravosuddia ta inshykh rishen Vyschoi rady pravosuddia shchodo vzyhttia zakhodiv zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia u 2021 rotsi [Generalization of the practice of consideration by the High Council of Justice of judges' notifications about interference in their activities as judges regarding the administration of justice and other decisions of the High Council of Justice regarding taking measures to ensure the independence of judges and the authority of justice in 2021]. URL: <https://hcj.gov.ua/page/uzagalnennia> (access date: 20.04.2023). [in Ukr.].

15. Fris, P. L. (2005) Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal law policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Kyiv : Atika, 332 p. [in Ukr.].

16. Tsutskiridze, M. (2020) Slidchy – osnovna rushiina syla kryminalnogo vprovadzhennia [The investigator is the main driving force of criminal investigation]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. № 30, pp. 4–5. [in Ukr.].

17. Shtatna chyselnist [Staff size]. *Oftsiyni vebportal Natsionalnoi politsii Ukrainy*. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/shtatna-chyselnist> (access date: 09.08.2023). [in Ukr.].

18. Iakovlieva, V. S. (2020) Vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv v Ukraini: otsinka suchasnoho stanu [Intervention in the activities of judicial bodies in Ukraine: assessment of the current state]. *Pytannia boroty zi zlochynnistiu*. № 40, pp. 126–131. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vasyl Pulyk. Grounds for criminalization of behavior related to attempts to unlawfully correct the administration of justice (article 376 of the Criminal Code of Ukraine). The purpose of the study is to find out the grounds for criminalizing interference with the judiciary (Article 376 of the Criminal Code), as well as the relevance of their further preservation at the current stage of development of the crime prevention policy.

The social danger of interference in the judiciary is associated with a real threat to the further existence of Ukraine as a democratic, social and legal state with the rule of law. The analyzed unlawful behavior is characterized by its negative consequences both at the macro level (low image rating of Ukraine in the international arena, risks to investment attractiveness, opportunities for adoption and legalization of unlawful decisions by state and local authorities, officials, etc.) and at the individual level, which is expressed in distrust of the judiciary as a whole and, accordingly, the search for other, alternative means of resolving conflict situations. The author substantiates the thesis that the current practice of preventing and counteracting cases of interference with the administration of justice in Ukraine is at a level unacceptable to the fair expectations of the State and society. The emergence of Article 376 of the Criminal Code indicates that Ukraine has fulfilled its international legal obligations to guarantee the independence of the judiciary. At the same time, the case law of the European Court of Human Rights indicates that Ukraine has repeatedly violated the standards of an impartial and independent court. The author confirms the thesis that the State has material resources to introduce the analyzed criminal law prohibition. The criminalization and further preservation of liability for interference with the judiciary is in line with the public consciousness and the public's need for the independence of judges in the administration of justice.

Keywords: *criminalization, grounds for criminalization, criminal law prohibition, justice, interference with the judiciary, public danger, public legal consciousness.*

УДК 347.9
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-312-318

Олег СОЛОХА[©]

аспірант

(Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, м. Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ УХВАЛ СУДУ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено проблемні питання оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання ухвал суду у цивільних справах. На підставі системного аналізу положень цивільно-процесуального та виконавчого законодавства, зроблено висновки про існування окремих проблем правового рулювання процедури оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців. Запропоновано відповідні зміни до ч. 1–3 та ч. 5 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», які спрямовані на досягнення більш чіткої детермінації процедур оскарження дій або бездіяльності виконавців, і більш повної реалізації сторонами виконавчого провадження своїх прав та законних інтересів.

Ключові слова: ухвала суду, виконавче провадження, державний виконавець, приватний виконавець, судове рішення.

Постановка проблеми. Право на оскарження в процесі виконання ухвал в цивільній справі, як і будь-яких інших ухвал, прямо впливає зі змісту Конституції України, оскільки є невід'ємним елементом в структурі права на захист.

Відповідно до ст. 55 Конституції України «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1]. Оскарження в суді є лише одним із проявів права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та осіб, які виконують ухвали цивільного суду в примусовому порядку. Логіка ст. 55 Конституції України в частині можливості користуватися всіма незабороненими способами та засобами захисту прав свідчить про те, що оскарження можливо і в інший спосіб.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» однією із засад його здійснення є гарантія «забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців» [2]. Ця норма є цілком конкретною та імперативною, а отже, передбачає законодавчо встановлений порядок оскарження таких дій чи бездіяльності. Держава однаково гарантує можливість оскарження дій чи бездіяльності як для державного, так і для приватного виконавця, але вочевидь, що процедури такого оскарження мають суттєві відмінності, а сторони виконавчого провадження отримують розширені можливості для оскарження дій державного виконавця, і цей дисбаланс правового статусу державного та приватного виконавців законодавець не усуває.

Подібна ситуація створює потенційні ризики, оскільки інститут приватних виконавців нині має досить неоднозначні оцінки. Клієнтоорієнтованість і персональна зацікавленість у досягненні бажаного для стягувача результату, як правило, є каталізатором активності і гнучкості приватних виконавців у вчиненні виконавчих дій. Водночас ці ж фактори інколи є причиною порушень вимог закону.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень були предметом дослідження таких вчених, як С. Фурса, О. Верба-Сидор, І. Мельник, С. Щербак, І. Андронов, А. Автрогов тощо. Проте

процесуальна реформа 2017 року і реформа виконавчого провадження актуалізують необхідність переосмислення чинного законодавства щодо оскарження рішень виконавців та практики його застосування.

Метою статті є визначення проблем оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання ухвал суду у цивільних справах та розробка відповідних законодавчих пропозицій їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Частиною 2 ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» встановлено, що державний виконавець та приватний виконавець повинні здійснювати свою професійну діяльність сумлінно, не розголошувати в будь-який спосіб професійну таємницю, поважати інтереси стягувачів, боржників, третіх осіб, не принижувати їхню гідність [3]. Отже, можливість оскарження дій або бездіяльності державних виконавців є гарантією прав фізичних і юридичних осіб у виконавчому провадженні. Рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ухвали в цивільних справах, відповідно до ст. 447 ЦПК України, можуть бути оскаржені сторонами виконавчого провадження до суду, який видав виконавчий документ, а іншими учасниками виконавчого провадження та особами, які залучаються до проведення виконавчих дій, – до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом [4].

Отже, законодавець визначає дві моделі оскарження дій чи бездіяльності виконавців: адміністративну та судову.

Системний аналіз положень законодавства визначає наявність трьох можливих незалежних процедур оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання ухвал, які є в межах двох моделей – адміністративної та судової:

– в межах судової моделі – оскарження в порядку ст. 447–453 ЦПК України;

– в межах адміністративної:

а) оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців в адміністративному суді в порядку КАС України, як актів органів державної влади (судово-адміністративний порядок);

б) направлення скарг безпосередньому керівництву органів ДВС, в яких працюють виконавці, що здійснюють примусове виконання судових ухвал, а також керівництву органів в системі ДВС України вищого рівня (адміністративно-управлінський порядок).

Аналізуючи судову модель та адміністративно-управлінський порядок в межах адміністративної моделі оскарження рішень, дій або бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання ухвал у цивільних справах, доцільно звернути увагу насамперед на лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.01.2013 № 24-152/0/4-13 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі», яким визначається, що «юрисдикційність розгляду скарг на рішення, дії та бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи ДВС залежить від спеціалізації суду, який ухвалив рішення, що підлягає примусовому виконанню органами ДВС. У разі звернення особи зі скаргою на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи ДВС під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ЦПК України, така скарга підлягає розгляду судом згідно з ЦПК України, оскільки суд з-поміж іншого виконує функцію контролю за обов'язковістю та повнотою виконання судового рішення» [5].

Отже, оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців є елементом судового контролю, а отже, розгляд таких скарг в судовому порядку повинен насамперед спиратися на принципи організації наглядової функції судів, що означає обмеженість суб'єктного складу подання таких скарг.

Проте відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» «рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом» [2]. Вважаємо це формулювання занадто обмеженим та неповним з погляду місця вказаної норми в ЦПК України – процесуальному законодавстві

– і водночас занадто неконкретним з погляду законодавства України про виконавче провадження. Така позиція пояснюється:

– по-перше, виконуючи функцію контролю за повнотою та обов'язковістю виконання судового рішення, суди загальної юрисдикції не можуть не брати до уваги порушення законодавства про виконавче провадження, що можуть бути в діяльності приватних виконавців. Ми розуміємо, що суд обмежується законодавцем у впливі на приватних виконавців через їх особливий статус, натомість розширюючи суб'єктний склад органів контролю за діяльністю державних виконавців, як посадових осіб органів державної влади;

– по-друге, якщо йдеться про примусове виконання судового рішення в порядку виконавчого провадження, то незрозумілим є право будь-яких інших осіб, крім сторін виконавчого провадження, впливати на діяльність виконавців шляхом оскарження їх дій. Таке розширення суб'єктного складу сприяє лише затягуванню процесу примусового виконання судових рішень.

Отже, ми пропонуємо наділити правом на оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців як державних, так і приватних, а також посадових осіб органів ДВС України виключно сторін виконавчого провадження. Більше того, ми пропонуємо суттєво розширити можливості сторонам виконавчого провадження оскаржувати діяльність приватних виконавців. Треба звернути увагу, що ЦПК України ухвалено до того, як було запроваджено інститут приватних виконавців. Але діяльність останніх на цей час продемонструвала наявність великої кількості системних порушень законодавства про виконавче провадження приватними виконавцями в частині недотримання балансу прав та інтересів сторін виконавчого провадження.

Що ж до власне рішень та дій, які підлягають оскарженню, то ч. 2 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» зазначено, що «рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень інших органів (посадових осіб), у тому числі постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору, постанов приватного виконавця про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів, можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом» [2]. Системний аналіз цієї норми також свідчить про її обмеженість та неповноту правового регулювання, з огляду на таке:

– по-перше, ця норма стосується виключно державних виконавців та посадових осіб органів системи ДВС України. Про це вже зазначалося вище, що за умови такого підходу законодавця, коли рішення та дії приватних виконавців залишаються поза юрисдикцією адміністративних судів, вбачається за доцільне розширити можливості для оскарження їх діяльності через суди, які виносили рішення, що підлягають примусовому виконанню. Але при цьому ми наполягаємо на позиції законодавця про неможливість оскарження саме в судах адміністративної юрисдикції рішень приватних виконавців, оскільки вони не є суб'єктами державно-владних відносин на відміну від державних виконавців;

– по-друге, перелік постанов, які підлягають оскарженню в адміністративному суді, повинен бути вичерпний, що суттєво підвищить ефективність судового розгляду таких скарг, а також мінімізує випадки зловживання сторонами виконавчого провадження своїми правами, особливо в частині виконання ухвал у цивільних справах, які не є остаточними рішеннями по справі, а спрямовуються на забезпечення всебічності її розгляду;

– по-третє, вказуючи на можливість оскарження рішень посадових осіб органів ДВС України, законодавець не зазначає, однак, що це за рішення, а в такому загальному формулюванні, яке зазначене в ч. 2 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», вбачається суто формальне дублювання положень КАС України, відповідно до якого рішення посадових осіб органів державної влади підлягають оскарженню в порядку адміністративного судочинства. Очевидно, йдеться про рішення, що ухвалюються начальниками органів ДВС чи керівниками вищих органів в системі ДВС України щодо вправлення помилок чи порушень законодавства в межах конкретного виконавчого провадження, але нами в подальшому буде доведена позиція щодо того, що недоцільно втручатися будь-якій іншій особі, крім державного виконавця, в процес примусового виконання судового рішення, в тому числі ухвали, у цивільних справах.

Зважаючи на викладене вище, ми пропонуємо включити в положення ч. 2 ст. 74

Закону України «Про виконавче провадження» вичерпний перелік постанов державного виконавця, які підлягають оскарженню в порядку адміністративного судочинства, а саме постанови: про відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення); про прийняття до виконання виконавчого документа (крім судового рішення); про стягнення виконавчого збору; про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів; накладення/зняття арешту на майно (кошти); про відстрочення або розстрочення виконання рішення (крім судового рішення); про звернення стягнення на майно боржника; про передачу майна стягувачу в рахунок погашення боргу; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами; про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання; про зупинення вчинення виконавчих дій за виконавчим документом (крім судового рішення); про зупинення/продовження виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення); про закінчення виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення).

Ми вважаємо, що зазначений перелік є вичерпний з урахуванням тих умов, які визначаються окремо та виключно для рішень, що підлягають примусовому виконанню, але виносилися не в судовому порядку.

Суттєвим недоліком законодавчого регулювання процедури оскарження рішень, дій або бездіяльності саме державних виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби ми вважаємо наділення начальника відділу ДВС України, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець та керівника вищого органу ДВС України правом самостійно виносити постанови та ухвалювати рішення в межах виконавчого провадження, яке ними не здійснюється. Це право прямо передбачене ч. 3 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [2]. Логіка законодавця виходить із того, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, яке відбувається в адміністративно-управлінському порядку, передбачає комплекс заходів, природа яких походить із державно-управлінського характеру відносин всередині органів ДВС України, де державні виконавці є посадовими особами, що перебувають на певній ланці ієрархії органів державної влади. Це дає право їх безпосередньому керівництву втручатися в їх діяльність з метою прямого усунення порушень законодавства.

Така логіка притаманна для всіх випадків оскарження процесу виконання посадових обов'язків всіх без винятку державних службовців, але в контексті примусового виконання судових рішень вона є хибною за таких підстав:

– по-перше, інформація, яка міститься в матеріалах виконавчого провадження, може мати режим конфіденційною, а отже, не підлягає розголошенню третім особам, якими є всі інші особи, що не мають статусу виконавців у конкретному виконавчому провадженні, або є його сторонами. Державні виконавці, відкриваючи конкретне виконавче провадження, набувають відповідного правового статусу, в тому числі і щодо кола обов'язків під час використання інформації виконавчого провадження. Начальники органів ДВС або керівники вищих органів в системі ДВС України такого статусу не отримують, а отже, і не набувають відповідних обов'язків;

– по-друге, будь-які інші посадові особи, крім державного виконавця, на виконанні в якого перебуває конкретне судове рішення, позбавлений повноти інформації щодо стану такого виконавчого провадження. Ті матеріали, які начальники органів ДВС або керівники вищих органів можуть отримати з Автоматизованої системи виконавчого провадження, є неповною через те, що до неї не вносяться певні документи, що не мають правостановлюючого ефекту, але впливають на порядок та спосіб виконання судового рішення. Матеріали виконавчого провадження в паперовому вигляді містять в собі значно більше інформації, але їх вивчення потребує певного часу, а у випадку, якщо оскаржуються зведені виконавчі провадження з великою кількістю виконавчих документів, їх вивчення може виходити за часові межі розгляду скарг, що встановлені законодавством;

– по-третє, характер владно-управлінських відносин, який панує в органах державної влади загалом і в органах ДВС України зокрема, надає значно більше можливостей для здійснення контролю за діяльністю державних виконавців або

реагування на оскарження їх дій чи бездіяльності шляхом видання відповідних управлінських актів у формі наказів чи розпоряджень, які є обов'язковими для реагування та виконання державними виконавцями.

Ми погоджуємося з позицією законодавця стосовно того, що начальник органу ДВС або керівник вищого рівня дійсно можуть звернути увагу на необхідність виправити допущені державним виконавцем у процесуальних документах, граматичні чи арифметичні помилки або зобов'язати його провести виконавчі дії в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Але ми не погоджуємося із формою такого реагування у вигляді самостійної постанови в межах конкретного виконавчого провадження. Така постанова містить в собі ризики того, що її винесення не зупиняє виконавчої дії, яка вчиняється виконавцем, а про наявність такої постанови він банально може бути необізнаний. В такому разі виникає ситуація, коли подальші дії державного виконавця вже апіорі стають такими, що містять порушення законодавства. Крім того, винесення самостійної постанови також є об'єктом оскарження, що може призвести до штучного затягування процесу примусового виконання судового рішення, не досягаючи при цьому головної мети – забезпечення законності в процесі реалізації виконавчого провадження.

Тож ми обстоюємо думку щодо недоцільності та недоречності прямого втручання керівництва державного виконавця в процес здійснення ним виконавчого провадження.

Особливу увагу треба надати також недоцільному, на нашу думку, обмеженню строків оскарження рішень, дій або бездіяльності державних виконавців. Відповідно до ч. 5 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [2] законодавець надає для такого оскарження строк у розмірі 10 днів у випадку вчинення дій, що суперечать законодавству та всього лише три дні для оскарження бездіяльності. Крім того, встановлення чіткого початку перебігу таких строків з дня, «коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи законних інтересів», не відповідає критеріям повноти реалізації судового рішення, а також дотримання власне самих прав сторін виконавчого провадження. Незрозумілим є, в який саме спосіб особа могла дізнатися про бездіяльність державного виконавця, а також чому законодавець визначає лише триденний термін для оскарження у випадку його бездіяльності. Очевидно невчинення дій будуть продовжуватися і в подальшому, але такі короткі строки оскарження означитимуть лише обмеження у правах сторін виконавчого провадження. Різні терміни для вчинення тієї ж самої дії – оскарження дії та бездіяльності виконавця – також викликають питання щодо логіки їх законодавчого обґрунтування.

Висновки. Отже, зважаючи на викладені вище висновки та результати системного аналізу положень ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», доцільно запропонувати нову редакцію частин першої–третьої та п'ятої, виклавши їх у такій редакції:

«1. Рішення, дії чи бездіяльність приватного виконавця, а також державного виконавця та інших посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами виконавчого провадження або прокурором у справі до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом.

2. Рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень інших органів (посадових осіб) можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом.

Перелік рішень державного виконавця, які підлягають такому оскарженню, є вичерпним та містить у собі постанови: про відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення); про прийняття до виконання виконавчого документа (крім судового рішення); про стягнення виконавчого збору; про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів; накладення/зняття арешту на майно (кошти); про відстрочення або розстрочення виконання рішення (крім судового рішення); про звернення стягнення на майно боржника; про передачу майна стягувачу в рахунок погашення боргу; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами; про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України;

про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування

вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю; про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання; про зупинення вчинення виконавчих дій за виконавчим документом (крім судового рішення); про зупинення/продовження виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення); про закінчення виконавчого провадження за виконавчим документом (крім судового рішення).

3. Рішення, дії або бездіяльність державного виконавця також можуть бути оскаржені сторонами виконавчого провадження до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець. Рішення, дії та бездіяльність начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, можуть бути оскаржені до керівника органу державної виконавчої служби вищого рівня.

Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, при здійсненні контролю за рішеннями, діями державного виконавця під час виконання рішень має право у разі, якщо вони суперечать вимогам закону, видати наказ про скасування, відміну чи відкладення рішення, в тому числі постанови, винесеної у виконавчому провадженні. Такий наказ є обов'язковий для виконання державним виконавцем, що здійснює примусове виконання судового рішення. За результатами перевірки виконання такого наказу начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, повідомляє скаржника. Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або виконавець з власної ініціативи чи за заявою сторони виконавчого провадження може перевірити дотримання законності під час здійснення виконавчого провадження державним виконавцем та в разі виявлення помилок чи описок у процесуальних документах, винесених у виконавчому провадженні, виносить наказ про виправлення таких помилок чи описок, який є обов'язковим для виконання державним виконавцем шляхом винесення останнім відповідної постанови у виконавчому провадженні.

Керівник вищого органу державної виконавчої служби у разі виявлення порушень вимог закону видає наказ про скасування, відміну чи відкладення рішення, в тому числі постанови, винесеної у виконавчому провадженні. Такий наказ є обов'язковий для виконання державним виконавцем, що здійснює примусове виконання судового рішення шляхом винесення останнім відповідної постанови у виконавчому провадженні. За результатами перевірки виконання такого наказу керівник вищого органу державної виконавчої служби повідомляє скаржника. Начальник відділу державної виконавчої служби та/або керівник вищого органу державної виконавчої служби не мають права самостійно виносити процесуальні рішення у вигляді постанов та вчиняти інші дії у виконавчому провадженні, в якому вони не мають статусу державного виконавця.

4. Рішення та дії приватного або державного виконавця, посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені протягом місяця після того, як особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи законних інтересів. Рішення приватного або державного виконавця про відкладення проведення виконавчих дій може бути оскаржене після того, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи законних інтересів. Така скарга направляється один раз начальнику відділу державної виконавчої служби. У випадку, коли порушення прав, свобод чи законних інтересів, на думку сторони виконавчого провадження, не відбулося, скаржник звертається із скаргою щодо цього до керівника вищого органу державної виконавчої служби. Подання таких скарг не позбавляє сторону виконавчого провадження звернутися з відповідною скаргою на рішення, дії чи бездіяльність виконавця до суду. Після звернення з такою скаргою до суду розгляд скарги поданої цією ж особою з цього ж питання начальнику органу державної виконавчої служби або керівнику вищого органу державної виконавчої служби закінчується, а скарга повертається скаржнику».

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n699>.
3. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

5. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.01.2013 № 24-152/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-152740-13#Text>.

Надійшла до редакції 31.08.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
2. Pro vykonavche provadzhennia [On enforcement proceedings] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016l. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n699>. [in Ukr.].
3. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv [On the bodies and persons engaged in the enforcement of court decisions and decisions of other bodies] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>. [in Ukr.].
4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukr.].
5. Pro praktyku rozghliadu sudamy skarh na rishennia, dii abo bezdiialnist derzhavnoho vykonavtsia chy inshoi posadovoi osoby derzhavnoi vykonavchoi sluzhby pid chas vykonannia sudovoho rishennia u tsyvilnii spravi [On the practice of consideration by courts of complaints against decisions, actions or omissions of a state bailiff or other official of the state enforcement service in the course of enforcement of a court decision in a civil case] : lyst Vysheho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 28.01.2013 № 24-152/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-152740-13#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Solokha. Problems of appealing decisions, actions or inaction of bodies and persons enforcing court orders in civil cases. The article deals with the problematic issues of appealing against decisions, actions or omissions of bodies and persons which enforce court rulings in civil cases. The author establishes that the right to appeal in the course of enforcement of court rulings in civil cases, as well as any other court rulings, directly follows from the content of the Constitution of Ukraine, since it is an integral element in the structure of the right to defence.

The author establishes that the legislator defines two models of appealing against actions or omissions of bailiffs: administrative and judicial.

A systematic analysis of the legislative provisions determines that there are three possible independent procedures for appealing against decisions, actions or omissions of bodies and persons engaged in enforcement of court rulings which exist within two models – administrative and judicial: within the judicial model – appeal under Articles 447-453 of the Code of Civil Procedure of Ukraine; within the administrative model: a) appeal against decisions, actions or omissions of state bailiffs in an administrative court under the Code of Administrative Procedure of Ukraine as acts of public authorities; b) filing complaints to the direct management of the SES bodies where bailiffs enforcing court decisions work, as well as to the management of higher-level bodies in the SES system of Ukraine.

Based on a systematic analysis of the provisions of civil procedure and enforcement legislation, the author concludes that there are certain problems of legal management of the procedure for appealing against decisions, actions or inactions of bailiffs in terms of the subject composition, terms of appeal, etc. The author proposes appropriate amendments to Parts 1-3 and Part 5 of Article 74 of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" aimed at achieving a clearer determination of the procedures for appealing against actions or omissions of bailiffs and a more complete exercise by the parties to enforcement proceedings of their rights and legitimate interests.

Keywords: *court order, enforcement proceedings, state enforcement officer, private enforcement officer, court decision.*

УДК 343.85:343.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-319-325

Олена ТЕЛЕНЬ©

аспірант

(Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна)

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЗНАВАЧА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті окреслено мету та завдання діяльності дівзнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Зроблено висновок, що мета окреслює стратегічний рівень діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, а завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням, які деталізують загальну та спеціальну мету. Головні кримінальні процесуальні завдання діяльності дівзнавача визначені у ст. 2 й реалізуються шляхом наданих повноважень, визначених ст. 40-1 КПК України, безпосередньо залежать від видів злочинних практик, які виявляє й розслідує дівзнавач, а саме кримінальних проступків із реалізацією кримінологічної складової – запобігання кримінальним правопорушенням шляхом первинного накопичення емпіричного матеріалу, створення інформаційно-аналітичної бази щодо причин та умов злочинності й визначення ефективних засобів запобігання.

Ключові слова: мета, завдання, дізнання, дівзнавач, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, кримінальне провадження, запобігання.

Постановка проблеми. Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків, а дівзнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України у випадках, установлених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [1]. Кримінальний проступок є одним із видів кримінального правопорушення, діяння (дія чи бездіяльність), передбачене Кримінальним кодексом (далі – КК) України, за вчинення якого призначається основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [2].

Для ефективного функціонування інституту дізнання до кримінального процесуального законодавства України були внесені зміни та доповнення, що стосуються процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (2018 р.), в Україні з 1 липня 2020 р. запроваджено інститут кримінальних проступків [3].

Водночас кількість вчинених кримінальних проступків викликає серйозне занепокоєння. Наприклад, згідно з офіційними статистичними даними, у 2020 р. з числа кримінальних правопорушень злочини становили 262 339 (72,7 %), а кримінальні проступки – 98 283 (27,3 %), у 2021 р. – 220 736 (68,7 %) та 100 707 (31,3 %) відповідно, у 2022 р. – 288 279 (79,7 %) та 73 543 (20,3 %) відповідно [4].

Тому залишається актуальною проблема запобігання кримінальним правопорушенням дівзнавачами. Наявність вказаної проблеми вимагає наукового узагальнення практики застосування чинного кримінального процесуального законодавства України про процесуальну профілактичну діяльність дівзнавача, з'ясування можливостей підвищення її ефективності.

© О. Телень, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1390-8179>

olena.telenn@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Теоретико-методологічною основою статті є праці українських учених, які займалися проблемами профілактичної функції у кримінальному процесі, зокрема: Ю. Бауліна, В. Голіни, Б. Головкина, О. Джужі, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, О. Колба, О. Литвака, О. Литвинова, В. Мальяренка, С. Мірошніченка, О. Омельченка, В. Тулякова, С. Чернявського, М. Цуцкірідзе тощо. Здобутки поіменованих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються кримінологічної системи запобігання кримінальним правопорушенням і створюють передумови для ефективного їх дослідження в умовах реформування кримінального процесуального законодавства та органів кримінальної юстиції. Водночас їхні дослідження об'єктивно обмежувались попередніми періодами розвитку кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, а тому праксеологічні засади мети та завдань діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням залишаються неповною мірою опрацьованими.

Метою статті є окреслення мети та завдань діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Сутність дізнання полягає в максимально швидкому задіянні інституту досудового розслідування, що передбачає залучення всіх організаційних і процесуальних ресурсів у межах, визначених законодавством України для відновлення прав і свобод людини та громадянина. Така діяльність передусім має організаційний характер, але дії, які безпосередньо вчиняє дізнавач у досудовому розслідуванні, безперечно, мають процесуальний характер. Тож зазначене вище визначає зміст цього процесу з позиції кримінології.

Мета окреслює стратегічний рівень діяльності у сфері боротьби зі злочинністю, а завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням, які деталізують загальну та спеціальну мету. Завдання деталізують мету, зважаючи на те, що категорія «завдання» означає цілі, досягнення яких бажане до визначеного моменту часу в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення [5]. Якщо мета діяльності дізнавача – це стратегічний рівень діяльності, то завдання є проявом тактики запобігання кримінальним правопорушенням. Через це завдання безпосередньо залежать від кримінальної процесуальної діяльності.

Здійснюючи правоохоронну функцію, держава вирішує завдання, що стоять перед нею, насамперед щодо правової охорони та правового управління суспільством [6, с. 8]. Завдання правоохоронної системи держави – це основні цілі організації та діяльності правоохоронних органів держави, що спрямовані на гарантування безпеки та захисту конституційних права, свобод і законних інтересів людини та громадянина, держави та суспільства загалом, з метою збереження суверенітету, територіальної цілісності держави, а також створення умов для якнайшвидшого відновлення порушених прав і свобод [7, с. 129].

Загальна мета діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням є тотожною меті діяльності інших органів правопорядку. Вона впливає з їх призначення – забезпечення кримінологічної безпеки суспільства [8]. Отже, з кримінологічного погляду загальну мету функціонування органів сектора безпеки варто розглядати як забезпечення кримінологічної безпеки.

Безпека на рівні суспільної свідомості являє собою відсутність небезпеки, збереження чи надійність, і це поняття вживається стосовно найрізноманітніших процесів як природних, так і соціальних [9, с. 27]. На рівні буденної свідомості безпека розуміється як стан і міра захищеності суб'єкта від загроз, шкоди або збитку. Безпека в загальному значенні як відсутність небезпеки широке поняття, що оцінює стан системи відносин між людьми, які здійснюються безпосередньо або опосередковано [10]. Причому в основі цих відносин лежать інтереси в тій чи іншій сфері життєдіяльності. У словнику української мови безпека визначається як «відсутність небезпеки, збереження та надійність» [11, с. 367].

Забезпечення кримінологічної безпеки – це діяльність держави, суспільства загалом та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтримці соціально прийнятної рівня захищеності основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від злочинних посягань. Стратегія забезпечення кримінологічної безпеки є складовою частиною більш глобальних стратегій; її мета полягає в недопущенні прояву криміногенних (стимулюючих злочинність) і, власне, кримінальних (проявів злочинності)

в конкретних кримінально каранних діях) загроз національному та міжнародному спокою [8, с. 431].

Основний зміст кримінологічної безпеки полягає у недопущенні як криміногенних, так і кримінальних загроз безпеці особи, суспільства і держави, джерелами яких є: особи, від яких можна очікувати вчинення злочинів, злочинці, злочини, злочинність та умови, що їй сприяють [12, с. 220].

Отже загальна мета діяльності випливає з призначення органів сектора безпеки держави, а саме забезпечення кримінологічної безпеки (захист прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від кримінальних протиправних посягань). У системі кримінальної процесуальної діяльності дізнавача важливе місце посідають заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які здійснюються органами дізнання під час розслідування кримінальних проступків.

У зв'язку з викладеним потребує дослідження питання боротьби зі злочинністю й у контексті окреслення проблеми запобігання як дієвого засобу забезпечення національної безпеки держави.

Для позначення превентивної діяльності як запобігання кримінальним правопорушенням в кримінології застосовують терміни «запобігання», «профілактика», «попередження», «відвернення», «припинення». Зауважимо, що до сьогодні в юридичній науці триває полеміка щодо змісту та співвідношення зазначених понять [13].

Виконаний аналіз показав, що термін «запобігання кримінальним правопорушенням (злочинності)» за змістом є узагальнюючим для понять «профілактика», «припинення» та «відвернення».

Спеціальна мета діяльності спрямована на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, шляхом визначених повноважень у ст. 40-1 КПК України та спеціальними законами, які регулюють діяльність органів дізнання, зазначених у п. 4-1 ст. 3 КПК України. Зокрема, відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Отже, до загальних завдань діяльності дізнавача треба віднести захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

До спеціальних завдань, які стоять на різних етапах розслідування, треба віднести завдання, визначені спеціальними нормативно-правовими актами, а саме:

– п. 2 та 3 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» – охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності [14];

– п. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» – попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [15];

– п. 2 ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» – Бюро здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [16];

– п. 2 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» – протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших, передбачених законом заходів щодо протидії корупції [17];

– п. 1 ст. 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» – покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [18].

Відповідно до Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України на підрозділи дізнання покладаються такі завдання:

- захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків;
- охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України;
- забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками;
- виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення [19].

Дізнавачі підрозділів дізнання зобов'язані вживати всіх передбачених законодавством заходів для забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних проступків. На підрозділи дізнання можуть бути покладені й інші завдання, визначені законодавством України [19].

Зважаючи на вищевикладене, варто наголосити, що дізнавач спрямовує свої зусилля на:

- а) запобігання підготовлюваних і негайне припинення вже початих кримінальних правопорушень;
- б) найбільш повне виявлення у процесі розслідування причин кримінальних проступків і умов, які сприяли його вчиненню;
- в) вжиття необхідних заходів щодо їх усунення.

Конкретні завдання органів дізнання – різні, тому що різноманітні їх функціональні обов'язки. Завдання осіб, які провадять дізнання, хоч окремо і не визначені в законі, але зумовлені наявністю вказаної вище мети кримінального судочинства та впливають із загальних завдань кримінального процесу (ст. 2 КПК України) і специфічних завдань стадії досудового розслідування.

Такі завдання реалізуються за допомогою повноважень, визначених ст. 40-1 КПК України. Зокрема, дізнавач уповноважений:

- починати дізнання;
- проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, установлених цим Кодексом, відповідним оперативним підрозділам;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;
- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- ухвалювати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України [1].

Крім того, ст. 39-1 «Керівник органу досудового розслідування» цього Кодексу частково врегулює правовий статус керівника органу дізнання, закріплюючи повноваження, серед яких найбільш вагомими, на нашу думку, є такі: визначати й відсторонювати (в установленому порядку) дізнавача, який здійснює дізнання; ознайомлюватися з матеріалами дізнання, давати дізнавачу письмові вказівки; вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства в разі їх допущення дізнавачем [1]. Такі засади уможливають не лише особисте здійснення керівником органу дізнання досудового розслідування кримінальних проступків, а й забезпечення здійснення такого процесу іншими його підлеглими, а також контроль за ними. Це безпосередньо позначається на якості та швидкості здійснення дізнання, а також сприяє ефективному виконанню всіма працівниками певного підрозділу дізнання покладених на них посадових і процесуальних обов'язків.

Варто зауважити, що у процесі розслідування повне вирішення комплексу

кримінологічних завдань, які стоять перед органом дізнання, під час виконання цього виду процесуальної діяльності (тобто, власне дізнання), неможливе. Однак окремі з цих завдань можуть бути повністю реалізовані.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що запобіжна діяльність безпосередньо залежить від видів злочинних практик, які виявляє й розслідує дізнавач, а саме кримінальних проступків із реалізацією кримінологічної складової – запобігання кримінальним правопорушенням шляхом первинного накопичення емпіричного матеріалу, створення інформаційно-аналітичної бази щодо причин та умов злочинності й визначення ефективних засобів запобігання. У такий спосіб забезпечується головне завдання – кримінологічна безпека, тобто такий об'єктивний стан захищеності від кримінальних протиправних посягань, за якого забезпечується недопущення вчинення кримінальних правопорушень, нейтралізація причин та умов, відвернення/відшкодування завданої шкоди. Забезпечення кримінологічної безпеки сприяє забезпеченню національної безпеки.

Запобігання кримінальним правопорушенням дізнавачем – це комплексна кримінологічна діяльність щодо виявлення, припинення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних проступків, встановлення їх причин та умов із метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків або їх рецидиву, відшкодування шкоди від кримінальних проступків, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 12.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravorogushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
5. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.
6. Волоско В. В. Функції правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична*. 2008. № 2. С. 1–11.
7. Россоха С. В., Рогач І. Завдання правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку держави: окремі аспекти. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 124–130.
8. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 482 с.
9. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.
10. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / уклад.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 1: А–Б. 549 с.
12. Шеломенцев В. П. Безпека людини, суспільства і держави в Україні: кримінологічний аспект. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією*. 2009. № 22. С. 215–222.
13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. *Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
15. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page2>.
16. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
17. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
18. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
19. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 12.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
3. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriy kryminalnykh pravoporushen [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukrainy vid 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>. [in Ukr.].
4. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi [Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по держав]. Ofis Heneralnoho prokurora. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
5. Plishkin, V. M. (1999) Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory of management of internal affairs bodies] : pidruchnyk / za zah. red. Yu. F. Kravchenka. Kyiv : NAVSU, 702 p. [in Ukr.].
6. Volosko, V. V. (2008) Funktsii pravookhoronnykh orhaniv u demokratychnii derzhavi [Functions of law enforcement agencies in a democratic state]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya : Yurydychna*. № 2, pp. 1–11. [in Ukr.].
7. Rossokha, S. V., Rohach, I. (2016) Zavdannia pravookhoronnykh orhaniv na suchasnomu etapi rozvytku derzhavy: okremi aspekty [Tasks of law enforcement agencies at the current stage of state development: individual aspects]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii*. № 1, pp. 124–130. [in Ukr.].
8. Mozol, S. A. (2018) Kryminolohichna bezpeka v Ukraini [Criminological security in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Konstanta, 482 p. [in Ukr.].
9. Lipkan, V. A. (2003) Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations and elements of national security of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Tekst, 600 p. [in Ukr.].
10. Loboda, A. M. (2013) Pravova bezpeka osoby v suchasni Ukrainskii derzhavi (teoretyko-pravove doslidzhennia) [Legal security of the person in the modern Ukrainian state (theoretical and legal research)] : dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen». Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
11. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / uklad.: I. K. Bilodid, A. A. Buriachok. Kyiv : Nauk. dumka, 1979. T. 1: A–B. 549 p. [in Ukr.].
12. Shelomentsev, V. P. (2009) Bezpeka liudyny, suspilstva i derzhavy v Ukraini: kryminolohichnyi aspekt [Security of man, society and the state in Ukraine: criminological aspect]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu ta koruptsiieiu*. № 22, pp. 215–222. [in Ukr.].
13. Zakaliuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] : u 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. Kyiv : Vydavnychiy dim «In Yure», 424 p. [in Ukr.].
14. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukr.].
15. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page2>. [in Ukr.].
16. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan [On the State Bureau of Investigation] : Zakon Ukrainy vid 12.11.2015I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. [in Ukr.].
17. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. [in Ukr.].
18. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Economic Security Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>. [in Ukr.].
19. Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulations on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 20.05.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Telen. The purpose and tasks of the inquirer's activity in the prevention of criminal offenses. The article outlines the purpose and tasks of the inquirer's activity in the prevention of criminal offenses.

It is determined that the prevention of criminal offenses by the inquirer is a complex criminological activity to detect, stop criminal offenses, investigate criminal offenses, establish their causes and conditions with the aim of preventing the occurrence of socially dangerous consequences or their recurrence, compensation for damage from criminal offenses, restoration of violated rights and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as preventive influence on persons prone to illegal behaviour.

It is concluded that the purpose outlines the strategic level of activity in the field of crime fighting, and the task is a manifestation of tactics for the prevention of criminal offenses, which detail the general and special goals. The main criminal procedural tasks of the inquirer are defined in Art. 2 and are implemented by means of the powers specified in Art. 40-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, are directly dependent on the types of criminal practices detected and investigated by the inquirer, namely criminal misdemeanors with the implementation of a criminological component – prevention of criminal offenses through the primary accumulation of empirical material, the creation of an information and analytical base on the causes and conditions of crime and determination of effective means of prevention.

The general tasks of the inquirer should include the protection of the individual, society, and the state from criminal offenses, protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of the participants in criminal proceedings, as well as ensuring a quick, complete, and impartial investigation. The inquirer directs his efforts to the special tasks that stand at various stages of the investigation: a) prevention of prepared and immediate termination of already started criminal offenses; b) the most complete identification during the investigation of the causes of criminal misdemeanors and the conditions that contributed to their commission; c) taking the necessary measures to eliminate them.

Keywords: *purpose, tasks, inquiry, inquirer, criminal offense, criminal misdemeanor, criminal proceedings, prevention.*

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-325-334

Павло ТКАЧЕНКО[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ, ЯКА ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Стаття містить аналіз кримінологічної характеристики злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями. Результати дослідження висвітлюють основні показники щодо осіб-учасників організованих груп та злочинних організацій, кількісні показники, предмети і знаряддя вчинення протиправних дій.

У межах дослідження детально аналізується масштаб та види кримінальних правопорушень, які вчиняються злочинними групами, включно з незаконним обігом наркотиків, зброї, вибухівки, людською торгівлею та іншими, протиправними, кримінально-караними діяннями. Додатково приділено увагу важливості кооперації та зв'язків між злочинними організаціями, зокрема міжрегіональними і транснаціональними. Виділено сфери, на які посягають учасники груп та організацій в процесі протиправної діяльності.

Ця науково-дослідна робота може бути корисною для правоохоронців практиків та науковців, спрямованою на розуміння особливостей організованої злочинності та розробку стратегій боротьби з нею. Висвітлення цієї теми сприяє більш глибокому розумінню природи та масштабів цієї проблеми, а також може бути основою для подальших досліджень та розробки заходів протидії та запобігання організованій злочинності.

Ключові слова: *організована злочинність, організовані групи, злочинні організації, бандитизм, кримінологічна характеристика.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві організована злочинність є суттєвою загрозою громадській безпеці, правопорядку та стабільності не тільки окремо взятих регіонів, а й держави загалом, що становить загрозу й національній безпеці. Крім того, тенденції до наявних транснаціональних зв'язків в учасників злочинних груп та організацій становить загрозу міжнародній безпеці. Злочинні організації та організовані групи проявляють високий рівень організованості, спеціалізацію та ієрархічну структуру, що дозволяє їм вчиняти широкий спектр тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. Однак наявна недостатня глибина розуміння сутності цього явища, його

© П. Ткаченко, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2378-8895>

paul_dp@ukr.net

масштабів та особливостей функціонування із врахуванням сучасного курсу. До цього часу досліджено причини та механізми формування, взаємодії та функціонування злочинних організацій, а також шляхи ефективної боротьби та запобігання цьому явищу. Однак такі дослідження ґрунтувались на застарілих аналітичних даних та статистичній інформації 1990-х та 2000-х років.

Разом з цим у контексті постановки проблеми полягає в потребі ретельного дослідження кримінологічної характеристики злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями. Важливо розкрити основні аспекти цієї проблеми, з'ясувати деталі на основі кількісних та якісних показників. Крім того, нагальність є в дослідженні механізму протиправної діяльності, сферах такої, а також окремих елементів, які притаманні саме організованим групам та злочинним організаціям виділяючи останні на фоні криміногенної картини.

Дослідження цієї проблеми може сприяти вдосконаленню підходів до протидії організованій злочинності, розробці ефективних стратегій залучення правоохоронних органів, науковців, законодавців та громадськості до протидії та запобігання цьому явищу. Результати дослідження можуть бути використані для розробки більш комплексних підходів до протидії організованій злочинності з погляду кримінологічних вчень, а також для поглиблення загального розуміння цієї проблеми в контексті сучасних соціальних, економічних та правових реалій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загалом проблематику злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями, крізь призму кримінологічної науки досліджували такі видатні вчені, як І. Даньшин, О. Джуґа, В. Дрьомін, А. Закалюк, О. Костенко, М. Корнієнко, О. Литвинов, В. Попович, В. Сташис, Т. Качка, М. Хавронюк тощо.

Метою статті є кримінологічне дослідження злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями, визначення кількісно-якісних показників, сфер протиправної діяльності, зв'язків та осіб-учасників.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть організована злочинність у світі зазнала кардинальних змін за масштабами та змістом. У своїй початковій формі у ХХ ст. організована злочинність була відповідником прихованого світу мафії, гангстерів і рекетирів. Після закінчення «холодної війни» вплив злочинної діяльності на державотворення, безпеку людини й економічний розвиток став предметом гострого занепокоєння в посткомуністичних країнах і загалом у низці нестабільних та постраждалих від конфліктів держав. За даними Всесвітнього економічного форуму, Україна у 2017–2018 роках увійшла до списку держав з найвищим рівнем організованої злочинності та посіла 113-тє місце із 137 між Угандою та Тринідад і Тобаго. Організована злочинність в Україні є диференційованим явищем. Істотні регіональні відмінності зумовлені географією, політичною структурою та історичною спадщиною. Портове місто Одеса, відоме своєю дореволюційною організованою злочинністю, на думку деяких вчених, й надалі залишається центром організованої злочинності. Злочинна група, яка займалася створенням місць розпусти, звідництвом і сутенерством, утягненням осіб до заняття проституцією, 2018 року була викрита оперативниками Управління внутрішньої безпеки Національної поліції України (далі – УВБ) та Служби безпеки України (далі – СБУ). Чимало злочинних груп також беруть участь у транснаціональній злочинній діяльності. Східні міста країни відомі злочинами, пов'язаними переважно зі старими номенклатурними структурами. Організована злочинність у Києві тісно пов'язана з будівництвом, нерухомістю, банківською діяльністю, міжнародним повітряним сполученням тощо [1, с. 60–61].

Організована злочинність – це не тільки виклик, що підриває особисту та національну безпеку, але й фактор, що може вплинути на всі сфери безпеки людини, чи то соціальні, політичні, економічні, чи то екологічні [2]. Організована злочинність визначається як групова діяльність п'яти або більше осіб, що характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їхнім керівникам (лідерам, організаторам) одержувати прибуток або контролювати території та ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку [3, с. 321].

Водночас організовані злочинні групи – це специфічні об'єднання осіб, які діють у певній системі та кооперуються для здійснення серйозних та добре спланованих кримінально-караних дій. Вони характеризуються високим рівнем структурованості,

координації та спеціалізації, що дозволяє їм ефективно вчиняти злочини, які не завжди можуть бути виконані окремими особами. Організовані злочинні групи відрізняються від випадкових груп злочинців тим, що вони мають стійку структуру, ієрархію та розподіл обов'язків. У них може бути різноманітна рольова диференціація, включно з лідерами, посередниками, виконавцями, фінансовими спеціалістами тощо. Координація між учасниками здійснюється через злочинні комунікаційні канали, шифрування або інші методи, що роблять їхню діяльність важко виявимою для правоохоронних органів. Організовані злочинні групи можуть займатися різноманітними видами діяльності, такими як наркотовілля, контрабанда, викрадення, розбій, шахрайство, фінансові махінації тощо. Вони можуть діяти на локальному рівні, а також займатися транскордонною злочинною діяльністю. Організовані злочинні групи можуть мати різний ступінь впливу та розмах діяльності. Вони можуть здійснювати контроль над певними територіями, сферами бізнесу чи навіть впливати на політичні рішення в регіональному сегменті управління. Їхня діяльність може завдавати серйозної шкоди економіці, суспільству та державі в цілому.

Отже, зважаючи на вищевикладене, вважаємо за доцільне надати кримінологічну характеристику злочинності, яка вчиняється організованими групами та злочинними організаціями. З метою дотримання структурованого змісту кримінологічної характеристики викладемо її основні компоненти, а саме кількісно-якісні показники, абсолютна кількість злочинів та злочинців, коефіцієнти злочинності, динаміка злочинності, структура злочинності тощо.

Тож з метою надання актуальної інформації використовуємо для аналізу статистичні дані Генеральної прокуратури України про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за 2018–2022 рр. У 2018 році виявлено 288 організованих груп, з яких 12 злочинних організацій. Тривалість існування груп та організацій в середньому не перевищувала два роки, а саме 202 організовані групи та злочинні організації діяли до одного року, 51 до двох років, 9 від трьох до шести років і лише одна існувала більше шести років, здійснюючи протиправну діяльність.

Кількість осіб в складі 160 організованих груп та злочинних організацій становила три особи, у складі 120 груп нараховувалось від чотирьох до десяти осіб, у складі 7 груп діяли від одинадцяти до двадцяти осіб та понад двадцяти осіб здійснювали кримінально-карані діяння в складі 1 групи.

За участі двадцяти неповнолітніх осіб діяло 7 організованих груп, з корумпованими зв'язками 21, з яких в органах влади та управління 10. Міжрегіональні зв'язки мала 231 особа у складі 41 організованої групи, а транснаціональні 35 осіб у складі 7 організованих груп та злочинних організацій, зокрема на етнічній основі здійснювали протиправну діяльність 17 груп.

Найбільша кількість організованих груп та злочинних організацій, а саме 22 діяли у бюджетній сфері, тимчасом як 7 груп у банківській системі, 4 групи у фінансово-кредитній системі, 4 у вугільній промисловості, 3 у нафтогазовій та по одній групі в електроенергетичному комплексі та сфері земельних правовідносин. Жодної організованої групи або злочинної організації не виявлено у сфері приватизації.

За ознаками створення злочинної організації на кінець 2018 року завершено 11 кримінальних проваджень, за ознаками бандитизму 20, за ознаками умисного вбивства 16, з яких 1 вчинене на замовлення, за ознаками розбою 77, грабежу 5, крадіжки 139, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем 221, вимагання 45, терористичного акту 7, незаконного переправлення осіб через державний кордон України 15, за ознаками торгівлі людьми 6. В сфері незаконного обігу зброї, зокрема за ст. ст. 262, 263 КК України на кінець звітнього періоду закрито 26 кримінальних проваджень. За ознаками злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів учинені організованими групами та злочинними організаціями завершено 706 кримінальних проваджень, зокрема 23 провадження щодо контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів та 14 проваджень за ознаками використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Крім того, понад 1000 кримінальних проваджень завершено за ознаками інших загальнокримінальних правопорушень, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями.

Матеріальні збитки, завдані державі від злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, становлять майже 518 000,00 тис. грн, вилучено приблизно 35 одиниць зброї та 1404 боеприпаси. Серед предметів злочинної діяльності в закінчених кримінальних провадженнях вилучено марихуани –14631,3456 г, кокаїну – 480,8326 г, психотропних речовин – 5290,1325 г, метамфетамінів (амфетамінів) – 5033,3311 г, прекурсорів – 3,2179 кг та 271,4434 л. [4].

У 2019 році виявлено 293 організовані групи, з яких 16 злочинних організацій. Тривалість існування груп та організацій в середньому не перевищувала два роки, а саме 218 організованих груп та злочинних організацій діяли до одного року, 46 до двох років, 5 від трьох до шести років і лише одна існувала більше шести років, здійснюючи протиправну діяльність.

Кількість осіб в складі 170 організованих груп та злочинних організацій становила три особи, у складі 118 груп нараховувалось від чотирьох до десяти осіб, у складі 5 груп діяли від одинадцяти до двадцяти осіб.

За участі чотирнадцяти неповнолітніх осіб діяло 6 організованих груп, з корумпованими зв'язками 29, з яких в органах влади та управління 12. Міжрегіональні зв'язки мали 188 осіб у складі 23 організованої групи, а транснаціональні 39 осіб у складі 6 організованих груп та злочинних організацій, зокрема на етнічній основі здійснювали протиправну діяльність 11 груп.

Найбільша кількість організованих груп та злочинних організацій, а саме 21 діяла у бюджетній сфері, тимчасом як 2 групи у банківській системі, 1 група у фінансово-кредитній системі, 1 у вугільній промисловості та по 2 групи діяли у нафтогазовій та земельній сферах.

За ознаками створення злочинної організації на кінець 2019 року завершено 14 кримінальних проваджень, за ознаками бандитизму 5, за ознаками умисного вбивства 3, з яких 1 вчинене на замовлення, за ознаками розбою 45, грабежу 55, крадіжки 179, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем 85, вимагання 58, незаконного переправлення осіб через державний кордон України 24, за ознаками торгівлі людьми 10. В сфері незаконного обігу зброї, зокрема за ст. ст. 262, 263 КК України на кінець звітнього періоду закрито 9 кримінальних проваджень. За ознаками злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів учинені організованими групами та злочинними організаціями завершено 801 кримінальне провадження, зокрема 25 проваджень щодо контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів та 17 проваджень за ознаками використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Окрім цього, понад 800 кримінальних проваджень завершено за ознаками інших загальнокримінальних правопорушень, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями.

Матеріальні збитки, завдані державі від злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, становлять майже 398 153,82 тис. грн, вилучено приблизно 8 одиниць зброї та 40 боеприпасів. Серед предметів злочинної діяльності у закінчених кримінальних провадженнях вилучено 2 043 397,8822 г наркотичних засобів [5].

У 2020 році виявлено 377 організованих груп, з яких 21 злочинна організація. Тривалість існування груп та організацій в середньому не перевищувала два роки, а саме 278 організованих груп та злочинних організацій діяли до одного року, 72 до двох років, 9 від трьох до шести років і лише одна існувала більше шести років, здійснюючи протиправну діяльність.

Кількість осіб в складі 215 організованих груп та злочинних організацій не перевищувала більше ніж три особи, у складі 153 груп нараховувалось від чотирьох до десяти осіб, у складі 8 груп діяли від одинадцяти до двадцяти осіб.

За участі чотирьох неповнолітніх осіб діяло 3 організовані групи, з корумпованими зв'язками 33, з яких в органах влади та управління 16. Міжрегіональні зв'язки мало 207 осіб у складі 51 організованої групи, а транснаціональні 58 осіб у складі 11 організованих груп та злочинних організацій, зокрема на етнічній основі здійснювали протиправну діяльність 36 груп.

Найбільша кількість організованих груп та злочинних організацій, а саме 28 діяли у бюджетній сфері, тимчасом як 4 групи – у банківській системі, 4 групи – у фінансово-

кредитній системі, 4 – у сфері земельних правовідносин, по одній у паливно-енергетичному та сільськогосподарському комплексі, 6 – у лісовому господарстві, 7 – у переробній промисловості та 3 – у будівництві. Полікримінальну діяльність здійснювало 139 організованих груп та злочинних організацій. Жодної організованої групи або злочинної організації не виявлено у сфері рибного господарства.

Всього на кінець 2020 року завершено 3 кримінальні провадження за ознаками ст. 115 КК України (умисне вбивство), 57 проваджень за ознаками ст. 149 КК України (торгівля людьми), 144 провадження за ознаками крадіжки, 123 грабежу, 55 розбою, 46 вимагання, 160 привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, з яких 25 в особливо великих розмірах. За ознаками виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів закінчено досудове розслідування у 78 кримінальних провадженнях. Одне кримінальне провадження закінчено за ознаками контрабанди та 37 за ст. 246 КК України (незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу). За ст. 255 КК України (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній) закінчено 20 проваджень, а за ст. 257 КК України (бандитизм) закінчено досудове розслідування у 17 кримінальних провадженнях.

За ознаками незаконного обігу зброї (262, 263, 263-1 КК України), вчиненого організованими групами та злочинними організаціями, закінчено досудове розслідування у 77 кримінальних провадженнях.

Водночас за ознаками злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (ст. 307-327 КК України) закінчено 1178 кримінальних проваджень.

Крім того, понад 1300 кримінальних проваджень закінчено за ознаками інших загальнокримінальних правопорушень, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями.

Матеріальні збитки, завдані державі від злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, становлять майже 351 791 тис. грн, вилучено приблизно 20 одиниць зброї, 47 гранат, 7214 боеприпасів та приблизно 1 кг вибухової речовини. Серед предметів злочинної діяльності у закінчених кримінальних провадженнях вилучено 1 558 394 г наркотичних засобів, з яких марихуани – 803 341 г, героїну – 572 312 г, кокаїну – 162 795 г. Психотропних речовин вилучено 37 086 г, з яких метамфетамінів (амфетамінів) – 3217 г, а також прекурсорів – 32 кг та 1611 л [6].

У 2021 році виявлено 499 організованих груп, з яких 45 злочинних організацій. Тривалість існування груп та організацій в середньому не перевищувала два роки, а саме 368 організованих груп та злочинних організацій діяли до одного року, 91 до двох років, 9 від трьох до шести років і лише три існували більше шести років, здійснюючи протиправну діяльність.

Кількість осіб в складі 247 організованих груп та злочинних організацій не перевищувала більше ніж три особи, у складі 242 груп нараховувалось від чотирьох до десяти осіб, у складі 9 груп діяли від одинадцяти до двадцяти осіб та одна група налічувала в собі понад 20 осіб.

За участі п'ятнадцяти неповнолітніх осіб діяло 14 організованих груп, з корумпованими зв'язками 57, з яких в органах влади та управління 33. Міжрегіональні зв'язки мало 354 особи у складі 70 організованих груп, а транснаціональні 44 особи у складі 11 організованих груп та злочинних організацій, зокрема на етнічній основі здійснювали протиправну діяльність 38 груп.

Найбільша кількість організованих груп та злочинних організацій, а саме 44 діяли у бюджетній сфері, тимчасом як 2 групи у банківській системі, 5 груп у фінансово-кредитній системі, 9 у сфері земельних правовідносин, 7 у паливно-енергетичному комплексі, 12 у лісовому господарстві, 4 у сільському господарстві, 6 у переробній промисловості. Полікримінальну діяльність здійснювало 225 організованих груп та злочинних організацій. Жодної організованої групи або злочинної організації не виявлено у сфері рибного господарства. При цьому одна група діяла у сфері приватизації.

Всього на кінець 2021 року завершено 5 кримінальних проваджень за ознаками ст. 115 КК України (умисне вбивство), 45 проваджень за ознаками ст. 149 КК України (торгівля людьми), 180 провадження за ознаками крадіжки, 18 грабежу, 81 розбою, 80

вимагання, 180 привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, з яких 79 в особливо великих розмірах. За ознаками виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів закінчено досудове розслідування у 27 кримінальних провадженнях. Чотири кримінальні провадження закінчено за ознаками контрабанди та 78 за ст. 246 КК України (незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу). За ст. 255 КК України (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній) закінчено 66 проваджень, а за ст. 257 КК України (бандитизм) закінчено досудове розслідування у 18 кримінальних провадженнях.

За ознаками незаконного обігу зброї (262, 263, 263-1 КК України) учиненого організованими групами та злочинними організаціями закінчено досудове розслідування у 57 кримінальних провадженнях.

За ознаками злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (ст. 307–327 КК України) закінчено 1276 кримінальних проваджень.

Крім того, понад 1900 кримінальних проваджень закінчено за ознаками інших загальнокримінальних правопорушень, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями.

Матеріальні збитки, завдані державі від злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, становлять майже 1 510 151 тис. грн, вилучено приблизно 16 одиниць зброї, 11 гранат, 738 боєприпасів та 12 кг вибухової речовини. Серед предметів злочинної діяльності у закінчених кримінальних провадженнях вилучено 140 545 г наркотичних засобів та 84 317 г психотропних речовин [7].

У 2022 році виявлено 395 організованих груп, з яких 40 злочинних організацій. Тривалість існування груп та організацій в середньому не перевищувала два роки, а саме 281 організована група та злочинна організація діяли до одного року, 75 до двох років, 8 від трьох до шести років і 4 існували більше шести років, здійснюючи протиправну діяльність.

Кількість осіб в складі 213 організованих груп та злочинних організацій не перевищувала більше ніж три особи, у складі 177 груп нараховувалось від чотирьох до десяти осіб, у складі 5 груп діяли від одинадцяти до двадцяти осіб.

За участі двадцяти двох неповнолітніх осіб діяло 14 організованих груп, з корумпованими зв'язками 36, з яких в органах влади та управління 23. Міжрегіональні зв'язки мало 196 осіб у складі 40 організованих груп, а транснаціональні 51 осіб у складі 11 організованих груп та злочинних організацій, зокрема на етнічній основі здійснювали протиправну діяльність 27 груп.

Найбільша кількість організованих груп та злочинних організацій, а саме 32 діяли у бюджетній сфері, 7 груп у фінансово-кредитній системі, 9 у сфері земельних правовідносин, 12 у лісовому господарстві, 3 у переробній промисловості, 1 у банківській системі та 1 у паливно-енергетичному секторі. Полікримінальну діяльність здійснювали 161 організована група та злочинна організація.

Всього на кінець 2022 року закінчено 4 кримінальні провадження за ознаками ст. 115 КК України (умисне вбивство), в тому числі 1 вчинене на замовлення, 51 провадження за ознаками ст. 149 КК України (торгівля людьми), 96 проваджень за ознаками крадіжки, 18 грабежу, 40 розбою, 35 вимагання, 210 привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, з яких 28 в особливо великих розмірах. За ознаками виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів завершено досудове розслідування у 11 кримінальних провадженнях. Одне кримінальне провадження закінчено за ознаками шахрайства з фінансовими ресурсами та 61 за ст. 246 КК України (незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу). За ст. 255 КК України (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній) закінчено 65 проваджень, а за ст. 257 КК України (бандитизм) закінчено досудове розслідування у 5 кримінальних провадженнях.

За ознаками незаконного обігу зброї (262, 263, 263-1 КК України) учиненого

організованими групами та злочинними організаціями завершено досудове розслідування у 8 кримінальних провадженнях.

За ознаками злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (ст. 307-327 КК України) закінчено 1291 кримінальне провадження.

Крім того, понад 1000 кримінальних проваджень закінчено за ознаками інших загальнокримінальних правопорушень, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями.

Матеріальні збитки, завдані державі від злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, становлять майже 2 432 008 тис. грн, вилучено приблизно 7 одиниць зброї, 4 саморобних вибухові пристрої та 462 боеприпаси. Серед предметів злочинної діяльності у закінчених кримінальних провадженнях вилучено 317 079 г наркотичних засобів, з яких марихуани – 304 036 г, героїну – 44 г, кокаїну – 697 г. Психотропних речовин вилучено 119 357 г, з яких метамфетамінів (амфетамінів) – 16 920 г, а також прекурсорів – 70 кг та 2269 л [8].

Організована злочинність, як суттєвий фактор впливу на суспільні та державні процеси, тривалий час не була предметом уваги як на практичному, так і теоретичному рівнях. «Процеси еволюціонування організованих злочинних груп в терористичні організації та навпаки стали більш помітними лише в останні роки, коли терористичні організації досягають успіху у створенні власних держав чи «державоподібних» утворень. Життєво необхідними для існування організованої злочинності є по-перше, конфлікт (протистояння) й визнання ієрархічності взаємовідносин (відсутність рівності), по-друге, ресурси (матеріальні та людські), і, по-третє, «невключеність» частини суспільства в соціально-економічні та громадські процеси. Майбутні тенденції організованої злочинності формуються під впливом глобальних змін в таких сферах, як демографія, міграція, урбанізація, конфлікти та економіка. До основних тенденцій її розвитку сьогодні можна віднести:

1) організовані злочинні організації та спільноти у всьому світі внаслідок процесів глобалізації стають більш пов'язані між собою та все більше набувають транснаціонального характеру;

2) в транснаціональній організованій злочинності беруть участь як високоструктуровані, так і слабоструктуровані організації;

3) традиційні ієрархічно організовані злочинні групи, в умовах тиску з боку правоохоронних органів, виробили «клітинну структуру», аналогічну тій, що спостерігається, наприклад, у терористичних груп, і яка складається з невеликих мереж, що проводять роботу, яку раніше виконували більш жорсткі структури;

4) завдяки розвитку технологій, засобів комунікації та обміну інформацією і знаннями, злочинні організації не тільки отримали більше можливостей для обміну «злочинним досвідом», а й стали отримувати такий досвід від терористичних організацій, з якими вони все більше починають співробітничати або перетворюватись одна в одну, внаслідок чого відмінність між ними іноді зникає;

5) безпрецедентна міра гнучкості, що проявляється легкістю її пристосування до змін у суспільстві» [9, с. 200].

«Проведений аналіз статистичних даних щодо стану та рівня організованої злочинності, вказує на зниження кількості вчинених кримінальних правопорушень, які в першу чергу асоціюються з організованою злочинністю, такі, як: умисні вбивства (ст. 115 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), контрабанда наркотичних засобів (ст. 305 КК України). Однак значно збільшилась кількість вчинюваних кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми (ст. 149 КК України); крадіжками (ст. 185 КК України); вимаганням (ст. 189 КК України); привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); незаконним виготовленням, зберіганням, збутом або транспортуванням з метою збуту підкацих товарів (ст. 204 КК України). Особливу увагу привертає значне підвищення вчинених кримінальних правопорушень щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, передбачених ст. ст. 307-327 КК України. Сьогодні країні світу мають досить розгалужену мережу органів та організацій, що залучені до боротьби з організованою злочинністю як на міжнародному (транснаціональному, транскордонному), так і національному рівні. Система цих органів побудована як по територіальному, так і предметному принципі. Ключовим пріоритетом

діяльності правоохоронних органів та міждержавних інституцій є розширення міжнародного співробітництва, що дозволяє оперативно реагувати на зміни злочинного середовища, мати об'єктивну інформацію про процеси та явища, що відбуваються в ньому, а також визначати ефективні заходи та засоби нейтралізації злочинних організацій» [9, с. 201].

На думку деяких учених-правників, організована злочинність, незважаючи на свої масштаби, наявні матеріальні ресурси, оснащеність та «мережування», має слабкі та уразливі місця, що притаманні будь-яким іншим соціальним системам. До них можна віднести недостатню компетентність кадрів, складність управління, слабкість координації і взаємодії тощо. Злочинні утворення зазнають труднощів у середньостроковому і довгостроковому плануванні, у групах чисельністю понад 5–7 осіб, є вірогідність появи кількох лідерів, що конкурують між собою. Для великих груп є висока вірогідність наявності внутрішнього підпілля. Розглядаючи організовані злочинні спільноти як соціальні системи цілком ймовірно припустити, що внутрішні умови в яких вони перебувають характеризується високим рівнем конкуренції між групами, співробітництво переважно носить тимчасовий, мінливий та хиткий характер. Перебування в складі організованого злочинного угруповання обмежує особисті можливості її учасників на будь-якому рівні діяльності таких організацій. Висока вірогідність того, що з часом перебування в таких організаціях виникає особистий конфлікт між власними цілями й способами їх досягнення її учасників та цілями і способами злочинної спільноти. Вказані обставини та закономірності відносин у соціальних групах також можуть бути використані працівниками правоохоронних органів під час планування оперативно-розшукових заходів та процесуальних дій, а також прийнятті відповідних рішень [9, с. 205].

Висновки. Отже, організована злочинність є серйозною та актуальною проблемою сучасного суспільства. Її характеристика містить у собі різноманітні аспекти, які вказують на її складну та системну природу. Дослідження кримінологічних аспектів злочинності, що вчиняється організованими групами та злочинними організаціями, розкриває важливі особливості цього явища. Злочинні організації демонструють високий рівень організованості, що дозволяє їм ефективно вчиняти складні та добре сплановані кримінально-карані правопорушення. Їхні ієрархічні структури, рольова диференціація та спеціалізація створюють сприятливі умови для розподілу обов'язків та вчинення злочинів. Розмаїття видів злочинів, які вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, містить тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, такі як наркоторгівля, збройні розбійні напади, незаконна торгівля людьми та інше, що створює загрозу громадському порядку, національній та міжнародній безпеці.

Взаємодія та кооперація між злочинними організаціями, міжрегіональні та транснаціональні зв'язки, а також корумповані контакти роблять цю проблему ще більш складною для боротьби. Конспірація, високий рівень професіоналізму серед виконавців та використання сучасних технологій ускладнюють досудове розслідування, а разом з цим й оперативно-розшукове забезпечення і, як наслідок, протидію та запобігання організованій злочинності.

Запобігання та боротьба з організованою злочинністю вимагає комплексного підходу. Серед стратегій ефективної боротьби можуть бути зміцнення правової бази, застосування результатів кримінологічних досліджень, підвищення професійної кваліфікації представників правоохоронних органів, поліпшення міжнародної співпраці та активна роль громадськості.

Загалом розуміння кримінологічних аспектів організованої злочинності є важливим кроком у боротьбі з цією проблемою. На основі цього розуміння можна розробити та впровадити ефективні стратегії запобігання та протидії організованій злочинності, що сприятиме підвищенню громадської безпеки та забезпеченню правопорядку.

Список використаних джерел

1. Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 60–71.
2. Andary A. Monitoring Threats by Organized Crime. 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3643509>.
3. Перелигіна Р. В., Дмитришак Ю. І. Щодо стратегії боротьби з організованою злочинністю (на прикладі України та Іспанії). *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4.

С. 320–324.

4. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–грудень 2018 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.06.2023).

5. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.06.2023).

6. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.06.2023).

7. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.06.2023).

8. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 05.06.2023).

9. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та закордоном : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2022. 216 с.

Надійшла до редакції 17.08.2023

References

1. Busol, O. Yu. (2019) Orhanizovana zlochynnist v Ukraini: stan i problemy realizatsii derzhavnoi polityky u sferi protydii tsomu yavyschchu [Organized crime in Ukraine: state and problems of implementation of state policy in the field of combating this phenomenon]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 60–71. [in Ukr.].

2. Andary, A. Monitoring Threats by Organized Crime. 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3643509>.

3. Pereyhina, R. V., Dmytryshak, Yu. I. (2019) Shchodo stratehii borotby z orhanizovanoiu zlochynnisti (na prykladi Ukrainy ta Ispanii) [Regarding the strategy of combating organized crime (on the example of Ukraine and Spain)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4, pp. 320–324. [in Ukr.].

4. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiyami za sichen–hruden 2018 roku [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for January-December 2018]. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (access date: 05.06.2023). [in Ukr.].

5. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiyami za sichen–hruden 2019 roku [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for January-December 2019]. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (access date: 05.06.2023). [in Ukr.].

6. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiyami za sichen–hruden 2020 roku. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy* [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for January-December 2020]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (access date: 05.06.2023). [in Ukr.].

7. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiyami za sichen–hruden 2021 roku [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for January-December 2021]. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (access date: 05.06.2023). [in Ukr.].

8. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiyami za sichen–hruden 2022 roku [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for January-December 2022]. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (access date: 05.06.2023). [in Ukr.].

9. Kramarenko, Yu. M., Skok, O. S., Shevchenko, T. V., Khashev, V. H. (2022) Suchasni pytannia protydii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini ta zakordonom [Contemporary issues of combating organized crime in Ukraine and abroad] : monohrafiia. Dnipro : DDUVS, 216 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Pavlo Tkachenko. Criminology characteristics of crimes committed by organized groups and criminal organizations. Modern society is faced with the complex problem of organized crime, which in turn is a serious threat to public safety and law and order. This article contains an analysis of the criminological characteristics of crime committed by organized groups and criminal organizations. The results of the study highlight the main indicators of persons participating in organized groups and criminal organizations, quantitative indicators, objects and tools of committing illegal acts.

Organized crime is characterized by a high level of organization, systematicity and hierarchical structure. Enforcers play specialized roles, ensuring the effective operation of the organization, which is aimed at illegal activities. The study analyzes in detail the scale and types of criminal offenses committed by criminal groups, including illegal trafficking of drugs, weapons, explosives, human trafficking and other illegal, criminally punishable acts.

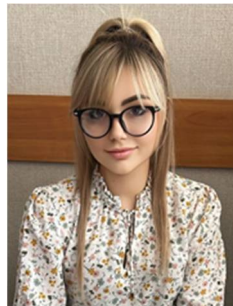
In addition, the work draws attention to the importance of cooperation and connections between criminal organizations, in particular interregional and transnational ones. Attention is paid to areas that are encroached upon by members of groups and organizations in the process of illegal activity.

This research work can be useful for law enforcement officers, practitioners and scientists, aimed at understanding the specifics of organized crime and developing strategies to combat it. Coverage of this topic contributes to a deeper understanding of the nature and scope of this problem, and can also serve as a basis for further research and development of measures to combat and prevent organized crime.

Keywords: *organized crime, organized groups, criminal organizations, banditry, criminological characteristics.*

УДК 343.301

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-334-340

Ірина ЦИБ®

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАРУГА»
В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ**

У статті за основу змістовного навантаження покладено аналіз практичної діяльності органів досудового розслідування по вище вказаній категорії злочинів за період часу з 01.01.2015 по 01.02.2022, а також аналіз змісту норм Кримінального кодексу України 2001 р. та Кримінального кодексу УРСР 1960 р., що надало назмогу виявити характерні особливості вказаних злочинів.

У науці кримінального права немає однозначної думки щодо того, що саме треба розуміти під наругою в юридичному значенні. Тим самим правильне визначення складу злочину, особливо встановлення суб'єктивної та об'єктивної сторони, впливає на подальшу кваліфікацію кримінального правопорушення. З метою правильного визначення складу злочинів, ознакою яких є наруга, виникає необхідність формування юридичного тлумачення терміна наруга.

Зважаючи на судову практику, встановлено, що здебільшого у судових вироків вказаної вище категорії злочинів суди акцентують на тому, що суб'єкту злочину притаманна умисна форма вини (64,5 % випадків). Крім того, в судовій практиці відсутні випадки, в яких би було встановлено, що особа, яка вчинила діяння у вигляді наруги над державними символами України або над могилою, діяла необережно. Встановлено, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу суспільно небезпечного діяння у вигляді наруги над державними символами України або над могилою є вина, що виражається у формі умислу, вид умислу – прямиий.

Ключові слова: *дефініція, право, закон, злочин, авторитет держави, державні символи, наруга, глум, тотожність.*

Постановка проблеми. У вітчизняній кримінально-правовій науці відсутнє комплексне монографічне дослідження проблеми кримінально-правового забезпечення злочинів, ознакою складів яких наруга, в частині забезпечення охорони державних

© І. Циб, 2023

k_kpk@dduvs.in.ua

символів України та збереження недоторканності місць поховання. Вторгнення російських військ на територію України, кардинальне оновлення законодавства та реформування правоохоронної системи сприяли актуалізації пошуку шляхів удосконалення застосування у практичній діяльності налагодженого механізму протидії злочинності. Викладене засвідчує актуальність теми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. З огляду на викладене вище та незважаючи на велику кількість науковців, які приділили увагу вказаній тематиці у своїх роботах, а саме В. Бахін, О. Бандурка, Ю. Баулін, І. Бондар, Н. Гудорова, О. Джужа, Л. Дорош, О. Житній, І. Копотун, В. Налуцишн, О. Омельчук, В. Карман, М. Хавронюк, С. Яценко, В. Бірюков, І. Биховський, В. Колмаков, М. Порубов, О. Ратінов, М. Салгевський, В. Шепітько тощо, наукова категорія «наруга» в юридичному аспекті залишається без чітко визначеної дефініції.

Мета. Враховуючи те, що дефініція наруга є невід'ємною складовою вищевказаних розділів, передбачених чинним Кримінальним кодексом України, для більш точного розуміння проблематики винесеного на розгляд питання вважаємо за необхідне з'ясувати, що ж таке наруга.

Виклад основного матеріалу. Тож в Академічному словнику української мови у широкому розумінні наруга – це образливе, грубе, нестерпне знущання над ким-небудь або над чим-небудь [2].

Генеза використання поняття наруга у кримінально-правовій доктрині України бере свій початок ще з попереднього Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – КК УРСР) від 28.12.1960, але у вказаному Кримінальному кодексі безпосередньо термін наруга не використовувався, а використовувався тотожний за своїм змістовним навантаженням термін глумлення.

Термін глумлення також не мав чітко визначеної дефініції, передбаченої загальною частиною Кримінального кодексу УРСР (далі – КК УРСР), але зустрічався у двох Главах особливої частини, а саме: Глава IX «Злочини проти порядку управління» (ст. 187² «Глум над державою») та Глава X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» (ст. 212 «Глум над могилою») [3].

У чинному Кримінальному кодексі України від 01.09.2001 термін наруга також є у двох розділах Особливої частини, а саме Розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» (ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого») та у Розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» (ст. 338 «Наруга над державними символами») [4].

Загалом аналіз змісту норм ККУ дає змогу констатувати у ньому чимало груп складів злочинів, які мають тотожні за змістом ознаки. Вказана обставина виражає необхідність розмежувати їх під час кримінально-правової кваліфікації, для чого необхідно визначити, яке співвідношення між собою мають основні структурні елементи складів злочинів.

З метою відтворення (формування) юридичної дефініції тотожних термінів наруга та глум вважаємо за необхідне порівняти та проаналізувати всі елементи складів злочинів, ознакою яких був глум, а станом на сьогодні є наруга.

Тож у статті 187² КК УРСР (1960 року):

- безпосереднім об'єктом злочину виступав авторитет держави і суспільний лад України та її суверенітет, які виражаються у її символах; суверенітет інших держав;
- об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями, що є глумом над державними символами;
- об'єктивна ознака злочину – публічний характер дій;
- суб'єкт злочину – загальний;
- суб'єктивна сторона злочину виступає у формі прямого умислу;
- злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних з глумом щодо державних символів [3].

У статті 212 КК УРСР (1960 року):

- безпосереднім об'єктом злочину виступали моральні засади суспільства в частині поваги до померлих та їх місць поховання;
- об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями в частині наруги над могилою;

- суб'єкт злочину – загальний;
- суб'єктивна сторона злочину виступає у формі прямого умислу;
- злочин вважається закінченим з моменту вчинення активних дій [3].

Стаття 338 ККУ (2001 року):

– безпосереднім об'єктом злочину виступає авторитет Української держави, який підривається у разі посягання на державні символи як України так і іноземних держав;

- об'єктивна сторона злочину полягає у публічній нарузі;
- суб'єкт злочину – загальний;
- суб'єктивна сторона злочину виступає у формі прямого умислу;
- злочин вважається закінченим з моменту вчинення активних дій [4].

Стаття 297 ККУ (2001 року):

– безпосереднім об'єктом злочину виступають моральні засади суспільства в частині поваги до померлих та місць їх поховання;

– об'єктивна сторона злочину – наруга над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного;

- суб'єкт злочину – загальний;
- суб'єктивна сторона злочину виступає у формі прямого умислу;
- злочин вважається закінченим з моменту вчинення самих дій [4].

Отже, з огляду на викладене та на підставі виконаного порівняльного аналізу, порівнявши всі основні структурні елементи складів злочинів, характерними ознаками яких є наруга та глум, на розгляд та подальше доопрацювання можна висвітлити дефініцію терміна наруга в юридичному аспекті з метою недопущення помилки у практичній діяльності під час визначення правової кваліфікації кримінальних правопорушень вказаних категорій.

Як зазначає В. Навроцький, під час правового оцінювання діянь допускаються натяжки та пересмикування, внаслідок чого в практичній діяльності зустрічаються випадки, коли винні не притягаються до відповідальності, а діяння осіб, які не порушували закон, оцінюються як злочинні, однакові діяння отримують різну правову оцінку [5]. Все це є наслідком відсутності належного теоретичного роз'яснення певних термінів. Із цього випливає, що чинне законодавство, по суті, не містить положень, які б регламентували порядок застосування кримінально-правових норм, у тому числі й питання кваліфікації кримінальних правопорушень (на відміну від правил призначення покарання).

Загальновідомим є той факт, що хуліганство часто кваліфікується за сукупністю з іншими злочинами. Водночас у своїх зовнішніх проявах наруга, що визначається як «образливе, грубе знуцання, блюзнірство, образливе знуцання над ким-небудь, чим-небудь», є дуже подібною до хуліганських дій. На думку М. Коржанського, для кваліфікації діяння важливо встановити і застосувати саме ту норму, що містить певний, конкретний склад злочину. Але який? Як впливає з наведеного, такі суміжні склади злочинів відрізняються один від одного лише однією ознакою (рідше – двома). За таких умов правильну кваліфікацію можна викласти у вигляді формули $p+D$, де p – всі спільні, тотожні ознаки подібних складів злочинів, а D – додаткова ознака, яка відрізняє цей склад злочину від інших, суміжних, подібних [6].

Як зазначає Р. Вереша, ознаки прямого умислу, що вказані в ч. 2 ст. 24 КК України, характерні для так званих матеріальних злочинів (кримінальних правопорушень з матеріальним складом), необхідною складовою частиною яких є настання певних суспільно небезпечних наслідків, передбачених законом, і наявність причинного зв'язку між діянням особи і наслідками, що настали. Тому у випадку вчинення цих злочинів винуватий передбачає не тільки суспільно небезпечні наслідки свого діяння, але й у загальних рисах – розвиток причинного зв'язку між діянням, що вчиняється, і злочинним наслідком, що настане [7].

Вище у статті зазначається, що діяння у вигляді публічної наруги над державними символами України, а також наруга над могилою, іншим місцем поховання належить до злочинів із формальним, а не матеріальним складом. Викладене зауваження має вагоме значення, адже в цих складах злочинів, на думку Р. Вереші, вина проявляється дещо інакше. Тож вчений наполягає на тому, що в так званих формальних злочинах (кримінальних правопорушеннях з формальним складом), склад яких не передбачає як необхідну складову частину настання певних суспільно небезпечних наслідків, змістом

прямого умислу є усвідомлення винуватою особою суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності і бажання її вчинення (ст. 113, 304, 344 КК України тощо). Характерною ознакою прямого умислу є також бажання настання злочинного наслідку, що був задуманий, щодо матеріальних злочинів, і бажання вчинення злочинного діяння – щодо формальних злочинів. У такому бажанні виражається вольова ознака умислу як його найважливіша і відмінна риса. Наявністю бажання настання злочинного наслідку під час вчинення злочину з матеріальним складом прямий умисел відрізняється від інших форм і видів вини. Бажання, як вольове начало, перебуває в нерозривній єдності із свідомістю особи, яка діяла з прямим умислом, її здатністю передбачити наслідки свого діяння [8]. Із вказаних роздумів опосередковано випливає, що для злочинів із формальним складом характерна лише умисна форма вини, вид умислу – прямий. Це правило стосується і злочину у вигляді публічної наруги над державними символами України, а також наруги над могилою, іншим місцем поховання. Дійсно, складно не погодитись із тим, що, вчиняючи ці дії, суб'єкт злочину розуміє суспільно небезпечний характер своїх дій і бажає їх вчинити. На користь підходу, відповідно до якого злочинам із формальним складом притаманна виключно умисна форма вини у вигляді прямого умислу, висловлюються і В. Куц та О. Бондаренко, які наголошують на тому, що необхідною та достатньою умовою наявності вини у злочинах із формальним складом можна вважати усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння та бажання його вчинити, але за умови, що усвідомлення суспільної небезпечності діяння розуміється як результат усвідомлення його наслідків, а бажання вчинити злочинне діяння одночасно означає наявність бажання досягти злочинних наслідків. Та обставина, що ці наслідки у формальному складі злочину «опинилися» за межами складу, жодним чином не змінює змісту вини суб'єкта. Модифікується у формальному складі злочину порівняно з матеріальним складом лише форма вини, а не її зміст [9].

Сутністю правової кваліфікації злочинів є правильне визначення всіх ознак певних злочинів і додатково ще однієї ознаки цього конкретного діяння і складу злочину, що його передбачає. Із цього випливає, що необхідна і єдина для кваліфікації норма відрізняється від інших, подібних більшістю ознак, вона повніше описує ознаки певного злочину. Для правильного розмежування наруги і хуліганства необхідно виходити з того, що останнє відрізняється від інших подібних посягань, насамперед, спрямованістю умислу, хуліганськими мотивами, незначними приводами та внутрішніми причинами вчинення дій, які грубо порушують громадський спокій і громадську мораль. Тому розуміння сутності зазначених понять є важливою умовою правильного застосування кримінального законодавства в кожному випадку правової кваліфікації злочину.

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22.12.2006 № 10 необхідно відрізнити хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного й обставин учинення ним кримінально караних дій. Загальновідомим є той факт, що хуліганство часто кваліфікується за сукупністю з іншими злочинами. Водночас у своїх зовнішніх проявах наруга, що визначається як «образливе, грубе знуцання, блюзнірство, образливе знуцання над ким-небудь, чим-небудь», є дуже подібною до хуліганських дій [10].

Загалом весь процес кваліфікації злочинів за своєю сутністю полягає в послідовному відмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння від ознак інших, суміжних злочинів. Усі ознаки складу злочину виконують відмежувальну роль і призначені переважно для цього. Кожна ознака злочину, описаного в законі, відокремлює певний злочин від інших або відмежовує злочин від інших правопорушень [10].

Треба погодитися з думкою А. Старушкевича про те, що однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності, зокрема встановлення осіб, які вчинили злочини в умовах неочевидності. Слідчі одностайно відмічають, що наявні в їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому обсязі інформацію, яка необхідна для їх практичної діяльності [11]. Треба зазначити, що криміналістична характеристика злочинів певного виду повинна містити інформацію, яка відображає реальну картину механізму вчинення цих злочинів.

Тож для розуміння суті вибраної тематики взято за основу практичну діяльність органів досудового розслідування Запорізької області.

Згідно з аналітично-статистичним звітом, виконаним за допомогою автоматизованої системи електронної бази даних встановлено, що на території

Запорізької області за період з 01.01.2015 по 01.02.2022 зареєстровано 890 кримінальних правопорушень, ознаками складів яких є наруга, а саме злочини, передбачені ст. 297 КК України та ст. 338 КК України.

Проаналізувавши звітну інформацію, можна вказати на те, що переважну більшість становлять кримінальні правопорушення, кваліфіковані за ознаками злочину, передбаченого ст. 297 КК України, а саме «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого», тобто від загальної кількості зазначеної вище 890 кримінальних правопорушень, злочини вказаної категорії становлять 885, що є 98 % від загальної кількості, наступні 2 % становлять кримінальні правопорушення, кваліфіковані за ст. 338 КК України «Наруга над державними символами».

На думку деяких науковців, однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження аспекту пошуково-пізнавальної діяльності, зокрема встановлення осіб, які вчинили злочин в умовах неочевидності. Органи досудового розслідування відмічають, що наявні в їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому обсязі інформацію, яка необхідна для їх практичної діяльності. Тож у таких випадках важливу роль відіграє не тільки кримінально-правові аспекти пов'язані з правильним визначенням ознак складу злочину, а також криміналістична характеристика. Варто зазначити, що криміналістична характеристика злочинів певного виду повинна містити інформацію, яка відображає реальну картину механізму вчинення цих злочинів [12].

До основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, ознакою складів яких є наруга, треба віднести:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- особу злочинця;
- типові сліди злочину.

Оскільки у статті вище вже розглянуто основні структурні елементи складів злочинів вказаної категорії, варто звернути увагу на особу злочинця.

Здебільшого, проаналізувавши фабули кримінальних правопорушень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ч. 1 ст. 297 КК України, що являє собою переважну більшість із числа обраних категорій для аналізу, можна говорити про те, що злочини, вчинені в аспекті наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого у переважній більшості з корисливих мотивів і їх основною метою є заволодіння предметами, що наявні в місці поховання або над ним. З огляду на статистичні дані, а саме кримінальні правопорушення вказаної категорії, зареєстровані на території Запорізької області, 98 % досліджуваних кримінальних проваджень, зареєстрованих на території Запорізької області, це злочини, які вчиняються для заволодіння металобрухтом, а саме (порушення цілісності могили у вигляді викрадення металевих лав, столів, металевих огорож могили тощо), із чого випливає подальший сенс (розуміння особою злочинцем) отримати грошові кошти за вилучений металобрухт.

Тож, зважаючи на отримані дані з автоматизованої системи електронної бази даних, можна сформулювати кримінологічний портрет особи злочинця:

- громадянин України – 100 %;
- чоловіча стать – 98 %;
- вік від 29 до 48 років;
- раніше засуджений – 97 %;
- одружений – 11%, не одружений – 89 %;
- на момент вчинення злочину був працездатний, проте ніде не працював та не навчався – 99 %;
- зловживає спиртними напоями або наркотичними речовинами.

Загалом під час проведення досудового розслідування по категорії злочинів, ознакою складів яких є наруга, виникає складність розкриття та доведення суб'єктивної сторони складу злочину.

Тож сформований кримінологічний портрет особи злочинця під час досудового розслідування буде для слідчих підрозділів та підрозділів карного розшуку орієнтуванням на коло осіб під час розшуку особи-злочинця у разі відсутності свідків, очевидців та наявності на прилеглий території до безпосереднього місця вчинення правопорушення камер зовнішнього відеоспостереження.

Крім того, під час визначення правової кваліфікації кримінальних правопорушень

необхідно правильно визначити всі ознаки злочину/злочинів, тим самим для правильної кваліфікації злочинів вказаної категорії треба звернутися до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство». Згідно з п. 13 під час вирішення питання про кваліфікацію дій винних осіб, які під час грубого порушення громадського порядку з мотиву явної неповаги до суспільства вчинили й інші злочини, передбачені різними статтями Особливої частини КК (2341-14), органам досудового розслідування та судам належить виходити з положень ст. 33 КК України [14].

Названа ст. 33 КК України «Сукупність злочинів» передбачає:

Сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

У випадку сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК України.

Висновки. Підбиваючи підсумки щодо питання, яке розглядали, можна висвітлити дефініцію терміна наруга (в юридичному значенні). Це прояв активної, умисної поведінки особи, яка виражається у грубому, образливому, суспільно-нестерпному ставленні до чого-небудь, або до кого-небудь та може мати як публічний, так і латентний характер.

Список використаних джерел

1. Карман В. В. Суб'єктивна сторона наруги над державними символами України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 261–267.
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/narugha> (дата звернення: 26.05.2023).
3. Кримінальний кодекс України РСР. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1968_10_02 (дата звернення: 28.05.2023).
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.05.2023).
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Атіка, 2002. 640 с.
7. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3(19). С. 73–82.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України станом на 20 січня 2018 року / за заг. ред. Глунька В. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.
9. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36–40.
10. Напиральська В. І. Проблемні питання кваліфікації злочинів за статтею 338 Кримінального кодексу України. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2013/37.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 2-е вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
12. Сафонов Д. А. Криміналістична характеристика наруги над могилою. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 130–134.
13. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/va010700-06> (дата звернення: 20.06.2023).
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.06.2023).

Надійшла до редакції 07.08.2023

References

1. Karman, V. V. (2019) Subiektyvna storona naruhy nad derzhavnymy symbolamy Ukrainy [The subjective side of insulting the state symbols of Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 6, pp. 261–267. [in Ukr.].
2. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]. URL: <http://sum.in.ua/s/narugha> (access date: 26.05.2023). [in Ukr.].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR [Criminal Code of the Ukrainian SSR]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1968_10_02 (Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language). URL: <http://sum.in.ua/s/narugha> (access date: 28.05.2023). [in Ukr.].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 28.05.2023). [in Ukr.].
5. Navrotskyi, V. O. (2006) Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Basics of criminal-legal qualification]. Yurinkom Inter, 704 p. [in Ukr.].
6. Korzhanskyi, M. Yo. (2002) Kvalifikatsiia zlochyniv [Classification of crimes] : navch. posib. 2-he vyd. Kyiv : Atika, 640 p. [in Ukr.].
7. Veresha, R. V. (2010) Umysel i yoho vydy (komentar do st. 24 KK Ukrainy) [Intent and its types (commentary on Article 24 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 3(19), pp. 73–82. [in Ukr.].
8. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy stanom na 20 sichnia 2018 roku [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine as of January 20, 2018] / za zah. red. Hlunka V. V. Kyiv : Vydavnychiy dim «Profesional», 2018. 784 p. [in Ukr.].
9. Kuts, V., Bondarenko, O. (2009) Zmist vyny u zlochynakh z formalnym skladom [Content of guilt in crimes with a formal structure]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3, pp. 36–40. [in Ukr.].
10. Napyralska, V. I. Problemni pytannia kvalifikatsii zlochyniv za statteiu 338 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problematic issues of qualification of crimes under Article 338 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2013/37.pdf (access date: 15.06.2023). [in Ukr.].
11. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. P. P. Andrushka, V. H. Honcharenka, Ye. V. Fesenska. 2-e vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Dakor, 2008. 1428 s. [in Ukr.].
12. Safonov, D. A. (2009) Kryminalistychna kharakterystyka naruhy nad mohyloiu [Forensic characterization of the insult over the grave]. *Pravo i Bezpeka*. № 4, pp. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_31 (access date: 15.06.2023). [in Ukr.].
13. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo [About court practice in hooliganism cases] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22.12.2006 r. № 10. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/va010700-06> (access date: 20.06.2023). [in Ukr.].
14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] vid 05.04.2001. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (access date: 20.06.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tsyb. The state of research of the concept of offense in the criminal law doctrine of Ukraine. As of now, not only in Ukraine but all over the world, the issue of combating crime has become a pressing matter for state authorities and local self-government bodies. In Ukraine's domestic policy, a top priority is the resolution of this issue in its digital equivalent by reducing the percentage of crime statistics related to public order and morals, as well as crimes against the authority of state bodies, local self-government bodies, and citizens' associations.

Recently, there has been a widespread practice in pre-trial investigation bodies of detecting and investigating criminal offenses specified in Article 297 of the Criminal Code of Ukraine and Article 338 of the Criminal Code of Ukraine. This necessitated the development and approval of an appropriate methodology for investigating these categories of criminal offenses, with a focus on the legal and criminological characteristics of the crimes. The basis of the content analysis in this article is the examination of the practical activities of pre-trial investigation bodies regarding the mentioned categories of crimes from January 1, 2015, to February 1, 2022. It also includes an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine (2001) and the Criminal Code of the Ukrainian SSR (1960), which allowed for the identification of characteristic features of these crimes.

The article emphasizes that the accurate definition of the elements of a crime, particularly the establishment of its subjective and objective aspects, influences the further qualification of the criminal offense. Therefore, in order to correctly define the elements of crimes involving insult, it is necessary to develop a legal interpretation of the term insult. It is important to consider that the subjective side of a crime consists of mandatory and optional elements. Mandatory elements include guilt, which can be expressed as intent or negligence according to Article 23 of the Criminal Code. Optional elements include motive and purpose.

Taking into account the specifics of the criminal offenses outlined in Article 297 and Article 338 of the Criminal Code of Ukraine, it can be said that they are crimes with a formal composition, and a characteristic feature of these crimes is guilt in the form of direct intent. The perpetrator of the crime understands the socially dangerous nature of their actions and intends to commit them.

Based on judicial practice, it has been established that in most cases of the mentioned category of crimes in court rulings, the courts focus on the fact that the perpetrator of the crime has intentional guilt (64,5 % of cases). Additionally, there are no instances in judicial practice where it has been established that a person who committed an act of insulting the state symbols of Ukraine or a grave acted negligently.

It has been determined that a mandatory element of the subjective side of the composition of a socially dangerous act involving insult to the state symbols of Ukraine or a grave is guilt expressed in the form of intent, specifically direct intent.

Keywords: *definition, law, statute, crime, authority of the state, state symbols, insult, ridicule, identity, criminalization.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

КРИМІНОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(рецензія на видання: Богатирьов І. Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога : монографія. Київ : ТОВ «АДЕФ-Україна, 2023. 244 с.)

Предметом монографії відомого українського вченого-кримінолога Івана Богатирьова є тематика про повномасштабну війну, яку розв'язала російська федерація проти України 24 лютого 2022 року. Проблема дослідження посилюється ще й тим, що видання присвячене річниці вторгнення ворога на територію нашої держави. Викладений матеріал відповідає науковому пошуку, а саме кримінологічному напрямку дослідження.

На цьому тлі монографічне дослідження І. Богатирьова потребує ретельного осмислення та аналізу того, як на очах цивілізованого світу російською федерацією була вчинена безпричинна воєнно-політична трагедія небувалих масштабів за останні 70 років багатотисячними вбивствами мирних людей та знищенням цілих міст і сіл України.

Автор роботи розпочинає своє дослідження з факторного аналізу історичних, політичних, економічних, соціальних, психологічних та воєнних чинників російсько-української війни. Беззаперечно, російсько-українська війна показала не лише незламність духу українців, вона об'єднала на фронті всіх: військових, вчених, журналістів, хліборобів, інженерів, кондитерів, медиків, політиків. Кожен вбачає своїм обов'язком допомогти Збройним Силам України якнайшвидше вигнати ворога з України. А тому всі вмотивовані на Перемогу.

І. Богатирьов переконаний у тому, що вітчизняна кримінологічна наука в умовах російсько-української війни здатна опрацювати всі проблеми, спричинені збройною агресією РФ проти України, оскільки вчинені ворогом злочини на нашій території мають отримати не лише правову оцінку, а й пройти кримінологічну експертизу.

У зв'язку з цим кримінологія як наука, що вивчає детермінанти злочинності, осіб, які її вчиняють, жертв злочинів і шляхи запобігання злочинності, має дати адекватну відповідь на ті суспільно небезпечні виклики, з якими вітчизняна наука стикнулася під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Надалі ця ідея проходить крізь увесь зміст монографії І. Богатирьова.

Далі у роботі автором здійснено поглиблений кримінологічний аналіз злочинності в умовах російсько-української війни, зокрема: розкрито криміногенну ситуацію в Україні в умовах цієї війни; надано прогнозовані версії нападу російської федерації на Україну; запропоновано кримінальне покарання та невідворотність його застосування до злочинців в умовах війни; показано кримінологічні заходи запобігання та протидії вчинення ворогом злочинів в умовах російсько-української війни. Виокремлено загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуально-профілактичне запобігання та протидію злочинності в умовах російсько-української війни.

У зв'язку з цим робиться висновок, що на цьому тлі відбувається відставання державно-правового контролю над злочинністю, а небезпечний її рівень вимагає активного курсу на запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас у державі поки що не сформовано ефективної системи боротьби зі злочинністю, недосконалою є її законодавча основа, а засоби, що застосовуються, не завжди є ефективними. А тому все це вимагає створення надійного науково-практичного підґрунтя, вдосконалення форм, методів та заходів кримінологічної діяльності.

У роботі також аналізується кримінологічне вчення про особу, яка вчиняє злочини в умовах російсько-української війни, та їхні жертви. При всьому різноманітті підходів кримінологів до вивчення особи злочинця в різних кримінальних ситуаціях, війна не є винятком, а вичерпним є поняття такої особи як сукупності соціально значущих ознак і відносин, що характеризують її як винну у вчиненні кримінального правопорушення людину з низьким соціальним рівнем самоконтролю.

Отже, досліджуючи кримінологічну характеристику особи злочинця, І. Богатирьов в цій частині виділяє декількох осіб. По-перше, це військово-політичне керівництво РФ, оскільки саме воно послало свої збройні сили вчиняти кримінальні правопорушення на території суверенної, незалежної правової держави, якою є Україна. По-друге, це військовослужбовці та їхні командири, які безпосередньо вчиняють на території України тяжкі і особливо тяжкі злочини. По-третє, це колаборанти із числа громадян України, які вчиняють кримінальні правопорушення в умовах російсько-української війни.

Цілоком слухним у монографічному дослідженні І. Богатирьова є розділ 4 «Тест України на перемогу», завдяки якому в дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академія Степана Дем'янчука, які разом із професорсько-викладацьким складом обговорили проблеми вимушених переселенців в межах України та за кордон, місто Н в окупації. Побудовано кримінологічний прогноз, бути чи не бути смертній карі для злочинців в умовах російсько-української війни.

На завершення монографічного дослідження автор у розділ 5 надав поради, як вижити в умовах російсько-української війни. Серед них автор вбачає такі: ніхто не вправі в умовах російсько-української війни нехтувати сигналом повітряної тривоги; в умовах російсько-української війни про власну безпеку і безпеку рідних подбайте самі, не надійтесь, що хтось прийде і захистить Вас і Ваших рідних; не варто ігнорувати заборони військових та правоохоронних органів про небезпеку перебувати в небезпечних місцях (збирання в лісі грибів, самовільне розмінування, зупинка транспортного засобу на узбіччі тощо), адже саме ця заборона зможе убезпечити наше з Вами життя; контролюйте свої дії в будь-яких кризових ситуаціях і вирішувати проблему слід не емоціями і доказами, хто більше зробив для перемоги над ворогом, а згуртуватися і об'єднатися, щоб ворог назавжди забув дорогу на нашу землю тощо.

Рецензована праця І. Богатирьова, безумовно, є важливим внеском у розвиток вітчизняної кримінологічної науки, в якому висвітлено сучасні підходи та тенденції дослідження російсько-української війни. Дослідник в цій науковій праці засновує низку висновків, рекомендацій та практичних порад, які дозволяють більш глибоко збагнути геополітичні проблеми виникнення 24 лютого 2022 року повномасштабної російсько-української війни.

Монографія відкриває новітній напрямок для кримінологічної науки, наповнює її новим змістом та виражає її цілісний розвиток. Вона може бути корисною для широкого кола читачів, зокрема: академічної спільноти; здобувачів вищої освіти; аспірантів; науковців та працівників правоохоронних органів.

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор юридичних наук

Олександр МИХАЙЛИК[©]

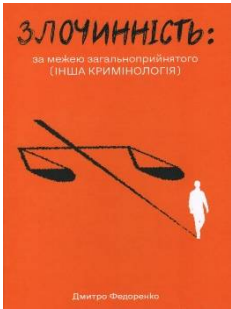
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

(ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,

м. Київ, Україна)

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ЗЛОЧИННІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

(Рецензія на видання: Федоренко Д. В. *Злочинність: за межею загальноприйнятого (інша кримінологія)*. Київ : Видавничий дім «Дакор», 2023. 232 с.)

У 2023 році в науковому просторі з'явилося цікаве, унікальне видання «Злочинність: за межею загальноприйнятого (інша кримінологія)», підготовлена Дмитром Федоренком. Рецензентами цього видання є досвідчені вітчизняні кримінологи Андрій Бабенко та Сергій Лисенко. Однозначно, вихід наукового продукту про злочинність – це збагачення теоретико-прикладних засад кримінологічної науки. Не є винятком і праця Д. Федоренка. У ній автор відійшов від традиційної структурно логічної схеми вивчення кримінології, яка є сталою в освітньому процесі підготовки здобувачів вищої освіти, запропонувавши власну інтегровану модель розуміння злочинності у XXI столітті.

При цьому варто наголосити, що дана книга, на думку її автора, є і підручником, і водночас белетристикою, а тому вона пропонується широкому загалу читачів. Тому варто погодитися з автором книги, що злочинність – це погано, більше того, незважаючи на величезні витрати на правоохоронну систему, злочинність чомусь не зменшується, змінюються лише способи зовнішньої діяльності.

Що стосується поняття злочинності і того, хто насправді є «злочинцем», на нашу думку, започатковує певну наукову дискусію, оскільки злочинність – це абстрактне поняття, його неможливо осягнути, внести фізичні корективи тощо, а злочинець – це конкретна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, вчинила кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок) і має за це нести покарання. Під час відбування покарання вона проходить три стадії свого життя; соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію. А тому держава та суспільство можуть вплинути на її поведінку.

Отже, проблема попередження злочинності є вкрай актуальною на глобальному та загальнодержавному рівнях, а тому вона розглядається вченими, як пріоритетний напрям протидії та запобігання кримінальним правопорушенням. Саме вчинення особою кримінальних правопорушень, їхня структура, тенденція, географія, детермінанти, жертва, рівні протидії та запобігання і складають у сукупності злочинність. Відсутність цих складових говорити про злочинність – марна трата часу, оскільки це будуть філософські роздуми та міркування.

З розвитком демократії, удосконаленням механізму захисту прав і свобод людини відповідної реконструкції потребує й уся вітчизняна система організаційно-правового забезпечення попередження злочинності. Ефективне вирішення цієї проблеми в сучасних умовах неможливе без проведення ретельного й комплексного кримінологічного аналізу злочинності взагалі і її проявів зокрема. Такий висновок ґрунтується на предметі дослідження, запропонованим Д. Федоренком.

На нашу думку, книга Д. Федоренка не є завершеним самостійним науковим дослідженням, оскільки в ньому автор ставить проблемні питання, відповідь на які можливо дати тільки з часом. Не проводячи паралелі власного бачення проблеми злочинності, проаналізуємо лише факт з даного автором дослідження. Так, у підрозділі 8.1 «Причина криміналізації діяння – бажання» автор на с. 71 переконує читача, що головна і єдина «причина злочинності – законодавець (влада), який створив кримінальний закон. Це не зовсім так? Кримінальний кодекс України готувався великою групою вчених, обговорювався в державних і недержавних інституціях, зокрема і в ЗВО. До речі, він пройшов процедуру обговорення у Верховній Раді України і тільки після цього, був проголосований і прийнятий.

Крім того, Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного ладу України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також

запобігання кримінальним правопорушенням.

Наразі готується новий Кримінальний кодекс України і вже другий рік триває його обговорення. І насамкінець, уявімо собі, що наші з вами права і свободи не захищені законом. Тому наукові положення, висновки і рекомендації автора потребують детального аналізу, оскільки вони ґрунтуються на кількості уже відомих широкому загалу постулатів.

Загалом, для кримінологічної науки праця Федоренка Д. В. «Злочинність: за межею загальноприйнятого (інша кримінологія)» є досить цікавим практичним продуктом, оскільки автор здійснив спробу шляхом власного міркування про злочинність донести до широкого загалу проблеми, які обговорюються серед наукової спільноти, але результати цих обговорень поки не на часі. Очевидно, що кримінологія, як наука, і як навчальна дисципліна переживає не найкращі часи, а тому і погляди вчених на злочинність, її детермінанти, особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення, жертву злочину та заходи запобігання злочинності різняться і мають низку суперечностей, оскільки запит на соціальну справедливість не завжди відповідає нормам національного законодавства.

Як вважається, значна частина викладених автором у цьому виданні критичних зауважень є не тільки корисними для кримінологічного сприйняття злочинності за межею загальноприйнятого, а й для їх опрацювання в межах кримінально-правового циклу (кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права). Ця книга є досить корисною, оскільки в ній є посилання щодо критичного сприйняття злочинності не тільки правниками, а і філософами, соціологами та психологами. Найціннішим є те, що вона закладає паростки нового погляду на аналізовану проблему.

РЕЦЕНЗЕНТ:

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України*

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

*професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»
(м. Житомир, Україна)*

Катерина ГЛУХОВЦЕВА

*професор, доктор філологічних наук
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Полтава, Україна)*

СЛОВО, ЩО ПРОРОСТАЄ ЗЕРНОМ

(А. М. Поповський про мову)

Анатолія Михайловича Поповського знають у кожному обласному центрі України, адже він як відомий мовознавець, доктор філологічних наук, професор побував на багатьох конференціях, як освітянин і просвітянин – на всеукраїнських наукових заходах. У січеславському краї про нього говорять як про висококласного лінгвіста, краснавця, поета, журналіста. В Україні він знаний як дослідник мови художньої літератури, фольклору, лінгвістичної спадщини, преси Полтавщини 2-ї половини XIX— початку XX ст. Учений започаткував наукову школу з проблем вивчення мови творів тих письменників, що були вилучені з історичного процесу формування української культури. У полі зору дослідника також лексикографія, діалектологія, ономастика, термінологія, дериватологія, риторика, синтаксис. Анатолій Михайлович – автор більше як 996 праць. Найбільш відомими з них є: «Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-

© І. Богатирьов, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

національної мови» [Поповський 1989], «Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови» [Поповський 2018], «Дешифрація про українські прізвища» [Поповський 2020] та багато ін.

Немало написав дослідник і науково-популярних праць, у яких порушує злободенні лінгвістичні питання. Адже не втрачають своєї актуальності й описи особливостей культури мови і мовлення («Чинники та античинники культури сучасного українського мовлення» [Поповський 2007]), і проблема державного статусу мови титульної нації в Україні («Державність української мови: декларації і дійсність» [Поповський 2001]), і двомовність, полімовність та диглосія, їхня сутність і нерідко підміна понять («Зросійщення українських прізвищ» [Поповський 2015]), і функціонування кальок («Деградаційна сила кальки» [Поповський, 2022]), і сучасні тенденції в освітньому процесі («Світоглядні позиції в освітньому процесі в умовах війни. Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання» [Поповський 2022]), і ще ціла низка цікавих і нагальних питань.

А. М. Поповський плідно працює з обдарованою молоддю. Уклав дві поетичні збірки *“Молода муза Січславцини”* (1998, 2000), альманах *“Поетична Феміда”* (2004). Серед його вихованців шість членів Національної Спілки письменників України – *Наталія Кривенко, Леся Мудрак, Леся Степовичка, Наталія Дев’ятко, Юрій Шковиця, Людмила Степаненко*; призер Всеукраїнського конкурсу художньої прози 2000 року *Алла Сєрова*; двадцять підготували й презентували поетичні збірки: зокрема, *Вікторія Дубинець* – *“Стежками душі моєї”* (2002), *«У коловерті днів...»* (2010); *Володимир Півень* – *“Колір і простір”* (2002); *Інна Баклан* – *“Запали свою зорю”* (2003); *Ольга Журавель* – *“Акварелі смутку”* (2004); *Тетяна Мартиненко* – *“Чомучка”* (2004); *Людмила Степаненко* – *“Хочу сказати...”* (2004), *“Думки мої”* (2006), *“Василь Симоненко. Поетичні переклади”* (2010); *Марина Яланська* – *“Симфонія душі”* (2004); *Ірина Зеленська* – *“І словом, і правом...”* (2005); *Наталія Юрчук* – *“Таємниця серця”* (2005); *Наталія Дев’ятко* – *“Три кроки до Світанку”* (2005); *Ірина Олійник* – *“Від серця до серця”* (2005); *Вікторія Черничко* – *“Коли тривога поселилась у душі”* (2006); *Ольга Чорна* – *“Розум душі”* (2006); *Олександра Казанко* – *“Я так закохана в життя...”* (2009); *Юлія Смоляк* – *“На крилах юності”* (2012); *Анна Томчук* – *“Танок кохання”* (2013); *Роман Южєка* – *“Країно рідна, я завжди з тобою”* (2020); *Володимир Приловський* – *“Вдыхая звездный аромат...”* (2020); *Оксана Підгурська* – *“Не оскверняйте душ чужих словами”* (2021), *Андрій Карпенко* – *“Кохання, загартоване війною”* (2023).

До рідного слова прикута увага ліричного героя і в поезіях Анатолія Михайловича: взяти хоча б книгу *«У роздумах плинного часу»* [Поповський 2020]. У цій збірці поет виявляє себе, за словами відомого літературознавця Миколи Дмитренка, автора переднього слова до названого видання, як «оборонець рідного слова», «щирий патріот», знавець роду і народу, тисячолітніх традицій, козацького духу і пісень [Поповський 2020, с.5]. Не випадково епіграфом до книги автор обрав такі рядки:

*У слові закарбовано геть все –
І значення, і сила й мудрість світу...
Злосливе – раниць, щире – вознесе
До творчих істин Божого завіту* (АП, с. 3).

До мови, у якій закарбовано силу і мудрість рідного народу, відтворено його ментальність, автор ставиться так само, як до істин Божого завіту, бо святощі рідної мови сприймаються серцем і душею її носія. Багатство виражальних засобів української мови, про яке йшлося у висловлюваннях багатьох знакових для історії України постатей, не хвилює лише байдухих і тих, хто мовою не володіє. Тому таким зрозумілим і доречним є зауваження ліричного героя: «Багата ж ти еси, народна наша мова!». Але про це треба не тільки знати й говорити: конче необхідно цю істину засвоїти, збагнути, відчутти. І тут поет звертає увагу на мовну особистість, від якої залежить шлях подальшого розвитку рідної мови. Цьому носієві мови автор віддає шану, бо впевнений, що така свідомо особистість здатна передати мовні багатства нащадкам:

*Усе, що серцем сприйняте й зігрите,
Озвучене живим і рідним словом, –
Багата ж ти еси, народна наша мова!
Хвала тому, хто суть її збагне
І як святиню передасть нащадкам* (АП, с.7).

Мистецьки, по-справжньому мудро А. М. Поповський намагається нагадати читачам відому істину, загострити їхню увагу на тому, що українська мова автохтонна, вона розвивається народом у своєму природному, історичному й культурному середовищі, де кожному відомі запекла відважна боротьба запорозького козацтва за волю і заповіт Тараса Шевченка створити нову й вільну державу на наукових засадах демократії, рівності, у якій нарешті б українська мова засягла потужними засобами мудрості, чистоти думки й слова, краси й образності, а не накопичувала убогий суржик чи сленг, які в нас прийнято образно називати бур'яном. Така свідомо особистість, як постійний користувач мови, має бути в центрі уваги громадськості: її треба всіляко заохочувати під час навчальної діяльності й на виробництві, підтримувати у бізнесовій сфері і правлячих колах:

*І ми живем, і мова живе з нами,
Й козацький степ, овіяний вітрами,
І вольниця Богдана Січова,
І заповітнії Шевченкові слова...
Живем і засіваєм Дике поле,
Й щоразу маєм різні врожаї...
Благословен, хто бур'ян мовний поле
Й оберігає мовні устої свої (АП, с.8).*

Нерідко при читанні віршів вражає стислість авторської думки, що постає скупими штрихами конкретних фактів, які можна назвати художніми деталями. Зокрема, щоб переконати носія мови, довести необхідність любити й берегти кожне рідне слово, Анатолій Михайлович згадує про такі питомі риси української мови, як милозвучність і мелодійність, називаючи це евфонією; вишуканість виражальних засобів і синонімічне лексичне, морфологічне та синтаксичне багатство, котрі дозволяють мові потужно розвиватися в усіх сферах, бути поліфункційною і динамічною системою:

*Плекаймо, бережімо рідне слово
І вознесімо на духовну висоту.
Віками гноблену нашу прадавню мову,
Й евфонію, красу і чистоту (АП, с. 10).*

Автор упевнений, що з часом народ прозріє, і підступних ворогів рідного слова буде викрито: *У зраї звироднілих блазнів, запроданців і хижаків нехай гартується твій гнів, а слово Боже осяває хто з гадів гад ...*(АП, с.22)

Провідним засобом образності мови віршів поета є метафора. Автор рідну мову називає *материнською*. Такий епітет помічаємо в поезіях різних авторів: Івана Багряного, Валентина Бичка, Дмитра Білоуса, Надії Красоткіної. Підсилений займенником *моя*, вислів *мова моя материнська* авторизується, інтимізується, стає засобом оцінки, меліоративом, здатним викликати почуття ніжного ставлення співрозмовників один до одного при задушевній бесіді:

*Мова моя материнська!
Мова трагічної долі ...
Скільки ж років у неволі
Сила терзала чужинська! (АП, с.8).*

Рідну мову автор називає *пишним садом, зорею світанковою*. Їй не дають спокою *власні й чужі супостати*, які ведуть її в *путах імперського брата, ніби під конвоєм*. Автор шкодує, що *обранці народу* не дбають про розвиток української мови, і попри те, що мова – *нації риса всевладна*, не дають мові *шлях торувати державний*:

*Де ж той господар незламний? І
Де ж ви, обранці народу? І
Мові козацького роду
Шлях торувати державний!
Мово моя! Невмируща
Нації риса всевладна (АП, с.8).*

Нерідко Анатолій Михайлович уводить у тканину своєї поезії рідковживані, діалектні чи архаїчні лексеми, влучні фразеологізми, характерні для високого стилю мовлення, що посилює експресивність, створює атмосферу шляхетності, вишуканості, досконалості, захищеності: *Ось тут тримаєм пильно вушка / І правди **суть** бережемо. /*

Де перст «мовчать!» - не мовчимо. / Виховуймо *державні кпини* / На честь своєї України (АП, с. 118); *Ще не зів'яв квіт* славних *Наливайків* (АП, с. 112); *Де знайти ті найкращі слова / за ту щирість, хосенність і слово науки* (АП, с. 129); *Усміхнеться щиро Доля із мовного поля* (АП, с. 112).

Значну частину поетичної збірки віршів А. М. Поповського складають посвяти відомим філологам України і світу та віншування, якими він обдаровував друзів і колег. З цих творів бачимо, що автор відповідально ставиться до поезії, бо не любить, коли просто псують *«Мелодію і слово, й біле полотно»* (АП, с. 28). Натомість щиро зізнається: *«Я ту поезію люблю, Яка бере мене за душу»* (АП, с. 21).

Про що б не говорив письменник, він завжди знаходить потрібне слово: для студентів – *напутнє* (АП, с. 44), для друзів – *рідне, материнське* (*Але, де б не були, материнські спливали слова: «Не бувають легкими нескінченні дороги»* ... (Валентині Тальян; АП, с. 86)), ті, що *зігрівають душу* (*Я дякую, мій друже золотий, за ті слова, що до душі зігрівають* (Іларіонові Хайлику; АП, с. 87)).

Більшість адресатів, яким автор присвячує свої вірші, цінують рідну мову, тому природним є побажання й надалі відчувати красу і силу слова: (*Хай не згаса яскрава зоря / І сила слова, й велич Кобзаря* (АП, с. 84)); гідно йти стежкою, на якій *Не зраджувала мова лиш одна* (Аллі Подворчан; АП, с. 72); любити мову синівською любов'ю (*Будьте ще стільки здорові, Кохайтесь у рідному слові* (Михайлові Лесіву; АП, с. 86)).

А. М. Поповський розуміє й цінує діалектне мовлення. Не випадково він у народній мові степової України вбачає *чисте джерело* (*Формує свято лише глузд здоровий й джерела чисті січової мови* (Роману Михайловичу Коцюбі; АП, с. 81)), у поліській говірці – *святий оберіг, мовознавчий врожай* (*А записано скільки у мандрах від хати й до хати?! Це ж твій говірковий поліський святий оберіг. На якому сам зріс і – достойні твої кандидати* (До Миколи Никончука; АП, с. 89)). Він віншує тих учених, які все життя досліджували мову: *Для пані Ніни мова й Буковина / Були життям, як птиці два крила* (Ніні Гуйванюк; АП, с. 90); *А Ваше серце все сприймало: Добро і холод, і тепло. Воно до Слова озивалось. І рідне слово берегло* (Надії Миколаївні Сологуб; АП, с. 91); *В науку Вам доля стелила доріжку тернисту. А рідная мова і сил, і снаги додавала* (Григорієві Півтораку; АП, с. 92); *А наша зброя – українське слово, Той гострий меч для лютих ворогів І заповіт Шевченка, і жага Франкова, І вічний клич загиблих і нескорених борців* (Марії Федурко; АП, с. 98).

До змалювання образу Бога як всесуцього розуму і справедливості, творчого начала поет вдається у численних звертаннях (*Отче, Боже, Господи, Всевишній*) і побажаннях: *Пошли нам в Новому достойної долі / І виведи, Отче, на праведну путь* (АП, с. 43); *Пошли нам, Господи, учителя свого / По образу й по духу українця. / А не зальотника, хамлюгу і злочинця. / Пошли нам, Господи, й благослови його* (АП, с. 41); *Радіймо плину світобачень / На різних відстанях доріг... / І хай Вам творчий і обачний / Господь дарує оберіг* (АП, с. 79); *У суєті нарад й законів до наказу, / І творчих дум у вирі сприйняття / Хай Вас Всевишній береже щоразу / Від всяких кривд буденного життя* (АП, с. 80).

Одним з улюблених засобів образності А. М. Поповського є тавтологія – різновид плеоназму, спеціальне або випадково повторення тих самих спільнокореневих або близьких за значенням слів, виразів з метою надання художньому мовленню емоційно-експресивного значення (Літературознавча, с. 455), що нерідко супроводжується алітерацією задля посилення інтонаційної, інтерпретаційної та емоційної виразності вірша:

*Усміхалась тоді, коли радість усім дарувала,
І бентежилась гірко, як зненацька охоплював сум...
І в своїй самоті, ніби в панцир тихенько ховалась
Й поринала сама в самоту осамітнених дум... (АП, с. 34);
Хай святістю освятиться світлиця,
Й в достатку страв сія святковий стіл (АП, с. 98).*

Для цього поет нерідко використовує прізвища тих науковців, кому присвячено вірш: *З роду мисливих людей* (Володимирові Андрійовичу Мисловому; АП, с. 72); *Терсь Тертишник відтак на вістрях охоронних* (Володимирові Тертишнику; АП, с. 73); *Ви ж бо Доненко із того козацького Дону* (АП, с. 74); *І для Тягло добром усе тяглося / На многії щасливі літа* (Любові Тягло; АП, с. 78); *На кафедрі нашій, як кажуть, традиції сталі: / Тримаємось mocno у супряжній парі. / Невтомно працюють і люблять профмандри / Дві Алли, дві Олі, Наталі, Тетяни і дві Олександрі. / Лише усамітнились чемно і так*

самочинно / Олена, Юляся, Ганнуся, Євгенія і Катерина. / Усім цим загалом встигає колесить Колесник. / Встига насварити, поглядить, попестить (АП, с. 78).

Вдалими є випадки, коли автор вірша вдається до переказування етимології імені чи прізвища науковця: *Славне ім'я Вам батьки дарували, / З світу античного взяте, як вічно живе: / В древніх римлян це ім'я було родове, / Що означає – я сильний, здоровий, міцний (Валерію Вікторовичу Доненку; АП, с. 74); У спадок від прадіда-діда свого родоводу / Ви маєте Долю щасливу: / Батьки дарували Вам ймення шляхетного роду, як Божю милость (Євгенові Івановичу Макаренку; АП, с. 75).*

У багатьох віршах ретельно переплетено лінгвістичні терміни й сам фактичний матеріал, зібраний дослідником, якому присвячено поезію:

*На шлях життєвий ніжної Тетяни
Не шкодувала Доля успіхів й невдач.
Збирались виражальні засоби ретельно
З публічних текстів та інформаційних передач.
Було і тяжко, і вельми пекельно, –
Трудилась вперто, спрагло і постійно.
Возводивсь синтаксис в структурі епіфор,
Симплек, антаклаз, паралепс, ізоклон,
Паралелізм, епаналепсис, градація, повтор... (Тетяні Меркуловій; АП, с. 114).*

Отже, збірка віршів А. М. Поповського «*У роздумах плинного часу...*», присвячена рідному слову як культурному феномену народу, позначена художньою й змістовою єдністю, насичена засобами образності. Автор виявляє себе як поціновувач щирого, шляхетного й вишуканого слова, творець колоритних метафор, майстер тавтології, доречно вплетеної в художній твір, що стає засобом позитивної характеристики ліричного героя. Лірика Анатолія Михайловича неповторна ще й тому, що в ній лінгвістична термінологія є тією художньою деталлю, яка допомагає уявити, виокремити й актуалізувати ті наукові здобутки, котрі має описувана особистість. У поезії, як і в науковій діяльності, А. М. Поповський знайшов свій шлях, і він неповторний.

Література

- Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т. 2 (М—Я). 624 с
- Поповський А. М. Державність української мови: декларації і дійсність. *Мова і культура нації*: зб. наук. праць. Львів. 2001. С. 55-58.
- Поповський А. М. Зросійщення українських прізвищ. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*. Вип. 13. Кривий ріг: НПП. Астерікс. 2015. С. 187 – 193.
- Поповський А. М. Світоглядні позиції в освітньому процесі в умовах війни. *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання*. Матеріали II Форуму академічної спільноти. ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». Дніпро, 2022. С. 44 – 47.
- Поповський А. М. У роздумах плинного часу. Дніпро : Ліра, 2020. 184 с.
- Поповський А. М. Деградаційна сила кальки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог : Вид-во НаУДА. 2022. Вип. 13 (81). С. 321 – 324.
- Поповський А. М. Чинники і античинники культури сучасного українського мовлення. *Український смисл. Науково-популярний лінгвокультурологічний щоквартальник*, 2007, №1-2. С. 15-18.
- Поповський А.М. Дешифрація про українські прізвища: монографія. Дніпро: Ліра. 2020. 300 с.
- Поповський А.М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови. Дніпропетровськ : Ліра. 1989. 87 с.
- Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови: монографія. Дніпро : Ліра, 2018. 324 с.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ З ЮВІЛЕЯМИ

ГЕТЬМАНА Анатолія Павловича

Академіка Національної академії правових наук України

Народився 18 липня 1958 р. у с. Зідьки Зміївського району Харківської обл. У 1983 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Протягом 1983-1986 рр. навчався в аспірантурі цього ж закладу. З 1986 р. працював на посадах асистента, старшого викладача, доцента, заступника декана. З 1992 р. навчався в докторантурі Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». З 1995 р. працював на посаді начальника Управління планування та координації правових досліджень, а з 1998 по 2001 р. — на посаді головного вченого секретаря Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України). У 2001-2007 рр. — проректор з навчальної роботи, з 2007 до 2020 р. — проректор з наукової роботи, з грудня 2020 р. — ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Правове регулювання діяльності органів управління в сфері екології» (спеціальність 12.00.06), у 1995 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку» (спеціальність 12.00.06). Вчене звання професора присвоєно у 1997 р. Обраний членом-кореспондентом у 2000 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) — у 2004 р. Заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, член президії НАПрН України.

Напрями наукових досліджень: методологія науки екологічного права, еколого-процесуальне право, екологічні права людини, проблеми адаптації екологічного законодавства України до міжнародно-правових норм, земельне, водне, лісове, надрове, фауністичне та флористичне законодавство. Автор понад 400 наукових праць. Серед них — монографії та енциклопедичні видання, підручники й навчальні посібники, коментарі до чинного законодавства, зокрема: «Процесуальні норми і відносини в екологічному праві» (1994), «Вступ до теорії еколого-процесуального права» (1998), «Екологічний контроль: питання теорії і практики» (у співавт., 1999), «Екологічне право України: Підручник» (у співавт., 2001), «Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2002, 2003, 2004, 2006, 2007), «Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання» (у співавт., 2004), «Онтологія української юридичної думки: у 10 т. Т. 10» (у співавт., 2005), «Екологічне право України» (у співавт., 2005, 2009, 2013, 2019), «Екологічна енциклопедія у 3 т. Т. 2» (у співавт., 2007), «Екологічне право України в запитаннях та відповідях» (2007), науково-практичні коментарі: Лісового кодексу України (2009), Закону України «Про тваринний світ» (у співавт., 2010), Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (у співавт., 2011), Кодексу України «Про надра» (у співавт., 2012), «Правове виховання в сучасній Україні: монографія» (у співавт., 2010), «Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. Т.4. Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права» (укр. — 2008; англ. — 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013), (2017 (англ.)), «Договір як універсальна правова конструкція: монографія» (у співавт., 2012), «Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення» (у співавт., 2012), «Проблеми правової відповідальності: монографія» (у співавт., 2014), «Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку» (у

співавт., 2014), «Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія» (у співавт., 2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права» (у співавт., 2017); Т. 14: Екологічне право (у співавт., 2018); Т. 16: Земельне та аграрне право» (у співавт., 2019), «Доктрина екологічного права та законодавства України» (2019), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (у співавт., 2021).

Член редакційної колегії наукових видань «Amazonia Investige» (індексація Web of Science), «Access to Justice in Eastern Europe» (індексація Scopus, Web of Science), Journal of Environmental Law & Policy, наукового юридичного журналу «Вісник Національної академії правових наук України», редакційної ради журналу «Право України», редакційних колегій видань «Проблеми законності», «Бюлетень Міністерства юстиції України», «Бюлетень Національної служби посередництва і примирення», «Екологічний вісник України», «Екологічне право», «Судово-медична експертиза», «Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, соціологія, політологія», збірнику наукових праць «Економічна теорія та право», «Юрист України», «Соціологія права», електронного збірника НЮУ імені Ярослава Мудрого «Теорія і практика правознавства», редакційних рад міжнародних наукових журналів Проекту SWorld.

З 1998 р. – член, а з 2002 р. по 2007 р. – голова Експертної ради з юридичних наук Вищої атестаційної комісії України, з 2014 р. – Голова Експертної ради з питань проведення експертизи дисертацій МОН України з юридичних наук.

Заслужений діяч науки і техніки України (2003). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2013), почесним знаком (орденом) Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого III ступеня (2015), «Почесним знаком – пам'ятна медаль «10 років МВС України» (2001), нагрудним знаком «Відзнака Голови Конституційного Суду України» (2014), ювілейним пам'ятним знаком «90 років Національної академії внутрішніх справ» (2015), медаллю Всеукраїнського об'єднання «КРАІНА» «25 років незалежності України» (2016), медаллю «Відзнака РНБО» III ступеня (2020), Знаком Пошани Національної академії Служби безпеки України (2022).

Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2009), Почесними грамотами Харківської обласної державної адміністрації (2006, 2008), Харківської міської ради (2008, 2013), Асоціації органів місцевого самоврядування Харківської області (2017), Української федерації вчених (2021), відзнакою МВС України «За сприяння ОВС України» (2005, 2010); відзнакою Союзу юристів України «Видатний юрист України» (2010, 2013), Почесним знаком Української Секції Міжнародної Поліцейської Асоціації (2011), відзнакою МАРТІС «Золота Фортуна» (2011, 2018), відзнакою Міністерства оборони України – Нагрудним знаком «Знак пошани» (2019), Подякою Верховного Суду (2021). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2012), Премії імені Ярослава Мудрого (2003, 2009), Премії імені Святого Володимира за краще науково-правниче видання в Україні (2014). Стипендіат в галузі науки імені Василя Пилиповича Маслова (з правознавства) Харківської обласної державної адміністрації (2012), номінант Сертифікату Майстерності Оксфордського клубу ректорів провідних університетів Європи в категорії «Суспільні науки» (2016), переможець Міжнародного Сократівського комітету (Оксфорд, Велика Британія) «Ім'я року – 2018» (2018), номінант Національного конкурсу «Науковець року – 2021» (2021). Почесний професор Запорізького національного університету (2014), Почесний громадянин Харківської області (2017).

БАУЛІНА Юрія Васильовича

Академіка Національної академії правових наук України

Народився 2 вересня 1953 р. у с. Станиця Луганська Станично-Луганського району Луганської обл. У 1975 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), де залишився працювати та обіймав такі посади: асистента, старшого викладача, доцента, професора кафедри кримінального права, заступника декана заочного факультету (за сумісництвом). З 2005 по 2008 р. — директор Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині — Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України). З червня 2008 р. по 2010 р. — суддя Конституційного Суду України, з 2011 р. по березень 2014 р. — заступник Голови Конституційного Суду України, а з 18 березня 2014 р. по 3 червня 2017 р. — Голова Конституційного Суду України. З вересня 2017 р. — професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1981 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Право громадян на затримання злочинця за радянським кримінальним законодавством» (спеціальність 12.00.08), у 1991 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Кримінально-правові проблеми вчення про обставини, що виключають злочинність (суспільну небезпеку і протиправність) діяння» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно у 1993 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) у 1996 р., а дійсним членом (академіком) — у 2006 р. З 15 березня 2019 року — академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України.

Напрями наукової діяльності: методологічні проблеми кримінального права, проблеми кримінальної відповідальності та її підстави, обставини, що виключають кримінальну відповідальність та підстави звільнення від неї, а також наукові засади проєкту нового Кримінального кодексу України. Опублікував понад 350 наукових праць, серед яких: «Право громадян на затримання злочинця: монографія» (рос.) (1986), «Кримінальна відповідальність за незаконне поводження з наркотичними засобами» (рос.) (у співавт., 1988), «Обставини, що виключають злочинність діяння: монографія» (рос.) (1991), «Згода «потерпілого» як обставина, що виключає злочинність діяння: монографія» (рос.) (2007), «Кримінальне право України: Загальна частина: підручник» (у співавт., 2001, 2003, 2004, 2007, 2015, 2020), «Кримінальне право України: Особлива частина: підручник» (у співавт., 2001, 2003, 2004, 2007, 2015), «Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2004, 2006), «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2013 (англ.)), «Конституція України. Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Великий енциклопедичний словник» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: монографія» (у співавт., 2013), «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія» (у співавт., 2015), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право» (у співавт., 2017), «Метологія в праві: монографія» (у співавт., 2017), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія» (у співавт., 2021), «Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія» (у співавт., 2022).

Член редакційної колегії наукового юридичного журналу «Вісник Національної академії правових наук України», наукової ради журналу «Право України», «Судова практика», редакційних колегій наукових видань «Щорічник українського права», «Юрист України», «Публічне право», «Вісник кримінального судочинства», Вісник

Південно-регіонального центру НАПрН України», «Митна безпека. Серія «Право».

Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Входить до складу Атестаційної колегії МОН України.

Голова робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України (з 2019 р.). Член науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України (з 2021 р). Брав участь у підготовці та доопрацюванні проекту Кримінального кодексу України 2001 року як член робочої групи Кабінету Міністрів України. Був членом Ради з питань судової реформи при Президентові України, брав участь у підготовці законопроекту «Про Конституційний Суд України».

Голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», голова української національної групи Міжнародної асоціації карного права, президент Харківського юридичного товариства.

Заслужений діяч науки і техніки України (2009). Нагороджений орденом «За заслуги» III та II ступенів (2003, 2021), пам'ятним знаком «За сприяння державній охороні України» (2015), медаллю Президента Республіки Казахстан (2015). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2020), Почесною грамотою до 100-річчя НАН України (2018). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2006), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2001, 2002, 2011). Почесний професор міжнародного Соломонова університету (2003), Заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2023). Отримав відзнаку «Волонтер України» (2022), нагороджений пам'ятною медаллю Асоціації захисту прав людини в Україні «За патріотизм до України» (2023), а також отримав подяки від командира в/ч А-0336, керівництва Харківського прикордонного загону та керівництва спеціального підрозділу «KRAKEN» за активну волонтерську діяльність та вагомий внесок у спільну перемогу (2022-2023).

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

ФЕДОРЕНКО
Владислав Леонідович
(15.10.1971 – 04.07.2023)

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, професор кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1994 р. закінчив з відзнакою Полтавський державний педагогічний інститут за спеціальністю «вчитель історії та права», у 1996 р. – з відзнакою Академію СБ України за спеціальністю «правознавство».

У 1999 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Конституційно-правові основи всеукраїнського референдуму: проблеми теорії та практики» (спеціальність 12.00.02), у 2010 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук – «Теоретичні основи системи конституційного права України» (спеціальність 12.00.02).

Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого в 2007 р. і премії Національної академії правових наук України в 2011 р. Працював на посадах першого заступника директора Національного інституту стратегічних досліджень – керівника Центру нормопроектного забезпечення діяльності Президента України (2007-2008 рр.); директора Департаменту конституційного та адміністративного права Міністерства юстиції України (2008-2010 рр.), декана юридично-психологічного факультету Національної академії внутрішніх справ (2011-2014 рр.), завідувача кафедри державної служби та кадрової політики Національної академії державного управління при Президентові України (2014-2016 рр.). Позаштатний консультант Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування.

Автор і співавтор майже 500 наукових на навчальних публікацій, серед яких: монографії «Класифікація судових експертиз» (2021, у співавт.), «Народовладдя в Україні» (2020, у співавт.), «Проблеми реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні» (2018, у співавт.), «Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасниках ЄС, Швейцарії та Україні» (2017, у співавт.), «Референдуми в Україні: історія та сучасність» (2000, у співавт.); підручник «Конституційне право України» (2016), навчальний посібник «Судові експертизи в процесуальному праві України» (2019, у співавт.) та ін.

Входив до складу редакційних колегій наукових журналів «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» (заступник головного редактора), «Вісник Національної академії державного управління при Президентові України», «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка», «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки», «Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз».

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Азімов Гідаят Аганаджаф огли – аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України (м. Київ, Україна), заступник голови правління Агентства державних резервів Азербайджанської Республіки (м. Баку, Азербайджан)

Базов Віктор Петрович – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Басиста Ірина Володимирівна – професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу, кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), член Науково-консультативної ради при Верховному Суді (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Блінова Ганна Олександрівна – професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Богатирьов Андрій Іванович – прокурор Козелецької окружної прокуратури Чернігівської області (м. Козелець Чернігівської обл., Україна), доктор юридичних наук

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри права та правоохоронної діяльності факультету публічного управління та права Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Будлакова Анастасія Євгенівна – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Буряк Катерина Михайлівна – доцент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Васильєв Станіслав Валерійович – доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Воліков Тарас Анатолійович – докторант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Волков Юрій Михайлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Голубєва Даніела Володимирівна – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Дженчак Тетяна Миколаївна – адвокат (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Дрок Ірина Сергіївна – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Єдаменко Євген Анатолійович – старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Карцигін Дмитро Сергійович – аспірант кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Катеринчук Катерина Володимирівна – професор кафедри права та правоохоронної діяльності факультету публічного управління та права Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Кессарійський Олексій Владиславович – аспірант кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Кириченко Віктор Миколайович – завідувач кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кобко Роман Васильович – доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат економічних наук

Колодчин Дмитро Васильович – докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Костицький Василь Васильович – професор кафедри теорії права і держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Голова Вченої Ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, академік (дійсний член) Національної академії правових наук, України, заслужений юрист України

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кучук Андрій Миколайович – професор кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дарія Володимирівна – заступник начальника Управління міжнародного співробітництва Бюро економічної безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Легеца Євген Олександрович – професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Легка Оксана Володимирівна – професор кафедри міжнародного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Литвиненко Олексій Юрійович – аспірант Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Логвиненко Борис Олексійович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лук'янчиков Євген Дмитрович – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лукаш Сергій Станіславович – директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Медяник Інна Сергіївна – аспірант кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Мельников Володимир Леонідович – доцент кафедри природничо-наукових дисциплін Західно-Казахстанського інноваційно-технологічного університету (м. Уральськ, Казахстан), кандидат біологічних наук, доцент

Молчанов Ростислав Юрійович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Музичук Олександр Миколайович – проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Оганісян Цагик Вазгенівна – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Олійник Віктор Миколайович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Олійник Юлія Володимирівна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Панасюк Оксана Володимирівна – завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Передерій Олександр Сергійович – доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Плахотний Артем Павлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Порвіш Моніка (Porwisz Monika) – доцент кафедри безпеки та правових наук Інституту правових наук Поліцейської академії в м. Щитно (Польща), доктор філософії в галузі права

Примаков Каміль Юрійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Пулик Василь Михайлович – аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Пуріга Ірина Петрівна – старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна), кандидат юридичних наук

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Рибалко Володимир Орестович – головний спеціаліст відділу з питань реалізації повноважень з питань незалежності суддів управління забезпечення діяльності членів Вищої ради правосуддя секретаріату Вищої ради правосуддя (м. Київ, Україна), адвокат, кандидат юридичних наук

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Скиба Елеонора Костянтинівна – професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософських наук, професор

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Соколенко Юлія Миколаївна – старший викладач кафедри “Політологія та право” Національного університету “Запорізька політехніка” (м. Запоріжжя, Україна)

Солоха Олег Володимирович – аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України (м. Київ, Україна), голова Комсомольського міського суду Полтавської області (м. Горішні Плавні Полтавської обл., Україна)

Стратонов Василь Миколайович – професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету (м. Херсон, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Стрижеус Денис Анатолійович – аспірант Львівського університету бізнесу та права (м. Львів, Україна)

Телень Олена Юрївна – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Тецька Інна Михайлівна – аспірант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), адвокат

Тимофєєв Володимир Павлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ткаченко Павло Ігорьович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Фіалка Михайло Ігорьович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Фінін Георгій Іванович – доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна), доктор філософських наук, професор

Фомічов Костянтин Сергійович – докторант кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Циб Ірина Сергіївна – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шулежко Ігор Анатолійович – магістр права (м. Запоріжжя, Україна)

Шульженко Ассоль Володимирівна – доцент кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету (м. Суми, Україна), доктор філософії в галузі права

TABLE OF CONTENTS

Officially 7

HUMAN RIGHTS, LAW ENFORCEMENT AND ECONOMIC SECURITY UNDER RUSSIAN ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Ivan Bohatyrov

Victimological features of victims of forced migration 8

Yevhen Kurinnyy

Prospects for the establishment of the Military Police in Ukraine 13

Andrii Kuchuk, Oksana Lehka

International law: essential aspect 20

Larysa Martseniuk

The importance of maintaining the economic security of Ukrainian Railways
in the conditions of reform and reconstruction 26

Iryna Drok

Staff reserve for ensuring reintegration
and administration of the de-occupied territory 33

Dariia Lazareva, Oleksii Kessariiskyi

Peculiarities of conducting procedural actions before entering
data into the unified register of pre-trial investigations
in terms of problematic aspects of the modern time 38

Tsagik Oganisian

Legal standards in the sphere of protection of children's rights
in the conditions of armed conflict in Ukraine 44

Viktor Oliynyk

Activities of courts under martial law 51

Oleksandr Perederii

Authority of local government bodies in the field of ensuring
the rights and freedoms of internally displaced persons under martial law 57

Yevhen Yedamenko

Problems of preventing and combating
domestic violence in Ukraine under marital law 63

CONSTITUTIONAL LAW. PHILOSOPHY OF LAW

Kateryna Katerynychuk, Viktor Bazov

Limitation of human and citizen rights and freedoms 68

Yuriy Kyrychenko, Ihor Shulezhko

The right to non-interference in personal
and family life: some questions regarding its constitutional
regulation in Ukraine and European countries 75

Borys Lohvynenko

Directions for improving the efficiency
of the institutional mechanism for ensuring the rights
and freedoms of internally displaced persons in Ukraine 80

Eleonora Skyba

Philosophical foundations of a new approach
to the work of community police officers 85

Viktor Kyrychenko, Yuliia Sokolenko

History of the establishment and development
of the constitutional obligations of a man and a citizen in Ukraine 92

Rostyslav Molchanov

Current issues of legislative regulation of ensuring
human rights to peaceful assembly 99

Kamil Prymakov

Analysis of the current state and development trends
of regulatory and legal regulation of state policy
in the sphere of national security 104

Liliia Serdiuk

The Fundamental Law of the Ukrainian State and Society
as the most important legal guarantee of law and order 110

Yulia Oliynyk

Doctrinal approaches to defining the concept
of the right to professional legal aid 118

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION
OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Vasyl Kostytskyi, Denys Stryzheus

Institutional continuity in the field of civil rights protection 123

Hanna Blinova, Vadym Chalyk

The mechanism of administrative and legal regulation
of the use of information technologies in the social sphere 130

Stanislav Vasyliev, Heorhii Finin

Legal regulation of obtaining a permission
for archaeological research in Ukraine 139

Oleksandr Muzychuk

Directions for improving the activities of public servants in Ukraine 145

Serhii Lukash, Iryna Puriha

To characterize the elements of social protection of civil servants 152

Oksana Panasiuk, Roman Kobko

State of legal regulation of foreign economic activities 157

Krysryna Rezvorovych, Daniela Golubeva

Human anatomical materials: civil and legal aspect 161

Andriy Sobakar', Tetyana Dzhenchako

Administrative and legal regulation
of prevention of transport offenses 167

Vasyl Stratonov, Volodymyr Rybalko

Disciplinary liability of judges under item 3 of article 106
of the Law of Ukraine "On Judiciary and the Status of Judges" 173

Iryna Tyshchenkova

Practice of providing electronic services in the field
of migration and citizenship by the State Migration Service of Ukraine 180

Kostyantyn Fomichov

Administrative and legal analysis of entities composition
of national policy formation in the field
of social security for persons with disabilities 185

Artem Plakhotnyi

Current issues regarding the definition of application,
active application and use of firearms in the National Police Act 191

ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL, CRIMINOLOGICAL
AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS OF PREVENTION
AND COMBATTING OFFENSES

Andriy Bohatyryov

Institutional reformation of the criminal and executive system
and its transformation into a penitentiary system 196

Yevhen Leheza

Legal regulation of the activities of the National Police of Ukraine
regarding the prevention of domestic violence 202

Kateryna Buriak

Subjective signs of criminal offenses
in the family and domestic sphere 209

Dmytro Kolodchyn

Implementation of certain international standards
on the rights and freedoms of persons sentenced
to imprisonment through the prism of the regime 216

Monika Porwicz

Combating economic crime in Poland –
criminological and empirical perspective 221

Mykhailo Fialka

A document containing a state secret as a subject of criminal offenses
in the sphere of protection of state secrets 225

Assol Shulzhenko

Criminological characteristics of convicts
commit crimes while serving a punishment
in the form of deprivation of liberty 231

CURRENT ISSUES OF PREVENTION
AND COMBATTING OFFENSES: CRIMINAL-PROCEDURAL
AND FORENSIC ASPECTS

Iryna Basysta

Separate problems arising when resolving the issue of recovery
of procedure costs in connection with the closing of criminal proceedings
based on exelceration of a person from criminal responsibility238

Mykola Yefimov

Organizational and tactical features of conducting separate
investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic) 245

Yevhen Lukyanchikov, Inna Tetska

Problematic issues of admissibility of evidence
when determining or changing jurisdiction 231

Taras Volikov

Theoretical concepts of the development of criminal forensic methods 258

Dariia Lazareva, Dmytro Kartsyhin

Peculiarities of institution of recusals (self-recusals)
in criminal procedure 266

PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL ASPECTS
OF LEGAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Vitaliy Hryban, Volodymyr Melnikov

Consequences of pandemic impact on education quality 271

Yuriy Volkov

Innovative technologies in the fire training system:
current aspects and possibilities of the police 276

Volodymyr Timofieiev, Anastasiia Buldakova, Danylo Zaitsev

Some psychological aspects affecting
police officers in active firearms situations 283

GRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Hidaiat Azimov

The main tasks and functions of providing the state reserve system 287

Oleksii Lytvynenko

Legal interests of convicts sentenced to deprivation of liberty
for a fixed term as a substantive element of their legal status 293

Inna Medianyuk

Foreign experience of forming a model of reintegration
of temporarily occupied and annexed territories in Ukraine 298

Vasyl Pulyk

Grounds for criminalization of behavior related
to attempts to unlawfully correct the administration of justice
(article 376 of the Criminal Code of Ukraine) 305

Oleg Solokha

Problems of appealing decisions, actions or inaction of bodies
and persons enforcing court orders in civil cases 312

Olena Telen

The purpose and tasks of the inquirer's activity
in the prevention of criminal offenses 319

Pavlo Tkachenko

Criminology characteristics of crimes committed
by organized groups and criminal organizations 325

Iryna Tsyb

The state of research of the concept of offense
in the criminal law doctrine of Ukraine 334

SCIENTIFIC LIFE

Reviews 341

Personalities 349

R.I.P. 353

Authors 354

Шановні колеги!

Редакція фахового наукового видання «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» має честь запросити Вас до співпраці. Пропонуємо Вам опублікувати статтю *українською* або *англійською мовами* у фаховому науковому виданні, яке включено до **категорії «Б» переліку наукових фахових видань України**, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Журнал «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» зареєстровано як засіб масової інформації і виходить із **1999** року. Журнал індексується в 11-и міжнародних базах, зокрема «**Index Copernicus International**» і «**CrossRef**», та 4-х національних базах, зокрема розміщено на платформі наукової періодики **Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського**.

I. Вимоги до підготовки та надання статей *українською* мовою:

- 1) оформити статтю згідно із зазначеними вимогами (приклад оформлення за посиланням https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/21_2_ua/zm2.htm);
- 2) надіслати:
 - рукопис статті в електронному виді на адресу: rvv_vonr@dduvs.in.ua (всі назви файлів повинні відповідати прізвищу автора та/або надсилатися єдиним архівом);

II. Вимоги до підготовки та надання статей *англійською* мовою:
підготувати у 2-х варіантах:

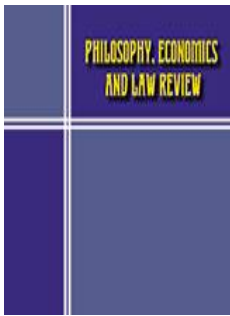
- 1) перекладену англійською мовою статтю, оформлену згідно із зазначеними вимогами (приклад оформлення за посиланням <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/nv2020/zmist.htm>). У разі використання електронних або онлайн-перекладачів стаття повинна бути відредагована фахівцем-перекладачем;
- 2) статтю, підготовлену й відредаговану мовою оригіналу (тільки для україномовних).

Усім опублікованим у журналі статтям присвоюється **власний DOI**.

З повагою, редакційна колегія «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ»

Адреса: Україна, 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
контактні телефони: +38-097-274-47-90
електронна пошта: rvv_vonr@dduvs.in.ua
сайт: <https://visnik.dduvs.in.ua>

PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Шановні колеги!

Редакція періодичного наукового видання «Філософський, економічний та правовий огляд» має честь запросити Вас до співпраці. Пропонуємо Вам **безкоштовно** опублікувати статтю **англійською мовою**. Журнал «Філософський, економічний та правовий огляд» зареєстровано як засіб масової інформації і виходить із **2021** року. Журнал індексується в міжнародних базах «**Index Copernicus International**», **Google Scholar** і «**CrossRef**» та розміщено на платформі наукової періодики **Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського**, у **Національному репозитарії академічних текстів** (Україна), **ResearchBib** (Японія), **Cite Factor. Academic Scientific Journals** (США), **WorldCat** (США), **Dimensions** (Німеччина), **HeinOnline** (США), **OUCI** (Україна), **DOAJ**, **SIS**. Усім опублікованим у журналі статтям присвоюється **власний DOI**.

I. Вимоги до підготовки та надання статей:

1) оформити статтю згідно із зазначеними вимогами (приклад оформлення за посиланням https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1092);

2) надіслати рукопис статті в електронному вигляді на адресу: rvv_vonr@dduvs.in.ua

У разі використання електронних або онлайн-перекладачів стаття повинна бути відредагована фахівцем-перекладачем.

Надана автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Редакція **самостійно** здійснює перевірку статті на **плагіат та організовує подвійне сліпе рецензування**. Переваги у публікації мають статті, склад співавторів якої є інтернаціональним.

З повагою
редакційна колегія журналу
«Філософський, економічний та правовий огляд».

Адреса: Україна, 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
контактні телефони: +38-093-745-05-05; +38-095-043-90-25.
електронна пошта: rvv_vonr@dduvs.in.ua
сайт: https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=255

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2023

№ 3 (124)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактори: *О. М. Врублевська, О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 03.10.2023. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 28,21. Обл.-вид. арк. 30,33. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018